

**HACETTEPE HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ UNIVERSITY**

Edebiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Faculty of Letters

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi (HÜEFD) / Journal of Faculty of Letters (HUFJL)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Kurulu Başkanı / Editor in Chief

Emine Erdoğan Özünü, *Hacettepe Üniversitesi, eozenlu@hacettepe.edu.tr*

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Tolga Çakmak, *Hacettepe Üniversitesi, tcakmak@hacettepe.edu.tr*

Emre Yağlı, *Hacettepe Üniversitesi, yagli@hacettepe.edu.tr*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Pınar Batur, *Vassar Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri*

Prof. Dr. Gert Buelens, *Ghent Üniversitesi, Belçika*

Prof. Dr. Hikari Egawa, *Meiji Üniversitesi, Japonya*

Prof. Dr. Tülin Gençöz, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Tanju İnal, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Richard Moulding, *Deakin Üniversitesi, Avustralya*

Prof. Dr. Alison Pike, *Sussex Üniversitesi, İngiltere*

Prof. Dr. Ralph J. Poole, *Salzburg Üniversitesi, Avusturya*

Prof. Dr. Gisela Procházka-Eisl, *Viyana Üniversitesi, Avusturya*

Prof. Dr. Julian Rentzsch, *Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi, Almanya*

Prof. Dr. Scott Slocic, *Idaho Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri*

Prof. Dr. Birsen Şahin Kütük, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Yaşar Tonta, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Gülsün Umurtak, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Ülo Valk, *Tartu Üniversitesi, Estonya*

Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, *Koç Üniversitesi, Türkiye*

Doç. Dr. Isabel Caldeira, *Coimbra Üniversitesi, Portekiz*

Doç. Dr. Marie-Henriette Gates, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Doç. Dr. Tolga Uyar, *Nerşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye*

Doç. Dr. Luca Zavagno, *Bilkent Üniversitesi, Türkiye*

Dr. Amparo Belloch, *Valencia Üniversitesi, İtalya*

Dr. Gemma Garcia-Soriano, *Valencia Üniversitesi, İtalya*

Dr. Éva Kincses-Nagy, *Szeged Üniversitesi, Macaristan*

Dil Editörü / Language Editor

Emre Yağlı, *Hacettepe Üniversitesi, yagli@hacettepe.edu.tr*

ISSN: 1301-5737, e-ISSN: 2630-5976

Yayın Türü / Type of Publication: Süreli Yayın / Periodical

Yayın Yönetim Yeri / Address:

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

06800 Beytepe, Ankara, Türkiye

(Tel) +90 312 2976810-12

(Fax)+90 312 2992085

e-dergi@hacettepe.edu.tr

Baskım Tarihi / Date of Publication: Aralık/December 2018

Baskı / Printed by:

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

06800, Beytepe / Ankara

Tel: 0312 207 6810-11-12

Edebiyat Fakültesi Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. EFD ULAKBİM TR Dizin Veri Tabanı, MLA (Modern Language Association of America) International Bibliography, EBSCO Host Academic Search Complete, SOBIAD ve DOAJ tarafından dizinlenmektedir. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Journal of Faculty of Letters is published semi-annually, in June and in December. JFL is indexed in ULAKBİM TR Dizin Database, MLA (Modern Language Association of America) International Bibliography, EBSCO Host Academic Search Complete, SOBIAD and in DOAJ databases. Writers are solely responsible for the content of their articles. <http://dergipark.gov.tr/huefd>

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi (HÜEFD) / Journal of Faculty of Letters (HUFJL)

Alan Editörleri/ Editors

Erkan Zengin, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Ufuk Özdağ, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü*

Ömür Dilek Erdal, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü*

Yiğit Hayati Erbil, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü*

Özgür Külcü, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*

Emine Yılmaz, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü*

Çetin Türkyılmaz, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü*

Zeynep Açıan Aydın, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü*

Aytül Özüm, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Sinem Bozkurt, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü*

Şirin Okyayuz, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü*

Zeynep Oral, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü*

Müjgan İnözü, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü*

Murat Kocaaslan, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*

Tuğça Poyraz Tacoğlu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü*

Fatih Yeşil, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

Hayrunisa Topçu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Nebi Özdemir, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü*

Önsöz

Değerli Okuyucularımız,

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin 39. cildinin, 1. sayısıyla karşınızda olmanın mutluluğu içindeyiz. Bu sayımızda da alanlarında uzman değerli bilim insanlarının yazılarını sizlere ulaştırmaktan dolayı büyük bir gurur duyuyoruz.

Bu sayımızda Antropoloji, Arkeoloji, Dilbilim, Edebiyat, Felsefe, Sosyoloji, Tarih ve Sanat Tarihi alanında kaleme alınmış özgün araştırmalar yer almaktadır.

Bu sayımızın yayımlanmasında, danışma, alan editörü ve hakem kurullarında yer almak nezaketini gösteren değerli hocalarımıza, makaleleriyle akademik dünyaya katkı sağlayan akademisyenlere ve emeği geçen tüm arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Dekanı

Preface

Dear Readers,

We are happy to welcome the 1st issue of the 39th volume of the Journal of Faculty of Letters. In this issue, we are glad to publish the articles of the valuable scholars who are experts in their fields.

This issue involves original works conducted in the fields of Anthropology, Archaeology, Linguistics, Literature, Philosophy, Sociology, History, and Art History.

In the publication of the current issue, I would like to extend my thanks to the scholars for taking part in the advisory, field editor, and reviewer boards, authors for contributing to the academic world with their articles, and people for devoting their efforts to the course of this volume.

Sincerely,

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Dean

Hacettepe University, Faculty of Letters

Editörden

Değerli Okurlarımız,

2022 yılının Haziran ayı sayısı ile sizlere kavuşmanın mutluluğu içindeyiz. Muhteva bakımından oldukça zengin olan bu sayımızda Antropoloji, Arkeoloji, Dilbilim, Edebiyat, Felsefe, Sosyoloji, Tarih ve Sanat Tarihi alanlarında kaleme alınmış yazılar yer almaktadır.

Bu sayıya yazılarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza, akademik alandaki yoğun çalışmalarına rağmen dergimizin kaliteli bir şekilde yayımlanmasında emeği geçen alan editörlerimize ve hakemlerimize teşekkürü borç biliriz. Derginin yayıma hazırlanması sürecinde editör yardımcılarımız Doç. Dr. Tolga ÇAKMAK ve Dr. Emre YAĞLI'nın çok büyük gayret ve emekleri vardır. Kendilerine minnettarız.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle, iyi okumalar dileriz.

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ
Hacettepe Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi
Genel Yayın Editörü

Editorial

Dear Readers,

We are happy to meet you with the June issue of the year 2022. In the current issue, which is rich in content, there are articles written in the fields of Anthropology, Archaeology, Linguistics, Literature, Philosophy, Sociology, History, and Art History.

We would like to thank our authors who prosper our journal with their articles, our field editors and reviewers who have so far contributed to the quality publication of our journal despite their busy schedule. In the course of the preparations of the journal for publication, we appreciate the efforts given by our assistant editors Assoc. Prof. Dr. Tolga ÇAKMAK and Dr. Emre YAĞLI. We are grateful to them.

We hope to meet you in the next issue and have a good reading.

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ
Hacettepe University
Journal of Faculty of Letters
General Editor

“Deneyimli Kuşaklar” Ekseninde Pandemi Sürecinin Sosyolojik Boyutları: Denizli Örneği¹

Sociological Aspects of the Epidemic in the Axis of “Experienced Generations”: The case
of Denizli

Gül AKTAŞ*

Öz

Çalışma, deneyimli kuşak olarak değerlendirebileceğimiz 65 yaş ve üstü bireylerin salgın sürecinde ekonomik, sosyal, fiziki ve psikolojik açıdan yaşadıkları problemler ile bu problemlerle başa çıkma yöntemleri çerçevesinde tasarlanmıştır. Toplumun demografik yapısı içinde önemli bir yer tutan deneyimli kuşakların tarihsel süreç içinde değişen toplumsal yapıya uyum sağlama noktasındaki geçmiş tecrübelerinden yola çıkarak içinde bulunduğumuz süreci nasıl yönettikleri sorusu çalışmada cevap aranmaya çalışılan önemli bir temadır. Araştırma kapsamında farklı ailelerden 10 kadın 10 erkek seçilerek 65 yaş ve üstü toplam 20 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri nitel araştırma tekniği olan derinlemesine görüşmelerle elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, 65 yaş ve üstü bireyler salgın süresince fiziksel ve ruhsal açıdan sürdürülebilir bir yaşamın olabilirliği konusunda zorluk çektiklerini, fiziksel aktiviteleri azalırken sosyal mecralardan (akrabalık, komşuluk ilişkileri vb.) uzaklaştıkları için yalnızlaşma duygusunun psikolojik yüklerini daha çok hissettiklerini, geleceğe ilişkin kaygılarının arttığını ve çevrelerindeki yakınlarını kaybetme korkusu ile başa çıkmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Onların bakış açılarında bu süreç, artık kentten köye doğru tersine bir göçü tetikleyeceği, insanları fiziksel ve duygusal olarak birbirlerinden uzaklaştırarak yalnızlaştıracağı yönündedir.

Anahtar sözcükler: Pandemi, COVID-19, küresel salgın, yaşlılık, yaşlanma, deneyimli kuşaklar.

Abstract

The study was designed within the framework of the economic, social, physical and psychological problems experienced by individuals aged 65 and over, whom we can consider as an experienced generation, and within their methods of dealing with these problems. The question of how experienced generations who hold an important place among the demographic structure of the society have managed the process we are currently in based on their past experiences in the means of adapting to the changing social structure within the historical process is an important theme that seeks an answer in the study. Within the scope of the study, 10 women and 10 men were selected among different families, and interviews were conducted with a total of 20 participants aged 65 and over. The data of the study were obtained through a qualitative research technique that includes in-depth interviews. According to the findings of the study, individuals aged 65 and over stated that they had faced difficulties in maintaining a physically

¹ Bu çalışma, 09-10 Nisan 2021 tarihinde Antalya’da gerçekleştirilen “Global Transformation and Differentiations Congress”de sunulan ve bildiri kitabında özeti yayınlanan “Deneyimli Kuşaklar Ekseninde Pandemi Sürecinin Sosyolojik Boyutları: Nitel Bir Çalışma” başlıklı bildirinin kapsam olarak genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: gaktas@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6424-4256

and mentally sustainable life during the epidemic, that while their physical activities decreased, they felt the psychological burden of loneliness more as they kept themselves away from social channels (kinship, neighbor relations, etc.), that their concerns about the future had increased as they had to cope with the fear of losing their relatives. From their point of view, this process will now trigger a reverse migration from the city to the rural and isolate people by moving away from each other physically and emotionally.

Keywords: Epidemic, COVID-19, global epidemic, elderness, aging, experienced generations.

Giriş

Küreselleşmenin özellikle sağlık alanındaki yansımaları tüm diğer değişkenlere göre oldukça karmaşık bir formatta karşımıza çıkar. Dünya Sağlık Örgütü küreselleşmenin sağlıkla bağlantısını üçü doğrudan, ikisi dolaylı olmak üzere toplam beş noktaya odaklayan bir model geliştirmiştir. Doğrudan etkiler; sağlık sistemi, sağlık politikalarının etkileri ile enfeksiyon hastalıkları ve sigara pazarı gibi bazı zararlı durumlara maruz kalmayı içermektedir. Dolaylı etkiler ise; sağlık sektörünün ulusal ekonomi aracılığıyla yönetimi ile beslenme, yaşam koşulları vb. faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan riskleri içermektedir (Yıldız ve Turan, 2010, s. 40).

Dünya Sağlık Örgütü'nün de tanımladığı enfeksiyon hastalıkları, küreselleşme ölçeğinde toplumları doğrudan etkileyen önemli bir sağlık problemidir. Sağlık alanında yaşanan küresel ölçekte değerlendirebileceğimiz son yirmi yılda karşımıza çıkan SARS, Domuz Gribi, Ebola, MERS gibi salgın hastalıklar küreselleşmenin de etkileri ile tüm dünyada çok hızlı bir biçimde yayılım göstermiştir. Fakat 2019 yılının sonlarında Çin'de tespit edilen ve dünya toplumlarını etkisi altına alarak kriz ortamının oluşmasına zemin hazırlayan COVID-19 salgını diğerlerinden farklı olarak insandan insana çok hızlı bulaşan ve öldürücü etkisi yüksek bir salgın hastalıktır. Bu durum insanlık tarihinde yaşanan enfeksiyon hastalıkları içinde COVID-19'u hastalığın akabinde ortaya çıkan ölümcül yanı ile travmatik ve kaygı verici boyuta taşımıştır.

Salgının ilk başlarda nasıl yayıldığı ve nasıl önleneceği ile ilgili bilgi eksikliği toplumsal kaosun yaşanmasına sebep olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün süreci pandemi olarak ilan etmesi ve salgının yayılımı konusundaki bilgileri tüm dünya ülkeleri ile paylaşması ve tıp alanında yapılan farklı laboratuvar çalışmaları bir yıllık süreçte hastalığı kısmen tanıtır ve bilinir hale getirmiştir. Yalnız hâlâ salgının etkilerinin ne zamana kadar devam edeceği ve bundan sonraki süreçte yeni mutasyonların virüsü hangi boyutlara taşıyacağı, alınacak tedbirlerin yeterliliği gibi konularda tartışmalar devam etmektedir.

Küreselleşmenin etkilerinin yoğun bir biçimde yaşandığı sağlık alanındaki bu krizin sadece sağlık olgusu ile kalmayıp, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanda derin izler bırakan bir sürece dönüşmüş olması insanlığı hazırlıklı olmadığı bir süreçle de karşı karşıya bırakmıştır.

Şu an tüm dünyada etkisini devam ettiren koronavirüs salgını, kısa bir sürede yaşama dair alışkanlıklarımızı, hastalık-sağlık algımızı, ekonomik gücümüzü, gündelik yaşam pratiklerimizi, sosyalleşme mecralarımızı, eğitim sürecimizi ve daha birçok şeyi kökten değişime uğratmıştır. Gençlerin ve çocukların eğitim süreçlerine uzaktan eğitimle devam etmeleri, aktif olarak çalışma yaşamında yer alan ve kronik rahatsızlıkları olanların esnek çalışma saatleri ya da evden çalışmaları, kapanan işyerleri dolayısıyla işini kaybedenlerin sayısının artması, 65 yaş ve üstü bireylerin kısıtlamalar çerçevesinde evde kalmak mecburiyetinde olmaları ya da belli saatler arasında dışarı çıkabilmeleri, seyahat engelleri ile toplumsal hareketliliğin kısıtlanması gibi süreçler toplumun birçok katmanını farklı ölçeklerde etkilemiştir.

Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan şehrinde ortaya çıkan COVID-19 salgını önceki salgın hastalıklardan farklı olarak yayılım hızının yüksek olması ve öldürücü etkisi ile tüm dünya toplumlarını küresel boyutta ilgilendiren bir sağlık problemi olarak tarihe geçmiştir. Fakat zaman ilerledikçe salgın, sağlık problemi olmanın ötesine geçerek ekonomik, siyasal, toplumsal, psikolojik ve kültürel boyutu da içine alan makro düzeyde etki alanı yüksek bir formata bürünmüştür. Özellikle sağlık sisteminin uygulayıcıları, siyasi karar vericiler ve halk arasında çoklu bakışı gerektiren bir süreç olarak karşımıza çıkan COVID-19 salgını bugün de hâlâ gündemi yoğun bir biçimde meşgul etmektedir.

Bu çerçevede çalışma, toplumun her kesimini etkileyen fakat 65 yaş ve üstü, özellikle kronik rahatsızlığı olan bireylerde oransal olarak daha fazla görülen COVID-19 virüsünün sosyolojik, ekonomik

ve psikolojik etkilerini katılımcıların bakış açısından tanımlamak üzere tasarlanmıştır. Araştırmanın amacı, 65 yaş ve üstü bireylerin salgın döneminde sağlık, ekonomik, toplumsal ve psikolojik bağlamda ne tür sorunlar yaşadığını, alınan tedbirler kapsamında uygulanan kısıtlamaların gündelik yaşamlarını ne yönde etkilediğini, süreçle başa çıkma yöntemlerini ve gelecek kaygılarını onların deneyimleri ekseninde anlamaya çalışmıştır. Toplumun en hassas kesimlerinden birini oluşturan ve zaman zaman yaşa bağlı ayrımcılığa maruz kalan deneyimli kuşakların salgın sürecinde sosyal mecralardan uzaklaşmaları onları daha fazla yalnızlığa sürüklediği araştırma boyunca karşımıza çıkan önemli bulgulardan biridir. Ayrıca herkesin benzer sosyal koşullara, aile yapılarına ve gelire sahip olmadığı düşünüldüğünde bireylerin bu süreçle nasıl başa çıktıkları da farklılık arz etmektedir. Örneğin araştırma süresince katılımcılardan bazıları yetersiz beslenme, ekonomik güçlükler, mekânsal problemler, yalnız yaşama ve bakım-yardım hizmetlerine ulaşma noktasında zorluklar yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak deneyimli kuşakların salgın sürecine ilişkin düşünce ve duygularını içeren anlatılara yer verilmiştir. Bunun için çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmıştır. Deneyimli kuşakların anlatılarının analizinde ise betimsel analiz kullanılmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Araştırmada 65 yaş ve üstü bireylerin salgın sürecini nasıl tanımladıkları, toplumsal tecrit (izolasyon) nedeniyle karşı karşıya kaldıkları fiziksel sorunlar, ekonomik bağlamda yaşadıkları temel problemler, yakın sosyal ilişkilerin kısıtlanması ile sosyalleşme mecralarından uzaklaşmalarının yarattığı psikolojik tahribat, yaşanan konut tipinin salgınla baş etmedeki rolü, dijital iletişim araçlarına sahip olma ve kullanabilme yeterlilikleri ile gelecek kaygıları analiz edilmiştir. Araştırma, nitel araştırma deseninden yola çıkarak derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış soru formları hazırlanarak sorular görüşmecilere yöneltilmiştir. Araştırmaya Denizli il merkezinde yaşayan farklı aile ve sosyal sınıf kategorisinde olan 65-80 yaş aralığında 10’u kadın 10’u erkek olmak üzere toplam 20 katılımcı dahil edilmiştir. Araştırma, 2020 yılının Haziran ayında başlamış ve pandemi sürecinin ortaya çıkardığı sorunların devamlılığı nedeniyle 2021 Ocak ayına kadar süren yaklaşık 7 ay gibi bir zamana yayılmıştır. Araştırmanın örneklem grubuna, görüşme yaptığımız katılımcıların önerdikleri kişilere ulaşarak kartopu örneklem yoluyla erişilmiştir. Bununla birlikte araştırılan probleme daha zengin bir veri tabanı oluşturmak için birey çeşitliliğine önem verilerek maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Bu bağlamda kartopu ve maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak karma yöntem uygulanmıştır. Araştırmanın katılımcılarına pandemi sürecinin devam etmesi ve kısıtlamalar nedeniyle görüntülü görüşme, telefon görüşmesi şeklinde izinleri alınarak ulaşılmıştır.

Araştırmanın Veri Analiz Süreci

Araştırmanın verileri 65 yaş ve üstü bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Nitel araştırma yönteminde kullanılan betimsel analiz ile elde edilen veriler temalara ayrılmıştır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenmiştir. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir. Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden ya da görüşme ve/veya gözlemlerde yer alan boyutlardan yola çıkarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. Bu çerçeveye göre verilerin hangi temalar altında düzenleneceği ve sunulacağı belirlenir. İkinci aşamada, daha önce oluşturulan çerçeveye göre elde edilen veriler okunur ve düzenlenir. Oluşturulan çerçeveye göre bazı veriler dışarıda kalabilir ya da önemli olmayabilir. Üçüncü aşamada, düzenlenen veriler tanımlanır ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenir. Son aşamada ise bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması yapılır. Bulgular arasında neden-sonuç

ilişkilerinin açıklanması araştırmacı tarafından yapılan yorumun daha nitelikli olmasına yardımcı olur (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 224).

Bu çerçevede söz konusu çalışmada araştırma soruları kapsamında elde edilen veriler belirli ana başlıklar altında toplanarak katılımcıların ifadeleri üzerinden doğrudan alıntılar yapılarak gerçekleştirilmiştir. Böylelikle deneyimli kuşakların anlatıları ekseninde pandemi sürecinin ekonomik, sosyal, fiziki ve psikolojik sonuçları çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırma kapsamında “yaşlılık”, “yaşlanma”, “yerinde yaşlanma” kavramları ile yaşlı bireylerin toplumsal ve kültürel birikimlerinin sosyal yaşamdaki sorunları çözme sürecine katkılarının olduğu gerçeğinden yola çıkarak ele aldığımız “deneyimli kuşak” kavramı sosyolojik boyutta ifade edilmeye çalışılmıştır.

Yaşlılık

Yaşlılık kronolojik yaşın ilerlemesiyle birlikte biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlar kazanan bir süreç olarak tanımlanabilir. Yaşlılık zaman faktörüne bağlı olarak kişinin değişen çevreye uyum sağlama gücü ile organizmanın iç ve dış etmenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalmasıdır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşlılığı “kişinin çevreye uyum sağlama yeteneğinin yavaş yavaş azalması” olarak tanımlamaktadır. OECD, 1992 yılında yaşlıyı “davranış ve ihtiyaçları değişen heterojen bir gruptan oluşan 65 yaş üzerindeki insanlar” olarak tanımlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü yaşlı kategorisini kronolojik yaş doğrultusunda 60-74 olarak belirlemiştir. Hukuk ve çalışma yaşamı bakımından yaşlılık, “bir insanın çalışma performansının ve verimliliğinin azaldığı ve emekli olduğu dönem” olarak ifade edilmekte, genellikle sınırı 60 veya 65 olarak kabul etmektedir (Kurt, Beyaztaş ve Erkol, 2010, s. 33-34).

Yaşlılığın başlangıcını fizyolojik açıdan da psikolojik açıdan da kesin olarak belirlemek zordur. “Her canlının geçirmek zorunda olduğu hayatın son evresi olan yaşlılık, kişisel tutum ve algılamalarla çaresiz bir yaşlılık veya olgun bir gençlik olarak yaşanılabilir.” Bu durum her insanın yaşlanma sürecine aynı şekilde tepki vermediğini göstermektedir. Nitekim yaşlılıkta karşılaşılan hastalıklar, ölüm nedeniyle yaşanan kayıplar veya emeklilik ile beraber ortaya çıkan bir takım rol-statü, yetenek, düşünme fonksiyonu gibi durumlar ile ilgili kayıpları kimi yaşlılar kolaylıkla kabullenirken kimi yaşlılar kabullenmekte zorluk çekebilmektedir. Bunun sonucunda da yaşlanma sürecinde farklı yaşlı tipleri ortaya çıkmaktadır (Yerli, 2017, s. 1278).

Yaşlılık kavramı ve olgusu hem dünyada hem de Türkiye’de son yıllarda daha fazla ele alınan bir konu haline gelmiştir. Bu durumun en önemli nedeni dünya nüfusunun giderek yaşlanmasıdır. 1970-2025 yılları arasında yapılan değerlendirmelerde, 2025 itibarıyla yaşlıların sayısının 694 milyon yani %22,3 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Böylece 2025 yılında 60 yaş üzerindeki bireylerin sayısının 1,2 milyar, 2040 yılında 1,3 milyar, 2050 yılında ise 2 milyara ulaşacağı öngörülmektedir. 2002 yılında gelişmiş ülkelerde yaşayan 60 ve üzeri yaştaki bireylerin nüfusu yaklaşık 400 milyondur. Bu sayının 2025 yılına gelindiğinde yaklaşık 840 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin neredeyse tümü önümüzdeki on yıllar içerisinde nüfuslarının büyük oranda yaşlanmasına tanıklık edeceklerdir. Şimdilerde gelişmiş ülkelerdeki her yedi insandan biri 65 yaşın üzerinde iken, 2030’a gelindiğinde bu oran her dört kişiden biri olacaktır. Bu durum yaşlı nüfus içinde “yaşlıların yaşlanması” olarak adlandırılan bir süreci başlatacaktır (Arpacı, 2016, ss. 1-2).

Yaşlanma

Sosyal bilimlerde yaşlanma ve yaşlılık iki farklı kavram olarak değerlendirilebilir. Yaşlanma bir süreçken yaşlılık bir konumdur. Sosyolojide bu iki kavramın yanı sıra sosyal yaş, yaşlı olma, yaşlılık statüsü, yaşlı olma rolleri, yaşlılık ve toplumsal beklentiler gibi konular önem kazanmıştır. Ayrıca yaşlanma ve

yaşlılık her toplumda farklı statüler, rol kalıpları ve toplumun farklı beklentilerini içerir. Her toplumda belli yaş gruplarından beklenen roller ve ve bu rollerin oluşturduğu beklentiler üzerine araştırmalar yapan Neugarten’ın “zamanında olmak”, “zamanın dışında olmak” şeklinde toplum tarafından yerleştirilmiş ve kabul gören rol beklentileri ve yaşlanmayla oluşan “sosyal bir saat”in varlığına işaret eder. Yaşlanma konusunda uzun yıllardır yapılan araştırmalarda Montepare ve Lachman, 1999 yılında bireylerin kendilerini hangi yaşlarda hissettikleri üzerine 200 kişi ile bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada, bireylerin gerçek (kronolojik yaşları) ve öznel olarak değerlendirdikleri (hissettikleri) yaşları arasında ciddi bir uyumsuzluk belirlenmiştir. Araştırmalarda genel olarak ergenlik çağındaki kişiler, daha yetişkin kimliği ile tanımlama amacı içerisinde olup kendilerini daha yaşlı hissettiklerini belirtmişlerdir. Orta yaşlı bireyler, daha genç kimliği ile tanımlamak adına, kendilerini daha genç bir subjektif yaş ile tanımlamışlardır (Akt. Oktik, 2021, ss. 311-312).

Yaşlanma değişik biçimlerde ortaya çıkar. Dolayısıyla yaşlılığın kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutu vardır. Yaşlanmanın sınıflandırılması da bu doğrultuda yapılmaktadır;

Kronolojik yaşlanma: Doğum yaşı ya da takvim yaşı olarak ifade edilebilir. Genellikle kronolojik olarak 65 yaş ve üstünde olan kişiler yaşlı kabul edilmektedir. Ancak bu tanımlama insanların bu devredeki genel sağlık, fiziksel, ruhsal, zihinsel kapasiteleri ve becerileri gibi fonksiyonlarını tanımlamada yetersiz kalmaktadır.

Biyolojik yaşlanma: Organlar düzeyinde fonksiyon azalması, dokularda yıpranma ve tahribatın artması; kısaca vücudun yapısal ve işlevsel olarak değişimidir. Saçların ağarması, derinin buruşması biyolojik yaşlanmanın işaretlerindedir. Hücre sayısındaki azalma ve hücrelerin fonksiyonlarındaki değişimler organlardaki gerilemenin temel nedenlerindedir. Yaş ilerledikçe hareket ve motor becerileri alanında da zayıflama ve fonksiyon yitimi görülebilir.

Psikolojik yaşlanma: Deneyimlerin artmasıyla oluşan davranış değişikliği ve davranışsal uyum yeteneğinde yaşa bağlı değişimlerdir. Zekâ, hafıza ve duygu gibi alanlarda fonksiyon yitimi olarak ortaya çıkan, bunun yanı sıra geçmişe özlem, geleceğe ilişkin güvensizlik duygusu, kimi zaman önceden gerçekleştirilemeyen idealler ve başarısızlıklar için üzülmeye biçiminde ortaya çıkar.

Sosyal yaşlanma: Bireyin toplum yaşamında, çalışma ve sosyal işlerinde gücünün ve yeteneğinin azalarak kaybolması, bireyin toplumsal, rol, statü ve beklentilerinin değişmesidir. Bir toplumda ya da bir grup içinde sosyal yönden iyi uyum sağlayamama durumudur (Kalınkara, 2014, ss. 8-9).

Yerinde Yaşlanma

Yerinde yaşlanma yaklaşımı, Batı’da 1970’lerden itibaren yaygınlaşmıştır. Yaşlanmanın ekolojik teorisi, Lawton ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Lawton, çevrenin çeşitli özelliklerinin yaşlı üzerinde bir baskı yapabileceğini ileri sürmüş, ruh sağlığı üzerine etki edebileceğini ortaya koymuştur (Korkmaz Yaylagül, 2015, s. 68).

Dünya nüfusunun hızla yaşlanması ve beklentilerin artması, konut ortamlarının ve yakın çevrenin oluşturulması ve geliştirilmesi konusunda ihtiyaç yaratmaktadır. Yaşlı nüfustaki artışa koşut olarak pek çok disiplin çalışmaları ve uygulayıcısı yaşlinın yaşamını kolaylaştırmaya katkıda bulunmaktadır. Bu alanlardan biri de yerinde yaşlanmadır. Yerinde yaşlanma “yaşlinın tanıdık bir ortamda yaşama arzusu” olarak geniş kabul gören bir kavramdır. Pek çok yaşlı mümkün olduğu kadar uzun süre toplumda aktif olarak kalmayı ve kendi evinde yaşamayı, yerinde yaşlanmayı arzu etmektedir. Toplumda yaşlı sayısının artması konut ve ev bakım hizmetleri ile ilgili bir dizi hizmetin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, “yerinde yaşlanma” kavramı uzmanlaşmış bir kuruma taşınmak yerine, bağımsızlığı sürdürmek için evde kalmayı teşvik edecek bir durumu tanımlar. Yaşlı bireyin mümkün olduğu kadar uzun süre kendi evinde ve toplum içinde bağımsız olarak yaşamını sürdürmesidir. Yerinde yaşlanma; yaşı, geliri ve yeteneği ne olursa olsun bireyin kendi evinde ve toplumda güvenli, bağımsız ve rahat biçimde yaşamını sürdürebilme olanağının sağlanmasıdır (Kalınkara, 2015, s. 56).

Yerinde yaşlanma konusunda Batı’da pek çok çalışma yapılmıştır. Yaşam çevresi dönüştüğünde ya da yaşlı yaşam çevresini değiştirdiğinde bu durumun fiziksel ve sosyal ilişkileri nasıl etkilediği üzerine 1950 ve 1960’larda İngiltere’de araştırmalar yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde de sosyal ve coğrafi

hareketlilik sonucu yaşlılar açısından nasıl bir sosyal dönüşüm geçirdikleri araştırılmıştır. İsveç'te evleri yenilenen ve başka alanlara taşınmak zorunda kalan yaşlıların geçirdikleri duygusal dönüşümü ele aldığı araştırmasında uzun yıllar yaşadığı mekândan ayrılan yaşlının psiko-sosyal durumunu güven, güvensizlik, güçsüzlük, aidiyet, kendini uzaklaştırma, suçluluk, utanç, gurur ve saygınlık duyguları bağlamında ele alarak yaşlıların yeni mekânlarında bu duyguları nasıl deneyimlediklerini ortaya koymuştur (Korkmaz Yaylagül, 2005, ss. 68-69).

Deneyimli Kuşaklar

İstatistiki verilere göre, dünyanın neredeyse her ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de nüfus dinamiklerinde yaşanan değişim sonucu toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun payı oransal ve sayısal olarak artmış ve yaşlılık ile ilgili konular ülke gündeminde daha çok yer almaya başlamıştır. Türkiye'nin yaş yapısında meydana gelen değişim özellikle 21. yüzyılın başından itibaren dikkat çekici olmaya başlamıştır. Doğurganlık düzeyinde kayda değer düşüşlerin olması ve doğumda beklenen ortalama yaşam süresinin uzaması, Türkiye'deki yaşlı nüfus artışının temelini oluşturmaktadır. Türkiye'de 65 ve üzeri yaşlardaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 8,5 olup, ülkenin ortanca yaşı 31,7'dir. Demografik davranışlardaki değişimle gelen dönüşüm, Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bazı coğrafyalarda iki yüzyıl sürerken, Türkiye'de oldukça kısa bir zaman diliminde yaşanmıştır. Ancak, bu dönüşüm, ülkenin sosyal, ekonomik ve coğrafi farklılıkları çerçevesinde ülke genelinde eş zamanlı olmamıştır (www.sbb.gov.tr).

Sayısal verilerden de anlaşıldığı üzere toplumun giderek yaşlı nüfusa doğru bir eğilim göstermesi bilimin de merak ettiği bir alan haline gelmiş ve farklı disiplinlerin temel araştırma konusu olmuştur. 65 yaş ve üstü bireylerin yaşlı nüfus içinde değerlendirildiği, bu kesimin bilişsel, fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan daha iyi noktalara taşınması gerekliliği son yıllarda bilim insanları tarafından daha çok tartışılmaktadır. Bu çerçevede yaşlılık bilimi olarak tanımlanan gerontoloji bölümü bazı üniversitelerin sahasına dahil edilmiştir.

Yaşlılığı genellikle bireyin yaşına bağlı olarak tanımlama eğilimi yaygındır. Ancak bu tanımlama dönemlere, kültürel, sosyal ortamlara göre değişebilmektedir. Dolayısıyla yaşın kronolojik olarak değerlendirilmesi toplumsal ve kültürel açıdan yeterli gözükmemektedir. Farklı sosyo-kültürel ortamlarda yaşa ilişkin olarak geliştirilen normlar ve kalıp yargılar yaşlılığın anlamını değiştirmektedir. Hendricks ve Hendricks yaş ve yaşlılığın sosyo-kültürel anlamlarla yüklü olduğuna değinir. Farklı gelişmişlik düzeyine sahip toplumlarda bireyin yaşam deneyimleri, edindikleri roller ve geçirdikleri sosyalizasyon süreçleri yaşa ilişkin olarak yüklenen anlamların değişiklik göstermesine neden olur. Bireylerin yaşam pratiklerinin bir göstergesi olan kültür her toplumun, her grubun yaşam evreninin sınırlarını çizmekte ve dolayısı ile yaşlılığa ilişkin farklı anlamların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Kalaycı, 2005, s. 28). Eckert de "araştırmalarda takvim yaşından ziyade yaşa anlamını veren hayat tecrübelerine odaklanılması gerektiğini" öne sürmektedir. (Akt. İçli, 2008, s. 31).

Bu noktadan yaklaştığımızda yaş ile birlikte yeni sosyal rollerin, statülerin kazanıldığı ve yaşam döngüsü içinde kuşaklararası söz konusu birikimlerin paylaşıldığı önemli bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumlarda bireylerin yaşlılıktaki rolleri çeşitlenmektedir. Yaşla birlikte kişinin rolleri; ebeveyn rolü, büyükanne/büyükbaba rolü, kayınvalide/kayınpeder rolü, eşlik/dulluk rolü, emeklilik/çalışan rolü, arkadaşlık/komşuluk rolü, ihtiyarlık/ileri yaşlılık rolü, gönüllü faaliyetlere katılma rolü, yurttaşlık rolü biçiminde sıralanabilir (İçli, 2016, s. 46). Dolayısıyla yaşa bağlı olarak toplumsal hayatın her alanından edinilen tecrübeler deneyimli kuşakların bilişsel, kültürel, sosyal ve psikolojik yaşamını zenginleştirir ve sosyo-kültürel birikimler bir sonraki kuşağa aktarılarak toplumsal döngünün devamlılığı sağlanmış olur.

Denilebilir ki, yaşamlarının farklı dönemlerinde üstlendikleri rol ve statüler, değişen fiziki ve sosyal dönüşümlere tanıklık etme, eğitim ve mesleki yaşamlarında edindikleri birikimler, sağlık alanında tarihsel süreçte yaşanan hastalık ve bu hastalıklarla mücadele yöntemlerine ilişkin tecrübelerini genç kuşaklara aktarması açısından baktığımızda, deneyimli kuşaklar bir toplumun en önemli sosyo-kültürel birikimlerini taşıyan nesiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda deneyimli kuşaklar, gelecek nesillere akrabalık ve komşuluk ilişkilerindeki yardımlaşma ve dayanışma biçimlerini, alternatif tıp yöntemlerini, anonim halk

edebiyatını, tarımsal üretim metotlarını aktaran, bir anlamda toplumun kültürel ve tarihsel hafızasının öncülleridir. Bu nedenle herhangi bir sektörde çalışan kesimin emekli olması ve mesleki tecrübesini yaşamın diğer alanlarındaki tecrübeleriyle harmanlaması, maaşlı bir işe sahip olamayanların ev içi üretimle aile ekonomisine katkı sunarak toplumsal yaşamda var olmaları, babadan oğula aktarılan zanaatların yaşatılması, kültürel kodların sosyalizasyon süreciyle öğretilmesi, çocuk yetiştirme usullerinin kuşaklararası paylaşımları söz konusu neslin “deneyimli kuşaklar” olarak adlandırılmasını da beraberinde getirmektedir. Emekliliğe ayrılmanın yaş ekseninde artık görev ve sorumluluklarını tamamlamış birey olarak değerlendirilip inzivaya çekilmesi gerektiği ile ilgili toplumsal kabullerin de bu noktada kırılması gerekmektedir. Bu durum kimi 65 yaş ve üstü bireylerde kendilerini dışlanmış, üretkenliğini yitirmiş bir birey olarak algılanmalarına sebebiyet verirken, sosyal ortamlardan da uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Süreci bireysel bir yaşlanma olarak görmenin ötesinde toplumsal yaşlanma olarak değerlendirdiğimizde yaşlılık olgusunun demografik yaşlılıktan daha öte bir konu olduğunu görebiliriz.

Bu çerçevede çalışma pandemi süreci ile yeniden tartışma gündemine oturan deneyimli kuşaklar olarak da tanımlayabileceğimiz 65 yaş ve üstü bireylerin sürece nasıl tanıklık ettikleri, süreci yönetebilmek için ne tür mücadele stratejileri geliştirdikleri, alınan önlem ve kısıtlamaların kendi yaşamlarına nasıl bir değişim getirdiği, bu değişime uyum sağlama sürecinde yaşadığı güçlükler, gelecekle ilgili olası kaygılarının neler olduğu konusu onların ifadelerinden anlaşılılmaya çalışılmıştır.

Yaşlılığa İlişkin Kuramsal Çerçeve

Yaşlanma farklı disiplinlerce değişik bakış açılarıyla ele alınan ve son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Genel nüfus içinde yaşlı nüfus oranının artması ve ortanca yaştan giderek yükselmesiyle birlikte yaşlılık olgusu sosyolojik bir boyut kazanmıştır. Demografi, tıp, psikoloji, gerontoloji, geriatri, sosyal politika ve sosyal hizmet gibi çeşitli disiplinler tarafından farklı yönleriyle ele alınan yaşlılık olgusu sosyolojinin de temel çalışma alanlarından birisi haline gelmiştir (Ceylan, 2016, s. 169).

Yaşlılık ile ilgili farklı disiplinler tarafından ele alınan zengin bir teorik bilgi mevcuttur. Bu çalışmada yaşlılık konusundaki sosyolojik kuramlar ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ancak araştırmanın amacı ve metodolojik çerçevesine bağlı olarak işlevselci yaklaşım içinde değerlendirilen aktivite kuramı ile çatışma kuramı içinde değerlendirilen modernleşme kuramı araştırmanın bulgularının analiz edilmesinde ön plana çıkmıştır.

İşlevselci Yaklaşımlar

Bu sınıflandırmada temel alınan yaklaşım, bireyin belirli görevleri kendi başına yerine getirebilmesine dair yetkinlikleri üzerinde temellenmektedir. Bu yaklaşım da tıpkı biyolojik yaş sınıflandırması gibi bireyin kendi yaş grubundaki yaşlıları ile karşılaştırılması esasına dayanmanın yanı sıra, işlevsel kapasitelerin ve buna bağlı olarak “işlevsel yaş”ın kişiden kişiye değişebilen subjektif kategorileştirmeler olduğudur. İşlevselciler, yaşlanma ve yaşlıların toplumun vazgeçilmez bir parçası olduğundan hareket eder. Crosnoe ve Elder’a göre, diğer rolleri başarı ile sürdüren ve kaynakları olan bireyler yaşlılığı da başarılı bir şekilde sürdürürler. Yaşlanma süreciyle bireylerin nasıl başedecekleri konusunda işlevselcilerin üç önemli sosyal kuramı söz konusudur (Akt. Oktik, 2021, s. 316). Bunlar yaşamdan kopma kuramı, aktivite kuramı, süreklilik kuramıdır.

Yaşamdan Kopma Kuramı

Bu kuram, sosyolojide yaşlılık üzerine geliştirilen ilk kuramdır ve yaşlıların toplumsal rollerinden geri çekilmesine odaklanır. Bu kuram makro ve mikro davranışı uzlaşsı ve uyum ekseninde birleştiren yapısal işlevselcilik paradigmasının bir ürünü olduğu için yaşlıların rollerinden geri çekilmesinin hem birey hem de toplum için işlevsel olduğunu söyler. Toplumsal olarak işlevseldir, çünkü yaşlıların toplumsal hayatta belli

alanlardan çekilmesiyle toplumsal alanda yeni aktörlere yer açılır. Bireysel olarak da işlevseldir, çünkü yaşlı bireyin hayattan çekileceği son adıma -ölüme- yaklaşırken yapacağı hazırlık ve kalan zamanını istediği gibi değerlendirmesi için ona zaman verir. Modernleşmenin felsefesini yansıtan bu kurama göre, “toplum modern ve etkili hale geldikçe yaşlının statü kaybı söz konusu olduğundan yaşama katılmamasının normal olduğu ifade edilir” (Aközer, 2011, s. 10).

Yaşlıların toplumsal rollerinden geri çekilişi, “hem yaşlı tarafından hem de toplum tarafından pasif bir karşılayışı simgeleyen bu kabulleniş, sağlıklı bir kabulleniş olarak görülür. Yaşlılıkta yaşam doyumu ve mutluluk, bu kabullenişle çok yakından ilgilidir. Yaşamın bu gerçeğini görerek kendini aktif yaşamdan çeken yaşlılar hem daha yüksek yaşam doyumu ve mutluluk duymakta hem de daha gerçekçi değerlendirmeler yapabilmektedirler. Bu yüzden bu yaklaşım, yaşlının rollerinden geri çekilmesini toplumsal açıdan işlevsel bir durum olarak açıklama eğilimindedir (Özer, 2010, s. 48-49).

Aktivite Kuramı

Aktivite kuramına göre, yaşlının etkinlik durumunu önceki yaşam biçimi, sosyo-ekonomik durumu ve sağlık düzeyi belirlemektedir. Yaşlı bireyin yaşamdaki etkinliğinin giderek azaldığı kabul edilmekle birlikte, toplumun yaşlı bireyden elini çekmesiyle toplumsal etkileşim azalmaktadır. Aktivite kuramının ilk başlangıcı Burgess, Cavan, Havighurst ve Goldhammer’ın 1949’da yaptığı “yaşlılığa kişisel uyum” üzerindeki çalışmaları ile başlar. Yaşlının yaşamının erken dönemlerindeki faaliyetleriyle, aktüel etkinlikleri arasındaki farklar ve değişikliklerin öğrenilmesi amaçlanıyordu. Başka bir deyişle bu çalışmada orta yaş davranış kalıplarından, yaşlı davranış kalıplarına giden süreklilikteki değişimleri ortaya koymaya çalışılmaktaydı. Havighurst ve arkadaşları tarafından 1953 yılında geliştirilen bu kuram orta yaştaki davranış kalıpları ve değerlerin ileri yaşlarda da sürdürülerek başarılı bir yaşlılığa ulaşılabileceğini tartışır. Yaşam doyumunu devam ettirmek için orta yaşta edinilen ve sonra kaybedilen önemli ilişkilerin, etkinliklerin ve rollerin yerine yenileri konulup devam ettirilerek yaşlılıkta mutluluğa ulaşılır. Özellikle en azından Kuzey Amerika’da bu konuda önemli oranda deneyim vardır ki; bireylerin yaşamları boyunca geliştirdikleri etkinlik düzeyi onların daha sonraki yıllarını belirler ve yönlendirir (Akt. Kalınkara, 2014, s. 27-28).

Her ne kadar toplum, yaş alan bireyin istemi dışında onu dışlasa da birey eylemleriyle sürekli kendini meşgul ederek genç kalmaya ve etkin olmaya çalışır. Harris, yaşlılarda etkin olma ve etkin kalmanın yaşam kalitesini olumlu olarak etkilediğini belirtmektedir (Akt. Oktik, 2021, s. 317).

Süreklilik Kuramı

Süreklilik kuramı, etkinlik kuramının biçimsel olarak daha gelişkin bir versiyonudur. Her iki kuram da yaşlılardaki toplumsal rollerden uzaklaşma durumunun geri çekilme kuramındaki gibi toplumsal işlevselsizlikle değil, ciddi sağlık sorunları gibi kişilerin denetiminde olmayan zorunluluklarla açıklanabileceğini belirtir. Robert C. Atchley tarafından geliştirilen süreklilik kuramı, içsel ve dışsal yapıların korunarak sürdürülmesi üzerinde durur. İçsel yapılar, sabır, duygu, tecrübe, seçimler, eğilimler ve becerilerden oluşan psikolojik bir içsel durum olarak tanımlanır. Dışsal yapılar ise, kişinin geçmişte kazandığı beceriler, etkinlikleri ve farklı rollere ilişkin performansıyla bağlantılıdır. Atchley’e göre yaşlanan kişi herhangi bir durumda dışsal yapıda sürekliliği kaybettiği zaman içsel yapıdaki faaliyetlerini artırarak kaybettiğini telafi edebilir. Örneğin yaşlı bir öğretim görevlisi emekli de olsa çalışmaya devam ederek mesleki yaşamı sürdürebilir (Akt. Aközer, 2011, s. 10-11).

Süreklilik kuramı, bireyin sosyalizasyon sürecine dikkat çekmekte, çocukluktan itibaren tüm öğrenmelerinin bireyin yaşamını pozitif ya da negatif yönde etki edici oluşumlar olarak değerlendirmektedir. Sağlıklı yaşlanma, bireyin sağlığını koruyucu önlemler almasını, sosyal ilişki ağlarının genişliğini ve moral desteği ifade etmektedir. Sosyal yönleriyle yaşlılık, her bireyin farklı deneyimler yaşadığı bir dönem olarak değerlendirilir. Yaşlı bireylere yönelik sosyal hizmetler uygulanırken yaşlıların geçmiş toplumsallaşma deneyimleri göz önünde bulundurulmalı ve bu hizmetler kapsamında yaşlılara psikolojik destek sağlanmalıdır (Özer, 2010, s. 51).

Çatışmacı Kuramlar

Çatışma kaynaklı kuramlar belli bir sosyal düzenlemeden kimlerin yararlandığını ya da toplumsal yaşamın yapılanmasında hangi kuralların dikkate alındığını sorar. Yaşlılığın politik ekonomisi, bu yaklaşımı benimseyen bir kuramın örneğidir. Bu kuram başlıca toplumsal kurumların (özellikle ekonomi ve politika), yaşlı insanlar için yapılandırılmış bağımlılık durumu yaratma yollarını inceler. Toplum için emekliliğin yararlarını ele almak yerine, yaşlılığın politik ekonomisi emekliliğin neden olduğu ve bu düzenlemelerin ödülleri kimin aldığı sorar. Bu görüş ilk bakışta anlaşılması en zor görüştür. Çünkü sıradan görünen durumlara oldukça eleştirel açıdan yaklaşır. Çoğumuz emekliliğin bizim için faydalı olduğunu, emekli olmak istediğimizi, bunu hak ettiğimizi, gençler için iş alanlarının açılmasında emekliliğin iyi bir yol olduğunu savunuruz. Politik ekonomistler ise, bize neden emekli olmak istediğimizi, neden mesleklerin, başka kişilerin iş gücüne girmesini sağlamak için bazı insanlardan alındığını sorar. Çatışma kuramı, vurguları açısından temelde makro düzeyde bir kuram olduğu için sosyal düzenlemeler üzerinde durur (Görgün Baran, 2003, s. 51).

Çatışmacı yaklaşımlar modernleşme kuramı, yaş tabakalaşması kuramı ve değişim kuramı olarak kendi içinde üç gruba ayrılır.

Modernleşme Kuramı

Modernleşme, kitle eğitimi ve teknoloji eğitimi beraberce getirmiştir. Gençler bunun doğal sonucu olarak daha iyi eğitilip daha profesyonel ve daha yüksek ücretli işleri elde etmede başarılı olmuşlardır. Yaşlı nüfus, gençlere göre daha az eğitimleri, entelektüel düzeyleri ve uzmanlıkları gereği daha az kalifiye işlere itilmişlerdir. Palmore ve Manton, modernleşme göstergeleriyle yaşlıların statüsü arasındaki bağımlılık ilişkisini saptamak amacıyla farklı ekonomik gelişmelerin yaşandığı 31 ülkede araştırma yapmışlardır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, erken modernleşme sürecini yaşayan ülkelerde yaşlıların statüsü önce en aşağı düzeye inmiş; gelişme aşamasında ise hızlı bir yükselme göstermiştir (Akt. Oktik, 2021, s. 319).

Sanayileşmeyle birlikte modern toplumların yaşlı insanlara daha az değer verdikleri belirtilmektedir. Modernleşme kuramı yaşlıların rolünün ve statüsünün ters orantılı olarak teknolojik ilerlemelerle bağlantılı olduğunu ileri sürer. Kentleşme ve sosyal hareketlilik gibi faktörler ailelerin küçülmesine, parçalanmasına yol açmıştır. Teknolojik değişimler, yaşlıların yaşam deneyimine ya da bilgeliğine az değer verilmesine neden olmuştur. Bunların sonucunda statü ve güç kaybının meydana geldiği belirtilmektedir. Morgan ve Kunkel'e göre, sanayileşme ve çocuk merkezli eğitim gibi bir toplumun ekonomik kalkınmasına eşlik eden sosyal değişimler, yaşlı insanların becerilerini gereksiz hale getirir ve yaşlı insanları, toplumun işlerliği açısından daha az gerekli kılar (Akt. Görgün Baran, 2003, s. 50).

Yaş Tabakalaşması Kuramı

Çatışmacı yaklaşımlardan yaş tabakalaşması teorisini ortaya atan Riley, yaş ve sosyal yapı arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere kronolojik yaşı tanımlayıcı ve rol tahsis edici değişkenler üzerinde durmuştur. Üç temel konu bu teoriyi açıklar. Birincisi, yaşın anlamı ve herhangi bir sosyal bağlamdaki yaş gruplarının konumu; ikincisi bu sosyal yaş tanımları nedeniyle bireylerin yaşam döngüsü boyunca yaşadıkları geçişler ve üçüncüsü ise bireyler arasındaki rollerin tahsisidir. Teori, her yaş grubunun (genç, yetişkin ve yaşlı), o grubun üyelerinin toplum içinde oynadığı roller ve bunların nasıl değerlendirildiğine göre analiz edilebileceğini savunmaktadır. Örneğin, istihdam alanında çalışanlar “daha yaşlı” ve “daha genç” olarak sınıflandırılabilir ve genç olanlar daha fazla üretkenlik, yenilikçilik ve canlılık algısı sağladıkları için daha yüksek değerlere sahip görülebilir. Bu yaklaşıma göre, yaşam döngüsünde bir katmanlaşma vardır ve her yaş dönemi için kişilere farklı roller verilmektedir. Örneğin bireyler gençken okur, yaşlanınca emekli olur ve iki zaman dönemi arasında çalışır.

Toplumsal rollerin tahsisine rehberlik etmek için kronolojik yaşın kullanılması muhtemelen tüm kültürler için evrenseldir, ancak bu yaş normlarının kesin doğası, belirli toplumların kültürünü, tarihini, değerlerini ve yapısını yansıtır (Akt. Yuvakgil, 2020, s. 114-115).

Değişim Kuramı

Değişim teorisini oluşturan Dowd, yaşlandıkça artan bir bağımlılık deneyimlediğimizi ve başkalarının iradesine giderek daha fazla boyun eğmemiz gerektiğini öne sürer. İnsan ilişkileri karşılıklı değiş tokuşa dayandığından, yaşlılar kaynak alışverişinde daha az yetenekli hale gelerek, sosyal çevreleri azalır. Bu kuramda yaşlanmanın birçok rolün kaybı olduğu ve bu rolleri yavaş yavaş yitirdiğimizi ön kabul olarak alan Dowd, biyolojik yaş ilerledikçe bir kenara atılmamak için ya yüklü bir mirasa sahip olup sürdürmek ya da çocuk bakımı gibi yollarla mübadelenin bir parçası olarak kaynak yönetimini devam ettirmek zorunludur. Bu yaklaşım, bireylerin sürekli yaşamda hesapçı olmasından hareket ederek sevgi ve dostluk gibi duygusal insani değerleri önemsizleştirdiği için eleştirmiştir (Akt. Oktik, 2021, s. 320).

Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar

Bireylerle toplum arasında karşılıklı bağımlılık üzerinde odaklaşan mikro düzey bir kuramdır. Bireyler, başkalarından aldıkları dönütü temel alarak bir benlik duygusu geliştirirler. Bireyler kendileri başkalarının rolüne bürünerek davranışlarının başkaları tarafından nasıl görüldüğünü anlamaya çalışırlar. “Başkasının rolünü alma” veya şeyleri başkasının gördüğü biçimiyle görmeye çalışırlar. Bu süreç sosyal düzenin temeli olan bireyler arasında paylaşılan bir anlaşma üretir ve bunu pekiştirir. Sembolik etkileşim kuramının temel kavramlarından biri anlamdır. Anlam sembollerle yüklü olduğu için karmaşık sembol sistemlerinin nasıl paylaşıldığı görüşü önem kazanır. Sembollerin ortak anlamı, birlikte yaşamın varlığı ve bireylerin birbirlerinin farkında olarak yaşamalarının sonucunda gelişir. Bu durum iletişimin kolay kurulmasını ve bireylerin birbirlerini anlamalarını sağlar. Böylece anlamların hem ortamla hem de diğer bireylerle etkileşime girilerek oluşturulduğu ifade edilir (Kalmkara, 2014, s. 41).

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, yaşlanmanın kendisi biyolojik bir süreç olsa da, “genç” veya “yaşlı” olmanın arkasındaki anlam sosyal olarak inşa edilmiştir (Oktik, 2021, s. 321).

Bulgular

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin demografik veriler

Görüşmeci	Yaş	Cinsiyet	Gelir Düzeyi	Eğitim Durumu	Mesleki Durum	Hanehalkı Sayısı	Oturulan Konut Tipi
G1	65	Erkek	3000 TL	Ortaokul mezunu	İşçi (çalışıyor)	2	Apartman dairesi
G2	69	Erkek	2800 TL	İlkokul mezunu	İşçi emeklisi	1	Gecekondu
G3	67	Kadın	4300 TL	Yüksekokul mezunu	Memur emeklisi	2	Apartman dairesi
G4	65	Kadın	8500 TL	Üniversite mezunu	Memur emeklisi	2	Dubleks mesken
G5	68	Kadın	6000 TL	Üniversite mezunu	Emekli memur	1	Apartman dairesi
G6	74	Erkek	4500 TL	Lise mezunu	Emekli memur	2	Apartman dairesi
G7	75	Erkek	2100 TL	İlkokul mezunu	İşçi emeklisi	3	Gecekondu

G8	76	Erkek	3000 TL	Lise terk	İşçi emeklisi	2	Apartman dairesi
G9	78	Kadın	Kendine ait bir geliri yok (Vefat eden eşinin maaşını aldığını belirtti, fakat paylaşmak istemedi)	Eğitimi yok	Ev Kadını	1	Apartman dairesi
G10	77	Kadın	Vefat eden eşinin maaşını alıyor (2500 TL)	Eğitimi yok	Ev kadını	1	Apartman dairesi
G11	65	Erkek	6800 TL	Üniversite mezunu	Emekli memur	2	Dubleks mesken
G12	65	Kadın	3200 TL	Ortaokul mezunu	İşçi emeklisi	2	Apartman dairesi
G13	66	Kadın	2500 TL	Lise mezunu	Memur emeklisi	2	Apartman dairesi
G14	68	Erkek	7500 TL	Üniversite mezunu	Memur emeklisi	2	Apartman dairesi
G15	79	Erkek	2000 TL	Ortaokul terk	İşçi emeklisi	2	Gecekondu
G16	70	Kadın	Kendine ait geliri yok. Vefat eden eşinin maaşını alıyor (2100 TL)	İlkokul mezunu	Ev kadını	1	Apartman dairesi
G17	72	Kadın	Kendine ait geliri yok (Çocukları bakıyor)	Eğitimi yok	Ev kadını	4	Apartman dairesi
G18	73	Erkek	2700 TL	Ortaokul mezunu	Serbest meslek (Emekli)	2	Gecekondu
G19	80	Kadın	Kendine ait geliri yok. Vefat eden eşinin maaşını alıyor (3100 TL)	Eğitimi yok	Ev kadını	1	Apartman dairesi
G20	71	Erkek	2900 TL	Lise mezunu	Serbest meslek (Emekli)	2	Apartman dairesi

Araştırmaya katılan görüşmeciler farklı sosyal sınıflardan seçilmiştir. Böylelikle pandemi sürecinin yönetilmesinde ekonomik durum, eğitim durumu ve mekân bağlamında ikamet edilen konut tipinin etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte görüşmecilerin hanedeki birey sayılarına

bakılarak tecrit sürecinde kimlerden ve nasıl destek aldıkları ya da destek alma konusunda ne tür sıkıntılar yaşadıkları da anlaşılmalı çalışılmıştır. Bu çerçevede hanedeki kişi sayısının eşlerden birinin vefatı nedeniyle bir kişi olduğu ve çocuk sahibi olmama durumu da eklenince gündelik ihtiyaçlara erişim konusunda ne tür güçlükler yaşadıkları sorusuna araştırma kapsamında cevap aranmaya çalışılmıştır.

Deneyimli Kuşakların Bakış Açısından Salgın Süreci

Çin'in Wuhan kentinde başlayarak tüm dünyayı uzun soluklu bir salgın süreci ile mücadele içinde bırakan COVID-19'un yaşlı nüfusta, özellikle kronik rahatsızlığı olan kişilerde hastalanma ve ölüm riskini artırdığı artık kabul gören bir gerçekliktir. Bu yüzden Türkiye'de alınan önlemlerin en hızlısı 65 yaş ve üstü kesim için olmuştur. Salgının pandemi olarak ilan edildiği ve kamu spotları ile sürekli mesafe, maske ve hijyen uyarılarının hatırlatıldığı sürecin en başlarında 65 yaş ve üstü bireyler kalabalık ortamlarda bulunmaya devam etmişlerdir. Fiziki ve sosyal mesafenin yaşlı nüfus tarafından kalabalık ortamlarda korunamayacağına olan inanç ve yaşlıları korumak adına alınan birtakım önlemler pandemi sürecinde öncelikli konular arasında yer almıştır. Bu nedenle, Türkiye'de 22 Mart 2020 tarihinde 65 yaş ve üstü bireylere getirilen yasaklarla sokağa çıkma konusunda kısıtlama süreci başlamıştır.

COVID-19 salgını toplumun her kesiminde olduğu gibi 65 yaş ve üstü bireylerin yaşamında da birtakım dönüşümlere sebep olmuştur. Komşuları ile bir araya gelme, akraba ziyaretleri, torun ve çocukları ile vakit geçirme, pazar-çarşı gibi kalabalık ortamlara katılma, seyahat etme özgürlükleri vb. gündelik alışkanlıkların bir anda bırakılması deneyimli kuşakları derinden etkilemiştir.

Özellikle emekli olan ve sosyalleşme ortamını kurduğu ilişki ağları ile sürdürmeye çalışan deneyimli kuşakların bu süreci nasıl tanımladıkları, bu tanımlara karşı nasıl bir tavır sergiledikleri, toplumun kendilerine bakışı ve tutumunu nasıl değerlendirdikleri önemli konulardır. Çünkü sürekli televizyonlarda ve sosyal medyada yaşlıların risk altında olduğu, salgının ölümle sonuçlanan kesiminin oransal olarak yaşlılarda daha fazla görüldüğü haberleri sadece yaşlı nüfus tarafından değil, aynı zamanda toplumun tüm yaş grupları tarafından da takip edilmiştir. Gerek televizyonlarda gerekse sosyal medyada tüm dünya ülkelerinde ve Türkiye'de günlük vaka sayıları ile ölüm oranları içinde yaşlıların sayısı olarak fazla olduğu bilgisi sürekli hatırlatılmıştır. Bu haberler evinde yaşlı anne-babası olan aile yakınlarını ve yaşlı nüfusu endişe ve kaygıya sürüklemiştir. Bir işte çalışmak zorunda olan yetişkinler, anne-babaları ile uzaktan iletişim kurarak onlarla pandemi sürecinde daha sınırlı ölçüde görüşmek durumunda kalmışlardır. Fakat aynı ev ortamında anne-babasıyla ikamet eden kişiler için birbirlerinden tecrit edilmiş mekânlarda yaşamaları biraz daha sıkıntılı olmuştur. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmışlardır:

“Salgında bizim en riskli grup olduğumuz söylenince doğal olarak çocuklar da endişe ettiler, işten anne-babamıza hastalık taşır mıyız diye. Kızım alışveriş yapıp annesini arıyordu. Kapının önüne paketleri bırakıp gideceğim, telefonu çaldığımda kapının önünden poşetleri al diyordu. Sıkı sıkı da tembih ediyordu marketten getirdiklerimi balkonda havalandırın diye. Bizim için bu bile eziyetti. O pakete sür, elini yıka, poşeti ters çevir dışarıya koy vs. Salgının en başlarında korku daha çok olduğu için çocuğumuzu balkondan bakarak görüyorduk.” (G6)

“Bana göre bu kadar korkutmamalıydı. Uyarı yapsınlar, ama sürekli ölüm korkusunu bize işlediler yani. Gençler bu hastalığa yakalanmayacaktı, ama biz dışarı adım atarsak ölecektik. Bu da üzerimizde büyük stres yaptı. Çocuklarımız hatta torunlarımız bile babaannemle dedem ölecek mi diyorlarmış anne-babalarına. Uyarı yapılmasına diyeceğim bir şey yok. Ama bu kadar korkutmadan yapılsaydı keşke.” (G3)

“Salgının ilk bizim yaş grubunu etkilediğini televizyondan dinlediğimde ve akabinde yasak getirildiğinde ne yalan söyleyeyim memnun oldum. Dedim ki demek ki sağlık bakanı ve sağlık konusundaki uzmanlar bizi korumak istiyorlar. Salgının ilk başlarında diğer ülkelerde çok yaşlı öldü. Ama bizde hızlıca önlem alındı. Bu memnun edici oldu. Biz yaş olarak eski kuşağız. Büyüklelerimizden eskiden sağlık konusunda imkânsızlıkları çok dinlerdik. En azından şimdi doktorlar, hastanede çalışanlar canla başla çalışıyorlar. Kendimi güvende hissettim.” (G4)

“Ben salgında bizim sürekli en tehlikeli ve riskli grup olarak anlatılmamızdan rahatsız oldum. Apartmanda, markete gittiğimde herkes uzak kaçıyor gibi düşünüyordum. Belki ben öyle zannediyordum. Acaba biz dikkatsiziz, hijyenik değiliz, hastalığı kapmış oluruz diye mi düşünüyorlardı bilemedim. Ama keşke bizim kadar gençleri de kontrol altına alsalardı.” (G5)

“Salgın en çok bizi vurdu bence. Bizi toplumdan koruyalım derken toplumdan iyice dışladılar. Toplu taşıma araçlarına binmek bize yasak, şehir dışına seyahat etmek bize yasak. Zaten yaşlı olduğumuz için kendimizi zor taşıyoruz. Nereye gideceğiz de kime bulaştıracacağız anlamadım ben.” (G9)

Bu noktada yaşlılığa ilişkin işlevselci yaklaşım içinde değerlendirilen aktivite kuramının temel varsayımına baktığımızda, toplumsal hayata katılımın yaşlı nüfus için yaşamsal bir ihtiyaç olduğu bilgisine ulaşırız. Bu açıdan baktığımızda, yaşlılığı belirleyen toplumsal etkileşim azlığı toplumun yaşlı kişiden elini çekmesinden kaynaklanır. Aktivite kuramı, 60-65 yaşından sonra bireylerde sosyal ilişki kurmanın bazen güçleştiğini; yaşlı kişilerin etkinlik düzeyinin, doyum ve mutluluğunun azalmakta olduğunu kabul ederler. Sağlıklı yaşlıların çoğu etkinlik düzeyini oldukça basit düzeyde tutmaktadırlar. İlişki kurma ya da kesme oranı daha çok geçmişteki yaşam biçimlerine, sosyo-ekonomik statüleri ve sağlık koşullarına bağlıdır (Kalınkara, 2014, s. 28). Bu yüzden salgın sürecinde 65 yaş ve üstü bireylerin toplumsal alanlardan uzun soluklu tecrit edilmesi etkinlik alanlarından da uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Pandemi süreci ile konutlarında zamanlarının büyük bir kısmını geçirmek zorunda kalan deneyimli kuşaklar sürece uyum sağlama konusunda toplumun diğer yaş kategorilerine göre biraz daha zorlanmışlardır. Sosyal ilişkiler ağının sürdürülebilir bir yaşam için önemli olduğu gerçeğinden yaklaştığımızda komşuluk ve akrabalık ilişkilerinden, sosyal etkinlik alanlarından uzak kalan deneyimli kuşaklar sürecin kendilerini yalnızlaştırdığını şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

“Bu hastalık bizi çok yalnızlaştırdı bence. Kaygı ve korkularımız arttı. Sanki hiç bitmeyecek bir kâbusun içinde gibi hissediyorum bazen. İnsanlık olarak ne hale geldik. Kendi derdimize düştük, birbirimizi unuttuk. Aman hastalığa yakalanmayalım diye dört duvar arasında hayata küstük yahu.” (G10)

“Bu tür rahatsızlıklar hayatımızda her zaman olacak bence. Yeni normalleşme diyorlar ya belki de bu bizim yeni normalimiz. Çevre kirliliği, insan kirliliği, doğanın bozulması, mevsimlerin değişmesi, içtiğimiz yediğimiz gıdanın bozulması, nüfusun artması benim kanaatime göre gelecekte daha zor zamanların bizi beklediğinin habercisi.” (G14)

“Salgın bence bize bazı şeylerin kıymetini öğretti. En azından ben çok şey öğrendim. Ailemizle doya doya vakit geçirmenin önemi, torunlarımıza, çocuklarımıza sınıksız sarılmanın paha biçilmez bir şey olduğunu, canımız istediğinde binip arabamıza eşî-dostu ziyaret etmenin güzelliğini, düğünümüzü-bayramımızı ağız tadıyla sevdiğimizle geçirmenin önemini ve daha sayamayacağım birçok şeyi. Yani salgın bize insanlık olarak kendimize çeki-düzen vermemizi hatırlattı. En azından ben böyle düşünüyorum.” (G13)

Pandemi süreci ile bireylerin hareket alanının daralması, değişen sosyal ilişki biçimlerine uyum sağlama noktasında yaşanan zorluklar, sosyo-ekonomik ve sağlık alanında yaşanan krizler kuşkusuz toplumun her yaş kategorisini olduğu gibi yaşlıları da birçok açıdan etkilemiştir. Özellikle bireyin yaşlanması ile birlikte hayatın anlamını sorgulaması ve geçmişe duyulan özlemin daha fazla hissedilmesi duygusal bir gerileme de sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada görüşme yaptığımız deneyimli kuşaklar, pandemi sürecinin geçmişe özlem duyarak geleceğe ilişkin endişe ve güvensizlik duygularını pekiştirdiğini ve yeniden hayatı sorgulama sürecine girdiklerini aktarmışlardır.

“Ortaya çıkan bu salgın hastalığı aslında doğanın ve insanlığın değişmesiyle ilgili görüyorum. Çünkü artık her şey doğal olandan yapaya dönüyor. O yüzden hastalıklar da artıyor. Yaş olarak biz çok hastalık gördük. Bizden sonrakiler de görmeye devam edecekler.” (G18)

“Salgın bence artık kıra, köye göçe sebep olacak. Köyde evi olanlar, yazlığı olanlar hastalık çıkınca oralara çekip gittiler. Biz de yasaklar kalkar kalkmaz köye gittik. Böyle giderse kentler kalabalıklaştığı için tehlikeli hale gelecek ve insanlar buraları terk edecekler. Ben böyle düşünüyorum yani.” (G8)

“Bu hastalık bende panik yarattı. Özellikle son zamanlarda sürekli hastalık ve ölüm haberlerini duymaktan çok yoruldum ve korkuyorum açıkçası. Sadece kendim için değil herkes için korkuyorum ve endişeliyim. Bir yakınım arasa kötü bir haber mi var acaba diyorum. Böyle diken üstündeyim yani.” (G16)

“Salgın bizi evlerimize hapsetti. Dışarıyı, sevdiklerimizi göremez olduk. Çok yalnız kaldık. Anlatacak şeylerimiz birikti. Dertleşecek konularımız birikti. Öyle telefonda da olmuyor. Yan yana, diz dize gelip sohbetleri, kahkahaları çok özledik.” (G19)

İzolasyon süreci bireyin fiziksel sağlığını olumsuz etkilese de zihinsel sağlık ile daha üst düzeyde bir ilişkiye sahiptir. Galler Bölgesinde yapılan araştırmaların sonucunda izolasyona ilişkin 8 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. Bunlar yalnız yaşama, yakın akrabasının olmaması, akraba ya da arkadaş ziyareti yapmama, komşularla ilişki kuramama, telefonun olmaması, bir günde 9 saatten fazla yalnız kalınması, mahalle merkezine uzak ikamet etmesi ve eve bağımlı olma biçiminde tespit edilmiştir (Akt. Görgün Baran, 2016, s. 82). Bu çalışmanın bulgularından da anlaşıldığı üzere, pandemi nedeniyle toplumla etkileşim kuramayan, eski alışkanlıklarını sürdürmeyen deneyimli kuşaklar kendilerini sosyal yaşam alanlarından tecrit edilmiş ve yalnız hissetmektedir.

“Salgından sonra dışarıya çıkma ve kalabalığa girme korkum başladı. Kısıtlama kalktığında ilk başlarda bir süre çıkamadım. Çıktığımda da nefesim daralıyor gibi hissediyordum. Bazen yine öyle oluyor.” (G12)

Elde edilen verilere baktığımızda deneyimli kuşakların sosyal mecralardan salgın nedeniyle çekilmeleri ve tek iletişim kanallarının medya olması bazı endişelerin daha hissedilir noktalara taşınmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda katılımcılar salgını, korku, panik, kaygı, yalnızlaşma ve farkındalık gibi kavramlarla ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bu sürecin ne zamana kadar devam edeceği konusundaki belirsizliğin umutsuzluğu pekiştirdiği söylemi de üzerinde durulan önemli bir husustur. Katılımcılara göre, tecritin öncelikli olarak yaşlılardan başlayarak yapılması ve uzun bir dönemi kapsayacak şekilde önlemlerin ağırlıklı olarak yaşlılar üzerinden devam etmesi salgının yükünün en çok yaşlılar tarafından çekildiğinin de bir göstergesidir.

Pandemi Sürecinde Alınan Önlemlerin Fiziksel Yaşam Üzerine Etkisi

Yaşlanma birbirini etkileyen genetik, biyokimyasal, fizyolojik, ekonomik, sosyal, ruhsal faktörler ve yaşam biçiminden etkilenen bir süreçtir. Biyolojik yaşlanma organizmanın tüm hücre, organ ve dokularını etkilemektedir. Yıllar boyu biriken bu değişiklikler, birçok kronik hastalığın yaşlılarda daha fazla görülmesine neden olmaktadır. Yaşlı insanlar yaşlanma ve altta yatan potansiyel sağlık koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan fizyolojik değişiklikler nedeniyle daha sık enfekte olurlar. Yaş ne kadar yüksek olursa hastalıkların olumsuz etkisi ile risk de o kadar yüksek olur (Altın, 2020, s. 51).

Yaşamın ilk evrelerinden başlayarak yaşlılık sürecine kadar yeterli besin grubuna ulaşabilme, sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma, mekânsal olarak iyi şartlarda hayatlarını sürdürebilecek konutta ikamet etme bireyin daha kaliteli bir yaşam döngüsüne kavuşabilmesi açısından önemli hususlardır. Bu nedenle COVID-

19 ve benzeri salgın dönemlerinde özellikle yaşlı nüfusun fiziksel ve zihinsel sağlığını dikkate alan önlemlerin alınması aciliyet gerektiren konulardır.

Araştırma kapsamında katılımcılar pandemi süreci ile evde kalarak toplumdan tecrit edilmelerinin bazı fiziksel sağlık problemlerini daha görünür hale getirdiğini ifade etmişlerdir:

“Uzun zamandır bel fıtığı hastasıyım. Yıllar önce ağır işlerde çalıştık, ameliyat oldum. Kilom da olunca evde kalmak sağlığıma kötü etkiledi. Yazları köye gidip bağla bahçeyle uğraştığımız için hareket etmek, köyün yumurtasıyla yoğurduyla beslenmek iyi geliyordu. Pandemiye apartmana sıkıştık kaldık. Hareketsizlik daha çok kilo almama ve ağrılarımın dizime vurmasına sebep oldu. Geceleri rahat uyuyamıyorum. Küçük bir balkonumuz var. Orada güneş alıp bir iki adım atıyordum. Açık hava diye. Bir kafese sıkıştırılmış gibi hissettim. Patlayacak gibi oldum yani.” (G8)

“Ben SSK’dan emekli olduktan sonra iş olunca inşaatta yevmiyeli çalışmaya gidiyordum. Öyle çok kronik rahatsızlığım yok ama hanımın rahatsızlıkları var. Bir süre o dönemde çalışmadım. Uzun yıllar çalıştığım için evde kapalı kalmak beni olumsuz etkiledi. Böyle kaslarım tutuluyordu sabah kalktığımda. Bir de dört beş öğün yediğimiz için kilo aldım. Nefes alışverişlerim değişti o zamanlardan beri. Ama şimdi yavaş yavaş tekrar işe gitmeye başladım.” (G1)

“Salgın başlayıp da biz evlere kapanınca boyun ağrılarımı, özellikle sabah kalktığımda eklem ve kas ağrılarımı çok hisseder oldum. Evde biraz hareket yapıyorum ama yeterli değil.” (G5)

Bu bağlamda modernleşme kuramları özellikle günümüz toplumlarında yaşanan hızlı değişimlerin yaş kategorisi olarak en çok yaşlı nüfusu etkilediğini ileri sürmektedir. Yaşlılığa ilişkin modernleşme kuramlarının temel varsayımları üzerinde duran Oktik (2021), toplumsal değişme ve dönüşümler, modernleşmenin beraberinde getirdiği hareketsiz yaşam, yaşlıların statü ve gelirlerinde meydana gelen düşüşe bağlı olarak yaşlı nüfusun işlevselsizleştirilmesi, teknolojik gelişmelerin aile ve sosyal ilişki bağlarını zayıflatması gibi unsurların yaşlı açısından fiziki ve ruhsal sorunları daha görünür hale getirdiğini ifade etmektedir.

Yapılan araştırmalara göre, egzersiz faaliyetleri hem fizyolojik hem de metabolik açıdan yaşlıların sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (Hekim, 2015, s. 535). Bu açıdan yaklaştığımızda katılımcıların önemli bir kısmı pandeminin olası risklerinden korunmak adına ev içi alana sıkışmalarının fiziksel sağlıkları açısından olumsuz sonuçlara yol açtığını şu şekilde belirtmişlerdir:

“Şeker hastasıyım. İnsülin kullanıyorum. Yeme düzenim alt üst oldu. Sürekli can sıkıntısından yedik. Televizyonlara baktık, bir de instagram hesabım var oradan sürekli tarifler gördükçe yaptım. Yaptıkça yedik. Derken şu an kilodan dolayı bel bölgem çok kalınlaştı. Korkudan hastaneye gidip tahlil de yaptıramadım. Ya oradan hastalık kaparsam diye. Eskiden apartmandan hanımlarla sabah yürüyüşe giderdik. O iyi gelirdi hem moralime hem sağlığıma. Şimdi evde kala kala dışarı çıkmak da istemiyorum artık. Tembelleşti vücudumuz. Bu virüs nereden geldi de hayatımızı perişan etti, çok üzülüyorum.” (G3)

Stres, kötü yaşam koşulları ve kronik rahatsızlıkları olan bireylerle sağlık problemi olmayan ve daha iyi imkânlara sahip olan deneyimli kuşakların salgınla mücadeleleri eşit düzeyde olmamıştır. Özellikle kronik rahatsızlıkları olan bireyler her yıl düzenli olarak yaptıkları rutin kontrolleri bu süreçte ihmal ettiklerini dile getirirken bu durumun kendilerinde kaygı yarattığını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Benim kalp rahatsızlığım var. Yılda iki kez kontrole gidiyordum. Ama bu hastalık başlayınca açıkçası korktum hastaneye gitmeye. Bir yıldır aynı ilaçları kullanıyorum, kan sulandırıcı kullanıyorum. Acaba ilaçlarımı değiştirmem gerekiyor mu bilmiyorum. Ya bu hastalıktan

başımıza bir iş gelecek ya da korona olursak ondan öleceğiz. Bu nasıl bir yıldız anlamadım. Bıktık, usandık.” (G6)

“Bu salgın başlayıp da bize kısıtlama gelince biz hanımla kendimize daha çok özen göstermeye başladık. Kilo almayalım, sağlığımızı koruyalım diye çocuklardan pazar alışverişi yapmalarını istedik. Bahçede ufak tefek hareketlerle spor yaptık. Herkesin söylediğinin tam tersi biz kilo almadık, kilo verdik hatta.” (G11)

“Aslında her kötü şerden bir hayır çıkarmak lazım. Ben bu salgın döneminde bir şeyi fark ettim. Her kış grip oluyordum. Ama maske takınca, el-yüz temizliğine daha çok özen gösterince bu kış hiç grip olmadım. Bundan sonra bu hastalık geçse bile ben kalabalık otobüs ve marketlere gittiğimde maske takacağım. Bana göre sağlığımıza nasıl bakmamız gerektiğini öğretti bu virüs.” (G15)

“Bende böbrek yetmezliği var. Diyalize girmem gerekiyor. Hastaneye çocuklar beni korka korka götürüyordu. Böyle zamanlarda hasta olmanın iki kat daha fazla yükü var hem bana hem çocuklarıma.” (G17)

“Benim bu salgın döneminde en çok uyku problemlerim ortaya çıktı. Böyle bir huzursuzluk hali. Televizyonda izlediğimiz haberlerin de etkisi var. Eskisi gibi derin uykularım yok. Gece çok sık uyanıyorum, biraz vesvese yapınca hepten uykum kaçıyor.” (G20)

Araştırma kapsamında pandemi sürecinin deneyimli kuşaklar tarafından sağlığa olan etkileri iki yönlü olarak değerlendirilmiştir. Bir kısım katılımcı, pandemi sürecinde hareketsiz kalmanın, sağlıklı beslenememenin, kronik rahatsızlıkları ile ilgili rutin kontrollerin yapılamamasının fiziksel ve ruhsal sağlıklarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Diğer bir katılımcı grup ise, pandeminin sağlık konusunda toplumun bilinçlenmesini ve hijyen ile bakım konusunda farkındalıkları artırdığını belirtmişlerdir. Araştırmadan elde edilen veriler ışığında dikkat çeken bir başka konu, pandemi sürecinin fiziksel ve ruhsal olarak ciddi tahribatlar bıraktığı kesim yalnız yaşayan bireylerdir. Yalnız yaşayan katılımcılardan çocuk sahibi olmayan ve başkalarının bakımına ihtiyaç duyan kesim bu süreçte daha fazla sıkıntı yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

Pandemi Sürecinin Ekonomik Yaşama Etkisi

2019 yılının sonlarında ortaya çıkan koronavirüs salgını toplumun her kesimini olduğu gibi 65 yaş ve üstü bireylerin gıdaya, bakım ve yardım hizmetlerine, sağlık ihtiyaçlarına ulaşım imkânlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Gelir eşitsizliğine bağlı olarak yoksul kesimin pandemi sürecinde alım gücünün giderek azalması ile yetersiz beslenme, sağlık imkânlarına erişimin zorlaşması gibi sorunlar daha görünür hale gelmiştir. Kronik rahatsızlıkları olan bireylerin sürekli kullandıkları ilaçlara ek olarak sağlıklı beslenme, hijyen ve temizlik için gerekli olan bakım desteğine erişimi önem arz ederken özellikle düşük gelirli bireyler açısından bu konu çözüme kavuşturulması gereken temel mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmıştır:

“Ben zaten kıt kanaat geçinen bir emekliyim. Her gün televizyonda maske değiştirilecek, marketten gelen eşyalar temizlenecek diyorlardı. Benim her dışarı çıktığımda tek seferlik maske kullanacak durumum yok zaten.” (G2)

“Salgını fırsat bilenler gıda fiyatını iki katına çıkardılar. Doktorlar bas bas bağıryorlar, iyi beslenin, et yiyin, sebze tüketin diye. Kimse sormuyor. Bunların acaba paraları var mı cebinde. Zaten aldığımız bazı ilaçların parasını da biz ödüyoruz, varın siz düşünün.” (G9)

“Benim evim yok. Emekliyim. Oğlumun aldığı evde, hanım ve oğlumla birlikte oturuyorum. Elektrik, su ve diğer faturalarımı çoğunlukla oğlum ödüyor. Boşandı, şu an bizimle kalıyor. Kalp rahatsızlığım var. Bu virüsü kapıp bir de sağlık konusunda yük olmak istemiyorum. Belki böyle bir rahatsızlık beni bulursa kurtulma umudum da yok, bilemem ki.” (G7)

“Bu dönemde arabası olan dışarı çıkacağı zaman daha kaygısız çıkabiliyor. Ama ben pazara giderken dizimden ameliyatlı olduğum için yakın mesafede olsa ya minibüse ya da otobüse biniyorum. Taksiye verecek param da yok, arabam da yok. Pazar fiyatları dersin almış başını gitmiş. Nasıl koruyacağız kendimizi bu kadar düşük maaşla.” (G1)

Görüşmelerden de anlaşıldığı üzere 65 yaş ve üstü olan düşük gelirli bireylerin pandemi sürecindeki yaşam mücadeleleri üst gelir grubuna göre daha zorlayıcı olmuştur. Kaldı ki orta ve üst gelir grubunda yer alan katılımcılar da salgının en çok gıda fiyatlarına yansımından şikâyetçi olduklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Benim gelirim ortalamaya göre iyi durumda. Ama buna rağmen eskiden çarşı-pazar alışverişlerinde daha çok sebze-meyveye erişebiliyorduk. Benim bir de göz tansiyonu nedeniyle ilaçlarım çok pahalı ve bazılarını sigorta karşılamıyor. Ben bile bu süreçte zorluk çekmişken geliri düşük olan kesim ne yaptı bilmiyorum.” (G14)

“Toplumlarda yaşanan büyük değişimler her zaman ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Bu yıllara dayanan bir tecrübe. Salgın da aynı şekilde sadece sağlığımızı tehdit etmedi, zaten az olan emekli maaşımızı eritti.” (G16)

COVID-19 salgını toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan düşük gelirli bireyleri farklı açılardan olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumsal sınıf eşitsizliklerini düşündüğümüzde sosyal güvencesi olmayan, hastaneye gittiği zaman kendi maddi olanakları ile tedavi olmak zorunda kaldıklarını belirten bazı katılımcılar salgının doğuracağı muhtemel sonuçlar açısından endişe duyduklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan G9 şunları aktarmıştır:

“Ben çalışmadım, yani bir mesleğim yok. Eşim vefat etti. Onun maaşı ile ayakta kalıyorum. Benim emekliliğim yok. Eşim BAG-KUR emeklisi. Yaşım zaten çok ileri. Devlet hastanesi çok kalabalık oluyor. Günlerce önce randevu alman gerekiyor. O da çok geç tarihlere veriyorlar. Özel hastaneye gidecek durumum yok. Hastalanmak maddi-manevi zahmetli. Bu hastalığın ilk başlarında dinledik televizyonları. En çok yaşlılar etkileniyor falan diye. İnanın olmadım ama olacağım diye çok korktum.”

Pandemi Sürecinin Aile ve Yakın Sosyal İlişki Dinamikleri Üzerine Etkisi

Pandemi süreci ile birlikte gerek medyada gerekse sosyal mecralarda 65 yaş ve üstü bireylerin hastalıktan korunması gerektiğinin altı çizilerek sürekli hatırlatılması bir müddet sonra söz konusu kesimin haber metinlerinde en çok konuşulan ve tartışılan kesim olmasına sebep olmuştur. Özellikle televizyon ve sosyal medyada birçok habere konu olan deneyimli kuşakların evde kal çağrılarını uymadıkları, bankalarda toplu bir şekilde oturdukları ve sosyal mesafeyi koruyamadıkları gerekçe gösterilerek kalabalık ortamlarda bir araya gelmeleri engellenmiştir. Örneğin, “koronavirüsün yaşlı insanlarda ölüm ile sonuçlanması ve kalabalık alanda birçok yaşlının oturması virüsün yayılmasını artırabilir düşüncesiyle belediye ekipleri bankları sökerek yeni bir tedbir aldı” haberi (www.milliyet.com.tr) sözlü ve yazılı basında yer almıştır. İlk başlarda bankaların kaldırılmasına tepki gösteren 65 yaş ve üstü bireyler, akranlarıyla benzer mekânda buluşarak kaldırım taşlarının üzerine oturmak suretiyle sohbet ederek soruna çare bulmuşlardır. Bu da haberlere konu olmuş ve yakın çevredeki vatandaşlardan tepki almışlardır. Bu çerçevede yaşlı kesim basında sürekli yer almış ve salgının yayılım ve etkileri noktasında en riskli kesimin yaşlı nüfus olduğu dile

getirilmiştir. Yapılan bu çağrılarda risk faktörleri açısından gündelik yaşam alışkanlıklarının bir parçası olan akran grupları ile toplu halde bir araya gelme davranışının en azından salgın geçene kadar bırakılması gerektiği hatırlatılmış ve bazı büyük şehirlerde dışarı çıkış saatleri ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda katılımcılardan birkaçı şunları vurgulamıştır:

“Biz erkekler emeklilikte evde ne yapacağız, canımız sıkılıyor. Hanımlar hiç olmazsa yemek, ev işi derken vakit dolduruyorlar. Biz de yakın arkadaşlarla öğlen saatlerinde buluşup havadan sudan konuşuyorduk. İyi oluyordu yani. Başka türlü vakit geçmiyor.” (G14)

“İnsan emekli olup da kendi kabuğuna çekilince yalnızlık nedir o zaman anlıyor. Emeklilik erkekler için biraz daha zor bir dönem. Eve kapanıp da dışarı çıkma yasağımız başlayınca çok kendimi dinledim ve bundan inanın çok yoruldum. Akrabalar geliyordu, biz gidiyorduk. Komşularla hep birlikte toplanıp pikniğe gidiyorduk. İyi geliyordu. Böyle çok yalnız kaldık.” (G20)

Sosyal ilişkileri sürdürerek sosyal bağları güçlendirmek her yaş grubunda önemli bir psikolojik destek olarak görülebilir. Özellikle salgın ortaya çıkmadan önce farklı platformlarda sosyal hayatın içine karışan deneyimli kuşaklar pandemi süreci ile birlikte toplumsal yaşamdan tecrit edilme sorunları ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bu sorunla mücadele etmekte güçlük çeken deneyimli kuşaklardan bazıları psikolojik açıdan zorluk çekmişlerdir. Bu noktada aktivite kuramının temel yaklaşımına göre, yaşlı bireyler toplumsal yaşamda aktif olmak için çeşitli biçimlerde mücadele ederler. Eş kaybı, sağlık durumundaki ciddi bozulmalar gibi kendi denetimlerinin dışındaki bazı durumlara uyum sağlamak da bu mücadelenin önemli bir bölümüdür. Yaşlı bireylerin değişen yaşam koşullarına ne oranda olumlu yönde uyum sağlayabildikleri sorusu bu kuramda önemli bir yer tutar. Olumlu yönde uyum sağlandığı ölçüde “başarılı yaşlanma” gerçekleşir (Aközer, 2011, s. 10).

Araştırmaya katılan katılımcılar, alışık olmadıkları bu değişime ayak uydurmakta ilk başlarda zorluk çektiklerini ama zamanla süreci kanıksadıklarını ifade etmişlerdir. Bu süreci en az hasarla atlama isteyen deneyimli kuşaklar sürece uyum sağlayarak bir anlamda psikolojik ve sosyal doyum sağlamaya çalışmışlardır. Bu konuda katılımcılar şunları aktarmışlardır:

“Önce çok zorluk çektik, bizim akrabalık ilişkilerimiz çok sıkıdır ve kalabalık bir akraba çevremiz var. Ama baktık sürekli televizyonlarda doktorlar anlatıyor, uyarıyor. Artık başka çaremiz olmadığını anladık. Artık bilmiyoruz ne zamana kadar sürer, ama bir müddet böyle yaşayacak gibi görünmüyoruz.” (G12)

“Biraz daha sabırla bu dönemi de atlatacağız. Ev içinde yapı marketlerden aldığımız malzemelerle küçük üretimler yapmaya başladık eşimle.” (G13)

“Pandemi olup eve kapanınca biz de çocuklarımıza bir katkı olur diye reçelimizi, derin dondurucuya atacağımız saklanabilecek yiyecekleri hazırlayıp çocuklarımıza da tattırdık.” (G4)

Bu noktada deneyimli kuşakların süreci yönetebilmek adına farklı etkinliklere yönelmesi ve böylelikle psikolojik doyum sağlama noktasında çözüm üretmeleri aktivite kuramının temel ilkeleri ile de örtüşmektedir. Şöyle ki aktivite kuramına göre, emeklilik ve yaş kısıtlamaları katılımı olanaksız hale getiriyor ise insanlar vazgeçmek zorunda kaldığı önceki rol ve faaliyetlerinin yerine başkalarını bulur (Görgün Baran, 2003, s. 48).

Bu çerçevede pandemi süreciyle deneyimli kuşakların sosyal ilişki ağlarından uzaklaşması, kimilerinin kendi iç dünyalarına çekilerek süreci anlamaya çalışması bireylerin rollerine ilişkin bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

“Yaşlılara kısıtlama gelince artık elimiz kolumuz bağlandı. Torunlarımıza, çocuklarımıza, eşe-dosta yapacaklarımızda yarım kaldı. Öyle işe yaramaz hissettik kendimizi yani.” (G1)

“Bu hastalık sanki hiç bitmeyecek ve biz evlerimizde kendi başımıza yaşamayı öğreneceğiz. Bundan sonra düzeleceğini sanmıyorum. Evde oturmaya ve kendimize bir meşguliyet bulmaya çalışacağız.” (G17)

Salgının ortaya çıkmasıyla birlikte uzun süre sokağa çıkamamaları, aile yakınları ve komşuları ile sosyal ortamlarda bir araya gelememeleri, 65 yaş ve üstü bireylerin yaşam döngüsünü toplumun diğer kesimlerine nispeten daha çok etkilemiştir. Çünkü bu yaş dönemi hassasiyetlerin olduğu, yalnızlaşma duygu durumunun daha yoğun yaşandığı, arkadaşlık ve sosyal hayatla olan bağlarının yeniden şekillendiği bir dönemdir. Görgün Baran (2016, s. 81)’a göre, yaşlılıkta yalnızlık ile izolasyonun ilişkisi, büyük oranda bireyin yaşlılarının hayatta olmamasıyla yakından ilgilidir. Araştırmalara göre, kadınların daha fazla dul kalması ve yalnız yaşaması, onları izolasyon ve yalnızlığa itmektir. Bu durumda, kadın yaşlıların erkek yaşlılara oranla daha yalnız olduğu söylenmektedir. İngiltere’de yapılan araştırmalarda izolasyonun daha çok dul kadınlar arasında yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yalnızlığın eş ve çocuğun olmamasıyla ilişkili olmadığı fakat arkadaşlarının olmamasının önem taşıdığı ifade edilmektedir. Arkadaşlık ve güvenilir ilişkiler önemlidir. Yalnızlık ve topluma yabancılaşma sorunlarını hayatın içine karışarak çözmek, yakın sosyal ilişkilerden ve toplumdan ilgi ve değer görmek, bir toplumsal gruba ait hissetmek yaş fark etmeksizin tüm bireyler için insani bir ihtiyaçtır.

Görüşme yaptığımız katılımcılar bu süreçte en çok hangi noktalarda zorluk çektiklerini ve her şeyden önemlisi evde kalarak toplumdan tecrit edilmelerinin üzerlerinde nasıl bir baskı yarattığını şu ifadelerle açıklamışlardır:

“Bu hastalık başlayınca herkes birbirinden korkar oldu. Kimse kimseye gitmez oldu. Eskiden işimizi gücümüzü yapar komşularla bir araya gelip çay-kahve içerdik. Salgının ilk başlarında karşı apartmanumdaki ve bir alt çaprazımdaki komşularla balkondan balkona konuşup birbirimizden haberdar oluyorduk. Tabi ki yan yana gelmek kadar keyifli olmuyordu. Ama inanın artık o da kalmadı.” (G3)

“Bizim köyde evimiz var. Pandemide bizi eve kapatacak kurallar gelince çok kötü oldu. Biz Nisan dediniz mi hanımla valizi, öte beriyi hazırladık mı Ekim-Kasım ayına kadar köyde kalırdık. Bahçemiz var, orayı ekip biçerdik. Kış hazırlığını hatta çocuklarinkini de orda yapardık. Yasak gelince inanın çıldırdık biz evde. Yapacak bir şey yok. Hanım en azından yemek, ev işleri ile vakit geçiriyor. Ben de bol bol televizyon izledim. O da bir yere kadar. Yani anlayacağınız yasak kalkana kadar ne sıkıntı çektik. Yasak kalkar kalkmaz da köye gittik. Şimdi burada yasak yok. Yeniden bir sınır getirilmeden köye gideceğiz. Aynı şeyleri yaşamamak için.” (G8)

Eşi vefat etmiş ve yalnız yaşayan katılımcılar ile çocukları farklı şehirde yaşayanlar için pandemi süreci biraz daha zor geçmiştir. Buna ek olarak çocuk sahibi olmayan katılımcılardan G2 sokağa çıkma yasağında oldukça sorunlu bir sürece tanıklık ettiğini şu ifadelerle aktarmıştır:

“Eşim iki yıl önce vefat etti. Çocuk da yok. Sokağa çıkma yasağı olunca maaşımı çekme konusunda çok sıkıntı yaşadım. Alışkanlıktan maaşımı banka şubesinden çekiyordum. Öyle olunca maaşımı çekmek için komşunun oğlunu gönderiyordum. Tamam güveniyordum ama bankaya ne yatmış ne bitmiş ben kendim öğrenirsem paranın ne kadarını çekeceğime de ona göre karar veriyordum. Alışverişi de yine aynı çocuğa söylüyordum. Ama gençlere de sıkıntı. Sürekli benim peşimde mi koşacaklar. Zordu yani, çok zor.”

“Bizim apartmanda görevliler, apartmanın işlerine bakanlar yani sağ olsunlar her sabah bir de akşam olmak üzere iki defa kapımızı çalıp bir isteğin var mı diyordu. Ama o da zor oluyor. Bir şey istiyordum diğerini unutuyordum. On defa da çağıramazsın adamları. Bazen yağlı bazen yavan karnımı doyuruyordum bir şekilde. Ama dışarı çıkmak canının istediğini gidip içine sinerek almak ne güzelmiş. Ben öyle yakındaki markete pazara biraz da insan içine karışayım diye gidiyordum. Hepsinden olduk. Yalnız hissettim çok kez. Arada gelen giden oluyordu bu hastalıktan önce. Bazen ben çocukların yanına İstanbul’a gidiyordum. Yalnızlığı çok yaşamıyordum o zamanlar. Beni de yanlarına alamadılar. Çünkü oğlum da gelinim de çalışıyor.” (G9)

Pandemi sürecinde çocukları ile birlikte yaşayan katılımcılar ise farklı sorunlarla karşılaştıklarını şu şekilde aktarmışlardır:

“Biz oğlum ve hanım birlikte yaşıyoruz. İhtiyaçlarımızı oğlum alıyor. Ama o da dışarıda çalıştığı için yemeğini çoğunlukla farklı saatlerde yiyor. Salgının en başlarında pek yakın olmadık. Korkuyordu bize zarar gelir diye. Ama bizim ev küçük olduğu ve sobalı olduğu için ayrı odalarda kalma imkânımız olmadı. Çok şükür bu zamana kadar iyi kötü getirdik. Çok şükür aşımızı da olduk. Şimdi biraz daha rahatız.” (G7)

“Benim oğlum işe gidip-gelirken virüsü kapmış. Sonra gelinim de oldu. Durum böyle olunca birbirimizi görmez olduk. Torun seviyorduk. Onu da göremedik. Haftada bir akşamları yemeğe gelirlerdi. O da bitti. Ne biliyim hayatın tadı tuzu kaçtı sanki.” (G6)

Görüşmelerden de anlaşıldığı üzere deneyimli kuşaklar salgın döneminde “evde kal” çağrularına uyarak duygusal bağ kurdukları yakın sosyal ilişkilerden uzak kalmanın kendilerini yalnız hissettirdiğini dile getirmişlerdir. Özellikle eşini kaybetmiş olan bireyler akraba, komşu ve çocukları ile yeni sosyal ilişki ağları kurarak buralardan beslenmelerinin kendilerini hayata bağladığını, fakat hastalığın ortaya çıkması ile gündelik yaşam pratiklerini değiştirmek zorunda kaldıklarını ve bu sürecin sancılı geçtiğini ifade etmişlerdir.

Pandemi Sürecinin Yönetilmesinde Yaşanılan Konut Tipinin Rolü

Pandemi süreci ile ortaya çıkan salgının tüm dünyada hızlı bir şekilde yayılması ve özellikle kalabalık ortamlarda hastalığın çabuk bulaşması acil önlemlerin alınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda gerek televizyonda gerek kamu spotları ve trafikteki ışıklarla tüm topluma yönelik çağrı “evde kal” çağrısı olmuştur. COVID-19 salgını çocuklar, gençler, öğretmenler, akademisyenler gibi kesimin uzaktan eğitim yapmalarına, kamu ve bazı özel sektörlerde çalışanların esnek çalışma saatleri uygulayarak meslek hayatlarını devam ettirmelerine ve deneyimli kuşakların da salgını evde tecrit edilerek geçirmelerine sebep olmuştur. Bu süreçte yaşanan konut tipinin apartman dairesi, dubleks, gecekondulu ya da bahçeli bir mesken olması pandeminin yarattığı fiziki ve psikolojik sorunları farklı yönde etkilemiştir. Özellikle deneyimli kuşakların hareket alanını sınırlayan ve doğaya yakınlaşmasını engelleyen fiziksel koşullar onların deyimiyle “alana sıkışma” duygusunu beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede müstakil evde oturan katılımcılar bu tarz evlerin pandemi sürecinde hayat kurtardığını ifade etmişlerdir. Bu konuda G4 şunları aktarmıştır:

“Dubleks evin işi-gücü hiç bitmez. Biraz da yaşlanınca evin işi zor gelmeye başlar. Temizlik için yardımcı çağırıyordum. Ama bu salgın olunca çocuklar dönüşümlü olarak yardıma geldiler. Bir ara apartmana çıkalım diye eşimle düşünüyorduk. İyi ki çıkmamışız. İnanılmaz bir konfor sağladı. Bahçeye oturuyorduk. Bir şeyler ekip topladık. Yani hareket ettik. Öyle çok kilo da almadık. İnanın üst katlarda dört duvar arasına sıkışmaktan çok iyi oldu. Bundan sonra bunun gibi hastalıklar devam edecek diyorlar. Yerimizden oynamayı düşünmüyoruz artık.”

Kronik rahatsızlıkları olan ve apartman hayatında hareketsiz bir yaşam sürmek zorunda kalan, seyahat etme özgürlüklerinin olmadığı dönemlerde eve kapanan 65 yaş ve üstü bireylerin önemli bir kısmı ruhen ve bedenen zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın dubleks ya da gecekondü gibi müstakil evlerde yaşayan bireyler en azından kısmi de olsa doğayla, dışarıyla bağlantılarını koparmadıkları için sürecin kolay atlatıldığını şu ifadelerle aktarmışlardır:

“Biz aslında çok sıkıntı yaşamadık. Ev gecekondü olunca, yanımızdaki komşuların da bizim gibi müstakil evleri vardı. Bahçede mesafemizi koruyarak bir araya geldik. Dışarı çıkma yasağının olduğu zamanlarda da arada bahçeye hanımla çıkıp bir güneşlenip çay içip geri içeri giriyorduk.” (G7)

“Bir küçük bahçemiz var. Çiçek ektik, domates, salatalık ektik. Toprakla oyalanmak çok iyi geldi. Gecekondü evlerin sobadan dolayı işi gücü zor. Ama böyle evlere kapandığımız dönemde çok zor olmadı bize. Mangal yaptık, akşamları sıcakta evde oturmak zor. Balkonda, bahçede oturduk. Nefes aldık yani.” (G18)

Mekânın konumlanması, özellikleri bireylerin sağlıklı ve kaliteli yaşam olanaklarını belirleyen önemli unsurlardır. Mekânı sadece üzerinde yaşanan fiziki unsurlar açısından değerlendirmek yerine yaşamın yeniden şekillendirildiği, sosyal ilişki ve etkileşim dinamiklerinin oluşturulduğu bir alan olarak görmek gerekir. Yapılan çalışmalarda pek çok insana yaşlandıklarında nerede oturacakları sorulduğunda, aile, yakın arkadaş ve komşularının olduğu, bildik bir çevrede yaşama, mümkün olduğu kadar uzun süre yaşamlarını lokal alanlarda sürdürme isteklerini dile getirmişlerdir. Başka bir yere taşındıklarında komşu ve arkadaşları ile sosyal ilişkilerini, yerel olanaklara aşinalığı, hizmetlere ve doktorlara yakınlığı kaybetmiş olurlar (Akt. Kalınkara, 2015, s. 56). Dolayısıyla mekânın sosyal etkileşim kanallarını bireye sunması önem arz etmektedir. Bu çerçevede katılımcılarla yapılan görüşmeler göstermiştir ki, COVID-19 gibi salgın hastalıkların yönetilmesinde eğitim ve gelir durumu, hanede yaşayan birey sayısı kadar yaşanan mekânın özellikleri de önem arz etmektedir. 65 yaş ve üstü bireyler eve kapanmanın, toplumdaki tecrit edilmenin apartman yaşamında daha zor olduğunu dile getirmişlerdir. Buna karşılık müstakil evde yaşamının, doğayla temas etmenin ruhsal ve fiziki olarak kendilerini iyi hissettirdiğini belirtmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, COVID-19 salgını ile sosyal alanlardan tecrit edilen bireyler bu durumla mücadele etmek için kendi imkânları ölçüsünde farklı çözüm yollarına gitmişlerdir. Katılımcılardan birkaçı bu dönemde balkonlarında bitki yetiştirdiklerini, internet kullanım bilgisi olanların youtube kanallarından evde spor yaptıklarını, kadın katılımcıların aynı apartmandaki komşularından motif örnekleri alarak el işlemleri yaptıklarını, yeni yemek tarifleri deneyerek mutfakta daha fazla vakit geçirdiklerini, çocuklarına puzzle aldirarak puzzle yaptıklarını anlatmışlar; kısacası onların ifadesiyle bu dönemi “bir oyalanma dönemi” olarak yaşamışlardır.

Pandemi Sürecinde Teknolojik Araçlara Sahip Olma ve Kullanım Yeterlilikleri

COVID-19 pandemi sürecinde kısıtlamalar kapsamında uzun bir dönem evde kalmak zorunda olan 65 yaş ve üstü bireylerin hepsinin aynı fırsatlara sahip olmadığı gözlenmiştir. Ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan eşit imkânlarla sahip olamayan bireylerin yanında dijital araçlara sahip olamayan ya da kullanamayan kesim için de süreç kolay ilerlememiştir.

Düşük gelirli birçok yaşlı insanın dakika başına ödeme yaptığı telefon anlaşmaları vardır ve bu durum sınırlı dakikalarını kullanırken tercih yapmasına neden olabilir. Dolayısıyla, sanal sosyalleşmeye geçişin veya kaynaklara sanal erişimin tüm yaşlı insanlar için işe yarayacağını varsayamayız. Yaşlılardaki sosyal tecrite çözüm için üretilen çoğu projenin web üzerinden ağlar ile yapılıyor olması, bu platforma aşinalığın daha az etkin olduğu veya bu kaynaklara erişim sorunu olan yoksul ve bağımlı yaşlılar için ikincil bir eşitsizlik alanı doğurmuştur. İletişim kaynaklarının bu eşitsizliği salgınla mücadele, bilimsel bilginin takibi, sosyal, psikolojik ve maddi kaynaklara erişimi kısıtlamıştır. Bu nedenle ülkemizdeki ilk vakanın

belirlenmesinden sonra ilerleyen günlerde bazı bilgiler, camilerden duyurularak iletişim sağlanmaya çalışılmıştır (Altın, 2020, s. 54).

Salgın döneminde eğitim, iş ve kurumsal bazda birtakım görevlerin yerine getirilmesinde teknoloji kullanımı ön plana çıkmış ve sosyal ortamlardan tecrit olma noktasında söz konusu teknolojiler önemli kolaylıklar sağlamıştır. Banka şubelerine gitmeden işlem yapılması, eğitimin uzaktan dijital platformda devam etmesi, bazı özel hastanelerin “online doktor görüşmesi” yaparak hastaların hastaneye gidemediği durumlarda ev ortamından randevu alarak doktorla görüntülü görüşme yapması ve gerekli hallerde hastaneye çağırılması, çalışanların mesleklerini dijital ortamda sürdürmeleri bunlardan birkaçıdır. Dolayısıyla bu sürecin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için internet hizmetlerine, akıllı telefon, tablet ve bilgisayarlara olan ihtiyaç daha fazla hissedilir olmuştur. Fakat sınıfsal eşitsizlikler ve deneyimli kuşakların teknolojik araç-gereçleri kullanma yeterlilikleri noktasında yaşanan sınırlılıklar daha fazla gün yüzüne çıkmıştır. Bu konuda katılımcılar şunları aktarmıştır:

“Benim telefonumda internet yok. Evin de interneti yok. Çocuklarla sadece telefondan konuşabildik. Uzun süre göremedik onları. Becerebilseydik ve internet olsaydı görüntülü konuşurduk.” (G9)

“Hastanelerin bazı bölümleri internetten görüşmeli şikâyetleri dinliyormuş. Yani hastaneye gitmeden internetten hastalığını doktora anlatıyorsun. O da seni tahlil için hastaneye çağırıyormuş. Komşunun kızı söyledi. Kronik rahatsızlığım için kontrole gidemiyordum. Bunu yapabilseydim güzel olurdu.” (G10)

“Bankada bazı işlemlerim oluyor. İnternette o işlerde nasıl yapılıyor bilmiyorum. Torunlara, çocuklara söylüyordum. Onlar kendi hesaplarından ödüyordu. Ben de onlara veriyordum. İnternet evde yok. Kullanmayı bilmediğimiz için eve internet bağlatmadık. Bilseydim bankaya yatan maaşımı ve bazı işleri kendim yapardım.” (G15)

Bu noktada modernleşme kuramına göre, gelişen toplumlardaki yaşlıların “yapabildikleri” ile teknolojik gelişim hızı ve olanakları denk olamamaktadır. Bu değişim hızına yetişemeyen ya da beklentileri karşılayamayan yaşlı birey de zaman zaman modası geçmiş bulunmaktadır. Bu durum yaşlı bireyin güvenlik, saygı, sevgi, ait olma ve tanınma gibi gereksinimlerini tehdit etmektedir. Oysa geleneksel toplumlarda yaşlılardan bilgelikleri nedeniyle yararlanılmakta ve yaşlının sosyal statüsünün daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Modernleşme kuramı, makro bir kuram olarak modern kültürdeki ikilemli yaşlılık imgelerine nasıl anlam verildiğine ilişkin bir görüşten hareket eder. Bu kuramda, toplumlar daha modern hale geldikçe yaşlıların konumunda bir gerilemenin olduğu iddia edilir (Kalınkara, 2014, s. 34). Bu çalışmada deneyimli kuşaklar içinde teknolojiyi kullanma noktasında sorun yaşayan bireyler, modern yaşamın değişimine ayak uydurma açısından geri planda kaldıklarını ve dünyanın dijitalleşmeye doğru gitmesinden dolayı geleneksel bilginin artık yeterli olmadığını pandemi sürecinde daha iyi anladıklarını dile getirmişlerdir. Onlara göre, günümüzde teknoloji pratik yaşamın ve hayatın kolaylaştırılmasının da önemli bir aracı konumundadır.

İnternete erişimi olan ve interneti kullanma noktasında bilgisi olan katılımcılar ise teknolojinin sağladığı kolaylıkların böyle zamanlarda hayat kurtardığını şu ifadelerle aktarmışlardır:

“Dışarıya çıkamadığımız ve hafta sonları yasak olduğu zaman internetten sanal marketi kullanarak alışverişlerimizi yaptık. Çok iyi oldu. İnternette seçiyorduk, internette ödüyorduk. Temassız teslim diye bir şey var. Kapıya bırakıyorlardı. Onlar gidiyordu, poşetleri öyle alıyorduk. Çok kolaylık oldu.” (G4)

“Bazı ihtiyaçlarımızı internetteki alışveriş sitelerinden yaptık. Kapımıza kadar gelip bırakıyorlardı. Böylece kalabalık alışveriş merkezlerinde hastalık kapma riskimiz de olmuyordu. Gelen ürünüde önce balkonda bir iki gün bekletip içeri alıyorduk. Eskiden

geleneksel usulle yaptığımız alışverişlerin yerini teknoloji aldı. Bunun rahatlığını yaşayınca belki uzunca bir süre bu şekilde sürdürürüz.” (G11)

“Bankaya gitmeden birçok işlemi internet üzerinden ve telefon bankacılığından yaptım. Çok büyük konfor bence.” (G3)

Pandemi Sürecinin Gelecek Algıları Üzerine Etkisi

21. yüzyılda dünya gündemini en çok meşgul eden ve bilim insanlarının yoğun bir biçimde üzerinde çalıştıkları COVID-19 salgını toplumsal, ekonomik ve siyasal boyutlarıyla çok yönlü bir değişimin kapılarını aralamıştır (tuba.gov.tr). Salgınla birlikte toplum olarak yeni bir süreçle karşılaşmış olmak ve bu sürece uyum sağlamak kolay olmamıştır. Eğitim ve iş yaşamında önemli dönüşümler olmuş, “sosyal mesafe”, “sosyal izolasyon”, “uzaktan eğitim”, “yeni normalleşme” gibi kavramlar günümüzün en çok kullanılan kavramları olmuştur. Böylelikle toplumun kavramsal haritası şekil değiştirmiş, gündem salgın haberleri üzerine yapılan yorumlarla meşgul olmuş ve sürecin yönetilmesinde yaşanan zorluklar farklı kesimlerce değişik biçimlerde ifade edilmiştir.

Salgına tanıklık eden farklı yaş grupları süreci değişik şekillerde deneyimlemiştir. Ama salgının özellikle başlarında toplum yeni bir hastalıkla tanıştığı ve henüz tanı, tedavi ve korunma yöntemlerini tam olarak bilemediği için her kesimden bireylerce korku, endişe ve tükenmişlik gibi sosyo-psikolojik sorunlar yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Bununla birlikte virüsün mutasyona uğraması ve hastalığın ne zaman biteceğine yönelik bir öngörünün olmaması geleceğe dönük kaygıların süreklilik arz etmesine sebep olmuştur.

Gündelik yaşamlarında hareket alanının daralması, toplumsal etkileşimin azalması, ev içinde vakit geçirememenin doğurduğu huzursuzluk ve can sıkıntısı, rutin sağlık kontrollerini yaptırma konusunda çekimser davranma deneyimli kuşakların en temel problemleri arasında yer almıştır. Bununla birlikte akıllı telefon ya da dijital araçlara sahip olma ve kullanabilme yeterliliği noktasında sıkıntı yaşayan deneyimli kuşakların salgın sürecinde yakın sosyal çevresiyle etkileşim biçimleri de sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu noktada katılımcılar, hastalığın devam etmesinden dolayı geleceğe ilişkin umutsuz olduklarını şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

“Bu hastalık daha üç-beş yıl devam edecek diyorlar. Daha böyle evlere kapanmaya devam edeceksiniz diyorlar. Bu sözler bizi yoruyor ve korkutuyor.” (G6)

“Bizden geçti de bizim çocuklarımız, torunlarımız ne yapacaklar. Okula gitmeden eğitim alacaklar, arkadaşlık, paylaşma, dayanışma dediğimiz kültürümüzü diğerleri ile yaşamadığı için öğrenemeyecek. Bencil ve yalnız olacaklar. Ne kötü değil mi?” (G4)

“Artık doğa, dünya, insanlar değişti. Her şey giderek daha da zorlaşıyor. Hastalıklar artıyor, insanlar ölüyor. Ne bileyim karamsar ve biraz da tedirgin bakıyorum olup bitenlere.” (G13)

“Salgın hastalıkla birlikte herkesin yaşam biçimi değişti. Herkes kadar yorulduk evlere kapanmaktan ve ne zaman biteceğini bilmeden tedirgin bir şekilde umutsuz beklemekten.” (G5)

“Eskiden insanlar emekli oldukları zaman çoluğumla çocuğumla vakit geçireceğim, gezip keyfime bakacağım derdi. Emeklilik hayallerinin başında böyle şeyler gelirdi. Yıllarca çalıştıktan sonra dinlenme ve güzel vakit geçirme dönemi yani. Nerde, bu düşünceler artık hayal oldu. Emekli olunca hastalık, ekonomik sıkıntılar gibi sorunlar daha çok hayatımızda.” (G3)

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, COVID-19 salgını diğer salgın hastalıklara göre gündelik yaşama ilişkin alışkanlıklarımızı kökten sarsmış ve en önemlisi de diğerleri ile olan etkileşimlerimizi sınırladığı için psikolojik boyutta çok yönlü bir tahribatın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sonuç

Salgın hastalıklar insanlık tarihinin her döneminde farklı biçimlerde görülmüş ve toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat son yıllarda farklı isimlerle yaşamımıza nüfuz eden, kriz ortamı yaratan salgın hastalıklar ülkelerin sağlık politikalarının içinde çok yönlü olarak ele alınması gereken önemli konular olmuştur. 2019 yılında koronavirüs salgını tüm dünya ülkelerinde pandemi olarak ilan edilmiş ve kırmızı alarm verilerek insanlar “evde kal” çağrısı ile sosyal tecrit sürecine girmişlerdir. Diğer salgın hastalıklardan farklı olarak COVID-19 gündelik yaşamı, iş akışını, eğitim biçimini, ekonomik ve siyasal süreçler ile daha birçok alanı kökten değiştirmiştir. Bu ve bunun gibi enfeksiyona bağlı bulaşıcı hastalıklar özellikle nüfus kalabalıklaştıkça, toplumsal hareketlilik arttıkça sağlık sistemi başta olmak üzere toplumun pek çok katmanını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu noktada yapılan çalışma göstermiştir ki, 65 yaş ve üstü bireyler sosyal tecritle hareketsiz bir yaşam biçimi ile fiziksel açıdan sorunlar yaşadıkları gibi psikolojik açıdan da yalnızlaşma duygu durumlarına maruz kalmışlardır. Özellikle emeklilik döneminin “dinlenme, iyi vakit geçirme, akran grupları ile sosyalleşme, aile ve yakın sosyal çevresine daha fazla vakit ayırma, farklı toplumsal etkinliklere katılma” olarak değerlendirilmesine tezat bir sürecin günümüzde yaşanan salgınla daha belirgin hale geldiği satır aralarında dile getirilmiştir.

Salgın süreci deneyimli kuşaklar açısından sadece hastalığın ortaya çıkması ve bu süreçle baş etme yöntemini değil yaşamsal imkânlarla ulaşmayı da olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle sosyo-ekonomik ve teknolojik imkânlarla sahip olmayan kişiler salgınla mücadelede daha fazla sorunla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin görüşmelerde eşi vefat etmiş ve yalnız yaşayanlar gündelik ihtiyaçlarını karşılama noktasında başkasına bağımlı olma durumunun kendilerini çaresizliğe sürüklediğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte çocuk ve torun sahibi olan, fakat farklı şehirde yaşayan katılımcılar akıllı telefon gibi teknolojik araçlara sahip olamadıkları ya da internet hizmetinden yararlanamadıkları için uzun süre yüz yüze görüşme sağlayamadıkları, bu durumun “özlem duyma” ve “yalnızlık” gibi duygu durumlarını su yüzüne çıkardığını beyan etmişlerdir.

Araştırmada karşımıza çıkan önemli bir sorunsal da mekânsal imkânların ya da imkânsızlıkların mekân-sağlık ilişkisi bağlamında kişilerin yaşam kalitesini etkilediği konusudur. Örneğin müstakil evlerde ikamet eden bireyler doğayla daha yakın temas ettikleri için kendilerini nispeten daha iyi hissettiklerini, apartmanda ikamet edenlerin ise dar bir alanda gündelik aktivitelerini yerine getirmekte zorlandıklarını hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kendilerini kötü hissettiklerini sıklıkla dile getirmişlerdir.

Bu nedenle giderek yaşanan nüfus pramidini dikkate alarak ve yaşlı nüfusu kapsayıcı ama gelecekte yaşanacak nesli de içine alan sosyal, ekonomik ve sağlık alanında yeni önlemler ve çözüm odaklı çalışmaların kalkınma hedeflerinin içine dahil edilmesi gerekmektedir. Çünkü dünya nüfusu giderek kalabalıklaşırken küreselleşmenin de etkisiyle insan topluluklarının iş, eğitim, bilişim teknolojileri gibi süreçleri yakından takip etme eğilimleri ulus aşırı seyahatleri gerekli kılmaktadır. Bu toplumsal hareketlilik bir süre sonra salgın hastalıkların da bir yerden başka bir yere daha kolay ve hızlı taşınmasına neden olmaktadır.

Bu çerçevede denilebilir ki, kişilerin toplumsal aidiyetlerinin geliştirilmesi, daha nitelikli bir yaşam standardına kavuşabilmeleri, sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerinden yararlanma noktasında toplumsal eşitliğin sağlanması, toplumun farklı kesimleri tarafından duyarlılıkların oluşturulması, yaşa bağlı ayrımcılığın kaldırılması tatmin düzeyi yüksek bir neslin de oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

Dolayısıyla deneyimli kuşakların toplumun ötekileşen kesimi olmadan, kendilerini yabancı ve yalnız hissetmeden toplumun içine karışarak yaşamaları önem arz etmektedir. Bununla birlikte üretkenlikleri ve tecrübeleri ile geleceğin yaşlı kesimine rol modeli olarak sürdürülebilir bir yaşamı inşa etmeleri için gereken imkânların sağlanması da uzun vadede toplumların gelişmesine katkı sunacaktır. Ancak bu şekilde

deneyimli kuşakların geleceğe daha umutla bakmaları sağlanmış olacaktır. Bu nedenle “öğrenmenin ve öğretmenin yaşı yoktur diyerek” deneyimli kuşakların meslek ya da eğitim hayatında öğrendiği bilgi ve tecrübeleri çocukları ve sosyal çevresiyle paylaşmaları, aynı şekilde sosyal yaşamda öğrenmeye devam etmeleri, bir takım sivil toplum kuruluşlarında farkındalık çalışmalarına katılmaları seyahat ederek ufkunu genişletmeleri, tarımsal alanlarda üretim yaparak hem aile yaşamına hem de ülke ekonomisine katkı sunmaları 65 yaş ve üstü bireyleri sosyalleşme ortamına daha fazla yakınlaştıracaktır. Aktivite kuramının da öne sürdüğü gibi insanları birbirinden ayıran temel unsur aralarındaki yaş farkı değil, etkinlikleri ve yararlılıklarıdır (Kalınkara, 2014, s. 29). Böyle bir bakış açısı yaşlı nüfusun toplumsal yaşamın içinde geri planda kalmasını da ortadan kaldıracaktır.

Sonuç olarak yaşlılık yaşam evrelerinin devamı ve yaşamın doğal bir süreci olduğuna göre, bireyin doğumundan yaşlılık dönemine kadar geçen süreçte sağlıklı mekânsal koşullar, yeterli beslenme, sosyal güvence haklarından yararlanma, sağlıklı çalışma koşulları, cinsiyet fark etmeksizin eşit eğitim fırsatlarına ulaşabilme noktasında politikaların güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu şekilde toplumdaki gelecek nesillerin yetiştirilmesinde ve toplumun gelişmesinde önemli katkıları olan deneyimli kuşakların yaşam standartları yükselecek ve kaliteli bir yaşam döngüsü sağlanmış olacaktır. Böyle bir yaklaşım karşılaşılmaması muhtemel sorunların önüne geçilmesine de yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aköger, A.R. (2011). *Türkiye’de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler*, (A.R. Kalaycı, Yay. Haz.,1. bs.), Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Altın, Z. (2020). COVİD-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 (Ek Sayı), 49-57.
- Arpacı, F. (2016). Geçmişten günümüze yaşlılık. H. Ceylan (Yay. haz.), *Yaşlılık sosyolojisi* içinde (ss. 1-18). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ceylan, H. (2016). Toplumsal yaşlanma ve yaşlılık sosyolojisi. H. Ceylan (Yay. haz.), *Yaşlılık sosyolojisi* içinde (ss. 169-176). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Görgün Baran, A. (2003). Yaşlılık sosyolojisi. V. Kalınkara (Yay. haz.), *Yaşlılık disiplinler arası yaklaşım, sorunlar, çözümler* içinde (ss. 35-57). Ankara: Odak Yayınevi.
- Görgün Baran, A. (2016). Yaşlılıkta sosyal izolasyon ve yalnızlık. H. Ceylan (Yay. haz.), *Yaşlılık sosyolojisi* içinde (ss. 77-96). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hekim, M. (2015). Yaşlı bireylerde fiziksel aktiviteye katılımın fiziksel, fizyolojik ve metabolik parametreler üzerine etkilerinin incelenmesi. V. Kalınkara, K. Özkaya, B. İnce, T. Dizel, İ. Sarı (Yay. haz.), 8. *Ulusal Yaşlılık Kongresi bildiri kitabı* içinde (ss. 55-66). Denizli: 16-18 Nisan 2015.
- İçli, G. (2008). Yaşlılar ve yetişkin çocuklar, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 29-38.
- İçli, G. (2016). Sosyal statü ve rol bağlamında yaşlılık. H. Ceylan (Yay. haz.), *Yaşlılık sosyolojisi* içinde (ss. 41-58). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kalaycı, A. R. (2005). *Yaşlı ve aile ilişkileri araştırması: Ankara örneği*, A. Görgün Baran (Proje yür.), Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kalınkara, V. (2014). *Temel gerontoloji yaşlılık bilimi* (2. Bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kalınkara, V. (2015). Yerinde yaşlanma: Yaşlıların konut ve yakın çevresinden beklentileri üzerine nitel bir çalışma. V. Kalınkara, K. Özkaya, B. İnce, T. Dizel, İ. Sarı (Yay. haz.), 8. *Ulusal Yaşlılık Kongresi bildiri kitabı* içinde (ss. 55-66). Denizli: 16-18 Nisan 2015.
- Korkmaz Yaylagül, N. (2005). Yerinde yaşlan(ama)ma: kentsel dönüşüm ve yaşlılık. V. Kalınkara, K. Özkaya, B. İnce, T. Dizel, İ. Sarı (Yay. haz.), 8. *Ulusal Yaşlılık Kongresi bildiri kitabı* içinde (ss. 55-66). Denizli: 16-18 Nisan 2015.
- Kurt, G., Beyaztaş, F. Y. ve Erkol, Z. (2010). Yaşlıların sorunları ve yaşam memnuniyeti, *Adli Tıp Dergisi*, 24(2), 32-39.
- Oktik, N. (2021). Yaşlılık üzerine. B. Varışlı, N. Oktik (Yay. haz.), *Yaşam evrelerini anlamak* içinde, (ss. 309-328). Ankara: Pegem Akademi.
- Özer, Z. (2010). Sosyolojik yaşlanma teorileri. R. P. Bölükbaş (Yay. haz.), *Yaşlanma teorileri ve geriatrik değerlendirme* içinde (ss. 41-59). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Yerli, G. (2017). Yaşlılık dönemi özellikleri ve yaşlılara yönelik sosyal hizmetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1278-1286.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, H., Turan, M. (2010). Küreselleşme ve sağlık. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36(1), 39-41.
- Yuvakgil, Z. (2020). Yaşlılığa ilişkin yaklaşımlar ve teoriler. D. Say Şahin (Yay. haz.), *Yaşlılık Sosyolojisi* içinde (ss. 107-124). Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Internet Kaynakları

- <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yasliilar-uyarilari-dikkate-almayinca-son-care-banklar-sokuldu-6169109>, Erişim tarihi, 2020, Kasım 14.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/YaslanmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>. Erişim Tarihi, 2020, Kasım 27.
- TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasliilar-2019-33712#:~:text=Ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabal%20edilen,9%2C1'e%20y%C3%BCk>. Erişim tarihi, 2021 Ocak 18.
- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, 17 Nisan 2020 Ankara. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf>. Erişim Tarihi, 2020 Aralık 14.

The Heroes of Chris Van Allsburg in *Jumanji* and *Zathura*

Chris Van Allsburg’ın *Jumanji* ve *Zathura* Başlıklı Eserlerindeki Kahramanları

Olgahan BAKŞI YALCİN*

Abstract

In the world of imagination, everything is real and possible for the reader. The awe and wonder of imagination serve as tools to broaden the minds and horizons of children. Imaginary worlds make it possible for child readers to travel to places familiar and unfamiliar, to time periods different from the one they know, and to fantastical worlds never before experienced. Having written and illustrated over twenty books, Chris Van Allsburg, one of the authors of contemporary American Children’s Literature, is well-known for his love of the fantasy genre. Most of Van Allsburg’s books lie within the uncertain boundaries between reality and fantasy. Written two decades apart, both *Jumanji: A Jungle Adventure Game* and *Zathura: A Space Adventure* take the child reader to the world of imagination by blurring the boundaries between reality and fantasy through a board game. The books both demonstrate how this fantasy world invades the real world, arousing curiosity, fascination, and excitement in the reader. In Van Allsburg’s stories, the protagonists set out on an adventure that changes them for the better and teaches them something important over the course of the story. The author’s message is often found by reading between the lines; thus, his stories invite the reader to enter a surreal world in order to track down clues and uncover hidden lessons such as the power of teamwork and collaboration and/or the importance of perseverance and persistence. Through a close reading of *Jumanji: A Jungle Adventure Game* and *Zathura: A Space Adventure*, this study aims to explore the hidden lessons of Chris Van Allsburg and how they influence the heroes of both stories, and thereby the child readers, to change for the better.

Keywords: *Jumanji*, *Zathura*, children’s literature, fantasy, adventure games.

Öz

Hayal dünyasında okuyucu için her şey gerçek ve mümkündür. Hayal gücünün huşu ve mucizesi, çocukların zihinlerini ve ufku genişletmek için bir araç görevi görür. Hayali dünyalar, çocuk okurların aşına oldukları ve olmadıkları yerlere, bildiklerinden farklı zaman dilimlerine ve daha önce hiç tecrübe etmedikleri fantastik dünyalara seyahat etmelerini mümkün kılar. Yirminin üzerinde kitap yazan ve resimleyen çağdaş Amerikan Çocuk Edebiyatı yazarlarından Chris Van Allsburg, fantezi türüne olan düşkünlüğü ile tanınır. Van Allsburg’ın kitaplarının çoğu, gerçeklik ve fantezi arasındaki belirsiz sınırlar içinde yer alır. Yirmi yıl arayla yazılan hem *Jumanji: Bir Orman Macerası Oyunu* hem de *Zathura: Bir Uzay Macerası* isimli eserler bir oyun tahtası aracılığı ile fantezi arasındaki sınırları bulanıklaştırarak çocuk okuyucuyu hayal dünyasına götürür. Her iki eser de merak, hayranlık ve heyecan uyandırarak bu hayali dünyanın gerçek dünyayı nasıl işgal ettiğini gösterir. Van Allsburg’un öykülerinde, kahramanlar onları iyi yönde değiştiren ve onlara öykü boyunca önemli bir şey öğreten bir maceraya çıkarlar. Yazarın mesajı genellikle satır aralarının okunmasıyla bulunur; bu nedenle, hikayeleri okuyucuyu ipuçlarını bulmak ve ekip çalışması ile işbirliğinin gücü ve/veya azim ile sebatın önemi gibi gizli dersleri ortaya çıkarmak için gerçeküstü bir dünyaya davet eder. Bu çalışma, yakın okuma tekniği uygulanarak, *Jumanji: Bir Orman Macerası Oyunu* ve *Zathura: Bir Uzay*

* Asst. Prof. Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl University, Faculty of Sciences and Literature, Department of English Language and Literature. E-mail: olgahanbaksi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5527-9200

Macerası isimli eserlerde Chris Van Allsburg'un gizli mesajlarını ve bu mesajların her iki hikayenin kahramanlarını, ve dolayısıyla çocuk okuyucuları, iyi yönde nasıl değişim göstermeye yönelttiğini keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Jumanji*, *Zathura*, çocuk edebiyatı, fantazi, macera oyunları.

Introduction

The role of books whether for children or grown-ups [is] to expand our horizons, to tell us more than we had henceforth ever imagined, to give us a sense of life's exhilarating possibilities, to influence our moral outlook and to help determine what kind of people we strive to be.

Selma G. Lanes
(Quoted in Saccardi, 2014)

In the world of imagination, everything is real and possible for the reader. The awe and wonder of imagination serve as tools to broaden young minds and their horizons. As George Bernard Shaw beautifully puts it, “[i]magination is the beginning of creation. You imagine what you desire, you will what you imagine and at last you create what you will” (1946, p.9). Imaginary worlds make it possible for children and young adults to travel to places familiar and unfamiliar, to time periods different from the one they know, and to fantasy worlds they never experienced before. In other words, imagination liberates the child reader from the reins of what is known as real hence, opening up avenues that never existed before. As scholar Matthew Grenby also highlights, fantasy worlds include stories of “magic, ghosts, talking animals and superhuman heroes, of time travel, hallucinations, and dreams” (2008, p.144). Furthermore, all kinds of monsters, werewolves, witches, wizards, and wild things predominate children's fantasy books (Wolf, 2004; Gates, et.al, 2003). Having a remarkable history, and a remarkable range, fantasy “is never innocent, very often highly complex, and contrary to a long tradition of religious disapproval, very often based on ethical premises” (Hunt & Lenz, 2001, p. 36). Thus, as fantasy often overlaps with other major genres, notably the fairy tale and the adventure story, it is clearly central to any understanding of children's literature.

Having written and illustrated over twenty books, Chris Van Allsburg (1949 -), a contemporary American children's literature author, is well-known for his love of the fantasy genre. As he himself says in an interview: “The idea of the extraordinary happening in the context of the ordinary is what's fascinating to me” (Van Allsburg, 2000). This idea is captured in most of Van Allsburg's books, which lie within the uncertain boundaries between reality and fantasy. Written two decades apart, both *Jumanji: A Jungle Adventure Game* (1981) and *Zathura: A Space Adventure* (2002) take the child reader to the world of imagination by blurring the boundaries between reality and fantasy through a board game. Both of his stories illustrate how this fantasy world invades the real world, arousing curiosity, excitement, and pleasure at the same time. Scholars Gates, Steffel, & Molson call this kind of fantasy world “mixed fantasy,” while it is also known as “low fantasy,” which is a subgenre of fantasy fiction where magical events intrude on an otherwise normal world (2003, p. 49). Hence, it differs strikingly from “high fantasy” stories, in which their own set of rules and physical laws apply. The word “low” in this case indicates the level of prominence of traditional fantasy elements in the story and does not imply any remark on the quality of the story (Boyer and Zahorski, 1984).

In Van Allsburg's fantasy world, the protagonists set out on a perilous adventure that changes them notably for the better as they learn to abide by this world's laws and arrive at important lessons over the course of the story. This learning process is assisted by Van Allsburg's beautifully drawn illustrations, which “enhance the mystery and magic of his narratives” (2003) as Joanne Canow puts it, as well as providing lessons for the readers. Perry Nodelman comments on the controversial status of the picturebook genre by exposing the various ways in which the pictures in picture-books convey information about the stories they accompany (2005, pp. 69-80). In this regard, Van Allsburg's lessons in his picture books are often found by reading between the lines since without being didactic his stories incite wonder and invite children to track down clues in the fantasy world to reach the hidden lessons. The author comments on his own technique of tempting the reader to participate in the story with these words: “I am attracted to the idea of seeding the imagination by leaving a little something untold” (Van Allsburg, 2011). Thus, through a close reading of *Jumanji: A Jungle Adventure Game* and *Zathura: A Space Adventure*, this study attempts to explore the

hidden lessons of Chris Van Allsburg and interpret the implied impact of these lessons not only on the child protagonists of both stories but also on the child reader.

Jumanji: A Jungle Adventure Game

In Van Allsburg's stories, when the magic intrudes into normal life, it is important to read between the lines of the text, to see beyond the words on the page. The process of reading and understanding a text is rather complex and multi-dimensional as it is a thinking process that involves an imaginative and creative response. In his speech at the American Library Association, on being awarded the Caldecott medal, Van Allsburg emphasized the importance of reading and understanding a book as follows: "A book comes alive when they [children] read it. They give it life themselves by understanding it" (1982, p. 3). In a similar manner, the story, *Jumanji: A Jungle Adventure Game* (1981), revolves around a magical board game through which real animals and other jungle elements startlingly come to life and pose a threat to the players. As Derek Van Rheenen notes, "certainly children gain knowledge about themselves and others, and they learn how to conduct themselves in the world when they play games" (2012, p. 412) as "the child is socialized into the adult community" (2012, p. 413). Thus, it is no coincidence that Van Allsburg chooses a board game while constructing his magical story in which the players must overcome the dangers that the game brings to real life. When they find themselves to be plunged into the most exciting and bizarre adventure of their lives, the characters learn their lessons while fighting for their lives.

In the picture books of Van Allsburg, the child reader is also invited to enter the surreal worlds in order to track down clues and reach hidden lessons. This is mainly because Van Allsburg prefers to leave gaps between the text and the image since "[g]aps are said to encourage creativity in the young reader, leading the child to "fill them in" with their own interpretation" (Beauvais, 2015, p. 72). Hence, the author intentionally unravels the story slowly and carefully on the page through both his words and his drawings in many of his stories. While doing so, he does not describe his characters but provides clues as to what they say and how they act. In line with this technique, the story, *Jumanji: A Jungle Adventure Game*, starts with direct speech, which takes the child reader straight into action. From the first lines, the reader construes that the mother and father are orderly, tidy parents who wish to "keep the house neat" (Van Allsburg, 1981). While the father was "tucking his scarf inside his coat," the mother "carefully pinned her hat in place" (Van Allsburg, 1981) as they were getting ready to go out to the opera leaving the two siblings home alone. The story starts like any other ordinary home-alone story in which the unattended children find themselves in unexpected situations and have to overcome several obstacles.

Being alone at home can be interpreted as both a childhood fantasy and a childhood fear since it means that in their parents' absence, children are not only free from their parents' rules but also deprived of their protection. This idea might sound both exciting and scary at the same time. Even though most kids may think that being home alone is fun, they would soon realize that in the absence of their parents, they must take care of themselves and make sound decisions on their own. This thought is best captured when, the siblings, Judy and Peter, in *Jumanji: A Jungle Adventure Game* react first by celebrating their solitude and freedom as they "giggled with delight" and "took all the toys out of their toy chest and made a terrible mess" (Van Allsburg, 1981). Soon, however, they are bored and decide to go outside to explore the park nearby. Thus, the first scenes seem to foreshadow what is to happen in the story as the reader anticipates chaos that will turn the previous order of the household upside down. Therefore, the first lesson to be drawn from the opening scene of the story is that leaving the house without parental permission is not a good idea as it may expose the children to some unforeseen hazard.

Another lesson that one can deduce from the beginning of *Jumanji* is that an unattended object, even just a board game, must not be touched or even worse taken home. This idea is best exemplified when Judy, the elder sister, takes the board game home when they come across it in the park. When they find the game under a tree, they see a warning message on a note taped to the bottom of the box, which reads as: "Free game, fun for some but not for all. PS: Read the instructions carefully" (Van Allsburg, 1981). The warning

regarding the instructions of the game clearly indicates the didactic aspect of the story. However, with little debate concerning either the content or the owner of the game, the siblings take the board home to give it a try. When they are back home alone, the reader is in the sitting room with the two children who are about to play the game. When the board is unfolded, colored squares are revealed and there are messages written on them addressed to the players. The path on the board starts in the deepest jungle and ends up in a city of golden buildings and towers called Jumanji. It looks like an ordinary board game, which might possibly be a little boring as Peter “casually drop[s] the dice from his hand” to start the game and sarcastically says “Gosh, how exciting,” in a very unexcited voice (Van Allsburg, 1981).

Clearly, the message given to the reader is that one must understand the importance of reading and understanding the instructions before setting out to do anything. Although “the board game looked very much like the games they already had,” Judy takes the board game rules and instructions seriously and reads them carefully (Van Allsburg, 1981). In the box, she finds another “very important” message, which says in capital letters that “ONCE A GAME OF JUMANJI STARTED IT WILL NOT BE OVER UNTIL ONE PLAYER REACHES THE GOLDEN CITY” (Van Allsburg, 1981). The intended message seems to be clear once again to the reader in that one needs to finish what he/she has started. As Grenby notes, “[f]antasy so readily invites symbolic readings” (2008, p. 154). Thus, if the readers were to interpret this lesson figuratively, it can be said that children must learn that there are serious rules, in other words, norms, and codes of behavior to exist within the society. As Jonathan Todres and Sarah Higinbotham assert: “The power of stories over children has long been recognized, thus the predominantly didactic tradition of children’s literature as moral instruction, useful for edifying and molding children into rule-following citizens” (2016, p. 10). In the world of adults, just like in the games, children have to play the game by the rule and take serious warnings in order to survive. In the end, as the ending of the story reveals, the children both learn their lessons and seem to alter significantly for the better.

Another message for the reader to infer from the story can be the ability to respond to unfamiliar or stressful situations. Fearful children might imagine scary scenarios that could happen in the absence of their parents. To their horror, the children soon discover that the dangers encountered in the game spring to life somewhere in the house. The game transports the child reader deep inside an exotic jungle in which the two siblings have to employ problem-solving skills in order to save their lives. For example, when Peter rolls a lion, a real lion appears “lying on the piano,” “staring at Peter and licking his lips” (Van Allsburg, 1981). It is also clear from the illustration that the lion’s focus is solely on Peter, and the only thought in its mind is to eat him. As scholar Marianne Saccardi also notes, “[p]ictures are the crowning glory of picture books, and they are instrumental in telling the story” (2014, p. 66). Similarly, Van Allsburg’s drawing also accelerates the horror of the atmosphere by zooming in on Peter and the lion. Peter’s dialogue in between gasps of air contributes to the feeling of fear and speed while the lion is “a whisker’s length behind,” which feels like he is almost breathing on Peter (Van Allsburg, 1981). Eventually, the two siblings trap the lion in their parents’ bedroom, while its head is stuck under the bed.

Terrified by the magical appearance of the lion, Peter refuses to play anymore but the elder sister Judy takes control once again: “We started this game and now we have to finish it” (Van Allsburg, 1981). At this point, the significance of perseverance and persistence in the face of insurmountable obstacles and adversities can be inferred from the story. Hence, Peter reluctantly accepts that they must continue to play until one of them wins the game. When it is Judy’s turn, she rolls the dice and the message on the color square warns them against “monkeys stealing food” (Van Allsburg, 1981). Then suddenly “the sounds of banging pots and falling jars” are heard in the kitchen (Van Allsburg, 1981). By depicting only, a part of the scene while the monkeys are in the kitchen, the author aims to trigger the imagination of the reader. The illustration on the accompanying page exemplifies Van Allsburg’s drawing as shown from a child’s perspective, which reflects monkeys more intimidating than they are in real life. When Peter states that his mother would be even more upset about the monkeys in the kitchen than the lion in the bedroom, the image of the orderly parents comes to mind.

The idea that one must finish what s/he has started is highlighted as one of the crucial lessons of the story. To achieve this, the children try to behave as normally as possible in the face of unexpected

appearance of magic and try to continue to play, hoping that if they finish the game, everything will go back to normal. When Peter rolls on monsoon, the rain begins to fall in buckets and thunderclaps scare the monkey out of the kitchen. The accompanying illustration on the page reveals six monkeys sitting and watching the game, while the expressions on their faces intrigue the reader further. They seem to be waiting for the siblings to continue to roll the dice and finish the game before they can return to safety. Next Judy rolls a guide who appears to be lost and is deeply confused. The guide's confusion is obvious as the readers see him first questioning himself then, contradicting himself. The use of ellipses here signals his unfinished sentences, while the repetitive use of the verb *muttered* contributes to his confused state of mind. Van Allsburg's illustration on the accompanying page conveys the lost guide's body language powerfully, which helps the reader to visualize the scene better.

The mysterious and at the same time awe-inspiring jungle adventure game gets more dangerous as Peter gets bitten on his nose by a tsetse fly when it is his turn. The reader may not know the meaning of the word *tsetse* fly, but soon it becomes clear that this insect's bite puts you to sleep. Feelings of panic and suspense arise when Judy first realizes that she cannot wake Peter up and rolls the dice again in amazement. She is further terror-struck further as she hears rhinos stampeding in the distance, which wakes up Peter from his enchanted sleep. Having heard a rumble in the hallway, "Judy and Peter covered their ears as the sounds of splintering wood and breaking china filled the house" (Van Allsburg, 1981). The accompanying illustration of the rhinos makes the child-reader feel as if the rhinos were actually stampeding towards them, springing out of the page. It is rather intimidating to see their eyes fixed on the reader, looking straight out of the page. The next time the dice is rolled, the message says: "Python sneaks into camp" (Van Allsburg, 1981). Van Allsburg's illustration focuses on the snake this time, with only some aspects of it partially visible over the fireplace, while the pattern of the snake is mirrored in the pattern of the furniture, creating a type of camouflage. It is possible to claim that the snake appears to be all the more threatening when the illustration reflects a child's eye view. In addition, the reader seems to be challenged as s/he is forced to remember whether the furniture had the same pattern before the snake's appearance.

When Peter rolls a volcano on the dice next, the room gets warmer and starts to shake a little. The game becomes more alarming and life-threatening as molten lava pours from the fireplace meeting the water on the floor, thereby filling the room with steam. The feelings of tension, intensity, and suspense in the story start to decrease when Judy rolls a twelve and yells "Jumanji!" ending the game for good (Van Allsburg, 1981). In an instant, everything is back to normal and the siblings quickly return to the park and abandon the game with great relief where they found it before their parents return. When their parents come back, the conversation between the mother and the children is as if nothing had happened in between. Since normality has returned, it is clear that the parents will never believe what has taken place in their absence. The story ends with Judy and Peter looking outside and seeing their neighbors, Danny and Walter Budwing, excitedly returning from the park with *Jumanji* in their hands. Mrs. Budwing, who is among the guests their parents bring home after the opera claims that his sons never bother to finish the games, they play nor read the instructions, which leaves the reader with excitement and anticipation.

To conclude, Van Allsburg's drawings eloquently furnish his magical story, the mix of everyday life with the extraordinary, in which a quiet house is taken over by an exotic jungle. The readers do not question the credibility of the exotic animals once they become a part of the game. At this point, one cannot help being reminded of J. R. R. Tolkien's famous dictum that the author should strive to imagine a fully-formed "secondary world" into which the reader can enter: "Inside it, what he [the author] relates is 'true': it accords with the laws of that world. You, therefore, believe it, while you are, as it were, inside. The moment disbelief arises, the spell is broken; the magic, or rather art, has failed" (1966, p. 37). When the phenomenal success of *The Hobbit* (1937) and *The Lord of the Rings* (1954-55) is taken into consideration, there is no doubt that Tolkien's strategy has worked. Likewise, in *Jumanji*, whenever a player rolls the dice, the reader anticipates in excitement to see or hear more from the jungle and the jungle animals. Through the blend of fantasy with reality, the reader also learns jungle-related vocabulary such as monsoon, volcanoes, explorer, monkeys, lions, and stampede. Moreover, because readers are expected to develop responses towards the unraveling of events with anticipation, they develop an independent and creative response to the text as well. The predictability and pattern of "happy ending" used in the narrative, aka Tolkienian "eucatastrophe" in fantasy,

gives the child reader a sense of confidence and half-knowing what is going to happen, yet not knowing the particulars. This enables the child reader to take part in the creative process, which can be even more exciting and even wilder than what actually takes place in the story.

Zathura: A Space Adventure

Twenty years later, Chris Van Allsburg reveals what happens when Danny and Walter roll the dice in *Zathura: A Space Adventure* (2002). As this is a sequel to *Jumanji: A Jungle Adventure Game* visual as well as textual references are made to *Jumanji* throughout the story. This time the name of the game is *Zathura* and the author blends scientific information with an adventure story in which the battling Budwing boys are fighting for their lives and have to work as a team to overcome the intergalactic challenges when their house magically starts to float in outer space. The board game seems to provide a reflection of the times the story is set in that the daily lives of ordinary people are bombarded with science and scientific innovations in this new millennia. The author aims to engage, educate and employ the imagination of the child reader, who will be the next generation of explorers and scientists. Thus, the author once again places his characters in a realistic setting, the safest place in the world, their home in which the magical intervention takes them into a science fictional setting posing a serious threat to the safety of the children. At this point, one can argue that by combining elements from both science fiction and fantasy, Van Allsburg displays a mixed genre, “science fantasy,” in which “devices of fantasy are employed in a ‘science-fictional’ context (related to but distanced from the ‘real world’ by time, space, or dimension)” (Wolfe, 1986).

The story *Zathura* starts like another ordinary “home-alone” story in which Mrs. Budwing is trying to stop the two brothers, Walter and Danny from fighting each other while getting ready to go out with Mr. Budwing. Similar to *Jumanji*, the readers find themselves in the middle of action as the author employs a direct speech technique in the narration. Walter complains about his younger brother who has broken the antenna of his walky-talky, but his mother tells him to be more tolerant and understanding towards his brother. At this point, the reader anticipates either a dangerous intrusion or serious mischief, since, from the very beginning, it is established that the two brothers do not get along with each other. This piece of information is a pivotal point in the narrative because at the end of the story, the conflict between the Budwing brothers is resolved and they seem to get on well, as Walter has learned his lesson the hard way. After their parents leave, Danny wants to play catch with his elder brother Walter, who instead prefers to watch television. To get his attention, Danny tosses Walter a baseball that hits him on the head. Walter then chases his brother through the house and catches him in the park across the street from their house, where they find a board game named *Jumanji: A Jungle Adventure*. Like in *Jumanji*, the author establishes an aura of suspense with the abandoned board game under a tree in the park, which signals that magic is imminent.

Some of the lessons in *Jumanji* can also be observed in *Zathura*: leaving the house without parental permission and taking unattended objects may put you in unforeseen danger. Without giving it much thought, Danny brings the game home, where he takes the board out of its box but then loses interest in it as he considers it “babyish and even boring,” just like Walter has said earlier in the park (Van Allsburg, 2002). As Danny is putting the game away, he discovers another game underneath the *Jumanji* board, called *Zathura: A Space Adventure* “decorated with exciting-looking flying saucers and planets” (Van Allsburg, 2002). The old board game seems to have evolved into a game that meets the scientific expectations of the millennium kids. Just like *Jumanji*, the game seems innocent and ordinary enough “with a path with colored squares leading from Earth to a purple planet called *Zathura* and back to Earth” (Van Allsburg, 2002). As both stories reveal, Van Allsburg seems to challenge the child reader to imagine a world in which things may be different than they seem and the children must be equipped with the ability to take care of themselves and work together in order to survive.

While Walter is sitting on the sofa watching the TV, Danny starts to play on his own by putting a token on Earth and rolling the dice. After he moves along the path, a startling buzzing sound comes from the board and “with a click, a small green card pop[s] out of the edge” right in front of him warning the players against a meteor shower: “Meteor showers, take evasive action” (Van Allsburg, 2002). Then suddenly, a real meteor shower begins crashing down the roof of the house. The author eloquently enables

the reader to visualize what might happen when a meteor hits the roof through his description as well as his powerful illustration: “The noise grew louder, like a thousand golf balls bouncing off the roof. The room got so dark; Walter turned on the lights. Then—KABOOM—a rock the size of a refrigerator fell through the ceiling and crushed the television” (Van Allsburg, 2002). Danny quickly realizes that the game is real and tries hard to convince his disbelieving brother of the power of the game. It soon becomes clear, as the game thrusts the reader into outer space, that the two brothers are expected to employ problem-solving skills to save their lives.

When they open the front door to see their house floating in outer space, the siblings discover that the only way to set things right is to finish the game and reach the purple planet *Zathura*. Thus, the brothers start playing the game together since they recognize that the game will not take them home unless they collaborate to finish it. Like in *Jumanji*, the power of teamwork and collaboration is highlighted as one of the crucial lessons of the story. The child protagonists soon adapt themselves to the dangerous power of the magical board game and cope with the adversaries they encounter during the course of the story. For example, when Walter loses his gravity and finds himself sticking to the ceiling, it is Danny who saves him from disappearing into space by tying his brother to the sofa with the cord of the television. At this point, Walter, perhaps for the first time in his life, acknowledges his brother’s abilities and appreciates him truly. On a figurative level, one can suggest that spending too much time in front of the TV, and by extension using too much technology, can rob one of real-life interaction and like Walter, who has lost his gravity and whose feet is no longer stable on the ground, one may lose her/his touch with reality.

The Budwing siblings, who never bother to finish games as their mother claimed earlier in *Jumanji*, strive to go on with the game to save their lives, which recalls the message of *Jumanji*: you must finish what you have started. Accordingly, Danny rolls the dice upon which the gyroscope of the house starts to malfunction: “Suddenly, everything in the room slides to one side, and Danny gets buried under a mountain of furniture” (Van Allsburg, 2002). As in *Jumanji*, the author helps the reader infer the meaning of unknown words, such as “gravity” and “gyroscope,” by describing what happens to the characters or the objects (Van Allsburg, 2002). Danny successfully digs himself out to continue the game; however, when he sees Walter floating back towards the hole in the ceiling, he ties him to the sofa once again. At this point, even though the brothers are introduced as fighting constantly with each other, the message is clear that they have only each other to depend on. So far, Danny has displayed effective decision-making and problem-solving skills in the game, and saved his brother twice, which is what changed Walter’s perception of his younger brother in the first place. The lesson to be taken by the readers then is that appearances can be deceptive. In other words, some people may seem vulnerable or regarded as weak because of their young age, especially by their elders; however, this does not necessarily mean that they are not capable of protecting themselves or others including their elders, which is a common feature of children’s tales that has its roots in the folk-tale tradition.

Now that Walter takes his turn to roll the dice, he immediately gets back his gravity but soon a shiny silver robot talking in an odd mechanical tone starts to chase him through the house saying: “Alien life forms must be destroyed” (Van Allsburg, 2002). Tension rises when this defective Robot appears from the hallway. The illustration of the robot with snapping claw-like hands on the facing page is yet another example of Van Allsburg’s ability to draw from a child’s perspective, which helps the reader to envisage the robot all the more intimidating and terrifying. Because of the tilted floor, however, the robot cannot balance properly and falls, which stops him from reaching his main target, Walter. With a growing sense of panic, Danny rolls the dice and the card he receives tells him that he gets close to a planet called Tsouris 3, which causes Danny to get shorter and wider, and soon he reaches the size of a large beach ball, feeling heavy dense and round. As expected, the Budwing brothers are learning to cope with the unexpected perils of the game, which is evident in the scene where Walter rolls Danny “like a giant bowling ball” on the floor to knock down the life-threatening robot (Van Allsburg, 2002). Like before, the story is fast-paced and full of action, while the reader is invited to take part in the action since they can easily put themselves into the shoes of the two boys, mostly due to the beautiful drawings accompanying each page.

The board game becomes more alarming and dangerous when Walter rolls the dice and picks up the card regarding the attack of an alien pirate ship called “Zorgon” (Van Allsburg, 2002). When the pirate

spaceship appears slowly in front of the window, the awe in their faces is clear both in the description and in the supplementary illustration. To their horror, the Zorgons immediately begin to attack their house shooting the chimney first and then the upstairs bathroom ultimately causing the water to drip from the ceiling. Quickly Danny rolls the dice once again and silently reads his card, which announces the invasion of their house by the Zorgons. The next moment, the spaceship bangs up against the house, as the Zorgons try to board their house; however, suddenly the defective robot appears and chases the Zorgons away. On the facing page, Van Allsburg's illustration of one of the Zorgons increases the terrifying effect of the scene. The illustration shows only some aspects of the alien pirate, his "tail and lizard like legs" swinging down from the hole in the ceiling, which leaves the rest to the reader's imagination (Van Allsburg, 2002). This scene contributes to the science fiction setting in which "the imaginary and the actual, the magical and the prosaic, the mythical and the scientific, meet and interanimate. In so doing, these worlds inspire us with new sensations and experiences" (Malmgren, 1988, p. 260).

Survival seems impossible and Danny feels not only hopeless but also exhausted as they have been playing the game for three hours. Yet Walter assures his younger brother that they will survive together promising that: "Me and you, together, we can do it" (Van Allsburg, 2002). Finally, Walter takes his turn and gets sucked into a massive black hole, and is suddenly sent back in time. The game transports Walter back in time when he was with Danny in the park where Danny found *Jumanji* and was about to take it home. This time, however, Walter throws the game out and instead offers to play catch with Danny instead repeating the words: "Me and you, together" (Van Allsburg, 2002). On one level, the brothers, especially Walter, have learned to appreciate each other's company instead of antagonizing each other. They have also learned that working together is the only way to solve problems in real life as well as in an imaginary game. Moreover, not only the Budwing brothers but through them the reader also learns the significance of cooperation, tolerance, understanding, and brotherly/sisterly affection. The fact that family members can depend on each other not only on good days but also on the bad, especially in the face of adversaries, is underlined. Thus, brotherhood is strengthened between the previously quarreling siblings as a result of a science-fictional quest that takes place in the depths of outer space, which posits a surreal world even for the contemporary reader.

In both *Jumanji: A Jungle Adventure Game* and *Zathura: A Space Adventure*, Van Allsburg's drawings mesh well with the magical, mysterious, and even awe-inspiring adventure story, as they add to the tension, intensity, and suspense of the story. His picture drawings are also an integral part of the narration as they contribute to the experience of the magical in a world in which the border between the ordinary and the extraordinary is blurred. To this end, *Zathura*, a mixture of science fiction with fantasy, also teaches the child reader vocabulary related to space such as planets, meteor showers, gravity, black hole, spaceship, aliens, robots, and outer space. In providing the child reader with an opportunity to acquire space-related vocabulary or jungle-related vocabulary through supernatural encounters Van Allsburg feeds the imagination of children, empowering them to imagine, create and change for the better. As Todres and Higinbotham note, "the fields of childhood education, developmental psychology, and childhood development have documented that reading fosters children's language skills, improves memory, increases attention spans, and even reduces violence" (2016, p. 10). Thus, one can conclude that while Van Allsburg is showing his stories in addition to telling them, his stance is that of the best teachers who want to encourage literary engagement by appealing to visual sense as well (Nikolajeva & Scott, 2006; Nodelman, 2005).

In his work, "Imagination and Creativity in Childhood" Lev Semenovich Vygotsky eloquently demonstrated the relationship between human creativity and imagination, which leads human beings "toward the future, creating the future and thus altering their own present" (2004, p. 3). As Vygotsky further asserts, "imagination, as the basis of all creative activity, is an important component of absolutely all aspects of cultural life, enabling artistic, scientific, and technical creation alike" (2004, p. 4). In line with this idea, Van Allsburg invites the child reader to step into the shoes of the child protagonists and partake in action to a certain extent not only through magical adventures but also through their own imagination and creative minds. While scholars Michael Levy and Farah Mendlesohn (2016) highlight the role of children's fantasy literature in helping develop imagination, scholar Marianne Saccardi points out the desired impact of picture books on the child reader as follows: "By giving youngsters the opportunity to see the world through the

eyes of these bold and resourceful characters and gain insights into the imaginative ways authors have created them, we provide them with models for facing their own challenges—and, ultimately, the challenges of our world—as divergent thinkers” (2014, p. 37). This aspect of his fiction, which offers a chance to be “divergent thinkers,” might explain the enduring appeal of Van Allsburg’s stories.

Conclusion

All the children except for Danny, who will not remember anything as Walter goes back in time and stops Danny from taking the game home, have worked through fears and conflicts, which prepare children for the obstacles of everyday life. The board game is emblematic of the unexpected and even seemingly impossible dangers of such a world that children may encounter while the game tests the survival skills of the child protagonists in these stories. In this regard, while the invasion of the monkeys or the Zorgons can be seen as outside threats to the sacred place that is home where a child is supposed to be protected from all types of danger, the danger of a lion or a defective robot implies any threats of brute physical force. In addition, monsoon rains or meteor showers may refer to the powerlessness and helplessness of humanity in the face of natural disasters. In the end, the children become powerful as they have gained the knowledge and survival skills that are mainly reserved for adults. As is often pointed out, didacticism has consistently remained at the heart of children’s fantasy writing (Grenby, 2008, p. 161). Nevertheless, Van Allsburg’s didacticism in his alternative worlds offers an opportunity to the reader to fill in the gaps and thus is not patronizing. He rather seems to encourage young readers to activate their imagination and creativity instead. The children, except Danny, in *Jumanji: A Jungle Adventure Game* (1981) and *Zathura: A Space Adventure* (2002) gradually become more competent, mature, and wise as they have learned to access their inner heroes and changed for the better when magic intruded into their normal, ordinary lives.

On the whole, both stories encompass many hidden lessons that permeate much of Van Allsburg’s other works. For example, from the beginning, the children are warned against the unanticipated consequences of leaving the house without parental permission and taking found objects home. They also recognize the significance of reading, understanding, and following instructions in the world of adults. Another important lesson they have learned during the course of the story is that they have to finish what they have started. This idea is best captured in the course of both magical games, during which the children face the hostile intrusion of either exotic jungle animals or lizard-like aliens. They have also learned the hard way that one should be aware of the power of teamwork and cooperation: in other words, standing united against adversaries. The importance of perseverance, persistence, bravery, and courage are also some of the hidden lessons one can infer from the stories. Effective decision-making, as well as problem-solving skills, have also proved to be crucial for survival. Finally, these child protagonists have developed an appreciation of the seemingly impossible, which can be probable, may be possible in the world of imagination.

In Chris Van Allsburg’s stories, the protagonists learn their lessons through the magical adventures in surreal worlds to which they find themselves plunged into and have to fight for their lives. During the process of reading, the author’s lessons are often found by reading between the lines, Van Allsburg’s stories display the ability to incite wonder and inspire child readers to enter these surreal worlds in order to find clues and reach these hidden lessons. One can conclude that the enduring appeal of his stories might be due to his invitation to the child reader to explore and create. The means by which this is achieved is not only through the use of direct speech but also through his beautifully drawn illustrations, which bring the story to life slowly and carefully onto the page. Thus, Chris Van Allsburg leaves “a little something untold,” thereby ensuring the creative freedom of contemporary children as the process of reading between the lines excites, enlightens, and fascinates them.

References

- Beauvais, C. (2015) *The mighty child: Time and power in children’s literature*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Boyer, R. & Zahorski, K. J. (2009). *Fantasists on fantasy: A collection of critical reflections*. New York: Avon.
- Canow, J. (2003). Surrealism and dream: Chris Van Allsburg's picturebooks. In J. Saltman (Ed.), *The looking glass: New perspectives on children's literature*. Vol. 7, No. 3 Retrieved from <https://www.lib.latrobe.edu.au/ojs/index.php/tlg/article/view/206/204>.
- Gates, P. & Steffel, S. B & Molson, F.J. (2003). *Fantasy literature for children and young adults*. Lanham MD: Scarecrow Press.
- Grenby, M. O. (2008). *Children's literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hunt, P. & Lenz, M. (2001). *Alternative worlds in fantasy fiction*. London: Continuum.
- Levy, M. & Mendlesohn, F. (2016). *Children's fantasy literature: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malmgren, Carl D. (1988). Towards a definition of science fantasy (Vers une définition de la fantaisie scientifique). *Science Fiction Studies*, 15(3). 259–281.
- Nikolajeva, M. & Scott, C. (2006). *How picturebooks work*. New York: Routledge.
- Nodelman, P. (2005) Decoding the images: How picture books work. In P. Hunt. (Ed.), *Understanding children's literature: Key essays from the International Companion Encyclopedia of Children's Literature* (pp. 69-81). London and New York: Routledge.
- Saccardi, M. (2014). *Creativity and children's literature: New ways to encourage divergent thinking*. Santa Barbara, CA: Libraries Unlimited.
- Shaw, G. B. (1949). *Back to Methuselah*. London: Constable and Company.
- Todres, J. & Higinbotham, S. (2016). *Human rights in children's literature: Imagination and the narrative of law*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolkien, J. R. R. (1947/1966). On Fairy-stories. In *The Tolkien Reader* (pp.100-124). New York: Balantine.
- Van Allsburg, C. (1981). *Jumanji: A jungle adventure game*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Van Allsburg, C. (1982). *Caldecott medal acceptance speech*. Retrieved from <https://www.hmhbooks.com/chrisvanallsburg/speeches-and-interviews.html>. on 14.04.2020
- Van Allsburg, C. (2000). *Interviewed by Anita Silvey*. Retrieved from <http://www.houghtonmifflinbooks.com/features/thepolarexpress/cvaconversation.shtml>. on 3.07.2020.
- Van Allsburg, C. (2002). *Zathura: Zathura: A space adventure*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Van Allsburg, C. (2005). *Zathura: A teacher's guide*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Van Allsburg, C. (August 30, 2011) *Interview with Chris Van Allsburg: Part 1* by Jennie McDonald. Retrieved from <https://www.collaborativeclassroom.org/blog/interview-with-chris-van-allsburg-part-1/>. on 25.07.2020.
- Van Allsburg, C. (July 22, 2013) *Interview with Chris Van Allsburg: Part 2* by Jennie McDonald. Retrieved from <https://www.collaborativeclassroom.org/blog/interview-with-chris-van-allsburg-part-2/>. on 20.07.2020.
- Van Rheenen, D. (2012). A century of historical change in the game preferences of American children. *The Journal of American Folklore*, 125(498), 411-443.
- Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and creativity in childhood. *Journal of Russian and East European Psychology*. 42(1), 7–97.
- Wolf, S. (2004). *Interpreting literature with children*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wolfe, G. K. (1986) *critical terms for science fiction and fantasy: A glossary and guide to scholarship*. Westport CT: Greenwood Press.

Kükürt İzotop Analizlerinin Arkeolojide Kullanımı Use of Sulphur Isotope Analysis in Archaeology

Benjamin IRVINE *, Kameray ÖZDEMİR **

Öz

Kemik kolajenindeki kükürt sabit izotop oranlarının ölçümü hem günümüz hem de geçmiş çevre ve diyetin yeniden yapılandırılması çalışmalarında giderek daha fazla kullanılmaktadır. İnsan ve hayvan kemik kolajeninden elde edilen kükürt izotop oranları, tatlı su, deniz ve karasal kökenli diyet girdilerini ($\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ ile birlikte değerlendirildiğinde) belirlediği için farklı coğrafi mikro-bölgelerden elde edilen gıdaların ayırt edilmesinde özellikle kullanışlıdır. Böylelikle beslenmeye dair elde edilen bilgiler dolaylı olarak yerleşim yeri hareketliliğini ve yerel kökenli olmayan bireyleri tespit etmeye yönelik araştırmalara da yardımcı olur. Bu çalışma, jeosfer, hidrosfer ve biyosferde gözlenen değişken kükürt izotop bileşimlerinin de dahil olduğu teorik jeokimyasal arka planı kapsamaktadır. Ardından, bu yeni belirteci arkeoloji bilimleri için tanıtmak ve gelecekteki araştırmalar için olası uygulamalarını göstermek amacıyla Anadolu'da yürütülen çalışmalarının kapsamlı bir incelemesi yapılmıştır. Sabit kükürt izotopları ($\delta^{34}\text{S}$), gerek paleodiyet gerekse hareketlilik araştırmalarında daha sıklıkla kullanılan $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$, $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ oranı ve $\delta^{18}\text{O}$ gibi diğer izotop oran değerleri ile karşılaştırıldığında nispeten emekleme aşamasındadır. Bununla birlikte, kükürt izotop oranlarının daha 'geleneksel' izotop araştırmalarını tamamlama ve geliştirme potansiyeline sahip olduğu da açıktır.

Anahtar sözcükler: Kemik kimyası, biyoarkeoloji, sabit izotoplar, paleodiyet, hareketlilik.

Abstract

The measurement of sulphur stable isotope ratios in bone collagen is increasingly used in the present and past environmental and dietary reconstructions. Sulphur isotope ratios from human and animal bone collagen are particularly useful at identifying freshwater, marine, and terrestrial dietary inputs (when used in conjunction with $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$) as well as distinguishing foods from different geographical micro-regions which can, in turn, be used to investigate residential mobility and individuals of non-local origin. This article introduces the theoretical geochemical background, including the variability of sulphur isotope compositions in the geosphere, hydrosphere, and biosphere. A substantive review of Anatolian studies utilising this method is also undertaken to introduce this new marker for archaeological sciences and demonstrate its possible applications for future research. It is clear that whilst stable isotopes of sulphur ($\delta^{34}\text{S}$) are still in a relative infancy compared to the more established ones currently employed in archaeological research, it has the potential to complement and enhance palaeodietary investigations that use the more 'traditional' stable isotope ratios of $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ as well as mobility studies using $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratios and $\delta^{18}\text{O}$.

Keywords: Bone chemistry, bioarchaeology, stable isotopes, palaeodiet, mobility.

* Dr., Koç Üniversitesi, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED). E-posta: ibenjamin20@ku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2060-7198.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, E-posta: kameray.ozdemir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7324-0265.

Giriş

Kükürt (S) elementinin sabit izotop oranları, hem günümüz hem de geçmiş çevre ve diyetin çeşitli yönlerinin yeniden yapılandırılması çalışmalarında giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bir taraftan, günümüz ekolojisinin kirlilik (yakın zamanda meydana gelen), bitki fizyolojisi, tatlı su ekosistemleri, nehir ağzı (veya haliç) biyomları, deniz canlıları ve beslenme örüntüsü gibi özellikleri kükürt sabit izotop oranları kullanılarak çalışılırken, diğer taraftan, son yıllarda artan bir ivme ile arkeolojik toplumların beslenme ve hareketlilik örüntüsünü anlamak için de kükürt izotop oranlarından faydalanılmıştır (kapsamlı bir özet ve kaynakça için Nehlich, 2015). İnsan ve hayvan kemik kolajeninden elde edilen kükürt izotop oranları, tatlı su, deniz ve karasal kökenli diyet girdilerini ($\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ ile birlikte kullanıldığında) belirlediğinden farklı coğrafi mikro-bölgelerden elde edilen gıdaların ayırt edilmesinde özellikle kullanışlıdır. Böylelikle, beslenmeye dair elde edilen bilgiler dolaylı olarak yerleşim yeri hareketliliğini ve yerel kökenli olmayan bireyleri tespit etmeye yönelik araştırmalara da yardımcı olur (Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009; Rand ve Nehlich, 2018). Küresel olarak bakıldığında, sabit kükürt izotoplarını araştırmalarında kullanan arkeolojik çalışmalarda son on yılda istikrarlı bir artış olmasına rağmen (örneğin, Bocherens vd., 2016; Choy vd., 2015; Craig vd., 2006, 2007; Goude vd., 2020; Guiry vd., 2015; Hu vd., 2009; Jovanović vd., 2019; Linderholm ve Kjellström, 2011; Linderholm vd., 2014; Nehlich vd., 2010, 2011; Privat vd., 2007; Smits vd., 2010; Vika, 2009), söz konusu çalışmalar Türkiye'de sınırlı sayıda kalmıştır (Irvine ve Erdal, 2020a, b; Irvine vd., 2019; Özdemir vd., yakında; Propstmeier vd., 2017). Ayrıca, konuyla ilgili olarak, Türkiye'de biyoarkeolojik materyal üzerinde yürütülen izotop araştırmalarının özeti için Irvine ve Özdemir'in (2020) çalışması incelenebilir. Bu çalışma bir taraftan kükürt elementine ve izotoplarına dair özet bilgiler vermeyi diğer taraftan da kükürt sabit izotop oranının insanın geçmişine ilişkin soruları yanıtlamak için biyoarkeolojik materyal üzerinde uygulanmasına yönelik teorik ve metodolojik arka planı ele almayı amaçlamaktadır. Makale, hem bu alana ilgi duyan araştırmacılara hem de eğitim amaçlı olarak öğrencilere doğrudan kaynak olması açısından da ayrıca önemlidir.

Kükürt Elementi

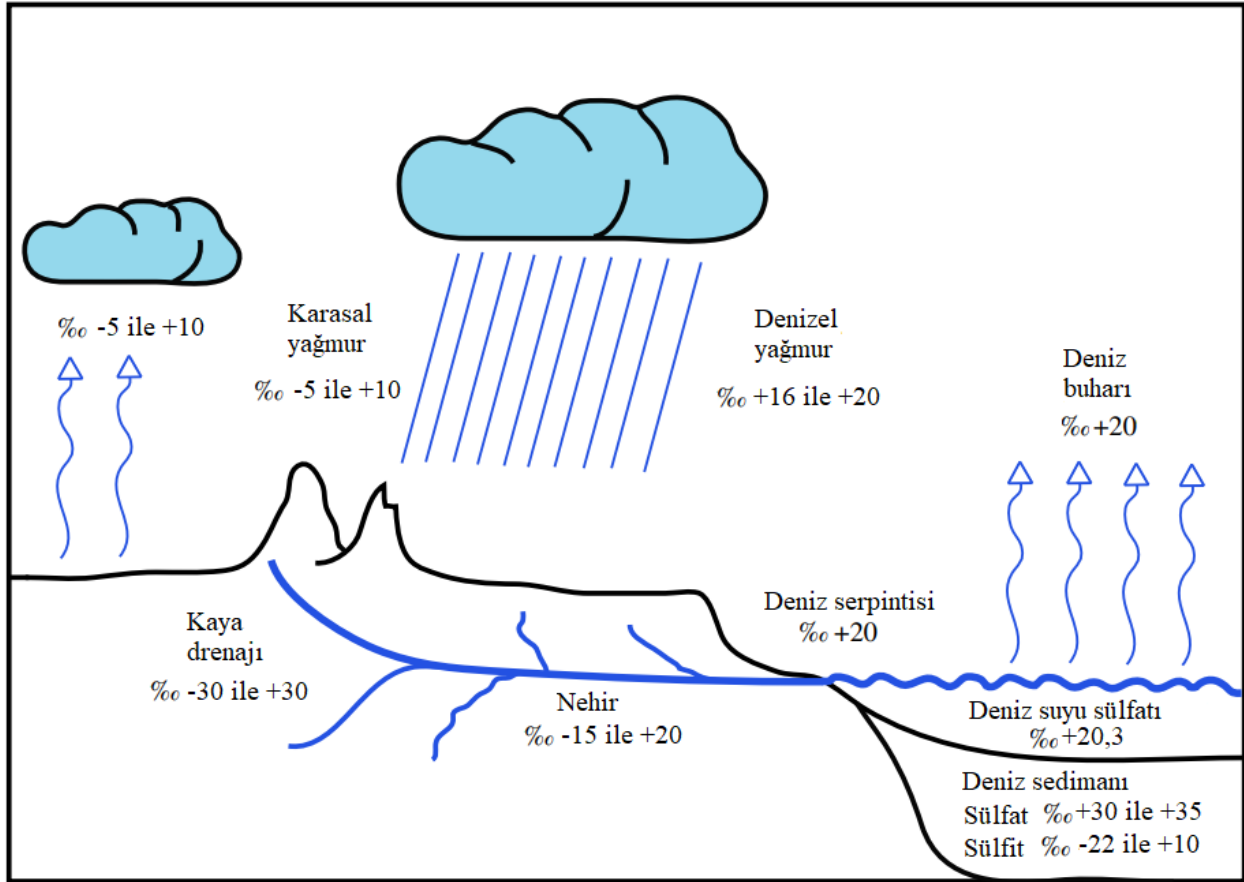
Kükürt yeryüzünde en çok bulunan elementler arasında on beşinci sıradadır (Ingenbleek, 2006; Nehlich, 2015). Bununla birlikte, kükürt elementi, proteinin yapısında önemli rol oynamasından kaynaklı olarak, insan vücudunun organik dokularında en çok rastlanan yedinci elementtir (Ingenbleek, 2006; Nehlich, 2015). Kükürtün üç ana kaynağı, hidrosferde yer alan çözülmüş sülfat, buharlaşmış sülfat ve jeosferde yer alan pirittir. Atmosfer, biyokütle (fossil yakıtlar dahil) ve toprak gibi kaynaklarda ise daha az miktarda bulunduğu rapor edilmiştir (Nehlich, 2015; Newton ve Bottrell, 2007; Richards vd., 2003). Dünya yüzeyindeki S'nin çoğu pirit (FeS_2), barit (BaSO_4), anhidrit (CaSO_4) ve alçıtaşı ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) gibi kaya minerallerine bağlıdır (Nehlich, 2015). Bozulmamış su ortamlarında ve kirlenmemiş atmosferde S esas olarak çözümlü sülfat (SO_4^-), kükürt dioksit (SO_2) ve hidrojen sülfür (H_2S) olarak bulunur (Krouse, 1980; Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). İnorganik çevresel S, ayrışma, buharlaşma, yağış ve tektonik hareketler yoluyla döngü yapar (Şekil 1) ve bu döngü, S atomlarının indirgenmesi veya oksidasyonu yoluyla bakteri ve mikroorganizmalardan etkilenebilir (Bottrell ve Newton, 2006; Nehlich, 2015).

Kükürt İzotopları

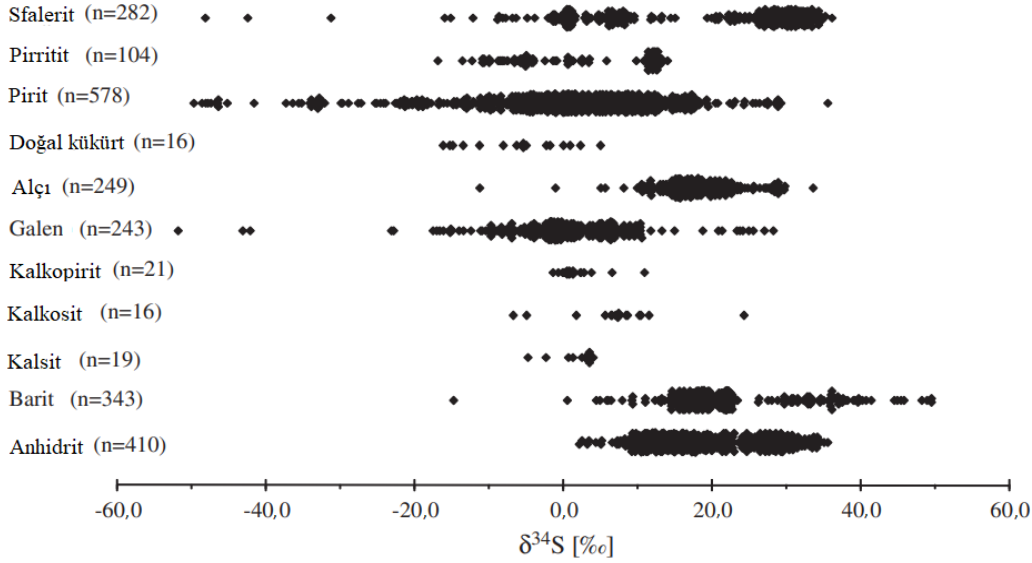
S'nin dört sabit izotopu bulunur. Bunlar ^{32}S (%95,02 oransal bolluk), ^{33}S (%0,75 oransal bolluk), ^{34}S (%42,1 oransal bolluk) ve ^{36}S (%0,02 oransal bolluk) olarak bilinir (Faure, 1986; Nehlich, 2015; Nier, 1938; Richards vd., 2003). En yaygın olarak analiz edilen oran, en bol bulunan iki sabit izotop arasındadır ve ^{32}S 'ün ^{34}S 'e oranı olarak ölçülür (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Ölçümler, uluslararası kabul görmüş bir standart olan Canon Diablo Troilit Meteoriti (CDT) ile karşılaştırılır ve bin başına parça (‰, permil) olarak ve $\delta^{34}\text{S}$ şeklinde ifade edilir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003; Rand ve Nehlich, 2018). $\delta^{34}\text{S}$ değeri denklem kullanılarak hesaplanır:

$$\delta^{34}\text{S} = \left(\frac{{}^{34}\text{S}/{}^{32}\text{S} \text{ sample}}{{}^{34}\text{S}/{}^{32}\text{S} \text{ standard}} \right) - 1$$

Yeryüzündeki (yani dünyanın metalik çekirdeğindeki) orijinal $\delta^{34}\text{S}$ değerinin ‰0 olduğu varsayılır (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Bu değerdeki değişiklikler, sülfürük bileşiklerin oksidasyonunu veya indirgenmesini içeren ve büyük kesir (fraksiyon) etkisine sahip çevresel süreçlerin sonucudur (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Farklı kayaç türleri, kayaçların yaşı ve S içeren minerallerin ayrışma süreçleri oldukça değişken $\delta^{34}\text{S}$ değerleri üretebilir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Kayalardan ölçülen S izotopik bileşimlerinin çoğu ‰-20 ile ‰+30 arasında değişir, ancak ‰-50 ve ‰+40 gibi daha yüksek değerler de gözlemlenmiştir (Şekil 1 ve 2) (Krouse, 1980; Nehlich, 2015). Bununla birlikte, çoğu $\delta^{34}\text{S}$ değerleri ‰0 (magmatik, volkanik ve göktaşı kökenli kayaçlar) ve ‰+20 (deniz sülfatı buharı) etrafında kümelenir (Krouse, 1980; Nehlich, 2015). Esas olarak deniz çökellerinden kaynaklanan baritler, anhidritler ve jipsler ‰+10 ile ‰+30 arasında değişen $\delta^{34}\text{S}$ değerlerine sahipken, pirit, pirotitler, sfaleritler, doğal kükürt ve galenler ‰-20 ile ‰+15 arasında değişen $\delta^{34}\text{S}$ değerler gösterirler (ortanca değer ‰0 civarındadır; Nehlich, 2015). Sülfat buharı $\delta^{34}\text{S}$ değeri ‰+10 veya üzerinde yer alırken toprak sülfatları ‰0 ile ‰+10 arasında olma eğilimindedir (Nehlich, 2015). Adalardan, kıyı bölgelerinden veya deniz çökellerinden alınan jeolojik sülfat örnekleri ‰+20 varan yüksek $\delta^{34}\text{S}$ değerlerine sahiptir (Nehlich, 2015). Değerlerde gözlenen bu farklılaşmanın, aşağıda daha ayrıntılı tartışılacağı gibi, geçmiş beslenmenin yeniden yapılandırılması, yerleşim ve hareketlilik çalışmalarında S kullanımına yönelik önemli yansımaları vardır.

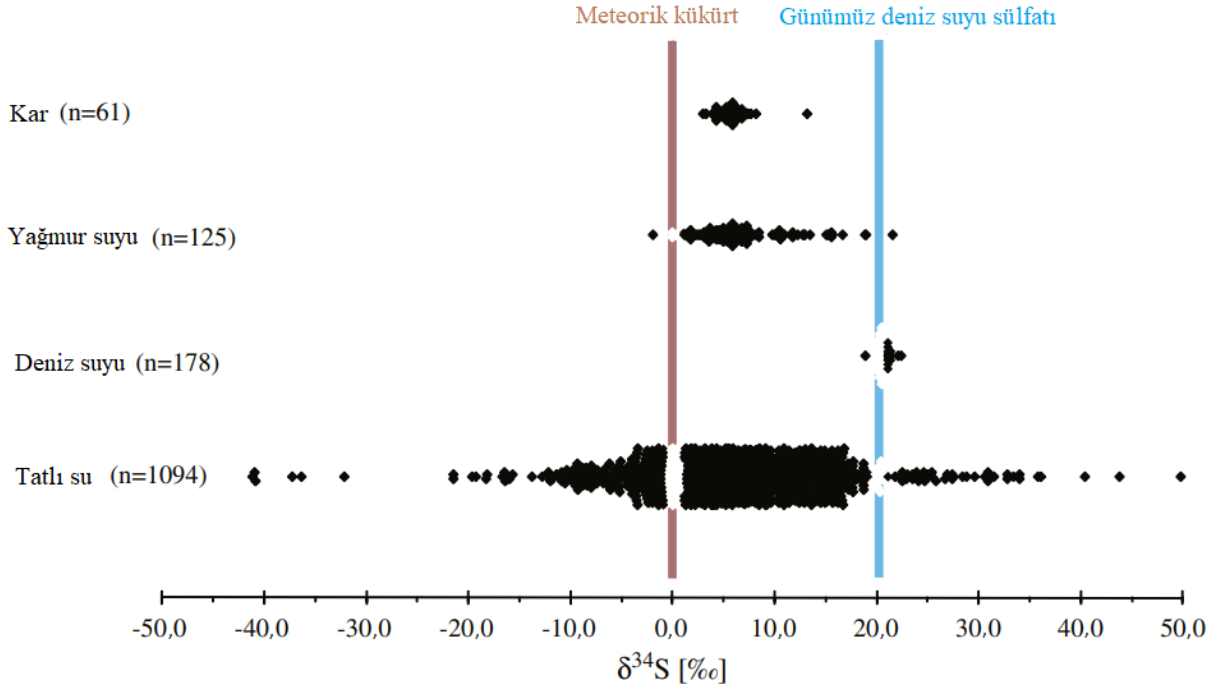

Şekil 1: Kükürt döngüsü ve çevrede beklenen $\delta^{34}\text{S}$ değerleri. Nehlich, 2015'ten uyarlanmıştır.

Şekil 2: Farklı mineral türleri için kaydedilen $\delta^{34}\text{S}$ değerleri. Nehlich, 2015'ten uyarlanmıştır.

Şekil 1'de görülebileceği gibi, günümüz denizlerinde (veya okyanuslarda) ortalama S izotop oranı $\text{‰}+20,3$ 'dir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Ayrıca, denizlerdeki S izotop bileşimi, suyun sürekli döngü yapması nedeniyle, hemen hemen bütün denizlerin kendi içinde nispeten tekdüzedir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001). Ancak, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarından alınan arkeolojik ve ekolojik örnekler için dikkate alınması özellikle önemli olan bir durum söz konusudur. Bu durum, Karadeniz'de, tortul pirit $\delta^{34}\text{S}$ değerlerindeki değişikliklerin çok küçük derinlik artışlarında (50 cm) gerçekleşiyor olması sebebiyle ekolojik faktörlerin etkisinin çok daha görünür olması şeklinde açıklanabilir. Bazen söz konusu bu değişikliklerin $\text{‰}30$ 'u aştığı gözlemlenmiştir (Calvert vd., 1996; Nehlich, 2015). Bu dalgalanmaların en olası açıklaması, Karadeniz ve Akdeniz'in bağlantısının kesildiği dönemlerden kaynaklanması yönündedir (Calvert vd., 1996; Nehlich, 2015). Ayrıca, kıyıları ve adalar denizden gelen serpinti etkisi (*sea spray effect*) altındadır. Dolayısıyla, deniz kökenli sülfatlar, yağmur ve havadaki aerosoller aracılığıyla kıyı şeritlerinde $\text{‰}+20,3$ 'lük $\delta^{34}\text{S}$ değeriyle yeniden biriktirilir (Guiry ve Szpak, 2020; Nehlich, 2015; Nielsen, 1974; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003; Wadleigh vd., 1994). Deniz serpinti etkisi 30 km ye kadar olan iç bölgeleri etkileyebilir. Serpintiden etkilenen bölgelerdeki nehir ve toprağın $\delta^{34}\text{S}$ değerleri deniz suyunun değerine yakındır (yani, $\text{‰}+20,3$) (Cortecchi vd., 2002; Nehlich, 2015; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003; Wakshal ve Nielsen, 1982). İklimsel (rüzgarın yönü ve yaygınlığı gibi) ve topografik (dağlar, ovalar vb.) faktörler, deniz serpinti etkisinin kapsamını ve mesafesini etkileyebilir ve belirleyebilir (Nehlich, 2015; Wadleigh vd., 1994; Zazzo vd., 2011). Yağmur, kar ve diğer tatlı su kaynaklarının $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin çoğunluğu $\text{‰}0$ ile $\text{‰}+10$ arasında değişmektedir. Dolayısıyla, nehirlerden yüksek miktarda tatlı su girişi olan nehir ağzı alanları denizlerden daha düşük $\delta^{34}\text{S}$ değerlerine sahiptir (Nehlich, 2015; Nriagu vd., 1991). Tatlı sudaki sülfatlar karasal kaynaklardan (erozyon, toprak ve kaya sızıntıları, yeraltı suyu ve jeolojik oluşum gibi) kaynaklanır ve yerel bölgenin kaya, toprak ve minerallerinin çözünür ve aşınmış kısımlarını yansıtır (Nehlich, 2015; Robinson ve Bottrell, 1997). Sucul $\delta^{34}\text{S}$ değerlerindeki değişkenlik Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Kükürt kaynağına göre sucul ortamların $\delta^{34}\text{S}$ değerleri. Nehlich, 2015'ten uyarlanmıştır.

Kükürt İzotop Analizlerinin Teorik Arka Planı

Beslenme zincirinin en temelinde, biyomoleküllerin yapısına dahil edilen S, köken olarak altta yatan ana kayadaki sülfatlardan, yeraltı suyundan, yağmurdan, toprakta aktif olan mikrobiyal süreçlerden ve kükürtlü atmosfer gazlarından kaynaklanır (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Organik olarak bağlı S, proteinleri oluşturan amino asitlerin yapısına girerek beslenme zinciri içinde hareket eder (Nehlich, 2015). Bitkilerin $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, bölgeye ve jeolojiye göre değişmekle birlikte genellikle ‰-22 ile ‰+22 arasında yer alır (Richards vd., 2003). Beslenme zincirinde S'nin çok küçük ve ihmal edilebilir bir kesir etkisi vardır (yaklaşık ‰-1). Bu durum, belirli bir ekolojik habitatta, $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin, beslenme zincirinin farklı üyeleri için nispeten az değiştiği anlamını taşır. Diğer bir deyişle, insan ve hayvanlarda bulunan kükürte ait izotopik izler, toprağın biyolojik olarak mevcut kükürt izotop oranlarının yerel ortalamasını yansıtır (Barnes ve Jennings, 2007; Krajcarz vd., 2019; Krouse, 1989; Nehlich, 2015; Richards vd., 2001; Tanz ve Schmidt, 2010). Bitkiler üzerinde yapılan bir çalışmada, bitkilerin $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin çevresel sülfatinkinden ‰1,5 kadar daha düşük olduğu bulunmuştur (Trust ve Fry, 1992). Bu nedenle, kükürt, beslenme zincirinin farklı seviyeleri arasında zenginleşmemektedir. Üstelik, yapılan çalışmalar da tüketici dokuları ve diyet arasında oluşan S izotop oranlarında çok az veya hiç fark bulmadığını ortaya çıkarmıştır (Krajcarz vd., 2019; Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Araştırmalardan elde edilen bu sonuç, S izotop analizinin, karbon gibi, bir besin zinciri içinde yer alan organizmaların bulunduğu basamağı belirlemek için kullanılamayacağı anlamına gelir.

Kükürt, bitkiler (kökleri yoluyla yerel jeolojik oluşumların aşınması ile oluşan topraktan ve ayrıca atmosferden sülfat olarak) ve hayvanlar tarafından beslenmeyle birlikte alınan kükürt proteinlerin yapı taşları olan amino asitlerin bileşenine eklenir. Kükürtün yapısında yer aldığı moleküller arasında metiyonin ($\text{C}_5\text{H}_{11}\text{NO}_2\text{S}$), sistein ($\text{C}_3\text{H}_7\text{NO}_2\text{S}$) ve taurin gibi amino asitlerinin yanı sıra tiamin, B vitamini, biyotin ve koenzim A gibi kofaktörler de bulunur (Bohinski, 1979; Brady ve Weil, 2000; Eastoe, 1955; Nehlich, 2015; Nielsen vd., 1991; Rand ve Nehlich, 2018; Richards vd., 2003). Ayrıca hayvanlardaki S kaynağı beslenmeye giren gıdalar ve içme suyudur (Schmidt vd., 2015). Metiyonin ve sisteinin her ikisi de

insan saçında yapısında yer alır. Fakat, metiyonin, memeli tip I kolajenin de bulunan ve bileşiminde kükürt bulunduran tek moleküldür. Memeli kolajeninde, metiyonin, 1000'de beş kalıntı prevalansına sahiptir (Eastoe, 1955; Nehlich, 2015; Rand ve Nehlich, 2018; Richards vd., 2001). Metiyonin hayvanlar için elzem bir amino asittir. Vücutta bulunan metiyonin, diyetle yer alan proteinlerdeki metiyoninin ortalama $\delta^{34}\text{S}$ değerini yansıtmalıdır (Eastoe, 1955; Nehlich, 2015). Bu teorik bilgi kemik kolajenini kullanarak yürütülen arkeolojik çalışmalar için önemlidir. Çünkü kolajenin $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, diyet proteininden (bitkilerden ve hayvan dokularından) alınan metiyonini doğrudan yansıtır (Nehlich, 2015; Richards vd., 2003). Kükürt oranlarında, beslenme zincirinin basamakları arasında farklılaşma olmamasına rağmen, farklı tüketicilerin dokularında S bolluğu açısından bazı ayrışmalar gözlemlenmiştir. Kükürt, genellikle, kas dokusunda kemikten daha fazla miktarda bulunur. Balık kas dokusunun sığır kas dokusundan çok daha fazla S bolluğuna sahip olduğu da gözlemlenmiştir (Eastoe, 1955, 1957, 1967; Nehlich, 2015).

Araştırmalar için Örnek Alımı ve Analiz

Kükürt izotopları, kemik, tırnak, saç, kürk ve diğer yumuşak dokular dahil olmak üzere birçok organik materyal kullanılarak incelenebilir (Nehlich, 2015). Ancak, Türkiye'de yürütülen arkeolojik kazılardan iyi korunmuş halde yumuşak doku, saç, kürk veya tırnak ele geçtiği nadiren rapor edilmiştir. Bununla birlikte yürütülen arkeolojik kazılarda bulunan en yaygın insan ve hayvan organik materyali kemiktir. Bu nedenle, bu makale, (memeli) kemik kolajeninden sabit S izotoplarının özütlenmesine (ekstraksiyonuna) odaklanmaktadır. Kükürt izotop analizi için arkeolojik kemikten örnek alma ve kolajen özütlenmesi, karbon ve azot sabit izotop analizi ile aynı prosedürü izler. Bu prosedür, Richard ve Hedges (1999) tarafından tarif edildiği gibi uyarlanmış bir Longin (1971) kolajen özütlenme yöntemidir. Ayrıca kolajeni saflaştırdığı ve böylece sonuçları iyileştirdiği için izlenen prosedüre ek bir ultrafiltrasyon adımının dahil edilmesi önerilmiştir (Nehlich ve Richards, 2009; Rand ve Nehlich, 2018). Çoğu zaman, karbon ve azot sabit izotop analizi için ekstrakte edilen kolajen yığını (kütleye izin veren), kükürt sabit izotop analizi için kullanılabilir. Tek fark, kolajenin kalay kapsüllere konarak tartıldığı aşamadır. Kükürt sabit izotop analizi için yaklaşık 10 mg memeli kolajeni (veya balık kolajeninin daha yüksek miktarda kükürt ihtiva etmesi nedeniyle 6 mg balık kolajeni) gereklidir ve daha büyük ebatlı kalay kapsüllere (5x12 mm) konarak tartılır (Nehlich ve Richards, 2009). $\delta^{34}\text{S}$ ölçümü için nispeten büyük miktarlarda memeli kolajeni (karbon ve azot sabit izotop analizi için yaklaşık 0,5 mg'a karşılık 10 mg) gereklidir. Çünkü, kükürt sadece kolajen tip I'de yer alan metioninde bulunur. Dolayısıyla, kemik kolajenin de bulunan S miktarı düşüktür (yaklaşık %0,2) (Giesemann ve diğerleri, 1994; Leach, 2003; Nehlich ve Richards, 2009). Kolajene ek olarak yaklaşık 1 mg reaktan (genellikle vanadyum pentoksit (V_2O_5)) kütle spektrometresinde yanmaya yardımcı olması için kalay kapsüle eklenir (Morrison vd., 2000; Nehlich ve Richards, 2009; Rand ve Nehlich, 2018). Organik dokularda S izotop oranlarının ölçümü, dokuların doğrudan yakılması ve ortaya çıkan SO ve SO_2 gazlarının Sürekli Akış İzotop Oranı Kütle Spektrometresi (CF-IRMS) kullanılarak ölçülmesi ile gerçekleştirilir (Giesemann vd., 1994; Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009; Richards vd., 2001).

Memeli/kuş kolajeninin S izotop oranlarını incelerken kolajen için kalite kriterleri, %S'nin %0,15 ila %0,35 aralığında olması, C/S oranının 600 ± 300 olması ve N/S oranının 200 ± 100 olmalıdır (Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009). Balık kolajeni için geçerli kriterler ise %0,4 ile %0,8 arasında yer alan %S, 175 ± 50 olarak hesaplanan C/S oranı ve 60 ± 20 değerine sahip N/S oranı şeklindedir (Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009).

Kükürt İzotop Analizinin Arkeolojik Araştırmalara Uygulanması

Karasal veya Denizel Kaynaklar: Paleodiyetin Yeniden Yapılandırılması

Kükürt izotop analizi, teorik olarak bireylerde tatlı su kaynaklı gıda tüketimini belirlemek için kullanılabilmesi gibi deniz, tatlı su ve karasal kökenli beslenmeyi ayırt etmek için de elverişlidir. Bölgesel

jeolojinin ve bitkilerin sahip olduğu izotopik değişkenlik hayvan dokularına geçer. Böylelikle, hayvanlar yaşadıkları farklı ekosistemlerin kükürt izotopik bileşimine sahip olurlar (Hu vd., 2009; Nehlich, 2015; Nehlich vd., 2010, 2011; Rand ve Nehlich, 2018; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). ‰+20'ye yakın değerlere sahip günümüz deniz organizmaları ile ‰-22 ile ‰+22 arasında değişen tatlı su organizmalarının $\delta^{34}\text{S}$ değerleri arasında ilk bakışta örtüşme gözlenmekle birlikte tatlı su ve deniz ekosistemlerinde yaşayan bitki ve hayvanların $\delta^{34}\text{S}$ değerleri arasında önemli farklılıklar bulunur (Krouse, 1980; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Genel olarak, sülfat iyonlarının (SO_4^-) hidrojen sülfüre (H_2S) indirgenmesi nedeniyle, sucul ortamlarda oluşan $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinde değişkenlik görülür. Dolayısıyla, suda yaşayan hayvanların $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, mevcut su sülfat(lar)ının $\delta^{34}\text{S}$ değerleriyle ilişkili hale gelir (Krouse, 1980; Nehlich, 2015). Bununla birlikte, deniz ekosistemlerinde, deniz suyunun $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin görece durağanlığı nedeniyle deniz organizmaları ‰20 civarında kümelenme eğilimindedir ve çeşitlilik çok az gözlenir. Günümüz deniz balıklarının, ortalama $\delta^{34}\text{S}$ değerleri ‰+16,8±0,7 iken deniz bitkileri ‰+17 ile ‰+21 arasında değişen $\delta^{34}\text{S}$ değerlerine sahiptir (Krouse, 1980; Nehlich, 2015; Nehlich vd., 2010; Peterson ve Fry, 1987). Kutup ayıları gibi deniz ekosisteminden gelen memeliler, fok tüketimini yansıtan ‰+16 ile ‰+18 arasında farklılaşan $\delta^{34}\text{S}$ değerleri gösterir (Richards vd., 2003). İncelenen bir alanın jeolojisine ve mikro-bölgesel konumuna ve koşullarına bağlı olarak $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin >‰14 olması, deniz serpinti etkisinden etkilenen deniz kökenli diyeti veya karasal kaynakları yansıttığı kabul edilir (Rand ve Nehlich, 2018). Deniz kökenli gıda tüketimini belirlemek için koordinat sisteminde, $\delta^{34}\text{S}$ genellikle x ekseninde gösterilen $\delta^{15}\text{N}$ 'ye karşı y ekseninde çizilir ve pozitif doğrusal korelasyonun (yani hem $\delta^{34}\text{S}$ hem de $\delta^{15}\text{N}$ 'deki artan değerler) genellikle deniz kaynak tüketiminin göstergesi olarak düşünülür.

Bununla birlikte, yüksek $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, diyetle giren protein kaynağının denize yakınlığını da gösterebileceğinden her zaman deniz kökenli protein tüketimini yansıtmaz. Söz konusu bu durum, S'nin sabit izotoplarının, arkeolojik popülasyonlarda deniz kaynaklarının tüketimi ile denize yakınlığı ayırt etmek için karbon ($\delta^{13}\text{C}$) ve azot ($\delta^{15}\text{N}$) izotop analizleri ile birlikte kullanılmasının nedenlerinden biridir (Guiry ve Szpak, 2020; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Bu durum, aslında daha önce tartışılan deniz serpinti etkisinden kaynaklanır (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Ancak, yakın tarihli bir çalışmadan (Guiry ve Szpak, 2020) elde edilen bulgular, önemli deniz serpinti etkilerinin mevcut olabileceği alanlarda, $\delta^{34}\text{S}$ analiz sonuçlarının, $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ değerleri ile birlikte kullanıldığında bile, diyetin değerlendirilmesi ve yorumlanması için bir temel sağlayamayabileceği (özellikle deniz ürünleri için güvenilir bir gösterge olarak) yönündedir. Haliç ekosistemleri, tatlı su ve deniz sülfatlarının karışımına sahip olduğundan ekosistem içindeki bitkiler oldukça değişken $\delta^{34}\text{S}$ değerleri sergiler ve buna bağlı olarak nehir ağız ortamları ile ilişkili fauna, değişen $\delta^{34}\text{S}$ değerleri gösterir (Nehlich, 2015). Dolayısıyla, nehir ağız organizmalarının $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin gıdalarının kaynaklandığı haliç alanlarını yansıttığını söylemek yerinde olur (Nehlich, 2015). Tatlı su ekosistemlerinde $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, suyun sülfatlarının kaynağındaki jeolojik koşullara bağlı olduğundan geniş bir aralığa (nehir balıklarında <‰+5 ila ‰+35 arasında yer alan $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin gözlemlenmesi gibi) sahip olabilir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001). Geniş tatlı su $\delta^{34}\text{S}$ değerleri aralığı, büyük ölçüde nehir ve göl çökellerindeki anaerobik bakteriler tarafından sülfat iyonlarının (SO_4^-) hidrojen sülfüre (H_2S) indirgenmesinden kaynaklanmaktadır (Richards vd., 2003). Ayrıca, nehir sülfatları nehir kenarlarında ve taşkın yataklarında da bulunabilir ve bu nedenle çevredeki alanın S izotop bileşimini etkileyebilir (Nehlich, 2015). Karasal hayvanlar ve kuşlar, +‰10'dan daha düşük değerlere (‰-5 ile ‰+10 arası) sahip olma eğilimindedir (Krouse, 1980; Nehlich vd., 2010; Richards vd., 2003).

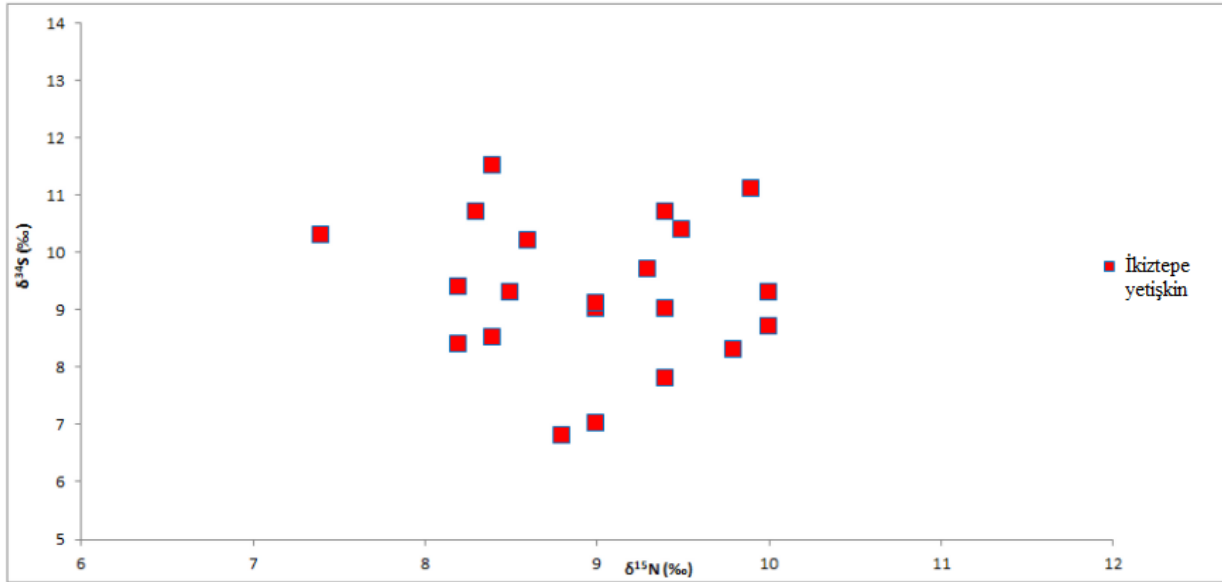
Bölgenin jeolojik özelliği, deniz serpinti etkisi, yağmur suyu ve yeraltı suyunun S izotopu bileşimlerinin yanı sıra kültürel ve bireysel seçimler veya tercihlerin hepsi insan dokularının $\delta^{34}\text{S}$ değerlerini etkileyebileceğinden, yalnızca $\delta^{34}\text{S}$ değerlerini kullanarak insan beslenme alışkanlıklarını yeniden yapılandırmak zor olabilir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Analizler sonucunda elde edilen izotop örüntüsünü tam olarak anlayabilmek için insana ve faunaya ait izotop verilerini yerel çevresel, jeokimyasal, jeolojik, hidrolojik, topolojik, coğrafi ve sosyo-kültürel koşullar ışığında dikkatli bir şekilde değerlendirmek gerekir (Guiry ve Szpak, 2020; Nehlich, 2015). S izotop oranları kullanılırken, her arkeolojik alan ve her ekolojik habitat hem ayrı ayrı hem de yerel olarak

değerlendirilmelidir (Nehlich, 2015). Bu nedenle, araştırma alanındaki farklı ekosistemlerde bulunan biyolojik olarak bağlı kükürt değerlerinin yanı sıra yerel jeoloji ve su kaynaklarının kükürt izotop bileşimlerini bilmek önemlidir (Nehlich vd., 2010). Ayrıca, modern izotop çalışmalarda kullanılan örneklerin iyi kontrol edilmesi ve yıllar arası farklılıkların yalnızca kısa vadeli bir yansımını göstermesi nedeniyle arkeolojik hayvanlara ait izotop verileri modern olanlardan daha değişkendir. Bu nedenle, çevresel ve ekolojik bir temel oluşturmak için bağlamsal bilgiye sahip olmalıdır (Guiry ve Szpak, 2020; Nehlich, 2015). Bu temel çizgi (hat), kısmen, insan verileriyle karşılaştırma yapmak için eş zamanlı olarak arkeolojik fauna kalıntılarını örnekleyerek elde edilebilir. Böylelikle, yerel tarih öncesi çevrenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olunur. Ayrıca, $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ değerlerinde olduğu gibi, kemik kolajeninin $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, on yıl veya daha uzun bir süre boyunca oluşan uzun vadeli ortalamayı yansıtır (Nehlich, 2015). Diğer taraftan, S kolajenin yalnızca küçük bir bileşeni olmasından ve yaşayan bir bireyin daha büyük amino asit havuzunun yalnızca küçük bir bölümünü temsil ettiğinden, ortalama potansiyel olarak daha uzun bir süreyi kapsayabilir (Nehlich, 2015).

Anadoluda Yürütülen Paleodiyet Çalışmalarında $\delta^{34}\text{S}$ Oranı Kullanımı

S'nin sabit izotopları, deniz kaynaklarının olası kullanımı ve tüketimini daha iyi anlamaya çalışmak ve beslenmeye giren karasal, tatlı su, nehir ağzı ve deniz kaynaklarını ayırt etmek için Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden elde edilen ve MÖ 4. binin sonu ile 3. binyılın başına tarihlenen fauna ve insan popülasyonlarına ait kemik kolajeninden analiz edilmiştir (Irvine ve Erdal, 2020a, b; Irvine vd., 2019). Örneğin, Karadeniz kıyısında yer alan İkiztepe'de (MÖ 4. bin yılın sonu ile 3. bin yılın başı arasında) yürütülen arkeolojik ve zooarkeolojik araştırmalarda balık kılçığı ve olası balık avlama ekipmanlarının varlığı gibi kanıtlar bulunmuş ve böylece deniz/tatlı su/ nehir ağzı türlerinin olası tüketiminin yerleşme nüfusunun beslenme alışkanlıklarına katkıda bulunduğu ileri sürülmüştür (Alkım vd., 2003; Payne, 2003). Ek olarak, aynı iskelet grubu üzerinde yürütülen eser element çalışmaları bazı bireylerin logBa/Sr (Baryum/Stronsiyum) oranının tatlı su kaynaklarının beslenmeye dahil edilmiş olabileceği düşüncesini desteklemiştir (Özdemir, 2008; Özdemir ve Erdal, 2012). Ancak, yetişkin insanlardan elde edilen $\delta^{34}\text{S}$ verileri, $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ ile bağlantılı olarak, yerleşimin konumunun Karadeniz'e ve Kızılırmak'ın halicine yakınlığına rağmen deniz ve hatta nehir ağzı/tatlı su kaynakları tüketimine dair hiçbir kanıt ortaya çıkarmamıştır (Irvine ve Erdal, 2020b). $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin tümü %14 küçüktür ve $\delta^{34}\text{S}$ ile $\delta^{15}\text{N}$ arasında doğrusal bir korelasyon bulunamamıştır (Şekil 4; Irvine ve Erdal, 2020b).

Şekil 4: İkiztepe'den erişkin insanlara ait $\delta^{34}\text{S}$ ve $\delta^{15}\text{N}$ değerleri. Irvine ve Erdal, 2020b'den uyarlanmıştır.

Yerleşim Yeri Hareketliliği

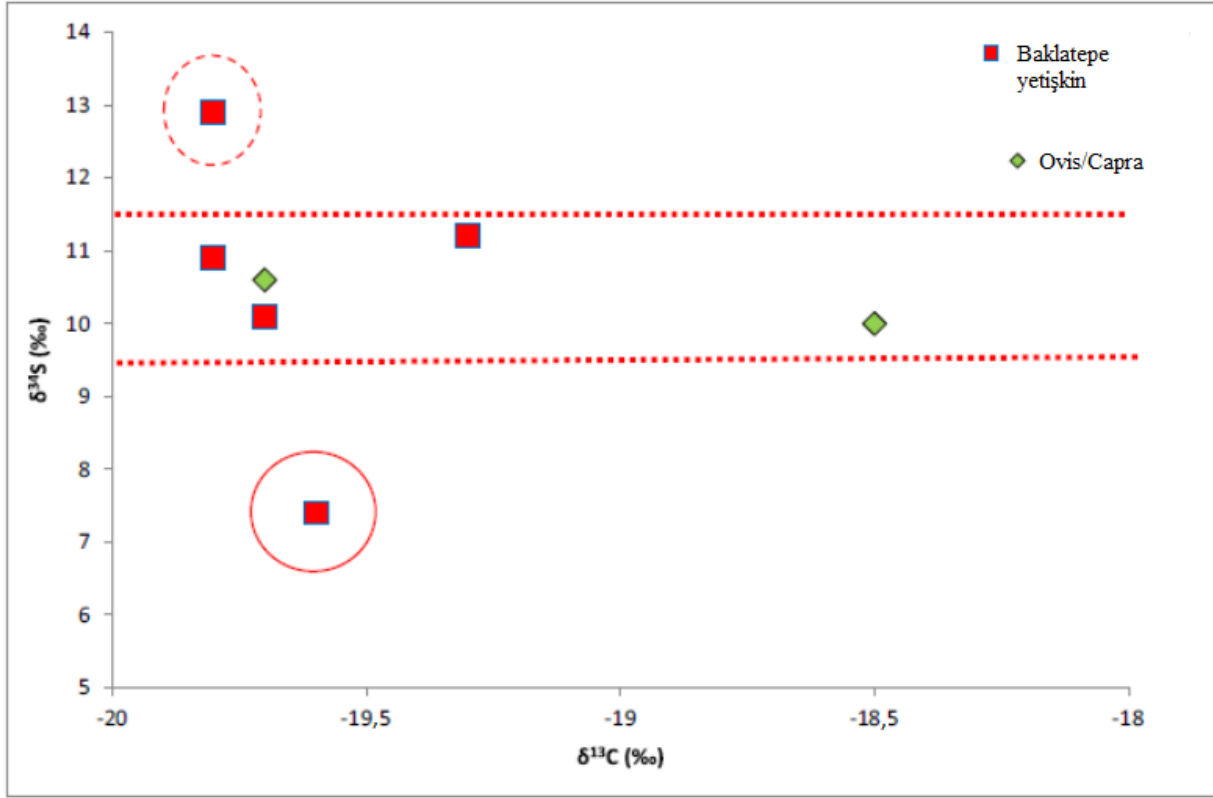
Kükürt izotop analizi ($\delta^{34}\text{S}$ kullanılarak) diyetin göstergesi olarak kullanılabilmesi gibi bireysel hareketlilik ve göç örüntüsünü incelemek için de oldukça elverişlidir (Richards vd., 2001). Bir bölgedeki yerel ve yerel olmayan bireyleri tanımlayabildiği gibi yerleşim, göç ve tüketilebilir kaynak kullanım alanları arasında gerçekleşen insan ve/veya hayvan hareketliliğini de belirleme potansiyeline sahiptir (Richards vd., 2001; Richards vd., 2003). Daha yerleşik stronsiyum izotop analizinde olduğu gibi, $\delta^{34}\text{S}$ değerleri yerel jeolojiyi yansıtır ve o coğrafi bölgenin yerel ana kayasının izotopik bileşimine dayanır (Richards vd., 2003). Buna ek olarak, $\delta^{34}\text{S}$ değerleri sadece yerel jeolojiyi değil aynı zamanda atmosferik kükürt bileşimini de içerir (Richards vd., 2003). S'nin yerleşim ve hareketlilik çalışmalarında kullanılması kısmen jeolojik $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin değişkenliğine bağlıdır. Değerlerde gözlenen yüksek değişkenlik çoğunlukla oluşum süreçleri ile ilgilidir ve yerel olarak değişir. Dolayısıyla, söz konusu durum, arkeolojik çalışmalar gerçekleştirirken yerel referansların alınmasının önemli ve gerekli olduğunu ortaya çıkarır (Hedges vd., 2005; Nehlich, 2015).

S izotop analizi deniz ve su ortamlarında yürütülen çalışmalarında oldukça bilgilendirici sonuçlar ortaya çıkardığından, tatlı su, karasal ve denizel ortamlar arasındaki ayrımın sadece diyet için değil, aynı zamanda hareketlilik açısından da belirlenmesi ile başka bölgelerden yerleşim yerine getirilen hayvanların veya diğer bölgelerden yerleşim yerine gerçekleşen insan göçünün tespit edilmesinde de önemli bir rol oynayabilir (Hedges vd., 2005; Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009). Belirgin yerel S izotop referans oranı, bir şeyin/birinin yerel olmadığını belirleyebilmek için analizler sonucu elde edilmiş diğer oranlarla karşılaştırılır (Nehlich, 2015). Kıyı ve iç bölgeler arasında gerçekleşen farklı oranlar nedeniyle (daha önce açıklandığı gibi) S izotop analizi, çalışılan arkeolojik materyalin kökeninin iç bölgeler mi yoksa kıyı bölgeleri mi olduğunu ayırt etmek için de kullanışlıdır (Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009). İç bölgelerde (kıyıdan >50km) $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin $\%+14$ 'den düşük olması beklenmektedir (Nehlich, 2015; Nehlich ve Richards, 2009). Bununla birlikte, ortaya çıkan değer, malzemenin ele geçtiği ortam ile iklimsel ve topografik faktörlere bağlı olduğundan, iç bölgelerden elde edilen değerler kıyıdan 30 km den itibaren de mevcut olabilir (Nehlich, 2015; Zazzo vd., 2011). Deniz serpinti etkisi denize yakın bölgelerde daha belirgindir (Nehlich, 2015; Richards vd., 2001). Diğer taraftan, yerel jeoloji (yani tortul kayalar) veya deniz ürünü tüketilmesi muhtemel kıyı bölgelerinden göç eden bireyler nedeniyle iç kesimlerde de yüksek $\delta^{34}\text{S}$ değerleri gözlemlenebilir (Nehlich, 2015). Bu bilgi, aynı zamanda, S izotop oranı analizinin, yerleşim ve hareketliliği incelemek için kullanılabilmesi anlamına da taşır (Nehlich ve Richards, 2009; Richards vd., 2001).

Anadolu'da $\delta^{34}\text{S}$ Analizlerini Kullanan Geçmiş Hareketlilik Çalışmaları

Son zamanlarda yayınlanan bazı araştırmalar (Irvine ve Erdal, 2020a; Irvine vd., 2019 gibi), Anadolu'da MÖ 3. binyıla (Erken Tunç Çağı) tarihlenen yerleşimlerinde kükürt izotop oranlarını kullanarak yerel olmayan insanları ve hayvanları tanımlamış ve yöntemin yerleşim yeri hareketliliği araştırmalarında faydalı olacağına vurgu yapmıştır (Şekil 5). Bununla beraber, yerel olmadığı belirlenen bireylerin ve hayvanların kökenleri net olarak tespit edilememiştir. Hedges vd. (2005), Türkiye'deki halıların menşeiini belirlemek için dokumada kullanılan yündeki $\delta^{34}\text{S}$ değerlerini araştırırken, köken ve yerleşim hareketliliğini belirlemek için $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin kullanımına yönelik karmaşıklığı sorgulayabilecek bir takım sonuçlara ulaşmışlardır. Türkiye'nin batısında yer alan kıyı bölgelerinden (Ege Denizi'ne 10-20 km mesafede) gelen yün örneklerinin, deniz serpinti etkisi nedeniyle beklenen yüksek değerleri (yaklaşık $\%+14$ ila $+20$) sergilemediğini keşfetmişlerdir. Diğer taraftan, Orta Anadolu'da bulunan alanlardan gelen örnekler, bölgenin ana kaya jeolojisi ile ilişkili değerler göstermemiştir (Hedges vd., 2005). Bunun yerine, yün numunelerinde gözlemlenen $\delta^{34}\text{S}$ değerlerin, karasal bitkiler için bildirilen $\%+1$ ila $+9$ aralığı içinde kaldığı değerlendirilmiştir. Bunun anlamı, bitkisel gıdaların, en azından yün örnekleri çalışılan hayvanlar için en önemli kükürt girdisini temsil ettiği (Hedges vd., 2005). Bu, $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin, daha geniş bölgesel örüntüleri yansıtmak yerine, aslında jeolojik varyasyona dayalı alana özgü farklılaşmaları daha doğru yansıttığını göstermektedir (Hedges vd., 2005; Irvine ve

Erdal, 2020a). Anadolu'dan elde edilen örnekleri kullanan mevcut çalışmalarının vurguladığı diğer bir nokta ise bölgesel ve alana özgü $\delta^{34}\text{S}$ değerlerinin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için daha fazla araştırmaya ve veriye ihtiyaç duyulmasıdır. Böylelikle, eski insan ve hayvan yerelliğine, kökenine ve hareketliliğine dair bilimsel sorulara daha eksiksiz yanıtların verilmesi mümkün olacaktır. Aynı araştırmalar, ayrıca, yerel ve bölgesel $\delta^{34}\text{S}$ temel çizgilerinin örneklenmesinin gerekliliğine ve önemine de vurgu yapmaktadırlar.

Şekil 5: Bakla Tepeden yetişkin insanlara ve hayvanlara ait $\delta^{34}\text{S}$ ve $\delta^{13}\text{C}$ değerleri. Yerel olmayan olası bireyler daire içine gösterilmiştir. Irvine ve Erdal, 2020a' dan uyarlanmıştır.

Sonuç

Sabit kükürt izotopları ($\delta^{34}\text{S}$), gerek paleodiyet gerekse hareketlilik araştırmalarında daha sıklıkla kullanılan $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{15}\text{N}$, $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ oranı ve $\delta^{18}\text{O}$ ile karşılaştırıldığında nispeten emekleme aşamasındadır. Bununla birlikte kükürt izotop oranlarının daha 'geleneksel' izotop araştırmalarını tamamlama ve geliştirme potansiyeline sahip olduğu da açıktır. Jeolojik ve biyolojik olarak kullanılabilir $\delta^{34}\text{S}$ değerlerindeki değişkenlik nedeniyle, yerel ve bölgesel $\delta^{34}\text{S}$ temel çizgilerini dikkate almak ve oluşturmak araştırmalar için oldukça önemlidir. Ayrıca, $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, tek başına değil, geçmiş beslenme ve hareketlilik çalışmalarında kullanıla gelen izotoplarla birlikte ele alındığında daha etkili sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ek olarak, bölgesel varyasyonları ve farklılıkları daha iyi anlamak için hem Türkiye'den hem de Türkiye arkeolojik bağlamlarından daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da, deniz, kara ve tatlı su diyet bileşenleri ile yerleşim hareketliliği ve yerli olmayan bireylerin varlığı arasında ayırım yapmak söz konusu olduğunda daha doğru ve güvenilir yorumlara olanak sağlayacaktır. Türkiye'de yürütülen daha önceki kükürt izotop çalışmaları şimdiye kadar Türkiye'nin kıyı bölgelerinin (en azından batıdaki) deniz serpinti etkisinden kaynaklı beklenen yüksek değerleri sergilemediğini ortaya çıkarmıştır.

Elde edilen sonuç, yerleşim hareketliliği modellerini incelemek için $\delta^{34}\text{S}$ kullanımını özellikle önemli hale getirmektedir. Çünkü, $\delta^{34}\text{S}$ değerleri, büyük ölçekli bölgesel modellerden ziyade jeolojik varyasyona dayalı yerel, hatta alana özgü varyasyonları yansıtabilir.

Teşekkür

Yazarlar Türkiye’de yürütülen sabit izotop çalışmalarına verdiği destek ve katkıdan dolayı Hacettepe Üniversitesinden Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal’a teşekkür eder. Yazarlar, ayrıca, şekillerin düzenlenmesine verdiği katkıdan dolayı Recep Arslan’a ve Mustafa Çalkıcı’ya teşekkür eder.

Kaynakça

- Alkım, U.B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (2003). *Ikiztepe II: Üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci dönem kazıları (1976–1980)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Turkey.
- Barnes, C., Jennings, S. (2007). Effect of temperature, ration, body size and age on sulphur isotope fractionation in fish. *Rapid Communications in Mass Spectrometry* 21,1461–1467.
- Bocherens, H., Drucker, D.G., Haidle, M.N., Müller-Beck, H., Münzel, S.C., Naito, Y.I. (2016). Isotopic evidence (C, N, S) for a high aquatic dietary contribution for a Pre-Dorset muskox hunter from Umingmak (Banks Island, Canada). *Journal of Archaeological Science: Reports* 6, 700-708.
- Bottrell, S.H., Newton, R.J. (2006). Reconstruction of changes in global sulfur cycling from marine sulfate isotopes. *Earth Science Review*, 75, 59–83.
- Brady, N.C., Weil, R.R. (2000). *The nature and properties of soils*. Prentice Hall, Upper Saddle River NJ.
- Calvert, S.E., Thode, H.G., Yeung, D., Karlin, R.E. (1996). A stable isotope study of pyrite formation in the Late Pleistocene and Holocene sediments of the Black Sea. *Geochim. Cosmochim. Acta*, 60, 1261–1270.
- Choy, K., Jung, S., Nehlich, O., Richards, M.P. (2015). Stable isotopic analysis of human skeletons from the Sunhung Mural Tomb, Yeongju, Korea: Implications for human diet in the Three Kingdoms Period. *International Journal of Osteoarchaeology*, 25, 313-321.
- Cortecchi, G., Dinelli, E., Bencini, A., Adorni-Braccesi, A., La Ruffa, G. (2002). Natural and anthropogenic SO_4 sources in the Arno river catchment, northern Tuscany, Italy: a chemical and isotopic reconnaissance. *Applied Geochemistry*, 17, 79–92.
- Craig, O.E., Ross, R., Andersen, S.H., Milner, N., Bailey, G.N. (2006). Focus: sulfur isotope variation in archaeological marine fauna from northern Europe. *Journal of Archaeological Science*, 33, 1642–1646.
- Craig, O.E., Biazzo, M., Colonese, A.C., Di Giuseppe, Z., Martinez-Labarga, C., Lo Vetro, D., Lelli, R., Martini, F., Rickards, O. (2010.) Stable isotope analysis of Late Upper Palaeolithic human and faunal remains from Grotta del Romito (Cosenza), Italy. *Journal of Archaeological Science* 37, 2504–2512.
- Eastoe, J.E. (1955). The amino acid composition of mammalian collagen and gelatin. *Biochemical Journal*, 61, 589–600.
- Eastoe, J.E. (1957). The amino acid composition of fish collagen and gelatin. *Biochemical Journal*, 65, 363–368.
- Eastoe, J.E. (1967). Composition of collagen and allied proteins. In: G.N. Ramachandran (Yay. haz.), *Treatise on Collagen* içinde (ss. 1-72). Academic Press, London.
- Faure, G. (1986). *Principles of isotope geology*. New York: John Wiley & Sons.
- Giesemann, A., Jager, H.J., Norman, A.L., Krouse, H.R., Brand, W.A. (1994). On line sulphur isotope determination using an elemental analyzer coupled to a mass spectrometer. *Analytical Chemistry*, 66, 2816–2819.
- Goude, G., Salazar-García, D.C., Power, R.C., Rivollat, M., Gourichon, L., Deguilloux M-F., Pemonge, M-H., Bouby, L., Binder, D. (2020). New insights on Neolithic food and mobility patterns in Mediterranean coastal populations. *American Journal of Physical Anthropology* 173(2), 218-235.
- Guiry, E.J., Szpak, P. (2020). Seaweed-eating sheep show that $\delta^{34}\text{S}$ evidence for marinediets can be fully masked by sea spray effects. *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 34, e8868.
- Guiry, E.J., Staniforth, M., Nehlich, O., Grimes, V., Smith, C., Harpley, B., Noël, S., Richards, M.P. (2015). Tracing historical animal husbandry, meat trade, and food provisioning: A multi-isotopic approach to the analysis of shipwreck faunal remains from the *William Salthouse*, Port Phillip, Australia. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 1, 21-28.
- Hedges, R.E.M., Thompson, J.M.A., Hull, B.D. (2005). Stable isotope variation in wool as a means to establish Turkish carpet provenance. *Rapid Communications in Mass Spectrometry* 19, 3187-3191.
- Hu, Y., Shang, H., Tong, H., Nehlich, O., Liu, W., Zhao, C., Yu, C., Wang, C., Trinkaus, E., Richards, M.P. (2009). Stable isotope dietary analysis of the Tianyuan 1 early modern human. *PNAS*, 106(27), 10971-10974.

- Ingenbleek, Y. (2006.) The nutritional relationship linking sulfur to nitrogen in living organisms. *Journal of Nutrition*, 136, 1641S–1651S.
- Irvine, B., Erdal, Y.S. (2020a). Multi-isotopic analysis of dietary habits and mobility at third millennium BC Bakla Tepe, West Anatolia. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12(111).
- Irvine, B., Erdal, Y.S. (2020b). Analysis of dietary habits in a prehistoric coastal population from İkiztepe, North Turkey, using stable isotopes of carbon, nitrogen, and sulphur. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 29, 102067.
- Irvine, B., Özdemir, K. (2020). Biogeochemical approaches to bioarchaeological research in Turkey: a review. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 8(2), 174-199.
- Irvine, B., Erdal, Y.S., Richards, M.P. (2019). Dietary habits in the Early Bronze Age (3rd millennium BC) of Anatolia: A multi-isotopic approach. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 24, 253-263.
- Jovanović, J., de Becdelièvre, C., Stefanović, S., Živaljević, I., Dimitrijević, V., Goude, G. (2019). Last hunters-first farmers: New insight into subsistence strategies in the Central Balkans through multi-isotopic analysis. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11, 3279-3298.
- Krajcarz, M.T., Krajcarz, M., Drucker, D.G., Bocherens, H. (2019). Prey-to-fox isotopic enrichment of $\delta^{34}\text{S}$ in bone collagen: Implications for paleoecological studies. *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 33, 1311-1317.
- Krouse, H.R. (1980). Sulphur isotopes in our environment. P. Fritz, J.C. Fontes (Yay. haz.), *Handbook of environmental isotope Geochemistry I: The terrestrial environment* içinde (ss. 435-471). Amsterdam: Elsevier.
- Krouse, H.R. (1989). Sulfur isotope studies of the pedosphere and biosphere. P. Rundel, J. Ehleringer, K. Nagy (Yay. haz.), *Stable Isotopes in Ecological Research* içinde (ss. 424-444). New York: Springer.
- Leach, B.F. (2003). The use of multiple isotope signatures in reconstructing prehistoric human diet from archaeological bone from the Pacific and New Zealand. *New Zealand Journal of Archaeology*, 23, 31–98.
- Linderholm, A., Kjellström, A. (2011). Stable isotope analysis of a medieval skeletal sample indicative of systemic disease from Sigtuna Sweden. *Journal of Archaeological Science*, 38, 925-933.
- Linderholm, A., Fornander, E., Eriksson, G., Mörth, C-M., Lidén, K. (2014). Increasing mobility at the Neolithic/Bronze Age transition - sulphur isotope evidence from Öland, Sweden. R. Fernandes, J. Meadows (Yay. haz.), *Human Exploitation of Aquatic Landscapes special issue, Internet Archaeology* 37. <http://dx.doi.org/10.11141/ia.37.10>
- Longin, R. (1971). New method of collagen extraction for radiocarbon dating. *Nature*, 230, 241–242.
- Morrison, J., Fourel, F., Churchman, D. (2000). Isotopic sulphur analysis by Continuous Flow Isotope Ratio Mass Spectrometry (CF-IRMS). *Application Note* 509.
- Nehlich, O. (2015). The application of sulphur isotope analyses in archaeological research. *Earth-Science Reviews*, 142, 1-17.
- Nehlich, O., Richards, M.P. (2009). Establishing collagen quality criteria for sulphur isotope analysis of archaeological bone collagen. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 1, 59–75.
- Nehlich, O., Borić, D., Stefanović, S., Richards, M.P. (2010). Sulphur isotope evidence for freshwater fish consumption: a case study from the Danube Gorges, SE Europe. *Journal of Archaeological Science*, 37, 1131-1139.
- Nehlich, O., Fuller, B.T., Jay, M., Mora, A., Nicholson, R.A., Smith, C.I., Richards, M.P. (2011). Application of sulphur isotope ratios to examine weaning patterns and freshwater fish consumption in Roman Oxfordshire, UK. *Geochimica et Cosmochimica Acta*, 75, 4963-4977.
- Newton, R., Bottrell, S. (2007). Stable isotopes of carbon and sulfur as indicators of environmental change: past and present. *Journal of the Geological Society, London*, 164, 691–708.
- Nielsen, H. (1974). Isotopic composition of the major contributors to atmospheric sulfur. *Tellus*, 26, 213–221.
- Nielsen, H., Pilot, J., Grinenko, L.N., Grinenko, V.A., Lein, A.Y., Smith, J.W., Pankina, R.G. (1991). Lithospheric sources of sulfur. H.R. Krouse, V.A. Grinenko (Yay. haz.), *Stable Isotopes in the Assessment of Natural and Anthropogenic Sulfur in the Environment* içinde (ss. 65–132). Chichester: John Wiley & Sons.
- Nier, A.O. (1938). The isotopic constitution of calcium, titanium, sulfur and argon. *Physical Review*, 53, 282–286.
- Nriagu, J., Rees, C.E., Mekhtieva, V.L., Lein, A.Y., Fritz, P., Drimmie, R.J., Pankina, R.G., Robinson, R.W., Krouse, H.R. (1991). Hydrosphere. H. R. Krouse, V.A. Grinenko (Yay. haz.), *Stable Isotopes in the Assessment of Natural and Anthropogenic Sulfur in the Environment* içinde (ss. 177–265). Chichester: ohn Wiley & Sons Environment.
- Özdemir, K. (2008). *İkiztepe Tunç Çağı Topluğunda Element Analizleriyle Beslenme Yapısının Belirlenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemir, K., Erdal, Y.S. (2012). Element analizleri ile Erken Tunç Çağı İkiztepe toplumunun yaşadığı ekolojik ortam ve besin kaynaklarının belirlenmesi üzerine bir deneme. In: Akyol, A.A., Özdemir, K. (eds.), *Aymelek Özer ve Şahinde Demirci'ye Armağan*, 281-293: Ankara, Homer Yayınları.

- Payne, S. (2003). Appendix IV: Sample water-sieving for small animal bones. U. B. Alkım, H. Alkım, Ö. Bilgi (Yay. haz.), *İkiztepe Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Dönem Kazıları 1976–1980* içinde (ss. 175–177). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Peterson, R.W., Fry, B. (1987.) Stable isotopes in ecosystem studies. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics* 18, 293-320.
- Privat, K.L., O’Connell, T.C., Hedges, R.E.M. (2007). The distinction between freshwater- and terrestrial-based diets: methodological concerns and archaeological applications of sulphur stable isotope analysis. *Journal of Archaeological Science*, 34, 1197–1204.
- Propstmeier, J., Nehlich, O., Richards, M.P., Grupe, G., Müldner, G.H., Teegen, W.-R. (2017). Diet in Roman Pergamon: Preliminary results using stable isotope (C, N, S), osteoarchaeological and historical data. In: J.R. Brandt, E. Hagelberg, G. Bjørnstad, S. Ahrens (Yay. haz.), *Life and Death in Asia Minor in Hellenistic, Roman and Byzantine Times: Studies in Archaeology and Bioarchaeology* içinde (ss. 237-249). Oxford: Oxbow.
- Rand, A.J., Nehlich, O. (2018). Diet and sulfur isotopes. In: S.L. López Varela (Yay. haz.) *The Encyclopedia of Archaeological Sciences*. New York: Wiley and Blackwell.
- Richards, M.P., Hedges, R.E.M. (1999). Stable isotope evidence for similarities in the types of marine foods used by Late Mesolithic humans at sites along the Atlantic coast of Europe. *Journal of Archaeological Science*, 26, 717-722.
- Richards, M.P., Fuller, B.T., Hedges, R.E.M. (2001). Sulphur isotopic variation in ancient bone collagen from Europe: Implications for human palaeodiet, residence mobility, and modern pollutant studies. *Earth and Planetary Science Letters*, 191, 185-190.
- Richards, M.P., Fuller, B.T., Sponheimer, M., Robinson, T., Ayliffe, L. (2003). Sulphur isotopes in palaeodietary studies: A review and results from a controlled feeding experiment. *International Journal of Osteoarchaeology*, 13, 37-45.
- Robinson, B.W., Bottrell, S.H. (1997). Discrimination of sulphate sources in pristine and polluted New Zealand river catchments using stable isotopes. *Applied Geochemistry*, 12, 305–319.
- Schmidt, H.L., Robins, R.J., Werner, R.A. (2015). Multi-factorial in vivo stable isotope fractionation: causes, correlations, consequences and applications. *Isotopes in Environmental and Health Studies*, 51, 155–199.
- Smits, E., Millard, A.R., Nowell, G.M., Pearson, D.G. (2010). Isotopic investigation of diet and residential mobility in the Neolithic of the Lower Rhine Basin. *European Journal of Archaeology*, 13(1), 5-31.
- Tanz, N., Schmidt, H. (2010). $\delta^{34}\text{S}$ -value measurements in food origin assignments and sulfur isotope fractionations in plants and animals. *Journal of Agriculture and Food Chemistry*, 58, 3139–3146.
- Trust, B.A., Fry, B. (1992). Stable sulfur isotopes in plants: a review. *Plant Cell & Environment*, 15, 1105–1110.
- Vika, E. (2009). Strangers in the grave? Investigating local provenance in a Greek Bronze Age mass burial using $\delta^{34}\text{S}$ analysis. *Journal of Archaeological Science*, 36, 2024–2028.
- Wadleigh, M.A., Schwarcz, H.P., Kramer, J.R. (1994). Sulphur isotope tests of seasalt correction factors in precipitation: Nova Scotia, Canada. *Water Air and Soil Pollution*, 77, 1–16.
- Wakshal, E., Nielsen, H. (1982). Variations of $\delta^{34}\text{S}(\text{SO}_4)$, $\delta^{18}\text{O}(\text{H}_2\text{O})$ and Cl/SO_4 ratio in rainwater over northern Israel, from the Mediterranean Coast to Jordan Rift Valley and Golan Heights. *Earth and Planetary Science Letters*, 61, 272–282.
- Zazzo, A., Monahan, F. J., Moloney, A. P., Green, S., Schmidt, O. (2011). Sulphur isotopes in animal hair track distance to sea. *Rapid Communication in Mass Spectrometry*, 25, 2371–2378.

Zevvare Cuma Camii Alçı Kitâbe ve Süslemeleri¹

The Stucco Inscription and Ornaments of Jâme' Mosque of Zavara

Kamran SOKHANPARDAZ*

Öz

Büyük Selçuklu sanatı, İslam sanatı içinde müstakil bir kategori oluşturmaktadır. Büyük Selçuklu döneminde alçı işçiliği de diğer sanatlar gibi gelişme göstermiştir. İran'da ve Türkiye'de Büyük Selçuklu dönemi sanatı ile ilgili az sayıda yapılan çalışmalar alçı süslemelerle ilgili olmayıp, genellikle bu dönemin mimarisini açıklamaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda, Zevvare Mescid-i Cuması'nın alçı süsleme ve kitâbeleri ele alınarak tanıtılacak ve değerlendirilecektir. Yapının süslemelerinde yazı, bitkisel ve hendesi bezemeler kabartma, kazıma ve kalıplama tekniğinde yapılmıştır. Kompozisyonlar mihraplar, beden duvarlarının üst kısmını dolanan yazı kuşağı, kemerlerin karınları ve tuğla derzlerinde yer almaktadır. Yapının alçı süslemeleri ve kitâbelerin sanatçısı ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Yapıdaki alçı süslemeler; İran'ın Sasani dönemine (226-651) ait alçı süslemeleri, Abbâsiler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 836-892), Karahanlı (840-1212), Tolunoğulları (868-905), Nişâbur'da yapılan kazı çalışmalarından çıkan İran'ın erken İslâm dönemine (X. yüzyıl) ait süslemeler, Anadolu Selçuklu (1075-1308) ve İran'ın İlhanlı dönemi (1256-1353) alçı süslemeleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Büyük Selçuklu, Cami, Mimari, Zevvare Cuma Camii, Alçı Süsleme, Kitâbe.

Abstract

The art forms of the Great Seljuk period is an independent category within Islamic art. During the Great Seljuk period, plaster workmanship developed like other arts. Few studies have been done on the Great Seljuk art in Turkey and Iran, which is more related to the architecture of this period than the decorations of this building. According to this, one of the aims of this article, prepared with the title of the stucco inscription and ornaments of the Jâme' Mosque of Zavara, is to introduce the art of stucco decorations of the Jâme' Mosque of Zavara. Another aim of this article is to rediscover the exceptional value of the decorations of this mosque and understanding the interaction scopes of the decoration of this mosque. According to the results, the stucco decorations in this mosque include inscriptions, vegetal and geometric decorations made using embossing, engraving, and stamping techniques. These decorations are generally located on the mihrabs, the inscription band covering the upper part of the walls, the pointings between the bricks and intradoses. Any source of information about the stucco decorations artist of this mosque is not available. Also according to the results of this research, the stucco decorations in this mosque, it is very similar to the decoration of the Sassanid period of Iran (61- 226), the stucco decorations discovered from Samarra Exploration (836-892), architectural ornaments of the Qarakhanid period (840-1212), stucco decorations from the Tulunid period (868-905), the decoration of the first Islamic era of Iran (around the tenth century AD), which were from Neyshabur excavations, Anatolian Seljuk Architectural decorations (1075-1308) and stucco decorations of the Ilkhanid Period of Iran (1256-1353).

¹ Bu makale doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir (Proje No: PYO.ILH.1904.18.001).

* Doktora, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, E-posta: artresercher@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5247-1731.

Keywords: Great Seljuk, Mosque, Architecture, Jāme' Mosque of Zavara, Stucco Ornament, Inscription.

Giriş²

Büyük Selçuklu yönetimi İran, Anadolu ve Irak bölgelerinde bulunan sanatı himaye ederek sanatın ve mimarinin gelişimine imkân sağlamıştır ve kendilerine özgü bir sanat ve mimarlık usulübu oluşturmuşlardır. İran coğrafyasında alçı, tarih boyunca yapı ve süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır. İslamın kabulünden sonra alçı sanatının gelişimi Büyük Selçuklu dönemi ile başlamış ve kendinden sonraki devirleri büyük çapta etkilemiştir.

Büyük Selçuklu döneminde ana yapı malzemesi olan tuğla, sırlı tuğla, çini ve alçının, Selçuklu öncesi İran mimarlığından kaynaklandığı, ilhanlı döneminde de devam ettiği görülür (Bülbül, 2012: 21). Zevvare Mescid-i Cuması'ndaki alçı kitâbe ve süslemeler bu görüşü destekleyen örneklerdir.

Alçı Süslemelerde Kullanılan Motifler

Genel olarak alçı işçiliğinde kullanılan motifleri, geometrik, bitkisel ve yazı şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Geometrik motifler genellikle düz ve kırık hatlardan oluşmakta olup çeşitli şekillerde çerçeve içinde ve çoğunlukla kenar süslemesi olarak işlenmiştir. Daire, gamalı haç ve eğrisel formlar alçı işlemlerin asıl çizgilerinden olup, Eşkani ve Sasani dönemlerinden itibaren kullanılmışlardır. Genellikle gamalı haçın merkezde yer aldığı bu süslemelerde asma teveği ile birlikte kompozisyon zenginleşmiştir. Kimi örneklerde altın rengi, mavi, lacivert, erguvan ve koyu yeşil renkler görülmektedir. İslam'dan önce alçı tezyinlerde çokgen hendesî şekiller çok az kullanılmıştır. İslami dönemde ve Selçuklular döneminde aynı motiflerden yararlanarak çokgen geometrik şekiller de kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde alçı süslemelerde geometrik ve bitkisel motiflerin birlikte ele alınması dönemin en belirgin özelliği olarak kendini hissettirmektedir. Genellikle alçı işlemlerinde kullanılan yaygın bitki şekilleri; palmet, kıvrık dallar, asma yaprağı, sarmaşık, nilüfer, nar, kestane ve incir yaprağından ibarettir. İslam mimarisinde yazı bir süsleme unsuru olarak önemli yer tutmaktadır. Kitâbeler, üzerinde buldukları yapıların tarihleri ile ilgili en sağlam belge niteliği taşımaktadırlar. İslam mimarisinde, hat ve kitâbeden oluşan süslemelerin genel konusu Kur'an ve Hadis olduğu için binaların en önemli bölümlerinde yer almaktadır. Yukarıda zikredilen motifler bir araya geldiğinde eklektik motifler ortaya çıkmaktadır. Bu tür motifler binaların önem ve özelliklerine göre farklı düzenlemelerde kullanılmıştır.

İslami Dönem İran Mimarisinde Alçı Süsleme Teknikleri

Bu dönemin alçı süslemelerinde görülen teknikler, kalıplama, kazıma, kabartma (yüksek kabartma, alçak kabartma, košte bori, kop bori) ajur veya mücevvef³ (Tong-bori ve Müşebbek), fitil ve eğri kesimden ibarettir. Yüksek kabartma alçı süslemeler en eski ve yaygın tekniktir. Araştırmalar bu tekniğin Safevi dönemi hariç hemen hemen bütün dönemlerde dini ve sivil binalarda çok yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Kabartmaların zeminden yüksekliği 3 ila 30 cm arasında değişmektedir. Harcın dayanıklılığını artırmak için içine bazı maddeler katmak, az miktarda su ile karılan harcı bir anda değil parça parça kullanmak, süslemenin daha iyi yapışması için zemine çizikler atmak bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Kalınlığı 0,5 ila 3 cm arasında değişebilen alçak kabartma alçı süslemelerde zemin alçı harcı ile eşit kalınlıkta sıvanmaktadır. Ardından sıva üzerine çizilen desenler genellikle düz kabartma şeklinde veya iç ya da dış bükey olarak tatbik edilmektedir. Ayrıca ustalar, motiflerin kenarlarına veya üstlerine yeni bir bezeme ögesi ilave edebilmektedir. Košte⁴ Bori üslubu esasen alçak kabartma üslubuna benzemekle birlikte,

² Kısaltmalar: Bkz.: bakınız / h.ş.: Hicri Şemsi / H: Hicri / M: Milâdi / m: metre / cm: santimetre.

³ İçi boş.

⁴ “کشته / Košte” kelimesi Farsçada öldürülmüş demektir. Bu yöntemde, alçı harcı yoğrularak hızlı sertleşmesi önlenir. Bu işleme mecâzen, “کشتن گچ / alçıyı öldürmek” denilmektedir.

kabartma yüksekliği bunda 0,5 cm olarak uygulanmaktadır. Bu üslupta zemin üzerine önce kaba sonra da ince sıva çekilmekte ve ardından motifler işlenip altın ve başka renkte boyamaya hazır hale getirilmektedir. Kop bori üslubunda alçı süsleme ve ayna işçiliği bir arada yapılmaktadır. Bu üslubun en önemli özelliği bezemede dışbükey formda ayna parçaları kullanılmasıdır. Bu üslupta ilk olarak alçı yüzeye ana motifler esas alınarak aynalar yerleştirilmekte ve onun üstüne yeniden ince alçı harcı sürülerek aynalar sabitlenmektedir. Devamında sabitlenen aynaların arasına motiflerin çizilmesinden sonra aynaların üzerine gelen alçılar temizlenerek aynaların ve motiflerin birlikte görülmesi sağlanmaktadır. Mücevvef (ajur) kelimesi Arapça'da içi boş demektir. Mücevvef tekniği ile ortaya çıkan alçı süsleme işçiliği, ajur tekniğinin diğer adıdır. Bu üslup en çok Tong-bori tekniği ile yapılan motiflerde kullanılmaktadır. Fitol üslubunun en önemli hususu, kullanılacak harcın, uzun sürede kurumaması sağlayacak sıriş adlı bir maddeyle hazırlanmasıdır. Bu şekilde sanatçı istediği motifleri oluşturmada daha fazla zamana sahip olmaktadır. Bu üsluba fitil denilmesinin nedeni ise alçı hamurunun fitil şekline getirilip kullanılmasıdır (Salehi Kaheki ve Aslani, 1390 h.ş.: 98-102). Aslında bir ahşap oyma tekniği olan eğri kesim tekniği, Hunlar'dan itibaren bütün Orta Asya'da Türk halkları arasında yaygınlaşmış ve yüzyıllarca uygulanmıştır (Aslanapa, 1984: 1). Bu tekniğinin Türkler aracılığı ile Samarra'ya getirilerek burada orijinal bir üslup haline dönüştürüldüğü ve oradan da diğer İslâm ülkelerine yayıldığı bilinmektedir. Samarra'da ilk örnekleri görülen bu teknik Anadolu'da genellikle taş oymacılığında kendini hissettirmiştir. Alçı, ahşap ve taş gibi çeşitli malzemeler üzerinde karşımıza çıkan bu teknikle İran dahil olmak üzere değişik ülkelerde benzer örnekler verilmiştir (Bozer, 1992: 227); (Ögel, 1965: 110); (Öney, 1970: 143). Bu teknikte kabartma motifler derine doğru birbirini kesen eğri yüzeyler şeklinde inmektedir.

Genel Tanım

Zevvare Cuma Camii'nin diğer adı Zevvare Mescid-i Cuması'dır. Yapı, İsfahan'a 133 ve Ardistan'a 15 km mesafede, Zevvare şehrinin kuzey doğu kısmında bulunmaktadır. Dört eyvanlı plan şemasında tuğladan inşa edilmiş olan yapı, dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Plan 1). Caminin avlusu üç yönden revaklarla çevrilidir.

Camide yapılaş tarihi ile ilgili üç kitâbe bulunmaktadır. Birinci kitâbe (H 551/ M 1156-57 tarihli sülüs hatlı kitâbe), yapının güney eyvanında girişin sağ tarafında, ikinci kitâbe (H 564/ M 1169 tarihli kûfi hatlı kitâbe) ise yapının avlusunda yer almaktadır. Yapının avlusunda bulunan kitâbede yapının banisi olarak Ebu Tahir b. Ali b. Ahmed'in adı yazılıdır. Buna rağmen, caminin banisinin Ömer b. Abdülaziz (Keyani, 1368 h.ş.: 269), Ali b. Ahmed (Azimi, 1371 h.ş.: 154), Muhammed b. İbrahim Zevvarei (Pirniya, 1383 h.ş.: 273), Mocirüddeve (Keyani, 1368 h.ş.: 269) ve Abutahir Hüseyin Gali b. Ahmed (Salehi Kaheki ve Azizpour, 1391 h.ş.: 100) olduğu şeklinde farklı görüşler vardır. Yapının mimarı Mahmut İsfahani el-Gazi'dir (Salehi Kaheki ve Azizpour, 1391 h.ş.: 100). H 564/ M 1169 tarihli kûfi kitâbesi avluda yer almaktadır. Kitâbe hakkında ilk açıklamada bulunan Andre Godard, yapının inşa tarihini yanlışlıkla H 530/ M 1135 olarak kaydetmiştir (Godard, 1368 h.ş.: 124). Kitâbe iyi incelendiğinde Godard'ın tarih veren, "اربع ستين و خمس مائه" ibaresindeki "اربع" kelimesini fark edemediği, yine "ستين" kelimesinin üst kısmındaki süs amaçlı tirfil işaretini, "ستين" kelimesinin parçası zannedip, "ثلاثين" olarak okuduğu ve bu nedenle yukarıdaki tarihi verdiği tahmin edilmektedir.⁵ Ayrıca caminin güney eyvanında girişin sağındaki sülüs hatlı kitâbe (Şekil 1) H 551/ M 1156-57 tarihini içermektedir (Nesrullahi, 1392 h.ş.: 101). Yapıda herhangi bir onarım kitâbesi bulunmamaktadır. Fakat yapının farklı dönemlerde bir takım onarımlardan geçtiği bilinmektedir. Caminin asıl mihrabı, kible duvarı üzerinde bulunmaktadır. Asıl ibadet mekânına bağlı olan doğu ve batı yönündeki yan mekânlarda da birer küçük mihrap yer almaktadır. Bu mihrapların alçı süslemeleri dökülmüştür. Camiye doğu ve batı yönünde iki kapıdan girilir. Caminin avlusu 16.50×18.00 m boyutlarındadır. Avlunun

⁵ Büyük Selçuklu kitâbelerinde süs amaçlı tirfil işaretine sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Sin Minaresi'nin kitâbesinde süs amaçlı tirfil işareti, "سنه" ve "عشرين" kelimelerinin üzerinde görülmektedir (Bkz.: Salehi Kaheki ve Azizpour, 1391 h.ş.: 97-103).

ortasında, Safeviler veya Kaçarlar dönemine ait kare şeklinde bir yükselti yer alır.⁶ Kuzeybatı köşedeki kapının sağ tarafında sekizgen kaideli, silindirik gövdeli bir minare bulunmaktadır. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Yapıda alçı süsleme ve kitâbelerin en yoğun olarak bulunduğu yer ana mihraptır. Akabinde beden duvarlarının üst kısmını dolanan yazı kuşağında alçı süsleme karşımıza çıkmaktadır. Yine doğu tarafaki (doğu eyvanın sol tarafında) kemerlerin karnı ile doğu eyvanın sonundaki sivri kemerin karnında alçı bezemeler görülmektedir. Yapıda tuğlalar arasındaki derzler ile asıl ibadet mekânının doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrabın küçük bir kısmı alçı süsleme içermektedir.

Alçı Kitâbe ve Süslemelerin Kompozisyon Özellikleri

Yapının mihrabı, 7.30×4.20 m ölçüsünde olup kible duvarının ortasında yer almaktadır (Şekil 2). İç bükey olarak kavislenip içe doğru kademelenen sivri kemerli kavsaralı alçı mihrap, iç içe yedi bordür, on silme ve iki nişten oluşmaktadır. Mihrapta iç içe iki mihrap kurgusu yer alır. Nişte, iki yandan oldukça harap vaziyette bitkisel bezemeli başlıklara sahip sütunçeler bulunmaktadır. Mihrap nişi, benzer durumda daha büyük iki sütunçe ile sınırlıdır. Mihrapta bir kûfi ve iki sülüs hatlı kitâbe bulunmaktadır. Mihrabın dıştan içe doğru iki silme ile çerçevelenen birinci bordürü, kabartma tekniğinde yapılan rumiler ile süslenmiştir (Şekil 3; Çizim 1). Bordürün sağ ve sol tarafında, simetrik olarak iki ruminin birbirine dolanarak oluşturdukları girift kompozisyon örgüsü izlenmektedir. Rumilerin yüzeylerine ajde-kâri⁷ işlenmiştir (Çizim 1, 278). Mihrabın tacında kabartma tekniğinde yapılan simetrik palmet-rumi kombinasyonu tekrarlanmıştır. Buradaki palmet-rumi esasına dayalı olarak oluşturulan girift bitkisel süsleme kompozisyonu, mihrabın en dikkat çekici tezyinatıdır. Palmet ve rumilerin yüzeylerine ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Şekil 3-5; Çizim 1). Bu süslemelerin ortasındaki palmetlerin üzerine, tezyîni kûfi hattı ile "الملک" kelimesi (bir kez) ve "الله" kelimesi (dört kez) yazılmıştır (Çizim 1). Mihrabın ikinci bordüründe, bitkisel süslemeli zemin üzerine tezyîni ve yapraklı kûfi hatla İsrâ sûresinin 78 ve 79. ayetleri⁸ işlenmiştir (Şekil 6-9; Çizim 2 (a1, b1), 4):⁹

[... أقم الصلاة لدلوك¹⁰ الشمس إلى غسق الليل و قرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهودا و من الليل فتهدد [به نافله لك عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا]¹¹

Kitâbenin zeminindeki girift bitkisel bezeme; üzerinde belirli aralıklarda sencide, kanatlı ve sade rumiler ile palmet motiflerinin yer aldığı uçları kıvrılarak sade rumi motifleriyle sonlanan iç içe geçmiş kıvrık dallardan oluşmaktadır. Kitâbede Arapça sapsız harflerin üstündeki boşlukları kapatmak amacıyla

⁶ Safeviler veya Kaçarlar döneminde, başta camiler olmak üzere özel mekânların içinde veya avlusunda taziye denilen kerbela olayı ile ilgili törenleri icra etmek için kare, daire, dikdörtgen veya sekizgen şeklinde yükselti yapılmıştır.

⁷ Ajde-kâri süzgeç biçimli yüzeylere sahip alçı işçiliğine denilmektedir. Ajde-kâri'de genellikle hendesî motifler bulunmaktadır (Bkz.: Dehkoda, 1998: 183). İran'da Büyük Selçuklu geleneğine bağlanan bu tarz alçı süsleme sanatı Anadolu'da benimsenip yaygınlaşmamış, sadece birkaç örnekte farklı şekillerde uygulanmıştır. (Eskici, 2006: 60; Eskici, 2006: 81).

⁸ Çoğu araştırmalarda bordürde yanlışlıkla İsrâ suresinin 78-80. ayetlerinin bulunduğu kaydedilmiştir. (Örnekleri için bkz.: Salehi Kaheki ve Azizpour, 1391 h.ş, s. 106; Hünerfer, 1391 h.ş., s. 231; Feyzizadeh vd., 1398 h.ş.: 66-69.; Seccâdi, 1375 h.ş.: 90).

⁹ Köşeli ayrıç içindeki kelimeler kitâbeden zamanla dökülmüştür. Bu çalışmada, Kur'an ayetlerini içeren tüm kitâbelerin anlamları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Resmi Kur'an-ı Kerim Sayfasından alınmıştır. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>, (24.12.2019).

¹⁰ Köşeli ayrıç içindeki kelimeler kitâbeden zamanla dökülmüştür.

¹¹ Anlamı: Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.

süslemeler daha yoğun olarak uygulanmıştır. Palmet¹² ve rumilerin yüzeylerine ajde-kâri işlenmiştir. Kitâbenin çoğu kısımları özellikle sol kısmı dökülmüş vaziyettedir.

Mihrabın üçüncü alçı bordürü zencirek motifi ile süslenmiştir (Şekil 6, 8). İki silme arasındaki yer alan dördüncü alçı bordürü ise uçlarına kanatlı rumi motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde işlenen kıvrıkdallar ile bezenmiştir (Şekil 6, 8-9).

Birinci sülüs kitâbe, mihrabın içe doğru beşinci alçı bordüründe yer almaktadır. Bordür, iç bükey yüzeye sahiptir. Kitâbenin zeminindeki girift bitkisel süsleme, kıvrıkdallarla iç içe geçmiş simetrik uzun kanatlı rumiler ile çevrelenen tepelik rumi ve kalp motiflerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Rumilerle kalp motiflerinin yüzeylerine ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Söz konusu kitâbe kabartma tekniğinde işlenmiş olup içeriği, Tevbe Sûresinin 18 ve 19. ayetleridir (Şekil 6-9; Çizim 2 (a2, b2), 5):

انما يعمر مساجد الله من امن بالله و اليوم الاخر و اقام الصلوه و اتى الزكوه و لم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا [من المهتدين. اجعلتم سقايه الحاج و عماره المسجد الحرام كمن امن بالله و اليوم الاخر و جاهد في سبيل الله لا يستون عند الله و الله لا يهدي القوم الظالمين].¹³

Mihrabın altıncı bordüründe, uçlarından birbirine bağlanan kanatlı rumi ve üzerinde belirli aralıklarda biri üstte, biri altta yaprak motifi yerleştirilen dalgalı çizgilerin birbiri içinden geçerek, iki iplik rumi tarzında oluşturulan bitkisel bezeme izlenmektedir (Şekil 6-7, 11). Yedinci alçı bordür ise, sağ ve sol tarafında, simetrik olarak iki rumi ile çevrelenen iç içe iki dairesel şekillerin birleşmesinden oluşan motiflerin sıralanmasıyla dolgulanmıştır.¹⁴ En içteki daire dört delikli düğme şeklinde düzenlenmiştir (Şekil 6-7, 11). Mihrabın kavsarası, köşelikleri ve kemer karnı bitkisel süslemelidir (Şekil 10). Kavsarada, üzerine belirli aralıklarda sade ve kanatlı rumi motifleri yerleştirilen iç içe geçmiş kıvrıkdalların girift bir şekilde birbiriyle kaynaşmasından oluşan simetrik bir bitkisel bezeme yer alır (Şekil 10). Kavsara köşeliklerinde ise simetrik "S" şeklindeki kıvrıkdalların iç ve dış kısımlarında iç içe geçmiş kanatlı rumi motifleri yer almaktadır. Kanatlı rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Şekil 10, 12; Çizim 3). Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyindeki kitâbe ve süslemeler oldukça harap vaziyettedir. Kemer yüzeyini kaplayan süsleme, düğüm ve yaprak motiflerinin yan yana dizilişinden meydana gelmektedir. Kemerin yüzeyinde sülüs hatlı bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbe Bakara Sûresinin 255. ayetinin bir bölümünü içermektedir (Şekil 10) :¹⁵

... يشفع عنده إلا بإذنه يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشيء من علمه إلا بما شاء...¹⁶

¹² Palmet: palmiye dalı, yelpaze şeklinde bezek, palmiye şeklinde hurma yaprağı, palmiye ağacının simetrik soyutlaması şeklinde anlaşılmıştır. Bu ismi aslında batılılar kullanmıştır. Bu motifin vatani Sümer, Asur, Mısır veya Mezopotamya'dır. Rûmî vb. birçok form Palmetin çeşitlemesi sayılmıştır. Kimileri palmet motifine nevruz çiçeği demiştir. Kimileri Palmet olarak adlandırılan esasen Rûmî olarak isimlendirilmesinin doğru olacağını düşündüğümüz bu motifin zoomorfik (hayvanı temel alan motiflendirme) olduğunu düşünürken (fantastik yaratıklar menşeli olduğunu düşünenler de vardır) kimileri ise nebatî menşeli olduğunu savunur. Rûmî ile Palmetin eş anlamlı olduğunu savunanlar da vardır (Sezer, 2016: 296).

¹³ Anlamı: Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tutunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.

¹⁴ Bu tarzda yapılan süslemeler, *kenar suyu* olarak adlandırılmaktadır.

¹⁵ Bahs edilen kitâbe, ilk kez bu çalışma kapsamında okunmuştur. Daha önceki tüm araştırmalarda "kitâbe, tahribattan dolayı okunamamaktadır" ifadesi geçmektedir (Örnekleri için bkz.: Salehi Kaheki ve Azizpour, 1391 h.ş.: 106; Nesrullahi, 1392 h.ş.: 96). Buradaki yazı, Kûmbed-i Aleviyan mihrabının kitâbesi ile mukayese edilerek okunabilmiştir.

¹⁶ Anlamı: ... İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...

Kitâbenin zeminindeki süslemeler kalan parçalarından anlaşıldığı üzere bitkisel karakterlidir. Kavsarayı içten çerçeveleyen çerçevede "S" şeklinde işlenen kıvrık dalların uçlarında kanatlı rumi motifleri ve bunların uçlarında ise birer sencide rumi yer alır. Nişin alınlığında belirli aralıklarda biri üstte, biri altta dairesel şekiller yerleştirilen dalgalı çizgi motiflerden oluşan süsleme kompozisyonu izlenmektedir (Şekil 10-11). Dairesel şekillerin yüzeylerine ve bu şekillerle dalgalı çizgilerin arasında kalan kısımların yüzeylerine ajde-kâri işlenmiştir.

Mihrabın niş kısmında sivri kemer ile kuşatılan kısım, kemer köşelikleri, alınlık ve köşeliklerin sağ ve soldaki dikey bordürleri bitkisel süslemeler ile tezyin edilmiştir. Sivri kemerin yüzeyinde sülüs hatlı kitâbenin zeminini oluşturan kıvrık dallara tutturulmuş sade ve kanatlı rumi motifleri yer alır (Şekil 11). Bazı kısımları dökülmüş vaziyetteki kitâbe, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetlerinden bazı kelimeleri ihtivâ eder:

... و الملائكة و اولو العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم. ان الدين ...¹⁷

Nişteki sivri kemerin köşeliklerinde "S" biçimli simetrik iki kalın kıvrık dala tutturulmuş üçer sade rumi motifleri yer almaktadır. Üçgen biçimindeki köşeliklere işlenen bu süslemeler, bir tepelikle sonlandırılmıştır. Sivri kemerin içindeki simetrik girift bitkisel süsleme kompozisyonu, uçlarına iri kanatlı rumi, yaprak ve sade rumi motifleri yerleştirilen iç içe geçmiş kıvrık dallardan oluşmaktadır. Söz konusu süslemeler bir tepelikle son bulur. Tüm süslemelerin yüzeylerine ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Şekil 13; Çizim 3). Köşeliklerin sağ ve solundaki dikey bordürler, uçlarına kanatlı rumi motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde işlenen kıvrık dallar ile süslenmiştir.

Ana mihrabın doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrabın alçı süslemelerinden küçük bir parça kalmıştır (Şekil 13-14; Çizim 5). Mihrabın dış çerçevesinin batı orta kısmında yer alan bu süsleme, bitkisel bezemeli zemin üzerinde yazılan bir kitâbeden ibarettir (Şekil 14-15).

Kitâbenin zemini, kazıma tekniğinde yapılmış dairesel hatlardan çıkan sade rumilerle kaplanmıştır. Sülüs karakterli kitâbeden kalan kısım, Nûr Sûresinin 36. ayetinden "ترفع و يذكر" kelimeleridir (Çizim 4-5). Mihrabın diğer kısımları sade tuğla ile kaplıdır.

Asıl ibadet mekânının, beden duvarlarının üst kısmında yapraklı kûfi bir kitâbe bulunmaktadır (Şekil 16-17). Kitâbe, kible duvarının batı tarafından başlayıp, mihrap önü kubbeli mekânın beden duvarlarının üstünü dolanmaktadır. Çoğu kısmı dökülmüş olan kitâbenin tarih kısmı okunamamaktadır. Kabartma tekniğinde yazılan kitâbenin kalan kısmı, Âl-i İmrân sûresinin 187-188. âyetleri içermektedir:

وإذ أخذ الله ميثاق الذين أتوا الكتاب لتبيننه للناس ولا تكتمونه فنبدوه وراء ظهورهم واشتروا به ثمنا قليلا فبئس ما يشترون. لا تحسبن الذين يفرحون بما أتوا و يحبون أن يحمدا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب و لهم عذاب أليم.¹⁸

Kitâbede elif harfleri ile yanındaki harflerin uçları birer sade rumi motifleriyle süslenmiştir. Yazılar, kitâbenin zeminini oluşturan üslûplaştırılmış bitkisel bezemelerle kaynaşmış biçimde tasarlanmıştır. Kabartma tekniğinde yapılan bu bezemeler, uçlarına kanatlı ve sencide rumi motifleri yerleştirilen kıvrık dalların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kanatlı ve sencide rumi motiflerin yüzeylerine ajde-kâri bezeme uygulanmıştır.

Doğu eyvanın sol tarafındaki iki sivri kemerin karnında, kabartma tekniğinde yapılan birbirinden farklı bitkisel süslemeler görülmektedir (Şekil 18-19). Birinci süsleme kompozisyonunda bulunan bitkisel bezemeler, bitkisel motifleri içeren dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçeve, iki silme arasına simetrik olarak "S" şeklinde işlenen kıvrık dalların uçlarında sade ve sencide rumi motifleri yer alır. Çerçevenin köşelerinde ve üzerinde belli aralıklara simetrik yerleştirilmiş üçer delikli ve uçları kıvrımlı

¹⁷ Anlamı: ... Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Ondandır başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz din...

¹⁸ Anlamı: Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştirdiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür. Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır.

kanatlı rumi motiflerinin oluşturduğu tepelik rumiler bulunmaktadır. Çerçevenin köşelerindeki daha büyük tasarlanmış tepelik rumiler, alttaki silme ile temas noktasında düğüm meydana getirmektedirler. Merkezde ise, kemerin tepe noktasından sağa ve sola doğru yayılan bitkisel bezemeler simetrik olarak işlenmiştir. Bu süslemeler birleşme noktalarına palmet ve sencide rumi motifleri yerleştirilmiş olan simetrik yedi çift kanatlı rumi motifinden oluşmaktadır. Kanatlı ve sencide rumiler ile palmetlerin yüzeylerine ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Yarıya yakını tahrip olan süslemeler son yıllarda onarılmıştır.

Diğer kemerin karnında ise, yine bitkisel süsleme mevcuttur (Şekil 18-19). Merkezdeki kompozisyon bitkisel motifleri ihtivâ eden dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçevdeki süslemeler, ortasında birer sencide rumi motifinin yer aldığı simetrik "S" şeklinde işlenen kıvrık dalların birleşmesinden meydana gelmektedir. Yine çerçevenin köşelerine ve çerçeve üzerine belli aralıklarda ters sencide rumi motifleri yerleştirilmiştir. Köşelerdeki daha büyük olan rumiler, alttaki silme ile temas noktasında düğüm oluşturmaktadır. Merkezde yer alan bitkisel tezyînât, üçiplik rumi tarzında işlenmiştir. Buradaki rumilerden biri sencide, diğer ikisi ise kanatlı tarzdadır. Kanatlı rumilerin yüzeylerine ajde-kâri işlenmiştir.

Doğu eyvanının sonundaki sivri kemerin karnında bitkisel bezemeler bulunmaktadır (Şekil 20-22; Çizim 6). Merkezdeki dikdörtgende şemse şekilli kompozisyon şeması izlenmektedir. Şemseler ve aralarındaki boş alanları, yüzelerine ajde-kâri işlenen simetrik rumiler doldurmaktadır. Merkezdeki dikdörtgen pano kazıma tekniğinde yapılmış kıvrık dalların oluşturduğu bir süsleme kompozisyonu içeren çerçeve ile sınırlanmıştır. Kıvrık dalların uçlarına ters-düz olarak işlenmiş birer delikli ve ajde-kâri sade rumi motifleri yüzeyleri ikişer delikli kanatlı rumilerle sonlandırılmıştır.

Büveyhîler döneminden itibaren (Bakırer, 1980: 143; Stronach and Young, 1966: 5) alçı derz süslemeler¹⁹ yapıların daha çok dış mekânlarında kullanılmıştır. Yapıda tuğlaların arasındaki derzlere kalıplama tekniğinde geometrik alçı süslemeler uygulanmıştır. Mevcut süslemeler beş çeşittir: Birinci çeşit, caminin ana mihrabının sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekizgen tuğlaların arasına tatbik edilen geometrik motifleri ihtivâ etmektedir. Bu süslemeler, içine üçer küçük üçgenin yerleştirildiği dört deltoid motifinin birleşmesinden meydana gelmektedir (Şekil 23; Çizim 9). Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında aynı süsleme kompozisyonu tekrar edilmiştir. İkinci çeşit ise, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekiz köşeli yıldız şeklinde yapılan tuğlaların arasına tatbik edilen geometrik motifleri ihtivâ etmektedir. Buradaki haçvari şekiller, içinde üçer küçük üçgen bulunan dört uzun altıgenin birleşmesinden meydana gelmektedir (Şekil 24; Çizim 7). Üçüncü çeşit, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin karnında görülmektedir. Buradaki süsleme, tabanları birleşik beşgen şeklinde yapılan tuğlaların arasındaki altıgenlerle altı köşeli yıldızların içine yerleştirilen motifleri ihtivâ etmektedir (Şekil 25; Çizim 8). Altıgenlerde altı köşeli yıldız ile onun içinde merkezinde çember bulunan küçük bir altı köşeli yıldız yer almaktadır. Aynı kompozisyon, kelebek şeklindeki tuğlaların arasına uygulanmış altı köşeli yıldızların içinde de görülmektedir. Buradaki altı köşeli yıldızların kollarında içi dolu birer küçük eşkenar üçgen şekline yer verilmiştir. Dördüncü çeşit ise, caminin ana mihrabının sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında bulunmaktadır. Bu süsleme, kolları sivri dört kollu yıldız şeklindeki tuğlaların arasına uygulanan hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Söz konusu motifler, içinde birer küçük ikizkenar üçgenin yer aldığı düzgün olmayan dört altıgenin birleşmesinden oluşmaktadır (Şekil 26; Çizim 10). Beşinci çeşit ise, caminin ana mihrabının sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında bulunmaktadır. Bu süsleme, kolları sivri sekiz kollu yıldız şeklindeki tuğlaların arasında düzenlenen hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Söz konusu motifler, içinde birer küçük ikizkenar üçgenin yer aldığı dört düzgün olmayan altıgenlerin birleşmesiyle oluşmaktadır.

¹⁹ Alçı derz süsleme” terimi, İngilizce “brick-end plug” teriminin çevirisi olarak kullanılmıştır.

Kısa Bir Karşılaştırma

Bu bölümde, Zevvare Cuma Camii'nde görülen alçı süslemelerin farklı dönemlere ait süslemelerle genel form ve motif açısından kısa bir karşılaştırması yapılmıştır. Dolayısıyla olabilecek benzerlikler sadece motif ile sınırlıdır. Bu yüzden Zevvare Cuma Camii'nde bulunan alçı süslemeler, benzer örneklerle karşılaştırılacak ve tespitlerimiz tablolar halinde sunulacaktır.

Sasani dönemi, kültür, sanat ve siyaset açısından, İslam'dan önceki İran tarihi'nin önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Sasani sanatı kendinden sonraki dönemleri etkileyecek kadar güçlü bir mimari geleneğe sahiptir. Zevvare Cuma Camii'nde işlenmiş rumi ve zencirek gibi motifler Sasani dönemi alçı sanatının bazı örnekleri ile benzerlik arz etmektedir (Tablo 1-2). İslam sanatında alçı süslemelerin önemli bazı önemli örnekleri de Sâmerâ'da yer almaktadır. Sâmerâ'da tespit edilen alçı süslemeler, 1910-1913 yılları arasında Herzfeld tarafından düzenlenen kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁰ Sâmerâ'ya ait bazı alçı süslemelerde görülen rumi, palmet, zencirek ve üslûplaştırılmış yapraklar gibi motiflerin benzerleri Zevvare Cuma Camii'nde de bulunmaktadır (Tablo 4). Karahanlılar'ın üç mimari eserlerinde (Buhara Muğak Attari Camisi, Özkent Türbeleri ve Semerkand Arap Ata Türbesi) bulunan bazı süslemelerin form özelliklerine bakıldığında; Zevvare Cuma Camii'deki alçı örnekleriyle gösterdiği benzerlik gözden kaçmamaktadır (Tablo 15). Türk-İslâm tarihi ve medeniyeti açısından önem arz eden Tolunoğulları dönemi, mimari alanında kendine özgü sanat anlayışına sahiptir. Buradaki motiflerin genel görünüşleri incelendiğinde; Zevvare mescid-i Cuması'ndaki alçı örnekleriyle benzerlikler gösterdiği gözlemlenmiştir (Tablo 16). İran'ın ilk İslâmî devirlerinin en önemli şehirlerinden biri olan Nişâbur, eski Büyük Horasan'ın doğusunda yer almakta ve günümüzde İran'ın Rezevi Horasan ilinde bulunmaktadır. Kuruluşu Sasani dönemine dayanan ve asırlarca İslam kültürünün önemli merkezlerinden sayılan Nişâbur, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ilk hükümdarı Tuğrul Bey tarafından başkent olarak seçilmiştir. Şehrin Büyük Selçuklu devrinden önceki dönemlerine ait sanat eserleri, 1935-1947 yılları arasında Metropolitan Müzesi tarafından düzenlenen kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Nişâbur'a ait bazı alçı süslemeler Zevvare Cuma Camii'nde görülen alçı süslemeler ile kıyaslanmıştır. Nişâbur şehrine ait (Tepe Medrese ve Sebz Puşan arkeolojik sit alanlarından çıkan) bazı alçı süslemelerde, Zevvare Cuma Camii'nde işlenen rumi ve palmet gibi motifler ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Tablo 3). Büyük Selçuklu sanatının önemli bir parçasını teşkil eden alçı sanatı, Anadolu Selçuklularının mimari ve el sanatları için önemli bir temel oluşturduğu bilinmektedir. Anadolu alçı, taş, ahşap ve hatta çini işçiliğinde menşei İran Selçuk alçı işçiliğine uzanan birçok detay tesbit etmek mümkündür (Öney, 1973: 266). Ulaşılan sonuçlara göre, Sivas Ulu Camii'nin mimare gövdesindeki, Kayseri Sahip Ata (Sahabiye) Medresesi, Kayseri Hızır İlyas Türbesi, Kayseri Hacı Kılıç Camii, Erzurum Çifte Minareli Medresesi, Ahlat Selçuklu Mezarlığı ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii'ne ait süslemeler Zevvare Cuma Camii'nde işlenen alçı bezemeler ile benzerlik taşımaktadır (Tablo 12-14). Zevvare Cuma Camii'nde işlenen alçı bezemelerin benzer örnekleri, İran'ın İlhanlı dönemine ait bazı alçı bezemelerinde de görülmektedir. Zevvare Cuma Camii'nde bulunan sülüs hatlı yazılar, rumi, palmet, zencirek, üslûplaştırılmış yapraklar ve bu motiflerin yüzeylerine uygulanmış ajde-kâri bezemeler, İran İlhanlı yapılarından Kum İmamzade Ahmed b. Kasım Türbesi, Bestam Cuma Camii, Bestam İmamzade Muhammed Türbesi, Veramin İmamzade Yehya Türbesi, Kum Kümbet-i Sebz Türbesi, Veramin Cuma Camii, Sultâniye Kümbeti, İmamzade Rabia Hatun Türbesi ve İsfahan Pir-i Bakran Türbesi'ne ait bazı alçı bezemeleri ile büyük ölçüde benzerlik sergilemektedir (Tablo 5-11). Sonuç itibarıyla Zevvare Cuma Camii'nde işlenen alçı süslemeler, form açısından, daha önce zikredilen dönemlerin süslemeleri ile büyük benzerlik arz etmektedir.

Sonuç

İslam sanatında geometrik ve bitkisel motiflerin yaygın ve zengin olduğu bilinmektedir. İran'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada İslam tezyînât sanatına önem kazandıran Büyük Selçuklu alçı sanatı, salt bir süsleme birikimi olmanın ötesinde kökleri İslam öncesine giden sanatsal boyutlarıyla bir ilham

²⁰ Herzfeld'in yaptığı kazıların sonuçlarını ihtiva eden altı ciltlik *Die Ausgrabungen von Samarra* adlı eseri İslam mimarlığı konusundaki en önemli kaynak kitaplardan biri sayılmaktadır.

kaynağı olma niteliği taşımaktadır. Araştırma kapsamındaki süslemelere ait şekil ve çizimlerin ışığında Zevvare Mescid-i Cumasında alçı süslemelerinin analizi yapılmıştır. Araştırmamız neticesinde, söz konusu yapının süsleme kompozisyonunun, yazı, bitkisel ve hendesi bezemeler içerdiği; bunun yanı sıra kabartma, kazıma ve kalıplama tekniğinde yapıldığı görülmektedir. Bezeme kompozisyonları, mihraplar, beden duvarlarının üst kısmını dolanan yazı kuşağı, kemerlerin karınları ve tuğla derzlerinde yer almaktadır. Zevvare Mescid-i Cuması'nda iki alçı süslemeli mihrap bulunmaktadır. Yan mihrabın sadece dış çerçevesinin sağ orta kısmında küçük bir parça süsleme kalmıştır. Zevvare Mescid-i Cumasındaki süsleme türlerinin en yoğun olanını yazılar oluşturmaktadır. Zevvare Mescid-i Cuması'ndaki ayet ihtivâ eden alçı kitâbeler, yapının mihraplarında ve yazı kuşağında rastlanmaktadır. Söz konusu kitâbelerde, İsrâ Sûresinin 78 ve 79. ayetleri, Tevbe Sûresinin 18 ve 19. ayetleri, Bakara Sûresinin 255. ayetinin bir kısmı, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetlerinin bir kısmı, Nûr Sûresinin 36. ayetinden ترفع و يذكر kelimeleri ve Âl-i İmrân Sûresinin 187-188. ayetlerinden müteşekkildir. Yapıdaki dini içerikli ifadeler ise yapının mihrabında yer almaktadır. Mihrabın alınlığındaki bu ifadeler الملك الله ve ibarelerden ibarettir. Camideki tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonlar, asıl mihrabın üçüncü ve beşinci bordürlerinde, kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, kavsaranın alt kısmındaki içbükey dikdörtgen panoda, kavsara kuşatma kemerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, kavsarayı içten çerçeveleyen sivri kemerli çerçevede, yapının doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karınlarında ve doğu eyvanın sonundaki sivri kemerin karnında uygulanmıştır. Tek başına kullanılan hendesi kompozisyonlar ise asıl mihrabın üçüncü bordüründe rastlanmaktadır. Ayrıca yapıda tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında, tek başına kullanılan hendesi kompozisyonları ihtiva eden alçı bezemeler bulunmaktadır. Zevvare Mescid-i Cuması'ndaki alçı süslemelerde en çok kabartma ve kazıma (ana mihrabın doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrapta veya doğu eyvanının sonundaki sivri kemerin karnındaki gibi) teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca bu tekniklerin yanısıra, kalıplama tekniğiyle yapılan alçı süslemeler de dikkat çekmektedir. Zevvare Mescid-i Cumasının asıl ve yan mihraplarında, yazı kuşağında ve doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karnında bulunan alçı süslemelerin bir kısmında kabartma tekniğinde işlemlere rastlanılmaktadır. Kazıma tekniği, yapının asıl ve yan mihraplarında, yazı kuşağında ve doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karnında bulunan alçı süslemelerin bir kısmında uygulanmıştır. Yapının alçı süslemeleri ve kitâbelerin sanatçısı ile ilgili herhengi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu yapıda işlenmiş alçı süslemeler; farklı dönemlere ait süslemelerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

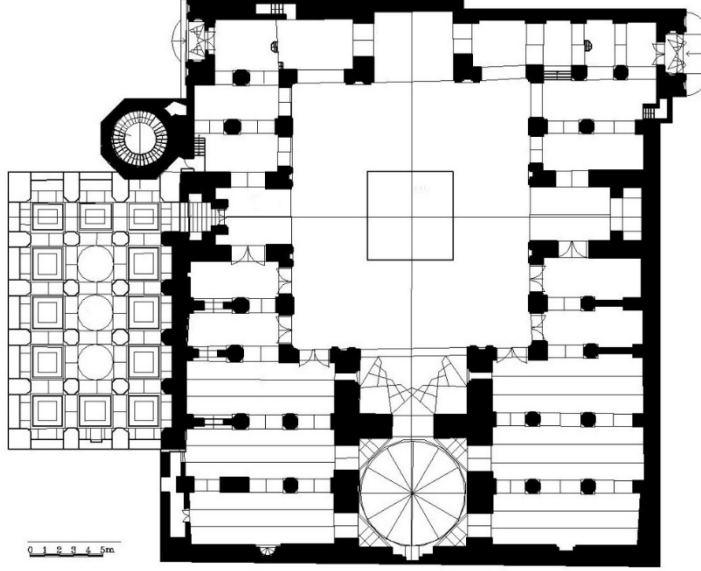
Kaynakça

- Aslanapa, O. (1984). *Türk sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Azimi, M. (1371 h.ş.). *Coğrafiya-yi Tarihi Medinetü-Sadat Zevvare*, Tahran: Fecr-i Nur.
- Bakırer, Ö. (1980). Study on the use of brickbonds in Anatolian Seljuk architecture. *METU: Journal of the Faculty of Architecture*, 6, 143-186.
- Bozer, R. (1992). Eğri kesim tekniğine Anadolu'dan bir örnek: Konya II. Kılıçarslan Türbesi'nin ahşap kapı kanatları. *Vakıf Haftası Dergisi*, 9, 227-236.
- Bülbül, S. (2012). *İran İlhanlı Dönemi mimari süslemesi XIII-XIV.yy.* (Basılmamış Doktor Tezi). Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van.
- Dehkhoda, A. (1998). *Lugatnâme*. Tehran: University of Tehran Press.
- Eskici, B. (2006). Anadolu Selçuklu ve beylikler dönemlerinde alçı mihraplar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 57-75.
- Eskici, B. (2006). Hasankeyf Koç Camisi alçı süslemeleri üzerine bazı gözlemler, koruma problemleri ve çözüm önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 77-96.
- Feyzizadeh, F., Hacizadeh, K., Sadeghi, S. (1398 h.ş.). Mutale-i Tatbiki-i Mezamin-i Dini der Ketibehay-i Mihraphay-i Geçi Devre-i Selcuki ve İlhani. *Pajuhes-i Hüner*, 17, 66-69.
- Godard, A. (1368 h.ş.). *Athar-e İran*, (Çev. E. Servikad-i Mukeddem). Meşhed: Kuds-i Rezevi Yayınevi.
- Herzfeld, E. (1948). *Die Ausgrabungen von Samarra, Band VI, Geschichte der Stadt Samarra*. Hamburg: Verlag von Sachardt & Messtorff.
- Hünerfer, L. (1391 h.ş.). *Gencine-i Âsâr-i Târihi-yi İsfahan: Asâr-i Bâstani ve Elvah ve Ketibehay-i Târihi der Ostân-i İsfahan*. Tahran: Kitap-furuşi Sakafi.
- Keyani, M. Y. (1368 h.ş.). *Şehrhay-i İran*. Tahran: Cihad-i Daneşgahi.
- Nesrullahi, A. (1392 h.ş.). Mescid-i Came-i Zevvare; Moerrifi ve Tehlil-i Sahtâr-i Kâlbedi. *Eser*, 62, 87-106.
- Pirniya, M. K. (1383 h.ş.). *Sebk Şinasi-e Mimari-i İrani*. Tahran: Suruş-i Daniş.

- Salehi Kaheki, A. ve Aslani, H. (1390 h.ş.). Moerrifi-ye Davazdeh Gune Az Arayeha-yi Geçbori Der Tezyinat-i Mimari-i Devran-i İslami-i İran; Ber Esas-i Şegerdhayi Fenni ve Cuziyat-i Ecrayi. *Motaliat-i Bastanşinasi*, 1, 98-102.
- Salehi Kaheki, A. ve Azizpour, Ş. (1391 h.ş.). Teemüli Der Ketibeha-ye Nokuşe Mescid-i Came-i Zevvare. *Pejuhişha-yi Bastanşinasi-i İran*, 2, 97-120.
- Salehi Kaheki, A. ve Azizpour, Ş. (1393 h.ş.). *Nukuş ve Ketibehay-i Mesacid-i Cami-i Gülpayegan, Ardistan ve Zevvare*. İsfahan: Goldasteh.
- Seccâdi, A. (1375 h.ş.). *Seyr-i Tahavvul-i Mihrâb der Mi'mâriyi İslâmi-yi İrân Ez Âgez tâ Hamle-i Moğol*, Tahran: Sâzmân-i Miras-i Ferhengi Keşver.
- Sezer, M. (2016). IV. Türk İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türk-İslâm Sanatları'nda Terminoloji Sorunu Çalışmayı hakkında bir değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 295-299.
- Stronach, D., Young, T. (1966), Three Seljuq Tomb Towers, *Iran*, 4(1), 1-20.
- Ögel, S. (1965). Anadolu ağaç oymacılığında mail kesim. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1, 110-119.
- Öney, G. (1970). Anadolu'da Selçuklu ve beylikler devri ahşap teknikleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3, 135-149.
- Öney, G. (1973). İran'da Erken İslam Devri alçı işçiliğinin Anadolu Selçuk sanatında akisleri. *Belleten*, 37(147), 257-266.
- Wilkinson, C. (1986). *Nishapur: some early Islamic buildings and their decoration*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/> (Erişim tarihi: 24. 12. 2019)
- <https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/haci-kilic-camii-ve-medresesi> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- <https://bit.ly/3msa86p> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://okuryazarim.com/mugak-attari-cami> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://okuryazarim.com/ozkent-turbeleri/> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- http://sputnikimages.com/hier_rubric/photo/746670.html (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://golos.id/mapala/@litrbuoh/russkij-gorod-yerzurum---turkezuya> (Erişim tarihi: 12.10.2020).
- <https://seyahatdergisi.com/sahabiye-medresesi-nerede-tarihi-ve-hakkinda-bilgi/> (Erişim tarihi: 12.10.2020).
- <http://www.kayseryden.biz/icerik.asp?ICID=238> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- <https://reiseniran.de/> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- <https://iranatlas.info/sassanid/sasani-art2.htm> (Erişim tarihi: 8.10.2020).
- <https://iranatlas.info> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- <http://guideiranfrance.com/wp-content/uploads/2017/12/Taq-e-Bostan.jpg> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322681> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449153> (Erişim tarihi: 8.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449098> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322628> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322631> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322639> (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322673> (Erişim tarihi: 11.10.2020).

Ek. Şekil, Çizim ve Tablolar²¹

1. Plan: Zevvare Mescid-i Cumasının Planı

Kaynak: İnan Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

Şekil 1. Zevvare Mescid-i Cumasının Güney Eyvanındaki Sülüs Hatlı Kitâbe

²¹ Kaynağı belirtilmeyen şekil, çizim ve tablolar yazara aittir.

Şekil 2. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

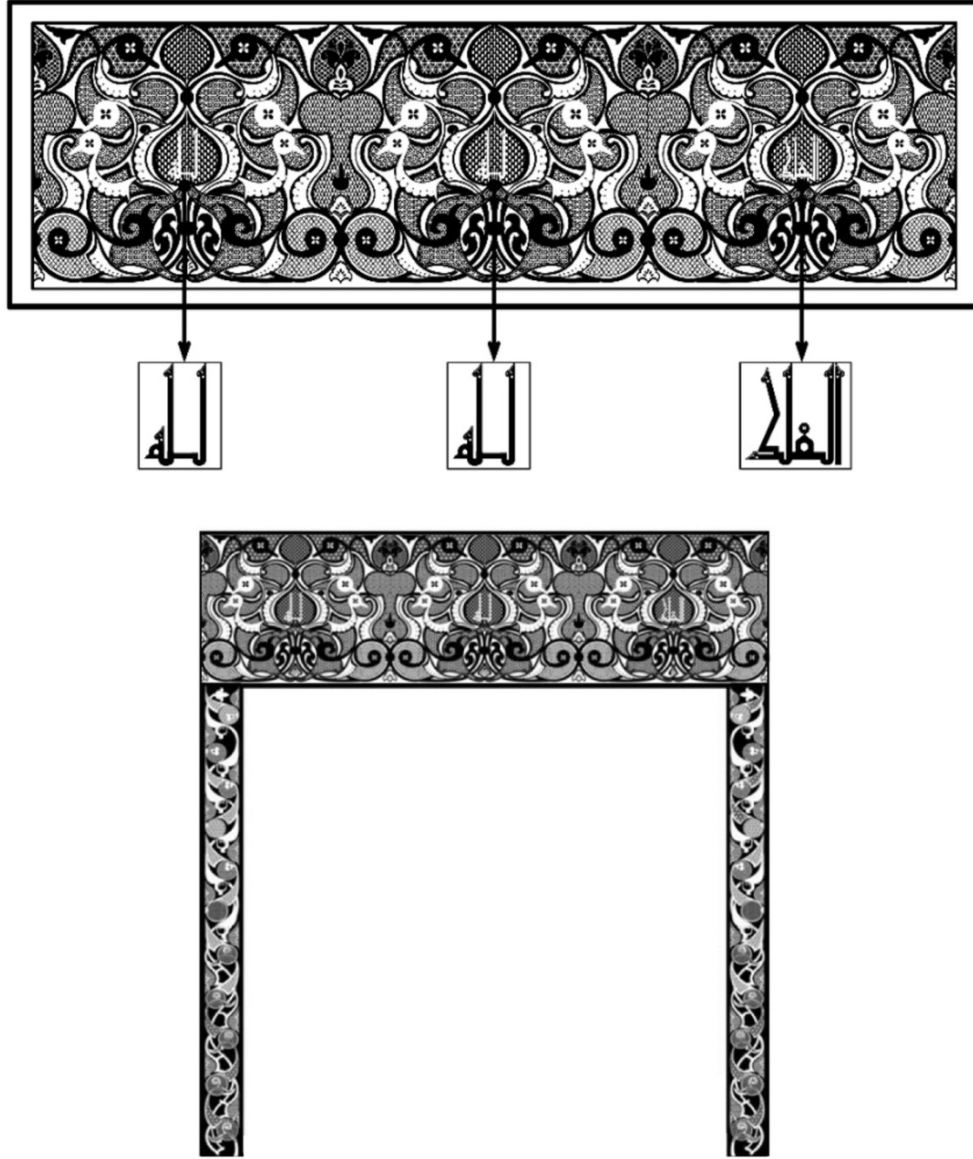
Şekil 3. Zevvare Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Şekil 4. Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Şekil 5. Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Çizim 1. Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı ve Yan Bordürleri (Azizpour'dan)

Şekil 6. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Şekil 7. Zeyvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

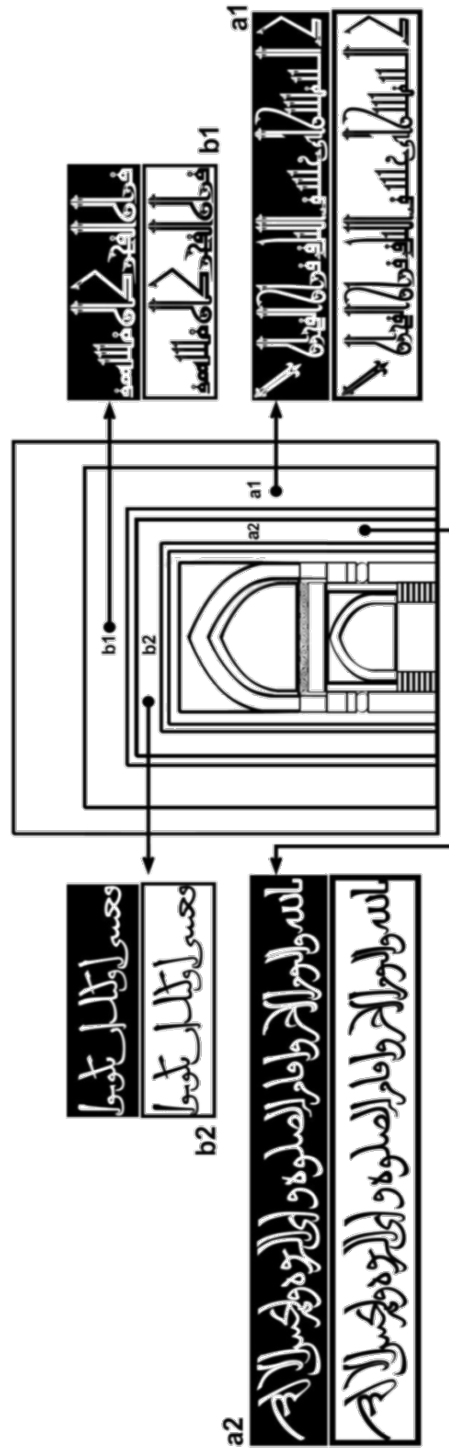

Şekil 8. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Şekil 9. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Çizim 2. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî ve Sülûs Yazı Bordürleri (Azizpour'dan)

Şekil 10. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kavsara, Köşelikleri ve Nişinden Ayrıntı

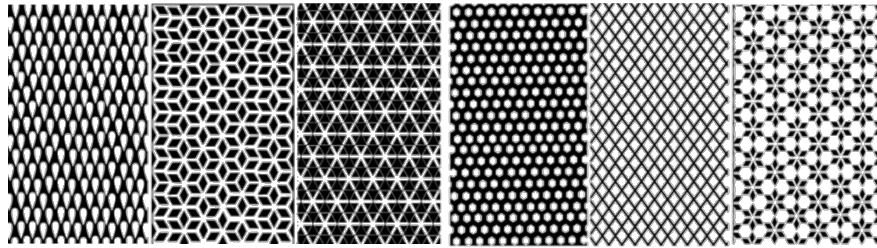
Şekil 11. Zevvare Cuma Camii Mihrap Nişinden Ayrıntı

Şekil 12. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süsleme Bordürlerinden Ayrıntılar

Şekil 13. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Bezemeleri

Çizim 3. Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Süslemeleri (Azizpour'dan)

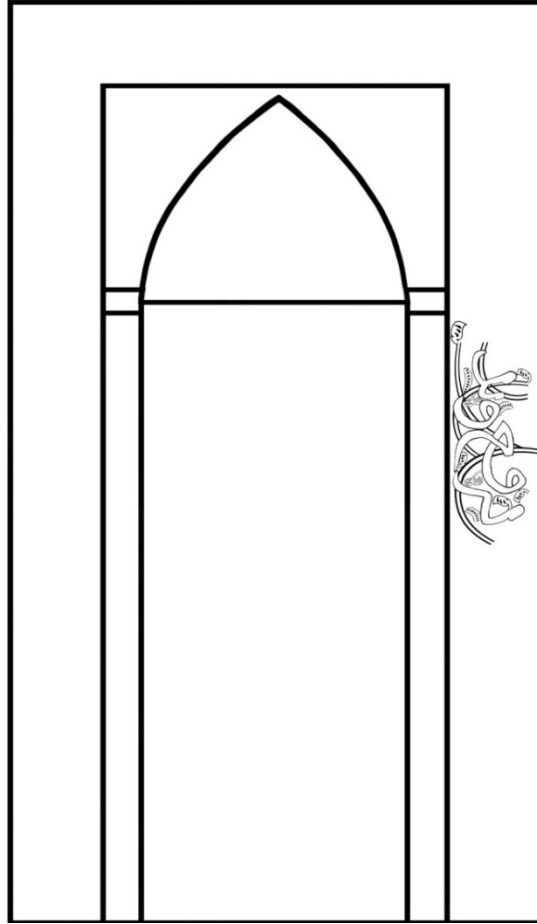

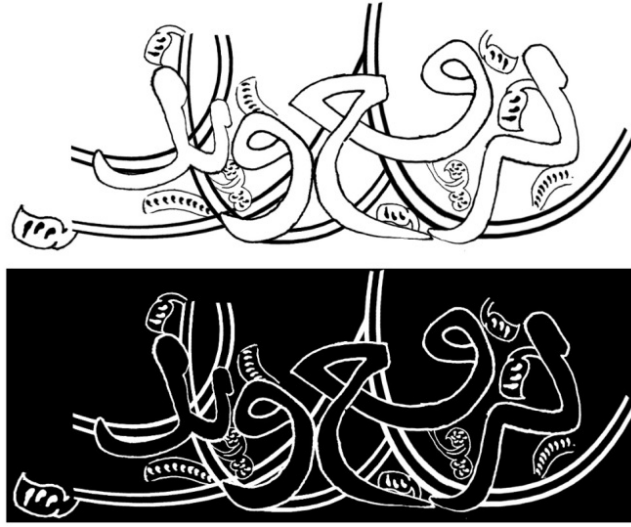
Şekil 14. Zevvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Şekil 15. Zeyvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Çizim 4. Zeyvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

Çizim 5. Zevvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

Şekil 16. Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı

Şekil 17. Zeyvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Şekil 18. Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvandaki Kemer Süslemeleri

Şekil 19. Zeyvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sol Tarafındaki Kemer Süslemeleri

Şekil 20. Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Şekil 21. Zeyvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

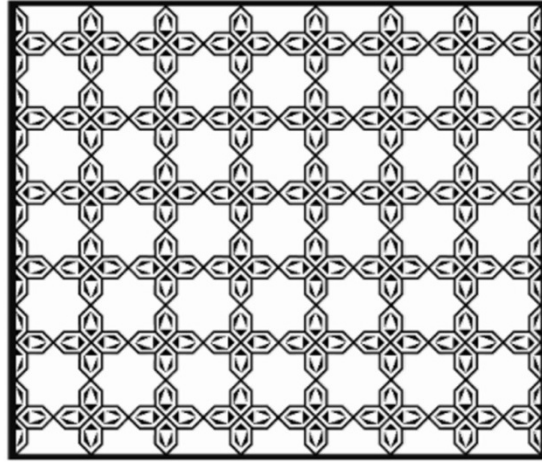
Şekil 22. Zeyvare Cuma Camii Doğu Eyvanı
Sonundaki Kemer Süslemeleri

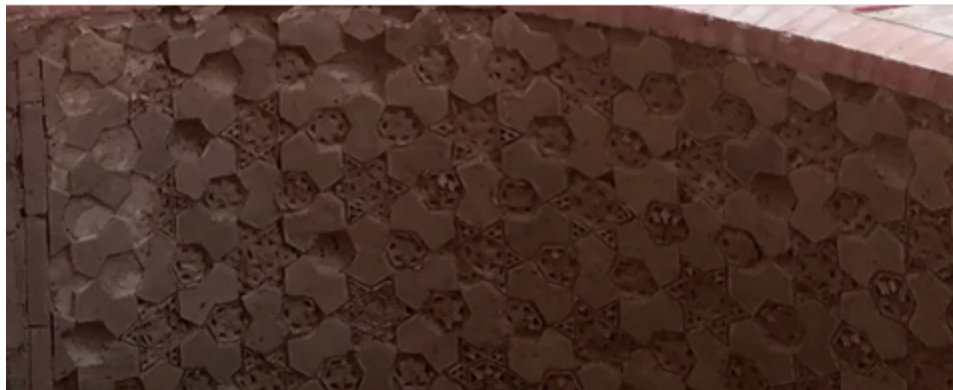
Çizim 6. Zevvare Cuma Camii Doğu
Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri (Azizpour'dan)

Şekil 23. Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

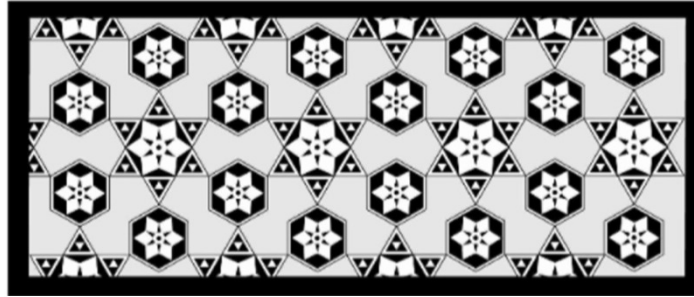

Çizim 7. Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'dan)

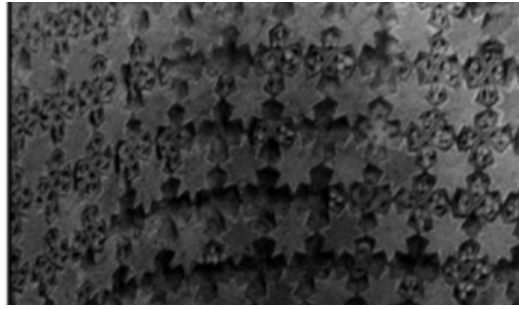

Şekil 24. Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

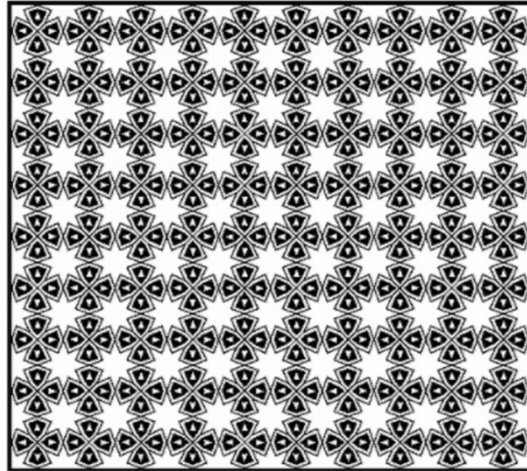

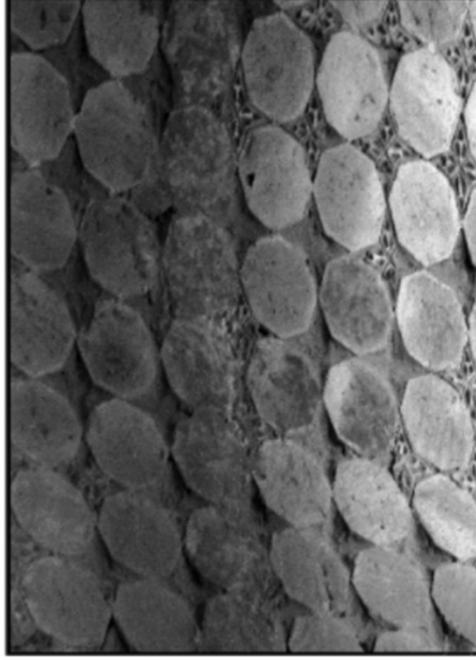
Çizim 8. Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'dan)

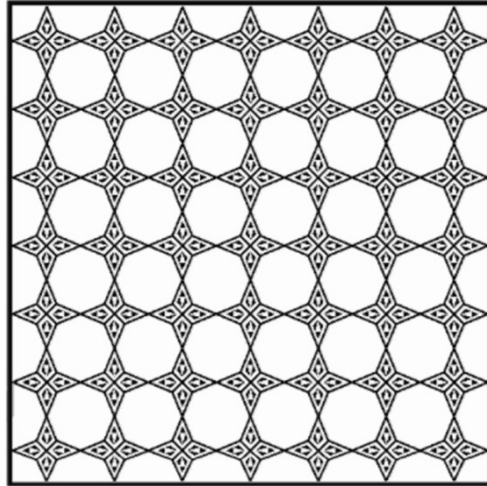
Şekil 25. Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'den)

Çizim 9. Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'dan)

Şekil 26. Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'dan)

Çizim 10. Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'dan)

Tablo 1. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Sasani Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <http://guideiranfrance.com/wp-content/uploads/2017/12/Taq-e-Bostan.jpg>

2: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322628>

3: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322631>

4: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322639>

5: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322673>

Sasani Dönemi (226-651)	Zevvare Mescid-i Cuması
	
	
	

Tablo 2. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Sasani Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://iranatlas.info/sassanid/sasani-art2.htm>

2: <https://iranatlas.info>

3: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322681>

Sasani Dönemi (226-651)	Zevvare Mescid-i Cuması
<p>1</p> 	
<p>2</p> 	
<p>3</p> 	

Tablo 3. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın X. Yüzyıl Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449098>

2: Wilkinson, 1986: p. 145.

İrânın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	Zevvare Mescid-i Cuması
1 	
2 	

Tablo 4. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Abbâsîler Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1, 2 ve 3: Herzfeld, 1948.

4: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449153>

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	Zevvare Mescid-i Cuması
1 	
2 	
3 	
4 	

Tablo 5. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="438 934 690 997">İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum</p>	
 <p data-bbox="438 1470 690 1533">İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum</p>	
 <p data-bbox="438 1701 690 1764">İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum</p>	

Tablo 6. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="418 772 683 827">İmamzade Ahmed b. Kasım, İrân, Kum</p>	
 <p data-bbox="451 1262 651 1316">Bestam Cuma Camii, İrân, Simnan, Bestam</p>	
 <p data-bbox="451 1808 651 1862">Bestam Cuma Camii, İrân, Simnan, Bestam</p>	

Tablo 7. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="451 919 649 970">İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam</p>	
 <p data-bbox="451 1159 649 1209">İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam</p>	
 <p data-bbox="451 1747 649 1797">İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam</p>	

Tablo 8. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="451 779 716 804">İmamzade Yehya, İrân, Veramin</p>	
 <p data-bbox="480 1457 686 1482">Kümbet-i Sebz, İrân, Kum</p>	
 <p data-bbox="480 1877 686 1902">Kümbet-i Sebz, İrân, Kum</p>	

Tablo 9. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="500 747 704 772">Kümbet-i Sebz, İrân, Kum</p>	
 <p data-bbox="500 1184 704 1209">Kümbet-i Sebz, İrân, Kum</p>	
 <p data-bbox="456 1472 748 1497">Veramin Cuma Camii, İrân, Veramin</p>	
 <p data-bbox="509 1738 695 1787">Sultâniye Kümbeti, İrân, Zencân, Sultâniye</p>	

Tablo 10. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://reiseniran.de/>

İrânın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="391 1434 740 1461">Sultâniye Kümbeti, İrân, Zencân, Sultâniye</p>	
<p data-bbox="354 1686 370 1707">1</p> <p data-bbox="415 1860 716 1887">Veramin Cuma Camii, İrân, Veramin</p>	

Tablo 11. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin İran'ın İlhani Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İrânın İlhani Dönemi (1256-1353)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p data-bbox="438 737 714 789">İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran</p>	
 <p data-bbox="402 1045 748 1073">Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan</p>	
 <p data-bbox="402 1444 748 1472">Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan</p>	

Tablo 12. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Anadolu Selçuklu Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://seyahatdergisi.com/sahabiye-medresesi-nerede-tarihi-ve-hakkinda-bilgi/>

2: <http://www.kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=238>

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Zevvare Mescid-i Cuması
 <p>Sivas Ulu Camii</p>	
1 <p>Kayseri Sahip Ata (Sahabiye) Medresesi</p>	
2 <p>Hızır İlyas Türbesi - Kayseri, Develi</p>	

Tablo 13. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Anadolu Selçuklu Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://www.selcuklumisasi.com/architecture-detail/haci-kilic-camii-ve-medresesi>

2: <https://golos.id/mapala/@litrbooh/ruskiij-gorod-yerzurum---turkceziya>

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Zevvare Mescid-i Cuması
<p>1</p> <p>Kayseri Hacı Kılıç Camii</p>	
<p>2</p> <p>Erzurum Çifte Minareli Medrese</p>	

Tablo 14. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Anadolu Selçuklu Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: Eskici, 2006: 93.

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Zevvare Mescid-i Cuması
<p>1</p> <p>Hasankeyf Koç Camisi</p>	
 <p>Beyşehir Eşrefoğlu Camii</p>	

Tablo 15. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Karahanlı Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1: <https://okuryazarim.com/mugak-attari-cami>

2: <https://okuryazarim.com/ozkent-turbeleri/>

3: http://sputnikimages.com/hier_rubric/photo/746670.html

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Zevvare Mescid-i Cumasi
<p>1</p> <p>Muğak Attari Cami - Özbekistan, Buhara</p> <p>2</p> <p>Özkent Türbeleri - Kirgizistan, Özkent</p>	
<p>3</p> <p>Arap Ata Türbesi – Özbekistan, Semerkand, Tim Köyü</p>	

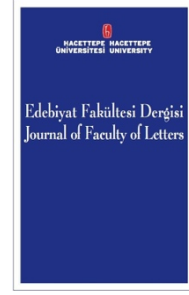

Tablo 16. Zevvare Cuma Camii Alçı Süslemelerinin Tolunoğulları
Dönemi Süslemeleri ile Karşılaştırılması

Numaralandırılmış Resimlerin Kaynağı:

1, 2, 3 ve 4: <https://bit.ly/3msa86p>

Tolunoğulları Dönemi (868-905) İbn Tolun Camii	Zevvare Mescid-i Cuması
<p>1</p> 	
<p>2</p> 	
<p>3</p> <p>4</p> 	

The Detailed Analysis of *the Black Cat* by Edgar Allan Poe in Stylistic Perspective¹

Edgar Allan Poe'nun *the Black Cat* Adlı Eserinin Biçembilimsel Açıdan Ayrıntılı Analizi

Deniz CİVELEK*

Abstract

As a discipline embracing both language and literature works, stylistics has been a great focus to many researches for many years. Dating back to rhetoric, stylistics paves the way for having different views in analyzing literary works. In its broadest sense, stylistics could be defined as a scientific branch to analyze the style of a literary figure within a linguistic framework. Situated within this field, the present paper sets out to investigate the style of Edgar Allan Poe as reflected in his short story “The Black Cat”. The method followed in the study is Leech and Short (1981) method that focuses on lexical, grammatical, figurative, contextual and cohesive aspects in the literary works. Findings obtained through the careful analysis of the texts have potential to contribute to the understanding of Poe’s style as a literary figure. Accordingly, his deliberate choices in punctuations, his lexical choices mostly reflecting his gift in writing, his repetitive use of words arousing fear and dread in the reader, and his skillful use of figures of speech could be considered as among the distinctive aspects of Poe’s style.

Keywords: Stylistics, “The Black Cat”, short story, Leech and Short’s method.

Öz

Hem dil hem de edebi çalışmaları kapsayan bir disiplin olarak biçembilim birçok çalışmanın odak noktası olmuştur. Kökeni retoriğe dayanan biçembilim, edebi eserlerin incelenmesinde farklı bakış açılarına sahip olmanın yolunu açmıştır. En geniş anlamıyla, Biçembilim edebi bir figürün tarzının dilbilimsel çerçevede analizini gerçekleştiren bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Bu alanının içinde yeralan bu çalışma, ünlü yazar Edgar Allan Poe'nun “The Black Cat” adlı kısa hikâyesinde yansıtılan tarzını incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada takip edilen yöntem, edebi eserlerdeki kelime, dilbilgisi, söz sanatları, bağlam ve tutarlılık yönlerine odaklanan Leech and Short (1981)'ün yöntemidir. Metinlerin titiz bir şekilde analizi ile elde edilen bulgular, Edgar Allan Poe'nun edebi bir figür olarak tarzının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Buna göre, noktalama işaretlerindeki kasıtlı seçimi, yazı yazmadaki hünerini sergileyen kelime seçimleri, okuyucuda korku ve dehşet uyandıran kelimelerin tekrarını kullanması ve söz sanatlarını yetenekli bir şekilde kullanması, Poe'nun biçeminin kendine özgü özellikleri arasında sayılabilir.

Anahtar sözcükler: Biçembilim, “The Black Cat”, kısa hikâye, Leech ve Short'un metodu.

¹ This paper is taken from the Master’s thesis “The Stylistic Analysis of “The Black Cat” and “The Tell-Tale Heart” by Edgar Allan Poe”

* Lecturer, Munzur University, Pertek Sakine Genç Vocational School, Department of Foreign Languages and Cultures. E-mail: dcivelek@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4542-0661

Introduction

Although the literature is abundant with the studies analyzing Poe's works, most of them approached the topic within a literary perspective (Bagcıbası, 2010). Understanding Poe's style profoundly also requires an analysis of the linguistic devices he had employed in his works. Acknowledging this, various researchers have conducted stylistic analysis on Poe's works (Ho, 2010), yet the number of studies which analyzed Poe in a detailed stylistic way has remained limited. A closer look at the relevant literature implies that further research on the linguistic aspects of Poe's works is warranted.

Considered as a fusion of the terms style and linguistics, stylistics straddles two interrelated disciplines: linguistics and literary criticism (Liu, 2011). Both fields, therefore, fuel stylistics as an area of study to a great extent. Despite the acknowledgement of the interaction of stylistics with linguistics and literary criticism, stylistics is an area of study in its own right with its distinguishing characteristics and methodology in approaching literary works (Simpson, 2004).

Literature Review

Stylistics is a scientific branch that intermingles literature with language. It is based on linguistic study of the literary texts. As the major source of data for stylistic analysis is the language itself in literary texts, it is so natural for stylistics to be in close connection with the approaches developed in linguistics. Though its roots date back to rhetoric, it is in the 20th century when stylistics started to manifest itself as a field of study. In the 20th century, the direct and major influence on stylistics is attributed to two movements in linguistics: Russian Formalism and Prague School of structuralism. Within these two schools, the pioneering figures having drastic impacts on the development of stylistics are Roman Jakobson, Victor Schlovsky and Vladamir Propp. At the beginning of 19th century, their works shaping Prague School in particular are worth mentioning. The most significant contribution they had made is that they foregrounded the idea that language studies should be more scientific.

With the development of functionalism, formalist scholars shift their movement from formalism to functionalism. Burke and Evers (2014) specify this noting that "With the advent of functionalism in the Prague School, there was a gradual move from text to context, from form to function, from semantics to pragmatics and from logic to rhetoric" (p.41). This has led to the emergence of functional stylistics which drew attention in the middle of the twentieth century. Functional stylistics focuses on the function of a text and contextual factors regarding the literary text. Comparing to formalist stylistics, functional stylistics stresses contextual factors being relevant to the content. However, formalist stylistic is more related with the form rather than content. Their concern is aesthetic position of the literary text. Halliday is among the pioneering figures in functional stylistics. Several stylistic approaches were affected by functionalism. One of them was critical stylistics. Nørgaard, Busse and Montaro (2011) define critical stylistics as a term used to mention stylistic work examining the ways in which social meanings are manifested via language. Fowler (1986) is one of the proponents in critical stylistics. In Fowler's notable work, *Linguistic Criticism*, Fowler investigates the relations between context and text, and the role of reader by the experience.

Having a broader scope, stylistics is not only restricted to the sub-branches of formalist and functionalist stylistics. Depending on the advances in other fields of social sciences, the scope and focus of stylistics have expanded leading to the emergence of other sub-branches including feminist stylistics, critical stylistics, multimodal stylistics, corpus stylistics, pedagogical stylistics and film stylistics. Stylisticians have many goals by conducting stylistic analysis. The remarkable aim is to discover language traits of a literary text (Simpson, 2004). Acquiring language aspects of a text is vital in presenting clues on the text and its author's style. Author's language choice is determined by the help of stylistic analysis.

"The general goal of most stylistic studies is to show the functional significance of formal characteristics of texts for the sake of interpretation and to relate literary effects to linguistic 'causes' in relevance to the whole work" (Wales, 1990, p. 438).

A plethora of studies on stylistics of poems, novels and plays were conducted by several researchers. (Li & Shi, 2015; Kaya, 2009; Nnadi, 2010; Jaafar, 2016; Imami, 2017). They found out that stylistic analysis was a significant tool for exploring the style of the author. However, another genre that attracts the attention of stylisticians recently is the short story. Dawood (2017) conducted a stylistic analysis of Hemingway's "A Very Short Story" by using Halliday's model. In his study, he concluded that Hemingway's writing is minimalist with using a few adverbs or adjectives as he omitted the detailed information and the transitions. In the analysis of sentence length and complexity, it could be deduced that only essential ideas have been conveyed through complex and length sentences. Sağiroğlu (2012) analyzed Lorrie Moore's selected short stories stylistically by employing the method of Leech and Short's four categories. With these categories, Sağiroğlu (2012) introduced Lorrie Moore's style and world view to the reader and presented the writer's linguistic tendencies. In another study, Alemu (2015) carried out a stylistic analysis on short stories of O. Henry by utilizing the categories of Leech and Short (1981). Alemu (2015) stated that O. Henry was an author skillfully addressing the reader by his special language traits such as noun, adverb choice and cohesion. The researcher suggested that the author used transitive, intransitive and linking verbs to facilitate the reader's comprehension of the text. Additionally, he asserted that use of exclamatory sentences had the function of expressing strong emotions such as happiness, sympathy and pain.

The literature sketched out above shows that stylistic analysis leads to developing insights on literary works and their writers' styles. Additional research efforts focusing on different writers and works would doubtlessly deepen our understanding regarding the connection between language and literature. To this end, the present study sets out to investigate Edgar Allan Poe's "The Black Cat" using stylistic methods. In the light of stylistics analysis, it is aimed to discover Edgar Allan Poe's style.

Aim of the Study

This study aims to analyze Edgar Allan Poe's short stories using a stylistic approach by referring to four categories of Leech and Short (1981). The main focus in this analysis is the literary texts entitled "The Black Cat" which is considered to be among the most influential works in American literature. Being one of the prominent figures of American literature, Edgar Allan Poe and his short story "The Black Cat" have been investigated widely by a number of researchers each focusing on different aspects of the works (Bynum, 2009; Rajan, 2009; Stark, 2004; Zimmerman, 2009). However, the amount of research analyzing these works from a pure stylistic perspective has remained restricted. Aiming to address to this gap in the relevant literature, this study intends to explore Poe's style through his linguistic choices in "The Black Cat". Contributing to the literature in this respect is thought to deepen our understanding of Edgar Allan Poe as a literary figure and to provide the researchers with a complete portrait of his style.

Method

"The Black Cat" has been analyzed by the method suggested by Leech and Short (1981). This method offers four basic categories of analysis each with their descriptors. Four categories of analysis cover linguistic features pertaining to lexis, grammar, cohesion and figures of speech in any text. In this method semantic category is not listed separately because Leech and Short (1981) emphasize that analysis of semantic features of text requires intuitive studies. In addition, they claim that there is less agreement in semantic category and it is difficult to measure semantic features.

Table 1: Leech and Short's categories

Lexical Category	Grammatical Category	Figures Of Speech	Context & Cohesion
Noun	Sentence Types	Grammatical	Context
Adjectives	Sentence complexity	Lexical Schemes	Cohesive devices
Verbs	Clause Structure and Types	Phonological schemes	
Adverbs	Word classes	Tropes	

All in all, stylistic analysis could be carried out using various methods and tools each with their own advantages and limitations. The choice of method depends on the purpose and scope of the study. In the present research, Leech and Short (1981) method is thought to be suitable due to its being wide ranging in scope. While most of the methods discussed above target one domain in the analysis, the method described by Leech and Short (1981) is heuristic and systematic as it mainly involves the domain of linguistics. In the present study the short story "The Black Cat" is examined through Leech and Short's method.

Results

Stylistic Analysis of "The Black Cat"

Lexical Processes

The present study sets out to present a comprehensive analysis of "The Black Cat". Below is the detailed stylistic analysis of "The Black Cat" with reference to each research question in a sequential manner. The first research question of the present study was "What are the linguistic and stylistic features of "The Black Cat", and what is the contribution of these features to the interpretation of the story? To provide an answer to this question "The Black Cat" was analyzed focusing on its lexical properties by analyzing the nouns, verbs, adjectives and adverbs. For text comprehension analysis of vocabulary is crucial (Susosy and Tanyer, 2019).

Figure 1 shows the distribution of nouns, verbs, adverbs and adjectives throughout the text. This analysis is conducted manually by counting the nouns, verbs, adverbs and adjectives.

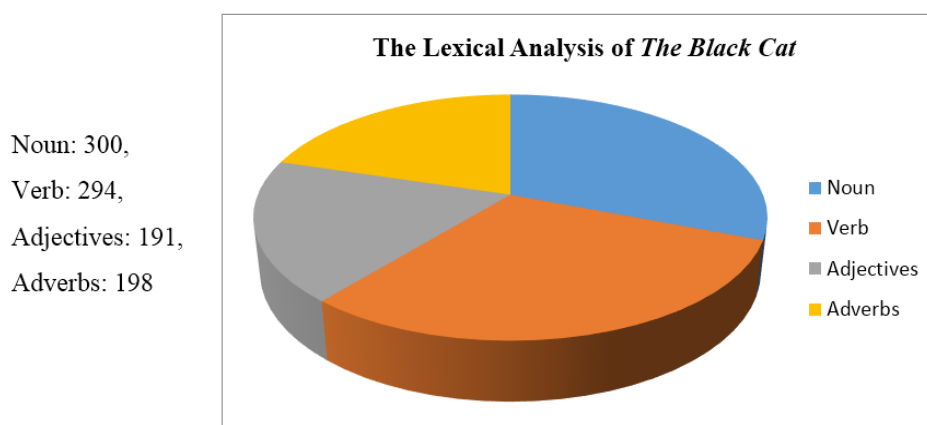

Figure 1: The Lexical Analysis of "The Black Cat"

The first lexical item investigated in detail in the story is the nouns. It has been found out that abstract nouns are superior to concrete nouns. The extensive use of abstract nouns implies significant messages regarding Poe's perception of the imaginary world. The striking and thrilling events reflecting

author's imaginary world are portrayed in the short story with the help of abstract nouns. In the sentences "I fancied that the cat avoided my presence", "I seized him; when, in his fright at my violence, he inflicted a slight wound upon my hand with his teeth", the author has used the abstract nouns "presence", "fright", "violence". Though the cat did not avoid his presence, the narrator dreamed of it and cut one of its eyes. In the excerpt "No sooner had the reverberation of my blows sunk into silence, than I was answered by a voice from within the tomb!—by a cry, at first muffled and broken, like the sobbing of a child, and then quickly swelling into one long, loud, and continuous scream, utterly anomalous and inhuman—a howl—a wailing shriek, half of horror and half of triumph, such as might have arisen only out of hell, conjointly from the throats of the damned in their agony and of the demons that exult in the damnation", it was seen that the author has used many abstract nouns "reverberation", "silence", "scream", "horror", "triumph", "hell" "agony", "demons" and "damnation" which strengthen his perception about his unreal world. In fact, the narrator did not hear the cry of the body. However, he pointed the wall by believing that his hearings were real.

Abstract nouns serve to reflect illusive world. This finding could be linked to the literature reporting the use of abstract nouns in various literary texts. Liu (2011), for example, conducts a stylistic analysis of "The Great Gatsby" in lexical and grammatical category. Based on this analysis, he concludes that the frequent use of abstract nouns shows that Gatsby has an idealist aspect of personality and he lives in this illusive world.

The prominent characteristic of abstract nouns in the present study could be accounted with the author's intention to create a gothic atmosphere with nouns such as "horror", "terror", "violence", "carcass", "blood", "death" and "agony". Similar findings are also reported by Iui (2017) who states that Poe has used some supernatural words such as "demon", "witch", "arch-fiend", "hell" with the aim of contributing to the mystic and horror atmosphere in the story. In the study entitled "A Stylistic Analysis of Lorie Moore's selected stories, Sağiroğlu (2012) stated that abstract nouns are the servers of stylistics create a gloomy atmosphere in the plot. The researcher also highlighted abstract nouns such as suspicion, confusion and contradiction reflected the terrific and turbulent situations in inner world of characters.

Subsequent to the analysis of nouns, the adjectives of "The Black Cat" were analyzed. It was found that the story is composed of nearly one hundred and ninety one adjectives and types of adjectives are given in detail in figure 2 as follows;

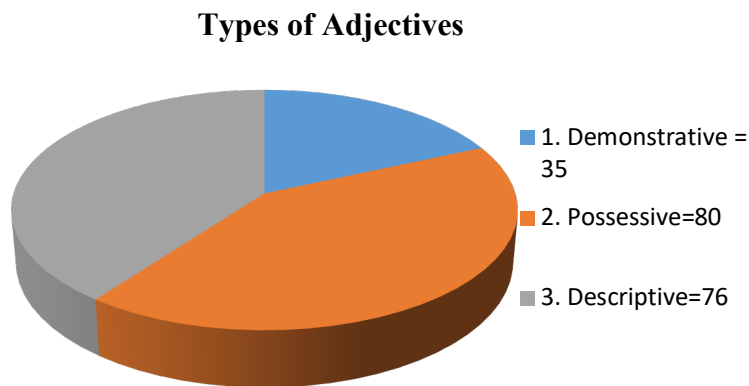

Figure 2: Types of adjectives

This analysis shows that Poe has used many adjectives in this story. The first function of this frequent use of adjectives is that they contribute to strengthen the narration and enable the writer to illustrate the events providing a vivid narration. While the narrator introduced the cat to reader, he preferred to use many adjectives picturing the cat as seen in the sentence. "This latter was a remarkably

large and beautiful animal, entirely black, and sagacious to an astonishing degree”. In the other sentence “ Upon its head, with red extended mouth and solitary eye of fire, sat the hideous beast whose craft had seduced me into murder, and whose informing voice had consigned me to the hangman”, the author employed several adjectives “red”, “extended” “solitary” and “hideous” . With the help of these adjectives the narrator portrayed vividly his new character to reader. Heavy reliance on adjectives is also reported to be the characteristics of Fitzgerald. In the stylistic analysis of “The Great Gatsby”, Liu (2011) expresses that the author uses the adjectives to create romantic sensation and visualize the scene and heighten the theme. Another significant function of adjectives in “The Black Cat” is to show the reader the shifts of the protagonist from a lovely mood to a mood of intemperance against the cat. At the start of the text, the narrator uses the following sentences relating with his sympathy of the cat;

[1] “This latter was a remarkably large and beautiful animal, entirely black and sagacious to an astonishing degree” (p.4).

[2] “I alone fed him, and he attended me wherever I went about the house” (p.4).

However, day by day this love turns into hatred and he calls “The Black Cat” as poor beast, brute and hideous beast as shown below;

[3] “Its evident fondness for me, rather disgusted and annoyed. (p.9)

[4] “By slow degrees these feelings of disgust and annoyance rose into the bitterness of hatred” (p.9).

The emotions of the narrator change to a great extent from the start of the story to the end. Similar findings are also reported in the stylistic analysis of “The Black Cat” by Iiu (2017) who expresses that the adjectives such as “disgusted” and “annoyed” adjectives turns to nouns such as “disgust” and “annoyance” to enhance the feeling of hatred.

Another function of the use of adjectives in “The Black Cat” is to portray the narrator’s complicated and confused mind as exemplified below;

[5] “I grew day by day, more moody, more irritable, more regardless of the feelings of others” (p.4).

The adjectives reflect the change in the mental state of the narrator and his inner conflicts. Some adjectives are also used to highlight the contrast in the story. The sentence below is the exemplar of contrast.

[6] “The moodiness of my usual temper increased to hatred of all things and of all mankind; while, from the sudden, frequent and ungovernable outbursts of a fury to which I now blindly abandoned myself, my uncomplaining wife, alas, was the most usual and the most patient of sufferers” (p.11).

[7] “A deadly sin that would so jeopardize my immortal soul as to place it if such a thing were possible even beyond the reach of the infinite mercy of the most merciful and most terrible God”(p.6).

In sentence 6, the author has used four adjectives for depicting the contrast; “fury”, “sudden”, “ungovernable” and “frequent”. On the other hand, the author uses adjectives such as “uncomplaining”, “most usual” and “most patients” to portray the narrator’s wife. In sentence 7, the use of “merciful” and “terrible” at the same sentence illustrates the contrast.

The last point of analysis in the lexical category is the number of verbs in “The Black Cat”. In this analysis, verbs are counted as nearly 294 in the story and the majority of verbs are composed of active verbs. Based on this finding, it could be suggested that the author prefers using extensive active verbs to narrate striking and active events. “The Black Cat” narrates three active events as illustrated below;

[8] “I took from my waistcoat-pocket a penknife, opened it, grasped the poor beast by the throat and deliberately cut one of its eyes from socket” (p.5).

[9] “One morning in cold blood, I slipped a noose about its neck and hung it to a limb of a tree” (p.6).

[10] “The cat followed me down the steep stairs, nearly throwing me headlong, exasperated me to madness” (p.11).

First of all, the narrator cuts one of the cat’s eyes from the socket. To narrate this event, the author employs mostly active verbs. In the second event, the narrator does not endure the existence of the cat and hung it on one of the trees in the garden. In the last event, narrator kills his wife with an axe. Successive line of active verbs could be regarded as a tool to increase the reader’s excitement and suspense and

horror. The sentences (8) and (9) in which active verbs are heavily used mentions the events relating with the cat's being hanged. It could be understood that the readers are in horror as they read this scene. In sentence (10), the use of active verbs arouses the readers' curiosity since the reader is in suspense regarding the end of cat.

Another salient thing in the choice of verbs, the author used the verbs arousing negative feelings and horror. The short story contains the verbs "cut" "hung", "illuse", "maltreat", "neglect", "dislike" and "bury". In addition to the choices of noun and adjective, the author is the master at preferring the verbs which create the gloomy and dark atmophere.

To sum up, in the lexical category the first item analyzed is the use of nouns. It was found out that Poe has preferred abstract nouns to reflect his imaginary world. He has also aimed to contribute to the mystic and horror atmosphere by using supernatural words. The secondly analyzed aspect of the story is the adjectives which are used by the author to picture the author's complicated and confused mind. The last item scrutinized is the verbs which are found to be mostly active verbs functioning to enhance the reader's suspense and horror. Next section provides information about the analysis of "The Black Cat" based on the grammatical category of Leech and Short (1981) method.

Grammatical Category

As mentioned before (see section 4.2.1), linguistic and stylistic properties of "The Black Cat" was examined under four categories. Accordingly, the second category of the analysis is the grammatical category through which the sentence types, sentence complexity, clause types, clause structure, noun phrases, noun phrases and word classes were thoroughly analyzed. All analyses were conducted manually. Figure 2 illustrates the sentence types in "The Black Cat".

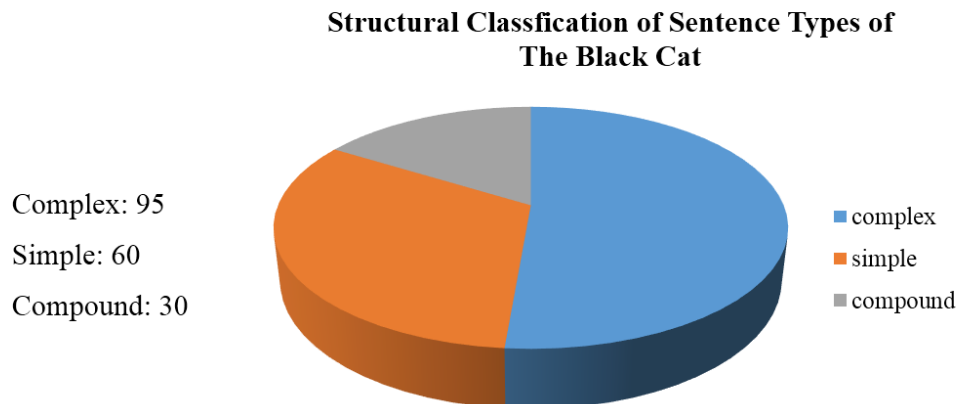

Figure 3: Structural Classification of Sentence Types of "The Black Cat"

As seen in Figure 3, three main types of sentences, complex, compound and simple sentences are all utilized in the story. It has been found that "The Black Cat" contains a total of 188 sentences out of which 95 is complex, 60 is simple and 30 is compound. The dominance of complex sentence throughout the story could be explained in connection with his confused mind and his attempt to present interrelated events.

The functional classification of sentence types

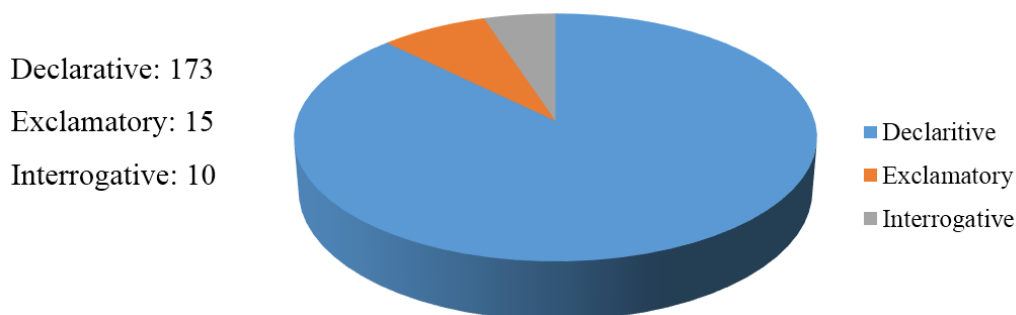

Figure 4: The functional classification of sentence types

Following sentence type analysis, the clauses were also examined focusing on their functions as suggested in the chosen method. As it is clear from Figure 4, Poe has much more declarative sentences (n=173) compared to other sentence types. Interrogative sentences are the ones to have the least use in this story. The narrator expounds his unclear mental state by using interrogative question at the first part of the story. However, narrator then prefers mostly declarative sentences for describing the events.

Representing the commonest types, the function of complex sentences in “The Black Cat” is twofold. One function is to create an effective style to explain the things about the main idea in detail because narrator needs to explain his confused mind and the other one is to guide the reader to have some interpretation. In his sentences, subordinating clauses are dominant compared to coordinating clauses as illustrated below;

[11] “For the most wild yet most homely narrative which I am about to pen, I neither expect nor solicit belief.” (p.1),

[12] “I blush, I burn, I shudder, while I pen the damnable atrocity.” (p.5),

[13] “Uplifting an axe and forgetting in my wrath, the childish dread which had hitherto stayed my hand, I aimed a blow at the animal, which of course would have proved instantly fatal had it descended as I wished”(p.11).

The subordinate clause includes too many details. The sentence, “For the most wild yet most homely narrative which I am about to pen”, is a subordinate clause that includes detail and allows the reader some interpretations while the other sentence “I neither expect nor solicit belief” reflects the main idea. In addition, these sentences show the turbulent state of narrator. Similar findings are noted by Malik (2017) who stresses that complex sentences are used for creating an effective style for explaining much more things about the main idea. In Liu(2015)’s study on William Faulkner’s novel “The Sound and The Fury”, the researcher stresses that the common use of complex sentences is related with the character’s mind’s complexity. Sentence 12 illustrates the aim of using complex sentences.” I blush, I burn, I shudder” is main clause that shows the dreadful event of story and “while I pen the damnable atrocity” implies the main character’s inner conflict and agony. The last sentence shows that the sentences “uplifting an axe”, “forgetting in my wrath” and “which had hitherto stayed my hand”, “which of course would have proved instantly fatal”, “had I descended as I wished” are subordinate clauses whereas the sentence “I aimed a blow” is the main clause. The details of dreadful murder are given by subordinate clauses.

The last conspicuous aspect of “*The Black Cat*” in regard to grammatical category is pertaining to the position of adverbs and prepositions. Poe has used several adverbs and prepositions in sentence initial position as shown below.

[15] “From my infancy I was noted for the docility and humanity of my disposition.” (p.1),

[16] “With these I spent most of my time and never was so happy as when feeding and caressing them” (p.3).

[17] “In their consequences, these events have terrified-have tortured-have destroyed me” (p.3).

The author uses these sentences which begin with preposition “from”, “with” and “in” to draw attention of the reader.

The present section comprises of the analysis of the sentences based on the grammatical category offered by Leech and Short. The findings show that Poe has used complex sentences to reflect his confused mind and interrelated events. His tendency to use relative clause in a great deal could be linked to his efforts to strengthen the meaning and convey positive messages about the narrator. The author’s extraordinary placement of adverbs and prepositions demonstrates his endeavor to attract the reader’s attention. The next section gives information about the figures of speech by analyzing the figures such as the simile, metaphor, alliteration and personification.

Figures of Speech

Another category through which the analysis of “The Black Cat” could provide fruitful results is the figure of speech. Within this category, repetition, simile, alliteration, symbolic language and punctuation have been the focus of the analysis. Most outstanding aspect of the work under investigation is the repetitive words that are extensively used as illustrated in the following excerpt;

“One morning, in cold blood, I slipped a noose about its neck and hung it to the limb of a tree -hung it with the tears streaming from my eyes, and with the bitterest remorse at my heart - hung it because I knew that it had loved me and because I felt it had given me no reason of offence - hung it because I knew that in so doing I was committing a sin - a deadly sin that would so jeopardize my immortal soul as to place it” (p.6).

A quick look at the excerpt above reveals repetitive use of a number of words (e.g. *hung* four times; *because*, three times and *sin*, twice). When the frequency of repetitive words is considered in connection with the theme of the book, it is understood that the author deliberately uses repetition while describing crisis and inner conflict of the protagonist. The logic behind this could be to increase the excitement and suspense in the reader.

Being one of figurative language elements, alliteration is also found to be frequently preferred by the author as illustrated in the following sentences.

[21] “I took from my waistcoat-pocket a penknife, opened it, grasped the poor beast by the throat and deliberately cut one this eyes from the socket”.

[22] “I blush I burn I shudder while I pen the damnable atrocity”.

In the first sentence “pocket”, “penknife” and “poor”, in the second sentence “blush”, “burn” are examples of alliteration. The frequent use of alliteration could enable to quicken the flow of events and create an aesthetic effect in this work.

The symbols, as the distinctive elements of figurative language are another distinguishing aspects of “The Black Cat”. The author has used a great range of symbols for an effective narration. To start with, “The Black Cat”, the title itself is a symbol which hints the evil incidents in the story. In the western culture, black cat is seen as bad omen and to meet a black cat creates a negative feeling in the atmosphere (Piercy, 2013). Second, the alcohol, when interpreted in connection with the plot, symbolizes a drive that leads to intemperate manner. This idea is supported by Poe’s sentences “For what disease is like Alcohol”. Third, gallows in the story are preferred as an efficient symbol in the story since the gallows are generally treated as the symbol of death. In this story, gallows as a symbol appears towards the end of story when the narrator recognizes the sign on the cat. The linguistic context in which the word gallows is used is characterized by semantically negative lexis such as “agony”, “ghastly”, “mournful”, “terrible”, “death”. These semantically negative concepts could make a support for considering gallows as a symbol of death. Additionally, gallows functions as a visual reminder of the narrator’s crime. The fire symbolizes the warning from God and implies that if one deals with evil deeds, he is punished. Fire could be a tool to remind unforgettable events and foreshadows the unfortunate catastrophe of the character. (Manopriya,

2015). Another symbol is the cat's eye which is a symbol referring to the revenge of the cat. The starting point of atrocity is the narrator's cutting of one of eyes from socket. When the narrator looks at the cat that has only one eye, he acts perversely and murders the cat by hanging. Therefore, the eye is a key figure in the story. Poe has named the cat as Pluto. The last symbol included in the scope of study is the name Pluto. This name could be connected to Pluto that is the god of underworld and represents death in Roman mythology (Seeman, 1894). Based on this, Poe's choice of Pluto to name the cat could be claimed to be deliberate as "The Black Cat" symbolizes death. As a last symbol, Poe has used the house which comes to the fore with gothic side. (Kocsoy, F.G, 2010). The frequent torture against animals in the house gives the reader negative impression about the house.

The next category focused in stylistic analysis is the paradox which means self-contradictory statement as a kind of oxymoron (Wales, 2014). The short story "The Black Cat" presents extensive paradox relationship between the inner world of the narrator and his actions. At the beginning of the story, the narrator narrates his own personality and he explains himself stating that he is a docile person who also likes pets. However, he murders one black cat and attempts to murder the other one. The second significant paradox arises from the murders. He viciously murders "The Black Cat", but he feels remorse and agony after abusing and murdering the cat.

Capitalization and italic use are distinctive traits in figurative language. Poe prefers capitalization at the nervous and dreadful moments. Sentences above demonstrate capitalization in the words, "horror", "agony", "gallows" and "death" to highlight the nervous state of narrator. The dominant use of capitalization could be also an instrument for stressing the changes in protagonist. As exemplified in the sentence below,

[23] "And then came, as if to my final and irrevocable overthrow, the spirit of PERVERSENESS" (p.5)

The capitalization of perverseness shows the change protagonist's mood.

Italic use is also conspicuous in the sections where the author talks about the cat. As illustrated below,

[24] "We had birds, gold fish, a fine dog, rabbits, a small monkey and a *cat*" (p.4)

[25] "It was this unfathomable longing of the soul to *vex itself*", (p.6)

[26] *because*.... hung it *because* I knew that it had loved me, and *because* I felt it had given me no reason offence-hung it *because* I knew that in so doing I was committing a sin(p.6)

This usage could be linked to the author's conception of the uniqueness of cat. Attributing a distinctive role to the cat, this graphological marker could hint that the cat is the main figure in the story. In sentence 25, the Italic use of "vex itself" strengthens the suffering of narrator from perverseness. The other italic use is the word "because" through which the narrator tries to explain him. The graphological deviation in the word "because" makes it more conspicuous giving the impression that what the narrator is interested in is to make people understand his reasons. In addition, considering the desperate situation of narrator, it could also show that the deep remorse and agony of narrator.

The last category of figurative language as suggested by Leech and Short (1981) is the punctuation marks which are also a type of graphological deviations in the text. Punctuation mark is noted as tropes in Leech and Short's method of analysis. A thorough analysis of "The Black Cat" has shown an efficient use of punctuation marks. Table 3 displays the major punctuation marks with their raw frequency and percentages obtained through manual calculation.

Table 2. Punctuation Marks of “The Black Cat”

Punctuation	Symbol	The Total No.	Percentage
Comma	,	339	58.5 %
Dash	-	15	2.5%
Full Stop	.	173	29.8 %
Exclamation	!	15	2.5 %
Semicolon	;	21	3.6 %
Question mark	?	10	1.7 %
Colon	:	4	1.4%
Parentheses	( )	2	0.3 %
Total		579	100%

A closer look at the Table 2 demonstrates that comma (n=339) is the most frequent punctuation compared to other punctuation marks such as full stop (n=173), dash (n=15), exclamation (n=15), semicolon (n=21), question (n=10), parentheses (n=2) and colon (n=4). One function of comma in the story under investigation is to convey the meaning unambiguously. This interpretation is also reported in the previous studies attributing comma the function of creating clarity in the meaning. (Lukeman, 2006 & Lauchman, 2010). Therefore, Poe’s use of comma could be linked with his desire to prove himself on his crime by expressing his deed through comma. Another mostly used graphological style marker in “The Black Cat” is the dashes. Lauchman (2010) stated that dash has several functions such as directing the reader to pay attention to the sentence, moving ideas apart and interrupting the main thought. In parallel with this, in the present study, author’ reliance on dashes could be interpreted in connection with his desire for drawing attention. The most evident use of dash is seen in the sentence as follows:

It was now the representation of an object that I shudder to name - and for this above all, I loathed, and dreaded, and would have rid myself of the monster had I Dared—it was now, I say, the image of hideous-of a ghastly thing-of the Gallows! - oh mournful and terrible engine of Horror and of Crime –of Agony and of Death. The author narrates the dismay and dread of narrator when he notices the mark of gallows (p.8).

As an interim summary, in the figurative language category, it could be deduced that the repetitions are mostly used at the climax scenes for enhancing thrill and horror. The author has preferred the use of symbols frequently for an effective narration. Focusing on the punctuation marks, it could be concluded that the comma is the most frequent marker which mainly functions to provide clarity. Finally, the use of italic and capitalization is striking in the story and they are used to draw attention.

Context and Cohesion

The last section of stylistic analysis of “The Black Cat” is composed of contextual and cohesive devices. In this section, some elements such as narrator, conjunctions, ellipsis and substitution are analyzed in detail. As the first item to be analyzed, the narrator is scrutinized, and it is noticed that an unnamed narrator tells the story. The narrator commences with telling a story with the desire of confessing something. Being remorseful of the murders he commits, he narrates the story in details. The narrator as a docile person to pets, one day abuses the pets under the influence of alcohol. His attitudes changes from temperate character to intemperate one. Narrator at first abuses his loved cat and takes of its one eye, and this atrocity continues with hanging the cat on the tree. Despite being extremely remorseful for this dreadful event, he attempts to kill the second cat and he murders his wife accidentally. In spite of all these events, the fact that he narrates the story with a great calm implies that he tries to explain that he is not mad because the narrator has some fears of misunderstanding when he narrates the murders. The narrator directly addresses the readers and the reader learns every detail from first point of view.

Narrator addresses “The Black Cat” as the pronoun “he” at the beginning of the story as exemplified below.

[27] “I alone fed him and he attended me wherever I went about the house”.

However, his love of cat shifts to the hatred and the narrators’ addressing alters from pronoun “he” to “it” as illustrated below;

[28] “I slipped a noose about its neck and hung it to the limb of a tree”. This change refers to the shift in the narrator’s feelings”.

There are a plethora of cohesive devices in this short story. Firstly, coordinating conjunctions are dominant to subordinating conjunctions. Being striking in coordinating conjunctions, “but” and “and” are common. Almost every sentences of Poe involve one of them. The author tells an event and situation and successively, he uses “but”. From the frequency of “but”, it is possible to conclude that narrator is always preoccupied with explaining his actions. In addition, the initial use of “but” is striking in this short story. Wales (1990) states that its initial use is preferred to create dramatic effect in the literary text. The common use of “and” could be interpreted as a message clarifying that the events will not complete and they will continue. Virtanen (1992) stresses that the narrator uses “and” to show that there is no gap between main actions and events will follow subsequently.

Another cohesive device is ellipsis which means omitting words without any changes in the meaning of sentence. Wales (1990) has described ellipsis “as an implicit device to be assumed to happen but not described or enacted is a means of speeding up the action or pace of the discourse “(p.130). The author has used some ellipsis as illustrated below.

[29] “Who has not a hundred times, found himself committing a vile or a stupid action, for no other reason than because he knows he should not?”

[30] “During this period there came back into my spirit a half sentiment that seemed, but was not, remorse”,

In sentence 29, verb is omitted. In sentence 30, the subject is omitted. Poe has added difference to the work by ellipsis. Ellipsis also helps the communication become easier and more economical by avoiding repetition (Wales, 1990). Except ellipsis, substitution is also employed by the author as exemplified below,

[31] “The walls, with one exception had fallen in” “This exception was found in a compartment wall, not very thick” (p.7)

[32] “We had bird, gold-fish, a fine dog, rabbits, a small monkey, and, a cat. This latter was remarkably large and beautiful animal, entirely black, and sagacious to an astonishing degree” (p.4)

[33] “My wife had called my attention, more than once, to the character of the mark of white hair, of which I have spoken, and which constituted the sole visible difference between the strange beast and the one I had destroyed” (p.10).

In sentence 31, exception substitutes for wall. In sentence 32, latter substitutes for cat. Sentence 33 shows that *the one* substitutes for “The Black Cat”. Substitution is used to provide brevity. (Wales, 1990). As it is seen above sentences, Poe selects a short and concise narration. This idea is supported by the use of ellipsis in the short story by Poe.

All in all, the present study analyzed the short story “The Black Cat” under the titles of lexical, grammatical, figures of speech, context and cohesion categories. When aforementioned analyses are taken into consideration, it is possible to deduce that Poe has used complex sentences to reflect narrator’s confused mind. Furthermore, Poe has employed punctuation marks extensively, particularly comma for drawing attention of the reader at the edgy points. The use of italics and capitalization by Poe form a distinctive style for creating suspense and increasing the excitement. In addition, the extensive use of abstract nouns could be a prominent characteristic to determine Poe’s style and his inner, allusive world. Based on the analysis of contextual and cohesive elements, it could be concluded that the author narrates the story by means of the first person narrative technique and the author exclusively selects an unnamed narrator. To form cohesion in the story, the author uses ellipsis, substitution and coordinating conjunctions heavily.

Conclusions

The present study analyzes stylistically the short story “The Black Cat” by Edgar Allan Poe. The stylistic analyses are carried out according to Leech and Short’s method (1981). In the lexical analysis of “The Black Cat”, the findings show that Poe has used much more abstract nouns with supernatural and horror themes. It deduces from the findings that the author has lived in romantic atmosphere in his own world. Moreover, with the analysis of the abundance of adjectives, it is concluded that Poe has employed descriptive narration. Employing various symbols such as gallows, black cat, and watch pave the way for drawing attention of readers and enhancing the suspense. The evident use of capitalization could be used as a tool to pay attention to the moments when the horror and excitement are dominant. The common use of italic words indicates that the narrator regards the italic words exclusively. Poe’s use of dash is striking in the short story and it could be linked with Poe’s attempt to create different style by using punctuation marks. In the analysis of coordinating conjunction, it is clearly seen that “and” and “but” are frequently used. Particularly, their initial use in the text could be interpreted as an element in Poe’s distinctive style for catching attention.

As a conclusion, it could be seen that a few number of stylistic analyses of short stories of Edgar Allan Poe are taken place in the literature by disclosing the style of Edgar Allan Poe. However, in this study “The Black Cat” was analyzed in four domains of Leech and Short’s method compared to the other studies which comprise of one or two categories of the method. In addition, the comprehensive analysis of symbols, punctuation marks, repetitive words and cohesive devices are striking in the present study. At the end of analysis, it was deduced that Poe was a distinguished and genius author with selecting words, sentences and practicing single effect into the stories. In each stories, the reader focus on only the murders with great suspense, in a sitting. Accordingly Poe has achieved single effect in this story. At the same time, it is noticed easily gloomy and gothic side of Poe as he mainly employs horror and gothic themes and terms.

References

- Alemu, A. (2015). *Stylistic analysis of selected short stories of O. Henry*, (MA Dissertation). Addis Ababa University: Ethiopia.
- Bally, C. (1909). *Traite de Stylistique Francaise*: Paris (1960).
- Beck, Warren. (1960) William Faulkner's Style. In F. J. Hoffman and O. W. Vickery (Eds.), *William Faulkner: Three Decades of Criticism. East Lansing* (pp. 142-156). Michigan: Michigan State UP.
- Burke, M. & Evers, K. (2014). Formalist stylistics. In M. Burke (Ed.), *The Routledge Handbook of Stylistics* (pp.11-31).London: Routledge.
- Fouzia, D. (2014). Interpretation of the symbol Black Cat in Edgar Allan Poe's Short Story. p. 5. Retrived June, 2016, from <https://bu.univ-ouargla.dz/master/pdf/Djaafour-Fouzia.pdf?idmemoire=4315>.
- Fowler, R. (1986). *Linguistic criticism*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An introduction to functional grammar* (revised by C. Matthiessen). London: Routledge.
- Montgomery, T. & Hayes, K. J. (2012). *Edgar Allan Poe in context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iiu, Qian. (2017). A stylistic analysis of Edgar Allan Poe’s “The Black Cat”, *International Journal of English and Literature*, 7(6), 43-48.
- Isaoglu, H. (2014). *A psychoanalytic criticism of Nathaniel Hawthorne’s Scarlet Letter and Melville’s Moby Dick*, (MA Dissertation). İstanbul Aydın University, İstanbul.
- Jaafar, E. A. (2014). A stylistic analysis of two selected poems, *Journal of College of Education for Women*, 25(1), 238-248.
- Jakobson, R. (1960). Closing statement: Linguistics and poetics. In D. Birch & M. O’Toole (Eds.), *Functions of style* (pp. 350–377). Massachusetts: The MIT Press.
- Jianbo, L. (2015). Idiosyncrasies and literary Functions of Long Sentences in The Sound and the Fury. *Comparative Literature: East & West*, 24(1), 40-49.
- Kaya, S. (2009). *Stylistic snalysis of Charles Dickens’ Chrismas Book*, (PhD Dissertation), Ankara University, Ankara.
- Koçsoy, F. G. Shirley Jackson’ın Hill House’un Büyüsü adlı romanında gotik mekân ve anne-kız ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 91-104.

- Lauchman, R. (2010). *Punctuation at work: simple principles for achieving clarity and good style*. AMACOM Div American Mgmt Assn.
- Leech, G. & Short M. (1981). *Style in fiction*. London: Pearson.
- Liu, L. (2011). On the interactivity of stylistic analysis. *Studies in Literature and Language*, 2(3), 103–107.
- Lukeman, N. (2006). *A dash of style - The Art of Punctuation Mark*. New York: W. W. Norton & Company.
- Nørgaard, N. Busse, B., & Montoro, M. (2010). *Key terms in stylistics*. New York: Continuum International Publishing.
- Piercy, J. (2013). *Symbols: A universal language*. London: Michael O'mara Books.
- Sağiroğlu, R. A. (2013). *Stylistic Analysis of Lorrie Morre's selected short stories: Like Life, People Like that are the only people here: Canonical Babbling in Peed Onk and How to be an other woman*, (MA Dissertation), Selçuk University, Konya.
- Seemann, O. (1894). *The mythology of Greece and Rome*. London: Harper & Brothers.
- Short, M. (1996). *Exploring the language of poems, plays and prose*. London: Longman.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.
- Susoy, Z. and Tanyer, S. (2019). The role of vocabulary vs. syntactic knowledge in L2 reading comprehension. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 5(1), 113-130.
- Virtanen, Tuija, 1992. Issues of text typology: narrative—a 'basic' type of text? *Text 12*, 293–310.
- Wales, K. (1990). *A dictionary of stylistics*. New York/London, Longman.
- Widdowson, H.G. (1975). *Stylistics and the teaching of literature*. London: Longman.

Alman Çocuk Kitabında Türk Çocuk Motifi: İngrid Kötter "Die Kopftuchklasse" Örneği¹

Turkish Child Motif in the German Children's Book: The Example of Ingrid Kötter "Die Kopftuchklasse"

Neslihan AKDEMİR KAPLAN*, Erkan ZENGİN**

Öz

Almanya'da yaşayan yaklaşık 1,5 milyon Türk ve onların çocukları birçok Almanca çocuk kitaplarında yer almaktadır. 1970'lerden itibaren Almanya'da "yabancı" başlığı altında hem Türk yazarlar hem de Alman yazarlar tarafından kaleme alınmaya başlanan Türk çocukları, böylece toplum içerisinde görünüm kazanmıştır. Türk çocuklarının sorunlarının aktarıldığı bu kitaplar, onların anlaşılabilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Çocuklara yönelik yazılan bu kitaplarda, yansıtılan Türk çocukların dış görünüşü, kültürü, dini ve dili nedeniyle yaşadığı dışlanma gözler önüne serilmektedir. Hoşgörü, dayanışma, kültürel saygı ve ırkçılığın her türlüünü kınama, birçok Alman çocuk edebiyatı yazarlarının başlıca hedefleri arasında olmuştur. Çocuk ve gençlik edebiyatının en önemli özelliklerinden biri de iki kültürü birbirine yaklaştırma işlevinde bulunmasıdır. Göçmen çocuklarını ele alan çocuk ve gençlik edebiyatının odak noktasında ise kimlik arayışı, yabancı bir ülkede dışlanma ve anavatan kültürüyle çatışmadır. Bu çalışma öncelikle, günümüzde de çok aktüel bir konu olan çok kültürlü bir toplumda bir arada yaşama problemini anlamaya yöneliktir. Farklı kültürleri ve onların gelenekleri çatıştığında, çözülmesi gereken sorunlar ortaya çıkmaktadır. İngrid Kötter'in de "Die Kopftuchklasse" isimli çocuk kitabı bu sorunu çocukların da anlayabileceği bir şekilde ele alarak iki kültürü birbirine yaklaştırmayı amaçlamıştır. Eser özellikle Türk kökenli çocukları hedef alması nedeniyle bu çalışmada incelenmiştir. Çalışmamızın amacı Türk kökenli çocukların dış görünüşü nedeniyle yaşadıkları sorunları tespit etmek ve kitapta ki Türk çocuk motifini etraflıca incelemektir. Türk göçmen çocuklarının dini ve kültürel yapıları Alman çocuklarından farklı olması, diğer yabancı çocuk ve gençlere göre daha fazla dikkat çekmekte ve tepki oluşturabilmektedir. Sonuç olarak, Türk kökenli çocuk ve gençlerin seçilen söz konusu eserde karşılaştıkları sorunlar karşısında ne hissettikleri ve nasıl etkilendikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: Çocuk, Çocuk ve Gençlik Kitabı, Almanya, Türkiye, Die Kopftuchklasse, İngrid Kötter.

¹ Bu çalışma Neslihan AKDEMİR KAPLAN'ın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Erkan ZENGİN danışmanlığında hazırlamış olduğu "1990 Sonrası Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatında "Türk Çocukları" MOTİFİ" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: neslihantr2000@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7035-2613

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: ezengin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3306-839X

Abstract

Approximately 1.5 million Turks and their children living in Germany are found in many German children's books. Turkish children, who started to become the subjects of books of both Turkish and German authors under the title "foreigner" in Germany since the 1970s, thereby gained visibility in the society. These books, which have been a means of conveying the problems of Turkish children, are very important for Turkish children to be understood. In these books, which were written for children, the exclusion experienced by Turkish children due to their appearance, culture, religion and language is presented. Tolerance, solidarity, cultural respect, and condemning all types of racism have been among the major goals of many German authors of children's literature. One of the most important features of children's and youth literature is that it serves to bring the two cultures closer together. The focus of children's and youth literature on migrant children is the search for identity, exclusion in a foreign country and conflict with the culture of the homeland. This study primarily focuses on understanding the problem of living together in a multicultural society, which is still a very current issue today. When different cultures and their traditions clash, problems that need to be solved arise. The children's book "Die Kopftuchklasse" by Ingrid Kötter handles this issue in a way that children too can understand and thereby aims to bring the two cultures together. The work was examined in this study, especially because it targets children of Turkish origin. In our study, problems experienced by Turkish children due to their appearance, and the motif of the Turkish child in the book will be extensively analyzed. The fact that the religious and cultural structures of Turkish immigrant children are different from those of German children draws more attention and creates a reaction than other foreign children and youth. As a result, it has been revealed how children and young people of Turkish origin feel and how they are affected by the problems they encounter in the selected work.

Keywords: Child, Children and Youth Book, Germany, Turkey, Die Kopftuchklasse, Ingrid Kötter.

Giriş

Almanya 1960'lı yılların başından itibaren özellikle "misafir işçilerin" işgücü göçü nedeniyle bir göç ülkesi haline gelmiştir. O zamandan beri Türk vatandaşları Almanya'da ki en büyük yabancı grubu temsil etmektedir. En geç yetmişli yılların sonunda, Türk misafir işçileri ailelerini Almanya'ya getirmeleri ile Alman nüfusunun kalıcı bir parçası haline gelmişlerdir. 1970'li yıllarda yabancı vatandaşların sayısı 3 milyondan 4,5 milyona çıkmış, 1989 yılında yabancıların sayısı ise 4,8 milyona ulaşmıştır ancak bu artış gelecek yıllarda yavaşlamıştır. Birinci, ikinci veya üçüncü kuşakta yaşayan Türk kökenli vatandaşların Almanya'da ki ekonomik yerleri yıllar içerisinde doldurulamaz hale gelmiştir.

Almanya'da yaşayan göçmenler arasında en büyük yabancı grubu temsil eden Türkler ve onların çocukları göçün ilk yıllarından itibaren roman ve hikâyelerde yer almaktadırlar. Edebi yapıtlarda Almanların Türk kökenli çocukları hikâyelerine yansıtmaları, Türk çocuklarının yabancı toplum tarafından nasıl algılandıkları açısından önem arz etmektedir. "Die Kopftuchklasse" isimli kitapta, Ingrid Kötter 80'lerin tüm sosyal temalarına ve fikirlerini hikâyeye yansıtmaya çalışmıştır. 80'li ve 90'lı yıllarda gerçekçi gençlik edebiyatı yazımında "çok kültürlülük" adı altında ağırlıklı olarak yabancı ülkede doğmuş, genellikle belirsiz bir geleceği ve iki kültür arasında kalmış olan ikinci ve üçüncü kuşak yabancı gençlerin sorunlarına değinilmiştir. Gerçekçi çocuk edebiyatı başka bir kültürün gelenek ve göreneklerini okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Kötter, hikâyede özellikle Türk kökenli işçilerin çocukları ve çok kültürlülük üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, "Die Kopftuchklasse" isimli eserde Türk kızları Hatice, Ayşe ve Hanife'nin farklı kültürden olmaları nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldıkları ve sosyal çevreleri tarafından dışlandıkları anlatılmaktadır. Hikâye arkadaşlığın tüm bu engellerin üstesinden gelebileceğini de göstermektedir. Bu itibarla çalışmamızda, iki farklı kültür arasında kalan Türk çocuklarının bu durum karşısında ne hissettikleri ve nasıl etkilendikleri üzerinde durulmuştur.

Alman Çocuk Edebiyatı

Çocuk edebiyatı en basit şekliyle çocuklara yönelik yazılmış ya da çocuklar tarafından okunan bütün yapıtlardır. Ancak çocuk edebiyatının kitaplarda, ansiklopedilerde ve sözlüklerde birçok farklı tanımı mevcuttur. "Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sözlüğü"nde çocuk edebiyatı:

- a) çocuklar için özellikle üretilmiş tüm metinler (özel çocuk edebiyatı),
- b) çocuklar tarafından onlar için özel olarak üretilmek zorunda kalmadan tüketilen tüm yazılar (örneğin gazete) veya genç okuyucular tarafından okunan (okul kitapları, ders kitapları) (geniş anlamda çocuk edebiyatı, ayrıca çocuklara yönelik okuma parçaları) (Doderer, 1984, s. 161)

şeklinde tanımlanmaktadır.

Almanya’daki çocuk edebiyatının gelişimi yetişkin edebiyatından ayrılması ve bağımsız bir edebiyat biçimi olarak var olmaya başlaması 18. yüzyıla denk gelmektedir (Brunken, 2005, s. 17). 16. yüzyılda, çocuklara sunulan kitapların büyük çoğunluğu klasik yapıtlar olmuştur. Bu kitaplar zaten çocuklar için yazılmamıştır ve o dönemde özellikle çocuklar için kaleme alınmış eserler yok denecek kadar azdır. Aydınlanma ve sanayileşme dönemine kadar sözlü edebiyatın temel ögesi olan masallar Almanya’da çocuk edebiyatı açısından mühim bir yere sahip olmuştur. Ancak batı da çocuk edebiyatı açısından yaşanan önemli sorunlardan biri, kilisenin dini yayınlar haricinde çocukların başka kitaplar okumalarını istememesidir. Çocuklar ise artık bu tür eserlerden bıkmış ve okumak istememişlerdir. Çocukların bu tür kitapları okumak zorunda kalmalarının nedeni, bu yüzyılda gerçekleşen “Reform Hareketleridir”. Almanya’nın bu harekettten çok etkilenmesi, aynı zamanda çocuk edebiyatına da yansımıştır. Çocuklara öğretici dini öğelerin aktarılmasına başlanmış ve bu çocuğun özgür bir benliğinin gerekli olduğunu savunan Aydınlanma Çağına kadar sürmüştür. Aydınlanma Çağı ise çocukluğu hayatın özgür bir evresi olarak “keşfetmiştir”. Yani çocuklar bundan böyle yetişkinlerin birer minyatürü olarak görülmez ve “çocuklar” artık bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Çocukların kişisel gelişimi benimsenmeye başlanmasıyla “kişi” statüsünü elde etmişlerdir. Çocuklara Aydınlanma Çağında ayrıca ilkokula gitme zorunluluğu getirilmiş ve okuma yazma öğrenen çocuklar ilk defa potansiyel bir kuvvet oluşturmuşlardır (Özyer, 1994, s. 54). Bu dönemde Alman çocuk edebiyatının öncü eğitimcilerinden olan Christian Felix Weisse’nin “Lieder für Kinder” (1767) ve Gotthold Ephraim Lessing’in fablları çocuk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Kaminski, 2016, s. 20). Aydınlanma çağında çocuk edebiyatının asıl amacı, çocukları sıkmadan öğüt vermek ve öğüt verirken aynı anda anlaşılır ve eğlenceli olmaktır. Metinleri yazarken, seçerken ve düzeltirken çocukların eğlenmesi de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu bağlamda 18. yüzyılda Johann Christoph Adelung çocuk dergisi olan “Leipziger Wochenblatt für Kinder”i (1772-1774) yayınlamıştır. Ayrıca çocuklara hitap eden bir başka dergi “Der Kinderfreund (1775-1782)” Christian Felix Weisse tarafından yayınlanır. Bu iki dergi Almanya’da çocuklara yönelik olan ilk dergiler olarak kabul edilmektedirler. Ayrıca 18. yüzyılda “Robinson Crusoe” adlı yapıt Joachim Heinrich Campe tarafından “Robinson der Jüngere” olarak yayınlanmış ve bu eserde çocukların yetişkinlerden bağımsız olduklarını belirtmiştir. Campe ayrıca çocukları hedef alan 12 ciltlik kitap serisi “Die Kleine Kinderbibliothek”i yazmıştır. Campe’nin isteği yazdığı eserlerin öğretici ve eğlenceli olmalarının yanı sıra çocukların idrak edebilecekleri küçük parçaları da kendilerine kazandırmaktır (Weinkauff/Von Glasenapp, 2018, s. 36)

19. yüzyılda ise Alman çocuk edebiyatı Romantizm akımından etkilenir ve çocukların duygularına önem veren yapıtlar yazılır (Temizyürek, 2007, s. 238). Aydınlanma çağında çok önemli olan eğitici eserler artık 19. yüzyılda kabul edilmez. 18. yüzyılda savunulan “Filantropinizm” düşüncesi Ludwig Tieck ve Joseph von Eichendorff gibi şairler tarafından çok ağır bir şekilde eleştirilir. Bu şairler çocukların “çok şey bilmelerinin” gerekli olmadığını, “sözde öğrendiklerini” ve “çok erken eğitim gördükleri” düşüncesini savunurlar. 18. yüzyılda çocuklar tarafından okunmasını istenmeyen destanlar, masallar, halk kitapları ve efsaneler 19. yüzyılda kendilerine önemli bir yer edinirler. E.T.A. Hoffmann, Dorothe ve Friedrich Schlegel, Ludwig Tieck, Achim von Arnim ve Clemens Brentano halk kitaplarının hikâyelerini yeni bir hikâye ile yazıp, halk kitaplarına yeni bir biçim verirler (Özyer, 1994, s. 57). Grimm Kardeşler de halk masallarını titizlikle derlerler, tüm dünya dillerine ve Türkçeye çevrilmiş olan Çizmeli Kedi, Parmak Çocuk, Rapunzel, Kül Kedisi, Bremen Mızıkacıları, Kırmızı Başlıklı Kız, Hansel ve Gretel, Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler gibi tanınmış masallar Romantizm döneminin ruhunu aktaran seçkin masallardır (Aytekin, 2016, s. 28).

20. yüzyıl çocuk edebiyatında ise nasyonel sosyalizme karşı olumsuz bir tavır sergileyen ve desteklemeyen Erich Kästner’in “Emil und die Detektive” (1928) adlı eseri yayınlanır. Winfried Kaminski, bu eserin Weimar Cumhuriyeti’nin çocuk edebiyatına önemli bir katkı sağladığını belirtir (Kaminski, 2009,

s. 30). Kästner, çocukların ne tür sorunlarla karşılaştıklarını, kendi yalnızlıklarının üstesinden gelebilmeleri için kendi içlerinde nasıl örgütlendiklerini ve bu nedenden dolayı sokak çetelerin meydana geldiğini ama bu grupların birbirini kollamak amacıyla birlikte olduklarını romanında aktarır. Ancak 1933 yılında Ulusal Sosyalistler Erich Kästner'in kitaplarını yasaklayıp, yakarlar. Nasyonal Sosyalistler küçük çocuklar üzerinde etkili olabilmek için savaşı ve mutlak itaati aşımaya çalışırlar ve bu nedenle resimli kitaplar yayınlılar. Ernst Hiemer'in "Der Giftpilz" (1938) isimli yapıtında çok miktarda sloganlar, propagandalar ve resimler kullanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, 1970'li yıllarda yeni bir çocuk edebiyatı çeşidi şekillenir: Gerçekçi Çocuk Romanı ve Psikolojik Çocuk Romanı. Çocuklara "gerçekler" hiç olmadığı şekilde gerçekçi aktarılır. Örneğin Karl Wächter'e ait "Anti-Struwelpeter" (1970) isimli çalışmada bunu gözlemleyebiliyoruz. 70'li yıllarda ayrıca hoşgörü, insanlık ve dayanışma büyük önem taşır, uyuşturucu, alkol ve suça yönelme gibi sosyal sorunları ele alan eserler daha fazla yazılmaya başlanır (Schikorsky, 2003, s. 156).

20. yüzyılın sonunda çocukların davranışları artık birer küçük yetişkini andırmaya başlar, yetişkinlerin davranışları da artık çocuklaşmıştır. Yani yetişkinler çocuklar için yazılmış olan eserleri okumayı tercih etmektedirler. Ayrıca geçmişte çocuk kitaplarında kullanılmayan taciz ve şiddet konuları, günümüz çocuk kitaplarında tercih edilmektedir. Çocuklar artık istedikleri kitapları okumakta özgürdürler. Seçtikleri eserlerin konuları genellikle basit ve kendi gerçekleriyle yüzleşmedikleri heyecan verici öyküleri kapsamaktadır.

Günümüzde Almanya'da pedagojik açıdan önemli çocuk kitapları vardır. Lakin bu edebiyat artık geçmişten farklı olarak, önemli bir ölçüde okul vasıtasıyla iletilir. Ingrid Kötter'in "Die Kopftuchklasse" adlı çocuk kitabı da ilkökul çağındaki çocuklara "farklı olmak" veya "yabancı olmak" konusu üzerinde düşünceleri açısından önem arz etmektedir. "Die Kopftuchklasse" Alman çocukların, yabancı olan arkadaşlarının "ötekiliğine" duyarlı bir şekilde tepki verme duygusuna sahip olmalarını, yabancı kültürle olan ilgilerinin uyanmasını ve bu kültürle karşı anlayış ve saygı duymalarını kolaylaştırmaktadır. Kitap, farklı etnik kökenleri olan çocukları birbirine yakınlaştırmayı, arkadaşlığın bir insanın dış görünüşünden daha fazlasını ifade ettiğini ve toplumdaki sosyal konumunu değıştirmedikini açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekçi Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatı

"Gerçekçilik" çocuk ve gençlik edebiyatında, "konuların seçimi ve sunumu çocukların ve/veya ergenlerin günlük sorunlarını mümkün olduğunca gerçekçi aktarmakla ilgili olan" bir terimdir (Karst, 1979 s. 135). Dar anlamda gerçekçilik, belirli bir anlatı edebiyatı türünün özelliğidir: gerçekçi çocuk hikâyesi (çevresel hikâyeler) ve gerçekçi gençlik romanı (psikolojik-özgürleştirici). Her iki biçim de 19. yüzyıldan beri bilinmektedir ve zaman zaman çocuk ve gençlik edebiyatının gelişimine katkı sağlamaktadır. Gerçekçi çocuk ve gençlik kitabı, çocuğun gerçek çevresinin edebiyat ile keşfetmesini ve aynı zamanda sosyal sorunlarının ele alınması hakkındadır. Çocuğun dünyasının aktarılması ile ilgilidir. Buna göre, klasik konuları şunlardır: Aile/kuşak çatışmaları, okul durumları, dışlanma ve akran topluluğu. "Gerçekçilik" kızlara yönelik yazılan kitaplarda, kurgusal olmayan kitaplarda, ergenlik romanlarında ve ayrıca çağdaş tarihi ve siyasi gençlik edebiyatında ortaya çıkmaktadır. Gençlerin gerçekçi konuşma dili, örneğin argo kelimelerini kullanmaları gerçekçilikte kendine yer bulmaktadır. Gerçekçi çocuk hikâyeleri özellikle çocuğun yakın yaşam çevresinden ev, okul ve arkadaşlık gibi konuları ele alır. Gerçekçi çocuk hikâyeleri, çocuklara var olan sorunların tümünü gerçek halleriyle ve yaşanan tüm olumsuzluklarıyla göstererek, çevresiyle başa çıkmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Gerçekçi çocuk kitapları 19. ve 20. yüzyılların başlarında ortaya çıkmıştır. Bu kitaplarda çocuğun "gerçek" çevre ortamının gösterilmesi ve eleştirilmesi önem arz etmektedir. Edebiyat dünyası 19. yüzyıldan önce çocukların gerçek dünyasını hiçbir şekilde gerçekçi aktarmamaktaydı. Gerçekçi çocuk kitapları ile çocuk edebiyatı sosyo-eleştirel bir anlam kazanmıştır. Çocuk ve gençlik edebiyatında ahlaki değerlere vurgu yapılan dönem Aydınlanma Çağı'dır. 19. yüzyılda çocuk şiirleri, masallar ve kızlara yönelik olan kitaplar çoğalmıştır. 20. yüzyılın başlarında, tipik gerçekçi çocuk ve gençlik edebiyatı anlamına gelen çevre eğitimi kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fantastik hikâyeye ek olarak, sosyal açıdan eleştirel-gerçekçi çocuk hikâyeleri yazılmıştır.

Gerçekçi çocuk kitabının kökenleri aslında 18. yüzyılda klasik dünya edebiyatı eserlerinden (yetişkinler için) uyarlanarak ortaya çıkmıştır. Burada eğitici kahramanlık hikâyeleri anlatılır, ahlak dersi veren okul ve yatılı okul hikâyeleri takip edilirdi. Gerçekçilik kavramının çocuk ve gençlik edebiyatında yeni bir konum kazanması ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra reform pedagojisiyle olmuştur. Yetişkin edebiyatı ilk olarak burada araştırılmış, ancak yalnızca gerçekçi macera kitapları (örneğin Mark Twain) gibi çocuklar için anlaşılır ve en uygun görünen kitaplar kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında çocukların gerçek yaşam koşullarını eleştirel olarak inceleyen bir çocuk edebi eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Çocukların ilkökul öğretmenlerinin başlattığı "büyük şehir edebiyatı" kastedilmektedir. Bu itibarla, çocukların ilgili yaşam koşullarının incelenmesine odaklanan sosyo-eleştirel özelliğe sahip gerçekçi bir çocuk edebiyatı doğmuştur. Amacı, genç okuyucunun içinde bulunduğu sosyal kısıtlamalardan insanları haberdar etmektir.

Weimar Cumhuriyeti döneminde de (siyasi yönden bağımsız olarak) güncel konulara yönelik gerçekçi unsurlara sahip çocuk romanları yayımlanmıştır: Alex Weddings'in "Ede und Unku" (1931), Carl Dantz'in "Peter Stoll" (1925), Erich Kästner'in "Emil und die Detektive" (1929), Karl Aloys Schenzinger'in "Der Hitlerjunge Quex"ine (1932). Yazarlar, çevreyi mümkün olduğu kadar gerçekçi bir betimleme ile siyasi ve toplumsal hayatın gerçekliğini aktarmaya çalışmışlardır. Çocuklar için düzyazı şiiri gelişmeye başlamış, ancak Üçüncü Reich'in başlamasıyla aniden sona ermiştir ve Nasyonal Sosyalist propaganda edebiyatı yerini almıştır.

1950'den sonra, gerçekçi çocuk kitaplarının içeriği, nesiller (ebeveyn ve çocuk) arasındaki dostane etkileşimle karakterize edilen sağlıklı bir aile dünyasının hikâyeleriydi. Bunun nedeni, sonunda elde edilen huzur ve bunun sonucunda aile içinde uyum özlemiydi. Yazarlar artık "nazik pedagojiyi" savunmaya başlamıştı. Erich Kästner'in de belirttiği gibi: "Artık sınır yok... Artık savaş yok... Eğitimin amacı şu olmalıdır: Artık kalbin eylemsizliği yok!"

1971 yılında ise Dieter Richter, "siyasi çocuk kitabını" savunmuştur (Kaminski, 1994, s. 70). Onun görüşüne göre, her kitapta gizli bir siyasi düşünce vardır (ve olmalıdır). "Siyasi kitap" aracılığıyla Weimar Cumhuriyeti'nin kritik pozisyonlarını tekrar ele almak istemiştir. Richter'e göre siyasal çocuk ve gençlik edebiyatının görevi bugünü tarihsel bir sorun olarak kavramak olmalıdır. Ekonomik kalkınmanın sosyo-ekonomik çelişkileri nedeniyle (Batı Almanya'da), çocuk ve gençlik edebiyatında yoğun bir siyasallaşma izlenmiştir. Sanayi toplumunun ilerlemesi ve sınıflar arası düşmanlık nedeniyle entelektüel direniş 1960'lı yılların sonunda başlamış ve bu nedenle piyasa, gençlere yönelik siyasi ve propagandacı gençlik yayımlarıyla karakterize edilmiştir. Çocuklar otoritelere karşı kendilerini savunmayı ve yetişkinlerin otoriter ebeveynlik tarzının çelişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu otoriter karşıtı çocuk ve gençlik edebiyatı politik-pedagojik amaçlarla karakterize edilmekteydi, ancak çoğu zaman çocuklara yönelik değildi. Bununla birlikte, yeni konu alanları çocuk ve gençlik edebiyatını fethetti: büyüklerin işyeri durumu, bilimsel ilerlemenin sorgulanması, dayanışma ilkesi vb. Edebiyatta yeni bir yöntem popüler olmuştu: türleri birleştirmek. Masal ve kıssalar gibi geleneksel biçimlerde ele alınmış çizgi romanlar, posterler, pop art ve fotoğraflarla edebi kolajların yapılması. Örneğin 1970 yılında yayımlanan Friedrich K. Wächter'in "AntiStruwelpeter" adlı eseri ile üç yıl sonra "Wir können noch viel zusammen machen" isimli resimli kitabı gibi. Kitaplar her zaman sosyal davranışlara yönelik olmakla birlikte, her zaman politik sinyaller de ima ediyorlardı. Politik eğitim ve otoriterlik karşıtı edebiyat, Rowohlt Verlag'ın Red Fox serisiyle (Uwe Wandrey tarafından düzenlenen) devam ettirilmiştir. Seri, kendisini "ebeveynler ve çocuklar arasında bir arabulucu" olarak görüyor ve "çocukların gerçekliği ve düşünce dünyası" konusuna sahipti (Kaminski, 1994, s. 73). Ancak seri eleştiriler de aldı: çocukları teröriste dönüştürmeye çalışması gibi (Kaminski, 1994, s. 74). Konu olarak, hiçbir sorun tabu değildi. "Seviyesiz çocuk dili" ama henüz gerçekçi bir üslup aracı olarak kullanılmıyordu.

Otoriter karşıtı eğitimin başlamasıyla, yanı sıra yeni acımasız gerçekçilik edebiyatı gelişti ve bu da hiçbir toplumsal soruyu yanıtızsız bırakmadı. Gerçekçi çocuk kitaplarına örnek olarak Peter Härtling ("Das war der Hirbel", 1973), Susanne Kilian ("Die Stadt ist groß", 1976) ve Ursula Wölfel ("Die grauen 10 und die grünen Felder", 1970) verilebilir. Bu zamanın gençlik kitapları Wolfgang Gabel ("Orte außerhalb", 1976), Christine Nöstlinger ("Ilse Janda, 14", 1974), Frank Göhre ("Gekündigt", 1974), Hans-Georg Noack ("Rolltreppe abwärts", 1970) ve Leonie Ossowski ("Die große Flatter", 1977). Daha yeni gerçekçi

gençlik kitabı, sorunun farkındalığını geliştirmek, kişinin kendisinin aydınlanmasını sağlamak, eleştiri yapabilmek ve sosyal hayata aktif katılımı hedeflemektedir. Yetmişli yıllarda gerçekçi çocuk ve gençlik edebiyatının iki tarzı gelişmişti: Birincisi, psikolojik-gerçekçi olarak karakterize edilen gerçekliğin katı bir şekilde temsil edilmesi. Ursula Wölfel, Peter Härtling ve Susanne Kilian gibi bazı yazarlar, çocuğun çevresinin gerçekçi temsil edilmesini savunduklarından “doğal sertlik” konusunda ısrar etmişlerdir (Karst, 1979, s. 138). Burada örnek olarak Ursula Wölfel’in 1970 yılında yayınlanan “Die blauen und die grünen Felder” adlı eserini anmak gerekir. Ayrıca yabancı düşmanlığı, savaşta çocuklar, ırkçılık, aynı zamanda Almanya’daki sosyal zorluklar hakkında yazmışlardır. Odak noktası ancak her zaman çocuklar olmuştur. Bazen hikâyeler iyimser sonuçlansa da okuyucuların yaşından bağımsız olarak her zaman gerçeklik sunulmuştur. Ancak diğer yazarlar grubu, genç okuyucunun sevimli ve düzenli bir dünya arzusunu yerine getirebilmek için hikâyelerinin uzlaşmacı sonuçlanmasını tercih etmişlerdir. Bu hikâyeler genellikle iyimserlik ve mizahtan ibaretlerdir. Bu karakter özellikleri, özellikle Astrid Lindgren’in “BüllerbüGeschichten” gibi geleneksel İskandinav çocuk kitaplarında bulunabilir. Bu yüzden bu kitaplar “Gerçekçi çocuk hikâyelerinin İskandinav tarzı” olarak da anılır (Karst, 1979, s. 138). Anti-otoriter veya sosyo-eleştirel çocuk edebiyatı, okuyucuların kendilerinin toplumsal sorunlara çözüm aramaya teşvik etmektedir.

80’li ve 90’lı yıllarda ki hikâyeler çocukları geçici olarak sorun yüklü günlük hayattan kaçabilmekteydi. 80’ler ve 90’larda yeni gerçekçi edebiyat örnekleri şunlardır: Renate Welsh’in “Drachenflügel”i, “Der Zwerg im Kopf”, Christine Nöstlinger’in “Einen Vater hab ich auch”, Dagmar Chidolue’in “Pischmarie”, Gudrun Mebs’in “Mariemoritz” ve “Der Mond wird dick und wieder dünn”, Peter Härtling’den “Fränze”, “Mit Clara sind wir sechs” ve “Lena auf dem Dach”, Mirjam Pressler’in “Nickel Vogelpfeifer” ve “Wenn das Glück kommt” ve Kirsten Boie’nin iki romanı: “Mit Kindern redet ja keiner” ve “Ich ganz cool”. Bu kitaplar, çocuk edebiyatının hala açık fikirli ve zaman bilincine sahip olduğunu göstermektedir.

Günümüz çocuklarının yaşam sorunları edebiyat ile ele alınıp şekillendirilmektedir. Bu edebiyat, çocukların mevcut dünyalarının yansıtıldığı ve içsel zihinsel durumunun araştırıldığı bir mecra işlevine sahiptir. Çoğu zaman, gencin kimliğini şekillendiren ilk aşta genç için kilit deneyimdir. Bu deneyimde birlikteliğinin sonucunda oluşan kaçınılmaz duygusal çatışmalar, yalnızlıklar ve hatta kırılmalara katlanması gerekir. Cinsellik, hastalık ve ölüm uzun zaman önce tabu olmaktan çıkmıştır. Sevilen birinin ölümü, bir çocuğun dünyaya ve insanlara bakış açısını değiştirmektedir.

Gerçekçi çocuk ve gençlik edebiyatı, toplumsal sistemin bireysel sorunlarına ve istismarlarına ve gençlerin entegrasyon sorununa dayanmaktadır. Çatışma içermeyen huzurlu aile ortamı artık burada gösterilmemektedir. Aile, çocuğun özgürce gelişmesi için artık güvenli bir sığınak değildir. Çocukların her gün yaşadığı sorunlar vardır. Çocukların sorun yaşadıkları alanlar genellikle aile, okul, arkadaşlar ve yaşadığı mahalledir. Yani çocuğun yakın çevresidir. Sorunlar, örneğin günümüzün boşanma sorunu, ebeveynlerin otoriter davranışları, ailelerinin beklentileri yerine getirilmezse onlardan korkmaları ya da aile içinde sevgi görmemeleri ile kuşaklar arasındaki anlayış eksikliği ile ilgilidir. Bugün bile dışlanan bireyler kitaplarda merkezi bir figür olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sosyal ve ulusal azınlıkların dışlanması konusu sadece sosyal olarak değil, edebi olarak da günceldir. Ancak farklı biçimlerde ele alınırlar, örneğin başarısız, durumu kabullenmeyen, tehlikeli, suçlu ve hatta fiziksel veya zihinsel engelli bir kişi olarak.

Eski tarzda var olan “kahraman” uzun zamandır kullanılmamaktadır, artık “anti-kahramanlar” yerini almaktadır. Bu da okuyucunun yargılamasını değil, anlamayı öğrenmesini sağlamaktadır. Okuyucunun dünya görüşüne göre, başlangıçta gerçekçi çocuk kitapları alanında iki ana konu vardır: Aile ve Topluluk. Gerçekçi çocuk ve gençlik edebiyatı tarihinin en başından beri ana tema ailenin sorunları olmuştur.

İlkokul çağındaki çocuklar için akranlarından oluşan bir topluluğa uyum sağlamak çok önemlidir. Çünkü burası aile dışındaki bir topluluğa uymaya başladıkları ve içinde kendi yerlerini aramaya ve bazen bunun için savaşmaya başladıkları ilk yerdir. Bu konudan “dışlanma” teması geliştirilmiştir. Dışlanan birey olarak misafir işçi çocuğu, sadece çaresiz rolü üstlenmekle kalmaz, aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla istikrarlı bir topluluk karşısında “dilsizdir”. İlk okuma çağındaki çocuklara, misafir işçi çocuğun sorunları basitleştirilmiş bir şekilde sunulur ve “mutlu son” ile sona erer, toplumla bütünleşir. Biraz daha büyük

okurlara yönelik kitaplarda ise olay örgüsünün merkezine misafir işçi çocuğu yerleştirilir ve böylece yalnızlığı, çaresizliği ve dışlanmışlığı görünür kılınır.

Die Kopftuchklasse

İngrid Kötter'in “Die Kopftuchklasse” adlı çocuk hikâyesi, önyargılara rağmen Alman Susanne ve Türk kökenli Hatice adlı iki kız arasındaki dostluğu ve arkadaşlığı konu etmektedir. Hatice, Susanne'nin en iyi arkadaşıdır ve ikisi de dördüncü sınıfa gitmektedir. Hikâye, birçok göçmen ailenin yaşadığı Ruhr bölgesinde geçmektedir.

Susanne annesiyle birlikte anneannesinde, herkes tarafından Hati olarak adlandırılan Türk kızını Hatice ise yüksek katlı bir binada yaşamaktadır. Aynı zamanda sınıf sözcüsü olan Hatice, iyi futbol oynamaktadır. Sınıf arkadaşları arasında çok popülerdir ve Türk kökeni nedeniyle hiçbir zorluk veya dezavantaj yaşamamaktadır.

Yaz tatilinden sonra okulun ilk gününde Susanne, Hatice'yi merakla beklemektedir. Çünkü Hatice tüm yaz tatilini Türkiye'de ki akrabalarının yanında geçirmiştir. Ama Hatice geç kalır, her zamanki gibi dakik değildir ve Susanne, Hatice'nin Türkiye'den geri dönmemiş olabileceğinden korkmaktadır. Ders saati başlamadan hemen önce Hatice gelir ama Hatice değişmiştir. Uzun etek giyip, başörtüsü takmaktadır. Susanne dehşete düşer ve arkadaşının farklı dış görünüşünden rahatsız olur.

Bu değişiklik kızlar arasındaki dostluğu bir sınava tabi tutar. Ancak Susanne, arkadaşının dış görünüşü dışında değişmediğini çabucak fark eder. Susanne zaman geçtikçe Hatice'nin başörtüsünün neden bu kadar önemli olduğunu öğrenir: Bazı gençler tarafından başörtüsü hakkında konuşmaya zorlanınca Hatice, büyükbabasının isteği üzerine taktığını ifade eder. Susanne de Hatice'nin neden başörtüsü taktığını böylelikle öğrenmiş olur.

Hatice'nin sınıf arkadaşları için de Hatice'nin şimdi ki dış görünümüne uyum sağlamaları hiç kolay olmaz. Futbolla yakından ilgili olan Andy, Hatice ile her zaman çok iyi anlaşmıştır. Ama yaz tatilinden sonra, başka bir dördüncü sınıfa karşı oynanan futbol maçında, kaptan olan Andy Hatice'nin kızlar arasında en iyi futbolcu olmasına rağmen, kıyafetleri nedeniyle oynamasına izin vermez.

Sınıf on erkek ve dokuz kızdan oluşmaktadır. Bir futbol takımı kurabilmek için kaptan Andy, takım arkadaşı olarak bir kızını takımına almak zorunda kalır. Ancak Andy, Hatice'nin artık takımda futbol oynamasına izin vermez. Andy'nin vermiş olduğu karar çoğu çocuk tarafından adaletsiz olarak görülür. Bu nedenle oyun günü tüm kızlar uzun etek giyinir ve başörtüsü takarlar. Susanne'den gelen bu fikir nedeniyle “Kopftuchklasse”nin oyunu iptal edilir. Ayrıca bununla ilgili gazetede bir haber yayınlanır. Susanne, Hatice'yi başarılı bir şekilde savunduğundan dolayı kendisiyle çok gurur duyar ama aynı zamanda Hatice'nin altı ay içerisinde Türkiye'ye dönecek olmasından da büyük üzüntü yaşar.

Edebi Analiz

İngrid Kötter'in “Die Kopftuchklasse” isimli kitabı 78 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapak resminde Hatice ve Susanne vardır, arka planda ise iki erkek çocuğu: biri Andy olduğu anlaşılmaktadır. Kitaptaki çizimler Dietrich Lange tarafından yapılmıştır. Anlatımında kullanılan dil açık ve anlaşılır olduğundan okuması kolay ve ilkokul çocukları için uygundur. Ancak hikâyede çocukların anlamasında sorunlara neden olabilecek lehçeler kullanılmıştır (Kötter, 1989, s. 8). “Die Kopftuchklasse” adlı hikâyede Almanya'da doğan Hatice modern bir Türk ailesine sahiptir. Ama bir gün okula başörtüsü takarak gider ve hiç kimse bu durumu anlayışla karşılamaz. Hatice artık çevresindeki diğer insanlar tarafından Türklere karşı klişeleşmiş önyargılar ile baş etmek zorunda kalır (Weinkauff, 2000). 80'li ve 90'lı yıllarda problemlili çocuk ve gençlik yazımında “çok kültürlülük” adı altında ağırlıklı olarak yabancı ülkede doğmuş, genellikle belirsiz bir geleceği ve iki kültür arasında kalmış olan ikinci kuşak yabancı çocukların ve gençlerin sorunlarına değinilmekteydi. Bu hikâyeye özellikle çocukları muhatap almaktadır ve problem odaklıdır. Hikâyeye, birçok göçmen ailenin yaşadığı Ruhr bölgesinde geçmektedir ve hikâyeye geçen kişiler gerçek hayatta da var olabilirler. Dolayısıyla hikâyeye gerçek yaşamı yansıtmaktadır. Hikâyeye, öyküyü doğrudan anlatan bir anlatıcı ile başlar. Hikâyenin ana karakter Ben-anlatıcı Susanne'nin perspektifinden yazılmıştır. Birinci Tekil (Ben)

Anlatıcı, olay örgüsünün tüm yükünü alan asıl kahraman olabileceği gibi, arka planda yer alan kahramanlardan birisi de olabilir. Daima bildikleri, yaşadıkları, hissettikleri ve duydukları ile öne çıkarlar. Kahraman anlatıcı kendi üslubunu ve dilini kullanır. Dolayısıyla birinci tekil şahıs diyalekti ile konuşur. Okuyucu ile samimi, inandırıcı ve sıcak bir iletişim kurması nedeniyle okuyucuya daha yakındır. Ben-anlatıcı (Susanne) yaz tatilinin ardından kahvaltı masasında okulun ilk günü olması nedeniyle sevincini ailesiyle paylaşır. Cümleler kısa tutulmuştur ve hikâyede sadece birkaç yabancı kelime kullanılmıştır. Hikâye çoğunlukla şimdiki zamanda anlatılmaktadır (Kötter, 1989). Örneğin okulun ilk gününün anlatıldığı bölümde, hikâye şimdiki zaman ile devam eder. Anlatan kişi, arkadaşını nasıl beklediğini anlatırken araya Hatice'nin ve kendisinin yaşantısı hakkında bilgi verir (Kötter, 1989, s. 12-15). Ancak anlatıcının arkadaşı Hatice hakkında daha fazla şeyler öğrendiğinde, örneğin “Hati” takma adının nasıl oluştuğunu öğretmeni ve sınıf arkadaşı Andy'ye anlattığı bölüm geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman arasında değişmektedir. Susanne sabırsızlıkla Hatice'nin ortaya çıkmasını bekler. O ara aklından Hatice ve onun Türkiye'deki ailesi ve arkadaşları hakkında birçok düşünce geçer. Anlatıcının iç monologları düşüncelerini ve hissettiklerini yansıtır. Susanne'nin bakış açısı sınırlıdır ve duyguları tarafından yönlendirilir. Çünkü dışarıdan bakıldığında, yalnızca kendi deneyimlediklerini veya gözlemlediklerini anlatabilmektedir. Susanne diğer insanların düşüncelerini, duygularını ve fikirlerini sadece tahmin edebilir. Ayrıca okuyucuya Hatice'nin sınıftaki konumu ve futbol becerileri hakkında birçok bilgi aktarılır. Hatice'nin sınıfa teşrif etmemesi nedeniyle hikâyede ki gerilim artar. Okuyucu, ilk kez burada Susanne'nin iki Türk kızın dış görünüşünü Hatice'nin “göze çarpmayan, uyumlu” dış görünüşü ile kıyaslarken, başörtüsü sorunu ile karşılaşır (Kötter, 1989, s. 20-30). Hemen hemen bütün çocuklar okula gelmiştir. Öğretmen Bayan Sprenzel bile gelmiştir ama Susanne'nin en iyi arkadaşı Hatice hala ortada yoktur. Susanne'nin içinde Hatice'nin bir daha geri dönmeyeceği korkusu giderek daha da büyür. Ama sonra birdenbire üç başörtülü kız görünür (Kötter, 1989, s. 29). Susanne, Hatice'nin onlardan biri olduğuna inanmak istemez. Susanne şok olur, bu yeni durum karşısında kızgındır ve şaşkına döner. Susanne'nin bakış açısı sınırlıdır ve duyguları tarafından yönlendirilir. Çünkü dışarıdan bakıldığında, yalnızca kendi deneyimlediklerini veya gözlemlediklerini anlatabilmektedir. Susanne diğer insanların düşüncelerini, duygularını ve fikirlerini sadece tahmin edebilir. Öyküde ki karakterler sadece Susanne tarafından değerlendirilirler. Örneğin Susanne diğer iki Türk kızının kendisi hakkında konuştuklarını söyler ama bu sadece Susanne'nin izlenimidir. Ne Susanne ne de okuyucu kızların ne hakkında konuştuğunu bilmemektedir. Hikâye metni sözlü konuşmadan kahramanın düşüncelerine dönüşür. Okuyucu Susanne'nin düşünceleri ve açıklamalarından diğer karakterler ve geçmişteki ve şimdiki olaylar hakkında bilgi edinir. Susanne okuyucunun duygularını bilmesini sağlar ve diğer kişiler hakkında düşündüklerini paylaşarak kendi bakış açısından bakmalarına izin verir. Hikâye'nin doruk noktasında, dengelerin değişebileceği bir olay gerçekleşir. Susanne, Hatice'nin yeni dış görünüşüne nasıl tepki vereceğini bilemez ve arkadaşına doğru koşar, başörtüsünü kafasından çeker. Başörtüsü takmaya başladıktan sonra Hatice artık dışlanmaya başlar. Sevilen, sayılan Türk kızına karşı Alman toplumunun artık bakış açısı değişir. Diğer sınıf arkadaşlarının Hatice'nin yeni durumunu benimsemeleri ve alışmaları hiç de kolay olmaz. Hatice ile alay edilir ve futbol maçına katılmasına izin verilmez. Sadece bazı çocuklar Hatice'nin bu durumunu kabullenmekte zorluk çekmezler. Ancak Susanne bile Hatice'yi çok sevmesine rağmen ona karşı adil davranmaz. Bir süre sonra Susanne dâhil herkes biraz daha sakinleşir. Hatice'nin nasıl acı çektiğini görünce Susanne pişmanlık duyar ve arkadaşını kaybetmek istemez (Kötter, 1989, s. 41-43). Anlatı dönüm noktasına ulaşır. Günlük hayat devam ederken, Hatice de pek çok alaycı tavırlarla uğraşmak zorunda kalır ama genellikle çok üzücü görünse bile kendisiyle dalga geçilmesine izin vermez. Susanne giderek yeni duruma alışır ve Hatice'nin başörtüsünü kabul edip saygı duyar. Futbol maçı yaklaşır ama Hatice'nin oynamasına izin verilmediğinden Susanne'nin bir fikri olur (Kötter, 1989, s. 73). Okuyucu bir gazete haberi aracılığıyla bunu öğrenir (Kötter, 1989, s. 74-75). Futbol maçı gerçekleşmez çünkü Susanne, Andy'den Hatice'nin intikamını almak için, tüm kızları uzun etek giymeye ve başörtüsü takmaya teşvik eder. Susanne'nin Hatice'yi savunması ile hikâye sona erer. Ancak Susanne mutsuzdur, çünkü arkadaşı Hatice'nin Türkiye'ye döneceğini öğrenir. Hikâyenin sonu açık kalır ve okuru düşünmeye teşvik eder. 80'li ve 90'lı yıllarda ki kitapların çoğu, Türk çocukların ebeveynleri ile birlikte Türkiye'ye geri dönüşlerini konu edinmektedir (Özyer, 2020, s. 9).

Hikâyenin süresi, yaz tatilinin bitiminden iki hafta sonra 4b'ye karşı oynanan futbol maçına kadar yaklaşık 2 haftadır. Hikâyenin çoğunda, kahramanın çok şey beklediği okuldan sonraki ilk gün anlatılmaktadır. Kitabın ikinci yarısında, bir haftadan fazla bir süre geçmektedir ve ilk yarıda sadece ilk gün anlatılmaktadır. Susanne ve Hatice'nin “başörtüsü” nedeniyle yaşadıkları çatışmanın önemi de açıkça ortaya çıkar. Hikâyenin odak noktasında Susanne ve Hatice arasında başörtüsü nedeniyle yaşanan çatışma yer almaktadır. Ama iki kız tekrar arkadaşlıklarını sağlamlaştırdıklarında, futbol maçı sorunu ve başörtüsüne karşı olan takım lideri Andy merkezde olur. Eylemin çoğu çocukların gittiği ilkokulda gerçekleşir. Anlatıda çok az yer değişikliği vardır. Hikâye de diğer önemli bir dönüm noktası oyun parkıdır çünkü burada okur Hatice'nin neden başörtüsü taktığını öğrenir.

Türk Çocuk Motifi

Alman çocuk edebiyatında genel olarak Türk çocukları siyah saçlı, koyu tenli, siyah gözlü ve topluma uyum sağlayamayan bireyler olarak resmedilmektedirler (Özyer, 1994, s. 50). Hikâyenin ana kahramanlarından Türk kökenli Hatice de siyah kıvrık saçlı olarak tasvir edilir. Ancak Hatice'nin ayrıca çok özgüvenli, cesur, canlı bir kız olduğuna da vurgu yapılır. Sınıfında çok popülerdir ve aynı zamanda sınıf başkanıdır. Başörtüsü takana kadar kökeni nedeniyle herhangi bir olumsuz deneyim veya dezavantaj yaşamamıştır. 80'li ve 90'lı yıllarda yazılan kitapların çoğunda Türk çocukları ile alay edilmektedir ve bu nedenle de çocuklar Alman arkadaş edinmekte zorluk çekerler. Almanca'yı da iyi bilmediklerinden okulda sorun yaşarlar ve sürekli bir mutsuz olma durumları vardır. Ancak bu hikâyede Hatice, Almanya'daki yaşantısından ve Türkiye'de bulunduğu zamanlarda Almanya'ya ilişkin yaptığı açıklamalarından da anlaşılacağı üzere hem Türk hem de Alman kültüründe kendini çok rahat hissetmektedir (Kötter, 1989, s. 15). Hatice karakteri, yazar tarafından Alman diliyle sorunları olan ve sosyal çevresi tarafından kabul görmemiş sessiz, utangaç bir Türk kıızı olarak klişe bir şekilde tasvir edilmez. Aksine, sınıfın en iyisidir, başkaları tarafından takdir edilir, kendi fikrini savunmasını bilir ve iyi bir futbolcudur. Hatice karakteri, Alman edebiyatında genellikle “başörtülü kızlara” ön yargı ile yaklaşılana, iki kültür arasında kalmış, sorunları olan figür ile başörtüsü takıncaya kadar uyuşmamaktadır (Weinkauff, 1998). O dönemde yazılan kitapların çoğunda Türk çocukları farklı giyindikleri, başörtüsü taktıkları, farklı bir dile ve dine sahip olduklarından dolayı sınıf arkadaşları tarafından dışlanmaktadırlar (Özyer, 2020, s. 8). Alman sınıf arkadaşları tarafından her zaman ikinci sınıf insan olarak görülmüşlerdir (Özyer, 2020, s. 8). Hatice başörtüsü takmadığı zamanlarda Alman toplumuna uyumlu bir karakter olarak gösterilir. Ancak Hatice'nin başörtüsü takması ile yaşanan ani değişim, Alman toplumunun Türklere karşı olan önyargılarını ve klişelerinin ortaya çıkmasını göstermektedir. Başörtüsü takmıyorken herkes tarafından sevilen Türk kıızı, dış görünüşündeki değişiklik meydana geldikten sonra çoğu kişi tarafından dışlanmaya başlar.

Hatice bazı durumlarda savunmasız ve zayıf kalır. İlk başta, Hatice başörtüsüyle alay edilmesini hazmedemez ve bir hafta üzüntüden hasta olur. Susanne, Hatice'yi yaşadığı başörtüsü krizi nedeniyle “inanılmaz derecede sessiz” ve eskisinden daha fazla ağlamaya eğilimli olarak tanımlar. Hatice bir arkadaş olarak Susanne için çok önemlidir. Bu arkadaşlık onun için o kadar önemli ki, başörtüsüyle ilgili konuyu kabul etmek istemese bile, “kendisini aşır” arkadaşlığın bozulmasına izin vermek istemez. Arkadaşını rahatsız olduğu olaylardan korumaya çalışır ve onun yanında yer alır.

Hikâyede ki diğer Türk karakterler Ayşe ve Hanife'dir. Kitapta bu iki kız üzerinden Almanların Türklere karşı klişeleşmiş önyargılarına rastlamaktayız. Ayşe ve Hanife Almanca'yı çok iyi bilmediklerinden Alman arkadaşları yoktur. Kendi aralarında her zaman Türkçe konuşmaktadırlar. Her ikisi de başörtüsü takmakta ve uzun etek giymektedirler. Okulda en son sırada oturmaktadırlar ve başarılı değildirler. Ayrıca beden eğitimi dersine de katılmamaktadırlar, çünkü aileleri spor kıyafetlerini sadece erkeklerin giyebileceğini düşünmektedir. Okul tarafından düzenlenen gezilere de katılmalarına aileleri izin vermemektedir (Kötter, 1989, s. 22).

Hikâyede ki başka bir Türk kökenli figür Serdal'dır. Serdal aynı zamanda Türkiye hayrandır ve kendi örf ve adetlerini anlatan ve savunan Türk kökenli bir çocuktur (Kötter, 1989, s. 56). Türk çocukları Almanlara devamlı kendilerinin de onlar gibi aynı haklara sahip olduklarını izah etmek zorunda

kalmışlardır. Sınıf öğretmenleri Bayan Sprengel, Türk kadınlarının zaten söz sahibi olmadıklarından bahsettiğinde, Serdal bunun doğru olmadığını belirtir ve Türkleri savunur (Kötter, 1989, s. 29-30).

Ingrid Kötter

İngrid Kötter 1934 yılında Hagen/Vestfalya'da doğmuştur. 1976'dan beri, NDR okul öncesi programı için çocuk hikâyeleri yazmaktadır ve ARD ve ZDF'de (feuerrotes Spielmobil, Neues aus Uhlenbusch, Denkste) televizyon dizilerinin senaryoları üzerinde çalışmaktadır. 1972'den beri de Kanal Freies Berlin ve RIAS için serbest çalışmaktadır. İngrid Kötter'in çocuk kitapları birçok kez ödüle layık görülmüştür: Wuppertaler Kammerspiele'nin oyun yazarı yarışmasının galibidir (Ein starkes Stück oder Treulich geführt, 1975), Ayın Kitabı JuBu-Crew Göttingen (Alle sagen Neuer zu mir), Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyat Akademisi Volkach tarafından ayın ciltsiz kitabı (Manchmal bin ich nachts ein Riese), Alman Gençlik Kitap Ödülü için seçim listesi “Alle sagen Neuer zu mir” (1979).

Sonuç

Bu çalışmada, İngrid Kötter'in “Die Kopftuchklasse” adlı gerçekçi çocuk eseri ile Türk kökenli çocukların dış görünüşü nedeniyle yaşadıkları sorunlar, ne hissettikleri ve nasıl etkilendiklerinin cevabı bulunmaya çalışılmıştır. Sözkonusu eser çocukların dikkatlerini dış dünyaya çekerek yaşadıkları sorunlar ile yüzleşmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu zaten gerçekçi çocuk edebiyatının birincil hedefidir. Hikâyede Türk kızlarının başörtüsü takma sorunu anlatılmaktadır. Arkadaşları tarafından sevilen ve sınıf başkanı olan 10 yaşındaki Türk kızı Hatice'nin ani dış görünüşünün değişmesi ile Alman toplumu tarafından nasıl dışlandığı gösterilmektedir. Çocuk toplum tarafından dışlanmasını şaşkınlıkla karşılar ve bu durumdan üzüntü duyar. Hikâyedeki diğer Türk kökenli kızlar da önyargılara maruz kaldıkları gözlemlenmiştir. Türk kökenli kızların başörtüsü takması nedeniyle, sınıf arkadaşları ve öğretmenleri tarafından dışlanmaktadır. Alman sınıf arkadaşları yoktur ve dersleri de Almanca'yı iyi bilmediklerinden kötüdür. Bu nedenle başörtüsü takan kızlar kendi aralarında kalmayı tercih etmektedirler. Alman toplumunun normlarına uymayan Türk çocukları, toplum tarafından reddedildikleri anlaşılmaktadır. İngrid Kötter'in hikâyesi de insanları bu konuda düşünmeye ve kendi önyargılarını ve klişelerini yeniden gözden geçirmeye teşvik eder. “Die Kopftuchklasse” hikâyesi eskiden olduğu gibi bugün de önem arz etmektedir. Başörtüsü sorunu, yabancıların entegrasyonu ve göçmen sorunu hala Alman toplumunda ele alınması gereken çok önemli konulardır. Günümüzde Türk kökenli ve Alman çocukların bir sınıfa gitmesi olağan hale gelmesine rağmen, her okulda İslami dini bir eğitim verilmemektedir. Dolayısıyla Alman çocukları hala yabancı uyruklu arkadaşlarının örf ve adetlerinden bilgi sahibi değillerdir. Başörtüsü günümüzde dahi bazı toplumlar tarafından kabul görmemektedir. Ancak artık “başörtülü kızlar” Almanya'da sadece sınıfta değil aynı zamanda öğretmenlikte yapmaktadırlar. Bu yüzden konu 80'li ve 90'lı yıllarda nasıl güncel ise 2021 yılında da aynı güncellikte kendisini korumaktadır. İngrid Kötter ise bu konuyu çocukların anlayabileceği bir düzeyde yazmaya çalışmıştır.

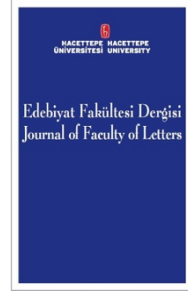
Kötter, Hatice karakteri sayesinde okuyucunun empati kurmasını, yabancılarla karşı önyargılı olmamak gerektiğini ve arkadaşlığın bu tür önyargıların üstesinden nasıl gelebileceğini göstermeye çalışmıştır. Kahramanların okuyucularla aynı yaşta olmaları bunu daha da kolaylaştırmaktadır. Anlatılan durumun hala güncel olması nedeniyle, çocukların empati kurmaları daha da kolaylaşmaktadır. Hikâye, çocukların kendilerine daha fazla güvenmeye, ötekiliği savunmaya ve birbirine bağlı kalmaya teşvik ettiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

Aytekin, H. (2016). *Çocuk ve gençlik edebiyatı*. Ankara: Anı.

Brunken, O. (2005). Kinder- und Jugendliteratur von den Anfängen bis 1945. Ein Überblick. In Lange, Günter (Hrsg.). Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur. Band 1: Grundlagen-Gattungen. (4. Aufl.). Schneider Verlag Hohengehren GmbH, Baltmannweiler.

- Doderer, K. (1984). Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Begründet von Klaus Doderer, Band 2, Beltz Verlag, Weinheim und Basel.
- Doderer, K. (1996). Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur, Weinheim.
- Kaminski, W. (1994) Einführung in die Kinder- und Jugendliteratur. Literarische Phantasie und gesellschaftliche Wirklichkeit. 3., erw. Aufl. Weinheim und München.
- Kaminski, W. (2009), *Çocuk ve Gençlik Edebiyatına Giriş* (Y. Baş, Çev.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karst, T. (1979) Realismus in der Kinder- und Jugendliteratur/Realistische Kindergeschichte. In: Doderer, Klaus (Hrsg.): Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Personen-, Länder- u. Sachartikel zu Geschichte und Gegenwart der Kinder- und Jugendliteratur. Bd. 3. Weinheim u. Basel.
- Kötter, İ. (1989). *Die Kopftuchklasse*. Würzburg: Arena Verlag GmbH.
- Özyer, N. (1994). *Edebiyat üzerine*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Schikorsky, I. (2003). *Schnellkurs. Kinder- und Jugendliteratur*. Köln: DuMont.
- Temizyürek, F. (2007). *Çocuk edebiyatı*. İstanbul: Öncü Kitap Yayınevi.
- Weinkauff, G. (2000). Multikulturalität als Thema der Kinder- und Jugendliteratur in: G. Lange (Hrsg.) Taschenbuch der Kinder und Jugendliteratur, Band 2, Schneider Verlag.
- Weinkauff, G., & Von Glasenapp, G. (2018). *Kinder- und Jugendliteratur*. Stuttgart: UTB Verlag.

COVID-19 Döneminde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üzeri Bireylerin Pandemi Sürecinde Yaşadığı Sorunlar

Being old during COVID-19 Era: Problems Experienced By Individuals Aged 65 And Over During The Pandemic Process

Burak KAHRAMAN*, Tuğçe Demet UĞUR**, Derya GİRGIN***, Ahsen Büşra KOÇAK****

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de, yeni tip korona virüs (COVID-19) salgını kapsamında alınan önlemlerin 65 yaş üstü bireyler açısından nasıl deneyimlendiğini, anlamlandırıldığını anlamaya çalışmak ve bu süreçte yaşadıkları sorunları keşfetmektir. Bu salgın sürecinde 65 yaş üstü bireylere sosyal izolasyon” uygulamaları gerçekleştirilmiştir. 65 yaş üstü bireylerin hastalığı atlatabilmeleri veya ağır geçirmeleri olasılığı yüksektir. Dolayısıyla bu bireyler risk grubundadırlar. Dünyada yapılan çalışmalar 65 yaş üstü bireylerin sosyal izolasyon sürecinde yalnızlık hissi, stres, ölüm korkusu gibi faktörlerin tetiklediği psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar yaşadıklarını göstermiştir. Ayrıca, diğer yaş gruplarındaki bazı bireylerin yaşlılara yönelik bu uygulama hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı için yaşlı bireylerin hastalığı yaydığına dair bir algının oluşmasına ve yaşlıların dışlanmasına yol açmıştır. Ülkemizde 65 yaş üstü bireylerin bu süreci nasıl atlattıklarına ve nasıl anlamlandırdıklarına dair onların bakış açısından ele alınmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ise literatürdeki bu eksikliği gidermeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışma ülkemizdeki yaşlıların bu süreçte yaşadıkları sorunları ortaya çıkararak buna yönelik sürdürülebilir ve kalıcı çözümlerin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada Kayseri’deki yirmi üç 65 yaş üzeri bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılmış ve neticede elde edilen nitel veriler yorumlanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, katılımcıların çoğunun sosyal izolasyon uygulamasını yararlı bulduğu ve dışlanma hissetmedikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca eşi sağ, çocuklarıyla ve yakınlarıyla görüşebilenlerin bu süreci daha kolay atlattıkları görülmüştür.

Anahtar sözcükler: COVID-19, pandemi, sosyal izolasyon, yaşlılık, Kayseri.

Abstract

This study aims to understand how the precautions are taken with the emergence of the new type of coronavirus (COVID-19) epidemic in Turkey are experienced and interpreted by over the age of 65 and to explore the problems they experience in this process. During this epidemic process, “social isolation” implementation has been applied for individuals over 65. Individuals over the age of 65 are more likely to not cope with the disease or to have a severe

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: burakkahraman@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3995-1172

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: tugcedmt@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4668-5087

*** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: deryagirgin7@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8399-1177

**** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: ahsenkocakk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8789-6051

illness. Therefore, these individuals are in the risk group. Studies have shown that individuals over the age of 65 experience psychological and physiological disorders triggered by factors such as loneliness, stress and fear of death during the social isolation process. It has led to a perception that elderly individuals spread the disease and to the exclusion of the elderly. It will reveal the problems experienced by the elderly in our country in this process and contribute to creating sustainable and permanent solutions. As a result of this study, it was revealed that most of the participants found the social isolation practice useful and did not feel excluded. In addition, it has been observed that those whose spouses are alive, who can meet with their children and relatives, overcome this process more easily.

Keywords: COVID-19, pandemic, social isolation, old age, Kayseri.

Giriş

Geçmişten günümüze toplumları etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bazı toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve ekolojik kırılma noktaları olmuştur. Bunlardan bazıları savaşlar, göçler, doğal afetler, devrimler, yenileşme hareketleriyken bazıları da dünyayı küresel ölçekte etkileyen salgın hastalıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi” ise pandemi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde tüm dünya olarak karşı karşıya kaldığımız ve mücadele ettiğimiz yeni korona virüs hastalığı (COVID-19) da taşıdığı küresel yayılım özelliği nedeniyle bir pandemi olarak tanımlanmaktadır.

2019 yılının Aralık ayı sonlarına doğru Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 hastalığı ülkeler arası ulaşım, ticaret ve etkileşimin yoğun olarak yaşanması nedeniyle çok kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına almayı başarmıştır. Ulrich Beck’in (2011) *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* adlı eserinde de bahsettiği gibi modernleşen ve küreselleşen dünyada riskler/tehlikeler ulusal sınırları aşarak küresel sorunlar haline gelmektedir. Bu risklerin ise yaratacağı sonuçlar ve yan etkiler hesaplanamaz ve ön görülemez bir hale gelmiştir. Gelecekte bizi bekleyen tehlikeler bir bilinmezlik halini almış durumdadır. Şu anda hala içinde bulunduğumuz COVID-19 salgını süreci de tam olarak bir bilinmezlik, öngörülemezlik ve hesaplanamazlık içerisinde ilerlemektedir. Örnek vermek gerekirse, COVID-19 hastalığının belirtileri kişiden kişiye değişiklik gösterdiği için bu konuda bir kesinlik mevcut değildir. Ancak yaygın olan belirtiler sağlık kuruluşları tarafından halka bildirilmiştir. Bu belirtiler bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda özellikle solunum yolu belirtileri olarak ateş, öksürük, nefes darlığı şeklinde belirtilmiştir. Benzer belirsizlik aşı ve süreci hakkında da mevcuttur.

Tüm bu bilinmezlikler içinde bireyler olarak yapacağımız en iyi şey bu hastalığa yakalanmamak olacaktır. COVID-19’a yakalanma riskini azaltan ve uyulması önerilen bazı önlemler bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşanan bölgede COVID-19 görülmesi halinde “fiziksel mesafeye uymak, maske takmak, odaları iyi havalandırmak, kalabalıklardan kaçınmak, elleri temizlemek ve bükülmüş bir dirsek veya dokuya öksürmek” gibi bazı basit önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır (WHO, t.y.). Bu önlemler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de vatandaşlara tavsiye edilmekte ve hatta zaman zaman uygulanmaması halinde yaptırımlar uygulanmaktadır.

DSÖ ve Sağlık Bakanlığı’na (SB) göre yaşlılar, diyabet gibi kronik hastalığı bulunanlar, kalp ve solunum rahatsızlığı çekenler, kanser tedavisi görenler bu hastalığı daha şiddetli geçirebilme olasılıkları bulunduğu risk grubu olarak değerlendirilmektedirler. Yine Sağlık Bakanlığı verilerine göre bu hastalık 60 yaş ve üzeri bireyleri daha çok etkilemektedir. Bu nedenle yaşlı bireyleri bu hastalıktan koruma amacıyla sosyal izolasyon uygulaması tüm dünyada uygulanmaya başlamıştır (WHO, t.y. & SB, t.y.)

Dünya Bankası (World Bank) 2019 nüfus verilerine göre dünya nüfusu 7 milyar 674 milyon civarındadır. Bu nüfusun yaklaşık %9’unu ise 65 yaş ve üzeri yaşlı bireyler oluşturmaktadır. 2019 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye’de ise 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus toplum nüfusun %9,1’ini (7 milyon 550 bin 727) oluşturmaktadır. Bu rakamlar azımsanmayacak kadar yüksektir. Dolayısıyla COVID-19 salgını açısından risk grubunda olan bu nüfusu korumak amacıyla evde kalmaları önerilmiştir. Ancak uzun süreli evde kalma durumu ve beraberinde gelen hareketsiz yaşam yaşlı bireylerde fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. DSÖ’nün *Protecting older people against COVID-19* başlıklı yayınında (2020) Kore Cumhuriyeti’nde yaşayan 75 yaşında bir kadın olan Gunhee Lee’nin pandemiden önce aktif bir hayatı olduğundan, hobi gruplarına katıldığından, gönüllü

yardımlarda bulunduğu, geleneksel yiyecekler yapıp sattığından ancak pandemi nedeniyle Lee'nin bu aktivitelerden mahrum kaldığından söz etmiştir. Bu noktada yaşlıların evde kalmasına yardımcı olması amacıyla bir rehber yayınlamış ve bu rehber yaşlı bireylerin evde kalma sürecinde kişisel sağlık kontrollerini, fiziksel aktivitelerini ve nasıl iyi beslenebileceklerine dair sağlık ve refah durumlarını iyileştirecek ve bu konuda ne yapabileceklerine dair bilgiler içermektedir.

Türkiye'de 65 yaş ve üzeri bireylere yönelik uygulanan önlemler sosyal izolasyon sürecini kapsamakla birlikte bu bireylere belirli gün ve saatlerde dışarı çıkma izni verilmiştir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de “evde kalma” yani sosyal izolasyon sürecinde 65 yaş ve üzeri yaşlılarımız belli bazı sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sorunların yaşlı bireylerin kendisi tarafından aktarılması ve bu sorunların ortadan kaldırılması için neler yapılabileceği konusunda görüşleri bu çalışma için büyük önem taşıyacaktır. Bu gaye doğrultusunda bu çalışmada ilerleyen bölümlerde yaşlılık kavramı, covid19'un yaşlılarda meydana getirdiği sorunlar ele alınacak olup, çalışmanın bulguları ortaya konacak ve dünyada yapılan araştırmalarla desteklenerek veya karşılaştırılarak tartışılacaktır.

Bu çalışmada elde edilen veriler nitel araştırma yöntemi kullanılarak Kayseri'de yaşayan 65 yaş üstü bireylerin COVID-19 sürecini nasıl tecrübe ettikleri, bu süreçte ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunları nasıl yorumladıklarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada güncel bir sorun olan COVID-19 pandemi süreci ve bu süreçte yaşlı olmak, yaşlıların bu süreçte deneyimlediği sorunlara odaklanmasından dolayı durum çalışması deseni kullanılmıştır. Kartopu örnekleme ile ulaşılan yirmi üç 65 yaş üstü kişiyle beşi telefonla olmak üzere derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın veri toplama aşamasında “sosyal”, “ekonomik”, “psikolojik” ve “sağlık” olmak üzere dört ana soru teması üzerinden veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin deşifre edilmesinden sonra bu veriler tasnif edilmiş, kodlanmış ve temalara dökülmüştür. Bu temalar ışığında veriler yorumlanmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Yaşlılık

Yaşlılık bir insanın doğumuyla başlayıp çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinden sonra meydana gelen doğal bir olguya tekabül eder. Yaşlılık dediğimiz bu olgu sadece biyolojik olmamakla birlikte sosyal ve psikolojik öğeleri de içinde barındıran bir olgudur (Tufan, 2004). Yaşlı olmak biyolojik tanımıyla kronolojik olarak yaş ilerlemesi ve bu ilerlemeyle beraber vücutta meydana gelen fizyolojik değişimlerdir (Tufan, 2004; Kurt vd. 2010; Üçok, 2018; Ekşioğlu Ahad, 2016; Gök, 2019). Biyologlar yaşlılığı doğurganlığın azalması, vücut fonksiyonlarının yerine getirilememesi, ölüme yakınlık ve gelişmenin tersi olarak yorumlar (Tufan, 2004). DSÖ ise yaşlılığı fiziksel ve zihinsel kapasitede kademeli bir düşüşle, artan bir hastalık riskiyle ve ölüme yol açmasıyla ilişkilendirir. Ancak bunlar kişinin yaşıyla çok az orantılıdır. Örneğin 70 yaşındaki bir birey çok sağlıklı ve aktifken başka bir 70 yaşındaki bakıma muhtaç durumda olabilir (WHO, 2018).

Sosyal ve psikolojik tanımlamalar biyolojik tanımlamalardan farklılık gösterir. Sosyal tanımıyla yaşlılık yaşın ilerlemesiyle birlikte “toplumsal roller ve toplumsal işlevsellerdeki değişikliklerken” psikolojik olarak yaşlılık “bilişsel ve mental yönden değişikliklerdir” (Birren ve Schaire 1990 akt. Samancı Tekin & Kara 2018, s. 220). Yani psikolojik yaşlılık bireyin öğrenme, problem çözme, algılama, zekâ, beceri ve kişilik özelliklerinde bakımından uyum sağlama kapasitesindeki değişimleri içerir (Giddens, 2012; Gök, 2019; Ekşioğlu Ahad, 2016; Kalaycı, 2015). Sosyal açıdan yaşlanma ise bireyin toplum içindeki rolünü, konumunu ve statüsünü kaybetmesiyle açıklanır (Gök, 2019; Ekşioğlu Ahad, 2016; Üçok, 2018, Kalaycı, 2015). Bunun yanında biyolojik yaklaşımda yaşlılıkla ilgili olumsuz faktörler ele alınırken sosyal bilimlerin illa kişiye negatif etki edeceği kesinliğini reddeder. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan gerileme ve kayıplar her zaman onların düşünme, icraat ve hissetme yetilerine olumsuz etkide bulunmaz. Tam tersine bu dönemde psiko-sosyal ve kültürel olarak gelişim gösterebilirler (Tufan, 2004, s. 81). Daha gelişmiş ve zengin ülkelerdeki bireyler, geçmişe nazaran daha uzun, sağlıklı ve üretken bir şekilde yaşayabiliyorlar. Bu bakımdan yaşlılık, fiziksel zorluk ve toplumsal yalıtılmayla ilişkili olduğu kadar desteklendiğinde doyurucu ve ödüllendirici bir deneyim de olabilmektedir (Giddens, 2012, s. 219).

Yaşlılık tüm bunların yanında kültürel de bir olgudur. Yaşlı olma durumu toplumdan topluma kültürden kültüre farklılık göstermektedir. DSÖ 2021 yılında yayınladığı “Global Report on Ageism” adlı

raporunda yaşlı ya da genç olmanın bağlama, amaca ve kültüre bağlı olduğunu belirtmiştir. Örneğin, “18 yaşında bir bireyin hırslı bir piyanist olması için çok yaşlı ama bir futbol takımında profesyonel antrenörlülük için ise çok genç” olmaktadır (WHO, 2021, s. 3). Yaşlılık dönemi toplumsal ve kültürel normları içeren ve sosyal olarak inşa edilmiş bir evredir. Bireyin yaşlılık döneminde edindiği rol ve statüler içinde bulunduğu toplumun beklentilerine ve tutumlarına göre şekil almaktadır. Dolayısıyla yaşlılığa atfedilen anlamlar, roller ve statüler toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişiklik göstermektedir (Gök, 2019). Örneğin Çin ve Japonya gibi toplumlar yaşlı bireyleri tarihsel hafıza ve bilgelik kaynağı olarak görerek onurlandırırken, Birleşik Krallık ve ABD gibi toplumlar onları zamanın dışında kalmış, teknolojiye yabancı, üretken olmayan ve bağımlı bireyler olarak görerek göz ardı edebilmektedirler (Giddens, 2012, s. 224).

Bir insanın yaşlanması yaşam biçimi, sosyal ve fiziksel çevresiyle de ilişkilidir. DSÖ 2018 yılında yayınladığı “Ageing and Health” adlı yayınında yaşlı sağlığındaki bazı değişkenlerin genetik kaynaklı olsa da birçok kişinin ev, mahalle, cinsiyet, etnik köken, sosyo-ekonomik durum gibi fiziksel ve sosyal çevresinden kaynaklandığını belirtir. Aynı zamanda bu faktörler kişinin daha geç ya da daha erken yaşlanmasına da sebebiyet vermektedir. Örneğin, sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite ve tütün kullanımı gibi zararlı maddelerin kullanılmaması yaşlanmayı geciktirmektedir (WHO, 2018). Giddens (2012) da yaşam biçiminin bütün yaşta insanlar için önemli bir sağlık farkı yaratacağını belirtmiştir. Uygun bir yaşam biçimi ve tıbbi gelişmeyle beraber seksen yaşında bir insanın başkalarına bağımlı ve bakıma muhtaç hale gelmesi önenebilir ve insanlar daha uzun ve daha sağlıklı yaşayabilirler (s. 222).

DSÖ’ye göre kronolojik olarak yaşlılığı sınırı 65 yaş olarak ele alınırken Birleşmiş Milletler bu sınırı 60 yaş olarak belirlemiştirler (Yıldız, 2013; Kalaycı, 2015; Gök, 2019; Ekşioğlu Ahad, 2016; Üçok, 2018). Yaşlılık da kendi içinde “orta yaş”, “yaşlı” ve “ileri yaşlı” olarak gruplara ayrılmaktadır. DSÖ’ye göre 45-59 orta yaş, 60-74 arası yaşlı ve 75 yaşın üzeri ileri yaşlı olarak tanımlanmaktadır (Üçok, 2018, Ekşioğlu Ahad, 2016). Gerontolojide ise yaşlılık “genç yaşlı”, “orta yaşlı” ve “ileri yaşlı” olarak üç gruba ayrılarak DSÖ’den farklı yaş aralıkları şeklinde ele alınmıştır. Emeklilikle birlikte başlayan 65-74 arası yaş genç yaşlılığı oluşturur. Fiziksel fonksiyonlarda azalma görülen 75-85 yaş arası orta yaşlı ve bakıma muhtaç duruma gelme haliyle ilişkilendirilen 85 ve üzeri yaş ileri yaşlılık olarak tanımlanır (Yıldız, 2013; Kalaycı, 2015; Gök, 2019; Ekşioğlu Ahad, 2016; Üçok, 2018). Türkiye’de ise Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın 2020’de yayınladığı “Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi” adlı raporda dünyada ve Türkiye’de 65 yaş ve üzeri yaşlı olarak kabul edildiği belirtilmiştir.

Yaşlılıkta Yaşanan Sorunlar

İlerleyen yaşla beraber, bireylerde birçok fizyolojik değişiklik meydana gelir ve kronik hastalık ve bakıma muhtaçlık geliştiren yaşlı insanlar için riskler artmış olur (WHO, 2017). Yaşlılar yaşlılık döneminde daha sık hastalanır ve daha fazla kronik hastalık ile yaşamak zorunda kalırlar. Yaşlılarda görülen hastalıkların başında demans, alzheimer, idrar kaçırma, görme bozuklukları, işitme bozuklukları, malnütrisyon, osteoporoz, yürüme bozuklukları ve sık düşme, baskı yaraları, uyku bozuklukları, osteoartröz gelmektedir. (Kurt vd. 2010). DSÖ (2018) verilerine göre de yaşlılıkta yaygın görülen durumlar arasında işitme kaybı, katarakt ve kırma kusurları, sırt ve boyun ağrısı ve osteoartrit, kronik obstrüktif akciğer hastalığı, diyabet, depresyon ve bunama bulunur. Bazen bunların birçoğunu aynı anda da yaşayabilmektedirler. İleri yaşta birçok kronik hastalık ortak risk faktörlerini paylaşır. Bunlar çok fazla alkol ve tütün ürünü tüketme, sağlıksız beslenme, yüksek vücut kitle endeksi ve yetersiz fiziksel aktivedir (WHO, 2018 Data Portal: Ageing-Risk Factors).

TÜİK’in 2018 yılında yayınladığı yaşlı *Ölüm nedeni* istatistiklerine göre, 2017 yılında ölen yaşlıların %45,1’i dolaşım sistemi hastalıkları nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Bu hastalığı ikinci sırada %16,2 ile iyi huylu ve kötü huylu tümörler, üçüncü sırada ise %14,2 ile solunum sistemi hastalıkları takip etmiştir. Ölüm nedenleri cinsiyete göre incelendiğinde, cinsiyetler arası en önemli farkın iyi huylu ve kötü huylu tümörlerde olduğu görülmüştür. İyi ve kötü huylu tümörler nedeniyle hayatını kaybeden yaşlı erkeklerin oranı yaşlı kadınların oranının yaklaşık iki katı olmuştur. İyi ve kötü huylu tümörler nedeniyle hayatını kaybeden yaşlı erkeklerin oranı %21,2 iken yaşlı kadınların oranı %11,3 olmuştur. Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların

oranı artmıştır. Ölüm nedeni istatistiklerine göre, Alzheimer hastalığından hayatını kaybeden yaşlıların sayısı, 2013 yılında 8 bin 797 iken 2017 yılında 13 bin 601'e yükselmiştir. Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların oranı 2013 yılında %3,6 iken bu oran 2017 yılında %4,6'ya yükselmiştir. Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların oranı cinsiyete göre incelendiğinde, her iki cinsiyette de artış olduğu görülmüştür. Alzheimer hastalığından ölen yaşlıların oranı 2013 yılında erkeklerde %2,9, kadınlarda %4,2 iken bu oranlar 2017 yılında erkeklerde %3,6'ya, kadınlarda ise %5,6'ya yükselmiştir.

Yaşın ilerlemesine bağlı olarak değişen fizyolojik faktörlerle ortaya çıkan fiziksel sağlık sorunların yanı sıra psikolojik sorunlar da meydana gelmektedir. Bazen bu faktörler birbirlerinin tetikleyicisi de olabilmektedir. Tamam ve Öner'in (2001) "Yaşlılık Çağı Depresyonları" adlı çalışmalarında yaşlanma ile birlikte serotonin, noradrenalin, dopamin ve GABA'nın beyin konsantrasyonlarında bir azalma görülmesi, yaşlıların depresyona olan yatkınlığını bir neden olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra sevilen bir kişinin kaybı özellikle eşin kaybı yaşlılarda depresif sendromların ortaya çıkmasına yol açtığını vurgulamışlardır. Dahası, bu çalışmaya göre Yaşlı hastalarda yaşama ve eskiden zevk aldığı şeylere olan ilginin yitirilmesi, suçluluk takıntıları ve kendine acıma duygusunun öne çıkması, gün boyu kendini yorgun halsiz hissetme ve konsantrasyon güçlükleri çekebilmektedirler.

Buna yönelik bir diğer çalışma ise Üçok'un 2018 Doktora Tezi olan "Yaşlılık Olgusuna Yaşlıların Bakış Açısı ile Sosyolojik Bir Yaklaşım: Gaziantep'te Kamu ve Özel Huzurevleri Örnekleri İle" adlı çalışmadır. Bu çalışmaya göre yaşlıların ruh sağlığı açısından risk oluşturan faktörler fizyolojik değişiklikler, fiziksel güç kaybı, kayıplar, emeklilik, hastalıklar, stresler, statü kaybı, yaşam kalitesinin düşmesi, dış görünüşteki değişimler şeklinde sıralanmıştır. Bu çalışmaya göre yalnızlık çeken yaşlıların birçoğunun mutsuz olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, sosyo-ekonomik açıdan üst grupta yer alanların sosyal ve ekonomik imkânlarının alt gruptakilere göre yüksek olması yaşam memnuniyetlerini olumlu yönde etkilemiştir. Bun ek olarak aile bireyleri ve yakınlarıyla görüşmelerin hayattan daha fazla doyum aldıkları görülmüştür. Ayrıca yaşlı bireyler ne kadar az sağlık sorunu yaşarsa o kadar mutlu oldukları ortaya çıkmıştır.

Benzer bir çalışma olan Kalaycı (2015)'nin "Yaşlılık Statüsü, Roller Açısından Yaşlıların Toplumsal Beklentileri ve Sorunları (Isparta Örneği)" adlı doktora tezidir. Bu çalışmaya göre diğer çalışmalara paralel olarak yaşlıların, emeklilik döneminde veya hastalık, engellilik gibi durumlarına paralel olarak gelir düzeyi de azaldığında, yaşam kalitesi düşmekte, üzülmemekte ve ümitsizliğe kapılmaktadır. Yaşlılar, eşin ölümü, çocukların evden uzaklaşması sonucu yalnız kalmaktadır. Yaşlılar akraba, komşu gibi diğer sosyal ilişkilerde de başarılı olamadığında kendini yalnız hissetme durumu artmaktadır. Dolayısıyla yaşlılar tüm bunlar sonucunda psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedirler.

Yaşlıların yaşadığı sorunlar yalnızca fizyolojik ve psikolojik açıdan yaşadıkları rahatsızlıkları içermez. Günümüze kadar meydana gelen toplumsal değişimlerle beraber yaşlıların yaşadıkları sorunlar da değişim göstermektedir. Özellikle modernleşme ve kentleşmeyle birlikte aile yapısındaki değişimler yaşlıların toplumdaki rolleri, statüleri ve değerlerinde farklılıklar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Modern dünyada geleneksel büyük aile yapısı yerini çekirdek aileye bırakmış ve ailedeki geleneksel dayanışma ve yardımlaşma giderek azalarak bireyselleşmeyi artırmıştır. Bu durum ise yaşlıların sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda sorun yaşamalarına yol açmıştır (Müftüler, 2018a). Yaşlanma beraberinde sosyal rol ve statülerde düşüşü getirmesi yaşlıların toplumsal hayattan izole olmasına yol açabilmekte ve bunun sonucu yaşlılarda yalnızlaşma sorunu meydana gelmektedir (Kurt vd.2010).

Emekli olan birey en başta sosyo-ekonomik alandaki rolünü yani çalışma rolünü kaybeder. Emeklilik aynı zamanda bireyin sosyal paylaşım ve sosyalleşme alanlarının kaybına neden olarak yaşlıların yalnızlık, mutsuzluk ve dışlanmış hissetmesine yol açar (Nazlı, 2016). Emeklilik aynı zamanda aktif yaşamdan uzaklaşma ve etkisizleşme anlamlarının yüklendiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır ve yaşlılar toplumda sosyal izolasyona maruz kalabilmektedirler (Üçok, 2018). Günümüz toplumlarında emeklilik yaşlılar için bir güvence olsa da hayatları hem sosyal hem de ekonomik yönden olumsuz etkilemektedir. Emekli olan birey toplumdaki izole edilerek yaşlı yalnızlığıyla, ekonomik gelirinde yaşadığı düşüşle beraber yaşlı yoksulluğuyla baş etmek durumunda kalmaktadırlar (Müftüler, 2018b; Çunkuş vd. 2019). Uzun süreli bir çalışma hayatından sonra hem meslek hayatlarında hem de sosyal ve kültürel çevrelerinden ayrılmalarıyla yaşlılar yalnızlık sürecine girmektedirler. Aynı zamanda hayatın her geçen gün pahalılaşması,

emeklilikle düşen gelir ya da gelir sağlayan kişinin vefatı yaşlıların geçimlerini sağlamalarını zorlaştırmaktadır (Kurt vd. 2010). Üçok'un (2018) çalışmasında yaşlılardan bazılarının sadece emekli maaşıyla geçindiğini ancak bu maaşın yetmediği ve gelirlerini sadece zorunlu ihtiyaçlarına harcadıkları görülmüştür. Emeklilik döneminde veya hastalık durumlarına paralel olarak gelir düzeyindeki azalma yaşlıların yaşam kalitesinin düşmesine ve buna paralel olarak üzülmelerine ve ümitsizliğe kapılmalarına yol açmaktadır (Kalaycı, 2015).

Yaşlıların bu tür sorunları yaşamamasında aile ve sosyal çevre faktörü büyük önem taşımaktadır. Çocuklarıyla birlikte yaşayan, akraba, eş ve dostuyla görüşebilen yaşlılar daha mutlu görünmektedirler. Dolayısıyla yaşlıların boş zaman aktivitelerine bakıldığında "komşuluk" ve "akrabalık" faktörünün önemi ön plana çıkmaktadır (Tufan vd. 2019; Kalaycı, 2015). Yaşlıların boş zamanlarında yaptıkları diğer etkilere bakacak olursak ilk sırada bireysel dini etkinlikler (ibadet etme, Kur'an okuma vs.) gelirken daha sonrasında ise örgü örmek, bahçe işleriyle uğraşmak ve gezintiye çıkmak gelmektedir (Müftüler, 2018a; Tufan vd. 2019).

COVID-19 Pandemi Sürecinde Yaşlılık

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip bir salgın hastalık tüm dünyayı etkisi altına aldı. Kısaca COVID-19 denilen bu salgın SARS-CoV-2 adlı bir virüsten meydana gelmiş olup, bulaştığı kişilerde ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi belirtilere sebebiyet vermektedir. Bu salgın hastalığa karşı hassas olan ve "risk grubu" olarak tanımlananlar kronik rahatsızlıkları bulunanlar, kanser tedavisi görenler, kalp ve solunum rahatsızlığı olanlar ve yaşlılardan oluşmaktadır. DSÖ ve Sağlık Bakanlığı 60 yaş ve üzeri bireylerin bu hastalığın en çok etkilediği grup olduğunu bildirmektedir. Altın'ın (2020) Covid19 sürecinde yaşlılığı incelediği çalışmasında Çin'de ve dünyada yapılan araştırmalara yer vermiş bu araştırmalar doğrultusunda coronavirüsün en çok orta yaş ve üzeri bireyleri olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu çalışmalar hastaneye yatış ve mortalite oranlarının yaşlılarda gençlere nazaran daha yüksek olduğunu göstermiştir. Centers for Disease Control and Prevention'ın (CDC) 14 Mayıs 2021 tarihinde yayınladığı "Older Adults" başlıklı yazılarında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) korona virüsten ölen her 10 kişiden 8'inin 65 yaş ve üzeri olduğunu belirtmiştir. Yaşlıların bu hastalıktan bu derece etkilenmesinin başında insan vücudunda yaşın ilerlemesiyle meydana gelen fizyolojik değişimler gelmektedir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte kronik hastalık görülme oranı artar ve daha sık enfekte olma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Yaşlanmayla birlikte bağışıklık sisteminin düşmesi vücudun enfeksiyonlara karşı savunmasız hale gelmesine neden olur. Dolayısıyla yaşlı ölümlerinin sebeplerinin başında enfeksiyonlar gelmektedir (Altın, 2020, s. 51).

Dünya Bankası 2019 verilerine göre dünyada 65 yaş ve üzeri bireylerin oranı toplam nüfusa oranı 7 buçuk milyardan fazla yaşlı sayısı yaklaşık %9 iken TÜİK verilerine göre Türkiye'de bu oran 7 milyon 550 bin 727 yaşlı sayısı %9,1'dir. Dolayısıyla yaşlı nüfus oranı dünyada ve Türkiye'de azımsanmayacak noktadır. Yıllar boyunca küresel savaş ve felaketlerin yaşanmaması, teknoloji ve bilimdeki ilerlemeler tıp ve sağlık alanında yaşanan gelişmelere yol açmış ve bu gelişmeler insanların yaşamını iyileştirmiş ve yaşam sürelerini uzatmıştır (Özdemir, 2020, s. 46). Bu nüfusun Covid19 hastalığına karşı dezavantajlı konumda olması onları bu hastalıktan korumaya yönelik ciddi tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Bu tedbirlerin başında sosyal izolasyon yani dışarıdaki hayatla temasın kesilerek evde kalmaları gelmektedir. Fakat uzun süreli olarak evde kalma durumu yaşlıları hareketsizlik sonucu fizyolojik sorunlarla, sosyal yaşamın kesilmesi ve evde kapalı kalmayla psikolojik ve sosyal sorunlarla, emeklilik sonrası çalışmaya devam etmek zorunda olanların işle bağının kopmasıyla ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bunların yanı sıra yaşlı bireyleri korumaya yönelik alınan bu tedbirlerin halkın bazı genç kesimleri tarafından hastalığı onların yaydığı düşüncesine kapılmalarına ve yaşlıları dışlamaya varan eylemlerine de yol açmıştır.

Sosyal izolasyon hareketsiz bir yaşam anlamına gelmektedir. Her ne kadar 65 yaş ve üzeri bireylere belirli gün ve saatte dışarı çıkma izni verilse de haftanın çoğu günün evlerinde hareketsiz bir biçimde geçirmektedirler. Bu hareketsizlik durumu fiziksel birçok rahatsızlığı da beraberinde getirmektedir. Novotney (2019) Kaliforniya Üniversitesi'nde profesör olan Steve Cole'un yalnızlık ve sağlık üzerine

çalışmalarında uzun süreli stresle baş etme durumuna neden olan yalnızlığın bağışıklık sistemine zarar verdiğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, dışlanmış ya da yalnız olan yaşlılarda bağışıklığın daha düşük ve enfeksiyon ya da diğer hastalıklara karşı daha hassas olduklarını belirtmiştir (akt. Jones& Keynes, 2020). Soysal (2020) ise sosyal izolasyon tedbirinin yaşlılarda kilo alma, kas ve eklem ağrıları gibi fiziksel sorunlara yol açtığını belirtmiştir.

Eviden çıkamama durumu fizyolojik sorunların yanı sıra psikolojik sorunlara da zemin hazırlamıştır. Sosyal izolasyonla beraber artan yalnızlık hissi yaşlılarda depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunlara neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra dışarı çıkamadıkları için günlük ihtiyaçlarını giderememeleri başkalarına bağlı olma durumunu artırmaya yol açabilmektedir (Soysal, 2020). Doğanay ve Çopur'un (2020) "Yaşlı Nüfusun COVID-19 Salgınına İlişkin Görüşleri: Giresun ili örneği" adlı çalışmaların geniş ailede yaşamına devam eden, yalnızlık hissetmeyen yaşlıların pandemi sürecinin olumsuz etkilerini daha az hissettiği ortaya çıkması bu görüşleri destekler niteliktedir. Eş kaybı, çocuklarla ve arkadaşlarla görüşememe gibi faktörler yalnızlık hissine neden olarak yaşlıların pandemi sürecini ruhsal açıdan daha zor atlatabilmektedir.

Usha Rana (2020) Hindistan'daki yaşlı intiharlarını ele aldığı çalışmasında DSÖ'nün önerdiği sosyal izolasyon tedbirinin yaşlılarda nörebilişsel, bağışıklık sistemiyle alakalı problemler, kalp ve damar rahatsızlıkları gibi fizyolojik problemleri tetiklediği gibi ruhsal problemleri de beraberinde getirdiğini belirtir. Hindistan'da sosyal izolasyon döneminde korona virüse yakalanmamış olan 300 intihardan 80'i ölüm ve yalnızlık korkusundan kaynaklanmaktadır. Pandemi döneminde Hindistan'da görülen yaşlı intiharları ekonomik ve sosyal destekten yoksun kalmaktan kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde Doğanay ve Çopur'un (2020) çalışmasında da COVID-19 sürecinde hastalık-ölüm ve yaşlılık söylemlerinin sıkça kullanılması, yaşlı nüfusu olumsuz etkilediği gibi sosyal izolasyon süreci de yaşlıların günlük yaşamlarında travmatik bazı değişikliklere neden olduğu görülmüştür.

Yaşlıları korumaya yönelik alınan tedbirlerin sosyal açıdan da yaşlılar için sorun oluşturmaktadır. Dünya genelinde çoğu hükümetin 65 yaş ve üzeri bireylerin korunmasına yönelik olarak yaptığı yaşa dayalı söylemleri, medyada yapılan "yaşlılık" vurguları bu bireylerin tehlikeli olmalarına yönelik bir algının oluşmasına ve dışlanmalarına sebep olmuştur (Altın, 2020; Soysal, 2020; Arun, 2020; Doğanay ve Çopur, 2020). Demir Atila (2020) yaşa dayalı söylemin genç ve yaşlı kesim arasındaki ayrışmaya sebep olacağı gibi pandemiyle alakalı kızgınlıklarını da yaşlılara yönlendirebileceğini ve nitekim medyada yaşlıları alaya alan paylaşım ve görüntülerin bu görüşü desteklediğini belirtir (s.195). Soysal (2020) da benzer şekilde sosyal medya platformlarında genç kuşağın yaşlılara karşı nefret dili oluşturduklarını, potansiyel hastalık taşıyıcı olarak görüldüklerini ve zaman zaman damgalama ve psikolojik şiddete varan eylemlerde bulduklarını belirtir (s. 296). Tufan vd. (2020) Yaşlıların "Sokağa Çıkma Yasağı" Üzerine Görüşleri adlı çalışmasının sonuçlarına göre görüşmeye katılanların yarısından fazlası bu uygulamayı doğru bir karar olarak nitelendirmiştir. Katılımcıların %33'ü bu uygulamanın olumsuz bir algıya neden olacağını belirtirken %42'si olmayacağını belirtmiştir. Ancak buna rağmen katılımcıların %62'si bu uygulamanın yaşlıları "günah keçisi" haline getirdiğini belirtmiştir. Bu araştırmanın sonucuna göre diyebiliriz ki yaşlıların genç kuşak tarafından damgalandığını, dışlandığını ve olumsuz bir algıya maruz kaldığını hissetmektedirler.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma durum çalışması deseni ile oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Creswell (2013) durum çalışması araştırmasını "araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-ışitsel materyaller ve dokümanlar ve raporlar) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşım" olarak tanımlar (s. 97). Yin (2009) durum çalışması araştırmasının özel bir durumun belirlenmesiyle başladığını belirtir. Bu durumun bir birey, küçük bir grup, bir kuruluş veya bir ortaklık gibi somut bir varlık olabileceğini ve daha az somut düzeyde, bir topluluk, bir ilişki, bir karar verme süreci veya belirli bir proje olabileceğini vurgular (akt. Creswell s.98). Creswell'e (2013) göre burada temel nokta, durumun özel bir zaman ve yer gibi belirli parametrelerle sınırlandırılabilir ya da tanımlanabilir olmasıdır

ve tipik olarak, durum çalışması araştırmacıları zaman kaybı olmaksızın doğru bilgiyi toplayabilmek için, sürmekte olan güncel, gerçek yaşam durumları üzerinde çalışırlar (s. 98). Dolayısıyla bu çalışmada da hala içinde yaşamak olduğumuz COVID-19 pandemi süreci ve bu süreç içinde yaşlı olma durumu ve bu duruma bağlı olarak yaşlı bireylerin yaşadığı sorunlar Kayseri örneklemini üzerinden sınırlandırılarak anlaşılmasına, yorumlanmasına ve aktarılmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın veri analiz stratejileri ise durumun betimlenmesi, durum temaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada örneklem sosyal, ekonomik, psikolojik ve sağlık olmak üzere dört tema üzerinden ele alınmış ve veri toplanmaya çalışılmıştır. Veri toplanırken nitel araştırma tekniklerinden çalışmanın amacına en uygun görülen derinlemesine görüşme tekniği ve gözlem kullanılmıştır. Görüşme yapılacak kişiler amaçlı kartopu örneklem ile belirlenmiş ve toplamda 23 kişi ile görüşülmüştür. Amaçlı örneklem derin ve zengin bir bilgiye sahip olduğu düşünülen kişi veya durumların derinlemesine çalışılmasına olanak sağlamasından dolayı seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 111) Yapılan görüşmelerin 18'i yüz yüze 5'i telefon üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca konu kapsamında pandemi nedeniyle yüz yüze görüşme sağlanamadığı noktalarda görüşmeler telefon üzerinden gerçekleştirilerek veriler toplanmıştır. Toplanan veriler ses kayıt cihazı ve görüşme sırasında alınan notlar aracılığıyla kaydedilmiştir. Daha sonra toplanan veriler sınıflandırılmış, anlaşılmasına ve yorumlanmasına çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları sunulurken ise katılımcıların isimleri gizli tutulmuş olup "K1,K2,...,K23" şeklinde kodlarla temsil edilmişlerdir.

Bulgular

Demografik Bilgiler

Araştırmamız Kayseri ili içinde ikamet etmekte olan toplam 23 kişi ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Yaşları 65-88 arasında değişen görüşmecilerimizin 14'ü kadın 9'u erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmamıza katılan kişilerin kendi deyimlerinden yola çıkarak dönemlerindeki sosyo-ekonomik sebepler nedeniyle eğitim seviyesi düşük olarak görülmüştür. Bu bakımdan görüşmecilerden ikisinin okuma ve yazması bulunmamaktadır. Diğer 15 kişinin ilkökul, 3'ünün ortaokul, 2'sinin üniversite, birinin ayrıca yüksek lisans eğitime sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin 12'si ev hanımı, 2'si memur, 1'i şoför, 1'i hava astsubayı olarak mesleğini ifa etmişlerdir. Şu anda ise ekonomik anlamda tüm görüşmecilerin -üçü hariç- hepsinin emekli maaşı veya emekli maaşına ortak bir yaşam gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 1. Görüşmecilerin Demografik Bilgi Tablosu

	Katılımcının Cinsiyeti (K: Kadın, E: Erkek)	Katılımcının Yaşı	Katılımcının Eğitim Durumu	Katılımcının Mesleği	Katılımcının Maaş Durumu
K1	K	66	Yüksek Lisans	Emekli Öğretmen	Emekli
K2	E	67	Orta Okul	Memur	Emekli
K3	K	65	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K4	K	65	Orta Okul	Ev Hanımı+Mantıcılık (Sipariş usulü malzemeyi tedarik edip mantı vb. hamur işi ürünleri evde yapıp satma)	Değişken
K5	E	70	İlkokul	Serbest Meslek	Emekli
K6	K	67	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K7	E	65	İlkokul	İnşaat İşçisi	Emekli
K8	K	70	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K9	E	65	İlkokul	İşçi	Emekli
K10	E	65	İlkokul	İşçi	Emekli Değil
K11	E	70	İlkokul	Serbest Meslek	Emekli
K12	E	67	İlkokul	İnşaat İşçisi	Emekli
K13	K	73	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K14	E	78	Üniversite	Hava Astsubayı	Emekli
K15	K	75	Orta Okul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K16	K	67	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K17	K	88	Okuma Yazma Yok	Ev Hanımı	250 Euro
K18	K	79	İlkokul	Ev Hanımı	Karı-koca Almanya emeklisi
K19	K	70	İlkokul	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K20	K	72	Okuma Yazma Yok	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş
K21	E	74	İlkokul	Şoför	Emekli
K22	K	65	İlkokul	Ev Hanımı	Gelir Yok
K23	K	65	Üniversite	Ev Hanımı	Eşi ile Ortak Emekli Maaş

K: Katılımcı

Sağlık Boyutu

Araştırma kapsamında görüşmecilere sağlık hakkında yapılandırılmış sorulardan beş soru yönlendirilmiştir. Bu sorular kronik bir rahatsızlık ve düzenli ilaç kullanımının olup olmadığı, covid 19 ve aşı olunup olunmadığı, bu süreç hakkındaki deneyimleri, sağlık tedbirleri ve pandemi süresince fiziksel açıdan sağlığın etkilenip etkilenmediği, etkilendiyse nasıl etkilendiğine dair yöneltilen sorulardır. Görüşmecilere yönlendirilen ilk olarak kronik bir rahatsızlıkları olup olmadığı sorusuna K5, K9, K11, K12, K14 ve K21 dışındaki bütün görüşmeciler en az bir tane kronik rahatsızlığı bulunduğunu ifade etmiş ve buna göre ilaçlar kullandığını belirtmişlerdir Bu konu hakkında K18'in ifadeleri bir örnek teşkil etmektedir:

K 18: Tansiyonum yüksek bide triod bezim tembel çalışıyor...midemden de rahatsızım. Başka da pek sıkıntı dolu; dizim ağrıyo, kullanıyom tansiyon ilacı, kullanıyom ağrı kesici, kullanırım triod bezlerininkini idare edip gidiyoz.

Bunun dışında şeker, tansiyon, astım, bronşit, uyku apnesi, böbrek ve bağırsak sorunları, guatr, romatizma, kemik erimesi, kalp ve nefes darlığı gibi yaşanan sağlık sorunları tespit edilmiştir. Bu sağlık sorunlarını yaşayanların ise 15'i kadın 3'ü erkek olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Kronik Rahatsızlık Durumu

	Kadın	Erkek
Kronik Rahatsızlığı Bulunan Bireyler	K1, K3, K4, K6, K8, K13, K15, K16, K17, K 18, K19, K20, K22, K23	K2, K7, K10

Görüşmecilere yönlendirilen covid ve aşı olunup olunmadığı sorusuna ve de bu süreç hakkındaki deneyimlerine ise çeşitli cevaplar verilmiştir. Görüşmecilerin çoğunun covid olmadığı, bu süreç içinde tüm sağlık tedbirlerini ve kuralları yerine getirmeye gayret ettikleri çıkarılmıştır. Görüşmecilerden K14 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

K: 14 İki aşığı da olduk. Birinci ve ikinci aşığı olduk, faydalı olacağını tahmin ediyoruz tabii. Bizde denenmiş bi şey değil, onun için rahatsızlık geçirmediğimize göre... Fakat dışarıya da fazla çıkmadığımızdan çıktığımızda da her türlü tedbiri alarak elimizde peçete, arabamızda kolonya geldiğimizde ellerimizi yıkıyoz sabunla. Kolonya döküyoruz. Çocuklarımız geldiğinde onlar hemen ellerini yıkıyolar, kolonyalarını döküyo ellerine. Otururken de mesafeli oturuluyor fazla bi sarılma bilmem kucaklaşma olmuyor. Herkes makul bir süre sonra da dağılıyor.

Verilen cevaplardan yola çıkarak toplam görüşmecilerden 20'sinin covid olmadığı ve 19'unun aşı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geri kalan 3 kişinin ise covid olduğu ve içlerinden 2'sinin aşı olduğu tespit edilmiştir. Aşı olmayan toplamda 4 kişi tespit edilmiş, bu kişilerden 2'sinin covid geçirdiği, 2'sinin covid geçirmediği, 1'inin ise covid geçirmesine rağmen aşı olmadığı tespit edilmiştir. Aşı olunmama sebebini ise güven eksikliği ve Türk aşısının çıkmasına dair beklentiler oluşturmuştur. Genel olarak iseyaşlı bireylerimizin güvenilir olabileceği, koruma amaçlı yapıldığı ve kişilerin çevresinde olumsuz haberler duymadıkları için faydalı olabileceği düşüncesini içermektedirler.

Tablo 3. Covid19 ve Aşı İlişkisinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Aşı Oldum	Aşı Olmadım
Covid19 Olmadım	K1, E2, K3, K4, E6,E7, E9, E10, E11, E12, E14, K15, K16, K17, K18, E21, K23	K8, K20, K22
Covid 19 Oldum	E2, K13	K19

K: Kadın, E: Erkek

Sağlık tedbirleri ve pandemi süresince fiziksel açıdan sağlığın etkilenip etkilenmediği sorusuna ise K3, K 14, K15, K 21 dışında tüm görüşmeciler yürüyememe ve az hareket etmenin biyolojik ve psikolojik olarak kendilerini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle diz ve baş ağrıları, romatizma, tansiyon ve stres gibi sağlık sorunlarını artırmaktadır. Ayrıca hareket etmemekten dolayı kilo aldıklarını da belirtmişlerdir. Bu konuda K1 şunları belirtmiştir:

K1: Fiziksel olarak istediğim kadar yürüyüş yapamadığım için kilo aldım, kolesterolüm yükseldi ayrıca. Üçüncüsü de yürüyemiyorum pek kireçlenmelerim azdı.

Psikolojik Boyutu

Araştırma kapsamında görüşmecilere psikoloji hakkında yapılandırılmış sorulardan altı adet soru yönlendirilmiştir. Bu sorular covid boyunca yalnız veya dışlanmış hissedip hissetmedikleri, yaşlı bireylere yapılan muameleler karşısında neler hissettikleri, yakın çevreyle görüşme durumları ve bunun kendilerine olan etkileri, stres, kaygı, ölüm korkusu gibi duyguları yaşayıp yaşamadıkları, bu süreci psikolojik açıdan nasıl geçirdikleri ve psikolojilerini güçlü tutmak için uyguladıkları stratejileri anlamaya yönelik olan sorulardır. Görüşmecilere yönlendirilen ve bu bölümdeki ilk soru olan yalnız veya dışlanmış hissettiniz mi sorusuna K5, K13, K22 dışındaki herkes yalnız veya dışlanmış hissetmedikleri cevabını vermiştir. Bu soruya yönelik K13'ün ifadeleri ilgi çekmektedir:

K13: Boşta kalmış gibi oldum amcan da gidince (ağlıyor) hiç kendime geledim bir ay, sonra bir ay kadar boşta kaldım, pek çıkmadık gelenler de çok nadir daha yeni yeni gelmeye başladılar şöyle 10 günde 15 günde bir hemen yarım saat gelip gidiyorlar gelenimizde olmadı yani dışlandık zahir ki gelen olmadı evimiz koronadaydı zaten 20 gün şeyde kaldık karantinada kaldı.

Genel anlamda bakıldığında ise katılımcıların büyük çoğunluğunun bu süreçte yalnız veya dışlanmış hissetmedikleri görülmektedir.

Tablo 4. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Yalnız veya Dışlanmış Hissetme Durumu

	Kadın	Erkek
Yalnız veya dışlanmış hissetmeyen bireyler	K1, K2, K3, K4, K8, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K23	K7, K9, K10, K11, K12, K14, K21
Yalnız veya dışlanmış hisseden bireyler	K13, K22	K5

İkinci soru olan COVID-19'a yönelik alınan tedbirler ve tedbirlere uymayan yaşlı bireylere yapılan muamele hakkındaki haberler sizi nasıl etkiledi sorusuna katılımcılar çeşitli cevaplar vermişlerdir. K5, K8, K18, K19, K20 yaşlı bireylere yapılan muameleleri kısıtlamalara uymadıkları gerekçesiyle haklı bulurlarken geriye kalan görüşmeciler yaşlılara yapılan bu olumsuz muamele karşısında genel anlamda üzüldüklerini ve yanlış bulduklarını belirtmişlerdir. Görüşmeciler arasından K8'in ifadelerine bakıldığında:

K8: Tedbirlere uymayanlara kızdım. Bir hastalık var niye devletin dediklerini uymuyorsunuz. Kızdım onlar o yüzden. Çıkan haberlerde yaşlılara üzüldüm. Gidip de vay bizi yolda indirdi diye, bizi otobüse almadılar diyene. 65 yaşında covit olmasa da bazı şoförler yapıyor ya. Almıyorlar bedavaya biletleri. Kötü kullanan da var şahidi oldum almayanlara da(yanıdaki kızı).

Tedbirlere uymayan yaşlı bireylere karşı verdikleri tepki görülmüş olmaktadır. Bunun yanı sıra K16'nın ifadelerine bakıldığında ise yaşlı bireylere yapılan olumsuz muamele karşısındaki negatif tutuma yönelik bir örneğe yer verilmiş olunacaktır:

K16: Bilmem ki nasıl düşünmeliyim ama zor yani yaşlılara çok zor oldu bence şimdi daha da öyle mesela otobüse falan bizlere binme yok, olur mu yaşlılar yani biraz daha şey yapar kendini korur mesela ben topluma gitmiyorum kalabalığa gitmiyorum mesela gittiğim zaman hiçbi yerlere çarşı Pazar hiçbi yere gitmiyorum pazara bile gitmiyorum olur mu esas gençler üretiyor biliyo musun çok sık gidiyorlar kafelere gidiyorlarbi şeyler ben torunlarıma da diyorum aman

yavrum kalabalıktan uzak durun bi şey yani yaşlılar nerde yapıcak e yaşlılar hastaysa kalkamıyo mesela hiç dışarı çıkmayı düşünüyö mu.

Görüşme formunda yer alan çocuklarınızla, akrabalarınızla ya da yakın çevrenizle görüştünüz mü? Nasıl görüştünüz? Etkisi ne oldu? Sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında büyük çoğunluğunun çocuklarıyla görüşmeye devam ettikleri ancak akrabalarıyla veya yakın çevreyle görüşme konusunda olumsuz tutum sergileyerek görüşmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılardan 12'sinin ise bu süreçte hiçbir grupta görüşmedikleri bilgisine ulaşılmıştır.

Görüşme formunda yer alan stres, kaygı, ölüm korkusu yaşadınız mı? Sorusuna ise görüşmecilerin 9'u yaşadıklarına dair cevaplar verirken, geriye kalan 14 görüşmeci bu süreçte genel anlamda bu duygu durumlarını yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak stres ve kaygı yaşamayan görüşmecilerimizin çoğunun -kadın ve erkek olmak üzere- "kaderci" bir tutum sergilediği ve boş zamanlarını dini vecibeler üzerine yoğunlaşarak doldurdıkları verdikleri cevaplardan çıkarılmıştır. Örneğin K3 şunları belirtmiştir:

K3: Stres ölüm kaygısı asla hiç yaşamadım. Allahüteala ne biçti ise o olur. Ben evden dışarı çok çıkan bir insan olmadığım için bana normal geliyor.

Tablo 5. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Stres, Kaygı, Ölüm Korkusu Yaşama Durumu

	Kadın	Erkek
Stres, kaygı, ölüm korkusu yaşayan bireyler	K1, K6, K8, K13, K16, K19, K22	K2, K5
Stres, kaygı, ölüm korkusu yaşamayan bireyler	K3, K4, K15, K17, K18, K20, K23	K7, K9, K10, K11, K12, K14, K21

K13'ün bu soruya yönelik ifadelerine bakıldığında katılımcının hastalıkla tanıştıktan sonra ve hatta eşinin bu hastalık sebebiyle ölümünden sonra ölüm korkusu yaşamış olduğu görülmektedir.

K13: Amcan öldükten yani ölene kadar yani başımıza ölüm gelene kadar korkmuyodum ondan sonra biraz korktum bide hastanede hiç uyumadım 3 gün gözümü yumuyodum televizyon gibi kara bi şey iniyodu gözüm dinlensin diye, 3 gün 3 gece hiç uyumadım böyle tabak tabak şu renkten tabak tabak gözümün önüne geldi uyuyamadım 3 günde biraz sonra acık kendime gelişin uyku oldu ölümünden korku oldum biraz yoksa evvel ölecez zaten diye korkmazdım yani amcandan sonra biraz oldum yani oldum.

Katılımcılardan K20'nin ifadelerine bakıldığında ise ölüm korkusu yaşamadığı ancak bundan ziyade sadece bu hastalık sebebiyle ölmek istemediği ve bunun için dua ettiği görülmektedir.

K20: Hiç de yaşamıyom öyle korkuda Allah'a yalvarıyom bu diyomallahum beni bu şeyle öldürme diyom onu diyom kurban olayım allahımdiyom, Yok istemiyomdeğilde işte ama işte bak aha ne yeğenin gelebiliyor kimse gelemiyor cenazeye kızım, Kaç kişi öldü bizim akrabalardan bi dene gidemedik onun için allah hayırlı ölüm versin allah neyi verdiyse onu hangi şeyi verdiyse öyle başka bir şey diyemiyok ne diyek.

Görüşme formunda yer alan ve katılımcılara yönlendirilen bu süreci psikolojik açıdan nasıl geçirdikleri ve psikolojilerini güçlü tutmak için strateji uygulayıp uygulamadıklarına yönelik olan sorulara katılımcılar çok çeşitli cevaplar vermişlerdir. 8 katılımcı bu süreci psikolojik açıdan olumsuz geçirdiklerini belirtirken 12 katılımcı ise bu süreci psikolojik açıdan normal olarak geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Buna yönelik olarak psikolojilerini güçlü tutmak adına uyguladıkları stratejilerin olup olmadığına veya neler olduğuna yönelik olan soruya ise katılımcıların büyük çoğunluğu çeşitli stratejiler uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bu stratejilerin ise genel anlamda dizi izleme, ev işleriyle ilgilenme, kadercilik, kitap okuma

ve sosyalleşme gibi faaliyetlerden oluştuğu görülmektedir. Bununla ilgili olarak K14'ün ifadelerine yer verilmiştir:

K14: Valla pek sıkıntı çektiğimizi söyleyemem çünkü uu yani nası diyim evde bunun yapılması gerektiğini evde oturmamız gerektiğini kabullenmiş durumdayız onun için fazla bir strese girmeye gerek duymadık duymuyoruz da. Mesela her gün kitap okuyorum yani belli alışkanlıklarımdan biri benim kitap okumam kitap okuyorum genellikle belirli şeylerde mesafe koridorda demin de söylediğim gibi yürüyorum beslenmeme dikkat ediyorum yani aşırı bi şeyler yeme yiyip de kilo almamak kaydıyla biraz daha dikkat ediyorum bu şekilde.

K14'ün ifadelerine bakıldığında bu sürecin bu şekilde devam etmesi gerektiğini ve kendilerine bu şekilde fayda sağladığını kabul etmiş durumda olduğu görülmektedir. Aynı zamanda katılımcının bu düşünce aracılığıyla kendisini motive ettiği ve olumsuz duygulardan uzaklaştırdığı görülmektedir. Bunların yanı sıra beslenme alışkanlıklarına da dikkat ederek sağlığını da dengede tutmaya çalıştığı görülmektedir. Kısıtlamalar sebebiyle sokağa çıkması yasak olan grupta olması sebebiyle yürüyüş ihtiyacını da ev içerisinde karşılayarak yine kendisini bu şekilde motive ettiği ve psikolojisini güçlü tutmaya çalıştığı katılımcının vermiş olduğu ifadelerle ortaya konmuştur.

Sosyal Boyutu

Araştırma kapsamında görüşmecilere sosyal alanda yapılandırılmış sorulardan yedi adet soru yönlendirilmiştir. Bu sorular covid-19 kapsamında alınan tedbirlere uyup uymadıkları, pandemi döneminde evde nasıl vakit geçirdikleri, seyahat etme durumları, sosyal anlamda görülen destek durumu, COVID-19'un günlük yaşamlarında neleri değiştirdiği, alınan tedbirlerle dışlandıklarını mı yoksa korunduklarını mı hissettikleri, yaşadıkları sorunların giderilmesi için ne yapılmasını istedikleri gibi konulardan oluşmaktadır. Görüşmecilere yönlendirilen ve bu bölümdeki ilk soru olan COVID-19 kapsamında alınan tedbirlere uyup uymadıkları sorusuna K1, K2, K8, K17 dışındaki herkes tedbirlere uyduklarını, genel anlamda izin saatlerinde dışarıya çıktıklarını ve bu sürede de temel ihtiyaçlarını (alışveriş, hastane, eczane vb) karşılama amacıyla dışarı çıktıklarını belirtmişlerdir. Tedbirlere uyduğunu söyleyen katılımcıların görüşlerine bakıldığında:

K6: dikkat ediyorum bir yere çıkamıyorum. 1000 hemşire var doktorumuz var Onlar da diyor zaten. Dışarı çıkarken 2 tane maske bağlıyorum. Markete gidiyorum kalabalık çok olunca kenara duruyorum poşetleri getirince balkona koyuyorum tekrar yeni poşete koyuyorum içeri alıyorum. Öyle idare ediyorum. Allah'a çok şükür o sıkıntıya atlattık.

K14: Katiyen hiçbir zaman uymadığım olmadı hatta dışarı çıkarken maske falan unutursam eşim hemen şey yapıyo beni uyariyo yani maskeni taktın mı anahtarını aldın mı gibi kurallara devamlı uydum yani şimdi 1 seneyi aştı 1 senedir devamlı uyuyorum.

Tedbirlere uymayan bireylerin ise genel anlamda kısıtlama dolayısı ile evde kalmaktan bunaldıkları, bazı ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıktıkları veya maske kullanımı konusunda tedbirlere uyum sağlamadıkları görülür. Bununla ilgili olarak K8'in yanıtına bakıldığında bahsedilen durumu görmek mümkün olacaktır:

K8: tedbirlere uyumadım şu maskeyi takmak istemiyorum. Astım bronşit var nefes alamıyorum. Ağzıma bunu koydum mu her tarafımdan vücudumda bit ter başlıyor. Uymadığım bu.

Tablo 6. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Alınan Tedbirlere Uyma Durumu

	Kadın	Erkek
Tedbirlere uyan bireyler	K3, K4, K6, K13, K15, K16, K18, K19, K20, K22, K23	K5, K7, K9, K10, K11, K12, K14, K21,
Tedbirlere uymayan bireyler	K1, K8, K17	K2

İkinci soru olan pandemi döneminde evde nasıl vakit geçirdikleri sorusuna ise katılımcılar çeşitli cevaplar vermişlerdir. Genel anlamda çıkan sonuçlara bakıldığında bütün katılımcıların bir şeylerle ilgilendikleri zamanlarını boş geçirmediği görülmüştür. Kadınlar çoğunlukla örgü, ev işi, mantı, sarma, dolma gibi zahmetli yiyeceklerle ve işlerle ve ibadetle meşgul olurlarken erkeklerin ise çoğunlukla televizyon izledikleri, balkonda temiz hava aldıkları, aileyle vakit geçirdikleri görülür. Her iki cinsiyet için ortak olan etkinliğin ise genel anlamda ibadetler olduğu görülür. Bununla ilgili K3 ve K14'ün ifadelerine bakıldığında:

K3: Pandemi döneminde zaten hep evde olduğum için normal zaman geçirdim. Yapboz yaptım oturup ayrıca. El işi yapıp bol bol lif örerim Kur'an-ı Kerim'i mi okurum çok şükür ama bu arada telefonda oyunda oynarım balon oyunları.

K14: Az önce söylediğim gibi mutlaka her gün kitap okurum az önce daha önceden anlattığım gibi balkonda havalar müsait olduğu müddetçe balkona çıktık balkonda biraz zaman geçiriyoz hem temiz hava alıyoruz bu şekilde arada sabahları spor yaparım eski sporcu olduğumdan dolayı sabah her gün sabah sporumu yapıyorum bu şekilde geçiriyoz günlerimizi.

Üçüncü soru olan seyahat edebildiniz mi sorusuna ise K3, K4, K17 ve K22 hariç bütün katılımcılar seyahat etmediklerini ya da edemediklerini belirtmişlerdir. Seyahat edebilen katılımcılar ise gerekli izin belgelerini aldıklarını ve çoğunlukla mecburiyetten bu seyahatleri gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. K3 ve K8 isimli katılımcıların cevapları ilgi çekicidir:

K3: Köy evine gidip geldik seyahat olarak zaten Kayseri Mahallesi orada. Geçen gün de gittim 3 gün kaldım geldim genelde polislerde çeviriyor. HES koduna falan bakılıyor bir sıkıntı olmuyor yani, şahsi araca bir şey demiyorlar kuralları uyuyorduk, arabanın içinde dahi maske kullanıyorduk.

K8: Alışverişimi filan hep çocuklar yapıyor. Bir sene oldu ben daha şuradan şuraya gitmemişim. Buradan oraya gidemiyorum. Ona da üzülüyorum. Sizin aldığınız batsın kendim gitsem beğensem baka baka alsam diyorum bazen. Gidemiyorum göremiyorum sinirlerim boşalıyor.

Bu bölümdeki dördüncü soru olan sosyal anlamda destek görüp görmeme sorusuna katılımcıların neredeyse yarısının gördüğünü, diğer yarısının ise görmediğini belirttiği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal destek görmediğini belirtenlerin önemli çoğunluğu çocuklarıyla farklı illerde yaşıyor olmaları ve seyahat edememeleri etkili olmuştur ancak bu kişiler çocuklarıyla telefon aracılığıyla görüşmekte ve aslında manevi destek görmektedirler. Destek gören katılımcıların büyük çoğunluğunun bu desteği aile içerisinde (erkek evlat, kız evlat, gelin, damat, torun vs) aldığı, sadece K17 isimli katılımcının bakıcısından destek aldığı görülür.

K3: Ailevi bir destek oldu ailemden eşinden çocuklarımdan, yeğenlerimin arayıp sormaları oluyor bir sosyal destek olarak. Komşular da gelmeseler bile telefon edip arayıp soruyorlar, hal hatır soruyorlar telefonla konuşuyoruz o da manevi bir destek oluyor.

Tablo 7. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Sosyal Anlamda Destek Görme Durumu

	Kadın	Erkek
Sosyal anlamda destek gören bireyler	K3, K4, K13, K16, K17, K22, K23	K2, K14
Sosyal anlamda destek görmeyen bireyler	K1, K8, K15, K18, K19, K20	K5, K7, K9, K10, K11, K12, K21

Beşinci soru olan COVID-19 günlük yaşamınızda neleri değiştirdi sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğunun gezmelerinin etkilendiğini, artık eskisi gibi gezemediklerini, yürüyüş yapamadıklarını, seyahat edemediklerini belirtmişlerdir. Bunların yanı sıra düğün, cenaze gibi ritüellere katılımı da sıkıntı yaşadıklarını belirten katılımcılardan K8'in yanıtı bu konuya yöneliktir:

K8: Günlük yaşamda gezemememi etkiledi. Çıkamıyorum akrabalarımızı ziyaret edemiyorum. Düğünlere hayırlı olsun diyemiyorum. Ölenlere başınız sağ olsun diyemiyorum. Telefonla anca. Telefonum hiç susmuyor. Bu çok yoruyor beni, buna çok üzülüyorum.

K4'ün ifadeleri de ilgi çekicidir:

K4: Günlük yaşamda eskiden yürüyüş yapıyordum şimdi kısıtlamalardan dolayı yapamıyorum. O etkiledi. Eskiden yine titizlik ama bu kadar çok el yıkama temizlik titizlik hele maske yoktu. Dezenfektan diye bir şey yoktu hayatımızda.

Bir diğer soru olan alınan tedbirlerle dışlandığınızı mı yoksa korunduğunuzu mu hissettiniz sorusuna ise K23 hariç bütün katılımcılar korunduklarını düşündüklerini, devletin bunu bir gereklilik olarak yaptığını ve kendilerinin de ona uymak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. K23 ise hem dışlandıklarını hem de korunduklarını düşündüğünü belirtmiştir. Bu soruyla ilgili bazı yanıtlar dikkat çekicidir:

K1: Alınan tedbirlerle korunduğumuzu düşündüm tabii ki de. Gördük başka ülkelerde neler olduğunu. Örneğin Amerika'da yaşlı bakım evinde insanların toplu toplu atıldığını gördük mesela hiç tedavi olmadan.

K1 isimli katılımcının yanıtına bakıldığında ülkemizde şartların diğer ülkelere göre çok daha iyi olduğu düşüncesinde olduğu görülür. Bu düşüncesinden dolayı alınan tedbirlerle birlikte dışlanmaktan ziyade korunduğunu düşünmektedir. Tedbirlerle birlikte korunduğunu düşünen bir diğer katılımcının cevabına bakıldığında ise kadere bir tutum sergilediği görülmektedir:

K8: Tedbirlerle korunduğumu düşünüyorum. Allah bir dert vermiş kızım Türkiye'yi sarmış. Dışlanacak bir şey kalmamış. Korumalarını istiyor devlette. Hepimiz beraber istiyorum.

K13: Korunduğumu hissettim gelenler de korkuyor gelmeye bizde yani kabul etmek istemiyok da isteyen gelene de gelme diyemiyok yani işte senin gibi gelenlere 5 dakika kabul ediyok sen böyle geldinde gelenler telefon ediyor gelme de diyemiyoz yakın akraba ya yiğenlerim ya amca gelinleri ya görünce gelinleri gelme de diyemiyok pek gelenimiz de yok yani.

K13 isimli katılımcının yanıtlarından ise alınan tedbirlerle korunduğunu düşünmekte olduğu görülmektedir. Ancak katılımcının vermiş olduğu yanıtın anlaşılacağı üzere bazen tedbirlerin yetersiz kaldığını düşündüğü, nezaket dolayısıyla yakınlarının, akrabalarının, komşularının vs görüşme taleplerini reddemediklerini belirtmiştir. Böyle bir durumda ise tedbirlerle birlikte korunduğunu düşünse de, görüşme taleplerini reddemeyişi dolayısı ile riskli hissettiği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

K23 isimli katılımcının cevabına bakıldığında ise hem korunduğunu hem de dışlandığını düşünmekte olduğu görülür:

K23: Her ikisi de. Korunma amacıyla yapıldı ama medya da insanı yanıltabiliyor. Nasıl inanacağız bilemiyor insan. Dışlanan insanı daha çok gösterse herkes birbirini dışlayacaktır belki de. Korunduğumuzu söylüyor o şekilde heral diyerek önümüze bakıyoruz.

Bu bölümdeki son soru olan yaşadığınız sorunların giderilmesi için ne yapılmasını istersiniz sorusuna ise K18 herhangi bir önerisinin bulunmadığını, K19 dertleşmek için bir arkadaşına ihtiyaç duyduğunu, K20 ise herkesin evde durması gerektiğini, herkes evde durursa sorunlarının hallolacağını belirtmiştir.

K19: Öyle bir sorunun olursa samimi bi arkadaşla dertleşmek yani anlatmak kendimizce bi şey bulmak yani öyle bi şey ederim çok şükür öyle bir şey yok merveyle dertleşirim :)
K20: İşte hep beraber evde otursak o bize yetecek biz duruyok herkes çıkıyor, evet evet camdan bakıyorum valla çoluk çocuk hepsi dışarda ben diyom bu olursa bu geçmez inan ki öyle.

Ekonomik Boyutu

Araştırma kapsamında görüşmecilere ekonomik durum hakkında dört adet soru yönlendirilmiştir. Bu sorular yaşlarının ileri olmasına rağmen kendilerini geçindirmek amacıyla çalışıp çalışmadıklarını, bireylerin emekli olup olmadığı, emekli ise maaşlarının hayatlarının her bir alanı için –sağlık, temel ihtiyaç, sosyal yaşam- yeterli olup olmadığı, pandemi boyunca kişilerin alışverişlerinin nasıl ve nerelerden yapıldığı ve devletin ekonomik anlamda bir yardımı olup olmadığı sorularını içermektedir.

Görüşmecilere bu bölümdeki ilk olarak çalışıyor musunuz sorusu yönlendirilmiştir. Buradaki çalışmadan kasıt ise ev geçimini sağlayacak herhangi bir aktif faaliyet içinde bulunup bulunmadığını işaret etmektedir. Bu minvalde görüşmecilerden K4 ve K10 dışında herkes çalışmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Buradan hareketle emekli olup- olmadıkları sorusu yönlendirilmiş ve K4, K10, K22 dışında tüm görüşmecilerimizin emekli veya emekli maaşa ortak bir gelirlerinin bulunduğu anlaşılmıştır. Ardından diğer bir soru olan emekli maaşın kişilerin hayatlarının her bir alanı için yeterli olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Soruya 9 katılımcı yetiyor cevabını verirken diğer kişiler yetmediği ve idareli kullanılırsa ancak yetebildiği cevaplarını vermiştir.

Tablo 8. Görüşmecilerin Cinsiyete Göre Emekli Maaşının Yeterli Olup Olmaması

	Kadın	Erkek
Yeterli oluyor	K1, K4, K15, K17, K18, K19, K20	K14, K21
Yeterli olmuyor	K3, K6, K8, K13, K16, K22, K23	K2, K5, K7, K9, K10, K11, K12,

Görüşmecilerimizden K4 şu şekilde belirtirken:

K4: Emekli maaşım hayatımı geçindirmeme yetiyor temel ihtiyaç ve sağlık konusunda özellikle. Sosyal yaşam yok denecek kadar az zaten.

K8 şunları belirtmiştir:

K8: Emekli maaşım anca yetiyor anca ilacıma ne yetiyor. Çocuklarım gelinim torunlarım olmasa... Onlar yiyeceğim içeceğimi getiriyor. İlacıma, doktoruma... Katarakt var gözümde, dişime anca yetiyor.

Pandemi boyunca kişilerin alışverişlerinin nasıl ve nerelerden yapıldığı sorusuna çeşitli cevaplar alınmıştır. Genel olarak tüm görüşmeciler kısıtlama kapsamında belirlenen saatlerde kendileri, diğer

durumlarda alışverişleri bireylerin çocuk ve torunlarını yapabildiğini ifade etmişlerdir. Ancak istisnai bir durum olarak K6'nın eşinin COVID-19 olması, hastaneye kaldırılması ve bu durumdan dolayı çocuk ve torunlar ile görüşmemesinden ötürü yaklaşık 20 gün kadar alışverişe çıkamaması, evde bulunanlar ile idare etmeye çalışması söz konusu olmuş ve devlet dahi kimseden maddi anlamda da yardım almamıştır. Bu konuda K6 şunları belirtmektedir:

K6: İhtiyaçlarımı evde ne varsa onunla idare ediyordum. Ama çok korkuyordum. Çünkü hastalıktan eşimi kaldırdılar götürdüler. Tek başıma kaldım, onda çok korktum.

Pandemi boyunca kişilerin alışverişlerinin nerelerden yapıldığı sorusuna genel olarak eve yakın marketler, semt pazarları, BİM, A101, Gross gibi yerlerden yapıldığı ifade edilmiştir. Bu konuda K1 şunları ifade etmiştir:

K1: Pandemi döneminde alışverişinizi BİM'den bir de pazar yerlerinden yaptık erken saatte. Bağa Giderken pazara uğradık. Sabah erken saatte bağ gidiyordum. Erken saatte zaten kimse olmuyordu. Özellikle geçen sene gidiyordum, bu sene öyle değil ama. Çok tedbirler vardı, zabıta vardı. Girişte maskesi olmayanlara maske bile veriyorlardı, gayet memnundum yani. Hemen alışverişimi yapıyordum çıkıyordum yani.

Son olarak görüşmecilerimizin devletten bir yardım alıp almadığı sorusuna ise tamamı almadığını ifade etmiştir. Ekonomik anlamda görüşmecilerin emekli maaşı olduğu için kendi çocukları ve yakınları dışında akrabalarından vb maddi anlamda yardım almadıkları çıkarılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma 14'ü kadın 9'u erkek olmak üzere yirmi üç 65 yaş ve üzeri bireyle gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda görüşülen kişilerin çoğunluğunun eğitim seviyesinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Erkek katılımcıların çoğu emekli iken kadın katılımcıların çoğu ise ev hanımıdır. Görüşülen katılımcılar genel olarak aktif olarak çalışmamaktadırlar. Dolayısıyla sadece tek emekli maaşıyla geçinenler maaşlarının temel ihtiyaçlarına ve sağlık giderlerine anca yettiğini belirtmişlerdir. Buna paralel olarak Üçok'un (2018) çalışmasında da emeklilerin başka ek gelirleri olmadığı takdirde hayatın da pahalılaşmasıyla beraber gelirlerinin sadece temel ihtiyaçlarını sağlamada yeterli olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Müftüler (2018b), Kurt vd. (2010) ve Çunkuş vd. (2019) da emeklilik sonrası yaşlıların yaşadığı ekonomik zorluklara dikkat etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları da bahsi geçen çalışmaları destekler bir nitelik taşımaktadır.

Görüşülen bireylerin sağlık durumları incelendiğinde ise çoğunun en az bir kronik rahatsızlığa sahip olduğu ve bu rahatsızlıkların kalp, akciğer, romatizma, tansiyon, şeker, uyku bozuklukları ve böbrek sorunları gibi rahatsızlıklar olduğu ortaya çıkmıştır. DSÖ (2018) ve Kurt vd. (2010) göre de yaşın ilerlemesiyle meydana gelen fizyolojik değişikliklerin neden olduğu kronik rahatsızlıklar arasında yaygın olarak bu rahatsızlıklar görülmektedir. Bunun yanı sıra pandemi döneminde sağlık tedbirleri açısından sosyal izolasyon önlemleri yaşlılarda az hareket etmeye bağlı olarak bazı fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Jones & Keynes'in (2020) çalışmasında da yaşlıların toplumdaki izole edilmelerinin yalnızlık ve dışlanmışlık hissetmeleri de bu da beraberinde bağışıklıklarının düşmesine neden olduğu görülmüştür. Soysal'ın (2020) çalışmasında ise yine bu çalışmanın sonuçlarına paralel olarak yaşlıların sosyal izolasyon sürecinde kilo alımı, kas eklem ağrıları gibi sorunları yaşadığı görülmüştür.

Ancak tüm bunlara rağmen görüşmeye katılan bireylerin çoğu bu uygulamanın kendileri için yararlı olduğu görüşündedir. Ayrıca pandemi sürecinde 65 yaş ve üzeri bireylere yönelik alınan tedbirler hakkında da çoğunluk korunduklarını hissetmektedirler. Ayrıca, katılımcılar sağlığa dikkat etmenin, çevre ile temasın asgari düzeye indirilmesinin covide yakalanmama etkili olduğunu belirtmişler ve onların aşya yönelik tutumlarının genellikle olumlu olduğu görülmüştür.

Bir diğer yönden, bu çalışmada COVID-19 pandemi sürecinde 65 yaş üzeri bireylerin "dışlanmış" ya da "yalnız" hissedip hissetmedikleri hakkında görüşleri alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda

katılımcılarının çoğunun dışlanmışlık ya da yalnızlık çekmedikleri görülmüştür. Ancak buna karşın katılımcılardan yalnızlık hisseden 3 katılımcının da eşlerini kaybetmiş olması dikkat çekicidir. Çünkü buna paralel olarak literatüre baktığımızda Kalaycı (2015) ve Tufan vd. (2019) eş kaybının özellikle yaşlılarda yalnızlığa ve mutsuzluğa neden olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, covid geçirmemiş, eşleri hayatta olan çocuklarıyla sık görüşen, komşuluk ilişkileri sıkı olan kişilerin bu süreçte daha az stres, kaygı ve korku yaşadıkları görülmüştür. Nitekim yine Tufan vd.'nin (2019), Doğanay ve Çopur'un (2020), Kalaycı'nın (2015) çalışmalarında çocuklarıyla birlikte yaşayan, akraba, eş ve dostuyla görüşebilen yaşlılar daha mutlu olduğu ve akrabalık ve komşuluğun onlar için önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Bir diğer yandan ise stres, kaygı ve korku yaşamayan katılımcıların çoğunda "kaderci bakış"ın mevcut olduğu dolayısıyla "kaderde varsa elden bir şey gelemeyeceği" düşüncesi ve ibadet etmenin onların bu durumla baş etmelerine olanak sağlamıştır. Bu çalışmaya benzer şekilde Özyurt vd.'in (2007) yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen faktörleri ele aldığı çalışmada da yaşlıların ölüm hakkında kaderci bir tutuma sahip olduğu görülmüştür. Kalaycı (2015) yine benzer şekilde çalışmasında olumsuz koşullar altında olmasına rağmen hayatından memnun olduğunu belirten yaşlıların bu tutumların kaderci yaklaşımın etkisini olduğunu belirtmiştir. Yıldız'ın (2013) çalışmasında ise yaşlıların yalnızlığı kabullenmesinde kaderci yaklaşımla ilişkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Türk toplumunda yaşlıların ölümü ve yaşlılığın getirdiği zorlukları kabullenmelerinde kaderci bakışın önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın sonunda katılımcıların pandemi süresince tedbirlere uydukları ve bu tedbirlerin onları hastalıktan korumaya yönelik olduğu bilincinde oldukları görülmüştür. Benzer şekilde Tufan vd.'in (2020) çalışmasında da bu uygulamanın kendileri için doğru bir karar olduğu görüşü çoğunluktadır. Tedbirlere uymadığını belirten katılımcıların ise evde kalmanın yarattığı bunalma hissinden kaçma, bazı ihtiyaçlarını giderme mecburiyetinden dışarı çıkma ve nefes darlığı, astım gibi rahatsızlıktan dolayı maskenin nefes almayı daha zorlaştırdığı düşüncesiyle maske kullanmama şeklinde açıklamalar getirmişlerdir. Bunun yanında, pandemi döneminde evde zamanlarını nasıl geçirdikleri konusunda erkek ve kadın katılımcılar farklı cevaplar vermişlerdir. Erkekler daha çok balkonda oturarak ve televizyon izleyerek vakit geçirirken kadınlar örgü örme, mantı yapma gibi daha üretken işlerle uğraşmışlardır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu bu süreçte Kur'an okuyarak, ibadet ederek geçirdiklerini de belirtmişlerdir. Müftüler (2018b) ve Tufan vd. (2019) çalışmalarında da bu duruma paralel olarak yaşlıların boş zamanlarını daha çok ibadet ederek ve örgü örerek geçirdikleri görülmüştür. Buna ek olarak pandemi döneminde yeterince hareket edemediklerinden, düğün, cenaze gibi gelenek göreneklerini yerine getiremediklerinden dolayı yakındıkları görülmüştür. Dahası çoğu katılımcı çocuklarından ve komşularından sosyal anlamda destek gördüklerini belirtmişlerdir. Bu desteği görmediğini belirtenler ise çocuklarının başka illerde yaşıyor olmasından dolayı gelip gidemedikleri için bu yönde cevap vermişlerdir.

Bu çalışmanın bir diğer sonucu olarak, katılımcıların önemli bir çoğunluğunun emekli olduğu görülmüştür. Birkaç katılımcı haricinde ise aktif olarak çalışan yoktur. Evde tek emekli maaşı ile geçinenler önceki paragraflarda da bahsettiğimiz gibi gelirlerini yeterli bulmamaktadır. Bu gelirin sadece temel ihtiyaç ve sağlık giderlerini karşıladığını belirtmişlerdir. İhtiyaçlarını ise semt pazarlarından veya yakınlarındaki marketlerden (BİM, A101 gibi) karşılamışlardır. Kendileri çıkamadıkları noktada çocukları alışveriş ihtiyaçlarını görmüştür. Bunun yanı sıra bu süreçte devletten maddi bir yardım almadıklarını da belirtmişlerdir.

Son olarak, katılımcıların pandemi döneminde yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri sorulmuş ve bu doğrultuda bir katılımcı dertleşmek için bir arkadaşına ihtiyaç duyduğunu belirtirken bir diğer katılımcı herkesin evde kalması gerektiğini vurgulamıştır. Bu salgın hastalık bitmediği sürece her ne kadar yaşlılarımız aşılsansa da risk grubunda oldukları için kendilerini toplumdan izole etme ihtiyacı hissedeceklerdir. Dolayısıyla biz gençlere düşen görev maske, mesafe ve hijyen kurallarına uymak, gerekmedikçe kalabalık ortamlarda bulunmamak ve aşı olmaktır. Böylece COVID-19 salgını azaltabilir, hem kendimizi ve sevdiğimizleri hem de risk grubunda olan kronik hastalarımızı ve yaşlılarımızı korumaya katkı sağlayabiliriz. Dolayısıyla da pandemi döneminde evde kalarak hareketsizleşen ve bunun neticesinde fizyolojik ve psikolojik olarak sorun yaşayan yaşlılarımızı bu tür risklerden uzaklaştırmış olacağımızı düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Altın, Z. (2020). Covid-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 49-57.
- Arun, Ö. (2020). Kriz dönemlerinde yaşlanmak: Covid19 salgınında Türkiye’de yaşlılar ve yaş ayrımcılığı. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 1-2.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2019). Older adults. Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-nCoV/need-extra-precautions/older-adults.html>, 25 Mayıs 2021’de erişildi.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Çunmuş, N., Yiğitoğlu, G. T., & Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve toplumsal dışlanma. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 2(2), 58-67.
- Demir A. S. (2020). Salgın sürecinde yaşlı nüfus, sosyal dışlanma ve yaş ayrımcılığı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 186-201.
- Doğanay, G., & Çopur, Z. (2020). Yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına ilişkin görüşleri: Giresun ili örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 59-74.
- Dünya Bankası (World Bank). Population. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 1 Haziran 2021’de erişildi.
- Ekşioğlu Ahad, Y. (2016). *Yaşlıların yaşlılık algısının yaşam kalitesi ve depresyonla ilişkisi*. (Yüksek Lisan Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (C. Güzel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gök, H. (2019). *Türkiye’de yaşlılık olgusu ve yaşlılara ilişkin tutumların kültürel temelleri üzerğne bir alan araştırması Van-Muğla örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Jones, X. R., & Keynes, M. (2020). Covid-19: An exposition, with a focus on social isolation in the elderly (UK). *Figshare*. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.12022632>
- Kalaycı, I. (2015). *Yaşlılık statüsü, rolleri açısındanyaşlıların toplumsal beklentileri ve sorunları (Isparta Örneği)*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kurt, G., Beyaztaş, F. Y., & Erkol, Z. (2010). Yaşlıların sorunları ve yaşam memnuniyeti. *Adli Tıp Dergisi*, 24(2), 32-39.
- Müftüler, H. G. (2018). İstanbul’da yaşlılık ve yaşlılığın yapısal değişimi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 58-80.
- Müftüler, H. G. (2018). Yaşlılar açısından yaşlılık gerçeği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-129.
- Nazlı, A. (2016). Yaşlanma, birey ve toplum: Yaşlanmaya sosyolojik bakış. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 1-5.
- Özdemir, M. (2020). Yaşlılık algısının koronavirüs salgını sürecindeki kültürel değişimi. *Milli Folklor*, 16(127), 46-58.
- Özyurt, B. C., Eser, E., Çoban G., Akdemir, S. N., Karaca, İ. ve Karakoç, Ö. (2007). The evaluation of influencing factors of “Quality of life” in the elderly in Muradiye District, Manisa. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10, 117-23.
- Rana, U. (2020). Elderly suicides in India: an emerging concern during COVID-19 pandemic. *International psychogeriatrics*, 32(10), 1251-1252.
- Soysal, G. (2020). Koronavirüs salgını ve yaşlılık. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 290-301.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Covid-19 Bilgilendirme Platformu. Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr>, 29 Haziran 2021’de erişildi.
- Tamam, L., & Öner, S. (2001). Yaşlılık çağı depresyonları. *Demans Dergisi*, 1(2), 50-60.
- Tekin, Ç. S., & Kara, F. (2016). Dünyada ve Türkiye’de yaşlılık. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(1), 219-229.
- Tufan, İ. (2004). Geronto-sosyoloji. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(1), 75-84.
- Tufan, İ., Kılavuz, A., Özgür, Ö., Ayan, F. S., Gürdal, F. Y., & Engin, B. (2019). Türkiye’de gerontoloji atlası: Yaşlı yoksulluğu ve yalnızlık üzerine bulgular. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Tufan, İ., Orhan, K. O. Ç., Barkın, D. E. R. E., Gürdal, F. Y., Ayan, F. S., Özgür, Ö., ... & Başibüyük, H. H. (2020). Yaşlıların “sokağa çıkma yasağı” üzerine görüşleri: Telefon Anketi. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 3(2), 51-59.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) (2020). İstatistiklerle yaşlılar. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227> 1 Haziran 2021’de erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK). Nüfus ve Demografi. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> 1 Haziran 2021’de erişildi.

- Üçok, A. (2018). *Yaşlılık olgusuna yaşlıların bakış açısı ile sosyolojik bir yaklaşım-Gaziantep'te kamu ve özel huzurevleri örnekleri ile*. (Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- World Health Organization (WHO). Coronavirus. Erişim adresi: <https://www.who.int/health-topics/coronavirus> , 29 Haziran 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public. Erişim adresi: <https://who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> , 29 Haziran 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO) (2020). Protecting older people against COVID-19. Erişim adresi: <https://www.who.int/westernpacific/news/feature-stories/detail/protecting-older-people-against-covid-19>, 1 Haziran 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO) (2017). Integrated Care for Older People: Guidelines on community-level interventions to manage declines in intrinsic capacity. Erişim adresi <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258981/9789241550109-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , 25 Mayıs 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO) (2021). Global Report on Ageism. Erişim adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>, 25 Mayıs 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO). Ageing - Risk factors. Erişim adresi: <https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/ageing-data/ageing---risk-factors>, 1 Haziran 2021'de erişildi.
- World Health Organization (WHO) (2018). Ageing and Health. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>, 1 Haziran 2021'de erişildi.
- Yıldırım, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: SeçkinYayınevi.
- Yıldız, A. (2013). *Yaşlılık ve yaşlı bakışı: Ömür Dediğin programı örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Hacettepe University Journal of Faculty of Letters

Haziran/June 2022 – 39(1), 144-160

doi:10.32600/huefd.707275

Hakemli Makaleler – Refereed Articles

Geliş Tarihi / Received: 21.03.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 09.11.2021

Bir Klonun Günlüğünden: Posthümanizm, Transhümanizm, Distopya ve *Beni Asla Bırakma*

From a Clone's Diary: Posthumanism, Transhumanism, Dystopia and *Never Let Me Go*

Hacer GÖZEN*, Timuçin Buğra EDMAN**, Arda ARIKAN***, Ülfet DAĞ****, Osman DÜLGER****, Burcu GÜDÜCÜ*****

Öz

2017 Nobel Edebiyat ödülü sahibi Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* (2005) adlı eseri bir umut romanı olarak değerlendirilebilir. Çoğu okuyucu için de bu, ön plana çıkan bir bakış açısı olacaktır. Ancak bu romana daha farklı bir bakış açısı getirmek de mümkündür. Eğer *Beni Asla Bırakma* adlı romana bir de bilim kurgu açısından bakacak olursak Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya* romanında veya Yvgeny Zamyatin'in *Biz* adlı eserlerinde olduğu gibi okuyucusunu adeta insanlığın dünya içindeki yerini ve geleceğini sorgulamaya iten hem distopik hem de posthümanist bir eser çıkacaktır karşımıza. Bugün yasalar henüz el vermediği için insan klonlanmaya başlanmamış olsa bile dünyanın birçok saygın üniversitesi bünyesinde hayvanlar üzerinde deneyler yapılarak insan organı 'üretme' çalışmaları sürdürülmektedir. Organ nakli konusunda da büyük gelişmeler elde edilmekte ve bu yolla birçok insan uzun yıllar hayatta kalabilmektedir. Öyleyse yakın gelecekte tıpkı üzerinde deney yapılan hayvanlar gibi insanların da laboratuvar ortamında üretilerek organ nakli için kullanılabileceklerini farz etmek, çok da mantık dışı bir yaklaşım olmayacaktır. Japonya'nın Nagazaki kentinde doğan Ishiguro'nun, atom bombasının etkilerini yaşayan bir yazar olarak, insanlığı mükemmel günlerin beklemediğini öngören bir eser kaleme alması şaşırtıcı değildir. Şu hâlde *Beni Asla Bırakma* adlı roman, birbirini seven iki yüreğin geleceğe dair safiyane mutluluk arzularının dışı vurumu gibi görünse de evrensel insani değerlerin ve ahlakın gelecekteki olası değişimini de okurlarına düşündürterek insanın arzularının ve gücünün sınırlarını sorgulayan bilincin ironik bir şekilde dışı vurumu da olabilir. Bu makale, Nobel ödüllü yazar Ishiguro'nun bu eserinin bir distopya evrenindeki posthümanist izlerini takip etmeye çalışacaktır.

Anahtar sözcükler: Posthümanizm, transhümanizm, posthüman, transhüman, distopya, bilim-kurgu.

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü. E-posta: hacergozen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5013-7804

**Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz Dili Eğitimi. E-posta: timucinbugraedman@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5103-4791

*** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı. E-posta: ardaari@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2727-1084

**** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü. E-posta: ulfetdag@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3775-6525

***** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz Dili Eğitimi. E-posta: osmandulger@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0832-5873

***** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: burcuguducu@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5229-1565

Abstract

The 2017 Nobel Prize in Literature recipient Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go* (2005) can be considered a novel of hope. For most readers, this will be a prominent view. However, it is possible to bring a different perspective to this novel. If we look at the novel *Never Let Me Go* in terms of science fiction, we will find a dystopian and posthumanist story that pushes the reader to question the place and future of humanity in the present world, as in Aldous Huxley's *Brave New World* or Yevgeny Zamyatin's *We*. Ishiguro, who was born in Nagasaki, Japan, and having experienced the effects of the atomic bomb disaster, is likely to predict that a perfect future is not in store for us. Today, we know that even if human cloning has not yet begun due to its illegal status, human beings continue to work for 'producing' artificial human organs by conducting experiments on animals within many respected universities worldwide. Significant advances in organ transplants are also being achieved, enabling humans to live longer. Thus, it can be assumed that human beings can be artificially produced in laboratories for organ transplantation purposes as though they are laboratory animals. Even though the novel, *Never Let Me Go*, seems like the expression of the ultimate desires of happiness for the future of two loving hearts, it may also be the ironic expression of consciousness that questions the limits of human desires and power by displaying the possible future change of universal human values and morality. This article aims to unearth the posthumanist traces of the Nobel Prize-winning author Ishiguro's *Never Let Me Go* in which a dystopian universe serves as the setting.

Keywords: Posthumanism, transhumanism, posthuman, transhuman, dystopia, science fiction.

Giriş

Yeni bir çağ ve yaşam anlayışı sürdüğümüz şu günlerde yıllardır gelmeyen Godot'yu beklemeye devam ediyoruz. Nasıl ki antik çağlarda Zeus, Odin ya da Amon-Ra'nın yeryüzüne geleceğini gösteren alametlerle bir bekleyiş süregeldi ise bugün de aynı alametlerle Godot'yu beklemekteyiz ancak bu bekleme sürecini günümüzde biraz farklı bir şekilde yaşıyoruz: Müspet bilimle. Burada Godot'ya ya da antik tanrılara yapılan atıf, aslında insanlığın bir şekilde tanrıyla tekrar birleşerek ölümsüzlüğü, sonsuzluğu, sonsuz gücü kucaklaması veya adeta tanrılara meydan okurcasına kendini tanrılar gibi ölümsüzlüğe ve sonsuz güce layık görmesi de olabilir. Kim bilir belki de binlerce yıldır insanı ayakta tutan yegâne sebep böyle bir umut ve bekleyiştir. Belki de insan açısından her şeyin yegâne amacı önünde sonunda öleceğini bilmesine rağmen biraz daha hayatta kalabilmek içindir. Tıpkı Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* isimli romanında hayatta kalmak umutlarını bir kez olsun kaybetmeyen roman kahramanları Kathy ve Tom gibi. Bu umudu, tıpkı Orta Çağ Avrupasındaki kilise baskısıyla yaşadıkları korkunç hayata katlandıkları müddetçe bir şekilde tanrının iradesiyle cennete girerek bu dünyanın ve bedenlerinin tamamen önemsiz olduğuna inanan insanlardaki gibi bir bekleyişe ve umuda benzetebiliriz. Rönesans, ampirik düşünce, hümanizm ve reformlarla beraber artık böyle düşünmüyor olsak da bugün yaşadığımız dünyada çok şeye sahip olmaya başladık. Metalar, hem bizim için çok değerli olduğundan hem de bedenlerimizin hayatta kalmasını sağladığı için onlardan vazgeçemiyoruz. Birçok düşünürün de tartıştığı 'meta tutkusu' güç dengelerinin dolaylı bir gösterimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'ın tam aksine bu düşünce biçimleri korunması ve yaşatılması gereken formlar haline geldi. Meta tutkusu; günümüzde hangi alanla ilgili olduğu tartışılmaksızın insan hayatının, bedeninin, tutkularının, isteklerinin eksiklerini tamamlayan bir dünyanın adı haline gelmiştir. *Beni Asla Bırakma* adlı romanda da 'hayatta kalması ya da daha uzun yaşaması gereken bir başka hayat ve beden için' metalaştırılmış bedenlerin ve hayatların rezervasyonunu görüyoruz. Buradaki önemli ayrıntı, ekonomik güce paralel olarak insanların hiçbir şeye sahip olmayan evsiz, kimsesiz, yoksul kişilerle kendi bedenleri üzerinden kıyasladıkları 'yaşamın en çok kim için gerekli olduğu' olgusudur. İşte tam da burada tek bir kişinin yaşamı uğruna yüzlerce hatta binlerce yaşamın kullanılabilmesi veya harcanabilmesi durumunun insanlık nezdinde makul ve gerekli görülmesi, hatta insanlık için büyük bir başarı ve kazanç sayılması olasılığı ortaya çıkıyor. Bugün gerçekten de geri kalmış, yoksul ülkelerde çok ciddi oranlarda legal biçimde organ satışının yapılmasının yanında organ mafyalarının ve hırsızlığının yapıldığını biliyoruz ve hatta bu organların katalog fiyatları bile oluşturulmuş durumdadır (bknz. Bain, Mari, & Delmonico, 2018, Şekil B). Global Financial Integrity (GFI) "verilerine göre dünya çapında her yıl nakil turizminin tam olarak ne kadar yapıldığını bilmek zordur ancak yasadışı organ ticaretinin yılda yaklaşık 840 milyon ila 1,7 milyar dolar ürettiği tahmin edilmektedir" (Bain, Mari, & Delmonico, 2018).

Ülkemizde de zaman zaman yaşanan bu olaylar yasal zemine oturtulursa ileride insan bedenlerinin yapay olarak üretildiği, teknolojik-tıbbi imkânların mevcut olduğu, bu gelişimin makul ve etik karşılandığı posthüman ve distopik bir dönemin yaşanması mümkün olabilir. *Beni Asla Bırakma* eseri de bu bağlamda posthüman durumu gözler önüne sererek geleceğe dair kehanetlerde bulunur.

Beni Asla Bırakma, 31 yaşındaki Kathy H.'nin Hailsham yatılı okulunda arkadaşları Tommy ve Ruthla başından geçenleri anlattığı, insan olmanın ne olduğu sorusuna posthümanist bir perspektiften yanıt arayan bir eserdir. Hikâye insan klonlama ve organ bağışına dayanır. Roman 1990'lı yıllarda İngiltere'de geçer yani teknolojide büyük değişim ve gelişimlerin yaşandığı, insanların yaşam koşullarının daha iyi düzeye getirilmesi için genetik mühendisliği çalışmalarının revaçta olduğu bir dönem. Okul hayatı Kathy'de büyük etkiler bıraktığından sık sık anılarına döner ve deneyimlerini anlatır. Hailsham'daki eğitim öğrencilerin daha çok sanat eseri üretmeleri üzerinedir. Aslında Kathy ve arkadaşları, normal insanlar için ihtiyaç duydukları zamanlarda organ tedarik edilmesi için insan genlerinden kopyalanan klonlardır ve Hailsham da bu klonların yetiştirildiği yerdir. Bunların ebeveynleri olmadığı gibi çocuk sahibi olmalarına da izin verilmez. Mezun olduklarında yaptıkları işlerse bakıcılık ve organ bağışıdır. İlk görevleri kendileri gibi yetişmiş ve organları bağış için alınmış olanlara bakıcılık yapmaktır. Daha sonra en fazla dört organ bağışı yaparak tamamlanma aşamasına gelirler. Ancak burada farklı bir kural işler. Kathy ve diğer öğrenciler ne kadar insan ya da insana has özelliklere sahip olduklarını ispatlarsa organ bağışını geciktirebileceklerini düşünürler. Müzik, resim ve spor onlar için yeteneklerini gösterecekleri alanlarken birbirlerini sevebileceklerini, değiş tokuş günlerinde paylaşımcı olduklarını gösteren birtakım davranışlar da insanlıklarını ispatlayabilecekleri davranışlardır. Önünde sonunda organ bağışı onlar için ölüm anlamına gelir. Margaret Atwood klonlanmış çocukların öleceğini bilmek ve bunu bile bile onları insanlaştırmak için gösterilen çabaya bir atıfta bulunur:

Hikâye ilerledikçe, Kathy H. Kendisini rahatsız eden birkaç gizemi çözer. Bu çocukların sanat icra etmesi neden bu kadar önemlidir ve neden sanatları toplanıp götürülür? Sonuçta genç yaşta öleceklerse, eğitilmiş olmaları neden birileri için önemlidir? İnsan mıdır, yoksa değil midirler? Theresienstadt'ta sanat yapan çocukların ve radyasyondan ölümlerine kâğıttan turna kuşu yapan Japon çocukların tüyler ürperten yankısı duyulur (Atwood, 2014, s. 183).

Hailsham'daki klon çocuklara içinde buldukları durum ile alakalı bilgi verilmez hatta Bayan Lucy isimli gardiyan çocukları gelecekle ilgili uyarması sebebiyle görevinden uzaklaştırılır. İnsanlar bu klonların varlığından rahatsız olsalar da tamamen faydaya dönük olduklarından rahatsızlıklarını bertaraf ederler. Yaşamalarına izin verdikleri gibi onların insan olmadıklarını da inanırlar. Öğrencilere sanatla ilgili eğitimlerin verilmesi, onlara resimler yaptırılması da tamamen onları insanlaştırmaktır: "Sanat çalışmalarınızı aldık, çünkü bunların ruhlarınızı gösterdiğine inanıyorduk. Ya da daha ince bir ifadeyle söyleyeyim; sizin ruhlarınız olduğunu kanıtlamak için yaptık bunu" (Ishiguro, 2019, s. 246). Yani bir bakıma klonların insanlaştırılması onlardan fayda sağlayanlar için durumun kanıksanmasına yardımcı olur. Atwood bu durumun hâlihazırda farklı bir boyutuna dikkat çeker: "hasta kardeşe çare olmak amacıyla organları hesaba katılarak dünyaya getirilen bebekler olduğunu düşünürsek 'Hailsham öğrencileri' ikileminin yaygınlaşma olasılığı mevcut. Bedenimizin sahibi kim? Onu sunma hakkını kim saklı tutuyor?" (Atwood, 2014, s. 183).

Roman boyunca Kathy ve Tommy'nin kendilerini keşfettikleri ve durumun farkına vararak içine düşürüldükleri durumdan kurtulmak için verdikleri mücadeleye şahit olunur. Klonlar toplumdaki düzenlemelerden ötürü özgürlüklerini sağlayamadıkları gibi insanların gözünde tamamen bir öteki konumundadırlar. İnsanların elinde bir nesneye dönüşürler.

Bu makale, yakın gelecekteki böyle bir olasılığı temel alarak *Beni Asla Bırakma* adlı romanı irdeleyecek, insanlığın güç ve sonsuzluk arzusu karşısında ahlaki değerlerinin, vicdan ve bilinç mekanizmasının hangi ölçüde ve ne şekilde değişebileceğini göstermeye çalışacaktır.

Posthümanizm, Distopya ve Transhümanizm

'Daha iyi bir dünya' vaadiyle yola çıkılan ancak insanın tanrılık oyunları sonucunda ve II. Dünya savaşı sonrasında meydana gelen bedensel ve ruhsal travmalar savaş sonrası dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Savaş sonrası dönemde artık insanlar 'daha iyi bir dünya' vaadine karşı evrensel felsefeler geliştirmiş ve 'yeni' ve 'daha iyi' bir dünya inşa etmek için yürütülecek çalışmaları reddetmiştir. Ancak bu reddediş uluslararası toplumlarda çok etkili olamamış ve henüz savaşın üzerinden pek de bir zaman geçmemişken ve bütün bu 'kollektif yönetilen sosyal değişim' karşıtlığına rağmen, bütün güçlü devletler teknoloji, tıp, yapay zekâ ve uzay araştırmalarında baş döndürücü bir ivmeyle ilerlemiştir. Bütün bu bilimsel çalışmalar insanlık tarihi boyunca birçok kez deneyimlendiği gibi yine insanlık için 'yeni' ve 'daha iyi bir dünya' vaadiyle sunulmuştur. İşte tam da bu noktada, henüz Hitler veya Stalin'in yok edici totaliter ve güç odaklı rejimlerinin etkileri tam olarak silinmemişken bilimsel araştırmalar ve gelişmelerin baş döndürücü bu hızı, bazı bilim insanlarını, felsefecileri ve akademisyenleri gelecekle ilgili korkularla karşı karşıya getirmiştir. Toplumların düşünce öncüleri olan bu insanlar, teknolojik ve bilimsel gelişmelerden kaynaklanan 'gelecek korkularını' sesli ve kolektif bir şekilde ön uyarı olarak dile getirmeye başlamışlardır. Gelecek kaygısı güden bu düşünürler, bilim insanları ve yazarlar transhümanist ve posthümanist düşünce yaklaşımı altında toplanmışlardır.

Bu bölümde transhümanizm ve posthümanizm gibi kültürel, bilimsel, politik, felsefi, sanatsal ve disiplinlerarası düşünce akımlarını tanımlamadan önce 'transhüman' ve 'posthüman' tanımlarını yapmak daha doğru olacaktır. Çünkü bu düşünce akımları, gelecekte günümüzdeki 'insan' ırkının evrimleşerek önce 'transhüman' türüne ve daha sonra da bu evrimleşmeyi sürdürerek 'posthüman' türüne dönüşeceği iddiası üzerine fikirler beyan ederek insan ırkının gelecekteki evrimleşme sürecinin doğa, ekoloji, toplum, kültür, politika gibi alanlara nasıl etki edebileceğini tartışmaktadırlar ('transhümanizm' ve 'posthümanizm' kuramları için bakınız Nichols & Campano, 2017, s. 246-250; Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Wolfe, 2010, s. xi- xxxiv, 145-167; Halberstam & Livingston, 1995, s. 1-19; Hassan, 1977, s. 830-850; Haney II, 2006, s. 1-57).

'Transhüman' ve 'posthüman' kavramlarına baktığımızda, 'transhüman' günümüzdeki insan ırkıyla gelecekteki 'posthüman' türü arasındaki gelişmiş insan türünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir ve 'transitional human' (transisyonel insan) teriminin kısaltması olarak kullanılmıştır. Bu tanım ilk olarak, transhümanizm alanında çalışmalar yapan yazarların öncülerinden olan F. M. Esfandiary (daha sonra ismini FM-2030 olarak değiştirmiştir) kullanılmıştır. 'Transhüman' yeni ve evrimci insan türünün ilk tezahürü olarak tanımlanır. Bu yeni ve evrimleşmiş insan türü, protezler, plastik ameliyatlar, tele-komünikasyonun ileri düzey kullanımı, kozmopolit dış görünüş, küresel hayat tarzı, çift cinsiyetlilik, kolaylaştırılmış üreme veya yeniden oluşma yetisi, dini inançların yoksunluğu ve geleneksel aile değerlerinin reddedilişi gibi özellikleri barındıran 'transhüman' olarak tasvir edilmektedir. Bütün bu üstün özellikleriyle ve süper donanımıyla beraber hala insan olarak tanımlansa bile 'normal' insandan çok daha ileri bir kapasiteye ve gelişmişlik düzeyine sahiptir 'transhüman' (Bostrom, ve ark., 2003, s. 6-7; Bostrom, 2009, s. 345-348; 'transhüman' ve 'posthüman' kavramları için ayrıca bakınız Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493-506; Bostrom, 2002, s. 1-37; Lilley, 2013, s. 1-12, 25-40; Fukuyama, 2002, s. 181-210; Fukuyama, 2004, s. 42-43; Maccarini, 2019, s. 138-159; Archer, 2019, s. 10-29).

Gelecekteki insanlarda cinsiyet üstü gelişmişlik düzeyini anlatan yazarlardan Donna Haraway, aynı zamanda makine-insan-hayvan sürecindeki sınırların belirsizliği üzerinde yoğunlaşan öncü düşünürlerden biridir (1991). Bilim, teknoloji ve feminizm üzerinde yoğunlaşan Haraway (1991), 'siborg' terimini kullanarak günümüzdeki insan bedeninin gelecekte nasıl teknolojik modifiye süreçlerinden ve çeşitli biyolojik ve tıbbi müdahalelerden geçeceğini açıklar. 'Transhüman', 'posthüman', 'siborg' kavramları üzerinde yoğunlaşan yazarlara göre, insan bedeninin geçireceği bu evrimleşme süreci yani 'siborg' tanımı bilim kurgu fantezisi gibi görünse de gelecekte insan bedeninin veya organlarının başka teknolojik veya biyolojik parçalarla, protezlerle yer değiştirmesiyle daha güçlü, daha hızlı, daha zeki, kısacası normal insan türünden çok daha üstün olacağını açıklamaktadır. Bütün bu görüşler, bilim kurgularda tasvir edilen fantastik dünyanın aslında 'transhüman' gerçeğini yansıttığını belirtmektedir ('transhüman' ve 'posthüman' kavramları için ayrıca bakınız Haney II, 2006, s. 1-57; Bostrom ve ark., 2003, s. 4-55; Bostrom, 2005, s. 1-

25; Bostrom, 2003, s. 493–506; Bostrom, 2002, s. 1-37; Bostrom, 2009, s. 345-348; Douglas, 2017, s. 353-367; Cavallaro, 2000, s. 26-40).

Transhümanizm konusunda çalışan bilim insanları ve yazarlar, bütün bu gelişmişliğe ve üstün bedensel özelliklerine rağmen insanın sahip olduklarıyla tatmin olmayacağını ve transhüman türünün de limitlerini zorlamak ve yıkmak için çalışmalarını sürdüreceğini ileri sürmektedirler. Transhümanlar, tıpkı geçmişte ve günümüzde insan türünün yaptığı gibi daha ileri seviye olan posthüman evrimine ulaşmaya çalışacak; yaşlanma karşıtı olacak; sonsuz ve sınırsız gençlik, zindelik ve güce sahip olmayı arzulayacak; kendi arzularının, zihinsel yapılarının, duyu durumlarının üzerinde kontrol gücüne sahip olmayı isteyecek; yorgunluk, nefret, tedirginlik gibi duygulardan kurtulmayı umacak; zevk, aşk, sanatsal algı ve beceri, huzur ve dinginlik gibi duygular konusundaki kapasitesini arttırmak isteyecek; günümüzde insan zihninde ulaşılamayan bilinçaltı alanlara ulaşmak ve en üst düzeyde bilinci yaşamayı arzulayacaktır. Kuramcılar bu aşamada, tıpkı tarih boyunca ‘insan’ ırkının tecrübe ettiği gibi insanın doğasında yatan üstünlük çabasının, sınırsızlık ve sonsuzluk duygusunun transhümanları da tanrı oyununa dâhil edeceğini ve adeta süper güç olan ‘posthüman’ı yaratmaya iteceğini belirtirler. Transhümanlardan sonra yaratılacak olan bu daha yeni ve daha üstün olan ‘posthüman’ türü biyolojik ‘insan’ türünden tamamen farklı bir tür olacaktır. (Bostrom, ve ark., 2003, s. 6-7; Bostrom, 2009, s. 345-348; ‘transhüman’ ve ‘posthüman’ kuramları için ayrıca bakınız Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493–506; Hayles, 2010, s. 247-292; Haraway, 1991, s. 150-169; Herbrechter, 2013, s. 9-30, 156-164; Nichols & Campano, 2017, s. 246-250; Wolfe, 2010, s. xi- xxxiv; Braidotti, 2013, s. 13-54, 143-180; Halberstam & Livingston, 1995, s. 1-19; Bolter, 2016, s. 1-8; Lilley, 2013, s. 1-12, 25-40; Douglas, 2017, s. 353-367).

Posthüman tanımı üzerinde duran yazarlara göre, posthüman türü, transhüman gibi yarı insan yarı mekanik veya yarı üstün biyolojik donanıma sahip olmak yerine, tamamen geliştirilmiş ve tam anlamıyla teknolojik yapıda ve günümüzdeki biyolojik insan yapısıyla kıyaslandığında süper güçte olabilecektir. Posthüman türü günümüzdeki insan kapasitesini baş döndürücü bir hızda ve kökünden değiştirip onu aşabilecektir. Kısacası ‘posthüman’ türü, artık ‘insan’ olmaktan ve mevcut insan standartlarından çok uzak olacaktır. Fakat bu durum ‘insan’ türünün artık yeryüzünden silineceğini ifade etmez. Aksine yeryüzü ‘insan’, ‘transhüman’ ve ‘posthüman’ gibi birbirinden çok farklı düzeyde, eşit olmayan ve kıyaslanamayacak derecede farklı güçlerdeki türlere ev sahipliği yapacaktır. Bu durumda posthüman, tamamen sentetik yapay zekâya sahip olacaktır veya insan beyni bilgisayarlara aktarılarak ileri bir tür oluşturulacaktır. Belki de insan organizması gelişmiş nanoteknoloji, genetik mühendislik, psikofarmakoloji, yaşlanma karşıtı terapiler, bilişsel teknikler, giyilebilir bilgisayarlar ve daha birçok ileri düzeydeki teknoloji sayesinde yeniden tasarlanacaktır. Bazı posthüman türleri belki de bedenselleşmiş varlığı reddedip süperhızlı bilgisayar ağında ve sanal gerçeklikte var olmayı seçecektir. Bu sanal gerçeklikte yaşamını sürdüreceği olan posthüman türü hafıza aktarımı veya direkt deneyim edinme gibi çok daha üstün özellikler sayesinde günümüzdeki biyolojik insan ırkından çok öte gerçek deneyimler ve iletişimler yaşama imkânına sahip olabilecektir çünkü insanların beyinleri arasındaki maddi sınırlar ortadan kalkacak hatta posthüman türü içinde buldukları çevreye göre kendini yeniden oluşturup şekillendirebilecektir (Bostrom, 2009, s. 345-348; Bostrom, ve ark., 2003, s. 4-19; ‘transhüman’ ve ‘posthüman’ kuramları için ayrıca bakınız Bostrom, 2003, s. 493–506; Bostrom, 2002, s. 1-37; Bostrom, 2005, s. 1-25; Huxley, 1957, s. 7-23; FM-2030, 1989, s. 150; Wolfe, 2010, s. xi- xxxiv; Miah, 2008, s. 71-94; Haraway, 1991, s. 150-169; Hayles, 2010, s. 247-292; Ettinger, 1972, s. 4, 20-35, 101-129; Bolter, 2016, s. 1-8; Lilley, 2013, s. 1-12, 25-40). İnsan beyninin taranarak robotlara ve yapay zekâyâ aktarılması çalışmalarına örnek olarak Foglet adlı robot gösterilebilir. Hall’in oluşturduğu bu konseptte insan beyninin taranması yapay zekâyâ ve robotlara aktarılması üzerine olan çalışmaları anlatılmaktadır. Yazar bu bölümlerde insan beyninin taranması ve aktarılması çalışmalarını detaylandırarak anlatmaktadır. Bu anlatımlar gelecekteki posthüman türünün günümüzdeki biyolojik insanın çok ötesinde olacağına örnek olarak verilebilir (Kurzweil, 1999, s.y., “Real, Virtual, Reality”; “Chapter 3: Of Mind and Machines”). Kurzweil (2005) insan beyninin kompütasyonel kapasitesi, beyin yazılım programlaması, beyin modellenmesi ve gelecekteki bütün bu gelişimlerin insan ve yaşamı üzerine muhtemel etkilerini anlattığı çalışması da yine gelecekte posthüman türünün insan türü karşısındaki varlığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Posthüman ve transhüman türlerini ve bu türlerin gelecekteki insan yaşamı üzerindeki muhtemel sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, konu posthümanizm ve transhümanizm felsefesi üzerinde odaklanmaktadır. Çağdaş toplumun düşünce mimarları olan posthümanist ve transhümanist düşünürler, bilim insanları ve yazarlar, gelecekteki teknolojik gelişmelerin sunacağı bu dev gücün muhtemel yıkıcı etkisini vurgulamak için posthümanizm ve transhümanizm felsefesi altında 'güç korkusu' ve gelecek korkusu' gibi temalarla çağdaş toplumu uyarmayı ve muhtemel sonuçlarını sergilemeyi hedeflemişlerdir. Ancak etik ve inanç gibi bazı göreceli kavramlar insanın olduğu yerde evrensel olamamaktadır. Tarih boyunca, zengin ve nüfuzlu insanların 'ayrıcılık' olarak görünmesi gibi, Ishiguro da *Beni Asla Bırakma* adlı romanda tam da bu konuya değinmektedir. Harcanabilir olarak görünen ve adeta tarlada sebze yetiştirir gibi laboratuvar destekli yetiştirilip bir ürün gibi görülen çocuklar, zenginlerin hayatlarını kurtarmak söz konusu olduğunda herhangi bir etik ya da ahlak yasası olmaksızın feda edilebilir 'yaşam formları' olarak görülmektedir. Böylece romanda hayatları hiçe sayılan çocuklar, yetişkinliğe adım atmaya başladıkları andan itibaren herhangi bir gelecekleri olmadan sadece tükenene kadar başkalarının hayatını kurtarmak için adeta 'yedek parça' misali kendilerini tanrı gibi gören güçlü iktidar sahibi kişilerin yaşam sigortası olmaktan öteye gidememektedirler. Böylesine bir son aslında ister bilim insanı olsun ister başka mesleklerden olsun birçok kişinin, zaten insanlığın uçurumun kenarında durmakta olan ahlaki ve etik değerleri açısından daha da tükenmeye doğru gidebilme ihtimalini ileri sürmelerine sebep olmaktadır. Bu ihtimali öne sürenler sınırsız gücün insanlığın sonu olabileceğini öngörerek tanrılık oyunlarını evrensel ahlaki değerlerle sınırlandırmayı önermektedirler. Bu bağlamda 'transhümanizm' ve 'posthümanizm' teknolojinin ve bilimin insanlara sunacağı sınırsız gücü tasvir ederek yine bir yıkım ve yok edişi beraberinde getireceğini anlatan düşünce akımları olarak özetlenebilir ('transhümanizm' ve 'posthümanizm' teorileri için ayrıca bakınız Bostrom, 2002, s. 1-37; Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493-506; Miah, 2008, s. 71-94; Nichols & Campano, 2017, s. 246-250; Joy, 2000, s.1-18; Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Halberstam & Livingston, 1995, s. 1-19; Lilley, 2013, s. 1-12, 25-40). 'Transhümanizm' terimi ilk olarak yine böyle bir geleceği tasvir eden ve teknolojinin nasıl totaliter ve toplumsal yıkımlar oluşturabileceğini betimleyen distopik bir bilim kurgu romanı olan *Cesur Yeni Dünya*'nın yazarı Aldous Huxley'nin kardeşi Julian Huxley tarafından kullanılmıştır (Bostrom, 2005, p. 7).

Soy ıslahı olarak tanımlanabilecek ve insanlık tarihi boyunca birçok kez güçlü toplumların güçsüz gruplar üzerinde uyguladığı yok etme veya ıslah etme çalışmaları olarak adlandırabileceğimiz öjeni ile doludur insanlık tarihi. II. Dünya savaşı öncesinde Amerika'da sürdürülen genetik ayırım çalışmaları, sağlam genler ve zayıf genler olarak sınıflandırmalar yapılması ve zayıf veya hasta olanın yok edilmesi gerektiğini savunan politik yaptırımlar buna örnek olabilir. Hitler'in Avrupa'nın göbeğinde Yahudi ırkını ve daha bir çok 'aykırı' bireyleri ötekileştirip deney kobayları olarak kullandığına ve sonrasında uyguladığı kitlesel soykırımlara şahit oldu yakın tarih. İnsanın yaşadığı bu 'üstün' ırkın 'alt' ırka uyguladığı kölelik veya soykırım tecrübeleri gelecekle ilgili aynı kaygıların yaşanmasına yol açmaktadır (Bakınız Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493-506; Bostrom ve ark., 2003, s. 4-55; Nichols & Campano, 2017, s. 246-250; Halberstam & Livingston, 1995, s. 1-19; Bolter, 2016, s. 1-8).

Transhümanist ve posthümanist düşünürler ve yazarlar, bilim ve teknolojiye gelişmelerin insanlığa ve doğaya katkıda bulunması gerektiğini savunarak bunun sağlanabilmesi için evrensel ilkeler ve yönetmelikler oluşturulması gerektiğini vurgularlar. Aksi durumda insana ve doğaya katkıda bulunmak bir yana 'posthüman' ve 'transhüman' diye tanımlanan süper gücün tam bir yıkım ve yok ediş meydana getirebileceğini belirterek bu tehlikeye karşı toplumsal bir farkındalık oluşturmayı hedeflerler. Transhümanist ve posthümanist düşünürler yakın gelecekte teknolojik gelişmelerin yaratacağı yeni bir insan türü olan 'posthüman' ve 'transhüman' türünün 'üstün ırk' olarak tanımlanacağını ve günümüzdeki insan ırkının da 'normal', 'aşağı derecede', 'ilkel', 'vahşi' ve hatta 'köle' olarak kullanılması gereken veya yok edilmesi gereken ırk olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedirler. Öte yandan 'normal' insanlar, bu 'yeni' posthüman türü tarafından yok edilmeden veya köleleştirilmeden önce bir uyanış içine girebilir ve posthüman türünün tehlikeli gücüne karşı onları yok etmek gerektiğini düşünerek önleyici veya yok edici saldırılar gerçekleştirilebilir önerisinde bulunurlar. Bu sosyal kaygı o kadar ileri düzeydedir ki yazarlar günümüzdeki insanların yüzde doksanının yok edilerek yerini daha gelişmiş ve daha üstün olan posthüman

ve transhüman türüyle yer değiştireceğini ileri sürmektedirler ('transhümanizm' ve 'posthümanizm' kuramları için bakınız Bostrom ve ark., 2003, s. 4-55; Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493-506; Blake ve Ark., 2012, 3-10, 68, 125, 135, 206, 256; Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Callus & Herbrechter, 2012, s. 241-264; Hassan, 1977, s. 830-850; Regis, 1990, s. 144-250; Huxley, 1957, s. 7-23).

Elbette tıpkı Ishiguro'nun romanında işlendiği gibi, bu ileri gidiş birçok değer de yerle bir edilmesi pahasına erişilecek bir konum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira tıpkı bir tahterevallide olduğu gibi, bir nokta güçlenerek ağır basarken diğer nokta dengeyi kaybedecektir. Dolayısıyla aslında *Beni Asla Bırakma* bu bağlamda ilerlemenin sadece yukarıda da belirtildiği gibi zengin ve güçlü bir kesimi memnun etme adına fakir, kimsesiz ya da önemsiz olarak görülen insanların sadece nihai yolda birer araç olarak kullanılmasını net bir şekilde resmetmektedir. Romanın bize sunduğu gelecekte karşımıza çıkabilecek olan bu karanlık ve dipsiz kuyunun bir benzerinin yaşanmasının oldukça muhtemel olduğunu göz önünde bulundurmak, toplumsal eşitsizlik, ayrımcılık ve damgalama gibi kaygıları dile getirerek modifiye edilmiş insan türüne karşı destekleyici birçok düşünce akımı başlamasına da sebep olmuştur.

Transhümanist ve posthümanist düşünce akımları ve onlara ait çeşitlilik arz eden kaygılar, görüşler, öneriler, destekler, karşıtlıklar veya uyarılar aslında gelecekte oluşabilecek bütün bu sorunlara bir çare bulmayı amaçlamaktadır ve belki de başarabilir. İşte tam bu noktada, posthümanist ve transhümanist düşünürler bu ırk-değişim deneylerinin nasıl potansiyel kitle imha silahlarına ve bio-teröristlere dönüşebileceğini öngörerek toplumu ve devletleri uyarmaktadırlar. İnsan hakları, hayvan hakları, ekoloji ve doğa için pozitif bilim ve hümanist bir felsefe etrafında çalışmalar yürütmeyi önermektedirler. Transhümanist düşünce yapısı, tarih boyunca insanın kendi ruhsal, zihinsel ve bedensel yapısını ve koşullarını değiştirmek ve geliştirmek için gösterdiği çabaya işaret eder. Böylesi bir çaba, gelecekte de insanın yaşam koşullarında teknolojik değişimlerle birlikte gelişmeler yaşanacağını ve bunun kontrollü ve yapıcı olması gerektiğini savunurlar ('transhümanizm' ve 'posthümanizm' kuramları için bakınız Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2003, s. 493-506; Bostrom, 2009, s. 345-348; Blake ve Ark., 2012, 3-10, 68, 125, 135, 206, 256; Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Callus & Herbrechter, 2012, s. 241-264; Douglas, 2017, s. 353-367; Hassan, 1977, s. 830-850; Regis, 1990, s. 144-250; Lilley, 2013, s. 1-12, 25-40, Birnbathe, 2008, s. 95-106).

Fukuyama'nın posthümanist kuramı daha çok üstün tür olan posthümanların dünyada yaratacağı politik değişimler üzerinedir. Fukuyama'ya göre posthümanistler insanların daha gelişmiş yeni bir tür olan posthüman türüyle yer değiştireceği konusu üzerinde durmaktadırlar. Bu görüşten yola çıkarak üstün tür olan posthümanların gücü dünya üzerinde biopolitik üstünlüğü beraberinde getirecektir. Bu üstün posthümanlar ve onların bioteknolojik dünyası mevcut devlet politikaları ve toplumlar üzerinde köklü değişiklikler meydana getirecektir. Öyle ki devletlerin yapıları ve sınırları değişecek, milletler arasında kutuplaşmalar oluşacak ve posthümanların geleceği konusunda hiçbir zaman ortak bir görüş veya anlaşmaya varılamayacak. Bu durumda, Fukuyama'ya göre; bu yeni bio-teknolojik dünyada evrensel ahlaki değerler ve etik çerçeveler belirlenemeyecek ve bu üstün ırkın kontrolsüz bir şekilde güçlenmesi kitlesel yıkımlara sebep olacaktır. Fukuyama ve çağdaşları posthümanist kuramlar üzerinde çalışarak gelecekte posthümanların ahlaki bir zeminde yer alıp alamayacağı konusunu irdeleyerek farkındalık oluşturmak ve çözüm yolları bulmak amacındadırlar (Bakınız Fukuyama & Furger, 2007, s. 117-245; Fukuyama, 2002, s. 181-210; Fukuyama, 2004, s. 42-43). Bazı görüşler bu çalışmaların derhal durdurulması gerektiğini savunurken bazı yazarlar ise yasaklamanın daha büyük bir tehlike olabileceğini ve bu çalışmaların evrensel etik değerlerle birleşmesi gerektiğini, bilimsel ve teknolojik çalışmaların muhtemel etkileri ve sonuçları konusunda daha derin araştırmalar yapılmasını önererek toplumun bu olasılıklar konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtirler (Bakınız Joy, 2000, s. 1-18; Leslie, 1996, s. 187-230; Bostrom, 2002, s. 1-37; Bostrom, 2008, s. 107-136; Bostrom, 2009, s. 345-348; Bostrom, 2005, s. 1-25; Rubin, 2008, s. 137-157).

Transhümanistlere göre insan ancak başta bilim ve teknoloji dünyası olmak üzere tüm alanlara ait bütün rasyonel araçların etik ilkelere uygun ve sorumluluk duygusuyla kullanımıyla günümüzdeki insan ırkından çok daha gelişmiş ve çok daha ileri düzeyde kapasiteye sahip bir 'posthüman' olmayı başarabilir. Transhümanistler ancak bu koşulda günümüzdeki insan ırkının bu gelişmiş ileri düzey tür olan

posthümanlarla yer değiştirmesinin desteklenebileceğini vurgularlar. Transhümanistler bedensel otonom ve üretken özgürlüğü savunurken ailelerin üreyip üremeyeceklerine, nasıl ve hangi tıbbi veya bilimsel yöntemle üreyeceklerine kendilerinin karar vermesi gerektiğini savunurlar. Posthümanist ve transhümanist bazı düşünürler teknolojik gelişmelerin yaratacağı bu süper güç olan posthümana veya transhümana karşı çıkmazlar aksine bu gelişmelerin insan, doğa ve hayvanlar için çok olumlu olabileceğini ve hatta politik düzeyde bile çok müspet yapılar oluşturabileceğini vurgularlar. Posthüman veya transhüman konusundaki ütopyik görüşlerin interdisipliner ve evrensel etik değerler çerçevesinde belirlenecek sınırlarla mümkün olabileceğini de eklerler ('transhümanizm' ve 'posthümanizm' kuramları için ayrıca bakınız Bostrom ve ark., 2003, s. 4-55; Bostrom, 2003, s. 493-506; Bostrom, 2005, s. 1-25; Bostrom, 2009, s. 395-413; Blake ve Ark., 2012, s. 3-10, 68, 125, 135, 206, 256; Cole-Turner, 2011, s. 1-17; Callus & Herbrechter, 2012, s. 241-264; Braidotti, 2013, s. 13-54, 143-180; Badmington, 2000, s. 1-10, 85-97, 129-140; Badmington, 2004, s. 91-150; Hoberek, 2007, s. 233-247).

Ihab Hassan'a göre; posthümanizm kavramı 21. yüzyıla girerken tartışılmış ve bu yaklaşım, tüm diğer kuramlardan uzakta konumlanmış bir kaçışın evresi olarak başkalarının da gördüğü bir model hâline getirilmiştir (1977). Batı dünyasında geniş ve revizyoner bir istek, huzursuzluk, yeniden yerleştirme kodları, kanunlar, prosedürler, inançlar ve yaklaşmakta olan yeni bir şeyin imâsı olarak tanımlanan posthümanizm, bu evreye gelene dek elbette insanlık tarihinin türlü çatışmalarından, çelişkilerinden ve yüzleşmelerinden geçmiştir. İnsanın birey olarak kendisini her şeyin üstünde gördüğü eskiden "[b]ir aziz için günah bilinci ne ise, bir araştırmacı için de cehalet farkındalığı odur" (Damrosch, 2013, s.113) diyenlerin artık olmadığı ve posthüman anlayışının hükümdarlığının güçlendiği bir döneme doğru sürükleniyor olabiliriz. Kimine göre semavi dinlerde, kimine göre ise tıpkı mitlerde olduğu gibi yaratılışından itibaren tanrıya başkaldırmakta ve tanrının gücüne sahip olmak için mücadeleye girişmekte hiç tereddüt etmeyen insan için bu ayaklanma 21. yüzyılda artık yeni bir yarış safhasına geçmiştir. Bu iddia göz önüne alındığında aslında *Beni Asla Bırakma* adlı romanın insanın tanrısına terk edilmemek için bir içsel yakarış gibi de algılanabileceği ama yaşananın tam da bu olabileceği yani tanrının insanı çoktan terk etmiş olduğu ihtimali de akla oldukça yatkın durmaktadır. Yaşadığımız bu yüzyıl, hiç bitmeyecek olan bu mücadeleyi teknoloji ve bilimin sunduğu imkânlarla daha da kamçulamaktadır. Bu durum karşısında bu mücadeleye girebilmek için insan olmak yeterli olan ilk adımdır. Peki insan nedir, nasıl tanımlanır? İnsanın geçirdiği çağlar içinde en uzununu eski taş çağıdır. İnsan bu çağ içinde 'insan' olmuştur. Bilimsel araştırma ve incelemelere göre primatlar olarak adlandırılan yüksek omurgalıların uzun gelişimi içinde günümüzden yaklaşık altı milyon yıl önce insanlığın doğrudan ataları olan *Australopithecus*'lar ortaya çıkmıştır. Daha kurak bir iklimle doğru ağır ağır gidiş, onları ağaçlı bozkır yaşamına uymaya ve oradan da iki ayağı üstünde yürümeye zorlamıştır. Bununla varılan kesin dönüşüm, iki milyon yıldan fazla bir zaman önce *Homo* soyunun ortaya çıkışıyla olmuştur (Emiroğlu, Öztürk, Bayram ve Arslan, 2006, s. 41). Bu süreç içerisinde bugünün insanı yavaş yavaş evrimleşirken Neandertallere karşı olan savaşını onlara bir şekilde üstün gelerek kazanmıştır:

Arkaik insanların davranış örüntüleri on binlerce yıl boyunca sabit kalırken Sapiensler; toplumsal yapılarını, kişiler arası ilişkilerini, ekonomik faaliyetlerini ve pek çok diğer davranışını on ile yirmi yılda değiştirebiliyordu. 1900'de doğan ve yüz yaşına kadar yaşayan bir Berlinliyi düşünün. Çocukluğunu II. Wilhelm'in Hohenzollern İmparatorluğu'nda; yetişkinliğini Weimar Cumhuriyeti'nde ve Nazilerin Üçüncü İmparatorluk'unda geçirirken öldüğünde ise demokratik ve birleşmiş Almanya'nın bir vatandaşıydı. DNA'sı tamamen aynı kalmasına rağmen bu Berlinli yaşamı boyunca birbirinden çok farklı sosyopolitik sistemlerde yaşamıştır. Sapienslerin başarısının anahtarı da işte buydu. Bir Neandertal, birebir mücadelede muhtemelen bir Sapiens'i yenerdi. Ama yüzlerce üyeyi içeren bir karşılaşmada Neandertallerin hiçbir şansı yoktu. Neandertaller bir aslanın nerede olduğuyla ilgili bilgiyi paylaşabiliyordu ama kabile ruhları konusunda hikâye anlatıp onları değiştirmiyorlardı. Kurgu yaratma becerisi olmadan Neandertaller büyük gruplar hâlinde etkili bir şekilde iş birliği yapamıyorlar, hızlı bir şekilde değişen zorluklar karşısında sosyal davranışlarını da değiştiremiyorlardı (Harari, 2015, s. 47).

O ünlü sözde de belirtildiği gibi: “Devrimler bir gecede olmaz”. Görüldüğü üzere insanın evrimi ve Homo-Sapiensler’in devrimi bir gecede olmadı. Ancak burada önemli olan Sapiensler’in akıl yardımıyla kendilerinden bedensel olarak daha güçlü ve dayanıklı olan Neandertalleri alt edip üstünlüklerini kurlmalarıdır. Biliyoruz ki insan tarih boyunca aynı yöntemle hayvanları da boyundurukları altına almış ve hayatta kalabilmiştir. Peki bizi hayvanlardan farklı kılan şey, mantık ve duyguların bir kombinasyonu olmamız mı yoksa avcı-toplayıcı toplumlardan yerleşik düzene geçip uzay çağına erişen ‘üstün’ varlıklar oluşumuz mudur? Aristoteles *Politika* adlı eserinde insanları “yöneten sahipler ile yönetilen köleler” olmak üzere ikiye ayırmıştır (Aristotle, 2018, s. 36). Bu meseleyi günümüze uyarladığımızda -her ne kadar kölelik yenedünya düzeninde farklı şekilleriyle Kamboçya, Vietnam, Uganda gibi ülkelerde devam etse de- gücü elinde tutanlar ve o güce boyun eğenler olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

Doğuştan ileri derece miyop gözlere sahip olan bir kişi pilot olmak istediğinde gözleri adeta bir kartal gibi keskin olan rakibine yenildiğinde suçlanabilir mi? Burada elbette bir kabahatli aramak ya da taksiratı yaratılışa yüklemek de anlamsızdır. En nihayetinde doğanın kendi içerisindeki oluşumunda Darvinci bakış açısıyla ‘en uygun olanın hayatta kalması’ artık bir klişe ve bilim sayesinde tamamen değiştirilebilecek bir olgu olabilir. Bugün kol ve bacak gibi uzuvlarını kaybetmiş insanlara robotik kollar takılabilmekte, işitme kaybı yaşayanlara işitmeyi sağlayıcı ve geliştirici çipler destek sunabilmekte hatta geliştirilmiş nöron kontrolcülerini sayesinde bu robotik eklentiler beyin tarafından kontrol edilebilmekte veya otonom olmaları sağlanabilmektedir (Tangermann, 2018). Bütün bunlar bir bilim kurgu eserinden fırlamış gibi gözükse de işin özünde, insanların doğuştan, hastalıktan veya kazalardan dolayı sahip oldukları zayıf noktaların bilim yoluyla güçlendirilmesi düşüncesi yatar ve bu da yepyeni bir çağın habercisidir. Öyle bir çağ düşünün ki artık bu çağda normal insan ‘makineleşmeyen’ insandan zayıf görülecektir. Bu yolla düşünüldüğünde, zenginlerin güçleri yettiği için yaşam döngülerini uzatabilmek adına veya zayıf uzuvlarını güçlü olanları ile değiştirmek adına Kathy, Ruth, Tommy gibi soyadları bile olmayan adeta seri numaraları verilerek ‘yetiştirilen’ organ makinesi çocuklar, bilimin yeni ve organik ‘atılımı’ olarak görüle acaba bu bakış açısı etik değerlerin muhafaza edilmesini sağlayan bir çağı başlatabilir mi? İşte bu çağ posthümanların ve transhümanların olmasını bekledikleri çağdır.

Bugün modern Sapiensler’den daha akıllı bir ırkın ya da modelin modern Sapiensler’in sonunu getirebileceğini iddia etmek çok yanlış olmayacaktır. Peki bu model ne olabilir? Özellikle 1950’li ve 60’lı yıllarda savaş sonrası geliştirilen kuramlar günümüzde de etkisini sürdürmektedir. İki dünya savaşının sebep olduğu büyük çaptaki yıkımın etkileri halen silinebilmiş değilken bir de üstüne topyekûn bir yok oluşun tehdidi altına girmiş durumdayız. Kendi silahıyla vurulma tehdidi altında olan insan, teknolojik yükselişin öyle bir kıyısına gelmiştir ki en ufak bir programsal hatanın veya siber saldırının aktive edebileceği atom ve hidrojen bombalarının yaratabileceği tahribatı tahmin etmek Hiroşima ve Nagazaki’ye olanları hatırladığımız müddetçe hiç de zor olmayacaktır. İşte bu felaket senaryolarını da akla getiren kuramlar sadece Derrida ve Weiner ile sınırlı kalmamış, Lacan’ın sibernetik, Lyotard’ın kaos kuramlarını da beraberinde getirmiştir (Wolfe, 2010, s. 8). 1980’li yıllara gelindiğinde özellikle Amerikan sinemasının da etkisiyle insanı distopik bir geleceğin beklediği düşüncesinin temelleri izleyicilerin zihninde yer edecek şekilde ilgi çekici imge ve sahneler yoluyla atılmıştır. *Yıldız Savaşları*, *Terminatör* gibi filmleri *Siber Ninja*, *Ölümcül Arkadaş*, *Robocop* gibi yapımlar takip etmiştir. Bu serilerin çoğunda insan, insan-makine birleşimi üstün transhüman güçlere veya güçlendirilmiş yapay zekânın desteklediği posthüman varlıklara karşı bir mücadele içindedir:

Hümanistler ‘tanrıyı boşlamakla’ itikadî ve ahlakî bir sorun oluştururken transhümanistler tanrının yaptığı ya da yapacağı şeyler (biyonik adam vs.) konusunda ne düşündüğünü umursamadıkları gibi onun yaptığından (insan, hayvan, bitki vs.) daha mükemmelini yapma güdüsü ve eylemi içinde bulunarak itikadî ve ahlakî sorunların dışında kozmosa dair ciddi ve endişe verici sorunlar doğurmaktadırlar. Hümanistler tanrıdan bağımsızlaşıp yarı tanrı olmak istediğinden transhümanistler ise hem siborg hem tanrı olmak istediğindedirler (Dağ, 2017, s. 63).

Tanrılarla yapılan savaşlardan insanüstü makinelerle yapılan mücadeleye geçilen evreyi Donna Haraway, *Siborg Manifestosu* adlı eserinde “Tanrıça olmaktansa siborg olmayı yeğlerim” diyerek bir nevi özetlemiştir. İnsanın hastalıklardan, genetik veya kalıtsal sorunlardan uzak, daha uzun ömürlü, sağlıklı, güçlü ve normal insanların yapamayacağı şeyleri yapabilecek hibrit bir biyolojik-teknolojik düzene ulaşması, Nick Bostrom’un da belirttiği gibi esasen Rönesansın yeniden yorumlandığı transhümanist akım adı altında ortaya çıkmıştır (2005). Tıpkı “aydınlanma ve materyalizmin yükselişinin görüldüğü çağda olduğu gibi daha yeni ve daha bilimsel araçlar geliştirilmiştir. Teleskop, mikroskop ve mekanik saatler gibi evrenin doğası hakkında yeni ampirik bilgi kaynakları sağlayan ve ölçümde hassasiyet için artan talepleri karşılayan cihazlar” (Pepperel, 2003, s. 158) ortaya çıktığında insanlar Orta Çağ’ın skolastik ve bağınaz düşüncesinden kopmuştu. 21. yüzyılın siberetik devriminde de yeni bir safhaya doğru ilerleyen insanların akımı ortaya çıktı. Bu akım, posthüman dediğimiz aslında sınırlarının başlangıcı Heraklitos’a kadar giden Protagoras’ın da dediği gibi ‘insanın her şeyin ölçüsü olduğu’ görüşüne dayanan ve insanların biyolojik sınırları aştığı bir sonraki seviyeye geçiştir. Rönesans hümanizminin ve Aydınlanmanın; akıl, bilim ve ilerleme gibi vecizelerinin/mottolarının devamı sayılabilecek transhümanizm, insan doğasının radikal dönüşümünü arzulamıştır. Bir diğer ifadeyle “Transhümanistler yetersizlik, hastalık ve ölüm korkusu gibi gerçeklere karşı yalnızca bireylerin değil tüm türlerin toplumsal, zihinsel ve biyolojik gelişimini ilerletmek istemektedir. Transhümanizm de bazıları için ‘geçişsel insan/transitional human’ sıradan bir insanın beşerî evriminde bir aşamadır” (Dağ, 2017, s. 58).

Yapay zekâ, sanal gerçeklik, genetik manipülasyon, telebulunuşluk gibi alanlarda yaşanan hızlı gelişmeler gitgide yapay olanla gerçek olanın birbirinin yerine geçmesini ve tabii buradan yola çıkarak insanla doğa arasındaki kalın çizgilerin silinerek yeni bir çağın başlangıcını işaret etmektedir. İnsan doğa ile arasındaki sınırları hızla aştıkça daha önceden yaptığı gibi tanrıya ve doğanın işleyiş biçimine meydan okuma eğilimine girmektedir. Transhümanizm aslında *Gilgamiş Destanı*’ndan bu yana Kızılderililerden Sümerlere kadar çok büyük bir coğrafyayı ve tarihsel etkileşimi içine alan bir düşüncüdür. Kutsal kitaplarda nasıl ki tanrının insanları kendi suretinde yarattığı bize aktarılıyorsa Antik Yunanlar ve savaşçı Vikingler de benzer inanışlar içindeydiler. Aslında bu eğilim, biraz da Tales’ten günümüze kadar gelen evreni anlama ve yaratılışı açıklama eğilimi ile birleşen bir düşünüş silsilesinin yeniden başa dönüşüdür. Nasıl ki kozmogonik bakış açısında evrenin tanrıları ve tanrıların da insanları yarattığı bir hiyerarşik yapı öne sürülmüşse bunun aksini iddia eden teogonik yapı, yerini sanki yeniden kozmogonik yapıya bırakmaya doğru gitmektedir. Metafiziğin yerini hızlı bir şekilde tamamen ampirik düşünce tarzına bıraktığı bu günlerde Doktor Frankenştayn elektrik gücünün insanları diriltebileceğine inanan bir bilim insanıdır. Bu insan, bugün de bulut sistemine insan bilincinin yüklenebileceğine veya insan organlarının transplantasyon veya makineleşme yardımıyla tıpkı Darth Vader veya Robocop’da ya da *Beni Asla Bırakma* adlı romanda inceleyeceğimiz bir şekilde insan-makine ya da İnsan/Donör/İnsan arası bir yaşam formunda -yani posthüman formunda- yaşamaya ve insanları ‘yetiştirmeye’ devam edebileceğine inanmaktadır. Bu teknolojik dokunuşla başlayacak yapay evrimin sonunda olabilecekler başta da belirttiğimiz gibi çoğunlukla karşıt ütopyacıların hipotezlerine maruz kalmaktadır. Gerçekten de insanın evrimleşme sürecine baktığımız zaman yeni bulduğu yerleri sömürgeleştirme, insanları ve başka canlıları köleleştirme, doğal kaynakları yok etme, kendi ekonomik seviye ve sınıfında olmayanları hor görme, aşağılama ve kategorize etme doğasında/eğiliminde olduğunu görebiliriz. İnsan doğasındaki bu eğilimi göz önünde bulundurursak tıpkı Darvinci bakış açısının ‘sadece güçlülerin’ hayatta kalabileceği ekseninde olduğu gibi transhümanist çağda, yalnızca teknolojik transplantasyona ekonomik gücü yetenlerin toplum içerisinde ileri bir noktaya gidebildiği bir süreç içine girmek içten bile değildir. Örneğin; günümüzün önemli transhümanistlerinden biri olan Zoltan Istwan, *The Transhumanist Wager* adlı romanında Yeni Dünya’nın transhümanizme katkısı olanların yaşaması gerektiği bir dünya olduğunu öne sürmüştür Isaac Asimov’un ya da Philip K. Dick’in öngördüğü gibi yakın gelecekte insan yine kendini göstererek birkaç asır önce Yeni Dünya’ya yaptığını başka gezegenlerde tekrarlar mı bilinmez ama transhüman ve posthüman çağı, kesinlikle insan ile makinenin ve yarı insan yarı-makinelerin çatışma içine gireceği bir dönem olacaktır. Beyne entegre edilebilecek var olan en büyük hafıza birimi Coperbyte ile tarif edilebilecek bir ek hafıza modülü kullanan sıradan birine karşı 16.000 dizeden oluşan John Lydgate’in *Thebai Kuşatması*’nı baştan sona şaşırmadan ezberden okuyabilen C.S. Lewis (Damrosch, s. 114) gibi akademik dehaların bile ne kadar şansı olabilir?

İşte böyle bir gelecekte ‘kimlerin’ insan olarak konumlandırılıp konumlandırılmayacağı teologlar, hümanistler ve birçok bilim insanı arasında ciddi bir şekilde tartışma konusu olacaktır ve yeni bir tür olan ‘laboratuvar’ varlığını bildiğimiz insan tanımını kısmen vasıfsız konuma düşüreceği şüphesizdir. Öte yandan teknoloji ve ileri düzey organ nakilleri yardımıyla, manipülasyon ve genetik kodlamanın da etkisiyle bu çalışmalar 1970’li yıllardan beri daha da hız kazanarak yapılmaktadır (bkz. National Research Council US Committee on Identifying and Assessing Unintended Effects of Genetically Engineered Foods on Human Health, 1970). Üstün özellikleri olan yeni bir tür, tüm iş alımlarında öncelikli tercih olacak ve tıpkı bir dönem Homo-Sapiens’in Neandertallere ve hayvanlara yaptığı gibi bu sefer posthümanoid varlıklar Homo-Sapiens’i dize getirecek ve yeni bir çatışma ortaya çıkacaktır. Belki de “daha önce homosapiens olarak bilinen varlık, homo cyberneticusla yer değiştirecektir. Hümanizm bizi hurafenin zincirlerinden kurtarmışken transhümanizm ise bizi biyolojik zincirlerimizden kurtarır” (Dağ, 2017, s. 56).

Beni Asla Bırakma

Beni Asla Bırakma’nın okurları üzerinde bıraktığı ilk izlenim romanın ya gençlik anılarından oluşan bir kampüs romanına evrileceği ya da büyücülük ve benzeri becerilerin öğrencilere kazandırıldığı ‘Hogwarts’ gibi bir okulu merkeze alan bir kampüs macerasını işleyeceğidir. Bu konuda okurlar pek de haksız sayılmayacaktır. Kathy’nin kendisini bakıcı olarak tanıtmışından kısa süre sonra Hailsham çocuklarının o büyü ve saf dünyasına doğru yolculuğa çıkmaktayız :

Benim adım Kathy H. Otuz bir yaşındayım ve on bir yıldan uzun süredir bakıcıyım. Biliyorum, kulağa çok uzun bir zaman gibi geliyor ama aslında sekiz ay daha, bu bir yılın sonuna kadar çalışmamı istiyorlar. Böylece neredeyse on iki yılım dolacak. Bu kadar uzun süredir bakıcı olmamın nedeni, işimi harika yaptığımı düşünmeleri olmayabilir, bunu biliyorum. (Ishiguro, 2019, s. 11).

Çocukluklarını gözetmenler eşliğinde aldıkları kuramsal, sanatsal ve bedensel eğitimle geçiren öğrenciler, yaşamın kendilerine ne vereceğinden veya ne getireceğinden habersiz, herkes gibi hayallerle yaşarlar. Yılda dört kez düzenlenen takas günlerinde resim ve çizimlerini satarak elde ettikleri ufak tefek eşyalar hariç kendilerine ait pek bir şeyleri yoktur. O yüzden kurdukları hayaller ve asla sahip olamadıkları şeylere sahip olduklarını düşünmeleri hem çocukluklarının bir gereği hem de henüz bilmeseler de kendilerini bekleyen gerçeğin ta kendisidir.

Bu mütearife aslında öylesine acıdır ki bu çocukların ne kendilerine ait soyadları ya da soyağaçları ne de bedenleri bulunur. Kathy, Tommy ile arasında gelişen ilişkiyi yavaş yavaş okuyucuya aktarmaktadır. Romanın ilk sayfalarında, yukarıda da bahsedildiği gibi okuyucularda masum çocukluk anılarının sıralandığı bir gençlik romanı beklentisi yaratacak anlatılar vardır:

Büyükler, 2’deki oğlanlar sahaya koşmaya gittikleri zaman, koşu partneri olmayan tek kişinin Tommy olduğunu herkes görüyordu. İyi bir koşucuydu, kendisiyle diğerleri arasındaki mesafeyi hemen on, on beş metreye kadar çıkarabiliyor, belki de bu sayede kimsenin onunla koşmak istemediğini gizleyebileceğini düşünüyordu. Bunların yanı sıra neredeyse her gün ona yapılan eşek şakaları kulaktan kulağa dolaşıyordu. Çoğu bildik şeylerdi -yatağından çıkan garip şeyler, sabah kahvaltısında yediği mısır gevreğinin içindeki solucan-, ama bir kısmı anlamsızca çirkindi; klozeti dış fırçasıyla temizlemeleri ve böylece Tommy’nin fırçasının bokla kaplanmış olduğunu görmesi gibi (Ishiguro, 2019, s. 22).

Tommy’nin sınıf arkadaşları tarafından dışlanması ve sevilmemesi çocukluğunda birçok kişinin başına gelebilecek bir olaydır. Temelde bunun sebebi, dışlanan kişinin herkes gibi olmayıp farklı yönlerinden dolayı ayrı tutulmasında yatabilir. Tıpkı beyaz güvercinlerin diğer güvercinler tarafından dışlanması gibi. Ancak romandaki derin ironi, Tommy’nin diğer çocuklardan farklıymış gibi gösterilip sınıf tarafından topluluk dışına itilirken bu çocukların kaderlerinin çoktan belirlenmiş olmasıdır.

Toplum, Hailsham ve benzeri okulları gözden çıkarıp oradaki öğrencileri insan suretinde bile görmemektedir. Tommy'nin diğer çocuklardan esas farkı, romanın sonuna doğru göreceğimiz gibi farkındalık olgusu olacaktır. Tommy'nin anladığı gerçek, bu çocukların diğer insanlardan çok daha üstün duruma gelebilecekleri özelliklere sahip olabilecekken ve hatta belki de sahipken toplumun geri kalanı tarafından bir makinenin yedek parçaları gibi muamele gördükleridir. Tommy'nin romanın sonunda karşımıza çıkan bu haykırışı kendisinin de tespit edeceği gibi aslında çocukluğunda bir şeylerin yanlış olduğunu bildiği ama neyin yanlış olduğuna anlam veremediği durumudur. Gözetmenlerin ve karşılaştıkları tek tük yetişkinlerin kendilerinden resmen kaçarcasına tiksinsel aslında çocukların yavaş yavaş fark ettiği bir davranıştır. Çocuklar okuldan kaçmamaları için aslında çeşitli hurafelere maruz bırakılmaktadır. Okuldan firar etmiş ve sonunda korkunç ölümler yaşayan çocuklara ait bu ürpertici hikâyeler yönetimin oluşturduğu bilinçli bir ruhsal altyapının planıydı. Bu hikâyelerle çocuklara, dışarıda onlar için hayat ol(a)mayacağı mesajı verilmekteydi:

Orman hakkında türlü çeşit korkunç hikâye anlatılıyordu. Bir rivayete göre, biz daha Hailsham'a gelmeden önce, oğlanlardan biri arkadaşlarıyla büyük bir kavgaya tutuşmuş ve Hailsham'ın sınırlarının dışına kaçmış. Cesedi iki gün sonra yukarda, ormanda bulunmuş; bir ağaca bağlanmış ve elleriyle ayakları kesilmiş haldeymiş. Bir diğer rivayete göre, ormandaki ağaçlar arasında bir kızın hayaleti dolaşıyormuş. Bu kız bir Hailsham öğrencisiymiş ve bir gün dışarıda ne olduğunu görmek için çitin üstünden atlamış. Bu bizim zamanımızdan çok önce olmuş, gözetmenler o zamanlarda çok daha katı, hatta zalimmişler, kız geri dönmek istediğinde izin vermemişler. Kız bahçe duvarının dışında günlerce yalvarmış ama onu kimse içeri almamış. Sonunda ormana gitmiş, başına bir şey gelmiş ve kız ölmüş. Ama hayaleti hep ormanda dolaşiyor, Hailsham'a bakıp içeri girmesine izin verilmesini bekliyormuş (Ishiguro, 2019, s. 56).

Bu çocukları dışarıda bekleyen bir hayat yoktu. Tek fonksiyonları başkalarının hayatlarını devam ettirebilmek için biyolojik transplantasyon makinesi gibi sağdan sola savrulmak olacaktı. Yine de zaman zaman çocukların duygularını, düşüncelerini, iç dünyalarını kısaca kendilerini dışa vurmalarını sağlamak, hayal dünyalarını beslemek Hailsham'ı farklı kılan detaylardan biriydi. Belki de biraz daha insanca davranmak. Bu bağlamda çocukların merakla izlediği aktörlerden biri olan Madam, çocukların yarattığı çalışmalarını 'sanat eseri' diye toplamaktaydı. Söylenen oydu ki bu eserler müzayedede sergilenmekteydi ve bu ürünleri alan Madam karşılığında çocuklara bazı değerli eşyalar gönderiyordu. Böyle zamanlardan birinde Madam ile karşılaşan çocuklar adeta onun gözlerindeki hissi anlamışlardı. Buna tercüman olan da elbette romanın anlatıcısı Kathy idi: "Ruth haklıydı: Madam bizden korkuyordu. Ama bazı insanlar örümceklerden nasıl korkuyorsa o da bizden öyle korkuyordu. Buna hazır değildik. Böyle algılanmanın, örümcek gibi görülmenin bize neler hissettireceği aklımıza hiç gelmemişti" (Ishiguro, 2019, s. 42).

Aslında insanlara zarar vermesi neredeyse imkânsız olan küçük bir örümcekte bile irite olan araknofobikler gibi bu küçük çocukları görünce rahatsız olan Madam'ın durumu okulda çalışan çoğu gözetmen ve personelin genel hislerine de tercüman olur. Peki okul personeli muhtemelen gelecekte organları sayesinde onların bile hayatlarını kurtarabilecek bu çocuklardan neden ölesiye nefret ediyordu? Nefretin nesnesi durumunda olanlar bu sorunun cevabını masumiyetlerini yavaş yavaş kaybedip çocukluktan yetişkinliğe geçtikçe keşfedebileceklerdir. Aslında içten içe en çok korktukları da budur: onlar için çocukluğun bitmesi demek, yaratıldıkları amaca hizmet ederken tükenecekleri güne kadar kullanılmaları demektir, henüz bunu tam idrak edememiş olsalar da:

Moira B.'ye neden o kadar kötü davrandığımı merak ederim, çünkü o benim müttfikimdi sadece. Sanırım Moria o gün ikimizin birlikte bir sınırı geçmemizi istemişti ve ben buna henüz hazır değildim. Sanırım o çizginin ötesinde daha zor ve daha karanlık bir şey olduğunu hissediyordum ve bunu istemiyordum. Sadece kendim için değil, hepimiz adına istemiyordum (Ishiguro, 2019, s. 61).

Kathy'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere yaklaşmakta olan şey, günlerini geçirdikleri toz pembe hayal dünyalarının ötesinde kapkaranlık bir dünyanın ardına kadar aralanmış kapısından kahreden ve bilinmeyen bir evrene doğru başlayacak yolculuktur.

Çocuklara yönelik başkaca katı uygulamalar da vardır. Çocuklar sigara ve diğer zararlı maddelerden sert yasaklar ve katı uygulamalarla korunur: “Bazı klasik eserler -Sherlock Holmes mesela- kütüphanede bulunmazdı çünkü ana karakterler çok sigara içiyordu; resimli bir kitap ya da derginin bazı sayfaları kopartılmışsa o sayfalarda sigara içen birinin resmi var demektir. Ayrıca bazı derslerde sigaranın vücudumuza verdiği zararları gösteren korkunç fotoğraflara bakardık” (Ishiguro, 2019, s. 72). Klon çocukların kendilerini en iyi hissettikleri yer okuldur ancak okulda da birtakım kurallar bazı durumlarda onları rahatsız eder. Okulun kurallarına uymak zorundadırlar, tıbbi kontroller ve sağlıkları konusunda elbette özenli olmaları gerekir. Sherlock Holmes okumak yasaktır. Klonları kontrol altında tutabilmek adına onların özel çocuklar olduklarına dair hikâyeler anlatılır. Bu, onların otoriteye başkaldırmaması ve kontrol altında tutulmasını sağlar. Özellikle toplumdaki dışlanmaları, yetiştirilme tarzları ve cinsel anlamda üretememeleri onları bilime bağımlı kılar. İnsansı davranışlar sergilemeleri için sanata yönlendirilseler de Tommy gibi yeteneğini gösteremeyenler arkadaşları tarafından dışlanır. Madamın okula geldiğinde çocukların etrafını sarmasından dolayı dehşete kapılması Kathy'nin gözünden kaçmaz ve kendisini ‘öteki’ olarak dışlanmış hisseder. Teknolojinin ilerleme getirmediğini hatta fayda uğruna insanı insanlıktan çıkardığını ve bir bastırılmışlık hâli ortaya çıkarmaktadır. Bunu da ötekiyle, insan-klon ikiliği ya da posthüman şekliyle dışavurumunda gözlemleyebiliyoruz.

Elbette Hailsham'daki bu aşırı hassasiyet öğrencilerin birer donör ve doğal para kaynağı olmalarından ötürüydü. En nihayetinde sağlıklı organların daha fazla talep göreceği açıktı. Romanın kilit noktalarından birini oluşturan Judy adlı şarkıcının “Beni Asla Bırakma” adlı parçasının bulunduğu kaset Kathy'nin hayatını şekillendiren bir nesne olmuştur. Kathy, şarkı sözlerinde yer alan “Ah bebeğim, bebeğim... Beni Asla Bırakma!” (Ishiguro, 2019, s. 75) nakaratını küçük bir kızken bebeğini kaybeden genç bir kadının dramı olarak yorumlar. Şarkıyı dinlerken yastığına sıkıca sarılıp ağlamış ama aslında hiçbir zaman bir bebek sahibi olamayacağı kendi dramının bir yansımasına gözyaşı döktüğünün farkında olmaksızın yapmıştır bunu çünkü Bayan Lucy'nin anlattıkları onların hayatlarının ve kaderlerinin zaten çizilmiş olduğunu gösterir:

Size bazı şeyler anlatıldı ama gerçekte hiçbiriniz anlamıyorsunuz ve bazıları bu durumun böyle kalmasından hoşnut. Ama ben değilim. Doğru düzgün bir hayat yaşayacaksınız, bilmeniz gerekir, gerekeni bilmeniz şart. Hiçbiriniz Amerika'ya gitmeyeceksiniz, hiçbiriniz film yıldızı olmayacaksınız. Geçen gün bazılarınızın planladığını duyduğum gibi, hiçbiriniz süper marketlerde çalışmayacaksınız. Hayatlarınız sizin için önceden kararlaştırıldı. Yetişkin olacaksınız ve sizler yaşlanmadan, hatta orta yaşa bile gelmeden, hayati organlarınızı bağışlamaya başlayacaksınız. Her biriniz bu nedenle yaratıldınız (Ishiguro, 2019, s. 83).

Görüldüğü gibi kurdukları hayaller ve umutlar boşunadır. Tanrıları onları kendi yaşamlarını sürdürebilmek için bir aracı olarak yaratmıştır. İçi boş hayaller ve umutlarla sıranın kendilerine geleceği günü beklemektedirler.

Kathy, bakıcılık yaparken en yakın arkadaşlarının tekrar hayatına girmesiyle hem geçmişe yolculuk yapar hem de okulda onlara anlatılanlarla gerçeklerin peşine düşer. Bu yolculuğunu tek başına yapmaz. Tommy ile beraber gerçekleri öğrenmek ve aşklarını kanıtlayarak süre alabilmek için Madam'ı aramaya koyulurlar. Madam'ı takip ederek Bayan Emily'e de erişen Tommy ve Kathy, aşık olan çiftlerin donör olarak tükenmeden önce biraz daha zaman alabileceklerine dair duydukları efsaneyi sorduklarında şu yanıtla karşılaşılır: “Zavallı yaratıklar... Size neler yaptık böyle? Bütün planlarımız ve tasarılarımızla neler yaptık?” (Ishiguro, 2019, s. 244). Çocukları hatırlayan Bayan Emily bir yandan onlarla konuşurken bir yandan da satışını yapmaya çalıştığı kıymetli komodininin taşınması ile ilgili yönergeleri Nijeryalı uşağı George'a vermektedir. Bayan Emily'e göre bu çocukların varlığı sadece diğer insanların varlıklarının devamını sağlayabilmek için gereklidir. İnsanlar klonların varlığından rahatsız olsalar da bunu belli etmezler çünkü onların organlarını bağışlaması tamamen insanların faydasıdır. Onların kendilerinden uzakta yaşamalarına göz yumsalar da insan olmadıkları inancındadırlar. Bir taraftan kabullenme ancak diğer

tarafından kabullenmeme durumu klonlar üzerinde baskı hissettirir. Organ bağışını erteletmek için yanlarına gittikleri Bayan Emily gerçekleri kendilerine açıklar. 1950'li yıllar yani savaştan sonraki dönemde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızlanması insanların bunları sorgulamasını imkânsız hale getirir. Hatta belki sorgulamayı akıllara dahi getirmez çünkü tedavisi olmayan hastalıklara çareler bulunur. Bu da insanların görmek istekleridir. Ortaya çıkan bağışlanmış organların da hiçlikten çıktığı düşüncesi insanların inanmak istedikleri şeydir:

Ama insanlar öğrencileri düşünmeye başladıklarında, sizin nasıl yetiştirildiğinizi düşünmeye başladıklarında, sizin yapılmanız gerekir miydi diye düşünmeye başladıklarında...artık çok geçti. Süreci tersine döndürmek imkânsızdı. Kanseri tedavi edilebilir bir hastalık olarak gören dünyaya bu tedaviyi bırakmalarını, eski karanlık günlere dönmelerini nasıl söyleyebilirsin ki? Geriye dönmek imkânsızdı. İnsanlar sizin varlığınızdan ne kadar rahatsız olursa olsunlar, onların esas ilgilendiği kendi çocukları, eşleriydi, anne babaları, arkadaşlarıydı; onların kanserden, felçten, kalp hastalığından ölmemesiydi. Bu yüzden uzun süre ortaya çıkarılmadınız ve insanlar sizleri düşünmemeye çalıştı. Sizin insan olmadığınızı düşündüler, bu yüzden öneminiz yoktu. Bizim küçük hareketimiz ortaya çıkana kadar işler böyle devam etti (Ishiguro, 2019, s. 248).

Yukarıdaki tabiri caizse itiraflarla aslında insanların gayri insani davranışlar sergilediğini hatta klonlardan insani davranışlar beklediğini görüyoruz. Bir tarafta bilimle yaratılan iyi ve duygusal klonlar diğer tarafta bencil ve mantıksız insanlarla ironik bir durum ortaya çıkmaktadır. Daha önce dört kez organ bağışlamanın klonlar için ölüm olduğunu dile getirmiştik. İnsanların organ toplamasıysa cinayetle eşit görülebilir. Ahlâki bağlamda insanların kendileri gibi olmayan ya da insan kabul etmedikleri klonların kendilerine organ bağışı yapmayacaklarsa bir değerlerinin olmadığını gösterir. Bu noktaya hümanist açıdan baktığımızda insan denen varlığın ahlaki üstünlüğünün, yaşam hakkının ve eşsiz değerinin tanımını yapan birçok felsefi ve etik hareketin birleşimini görebiliriz. Rönesans ile birlikte öne çıkan insanın kendi özüne dönüşü, vücudunun ve aklının önemini kavrayışı bugün Hümanizm'in ulaştığı noktanın 15. yüzyılda yeniden temellendiği andır. Eserde de bu bağlamda insanın aklını ölçüt olarak kendi faydası için bilimle yarattıkları karşısında yaratıcı ya da efendi rolüne bürünmesiyle kölelik sisteminin devam ettirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Elbette her şey insanların istedikleri gibi gitmez. Onları görmezden gelmeleri, 'insan yerine koymamaları'nın altında farklı bir neden daha vardır. Sadece donör olarak yetiştirilen ve büyütülen bu çocukların aldıkları eğitim ya da edindikleri bilgiler bir tehlike oluşturmamaktadır. Aslında tüm dengeleri değiştiren Morningdale skandalıydı. İskoç bilim insanı James Morningdale, özel yetenekli çocuklar yaratmak istemiyle İskoçya'da çalışmalara başlamıştı. Niyeti anlaşılınca programına son verilmişti (Ishiguro, 2019, s. 249). Çünkü insanlar kendilerinden daha üstün çocukların üstelik laboratuvar ortamında yetiştirilip toplum içine katılmasına elbette karşı çıkacaklardı. Onlardan daha iyi, daha akıllı, daha kabiliyetli bireyler demek, ortalama insanların zengin olsalar dahi tükenmesi anlamına gelecekti ki asıl tehlike de buydu: "Bağış programı için sizin gibi öğrenciler yaratmak sorun değildi. Ama toplumda onların yerini alacak bir çocuk nesli yaratılması? Hepimizden üstün olan başka çocuklar? Ah, hayır. Bu insanları korkuttu. Bundan çekindiler" (Ishiguro, 2019, s. 249).

Pramod K. Nayar bu eserde posthümanizmi ifade eden altı başlık belirlemiştir. Eserdeki insanlar aşamalı bir şekilde 'siborg bedenlerden' 'xenotransplantation' yani bir başka canlı türünden insana yapılan organ nakliyle posthüman hâline gelirler. Klonlar organ bağışını için üretilmiş boş çerçeve olarak 'homo sacer' (kutsal insan) kabul edilir ve böylelikle insan hayatını kurtarmak için yok olmaları kanun tarafından da onaylanmıştır. İkincisi, klonların yeni bir dünya düzenini temsil etmesidir. Üçüncüsü bu yeni dünya düzeninin bastırılmasıdır. Şartlandırma ile yetiştirilirler. Örneğin Ruth bağışçı olduğunda buna hazır olduğunu hisseder. Dördüncüsü insanlardaki klon organlarının varlığı ve klonların da gerçek insanlardan yaratılmasıyla ölümden sonra onları insan yapan çizgiler bulanıklaşmasıdır. Beşincisi, klonların varlıklarını teknolojiye borçlu olması, aldıkları tıbbi bakımlar ve ilk bağışlarından sonra siborg olarak kabul edilmeleridir. Tam bir ömre sahip değillerdir, ilk bağışları aslında tamamlanmış hâlleridir. Makine ve

ilaçlarla sonraki organ bağışları için canlı tutulan siborglardır. Altıncı olarak, onların insanlığı gösteren organ bağışlarıdır. İnsan vücuduna aktarılan ve adapte edilen klonların organlarıdır ve çürümüş, bitmiş organların yerini alan klon organları ‘öteki’ olarak düşünülse de insanlara yeni bir hayat bahşeden onlardır (Nayar, 2014, s. 9-11).

Bu durum aslında bir sona işaret eder. İlki daha önce bahsettiğimiz gibi klonlardır ancak genetik mühendisliğindeki gelişmeler bu varlıkları yaratsa da onların insanlara organ bağışlamasıyla transhümanist anlamda bir aktarım söz konusu olacaktır. Laboratuvarda üretilen klonlar biyolojik insanlara bir dönüşüm imkânı sağlayacaktır. Böylelikle transhümanist aktarım posthümanist bedene dönüşmektedir. Klonlardan alınan organlarla insanlar posthüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani ne klon ne de insandır, klon ve insan karışımı bir eşiğin aşılması söz konusudur. İnsan birtakım bilimsel özellikle genetik Homo Sapiens’in sonunu getirebilir.

Sonuç

İnsanlık bir süredir boyutu itibariyle küçücük ama yarattığı tehlikeyle oldukça büyük olan, adeta H.G. Wells’in *Dünyalar Savaşı*’ndaki Marslıları yok eden virüse nispet insanlığı tehdit eden bir sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Öte yandan, dijitalleşen dünya yaklaşık bir yılı aşkındır hız kesmeden devam eden Covid-19 pandemisiyle yeni şekiller almaya devam etmektedir. Başta eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere birçok şeyin iyice dijitalleştiği son günlerde neredeyse insanlık medeniyetiyle yaşıt olan değerli emtia bile yerlerini ilginç bir şekilde dijital para birimi olan kripto paralara bırakmaktadır. Bir gecede yeni zenginlerin ortaya çıktığı, borsanın, balon hisselerin hiç olmadığı kadar dengesizliklere sebep olduğu ‘yeni normal günlerin’ yaşandığı bugünler belki de daha önce hiç bu kadarının bile olmadığını düşündüğümüz farklılaşmaları önümüze sermektedir. Öte yandan işte tamda bu dijitalleşme sayesinde servetine servet katan dünyanın en zenginlerinden birisi, Elon Musk, Neuralink çipinin öncül deneyini bir maymunda yaparak o maymunla bilgisayar oyunu oynamış ve deneyin başarılı olduğunu söyleyerek yakında insanlarda da deneylerin başlayacağını belirtmiştir (Çakıcı, 2021). Elbette şirketlerinin kazancını daha da katlayabilmek adına yapılan bu teknolojik gelişmeler ancak bedelini ödeyebilenlerin sahip olabileceği ayrıcalıklar kısmında yer alacaktır; tıpkı zaten uzun süredir uygulanan kalp pili, biyonik kol ve bacak, işitme cihazları vb gibi aygıtlar sayesinde zayıf, eksik ya da işlevsiz organların teknoloji yardımıyla transhüman bireylerin yani insan ve makinenin birleşmesiyle ortaya çıkan kişilerin gitgide fazlalaşacağı bir dünyaya emin adımlarla ilerlemekteyiz. Dahası, insanı insan yapan tüm evrensel ahlaki ve etik değerlerinde hayatta kalma pahasına gitgide yok sayıldığı, pandemi bile gerekirse güçlü olan hayatta kalsın noktasına yer yer varıldığı ülkelerin görüldüğü bir dönemde artık tüm bilinen değer ve ilkelerin de topyekûn yıkılıyor olması bizi posthümanist çağa daha da yaklaştırmaktadır.

İşte tam burada, gerçeğin kurguyla kesiştiği ama kurgunun hiç olmadığı kadar gerçekten ayırt edilemeyecek kadar yakına geldiği yerde Kazuo Ishiguro’nun bu makalenin konusu olan romanı bir kez daha yeni soruları ve kuşkuvarı beraberinde getiriyor: Kathy, Tommy ve Ruth’un okulda geçirdikleri onca yıldan sonra araya giren onca zaman onları donör ya da bakıcı olarak ‘yaratılış’ amaçlarına hizmet ettiklerine tanık olmalarını sağlar. Böylelikle kendi varoluşlarını sorgulama fırsatı bulmuşlardır. Tek bir amaç uğruna kurgulanmış olan amaçsızlık, hepsinin yüreğini ısıtsa da tutunacak sahte bir umut dalıdır. Ancak bu umut, romanın okuyuculara kolayca görünen temasıdır. Bilim kurgu yönünden baktığımızda ise her ne kadar kendini yenileyen organlar, laboratuvar ortamında yetiştirilmiş bedenler, mükemmel bir hayatın ve ütöpk bir geleceğin hayalini kurdurtsa da insan haklarının köle ticaretinin yapıldığı dönemlerden bile daha kötü duruma gideceği distöpk bir dönemin habercisi olabileceği hiç de ihtimali yadsınmayacak kadar fazla gözükmektedir.

Her geçen gün hayatta kalabilmek için yeni çözümleri üretmeye çalışmak, gezegenimizin bile alternatiflerini aramaya süratle devam ettiğimiz günlerde, eğer modern insana, yüz bin yıldır ve hatta belki de daha fazla süredir ev sahipliği yapan bu değerli gezegeni bile değiştirmek planları ortaya çıkabiliyorsa, insan kendi kabuğunu yani bedenini değiştirmek için elinde fırsatı olduğunda elbette bunu kullanmak isteyecektir. En nihayetinde *Gilgamiş Destanı*’ndan bu yana eserlerinde bile ölümsüzlüğü arayan insan, *Beni Asla Bırakma*’da olduğu gibi bu arayışını ne pahasına olursa olsun sürdürme ve erişme eğiliminde gibi

gözükmektedir. Belki de tüm bu arayış, bitiş ve yeniden başlangıç ihtimalleri göz önünde tutulduğunda insan tüm bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ölümsüzlüğü elde etmeye ve tanrı olmaya adım atmış gibi görünse de en nihayetinde kendi sonunu kendisi getirecek, inşa ettiği yapay dünya yok olduğunda ise çareyi yine Godot'yu beklemekte bulacaktır.

Kaynakça

- Archer, M. S. (2019). Bodies, persons and human enhancement Why these distinctions matter. I. Al-Amoudi ve J. Morgan (Yay. haz.), *Realist Responses to Post-Human Society: Ex Machina* içinde (ss. 10-31). NY: Routledge.
- Aristoteles, (2018). *Politika*. (F. Akderin, Çev.) (4. baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Atwood, M. (2014). *Başka dünyalar bilimkurgu ve hayal gücü*. (S. Sıral, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Badmington, N. (2004). *Alien chic: Posthumanism and the other within*. London: Routledge.
- Badmington, N. (ed.). (2000). *Posthumanism*. Houndmills: Macmillan.
- Bain, C. Mari, J., & Delmonico, F. L. (2018, Haziran 26). *ACAMS Today*. Alınma tarihi Ocak 28, 2020, <https://www.acamstoday.org/organ-trafficking-the-unseen-form-of-human-trafficking/>
- Birnbatcher, D. (2008). Posthumanity, transhumanism and human nature. B. Gordijn ve R. M. Chadwick (Yay. haz.), *Medical Enhancement and Posthumanity (The International Library of Ethics, Law and Technology, 2)* içinde (ss. 95-106). Cardiff: Springer.
- Blake, C. Molloy, C., & Shakespeare, S. (Yay. haz.). (2012). *Beyond human from animality to transhumanism*. London: Continuum International Publishing Group.
- Bolter, J. D. (2016). Posthumanism. K. B. Jensen & R. T. Craig, J. D. Pooley ve E. W. Rothenbuhler (Yay. haz.), *The international encyclopedia of communication theory and philosophy* içinde. JohnWiley & Sons, Inc. (Online: DOI: 10.1002/9781118766804.wbiect220)
- Bostrom, N. (2002). Existential risks: Analyzing human extinction scenarios and related hazards. *Journal of Evolution and Technology, 9*, <https://www.nickbostrom.com/existential/risks.pdf>
- Bostrom, N. (2003). Human genetic enhancements: A transhumanist perspective. *Journal of Value Inquiry, 37*(4), 493–506.
- Bostrom, N. (2005). A history of transhumanist thought. *Journal of Evolution and Technology, 14*(1), Nisan.
- Bostrom, N. (2008). Why I want to be a posthuman when I grow up? B. Gordijn ve R. M. Chadwick (Yay. haz.), *Medical Enhancement and Posthumanity (The International Library of Ethics, Law and Technology, 2)* içinde (ss. 107-136). Cardiff: Springer.
- Bostrom, N. (2009). The Transhumanist FAQ. D M. Kaplan Rowman (Yay. haz.), *Reading in the philosophy of technology* içinde (ss. 395-413). USA: Littlefield Publishers.
- Bostrom, N. ve ark. (2003). *The Transhumanist FAQ: A General Introduction, Version 2.1*. The World Transhumanist Association. E-kitap. Alınma tarihi 28 Şubat 2021, <https://www.nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf>
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Cambridge: Polity.
- Çakıcı, M. (2021, 4 Şubat). Elon Musk, beyin çipi takılmış bir maymunla video oyun oynadı: Sıra insanlara geliyor. Alınma tarihi Şubat 26, 2021, from <https://kayiprihtim.com/haberler/bilim/elon-musk-neuralink-beyin-cipi-maymundeney>
- Callus, I., & Herbrechter, S. (2012). Introduction: Posthumanist subjectivities, or, Coming after the Subject. *Subjectivity, 5*(3), 241–264.
- Cavallaro, D. (2000). *Cyberpunk and cyberculture: The virtual subject in postmodern science fiction*. New Brunswick: Athlone Press.
- Cole-turner, R. (Ed.). (2011). *Transhumanism and transcendence christian hope in an age of technological enhancement*. Georgetown: Georgetown University press.
- Dağ, A. (2017). Hümanizmin radikalleşmesi olarak transhümanizm. *Felsefi Düşün, 9*, 46-68.
- Damrosch, D. (2013). *Dünya edebiyatı nedir?* (O. Köseoğlu, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Douglas V. P. (2017). Dehumanization in theory: anti-humanism, nonhumanism, post-humanism, and trans-humanism. *Journal of Critical Realism, 16*(4), 353-367. DOI:10.1080/14767430.2017.1340010
- Emiroğlu, K., Öztürk, C., Bayram, B., & Arslan, R. (2006). *Gündelik hayatımızın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ettinger, R. C. W. (1972). *Man into Superman*. New York: St. Martin's.
- FM-2030. (1989). *Are you a transhuman?* New York: Warner Books.

- Fukuyama, F. (2002). *Our posthuman future: Consequences of the biotechnology revolution*. London: Profile Books.
- Fukuyama, F. (2004). Transhumanism. *Foreign Policy*, Eylül/Ekim, 42-43.
- Fukuyama, F., & Furger, F. (2007). *Beyond bioethics: A proposal for modernizing the regulation of human biotechnologies*. Washington, D.C.: Paul H. Nitze School of Advanced International Studies.
- Halberstam, J., & Livingston, I. (Ed.). (1995). *Posthuman bodies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Haney II, W. S. (2006). *Cyberculture, cyborgs and science fiction consciousness and the posthuman*. New York, NY: Rodopi.
- Harari, Y.N. (2015). *Sapiens: hayvanlardan tanrılara insan türünün kısa bir tarihi*. (Genç Ertuğrul, Çev.). İstanbul: Kolektif.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York, NY: Routledge.
- Hassan, I. (1977). Prometheus as performer: Toward a posthumanist culture? *The Georgia Review*, 31(4), 830–850.
- Hayles, N. K. (2010). *How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Herbrechter, S. (2013). *Posthumanism: A critical analysis*. London: Bloomsbury.
- Hoberek, A. (2007). Introduction: After postmodernism. *Twentieth-Century Literature*, 53(3), 233–247.
- Huxley, J. (1957). *New bottles for new wine: Ideology and scientific knowledge*. New York: Harper.
- Ishiguro, K. (2019). *Beni asla bırakma: Roman*. (Haydaroğlu Mine, Çev.) (20.bsk.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Joy, B. (2000). Why the future doesn't need us. *Wired*, 8(4). Alınma tarihi Ocak 28, 2020 <https://www.wired.com/2000/04/joy-2/>
- Kurzweil, R. (1999). *The age of spiritual machines, when computers exceed human intelligence*. NY: Penguin. (Ebook)
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near, when humans transcend biology*. England: Penguin.
- Leslie, J. (1996). *The end of the world: The science and ethics of human extinction*. London: Routledge.
- Lilley, S. (2013). *Transhumanism and society: The social debate over human enhancement*. USA: Springer Briefs in Philosophy springer.
- Maccarini, A. M. (2019). Trans-human (life-)time emergent biographies and the 'deep change' in personal reflexivity. I. Al-Amoudi ve J. Morgan (Yay. haz.), *Realist Responses to Post-Human Society: Ex Machina* içinde (ss. 138-164). NY: Routledge
- Miah, A. (2008). Posthumanism: A critical history. B. Gordijn ve R. M. Chadwick (Yay. haz.), *Medical Enhancement and Posthumanity (The International Library of Ethics, Law and Technology, 2)* içinde (ss. 71-94). Cardiff: Springer.
- National Research Council (US) Committee on Identifying and Assessing Unintended Effects of Genetically Engineered Foods on Human Health. (1970, January 1). *Methods and Mechanisms of Genetic Manipulation and Cloning of Animals*. Alınma tarihi Ocak 28, 2020, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK215769/>
- Nayar, P. K. (2014). The fiction of bioethics: Posthumanism in Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go*. *Notes on Contemporary Literature*, 44(3), 9-12.
- Nichols T. P., & Campano, G. (2017). Post-humanism and literacy studies. *Language Arts*, 94(4), 245-251.
- Pepperell, R. (2003). *The post human condition: Consciousness beyond the brain*. Oregon: Intellect Books.
- Regis, E. (1990). *Great Mambo Chicken and the Transhuman Condition*. New York: Perseus.
- Rubin, C. T. (2008). What is the Good of Transhumanism? B. Gordijn ve R. M. Chadwick (Yay. haz.), *Medical Enhancement and Posthumanity (The International Library of Ethics, Law and Technology, 2)* içinde (ss. 137-156). Cardiff: Springer.
- Tangermann, V. (2018, January 17). The future is here: six of today's most advanced, real-life cyborgs. Alınma tarihi Ocak 28, 2020, <https://futurism.com/six-of-todays-most-advanced-real-life-cyborgs>
- Wolfe, C. (2010). *What is posthumanism?* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

The Feminist-Futurist Fragmented Narrator in Mina Loy’s “Parturition”¹ Mina Loy’un “Doğum” Şiirinde Feminist-Fütürist Bölünmüş Anlatıcı

Tuğba KARABULUT**

Abstract

The British avant-garde poet, artist and feminist Mina Loy is an innovative female figure of the early twentieth century. Loy’s poetry is noted for unusual typography, multiple and shifting narrative voices and themes such as motherhood, gender, investigations of female mind and body and sexuality. Her artworks maintain an eclectic attitude synthesizing the ideas of the canonical art movements of the era—Futurism, Surrealism and Cubism. Loy’s “Parturition” (1914) gets the critical attention of the avant-garde community with its idiosyncratic subject, style and graphic description. The poem problematizes the complex relationships between Futurism and Feminism, and argues the act of parturition occurs in three embodiments of labour: physical childbirth, artistic creation and poetic production. So far, the literal interpretations of “Parturition” have generally focused on its physical aspect, treating labour as a parturient woman’s giving birth; however, this semiotic and intertextual investigation brings out the complexity of the text’s conceptions. This article, in terms of various concepts of “feminine writing” and evolution theories and with intertextual references to Loy’s “Aphorisms on Futurism,” aims to explore the poem’s “fragmented narrative” structure and to argue that its Feminist persona multiplies into three different identities—a feminist-futurist mother who resists the social domestication and classification of women, an avant-garde artist who subverts the retrospective aesthetic forms and re-forms the new ones, and a creative poet who overthrows conventional language forms and reconstructs a new form—Futurist language. These identities undergo various bodily and mental transformations eventually merging to construct new forms and achieve physical and psychological self-realization. Loy’s iconography, *Ansikten* [ca. 1910s], which, through the visual, semiotic and intertextual analogy I have created, seems to represent the mental and physical space of the maternal-artistic-textual narrator.

Keywords: Mina Loy, feminism, futurism, Parturition, fragmented narrator, female mind and body, identity reformation.

Öz

Avangard şair, sanatçı ve feminist kimliği ile Mina Loy, yirminci yüzyılın başında yenilikçi bir kadın figürü olarak karşımıza çıkar. Loy’un şiirleri alışılmadık yazım biçimi, çoklu ve değişken anlatıcıları ve annelik, toplumsal cinsiyet, zihinsel ve bedensel kadın temsilleri ve cinsellik gibi temalarıyla dikkat çeker. Görsel yapıtları ise, Fütürizm, Sürrealizm ve Kübizm gibi dönemin başlıca sanat akımlarını eklektik bir yaklaşımla sentezler. 1914 yılında yazdığı “Doğum” şiiri, kendine özgü konusu, biçemi ve çizgesel anlatımı ile, avangard çevrelerde büyük ilgi çeker. Şiir, Fütürizm ve Feminizm arasındaki karmaşık ilişkileri sorunsallaştırır ve doğum eylemini fiziksel doğum, şiirsel yapıt ve sanatsal yaratı olarak üç şekilde tartışır. “Doğum” şiiri ile ilgili şimdiye kadar yapılan edebî yorumlar, genellikle hamile bir kadının fiziksel bağlamda doğum yapmasına odaklanmıştır ancak göstergebilimsel ve metinlerarası yaklaşımlarla yapılmış bu analiz, şiirin karmaşık izleklerini ortaya çıkarmıştır. Bu makale, “kadın yazımı,” ve evrim kuramlarını dolaylı bir çerçevede ele alarak ve Loy’un

¹ This article is a revised version of a chapter in the author’s Ph.D. dissertation entitled “Reading Performativity, Gender and the Fragmentation of Narrative Voice in Mina Loy’s Texts and Artworks,” Çankaya University, Graduate School of Social Sciences, Department of English Language and Literature, 2019.

** Dr. Lecturer, Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, E-mail: tugbakarabulut26@gmail.com, tkarabulut@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5205-3273

“Fütürizm üzerine Aforizmalar” şiirine metinlerarası göndermeler yaparak, şiirdeki “bölünmüş anlatıcı” yapısını, feminist anlatıcının üçe bölünmüş farklı kimliklerini tartışarak incelemeyi amaçlar. Bu kimlikler, sosyal olarak kadını eve hapseden düşünce ve kadının sınıflandırılmasına karşı gelen feminist-fütürist bir anne, geçmişe ait sanat formlarını altüst eden ve yeni türleri oluşturan bir sanatçı ve alışlagelmiş dilsel formları yıkan ve Fütürist dil olarak yeni bir form geliştiren yaratıcı bir şair olarak karşımıza çıkar. Bu kimlikler çeşitli bedensel ve zihinsel değişimlere uğrar ve yeni türler oluşturmak için sonunda bir araya gelerek zihinsel ve bedensel farkındalığa ulaşırlar. Loy’un *Ansikten* [ca. 1910s] adlı sanat eseri, görsel, göstergebilimsel ve metinlerarası bağlamlarda ortaya çıkardığım paralellik neticesinde, anne-sanatçı-şair kimliklerine bölünmüş anlatıcının zihinsel ve bedensel mekanını temsil yoluyla betimlemektedir.

Anahtar sözcükler: Mina Loy, feminizm, fütürizm, Doğum, bölünmüş anlatıcı, kadın zihni ve bedeni, yeni kimlik inşası.

Introduction²

As a poet who produced and published at the focal points of the avant-gardes in the early twentieth century, Mina Loy (1882-1966) stands as one of the most influential and revolutionist female voices of the modernist period. She was affiliated with the canonical modernist writers, like Gertude Stein, William Carlos Williams, Ezra Pound, T. S. Eliot, Tristan Tzara and James Joyce, and began publishing poetry in the leading modernist magazines, such as *The Little Review*, *Poetry*, *Camera Work*, *The Trend*, *Others* and *Rogue* in the early twentieth century. Her poetic works epitomize the modernist trends with their idiosyncratic form, content and style. Her literary and aesthetic outputs exhibit an eclectic approach as they are engaged with the literary and artistic movements of her time, such as Futurism, Dadaism and Surrealism. Loy’s early texts engage with Futurism. At the beginning of her career, she was inspired by the innovative style and dynamism of the Futurist movement, the first avant-garde movement that was launched in Italy with the publication in a French newspaper, *Le Figaro*, of Marinetti’s 1909 “The Manifesto of Futurism.” Futurism fascinated poets, sculptors, musicians, and painters in the early twentieth century. Loy performed Futurist strategies by experimenting with free verse, unusual typography, lack of punctuation and subverted the grammatical and poetic conventions of the era in her early poems such as “Aphorisms on Futurism” (1914), “Sketch of a Man on a Platform” (1915), “Three Moments in Paris” (1915) and “Lions’ Jaws” (1919) and her plays such as *The Sacred Prostitute* (1914-16), *Collision* and *Cittàbapini* (1915). Her idiosyncratic prose-poem “Feminist Manifesto” is a provocative rhetoric penned in 1914 as a response to Marinetti’s Futurist project. Later, she shifted to Dadaism and contributed to *The Blind Man*, a Dadaist New York journal initiated by Marcel Duchamp in 1917 with two pieces of prose works. Inspired by Surrealism, a movement launched by André Breton with his *Manifestoes of Surrealism* in 1924, Loy also exhibited surrealist techniques and ideas, such as fragmented and reassembled bodies and psyches to reflect the subliminal feelings of her narrators in her textual and visual works such as a novel, *Insel* (1930), and her 1930 painting, *Surreal Secene*.

Loy’s “Parturition”³ is an early experimental poem; it was initially published in the inaugural issue of *Trend*⁴. Because of its unique subject, and with its peculiar style and geometrical form, it caught the critical attention of the avant-garde community at that time. Roger Conover, Loy’s biographer, describing it in his *Editor’s Notes* in *The Lost Lunar Baedeker: The Poems of Mina Loy*,⁵ comments that “as the putative first poem ever written about the physical experience of childbirth from the parturient woman’s point of view, and the first poem in English to use collage as a texturing device, ‘Parturition’ is a significant event in the history of modern poetry as well as in the literature of modern sexuality” (1996, p. 177).

Interpretations of “Parturition” have tended to center on the most literal aspects of the poem, treating it as a description of childbirth. However, the poem is far more complex, as it overlaps and

² This article is the revised and expanded version of the paper presented with the title of “The Feminist Split Persona: Mina Loy’s ‘Parturition’” at the *Thirteenth International IDEA Conference: Studies in English*, 24-26 April 2019, held at Gaziantep University, Gaziantep, Turkey.

³ The word “Parturition” comes from the Latin *parturire*, “to be ready to bear young,” and is related to *partus*, the past participle of *parere*, “to produce.” (*Dictionary University*, dictionary.university/ parturition.)

⁴ An American Journal edited by Carl Van Vechten (1914: 93-94).

⁵ Hereafter cited as *LLB*. Roger L. Conover (1996).

intersects with Loy's theories on poetry, futurism and feminism. Conover also remarks, "This poem, rather than the act of a childbirth itself, was probably the subject of a comment [Loy] made to [Carl Van Vechten] in a letter dated October 29, 1914," (1996, p. 176) and he quotes Loy's words: "I am glad to introduce my sex to the inner meaning of childbirth. The last illusion about my poor mis-created sex is gone. I am sad" (*LLB* 176-177). The characterizations of this comment on "inner meaning" which critical readers of the poem have missed in their emphasis on its literal aspects are the focus of this analysis.

The title, "Parturition," refers to the act of giving birth, so it suggests the bodily experience of a woman. Apart from its biological concept of female procreativity, the act of "parturition" can therefore be understood in different contexts based on its extended connotations of creation and production; it is a reproduction which is not only physical, but also artistic and textual. These additional significations are suggested by Loy's use of the word "Parturition," rather than "birth" or "motherhood." The title suggests a neutral, biological and scientific description, not a purely subjective experience; and an intertextual analysis of the text in these different dimensions questions the complex engagements between Futurism and Feminism.

The poem consists of 133 lines arranged in fourteen sections, and it has an unusual typography and style, which proceeds with unpredictable pauses and caesuras, devoid of punctuation. There are spaces left deliberately before some certain words to emphasize them; and the textual gaps and hiatuses give the impression that the lines go everywhere, as if circling around the poem. These stylistic devices can also be associated with the descriptions of acts of contraction and expansion (signifying the act of birth) occurring throughout the poem; and these in turn suggest the dynamic of poetic and artistic creation.

Intertextuality between "Parturition" and "Aphorisms on Futurism"

"Parturition" begins with a woman's general description of her giving birth:

- [1]⁶ I am the centre
- [2] Of a circle of pain
- [3] Exceeding its boundaries in every direction

The narrator situates herself as the centre of a circle, representing a sensation, which radiates outwards in every direction. Physically, this describes the expansion of her cervix at the prenatal stage, in which case the act of labour can be seen as a process developing between contraction and expansion. From the maternal perspective, the labour experience and female metamorphic process of the maternal persona in "Parturition" evoke Bracha Ettinger's "Matrixial Theory," which considers the significance of the womb from a psychoanalytic perspective. Ettinger, in her *The Matrixial Borderspace*, where she focuses on the social and ethical implications of the matrixial space and criticizes the perception of society towards the feminine matrix, argues that "the womb can appear in culture only as psychosis" (2006, p. 179). Ettinger also introduces matrixial "metamorphosis" as "a process of inter-psyche communication and transformation that transgresses the borders of the individual subject, and takes place between several entities" (2004, p. 77); it is in this sense that Loy's narrator speaks of "exceeding its boundaries" in the opening of "Parturition." Here, in the light of Ettinger's discussions about the perception of motherhood and the womb in the society, it is suggested that the "centre" in the opening line metaphorically represents the "womb," from where the narrative voice wants to transgress its borders. Therefore, the womb of the parturient woman ("the center of a circle of pain") is described not only as her uterus at the prenatal stage, but also as the centre of psychosis for the persona. The "circle" metaphorically may be seen as a symbol of return, which makes the act of birth a cyclic event and a continuous flux—birth, life and death—as renewal or reproduction through the process of birth. So, the act of parturition takes the maternal persona to a transgressive transformation "in every direction."

---

⁶ All the transcriptions and the areas of emphasis, which approximate Loy's own writing, and the line numbers in Loy's "Parturition," are provided from *LLB* (Conover, 1996, pp. 4-8).

The broader implications of this characterization are also suggested in Loy's "Aphorisms on Futurism":

[AF 5]⁷ THE straight line and the circle are the parents of design, form
the basis of art; there is no limit to their coherent variability.

The "circle" evokes one of the two basic forms of art, and describes the geometrical figure an artist uses to produce an artwork; while the pain the narrator feels in the circle metaphorically represents the possibility for form to be broken by the artist. The inspiration of the Futurist artists and the limitlessness of the future for the whole of humanity are also suggested in the following aphorism:

[AF 16] BUT in the Future, by inspiring the people to expand to their
fullest capacity, the great man proportionately must be tremendous—a God.

The implication is that the representation of "birth" refers to the act of creating art, and this also includes poetic creation. Loy's Futurist poet is characterized as eternal, limitless—

[AF 22] THE Futurist can live a thousand years in one poem.

—and revolutionary, experimenting with new and creative forms:

[AF 23] HE can compress every aesthetic principle in one line.

With regard to poetic context, the pain of the textual narrator signifies the struggle of the Futurist poet in pursuit of creating his or her text in the pre-writing stage; the evocations of "pain" recall the expansion of the limits of writing while exceeding its [linguistic] boundaries. The "centre" refers to the circular space where the poet is struggling to break her boundaries, and represents the linguistic restraints to be subverted.

A common feature of the circumference which merges maternal, artistic and poetic aspects is the self-awareness each narrator experiences, as they are all aware of their positions as the centre and the need to break their limits, spreading towards every direction of the "circle." This breakage of limits may result in a physical, textual and artistic metamorphosis in the narrators' self-identities, which leads them to an elevated consciousness. The act of parturiency can therefore be interpreted as a process of reconstructing new identities through producing a baby, an artwork and a creative poem.

The poem continues with the persona's comparing the external world with the present moment she experiences:

[4] The business of the bland sun
[5] Has no affair with me
[6] In my congested cosmos of agony
[7] From which there is no escape
[8] On infinitely prolonged nerve-vibrations
[9] Or in contraction
[10] To the pinpoint nucleus of being

The speaker makes use of scientific, medical and astronomical terminology and style in this section to identify the physical experience of labour. The "Sun" represents the external space—the "cosmos"—as a source of energy and the adjectival word "bland" connotes tediousness; "the business of the bland sun" suggests everyday things happening in the outside world and lacking in any distinctive features. The outside world becomes insignificant for the speaker because she suffers an

⁷ Loy's "Aphorisms on Futurism" (1914) is hereafter cited as [AF] in in-text quotations to refer to the number of aphorisms, and as "Aphorisms" to refer to the poem throughout the article. The numbers of the poem are provided from *LLB*. (Conover, 1996, pp. 149-152).

extreme pain in her body, a “congested cosmos of agony” from which “there is no escape”; she struggles with the “prolonged nerve-vibrations or the “contraction” and expansion proceeding in the center of her body—“the pinpoint nucleus of being.” In this way, she characterizes her personal entity as a “congested cosmos,” which signifies the body of the narrative voice, the body of the text. In this sense, the “cosmos of agony” metaphorically implies the artist’s own capacity struggling to exceed conventional linguistic boundaries. And the “prolonged nerve-vibrations / Or [the] contraction” occurring in “[her] pinpoint nucleus of being” refer to the artist’s efforts to attain aesthetic consciousness in pursuit of creating new art forms:

[AF 31] LET the Universe flow into your consciousness, there is no limit
to its capacity, nothing that it shall not re-create.

These characterizations also include poetic creation; if the “bland sun” refers to conventional and limited literary forms, the “congested cosmos of agony” metaphorically represents the poet’s own capability. Here, both the “nerve-vibrations” and the “contraction” can be regarded as the Futurist poet’s act of creating literary work:

[AF 26] THE Futurist must leap from affirmative to affirmative, ignoring
intermittent negations . . .—

The Futurist poet is aware of his capabilities and and is ready to create textual outputs without any interruptions by exceeding his own limits.

The third section clarifies the speaker’s labour experience, which takes place both inside and outside of her body and mind:

[11]	Locate an irritation	without
[12]	It is	within
[13]		Within
[14]	It is without	
[15]	The sensitized area	
[16]	Is identical	with the extensity
[17]	Of intension	

The opening lines’ “exceeding” boundaries radiating “in every direction” are elaborated as the act of labour proceeds. The “irritation” occurs in her “sensitized area;” the discomfort the speaker feels takes place not only on a physical level, but also on mental, social and emotional levels. What occurs inside and outside of the female body is used to define the bodily rhythm between contraction—“within”—and expansion—“without.”

Interpreting the dilemma between contraction and expansion as an act of decentralization enables multiple interpretations in the analysis of the text, rather than locating the meaning in a fixed concept. The paradox here is that while the narrator separates external and internal worlds by means of the irregular spaces left between “within” and “without,” she also relates them to each other as two interchangeable spaces, and likens the pain she senses to the spasms occurring inside and outside of her body. These textual gaps create a restless rhythm, and also suggest interludes the parturient woman senses between contractions and expansions. The space left deliberately before these words creates a territorial and confined space which is uncomfortable both for the narrative voice and the reader, as is argued in the second section of the poem: it is the “congested cosmos of agony” from which “there is no escape.”

In terms of artistic creation, the play between “within” and “without” represents the aesthetic narrator’s struggle to break the limits of traditional art forms and re-produce new ones. As is implied in the aphorisms, “without” signifies the external world, and “within” the internal and these two worlds clash:

[AF 11] FORGET that you live in houses, that you may live in your-
self—

“The sensitized area” signifies the speaker’s and the Futurist artist’s self-realization of the discomfort, the “irritation” occurring in the inner and outside world; it leads to a reconstruction in her self-identity as she performs in between them. This change takes place both in the inside space—the “sensitized area,” the “congested cosmos”—and in the outside world appearing as an extreme form for her—“the extensity of intension.”

All these representations also refer to the form of the poem. The persona subverts the boundaries of language and destroys the conventional integrity and the logic of the structure by using “within” and “without” in four lines with irregular gaps and caesuras; and the grammatical ambiguities in the text’s use of these two words adds to the uncertainties as well as the multiplicity of meaning. The caesuras left deliberately before “without” and “within” also represent an aporia—the insoluble paradox for the persona described earlier: “there is no escape.” The poet likens her own painful struggles with the outside forces (“extensity”) and is conscious of the discomfort she feels while producing a creative and independent text.

Visual Representation of the Fragmented Narrator

What merges these interpretations is that the parturient, artistic and poetic personas are self-aware of the transformation occurring in their corporeal and mental spaces, through accompanying extreme difficulty and discomfort, the “pain” and “irritation.” The textual spaces and hiatuses between “within” (“contraction”) and without” (“expansion”) create a cyclical effect, which both centers and decenters the narrator at the same time, and leads to a reconstruction in her identities—by both fragmenting and fusing.⁸

In fact, what the persona is multiplying here is herself. A visual analogy of this identity fragmentation of the narrator can be seen in Loy’s iconography, *Ansikten*⁹ (*Faces*), in Figure 1:

Figure 1. Mina Loy, *Ansikten* [ca. 1910s]. Courtesy of the Bukowskis Auction House, Stockholm, Sweden¹⁰

⁸ The identity fragmentation of the narrator in “Parturition” can also be seen in Loy’s “Lions’ Jaws” (1914) as the narrative voice is multiplied through different anagrams or aliases: “Nima Lyo, alias Anim Yol, alias Imna Loy” (*LLB* 1996, p. 49). This can be considered a reaction to the Futurists, who generalize all women to “carnivorous courtesan[s]” (*LLB* 47).

⁹ The Swedish word “Ansikten” means “Faces.” (en.bab.la/dictionary/swedish-english/ansikten).

¹⁰ The image *Ansikten* [ca. 1910s] is reproduced here by courtesy of Bukowskis Auction House, Stockholm, Sweden. Photo credit “Photo Bukowskis Auctions.” Photo byline “Photo Bukowskis Auctions.” I am very grateful to Lena Rydén and Per Kesselmar, Specialists of Modern Art, Bukowskis Auction House, Stockholm,

The image, suggested by the word “Ansikten” in Swedish, is painted on marble and is the only artwork on which Loy signed her first name. It is unfortunately unknown when exactly she made this painting; however, it seems to have been produced in the early period of her career, when she was under the influence of Futurism as well as Surrealism and Cubism, probably close to the year this poem was composed.

This painting can be interpreted as a visual representation of the poem, where the multiplied female faces signify the narrators whose identities are fragmented, and fused as the text evolves. The facial features are not clear and there are no sharp tonal differences in blue and green colours; the artwork has a focal face image at the center from the front sight depicting one of the eyes of the woman looking directly to the viewer as well as her lips. The background of the image is out of focus and heavily painted in blurred blue. Some of the tiny images scattered in the image resemble animals such as a moth and a bird, which I will refer to later. And the image of a little baby, which may signify a newborn child in this context, is seen at the top right corner. These associations reinforce the intertextual relationship between this painting and the poem.

On a more general level, the image bears the characteristics of various well-known art forms of the early modernist period. The impression of motion and dynamism of the fragmented images as if they are circling around one another suggests the styles of Futurism, and the futurist features of this painting can also be associated with Loy's arguments in “Aphorisms” as it is in line with the Futurist artists' destruction of the “the straight line and the circle” and their use of dynamic figures moving and circling each other:

[AF 5] THE straight line and the circle are the parents of design, form
the basis of art; there is no limit to their coherent variability.

However, it also reflects other artistic forms of the period, such as Surrealism and Cubism. The irregular lines surrounding the intertangled face images and the tiny hallucinatory elements scattered in the painting—a bird's head at the bottom right, a moth at the bottom left corner, a little baby at the top right corner and some scattered, barely perceptible animal silhouettes—evoke Surrealism, as they reflect the narrators' subliminal and unconscious feelings. At the same time, features such as the multi-dimensional fragmented appearance of the faces from different angles, and the straight-lined geometrical shapes—such as the sharp nose of the frontally-positioned face—echo Cubist aesthetics. In this way, Loy's fragmented narrator synthesizes a variety of aesthetic forms, a synthesis argued for in the “Aphorisms,” referring to the Futurist poet who is capable of abridging different aesthetic principles:

[AF 23] HE can compress every aesthetic principle in one line.

In the next section, the persona reemploys the first person singular “I”; however, in contrast to the self-centered viewing of herself in the opening line of the poem, here, she feels discomfort about her existing position:

- [18] I am the false quantity
- [19] In the harmony of physiological potentiality
- [20] To which
- [21] Gaining self-control
- [22] I should be consonant
- [23] In time

The use of the first-person singular suggests the radical potential of female subjectivity in the process, as the speaker characterizes herself as a distracting subject matter—“the false quantity”—causing disorder and distraction in this activity of labour, which might otherwise have the potential to have a “harmonious” outcome. As her pain increases, she feels more exhausted and under pressure,

---

Sweden, for sending me the high-resolution image of *Ansikten*, and giving me permission to use it for this project.

anxious to provide the necessary control. She now wants to exceed the boundaries of time, but because the process takes place both inside and outside of her body and mind, this pressure fills her with bodily and mental distress, so that she cannot exceed these temporal boundaries.

The implication is that the “physiological” harmony also refers to the act of producing art—an artist’s struggle to attain independence by allowing uncertainties to produce her own artwork. This evokes one of the strongest arguments of the “Aphorisms,” on the need for expansion and liberation of the individual mind:

[AF 14] WHAT can you know of expansion, who limit yourselves to
compromise?

As the Futurist artist has the capacity to tolerate the unclarity, she can break the traditional forms to reproduce them. In this way, the artistic persona can be saved from boundaries, and be ahead of her time. Once the mind is liberated, it can be saved from its boundaries, which expands the limits of the individual, and this expansion would bring about mental liberation and self-development to the artistic narrator. In terms of the poetic creation, the use of the “I” suggests the central position of the poet, but the textual narrator now feels discomfort about her current “potentiality;” she wants to be self-aware—“I should be consonant / In time”—and “gain [her] self-control by getting rid of the pressure of uncertainties—“without” and “within.” These arguments with regard to maternal, artistic and poetic creation make it clear that all the fragmented narrators—a mother, an artist and a poet—are aware of the uncertainties while breaking their limits, and embrace them to reform the new forms. Here, the paradoxical multiplicities and uncertainties¹¹ point to the idea of reproducing creative, and independent aesthetic and poetic works as well as mentally developed children.

Intertextually, these arguments related to women’s maternal reproductivity can also be seen in Loy’s “Feminist Manifesto” (1914);¹² the narrator argues for women’s rights in regard to maternity and race-responsibility to educate the next generation, as women’s psychic development, which will eventually affect their children’s development: “Woman must become more responsible for the child than man” (*LLB*, as cited in Conover, 1996, p. 155). As declared in the manifesto, “Each child of a superior woman should be the result of a definite period of psychic development in her life” (*LLB*, p. 155). A child should be a product of a woman’s mental development instead of a common product of the parents, which is only possible through woman’s self-realization. Women seem to be “superior” as the physical and psychological owners of the child, and free of stress, because children should no longer be obstacles for the continuation or termination of marriage.

The narrator of “Parturition” now emphasizes the drastic pain she suffers:

[24] Pain is no stronger than the resisting force
[25] Pain calls up in me
[26] The struggle is equal

Describing the “pain” she senses, she compares it with her struggle while she is delivering her baby, which shifts between “prolonged nerve-vibrations” of “contraction” and “expansion. The pain which shakes her up is the same as that of her battling—“the resisting force”—and the “expansion” and “contraction.”

¹¹ The ambiguities of the narrator’s maneuvering between “within” and “without” recall John Keats’s idea of “negative capability” since the narrator is also “capable of being in uncertainty.” Keats encourages uncertainties to perceive and produce a creative, artistic or poetic work, and describes negative capability in *The Complete Poetical Works and Letters of John Keats* as “an emotional state characterized by indecision, restlessness, uncertainty and tension resulting from incompatible inner needs or drives of comparable intensity.” (Keats, 1899, p. 277).

¹² For a detailed analysis, see Karabulut, T. (2020). “Futurism and Feminist Performativity: Mina Loy’s “Feminist Manifesto,” *Househunting* and *Christ on a Clothesline*.” *Women Studies: an interdisciplinary Journal*, 49(1), 1-30.

This painful process also takes place for the artist while producing art: it is the artist's struggle against breaking the traditional artistic forms—"resisting force"—which reflects how challenging it is for an artist to break the stereotypical forms in order to replace them with more creative and independent ones. From the perspective of the "Aphorisms," the "resisting force" can be considered a metonymy representing the "crisis in consciousness" and as the new form suggested by the narrator:

[AF 28] TODAY is the crisis in consciousness.

[AF 29] CONSCIOUSNESS cannot spontaneously accept or reject
new forms, as offered by creative genius; it is the new form.

Poetic creation is also implied. The Futurist poet labours in difficulty to exceed linguistic boundaries and unite creatively, and this is depicted in the clash between the distress she feels (the "pain"), and the linguistic limits—"the resisting force." Here again, "the resisting force" is a metonymy substituting for the boundaries restricting individuals on the way to expanding themselves and attaining independence. The "resisting force" is also depicted in the fragments of the "Aphorisms on Futurism," such as egotism [AF 18], the "insidious reactions" [AF 19], the "prejudices" [AF 20], and the "irrelevant minds" [AF 34]. Therefore, viewed in terms of the activities of the three personas, the transformational and reproductive process involved in "exceeding [the] boundaries" is painful for a mother, an artist, and a poet.

Incorporation of the Feminine Experience of the Male Gaze

In this section, the voices of Loy's speakers appear as female, and are contrasted with satirical portrayals of the male; the text can be seen as developing a feminist perspective with female narrators—an expectant mother, a female artist, and a female poet. First, a male and another female figure are incorporated in the poem:

[27] The open window is full of a voice
[28] A fashionable portrait painter
[29] Running upstairs to a woman's apartment
[30] Sings
[31]   "All the girls are tid'ly did'ly
[32]   All the girls are nice
[33]   Whether they wear their hair in curls
[34]   Or —"
[35] At the back of the thoughts to which I permit
          crystallization
[36] The conception   Brute
[37] Why?
[38]   The irresponsibility of the male
[39] Leaves woman her superior Inferiority.
[40] He is running up-stairs

The parturient persona's voice suddenly shifts to a different focus. She first describes the attitudes of the male character by ironizing his act of viewing women as objects, and then changes her voice, adopting an indifferent and aggressive attitude. The voice of the male figure she hears comes from a "fashionable" male artist, who is perhaps the father of the baby. Here, I would suggest this "fashionable portrait painter" symbolizes the external world the narrator perceives during the act of labour.

This scene—the portrait-painter's "running upstairs to a woman's apartment" and sing[ing a song]—may be read as an illustration of the male paying a visit to his mistress while the woman gives birth. Here, the male gaze occurs in the mind of the parturient woman. She hears the lyrics of a song murmured by a man; the lyrics she hears are shallow and meaningless, describing women from a male perspective as little and worthless, which evokes a man who views women as inferior figures as the

word “tid’ly” means drunk and “did’ly” worthless; the male figure generalizes women by depicting them “All the girls. . .”

The “Or” with a long dash at the end of the quatrain gives the impression that there is more than the narrative voice can describe about the stories of the “girls,” yet she has no wish to proceed. In effect, there is a mental synthesis occurring “at the back of [her] thoughts,” which liberates the process of “crystallization” in her mind. And she questions (“Why?”) the irresponsible nature of fathers or male partners. The section ends with an ironic repetition of the male figure’s “running upstairs.”

From an aesthetic perspective, the artistic persona articulates both visual and aural elements in the initial sentence of the section. The “fashionable portrait painter”¹³ stands for a male artist who makes women’s portraits, and the woman for whom he is “running upstairs” in this context might be a female muse or a model. The painter murmurs a song while “running upstairs,” which ironizes the aesthetic creativity and potency of female artists in the field of art; the lyrics of the song he sings seem to suggest that male artists view women in their minds as little and worthless—“tid’ly” “did’ly.” The female artist, however, goes through a mental synthesis by setting her thoughts free, and she “permit[s] crystallization.” She assumes that “the irresponsibility of the male” makes women inferior, finds this situation “brute,” and satirically critiques the misogynist attitudes of male artists, who exclude female artists from the canon of art.

On a broader level, as a reference to poetic creation, the “voice” the persona hears from “the open window” can be associated with new and innovative language forms. The textual narrator is ready to break the limited conventional forms in order to reproduce new ones. The quatrain verse embodied in this part represents the new language form, because it destroys traditional grammatical structure and punctuation. The final line of the verse is silenced by an “Or,” followed by an em-dash and marking a caesura or a break, which also leaves a gap to the reader to fill in. And now, the voice of the poetic narrator suddenly changes: she liberates her thoughts, and speaks with the subconscious mind—“crystallization.” Here, the narrator’s feminist perspective may be ironizing the dominance and indifference of the male writers—presumably the Futurists—in the literary circle. She implies that “irresponsible” male poets leave women inferior, which is depicted as “brute.” The phrase “running upstairs” can be considered a metaphor to ironize male writers’ trivial affairs, either in the literary cycle, or depending on whether the female upstairs is a courtesan, an artist’s model, or a poet.

The maternal, artistic and literary values the poem develops can also be taken to describe, by contrast, the social roles of the male as a father, an artist, and a poet. These interrogations of the inferior status of women in society recall the arguments developed in Loy’s “Feminist Manifesto:” “The women who adapt themselves to a theoretical valuation of their sex as a relative impersonality, are not yet feminine” (*LLB* 1996, p. 154). Such characterizations implying the inferior status of women evoke the misogyny and anti-female biases of the Futurists, based on hierarchies which exclude women and reject feminism. The parturient narrator criticizes the role of the men—“the irresponsibility of the male,”—both as fathers and as partners, and critiques mothers’ inferior position.

The artistic and textual aspects also merge, because “the irresponsibility of the male” can be associated with the viewpoint of a feminist female artist or a poet ironizing male artists’ and writers’ aesthetic and literary potency in the world of art and literature. The masculine language used ironically in the song also foregrounds the female narrator’s gaze against males’ viewing women as objects of entertainment.

Transcendence of Boundaries to Form a New Identity

This section begins with a sort of comparison the narrator makes to connect the two polar modes. While “[h]e is running upstairs,” the narrator is concurrently “climbing a distorted mountain of agony,” which functions as a counterargument. She now recenters herself using the first person singular—“I”—and elaborates her own circumstances, reproaching, in contrast, the roles played by males during the time of creative and pro-creative labour:

¹³ This characterization of the “fashionable portrait painter” recalls Man Ray, an American Dadaist and Surrealist artist and a fashion photographer who took Loy’s several photos, one of which is positioned at the beginning of Loy’s “Lions’ Jaws.” See orgs.utulsa.edu/mjp-exhibit/items/show/21.

- [41] I am climbing a distorted mountain of agony
- [42] Incidentally with the exhaustion of control
- [43] I reach the summit
- [44] And gradually subside into anticipation of
- [45] Repose
- [46] Which never comes
- [47] For another mountain is growing up
- [48] Which   goaded by the unavoidable
- [49] I must traverse
- [50] Traversing myself

In the process, she feels “agony” in which she “reach[es] the summit” and hopes for a relaxation period—“Repose”—between the contractions and expansions. Yet it never comes: once she gets to the summit, she anticipates a rest, but then another “mountain of agony” appears there, and the pain she feels circles its own rhythm, which she has to cross through only by controlling herself. As she is aware that this is a painful phase (“another mountain”) which she has to overcome, she tries to keep her control to “reach the summit:” “I must traverse / Traversing myself.”

The act of “climbing,” or moving to a higher position suggests that the “distorted mountain” might represent the “deformed” and “hideous” forms of Futurist art (which Futurist artists such as Boccioni, Carrà and Nevinson represent in their works)¹⁴ to “rehabilitate” the “dilapidated” so as to find the “sublime core:”

- [AF 3] IN pressing the material to derive its essence, matter becomes deformed.
- [AF 6] LOVE the hideous in order to find the sublime core of it.

On the other hand, the “distorted mountain” may be a metaphor for the limited canonical and traditional forms which are to be broken by means of the artist’s transcendence: “I must traverse” / Traversing myself.” The transformational process is painful for the artist. She only manages to get there through “control.” The avant-garde Futurist artist has a mission to overthrow the conventional art forms by “exceeding the boundaries in every direction” in order to construct new ones. This procedure leads her to an “unavoidable” transformation as well as the construction of a new identity.

These evocations can also be associated semiotically with poetic creation. The Futurist poet experiments with the new language forms at an elevated level of “consciousness” by overcoming, “traversing” her limits. The “summit” she “reach[es]” shows the arrival of the new language form and it is the revolution of the new Futurist language:

- [AF 2] THE velocity of velocities arrives in starting.
- [AF 49] THUS shall evolve the language of the Future.

“Traversing [herself]” signifies the “unavoidable” change that will subvert canonical and traditional language forms and pave the way for producing innovative ones. The occurrence of the verb “traverse” in the active and passive forms makes the narrative voice both a subject and an object: in this way, the expansion of the writer’s limits—“traversing”—will not only overthrow the conventional poetic forms, but also revolutionize the form and the style of the poet, so that the Futurist poet is reborn by giving birth to another self, which reshapes her identity.

The common feature uniting birth, artistic creation and poetic creation is that the narrators posit themselves as both a subject and an object—who traverses and is being traversed. This occurs inside the “centre of a circle” and between the “mountains,” “contraction” and “expansion.” As they exert themselves to transcend, these exhausting attempts result in a process of evolution which breaks and reshapes their identities.

---

¹⁴ See the examples of the Futurist art. <https://www.theartstory.org/movement/futurism/artworks/>

Mental and Corporeal Identity Psychosis

The narrative voice now goes beyond the pain, and arrives at a heightened level of sensitivity. In contrast to the abstract perceptions she felt in the earlier stages, now she senses more concrete images in the form of hallucinations, and seems to undergo a corporeal and mental disarticulation and hallucinations, as well as displacement:

- [51] Something in the delirium of night hours
- [52] Confuses while intensifying sensibility
- [53] Blurring spatial contours
- [54] So aiding elusion of the circumscribed
- [55] That the gurgling of a crucified wild beast
- [56] Comes from so far away
- [57] And the foam on the stretched muscles of a mouth
- [58] Is no part of myself
- [59] There is a climax in sensibility
- [60] When pain surpassing itself
- [61] Becomes exotic
- [62] And the ego succeeds in unifying the positive and negative
poles of sensation
- [63] Uniting the opposing and resisting forces
- [64] In lascivious revelation

Here, the expectant mother transcends the pain, which leads her to a temporary “delirium” as well as a mental and spatial displacement: she does not feel the pain any longer because her consciousness separates from her body. Because of her intense sensitivity to the “pain,” she begins to confuse the spatial details (“contours”) around her and loses the concept of time and space. She dreams of escaping from this “circumscribed” situation, which she defined in the opening of the poem as well as in the second section, as a “congested cosmos.” Hallucinating a demonic and grotesque figure in her perplexed mind—“a crucified wild beast”—she hears its voice from a distance. This may be a representation of one of the identities of the narrator, as she sees herself as tormented and fragmented by the pain; or a metaphor indicating the acute pain she perceives in the form of a “beast.” In this crucial moment of childbirth, it may also ironically suggest the baby approaching.

Following the hallucinations, she starts to feel the physical fluid reaction of her body: “the foam on the stretched muscles of [her vaginal] mouth,” which signifies the initiation of the baby’s coming. From this viewpoint, the “crucified wild beast” might be also taken as a metonymy referring to the approaching “foam.” The “foam” can be related to Julia Kristeva’s “Theory of Abjection” if it is considered a human reaction emerged at the time of mother’s separation from the baby—the labour. As Kristeva suggests in her *Powers of Horror*,

The abject refers to the human reaction (horror, vomit) to a threatened breakdown in meaning caused by the loss of the distinction between subject and object or between self and other . . . On the level of our individual psychosexual development, the abject marks the moment when we separated ourselves from the mother, when we began to recognize a boundary between ‘me’ and other, between ‘me’ and (m)other. (as cited in Felluga, 2011, para. 2)

As the speaker feels neither the baby nor the “foam” as belonging to her—“no part of myself”—she depicts the “foam” appearing “on the stretched muscles of a mouth.” Her use of “a mouth” instead of “my” mouth shows how she feels detached from it: now that she has gone beyond the pain, she starts to feel it as an external and unfamiliar force. And she feels the two polar sides of her sensation, both positive and negative: “exotic” and “wild.” The merging of these “opposing and resisting forces” creates a soothing pleasure in her body and mind, a “lascivious revelation”: she goes out of time and space.

On the level of poetic creation, Kristeva's conceptualization of the abject is relevant to the artistic power of the female poet as she undergoes a process of transgression in her act of writing by recognizing her corporeal reality—"the foam on the stretched muscles of a mouth / Is no part of myself"—and separating herself from the traditional literary forms. The female poet strives both to "traverse" herself and to "traverse" the boundaries to reproduce innovative linguistic forms: the "spatial contours" represent the limits of the poet. However, she wants to break the boundaries to recreate a new form of language. In this context, the "crucified wild beast" might be taken as a reference to the canonical forms. Once the artist reconciles with all the forms—the "positive and negative poles"—she can reach the climax, which will expand her capacity and bring about a new form of consciousness:

[AF 49] THUS shall evolve the language of the Future.

From the perspective of the artist, the persona transcends her struggle to reproduce new art forms. The "spatial contours" can then be understood as a metaphor referring to one of the basic art forms:

[AF 5] THE straight line and the circle are the parents of design, form
the basis of art; there is no limit to their coherent variability.

The limited and conventional aesthetic forms become blurred in the vision of the artist. The Futurist artist wishes to abandon them by "elusion of the circumscribed" and expects them to "Die in the Past" [AF 1], and this is the moment she anticipates the arrival of the new aesthetic forms:

[AF 2] THE velocity of velocities arrives in starting.

This is the only way to perceive the whole and reach the sublime: once the Futurist artist stops looking at the past and accepts the new forms by reconciling with them, she will then reach the "climax," the "summit" where the new art forms are produced. The unification of various art forms, of their "opposing and resisting forces" will give pleasure—"lascivious revelation"—to the avant-garde artist.

In this way, each narrator is transformed into an expanded version of themselves through the works they produce: a mother creates a child, an artist an artwork and a poet a poem. Each persona had a single identity at the beginning, but now they become fragmented, as they have duplicated and mirrored themselves through the works they have created.

The longest section of the poem, divided into three parts, describes the narrator's arriving at the relaxation stage, where she questions her new extended identity as well as her status in the natural process: birth, life and death. She comes close to death, as it is the end of consciousness, but soon manages to return to life and survives:

- [65] Relaxation
- [66] Negation of myself as a unit
- [67] Vacuum interlude
- [68] I should have been emptied of life
- [69] Giving life
- [70] For consciousness in crises   races
- [71] Through the subliminal deposits of evolutionary processes

In the first part of this section, the pain is over and the baby is born; the speaker suddenly feels a sense of "relaxation" as a natural part of the postpartum process with the arrival of the baby. However, she also feels a physical loss in her uterus as a post-natal consequence—a "vacuum interlude"—as well as a mental emptiness inside of her, because she is detached from the baby. The mother, in other words, "negat[es] [herself] as a unit" and denies her current identity, the "false quantity," described earlier. She was feeling herself in the state of a mother with a baby, but now she feels alone again and turns back to her previous state; this is the moment the maternal figure becomes conscious of her

natural metamorphosis of the “evolutionary processes.” She thinks “[she has] been emptied of life” by “giving life” to another body.

These characterizations suggest that the artistic persona eventually reaches a stage of refreshing tranquillity, as the result of her efforts in producing the artwork. This “interlude” brings about a reformation at the mental level. The artist gets confused, and negates her current identity in which she exists “as a unit,” because she is detached from the reproduction she has created. However, she is now conscious of this natural change—this “evolutionary process”—and now faces another dilemma as she remains between death—“hav[ing] been emptied of life”—and life—“giving life.” Here, “giving life” metaphorically illustrates the new art form or “consciousness.” If death is associated with the past and life with the “future,” the present, which is in between the past and the future, seems to be the moment of a crisis:

[AF 28] TODAY is the crisis in consciousness.

The Futurist sees the new art form as a prerequisite to attaining an expansion in aesthetic consciousness as well as the evolutionary process.

On a linguistic level, this means that the poet arrives at the stage of consciousness which brings about the state of “relaxation” when she composes her product in its new form as a creative text. The Futurist poet negates her present status in which she exists “as a unit” and feels an emptiness in her self-identity: “I should have been emptied of life.” This is the moment she separates herself from the text she has created: the singular identity—“as a unit”—of the poet is removed (“unit” also connotes detachment). The text is thus foregrounded when the literary work is disjoined from the writer,—this anticipates the argument later suggested by Roland Barthes in “The Death of the Author” (1967): by the performative act of writing, the authoritative role of the author is removed, and the text and its interpretation are liberated from the domination of the writer. As a result, both the writer and the text attain their own evolutionary process.

The Stage of Production and Identity Formation

When the baby arrives, the maternal narrator is conscious of her metamorphic stage, yet she is confused about her current identity. As she does not know how to feel, she compares her experience with the natural birth process of an insect, and questions herself through a moth’s cyclical rhythm of life. This is the second time the narrative voice uses a question mark:

- [72] Have I not
- [73] Somewhere
- [74] Scrutinized
- [75] A dead white feathered moth
- [76] Laying eggs?
- [77] A moment
- [78] Being realization
- [79] Can
- [80] Vitalized by cosmic initiation
- [81] Furnish an adequate apology
- [82] For the objective
- [83] Agglomeration of activities
- [84] Of a life.

Lexically, the word “moth” is also a hidden echo within the word “mother.” Moths are nocturnal winged insects which usually have distinctive colourful wings, but the speaker describes it as “white,” suggesting purity as well as a composition of all the other colours in nature. The narrator’s choice of “moth” creates a parallel with human beings in terms of the natural creation process or “cosmic initiation”: the life cycle of moths has four stages—the egg, the larva, the chrysalis or pupa,

and finally the moth (the imago).¹⁵ The “dead white feathered moth,” which has a short lifespan, lays many eggs to increase the chance of more moths surviving in nature, and this also increases the life of the mother moth, which transforms itself into an expanded version of itself.¹⁶

However, the “dead white feathered moth” represents “death,” which can be associated with the speaker’s subliminal feelings and fears, while the “eggs” suggest the offspring she has given birth to. She becomes conscious about the moment of death while delivering her baby; now the mother is aware of her new identity, which she still negates. She “furnish[es] an adequate apology,” defending herself against all the struggles she has experienced between contractions and expansions in this circular process of birth. And she is “vitalized by cosmic initiation,” because as a mother, she reconstitutes herself as well as the identity she produces for her baby.

From a creative perspective, this suggests that the Futurist artist reaches an aesthetic consciousness following the creation of her reproduction in the new form. The identity reformation comes with a heightened awareness for the artist; however, since she is still struggling with breaking the boundaries, she feels she is in the dilemma of the cyclical evolutionary process—birth, life and death—so she identifies herself as a “dead white feathered moth,” who undergoes a course of metamorphosis. This image represents the artist who detaches herself from the work she has produced, and the “eggs” signify the vitality which the artist breathes into her artwork. If the “moth” represents the way the artist perceives herself, then it is the moment the artist is transformed into a new expanded identity—“vitalized by cosmic initiation.” The process of all this “agglomeration of activities,” the cycle of birth, life and death, constitutes a new “life,” as the new Futurist artist—“the moth”—manages to survive in her new identity.

On a textual level, the poet arrives at a Futurist literary consciousness after inventing the creative text in the new form; however, she still experiences a dilemma in the procreative cycle of her text—birth, life and death—because she needs to:

[AF 32] UNSCREW [her] capability of absorption and grasp the elements of Life—*Whole*.

That is, she still strives to break the limits of her literary capacity (“expansion”) because the identity transformation proceeds both inside and outside of her. In this sense, the “dead moth” may be considered as a representation of the poet who goes out of existence after creating her text in the new form, and the “eggs” as the text produced by the poet. The poet is therefore “apologizing,” writing a defense of the painful stages—“Agglomeration of activities”—she has lived through during the process of “Giving life” to her work. This is the moment when the poet is furnished with her new identity—“vitalized by cosmic initiation.”

In the stage of reproduction, the speakers at all these levels—maternity, artistry, authorship—in which they question the natural process of birth, life and death, undergo a rebirth in their identities. The “moth,” like a “butterfly,” evokes the idea of independence as creating a new life. Its vitalizing of a new body—“laying eggs”—signifies how even a small change can create a huge transformation in the universe, a “rebirth.” The stanza finishes with a full stop, signifying the end of the first half of the poem, which reaches “life.”

The speaker now depicts the process that occurs upon reaching “LIFE” in the second half:

- [85] LIFE
- [86] A leap with nature
- [87] Into the essence
- [88] Of unpredicted Maternity
- [89] Against my thigh
- [90] Touch of infinitesimal motion

---

¹⁵ See “The Life Cycle of Butterflies and Moths (Lepidoptera). www.ukleps.org/morphology.html.

¹⁶ As Darwin suggests in *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, “. . . natural selection acts only by taking advantage of slight successive variations; she can never take a great and sudden leap, but must advance by short and sure, though slow steps” (Darwin, 1859, p. 162).

- [91] Scarcely perceptible
- [92] Undulation
- [93] Warmth   moisture
- [94] Stir of incipient life
- [95] Precipitating into me
- [96] The contents of the universe

Having gained access to “LIFE,” the speaker goes backwards in time to the moment of impregnation, and depicts how and when it started. “A leap of nature / Into the essence” stands for the change which initiates the natural chain of life—sexual intercourse. The “unpredicted maternity” suggests undesired and unplanned pregnancy, the speaker’s regret for the intercourse she had as well as the state of motherhood she is currently experiencing. From this perspective, the female figure for whom the “fashionable portrait painter [is] running upstairs” may also represent the speaker, since she sees herself as a woman, the one who pays the social, physical and emotional price in the society, while she finds the male irresponsible.

The “touch” (of the male organ, of intercourse) is insignificant—“infinitesimal” and “scarcely perceptible”—in the whole cycle of birth, life and death. Through the “Undulation” or wave-like motions occurring “against [her] thigh,” she receives the fertilizing cells of the male as “the contents of the universe,” described as a natural event, a “precipitati[on]” flowing into her with “Warmth” and “moisture.” Both the male figure and the baby are out of focus in this larger process, which is only challenging for the woman.

In terms of artistic development, the “leap” characterizes a change of focus, and this is the moment an artist breaks the conventions of the past forms, creates new forms and makes a change in the universe, an “undulation.” On the level of the text, the “leap with nature” metaphorically describes the moment a creative Futurist poet begins to set her thoughts free, and the beginning of the poet’s consciousness of her capability is in this sense, “unpredicted maternity.”

The change of the poet’s identity as well as the change in her writing style or “consciousness” is suggested by the “stir of incipient life / precipitating into [her].” Once the poet breaks the boundaries and expands her independent capacity, she will embrace “the contents of the universe.” This brings about the rebirth of the Futurist poet.

Towards Becoming One with Cosmic Consciousness

The maternal, artistic and poetic personas go back in time and remember the “incipient” state of their identity transformation. This is the moment their level of consciousness is elevated and reaches the summit; they are each aware of the significance of the change they have contributed to the immense universe, as well as their new, self-creating identities:

- [97] Mother I am
- [98] Identical
- [99] With infinite Maternity
- [100]   Indivisible
- [101]   Acutely
- [102]   I am absorbed
- [103]   Into
- [104] The was—is—ever—shall—be
- [105] Of cosmic reproductivity

The speaker now raises herself to her new title, “Mother”. This is the moment she feels herself as the creator of her baby. What asserts the metamorphosis in the narrator’s identity is that while she depicted herself as the “centre of a circle of pain” at the beginning, she is now the centre of the universe, and senses herself as an “indivisible” part of it. Being in harmony with the “cosmic reproductivity,” she sees maternal experience as a universal and “infinite” act.

As a Futurist artist is the creator of her artwork like a “mother,” she thinks of herself as “Identical With infinite Maternity” and is “absorbed” into the universe. Now, the artist is aware of her capability:

[AF 32] UNSCREW your capability of absorption and grasp the elements of Life—*Whole*.”

Feeling herself an “indivisible” part of the universe, as representing “cosmic reproductivity,” the artist creates her innovative artwork as if she was creating the universe. It is a long process, as she is a part of the past, the present and the future, The typography used in this line also gives the impression of a visual artwork, emphasizing the significance of each stage separately.

At the same time, the poet is now aware that she is the procreator or “mother” of her poem created in the new form; however, she does not feel like an author figure, as she is absorbed into the universe as an indivisible part of “cosmic reproductivity.” What she experiences is a universal procreation rather than an individual act. The unusual syntax reflects the new language form the poet has used: “The was—is—ever—shall—be / Of cosmic reproductivity.”

This is the moment when each of the personas reaches a heightened level of consciousness, as they become the self-creators of both the universe and themselves: they create not only new bodies in the universe as a part of themselves, but also their new identities. The mother metonymically represents the artistic and poetic “procreator,” the one who gives birth to a new body not only as a mother, but also as an artist and a poet.

The speaker now remembers the time of conception and birth, and represents it with another natural image, like the “crucified wild beast” and the “dead white feathered moth.” The corporeal and psychic transformation occurring in her identity is now compared to the situation of a parturient mammal—a cat, connoting other forms of life in the universe as well as the fragmentation taking place in the identities of the narrators lacking conscious perception:

[106] Rises from the subconscious
[107] Impression of a cat
[108] With blind kittens
[109] Among her legs
[110] Same undulating life-stir
[111] I am that cat

The speaker imagines herself as a mother cat who has given birth to her kittens, with the “same undulating life-stir,” suggesting the analogy as well as the conflicts and wave-like motions occurring in her subconscious metamorphic space. Her reproductive and self-creating identity is emphasized as she vitalizes new bodies. Like the moth and the cat, she is capable of creating the same cycle of birth, life and death and participating in the “same undulating life-stir.”

The cat with its blind kittens also suggests an artist who goes deeply into her inner state. The “kittens” metaphorically evoke the artwork the artist produces in the new aesthetic form; the adjective “blind” suggests their state of being newly born to the universe. The Futurist artist sees herself as a universal figure, so she emulates her “self-creator” identity with a non-human living thing—“a cat.” The potential Futurist artist and the universe are united with a God-like power:

[AF 16] . . . the great man proportionately must be tremendous—a God.

The Futurist artist plays a vital role in the prospective process of individual development of mankind, and the “undulating life-stir” is her reproductive power in the natural development of life, vitalizing new art forms and reshaping her new identity and artistic consciousness.

And from a textual perspective, the poet, after putting forward her identity as a “self-creator,” she now imagines herself alongwith the work she has created in the form of a non-human but living being. The “kittens” are depicted as “blind,” evoking the speaker of the “Aphorisms”:

[AF 8] YOU prefer to observe the past on which your eyes are already opened.

And being “blind” represents the “ignorance” of those who ignore the “Future”:

[AF 9] BUT the Future is only dark from outside.

On the other hand, the “blind kittens” also suggest the creative text, written in the new language form the poet is currently experimenting within the new literary movement of Futurism. “Undulating life-stir” thus also echoes the dynamism and cyclical motion of the Futurist movement, as well as the techniques the potential Futurist poet borrows from it.

Each of the poem’s personas is thus directed towards their inward space and experiences the identity transformation in a different way. They metaphorically associate their products—the conscious individual, the Futurist artwork and the creative poem—with a cat’s kittens. They are all aware of their self-creating power in this “undulating life-stir.”

The “sub-conscious” state of the narrative voice and its animal images continue in the next section, where they are connected to the natural cycle of life which generates the conscious identity transformation in the speakers’ physical and mental spaces:

[112] Rises from the sub-conscious
 [113] Impression of small animal carcass
 [114] Covered with blue bottles
 [115] —Epicurean—
 [116] And through the insects
 [117] Waves that same undulation of living
 [118] Death
 [119] Life
 [120] I am knowing
 [121] All about
 [122] Unfolding

Here the speaker imagines “death” through different animal figures, recalling the earlier image of the “dead white feathered moth.” The mother sets her sub-conscious feelings free, associating herself with a “small carcass,” and the “blue bottles” with the baby; this is defined as “Epicurean,” literally referring to the devotion to pleasure and hedonism which takes its name from the Greek philosopher Epicurus.¹⁷ However, on the semiotic level, the “small animal carcass / Covered with blue bottles” can be related to the well-known Aristotelian theory of “spontaneous generation,” also known as “abiogenesis,”¹⁸ according to which life can arise from non-living matter. Karen R. Zwier, in “Methodology in Aristotle’s Theory of Spontaneous Generation,” explains that “Aristotle . . . believed in the occurrence of spontaneous generation,” (2018, p. 356) and this tradition continued into the early nineteenth century. In these contexts of classical and Biblical authority, Loy’s “blue bottles” spontaneously arise from the dead body—the “small animal carcass”—and maintain their natural motion through the “undulation of living / Death / Life.”

Another semiotic and intertextual connection is that the sign of the “blue bottles” evokes a biblical story from the Old Testament (Judges 14) about Samson,¹⁹ who, according to the legend, tore a lion apart on his wedding day and later found that a swarm of bees with some honey had developed

¹⁷ See the meaning of “Epicurean.” www.vocabulary.com/dictionary/epicurean.

¹⁸ Here, “abiogenesis” also recalls Loy’s speaker’s depiction of the Futurists’ male fantasy: “asexual reproduction” as “Man’s immediate agamogenesis” in Loy’s “Lions’ Jaws.” Here, Loy’s narrator ironizes the idea that the reproduction through “agamogenesis” will protect men from “carnivorous courtesan[s]” (*LLB* 1996, p. 47).

¹⁹“What is the Significance of Honey Inside the Lion’s Carcass?” See hermeneutics.stackexchange.com/questions/17290/what-is-the-significance-of-the-honey-inside-the-lions-carcass.

in its carcass. Samson took the honey out and ate it with his family, without telling them that he had killed the lion to take it from its dead body. The bees are believed to have spontaneously self-generated from the dead body of the lion and produced honey. Thus, the “blue bottles” reproduced from the “small animal carcass” can semiotically be associated with the bees that emerged from the lion’s dead body in the Samson story.

As regards the symbolic motifs of the bees and the honey in the story, a number of allegorical references are argued by scholars, one of which is suggested by Dr. Martin Emmrich. Emmrich comments, “We note first of all that we are confronted with a most extraordinary situation: bees are not known to settle in a carcass! That in this case they did, is almost as miraculous a feat as the killing of the lion itself” (2001, p. 69). The reason why it is miraculous is that the cadaver of a lion would probably dehydrate itself very soon, because bees cannot live in moist places. Therefore it can be said that the dead lion carcass provides a suitable environment to revivify the bees so they produce honey; Loy’s “small carcass” is a favourable environment for the survival of the “blue bottles.”²⁰ The “blue bottles”—the baby—are depicted as a living organism that seems to have arisen from the dead body of the “small carcass”—the mother. In this way, a new life comes after death. This is the moment the mother breaks her boundaries and attains her limitless individuality with her expanded form of identity. From the feminist perspective, it is the women who vitalize a new body and turn death into a new life. Now that the speaker is aware of this process and discloses herself; it is the female consciousness that has developed through the act of labour.

From the aesthetic perspective, the artist continues to unveil her sub-conscious state through the images appearing in her mind. The “animal carcass” suggests traditional artistic forms which lack artistic consciousness, and the “blue bottles” can be regarded as the new forms emerging spontaneously from the dead conventional artistic forms. The “undulation of living [as] Death [and] Life” suggests the tension between the past and the future; the past is metaphorically associated with death and the future with life:

[AF 1] DIE in the Past
Live in the Future.

As “Death” and “Life” are metonymies of “past” and “future,” the persona attains the aesthetic consciousness at the end of the section—“I am knowing / All about” and reveals this state of “Unfolding” as an expression of her individual and conscious development.

As regards the act of poetic creation, the Futurist poet continually reveals her subliminal state through other imaginary figures. The “small animal carcass” represents canonical, traditional language forms—“Death”—and the “blue bottles” can be associated with the new and revolutionary textual techniques—“Life”; new language forms arise from the old ones. These old forms must be negated and must “DIE in the Past so that the language of the Future can continue. Furthermore, the “small animal carcass” suggests the death of the poet, and the “blue bottles” the text emerging in its new and modern form, once it is detached from the authoritative hands of the writer and attains its liberation. The “Undulation of living” therefore implies the reproductive characteristic of the Futurist poet, expanding herself by breaking and exceeding boundaries. This “unfolding [of the mind]” paves the way for multiple interpretations of the text, which evolves into the new form—“consciousness”—and absorbs the whole universe:

[AF 30] CONSCIOUSNESS has no climax.

[AF 31] LET the Universe flow into your consciousness, there is no limit

---

²⁰ This argument evokes Charles Darwin’s “Theory of Natural Selection”: “Darwin simply brought something new to the old philosophy--a plausible mechanism called ‘natural selection.’ Natural selection acts to preserve and accumulate minor advantageous genetic mutations. Suppose a member of a species developed a functional advantage (it grew wings and learned to fly). Its offspring would inherit that advantage and pass it on to their offspring. The inferior (disadvantaged) members of the same species would gradually die out, leaving only the superior (advantaged) members of the species. Natural selection is the preservation of a functional advantage that enables a species to compete better in the wild. Natural selection is the naturalistic equivalent to domestic breeding.” www.darwins-theory-of-evolution.com.

to its capacity, nothing that it shall not re-create.

The parturient, artistic and poetic personas are each conscious of their contributions to the natural process of the universe by both breaking their own limits and reforming new forms, as a consequence of surviving the two challenging stages of “contraction” and “expansion”—“within” and “without.” They are now aware of their self-creating power: the female individual gives life to a new body as well as a new identity to herself; the Futurist artist revitalizes an old traditional form and “rehabilitate[s]” it; and the Futurist poet breaks her restraints to open the way for independent and multiple interpretations by the ideal reader.

Sublimity at the Post-Reproduction Level

After going through all the stages, the speaker wakes up to a different time and space the next morning:

- [123] The next morning
- [124] Each woman-of-the-people
- [125] Tiptœing the red pile of the carpet
- [126] Doing hushed service
- [127] Each woman-of-the-people
- [128] Wearing a halo
- [129] A ludicrous little halo
- [130] Of which she is sublimely   unaware

In her article “Moths and Mothers: Mina Loy’s Parturition,” Tara Prescott comments that “the speaker imagines her servants performing ‘hushed service,’ aligning them with servants of God. Given the context of the labouring woman surrounded by nun-like ‘wom[e]n-of-the-people,’ one could infer that the speaker is imagining her servants as nuns in a Catholic hospital” (2010, p. 207). Prescott also notes that “[Loy’s] own identification as a mother was problematic; she left her children for months at a time in the care of a nanny in another country, and they were mostly raised by others. The issues of motherhood clearly weighed on her mind, as she wrote ‘Parturition’ over a decade after her last pregnancy” (2010, p. 208). However, in order not to base this argument on the biographical accounts of the writer, it is suggested that the idiomatic expression “woman-of-the-people”²¹ represents an ordinary woman who leads a mundane life or a life of routine.

As regards the women “doing hushed service,” Loy’s biographer Carolyn Burke, in her *Becoming Modern* (1996, p. 175) comments that “the speaker is imagining her servants as nuns in a Catholic hospital. In 1914, Loy volunteered as a nurse in a surgical hospital in Florence, and her experiences there inform several poems.” I would here argue that these women move silently—“tiptoeing”—because they are “doing hushed service,”²² as if they are worshipping while the hymns are being read in a church. The context of the “wom[e]n-of-the-people tiptoeing the red pile of the carpet [and] doing hushed service” suggests that these women, as the servants of the speaker, metaphorically wear “ludicrous halo[es].”

“The “red pile of the carpet” is a symbol of domesticity; however, it also signifies the fabric laid on the floor of a church. What these women are doing is ironized by the narrator, as they are portrayed wearing “a ludicrous little halo.” However, they are characterized as women who lack the capacity of consciousness and perception: they are “sublimely unaware” of the challenging experiences of the parturient women as well as their own status in the society.

The “ludicrous little halo” reflects the satirical view of the speaker towards such women, who are depicted as “sublimely unaware” of their behaviours. This figure also echoes the traditional image

²¹ See the meaning of “woman of the people.” (idioms.thefreedictionary.com/woman+of+the+people.)

²² See “Tenebrae Service and Good Friday.” (www.michelleule.com/2016/03/25/tenebrae-service-and-good-friday/.)

of purity and holy resistance;²³ however, here, the “ludicrous little halo” is used to ironize women’s roles in society. The signification of the “halo” image semiotically recalls Loy’s iconic painting, *Househunting* (c.1950), where the shape of the female figure’s head resembles a halo.²⁴

In contrast to the powerful and reproductive women who are capable of reproducing a new body for the universe by breaking their boundaries and struggling to survive, these women have stereotypical identities: they lead an ordinary life and only serve God; like nuns,²⁵ they are “blind” and unfamiliar with the experiences of other women. Here, the speaker satirizes the way these women gain value—a “halo”—in society, in contrast to women of her own type, who go through challenging social, physical and emotional experiences to survive in society. From the perspective of art, the ordinary type of women characterized as “tiptoeing” and “doing hushed service” suggests beautiful, faithful and inactive women depicted in previous canonical art forms, such as those produced in the Renaissance or the Victorian period.

At the same time, the Futurist poet critiques women writers who cannot break their boundaries in the literary world and so remain under the oppression of the male writers: they are “sublimely unaware” of what they are doing, while the Futurist male writers fantasize a world detaching them from literary circles.

The poem ends with a satirical biblical reference, subverting the conventional concept of the Christian god:

[131] I once heard in a church
[132] —Man and woman God made them—
[133] Thank God.

Here, the grammar and the syntax may be read ambiguously: “man” represents a general group of human beings, while God is defined as “woman God.” The last line can be interpreted as the speaker’s commanding human beings to “Thank [woman] God” for her endowing them with life.

Alternatively, the image of God can be interpreted as both “man” and “woman.” In the more standard idiomatic reading, Loy is paraphrasing the *Book of Genesis* in the King James version of the Bible (1:27): “So God created man in his own image, in the image of God created he him; male and female created he them” (2), where God is depicted in the image of both a man and a woman; thus, in the last line, the speaker ironically thanks God and declares that he, and/or she made those women—the “wom[e]n of the people.”

Conclusion

Mina Loy’s idiosyncratic poem “Parturition” not only describes the act of parturition as a female metamorphic experience of giving birth and attaining a heightened level of consciousness and identity reformation, but also reveals the act of an individual’s physical and mental separation from his or her own identity to form a new one. Loy’s persona redefines stereotypical female types—mother, wife, lover, virgin—and their social roles, and subverts traditional perceptions of the act of labour to create an exceptional context of identity transformation through which it takes shape in three different layers: the rebirth of an artist, of a poet and of a mother.

The fluctuation between “contraction” and “expansion,” in which the persona struggles with extreme spasms of pain proceeding “within” and “without”—the metaphorical depictions of internal and external worlds in her body—signifies breaking and re-forming limits in the circumference of self-identity. Thus, this expansion as an extension of one’s identity becomes paradoxical as it also contracts throughout the process. This leads to a revolution in the body and mind of the speakers, each

---

²³ The “halo” image is used in representations of Christ in Medieval Renaissance art, particularly in religious iconography.

²⁴ For a detailed analysis, see Karabulut, T. (2020). Futurism and Feminist Performativity: Mina Loy’s “Feminist Manifesto,” *Househunting* and *Christ on a Clothesline*. *Women Studies: an interdisciplinary Journal*. 49(1), 1-30.

²⁵ See also Loy’s related poems: “Babies in Hospital” (*LLB*, 1996, pp. 24-26) and “Aid of the Madonna,” (*LLB*, 1996, p. 115).

of which goes through the same two stages: converting one form into another as an extension of herself by breaking the limits and, at the same time, giving birth to a new identity by re-forming boundaries with an elevated level of consciousness in their corporeal and psychic spaces.

Stylistically, and through its multiple voices, the poem's diction is precise and self-conscious in revealing the subliminal layers of the narrative voice. The unique typographical characteristics of the poem—unusual and non-standard hyphenation, capitalization and spacing patterns—also feature a scientific style of diction, where medical, geometrical and astronomical terms are used to depict the stages of labour as well as the identity conflicts of the speaker. The poem features a “fragmented narrative” structure, which is divided into three fragmented narrative personas in distinctive contexts—an avant-garde artist, a creative writer and a parturient woman—each of which is self-aware of her own transformational process. As the text evolves, each persona evolves herself and takes a turn in the process. Finally, all the identities are merged at one point: the rebirth of a female individual who resists the domestication of women in the society, and is aware of her reproductive power; an artist who subverts the canonical traditions and aesthetic forms and re-forms the new ones; and a creative poet who overthrows the conventional language forms, and reconstructs a new form—Futurist language.

The act of reading that enables to decipher the intertextual and semiotic engagements between the signs, assert the dynamic and evolutionary nature of the narrators. In this sense, Loy's unique artwork, *Ansikten*, is intertextually analogous with “Parturition” as it is the visual narration of the poem's fragmented personas. Their common feature is that the visual and textual narrator break their boundaries, and expand themselves with a heightened level of self-realization. The journey of Loy's narrator's evolutionary fragmentation into various narrative voices, and ultimate merging to become one with mental and corporeal consciousness shows how the narrators could become both objects and subjects, which, through their reciprocity, enable them to form a composite identity.

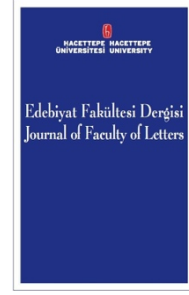
The purpose of this article, through an intertextual reading, is to discover the shifts and engagements among the hidden voices behind the textual and visual personas as well as the signs and images in Mina Loy's “Parturition” and, *Ansikten*, with intertextual references to Loy's “Aphorisms on Futurism.” The article also questions the entanglements between Futurism and Feminism in dialogue with the contemporary modernist and feminist trajectories and outside the biographical and historical accounts of the author's life and her works. Thus, this intertextual and semiotic analysis reveals the evolutionary nature as well as the mental and bodily fragmentation of Loy's narrators, and invites readers to view the textual and aesthetic works from a creative perspective, and actively participate in the construction process, which opens up countless alternatives of interpretation.

References

- Artworks and Artists of Futurism. *The Art Story*, <https://www.theartstory.org/movement/futurism/artworks/> (Accessed 17 May 2018).
- Barthes, R. (1988). The death of the author. In D. Lodge (Ed.), *Modern Criticism and Theory. a Reader* (pp. 167-172). London and New York: Longman.
- Burke, C. (1990). Mina Loy. In B. K. Scott (Ed.), *The gender of modernism: A critical anthology*. (pp. 230-237). Bloomington: Indiana University Press.
- Burke, C. (1996). *Becoming modern: The life of Mina Loy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Conover, R. L. (Ed.). (1996). *The lost Lunar Baedeker: Poems of Mina Loy*. New York: Farrar, Straus, Giroux.
- Darwin, C. (1859). *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the Struggle for life*. London: John Murray.
- Darwin, C. (2002). Darwin's Theory of Evolution. *Darwins*. <https://www.darwins-theory-of-evolution.com>. (Accessed 15 March 2018).
- Emmrich, M. (2001). The symbolism of the lion and the bees: Another ironic twist in the Samson Cycle. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 44(1), 67-74.
- Epicurean. *Vocabulary.com*, www.vocabulary.com/dictionary/epicurean. (Accessed 29 March 2019).
- Ettinger, B. (2004). Weaving a woman artist with-in the matrixial encounter-event. *Theory, Culture & Society* 37(4), 69-94.
- Ettinger, B. (2006). *The matrixial borderspace*. Minnesota: University of Minnesota Press.

- Felluga, D. (2011). Modules on Kristeva: On the Abject. In *Introductory Guide to Critical Theory*, Cla Purdue, www.cla.purdue.edu/english/theory/psychoanalysis/kristevaabject.html. (Accessed 1 March 2018).
- Karabulut, T. (2020). Futurism and feminist performativity: Mina Loy's Feminist Manifesto. *Househunting and Christ on a Clothesline. Women Studies: an interdisciplinary Journal*, 49(1), 1-30.
- Keats, J. (1899). *The complete poetical works and letters of John Keats*. Cambridge: Houghton, Mifflin and Company.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection*. Leon S. Roudiez. (Trans.). New York: Columbia University Press.
- Loy, M. *Ansikten*, [ca. 1910s]. High-res. image. The image *Ansikten* [ca. 1910s] is reproduced here courtesy of Bukowskis Auction House, Stockholm, Sweden. (Photo credit "Photo Bukowskis Auctions," Photo by line "Photo Bukowskis Auctions"). March, 2018.
- Loy, M. (Jan. 1914). Aphorisms on Futurism. *Camera Work*, 45, 13-15. YCAL, MSS 6. Yale Collection of American Literature, *Beinecke Rare Book and Manuscript Library*. brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3547622. (Accessed 20 August 2017).
- Loy, M. (1996). Aphorisms on Futurism. In R. Conover (Ed.), *The Lost Lunar Baedeker* (pp. 149-152). New York: Farrar, Straus, Giroux.
- Loy, M. (1996). Feminist manifesto. In R. Conover (Ed.), *The Lost Lunar Baedeker* (pp. 153-157). New York. Farrar, Straus, Giroux.
- Loy, M. (1996). Lions' Jaws. In R. Conover (Ed.), *The Lost Lunar Baedeker: Poems of Mina Loy* (pp. 46-50). New York: Farrar, Straus, and Giroux.
- Loy, M. (1996). Parturition. In R. Conover (Ed.), *The Lost Lunar Baedeker: Poems of Mina Loy* (pp. 4-8). New York: Farrar, Straus, and Giroux,
- Loy, M. (Oct. 1914). Parturition. *The Trend*, 8(1), 93-94.
- Parturition. *Dictionary University*, dictionary.university/parturition. (Accessed 15 February 2018).
- Prescott, S. (2010). Moths and mothers: Mina Loy's 'Parturition.' *Women's Studies: An Inter-disciplinary Journal*, 29(3), 194-214.
- Spontaneous Generation, In "Disproving Spontaneous Generation." *Lumen Learning*, courses.lumenlearning.com/microbiology/chapter/spontaneous-generation/. (Accessed 5 March 2018).
- The Holy Bible*. (1769). King James Version 1611. Typesetting © Korean Bible Society, 2010.
- The Life Cycle of Butterflies and Moths (Lepidoptera) (2008). *Ukleps*, <http://www.ukleps.org/morphology.html>. (Accessed 9 May 2018).
- Ule, M. (2017). Tenebrae Service and Good Friday. In *History, Real Life and Faith*. <https://www.michelleule.com/2016/03/25/tenebrae-service-and-good-friday/> (Accessed 20 May 2018).
- Vechten, C. V. (1914). The Merry-Go-Round. The Project Gutenberg EBook. *Gutenberg*, www.gutenberg.org/files/26320/26320-h/26320-h.htm. (Accessed 23 September 2018).
- Weiner, J. (1998). Poetry: Rediscovering Mina Loy. *The American Scholar*, 67(1), 151-158.
- What is the Significance of Honey Inside the Lion's Carcass? *Biblical Hermeneutics*, <https://hermeneutics.stackexchange.com/questions/17290/what-is-the-significance-of-the-honey-%20%20inside-the-lions-carcass> (Accessed 2 March 2018).
- Zwier, K. R. (2018). Methodology in Aristotle's Theory of Spontaneous Generation. *Journal of the History of Biology*, 51(2), 355-386.

A Stylistic Analysis of Lawrence Durrell’s Famous Novel, *Clea* Lawrence Durrell’in Ünlü Romanı *Clea*’nın Biçembilimsel Açından İncelenmesi

Harika KARAVİN YÜCE*

Abstract

In recent years, stylistics studies have gained utmost importance especially within the realm of literary criticism. When modern approaches to the definition of “style” are analyzed, it is apparent that there is a tendency to refuse the idea that “style” is just a decoration. In other words, it is claimed that style is not something that stays outside the content and embellishes it, but it is inside the writing and complements the content in a certain way. Therefore, stylistics studies aim not only to define formal features of texts, but also to show their functional effect for the interpretation of the text. For this purpose, this study provides a comprehensive stylistic analysis of Lawrence Durrell’s novel, *Clea*, and questions how the stylistic elements the author uses affect the representation of the content in the novel. In order to identify various elements that constitute Durrell’s distinctive style, a detailed linguistic analysis was carried out. To this end, a linguistic methodology was applied, and the novel was discussed on lexical, syntactic and semantic levels. One of the motives of this linguistic analysis was to familiarize researchers (e.g. translators) with the stylistic features that are important in the interpretation and recreation of the content of the novel. After foregrounding the various stylistic devices that the author resorted to, their functions in the representation of the content were evaluated. As a result of the detailed analysis, it was seen that the stylistic elements contributed to the interpretation and representation of the content in different aspects.

Keywords: Stylistics, linguistic analysis, communicative effect, stylistic elements, style, content.

Öz

Biçembilimsel çalışmalar son yıllarda özellikle edebi eleştiri alanında son derece önem kazanmıştır. Modern yaklaşımların “biçem” tanımlamaları incelendiğinde, “biçemin” sadece bir süs olduğu fikrinin reddedildiği açıkça görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, biçemin içeriğin dışında kalıp, onu süsleyen bir şey olmadığı, aksine metnin içinde olup içeriği bir şekilde tamamladığı iddia edilmektedir. Bu nedenle, biçembilimsel çalışmalar sadece metinlerin biçimsel özelliklerini tanımlamayı değil, aynı zamanda bu özelliklerin metnin yorumlanmasındaki işlevsel etkilerini de göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışma Lawrence Durrell’in romanı *Clea*’nın kapsamlı bir biçemsel incelemesini sunmakta ve yazarın kullandığı biçemsel unsurların romanın içeriğini yansıtmadaki etkisini sorgulamaktadır. Durrell’in kendine özgü biçimini oluşturan çeşitli unsurları ortaya çıkarmak için detaylı bir dilbilimsel inceleme yapılmıştır. Bu amaçla, dilbilimsel metodoloji uygulanmış ve roman sözcüksel, sözdizimsel ve anlamsal düzlemlerde tartışılmıştır. Söz konusu dilsel incelemenin amaçlarından biri araştırmacıları romandaki içeriğin yorumlanması ve yeniden yaratılmasında önem arz eden biçembilimsel özellikler ile tanıştırmaktır. Yazarın başvurduğu çeşitli biçemsel araçlar öne çıkarıldıktan sonra, bu araçların içeriği yansıtmadaki işlevleri

* Asst. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Letters, Department of Translation and Interpreting, E-mail: harikakaravin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5113-4808

yorumlanmıştır. Ayrıntılı inceleme sonucunda, biçimsel unsurların romanın içeriğinin yorumlanması ve yansıtılmasını farklı açılardan etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Biçembilim, dilbilimsel inceleme, iletişimsel etki, biçimsel unsurlar, biçem, içerik.

Introduction

The English writer Lawrence Durrell was a novelist, dramatist, poet and travel writer. He was born in Jallandhar, British India as the eldest son of Indian-born British Louisa and Lawrence Samuel Durrell. His father was a railroad engineer and his mother was the daughter of a factory accountant. He was a very unsuccessful student and he failed his university entrance exams. However, he began writing poetry at the age of fifteen, and he was very prolific throughout his life. Durrell did not like his ancestral country, and in the same year he persuaded his new wife to go to the Greek island of Corfu so that they could escape from the depressing English life. Even in his tetralogy, *the Alexandria Quartet*, Durrell mentions his dissatisfaction with the English culture via a character: "I am just a refugee from the long slow toothache of English life" (Derbyshire, 2011, p. 21). As a travel writer, Durrell visited many places throughout his life.

In 1931 Durrell's first novel, *Pied Piper of Lovers*, was published by Cassell. During that time, he became friends with Henri Miller who had a huge impact on Durrell's next novels, *Panic Spring* and *The Black Book: An Agon*. Actually, Miller was considered a literary hero for Durrell.

Durrell worked as the occasional employer of the British Foreign office for several years. He had posts in prewar Athens, in wartime Cairo and Alexandria, and in Cyprus during the terrorist attacks of the 1950's. For this reason, Durrell settled in Alexandria for three years between 1941 and 1945. Arriving in the city after desperate flight from Greece, he was first started to live there as a refugee and then made his way to Cairo, where he was recruited by the Foreign Press Department of Britain's Cairo Embassy. Then the following year he was called to Alexandria where he met Eve (Yvette) Cohen, a Jewish woman and native Alexandrian, who was to become his model for the character Justine in *the Alexandria Quartet* (Friedman, 1970). Here, Durrell spent more than two years, which provided him with enough material for *the Alexandria Quartet*. It is interesting that an author can take such imaginative nourishments as observed in the novel in such a short time. As Derbyshire points out, "it is as though a particular author, dipping a toe into the water of some particular place, were to find himself all at once soaking wet" (p. 27).

In 1952 Durrell moved to Cyprus and started to teach English literature at the Pancyprian Gymnasium to support his writing. In *Bitter Lemons*, which received the Duff Cooper Prize in 1957, he wrote about his experiences in Cyprus. In 1956 he left the island after he was faced with the danger of assassination attempts. In 1957 he published four linked novels, which soon came to be known as *the Alexandria Quartet*. *Justine* (1957), *Balthazar* (1958), *Mountolive* (1958) and *Clea* (1960) deal with events before and during the Second World War in the Egyptian city of Alexandria. In the first three novels, time and events are the same, but the perspectives to the events are absolutely different. Only in *Clea*, the fourth novel, time continues and the course of events changes. After publishing the *Alexandria Quartet*, he moved to France, where he wrote *The Revolt of Aphrodite*, comprising *Tunc* (1968) and *Nunquam* (1970), and *The Avignon Quintet*, the middle book of which, *Solitary Practice*, was nominated for the Booker Prize in 1982. What is more, the first novel, *the Prince of Darkness*, received the 1974 James Tait Black Memorial Prize.

Synopsis of Clea

When the last book of *the Alexandria Quartet*, *Clea*, is analyzed, it is seen that time starts to continue, and the narrator is again Darley as in *Justine* and *Balthazar*. At the very beginning of the novel, a man called Mnemjian brings news from Nessim to Darley living on a Greek island with Melissa's daughter. In this letter, Mnemjian informs Darley about some mysteries that are apparently not solved in the previous three books. In order to discover them and re-experience Alexandria, he leaves the island and goes there, hoping to meet other characters. When he enters the city that is at war, he realizes that it has

changed a lot, though it is still beautiful and chaotic as it was before. It is the first time that we encounter war in the *Quartet* as the previous ones take place in pre-war Alexandria. Throughout the novel, some secrets related to the events or characters of the previous three novels are revealed. For instance, together with the narrator, Darley, we learn that Nessim's all plans about the Coptic conspiracy were spoilt. Nessim and his family lost their possessions. Now, he is living in a small cottage with Justine and his daughter from Melissa. We are additionally told that Capodistria is alive. Nessim wants everybody to know Capodistria is dead because Capodistria is also involved in the Coptic conspiracy, and he knows so many things about the Copts. Nessim makes such a plan because this Coptic conspiracy can be revealed if Capodistria is caught.

Apart from learning some secrets, we also come face to face with different sides of the characters. Darley has changed a lot, which is obvious in Justine's description of him as a very coarse man. What is more, Justine is presented as a very different woman when compared to that of previous ones. She is no longer the woman who affects all men around her with her beauty and attraction. On the contrary, she appears a very desperate, unhappy and neglected one. At the Hosnani family estate, where she is under arrest when Darley comes to see her, she looks nervous and unhappy. Her husband has become uninteresting to his once-devoted wife. While in the previous novels she does not often express her ideas and feelings, somewhere in the last novel, she makes confessions about her relationship with Nessim and says: "Everything I felt and did then was really for Nessim. At the bottom of my rubbish heap of a heart there was really Nessim, and the plan. My innermost life was rooted in this crazy adventure" (p. 58). Hence, we clearly understand that it is not love but the plan of Nessim which attracts Justine. What is more, Justine admits to having deceived Darley and expresses her regret over her action as follows:

[..] I enjoyed deceiving you, I must deny it. But also there was regret in only offering you the pitiful simulacrum of a love (Ha! That word again!) which was sapped by deceit[..] Yet it is strange that now, when you know the truth, and I am free to offer you affection, I feel only increased self-contempt. (p. 60)

Darley also recognizes that he does not love Justine any longer. Darley tells how much he was wrong when he perceived Justine merely by her outside appearance.

Liza, Pursewarden's sister, wants Darley to write a book about her brother by disguising all the truths. Liza's wish brings us to one of the dominant communicative effects of the *Quartet*, in which Durrell aims at showing that everything in the modern world is chaotic and complicated, and realities are hidden, so everything is, in a sense, fictive. The book to be written for Pursewarden will also be fictive because the writer will not explain everything about Pursewarden. According to Durrell, life is itself a fiction because people do not see all the hidden things in it. As a result, it is not possible to talk about one truth that is valid every time or define people in a single way. As everything in life is relative, there is multiplicity in meaning and truths (Creed, 1973, pp. 19-20). In all of the novels of *the Alexandria Quartet*, Lawrence Durrell actually emphasizes the importance of relativity in life. Not giving the details of everything such as whether Justine was raped in her childhood or her child disappeared or even she really had a child, Durrell tries to explain that nothing can be true or all may be true, and he leaves the final decision to one's own point of view.

The fourth volume of the tetralogy deals, among other things, with the love affairs of the characters. As we know, Durrell defines the central topic of the book as "an investigation of modern love" (Steiner, 1998, p. 285). Firstly, Mountolive rejects the love of Leila, Nessim's mother, when he sees her as an old Arab woman drenched in perfumes, begging him to protect her sons Nessim and Narouz. Then Mountolive falls in love with Pursewarden's blind sister Liza, who loves Pursewarden. Later, it is seen that Darley gives up his love for Justine and he has a sexual relationship with Clea. As we move from the first to the last book of *the Quartet*, we see that people's emotions change to a great extent, depending on different contexts.

As mentioned before, we have a complex love pattern in *Clea*. For instance, we observe incest in the love affair of Pursewarden and Liza. Though Durrell has been criticized for focusing too much on

erotic love, Steiner does not agree with it, saying that “love in Durrell has an ashen taste”. As he points out, Durrell takes love as a dominant theme because he believes that it is only in the lambent or desperate contact of the flesh that we can gain access to the truth of life (p. 285). He also attempts to emphasize that love is also relative, not having a single meaning for every character.

Towards the end of the novel, the war ends. The relationship between Darley and Clea comes to a dead end and they decide to leave it to time. Then Darley gains a minor official post on Greek island and decides to go back there. Clea, on the other hand, goes to France after leaving a letter to Darley in which he becomes aware of the fact that he will never be a writer in true sense.

Lawrence Durrell and His Baroque Style

It is highly unlikely that an author's style is not affected by any literary traditions. Lawrence Durrell can be considered one of the representatives of the baroque prose tradition that started during the seventeenth century in Italy. The common features of this literary style are great emphasis on originality and an overabundance of stylistic devices such as metaphors, hyperboles, allusions, complex and elaborated forms. The main reason behind adopting this style is to move readers and evoke strong emotions in them. Even though Durrell wrote *the Alexandria Quartet* in the second half of the twentieth century, it still presents a perfect example of baroque prose. Before Durrell, many authors including Sir Thomas Browne and Robert Burton used stylistic devices of baroque prose in their literary works written during the seventeenth century. For instance, in his novel called *Anatomy of Melancholy*, Burton creates an elaborate style by producing “richness through accumulation and marshalling nouns and epithets into great catalogues of which the eye pursues in antiquarian delight” (1998, p. 282). In baroque prose, we observe a condensed form like a poem, embellished with highly detailed descriptions of characters and settings. Like poets, Durrell presents a condensed imagery in his novel, which enables him to say more using very few words.

As Steiner claims, Durrell does not use baroque style just as a formal instrument, but it also carries the heart of his content (p. 283). The common theme in all of the four books is that ultimate truths and the world cannot be penetrated by reason. In order to capture the truth, the process of sensuous absorption is prerequisite. In one of his statements, Durrell argues that the soul enters truth as man enters women in a sexual and spiritual manner. Therefore, in Durrell's style, it is an inevitable outcome that characters “pursue each other in an elaborate cross-weaving of sexual encounter, for only thus can the ghostliness of the human spirit be given the substance of life (ibid.).

Another important point to be mentioned is that the perception of reality in *Clea* depends on sudden moments in which characters become illuminated. James Joyce defines these moments as epiphanies in which abrupt spiritual awakening is experienced when thoughts, feelings and attitudes cohere to produce a new and sudden awareness of an unknown fact (Short, 1983, p. 73). In the fourth book of the tetralogy that I examine here, characters learn truths in such epiphanies, some of which will be analyzed below.

When Justin and Darley meet again after a long while, they sit together and talk about the past. At this time, a sentence causes a sudden awakening in Darley about the real face of Justine. After giving a long explanation about her feelings towards Darley, she asks the following question: “But now, tell me – which of us was the greater liar? I cheated you, you cheated yourself” (p. 55). With this sentence, Darley is forced to come to terms with the truth in a sudden way, which is apparent in Darley's words: “I saw now that my own Justine has indeed been an illusionist's creation, raised upon the faulty armature of misinterpreted words, actions, gestures” (ibid.). How this illumination affects Darley is obvious in the following statements:

She was there forever, and she had never existed! Under all these masks there was only another woman, very woman, like a lay figure in a dress maker's shop, waiting for the poet to clothe her, breathe life into her. In understanding all this for the first time I began to realize with awe the enormous reflexive power of woman, [...] How could I help but be anything but grateful for such vital information? (p. 56)

Another similar moment is experienced by Darley when Liza, Pursewarden's sister, reads a letter to him that explains the reason of his committing suicide. In this letter, it is stated that Pursewarden decides to kill himself in order to remove himself from the scene so that Liza can marry another man. He offers his death as a wedding present for Liza, which stuns Darley as soon as he hears Pursewarden's utterances:

I felt stupefied by the sad weight of all this calamitous information. I felt, in the ache of pity for Pursewarden, a new recognition of him growing up, a new enlightenment. So many things became clearer. Yet there were no words of consolation or commiseration which could do justice to so tragic a situation (p. 172).

In order to question the effect of Durrell's style on the representation of the content, the following part will provide a detailed analysis of the stylistic elements that he uses throughout the novel. In this way, the relationship between form and style will be discussed, and the contribution of the form to the main argument of the novel will be questioned. For this purpose, a linguistic methodology will be applied, and the novel will be analyzed on lexical, syntactic and semantic levels. One of the motives of this linguistic analysis will be to familiarize researchers (e.g. translators) with the stylistic features that are important in the interpretation and recreation of the content of the novel. After foregrounding the various stylistic devices that the author resorted to, their functions in the representation of the content will be evaluated.

Unique Noun Phrases

The basic word choice of Durrell to create noun phrases can be considered one of the most effective components of his idiosyncratic style. When we look at some of the noun phrases that he uses, we can easily come face to face with his fondness for complex and glittering words. For instance, he prefers to use such a noun phrase as "rainbow of dust" (p. 98) to define the mood of one of the characters that imagines holding the flesh of a woman in his arms. When read for the first time, this phrase does not conjure up a certain image in my mind, forcing me to read it more than once. Combining the words "rainbow" and "dust" in a specific phrase, he brings together one word having a positive connotations with another that has a negative one and hence makes us raise a question of what kind of feeling or thought Durrell wants to define with this phrase. With the word "rainbow", he might have most probably wanted to stress different feelings that are evoked in the character's mind when he imagines the body of a woman. On the other hand, why he qualifies them as dust remains ambiguous for me.

In another part of the novel, he provides an interesting phrase in which he defines the eyes of one of the characters, Liza, as "the cave of interrogation" (p. 115). With this kind of a description, he wants us to realize that he is talking about the eyes of someone by mentioning implicitly their hollowed shape with the word "cave", which I found successful. Even though he does not say it explicitly, it does not create any ambiguity in understanding because in the previous sentence it is apparent that this phrase refers to some part of the face.

In most of the noun phrases, we see that Durrell shows a tendency to concretize the head word. While doing this, however, he does not use common words to complement the head ones. For instance, he concretizes "darkness" in the following noun phrase as "cobweb of darkness". In another example, the author prefers to describe Darley's feelings regarding the past as the "scar-tissue of old emotions" (p. 45), which makes us consider "emotion" something like a skin that is shedding its wounded parts. What is more, Durrell talks about an epiphany experienced by one of the characters as the "jewels of enlightenment" (p. 180).

As is seen, in the examples given above Durrell prefers to bring words together to create unusual noun phrases, some of which result in ambiguity in interpretation. The following excerpts taken from the novel is another example indicating the common features inherent in his noun phrases:

An ancient city changing under the **brush-strokes of thoughts** which besieged meaning, clamoring for identity; somewhere there, on the black thorny promontories of America the **aromatic truth of the place** lived on, the bitter **unchewable herb of the past**, the pitch of memory. (p. 11)

The preference for using such complex, ambiguous and unusual noun phrases can be linked to the novel's emphasis on the importance of relativity and lack of absolute truth in understanding life. In other words, the novel emphasizes that the subjective position of the observer has an effect in interpreting the meaning. This actually reflects the modernist trends observed in a number of literary works during the twentieth century. In fact, some critics evaluate *the Alexandria Quartet* as representative of modernist fiction (Niska, 2008, pp.17-18). The description of *the Quartet* as a modernist fiction, however, results from its exhibiting some aspect of literary modernism, especially the novel's attention to relativity and the lack of an absolute truth, which is also reflected in the author's choice of unusual noun phrases to describe especially the feelings and moods of the characters in the novel.

Onomatopoeic Words

Though it is known that onomatopoeic words are the ones imitating or suggesting the source of the sound that it describes, Durrell uses them in a very different way. The function of onomatopoeic words in Durrell's style is not to describe a particular sound, but to produce a sensuous rendition even if the words used together with them would not involve sensuous imagery in normal conditions. As a result, in most part of the novel, we end up having unique combinations of onomatopoeic words. In the following example, Durrell presents a very idiosyncratic usage for the onomatopoeic word "bubble": "The sea had become a vast empty ante-room, a hollow **bubble** of darkness (p. 24)". In this sentence, the abstract noun "blackness" is attributed a sound belonging to water that is flowing. Another unusual point in this example results from the usage of the modifier "hollow" before "bubble". How can "bubble" be hollow, or is "bubble" something that we can curve? As a result, it is not so easy to interpret what author wants to say in this phrase formed with an onomatopoeic word.

Durrell also uses such words in a way that they do not suggest the real sound of an object or animal. While defining the sound of the wind, he prefers to say "click-click of the wind" rather than using the word "whistle" (p. 46). As is clear, sound of a clock is attributed to the wind, resulting in an unusual noun phrase. In my opinion, Durrell intentionally forces us to hear the wind in this specific tone.

Durrell's deviation from the normal usages of onomatopoeic words manifests itself in some parts where the features specific to animals are used to define human beings. Actually, Durrell has a high degree of fondness for using animal imageries throughout the whole novel. In one of them, he describes the sound characters' shoes make while they touch the ground as follows: "We started to clip-clop down the length of the familiar street" (p. 79), conjuring in our minds the sound of a horse-shoe.

The use of such unique combinations of onomatopoeic words can be linked to one of the main themes dealt in the novel, Darley's growing up as an artist/writer. In other words, these efforts to produce creative expressions show the character's appreciation of the form in the representation of the content. It is also possible to mention that this stylistic device serves for the portrayal of Darley as a maturing artist. On the other hand, the author is said to be under the influence of post-modernist tenets of his era, which gives importance to imaginative processes.

Nouns Modified by Compound Adjectives

Another distinctive feature of Durrell's language is that he bases much of his narration on description, which makes it indispensable to benefit from expressions flavored with adjectives to a large extent. However, it should be kept in mind that Durrell's adjective laden language cannot be analyzed in a vacuum. In fact, the abundance of adjectival modifiers in Durrell's language has a functional role in the representation of the content. Steiner sheds light on this aspect as follows: "The long and glittering

arabesques of adjectives with which Durrell surrounds objects are not only exercises in verbal acrobatics. They are successive assaults on the inner mystery of things, attempts, often exasperated and histrionic, to trap reality inside a mesh of precise words” (p. 284). What is more, we know that depiction of the city, Alexandria, occupies an important space in the novel. Durrell throws light on this issue in the preface of *Justine* with the following statement: “The characters in this story, the first of a group, are all inventions together with the personality of the narrator, and bear no resemblance to living persons. Only the city is real.”

A look at the common structure of adjectives brings us face to face with the fact that Durrell generally prefers to use compound adjectives merged often with a hyphen. In his style, it is generally observed that usage of adjectival constructions is more dominant than relative clauses. However, it should be kept in mind that the frequency of adjectives increases or decrease with the flow of the plot. While there is an overloaded usage of adjectives in the first part of the novel where Durrell focuses more on the description of Alexandria, a war-stricken city, and its effect on main characters, it decreases a lot as we move towards the middle of the book focusing on the sexual relationships of the characters. Durrell starts to adopt a less elaborate style as it becomes more important to reveal the mysteries unsolved until that time.

Now, I would like to give some examples in which Durrell creates potent compound constructions. While talking about an island house and its surroundings, he uses an expression of “smoke-silvered olives and almonds” (p. 13). Using the word “smoke”, he might have wanted to describe the dust that covers the olive and almond trees. Rather than expressing this phrase in a relative clause as “the olives and almonds that are covered smoke”, he puts it into a succinct form. Similarly, he creates another phrase with a compound adjective that may suggest many other meanings. In order to define the complexities of the city, Durrell forms a sentence as follows: “[...] tug of the **leaf-veined** city which my memory had peopled with masks (p. 23)”, in which the compound adjective written in bold implies many things in just two words. As is clear, Durrell has a great tendency to encapsulate what he wants to render in his novel.

Then we move to more interesting examples where he uses very imaginative modifiers to define nouns. Some of them include “leather-faced specimen” (p. 22) used to depict soldiers’ skin that has most probably become brown after getting burnt because of cold weather they have to live through during the war, “ink-shadowed line of cliffs” (p. 22), “fig-shaped minarets” (p. 28) to describe the shape of Arab minarets in a unique way, and finally “pewter-skinned Lebanese” (p. 33).

If we take a further step and analyze the complex structure of compound adjectives, we need to mention some of the examples in which Durrell pieces compound adjectives together with nouns in a very liberal way, creating expressions that transform his style into a marked one. Somewhere in the novel, Durrell mentions a scene from a festival taking place in the Arab town during the war. While defining the night, he uses the phrase “lice-intoxicated night”, which I found very imaginative. In this phrase, by using the word “lice”, he seems to make reference to dirty Arab people having no chance to clean themselves during the war time and he suggests personification by defining the night as made drunk by these Arabs. Similarly, “will-intoxicated memories” (p. 175) is another striking phrase used by Durrell. Obviously, it is not so easy to capture the meaning at first glance, resulting from Durrell’s general tendency to incorporate meaning into condensed forms. As we move along the page where this phrase is mentioned, we understand that Durrell refers to the old memories that are full of events shaped by character’s own will. However, whether these events created bad or good results is not obvious in this phrase because the expression “intoxicated” can have positive or negative connotations depending on the context and the person using it. Therefore, it is possible to say that Durrell usually creates cryptic messages in the novel.

Before ending my discussion on the idiosyncratic adjectival usages of Durrell, I would like to talk about another common trend encountered throughout the novel. In Durrell’s descriptions, we observe his fondness for using adjectives before abstract nouns, often with the first one suggesting personification. They also provide us with unusual adjectival phrases. For instance, in the following example, it is easy to

see how Durrell applies this method: "I feared the intrusion of a single thought or idea which, inserting itself between these moments of **smiling peace** might inhibit them, turn them to **instruments of sadness**" (p. 98). Here, Durrell also resorts to concretization of an abstract noun "sadness" apart from personifying the word "peace". In another example, he provides a very imaginative expression as follows: "Even the hail of shards which swept the streets, could not disturb the **dreaming silence** we harvested together" (p. 97). This sentence depicts a scene where Clea and Durrell have fallen asleep, causing silence to become dominant in the room. Therefore, the expression of "dreaming silence" mentions the situation created by their sleeping. As is clear, his construction of such adjectival phrases is quite effective because these adjectives do not literally apply the nouns coming after them in normal conditions. Durrell's misapplication of adjectives constitutes one important aspect of his unique style.

Mixing Senses Together

As I mentioned above, sensuous expressions have foremost role in Durrell's style. In some parts of the novel, we observe that he uses them in a way that we are not often used to, combining expressions that address to different sense organs. While reading these parts, readers may become forced to experience two sensuous renditions at the same time. Among many examples, I would like to analyze the most interesting ones. For example, he offers such a usage while defining the sound of waters coming from the sea: "[...] the soft **swelling unction** of water's rhythms" (p. 22)". While "unction" is a feature defining a sweet tone of water, Durrell modifies it with "swelling", which makes us assume that unction is something seen with eyes. In other words, aural details are mixed with those of visual ones. Then we move to another example where Durrell describes "silence" as something that is possible to see: "We felt **silence draining** out around us, emptying some great reservoir" (p. 52). This time, readers are forced to imagine silence as flowing around the characters. In my opinion, Durrell creates a revitalizing effect on the word "silence". In order to make this point clearer, the following examples provide similar atmosphere in which we see the mixture of senses: "The dark air of the night outside grew darker, swelled up with the ghastly **tumescence** of a **sound**, like the frantic wing-beats of some pre-historic bird, swallowed the whole room, the candles, the figures."(p. 96)" and "**serrated** edges of conflicting voices giving orders" (p. 211).

Finally, I would like to talk about another example where Durrell modifies rain in an unusual way: "Its (rain) **delicious swishing** had lulled our sleep" (p. 233)". While the word "swishing" is associated with the sound rainfall produces, modifying it with "delicious", Durrell creates a flamboyant expression.

Sensuous Imagery

Sensuous rendition is the most distinctive stylistic feature one can recognize while reading the novel. As Steiner points out, in Durrell's language, "each word is set in its precise and luminous place". In other words, he builds "his array of sensuous expressions into patterns of imagery and tactile suggestion so subtle and convoluted that the experience of reading becomes one of total sensual apprehension" (p. 281). In such expressions, you are likely to hear the aural music and see the light of the language Durrell uses. In the excerpts given below, it is demonstrated how Durrell brings an inner rhythm into prose with the specific choice of words in the same paragraph. In the first two examples, you will hear the voices while reading, enriched mostly by auditory details regarding a street in Alexandria:

[...] and **deafening** as was the **roaring** which now filled our ears it was possible to isolate many of separate **sounds** which orchestrated the bombardment. The **crackle** of the shards which fell back like a **hailstorm** upon the corrugated roofs of the waterside cafes: the **scratchy** mechanical voices of ships' signalers repeating...(p. 25)

The little tin tram **groaned** and **wriggled** along its rusty rails, curving down those familiar streets which spread on either side of me **images** which were absolute in their fidelity to my memories. The barber's shops with their fly-nets drawn across the door, tingling with colored beads: the cafes with their idlers squatting at the tin tables." (p. 32)

In other examples, we observe more colorful imagery that includes words addressing to various senses and hence producing a rich sensuous rendition:

So back into the city along the **windless** seafront drugged by the **clop** of the horse's hooves on the macadam, the **jingle** of harness, the **smell** of straw, and the dying strains of **music which** flowed out of the ballroom and dwindled way among the stars. We paid off the cab at the Cecil and walked up the **winding deserted** street towards her flat arm-in-arm, hearing our own **slow steps** magnified by the **silence.**" (p. 94)

I remember it so clearly, this spring day without flaw: a green **bickering** sea lightning the minarets, softly spotted here and there by the dark gusts of a fine racing **wind**. Yes, with mandolins **fretting** in the Arab town, and every costume **glowing** as brightly as child's colored transfer. [...] but if tragedy strikes suddenly the actual moment of its striking seems to **vibrate** on, extending into the time like the sour **echoes** of some great **gong, numbing** the spirit, the comprehension. (p. 208)

As mentioned before, the novel presents the process of sensuous absorption as the prerequisite of capturing the truth in life, which is subsequently reflected in the author's use of rich sensuous imagery. On the other hand, as is seen in the examples above, the use of sensuous expressions is closely linked to the descriptions of Alexandria, which is the place where the investigation of modern love and the interrogation of human values take place.

Simile

As discussed above, Durrell bases most of his narration on description, which consequently requires him to resort to various imageries. In the novel, imageries draw heavily upon similes, formed in a very creative manner. Here, I will make reference to some of them constituting the most prominent characteristics of his style. In my view, he has an incredible skill for observing the world where we live, which is apparent in the following examples. Let us take, for instance, a sentence in which the current time is likened to a gorgeous meal slipping through one's fingers as quick as a wink: "For most of us, the so-called Present is snatched away like some sumptuous repast, conjured up by fairies – before one can touch a mouthful" (p.14). Rather than just saying "time flies" as Hemingway would prefer to do, he creates a very strong picture in which the quick passing of time is emphasized in a very unusual way. Let us give another example, where the usage of an idiosyncratic simile results in ambiguity: "The dauntless eyes of Melissa, slanted a little at the edge; and sometimes, intermittently, like a forgotten grain of sleep in the corners" (p. 16). In order to understand this sentence, it is important to know that Melissa was a very coward woman, who died during the delivery. Here, Durrell talks about Melissa, making specific reference to her eyes reflecting her courageous personality. However, it is not easy to understand why Durrell compares the eyes with a grain of sleep. What may be the connection between a fearless eye and the sleep in the corner?

He moves a step further and provides a much more complicated imagery in the following example: "Their [old sea captains] warm embraces smelt like wrinkled crab-apples" (p. 20). In order to form such a simile, he must have known the smell of crab-apples, which might have something to do with the smell of sea. Otherwise, why has he chosen to use the crab-apples as his object of comparison? This simile also demonstrates how careful he is in his choice of words. In fact, he treats words like someone embroidering, which is manifested clearly in the following simile: "His heavily salivated 'Yes, sir' and 'No, sir popped out from between his dentures with senseless regularity of cuckoos from a cloak" (p. 158). The way the old character utters the sentences is likened to cuckoos' movement on a cloak.

His narration draws so heavily on usages of simile that even in the same sentence it is highly probable for Durrell to provide more than one representative example as follows: "The summer rode down upon us like some famous snow-ship of the mind, to drop anchor before the city, its white sails fading like the wings of a seabird" (p. 158). Here, snow-ship refers to a sailing vessel. The reason why Durrell compares summer's coming to snow-ship of mind remains ambiguous for me.

In the final example, he shows his fondness for using sensual expressions to create imageries: "They smoke gluttonously, gushing the blue smoke from mouth and nostrils like voluptuaries" (p. 22). The way people smoke is likened to that of the ones having a sexual intercourse.

The fact that Durrell's style is shaped heavily by usages of simile and descriptions shows us he is under the influence of baroque prose tradition of the eighteenth century. As mentioned in the previous parts of the study, baroque prose is shaped by condensed forms embellished with detailed descriptions of characters and settings. Affected by the tenets of this tradition, Durrell manages to become distinguished from other contemporary novels.

Animal Imagery in Simile

When we analyze the various similes used by Durrell throughout the novel, it is easy to realize that he resorts to animal imagery a lot in order to describe people. Almost in each simile, animal specific features are attributed to people, which can make one assume that Durrell is an animal lover or a specialist in animals, about which I have not encountered any information to cite. However, it is also possible to mention that for someone basing his narration so much on description, it is an indispensable outcome to benefit from all kinds of imageries. Nevertheless, Durrell's excellent talent for observation shows itself strongly in such kinds of descriptions. Even though there are hundreds of examples in the specific novel on which I am working, I will provide space to just some of them in the following part.

While depicting a character's act of guiding the others behind him, Durrell utters a sentence in which he uses an animal imagery in order to make readers visualize his condition: "He swelled up toad-like, staring into my eyes with a mischievous content." (p.19). How better could he have reworded it while describing the ascending movement of the character? Then we move to the imagery related to a woman character defined as a sexual object with a particular simile: "She had become a woman at last, lying there, soiled and tottered, like a dead bird in a gutter, her hands crumbled into claws" (p. 62). Here, Durrell depicts a woman who has become breathless after a sexual intercourse. We can see similar expression in the following sentence: "It was an expression of her pride, too, to sleep there in the crook of my arm like a wild bird exhausted by its struggles with a limed twig" (p. 96), which again brings us face to face with the depiction of the woman who has become tired after a sexual act.

Before ending my words, I would like to give two more interesting examples: "Pompal was perched quite upright, attentive as a **rabbit**, as he gazed into her eyes- the eyes of this handsome matron" (p. 91); "No, it was only the harbor at which the enemy scratched and scratched, like a **dog** at an inflamed scab" (p. 103).

Personification

As mentioned in the preface of *Justine*, Alexandria is the most important character of *the Quartet*, whose influence never diminishes until the last novel. Through the city, it is tried to be stressed that

human identity is largely shaped by the place where he/she lives. However, the city personified in *Clea* is very different from that of the current war-stricken city. In one of the interviews made with Durrell, he also mentions that he has found Alexandria much changed from the city he had known when he wrote *the Quartet*:

The city seemed to him listless and spiritless, its harbor a mere cemetery, its famous cafes no longer twinkling with music and lights.” Foreign posters and advertisements have vanished, everything is in Arabic; in our time film posters were billed in several languages with Arabic subtitles, so to speak.” His favorite bookshop, Cite du Livre on the Rue Fuad, had gone, and in others he found a lamentable stock. All about him lay “Iskandariya”, the uncomprehended Arabic of its inhabitants translating only into emptiness. (Derbyshire, 2011, p. 25)

The Alexandria of *the Quartet* was a cosmopolitan city where “five races, five languages, a dozen creeds” live as Durrell says in *Justine*. Arabs and Jews, Greeks and Italians, French and British, Armenians and Turks were living together. Between the mosques and synagogues, you could find churches of Copts. At that time, there was also a linguistic variety. While Arabic was the majority language of the city, French was the commercial *lingua franca*. As Derbyshire mentions, “Alexandria was a city of a type more common then now: busily commercial and apolitical, with a fondness for making money and indulging the pleasures of the senses”. Some families used to have their mansions while the poor have their hovels. A multitude of traders, clerks, officials and foreign bohemians had a living standard in between. “Vice was rampant; the law capricious; anything could be bought” (p. 26).

In *Clea*, Durrell provides us with a picture of a dirty and immoral city that does not offer anything good to its inhabitants. With such a picture, he wants to stress that it is not possible expect from the characters, including Justine, living in this city to be morally and psychologically good. I would like to justify the points made above with an example where Durrell gives a depiction of Alexandria:

Alexandria, **princess and whore**. The royal city and *anus mundi*. **She** would never change so long as the races continued to seethe here like must in a vat; so long as the streets and squares still gushed and spouted with the fermentation of these diverse passions and spites, rages, and sudden calms. A fecund desert of human love littered with the whitening bones of its exiles. Tall palms and minarets **marrying** in the sky. A hive of white mansions flanking those narrow and abandoned streets of mud which were racked all night by Arab music and the cries of girls who so easily disposed of their body’s wearisome baggage and **offered** to the night the passionate kisses which money could not disflavor. (p. 63)

Here, we are presented with a city that is defined both as beautiful and immoral, suggesting personification. She lives together with various people of different races consisting mostly of passionate and furious ones. As long as these people continue to live there, the city will not lose anything from its diversity. Another possible interpretation that can be inferred from the excerpt is that the city no longer represents its cosmopolitan nature so much as it was in pre-war period, for many people were forced to leave there. It is not possible to talk about pure human love any longer, either. In the fifth line, Durrell forms a very creative expression, in which palms and minarets are made to marry in the sky, suggesting another striking personification. Finally, in the last part, he refers to the whorehouses in which children are used as prostitutes whose bodies are offered to the night. Thanks to his condensed narration, he manages to incorporate many details regarding the city in a short paragraph, over which many pages can be written.

Similarly, the following examples talk about the city as a living person: “The city was always **perverse**, but it **took its pleasures** with style at an old-fashioned tempo, even in rented beds: never up against a wall or a tree or a truck” (pp. 104-5); “Alexandria was virtually at norm once more, lying in the deep backwater of the receding war, **recovering its pleasures**” (p. 207).

Complex Sentence Structure

Durrell's syntax is shaped by long sentences linked to each other generally by adverbial clauses added to the previous main clause to provide extra information. In my view, he attempts to give many details within one sentence as much as possible. Sometimes, he lists a great number of phrases one after the other without using a single verb. What is more, he often adds descriptions or definitions into parenthesis, which also contributes to the complexity of the structure, making it difficult to follow. It is not possible to find a simple sentence in Durrell's novel that gives a message directly like Hemingway. In short, his language structure is complex, elaborate and jeweled, whose richness results mostly from accumulation of glittering words.

Now, I will give two big chunks taken from *Clea* which represent the points we discussed throughout the paper as distinctive stylistic features of Durrell. Let us start with the first example where he depicts a scene from the Greek island:

The Grecian world was already being invaded by the odours of the forgotten city-promontories where the sweating sea-captains had boozed and eaten until their intestines cracked, had drained their bodies, like kegs, of every lust, foundering in the embrace of black slaves with spaniels' eyes. (The mirrors, in the heart-rending sweetness of the voices of blinded canaries, the bubble of narguilehs in their rose-water bowls, the smell of patchouli and joss.) They were eating into one another, these irreconcilable dreams. And I saw my friends once again, irradiated anew by the knowledge of this departure [...] At night I walked again those curling streets with Melissa (situated now somewhere beyond regrets, for even in my dreams I knew she was dead), walking comfortably arm in arm; her narrow legs like scissors gave her a swaying walk (p. 13)

A look at this excerpt makes us discover many stylistic traits adopted by Durrell. Firstly, sentences consisting of compound structures such as "city-promontories", "heart-rending sweetness of the voices" and "rose-water bowls" show that Durrell has a tendency to choose sophisticated expressions while defining something. Secondly, almost every sentence has simile of various types, one of which includes animal imagery (with spaniel's eyes). As usual, sensuous imagery dominates the whole excerpt, which is obvious from the word choices like "odour", "crack", "voice of blinded canaries", "bubble", "curling streets", "smell of patchouli", "sweating sea-captains". Here, Durrell arouses various senses of the reader at the same time. What is more, "dreams" are defined in a way that suggests personification with the modifier "irreconcilable" coming before it.

Finally, let me cite another example that includes almost all features of Durrell's authentic language. In this example, Durrell depicts an air raid on Alexandria in an elegant way.

Then, suddenly there passed a sudden breath, a whiff like a wind passing across a bed of embers, and the nearer distance glowed pink as a sea-shell, deepening gradually into the rose-richness of a flower. A faint and terrible moaning came out across the water towards us, pulsing like the wing beats of some pre-historic bird-sirens which howled as the damned must howl in limbo. [...] The harbor suddenly outlined itself with complete clarity upon the dark panels of heaven, while long white fingers of powder-white light began to stalk about the sky in ungainly fashion, as if they were the legs of some awkward insect struggling to gain purchase on the slippery black. A dense stream of colored rockets now began to mount from the haze among the battleships, emptying on the sky their brilliant clusters of stars and diamonds and smashed pearl snuff-boxes with a marvelous prodigality. (p. 24)

Conclusion

In this study, I have tried to examine various elements that constitute Durrell's distinctive style through relevant examples and comments. In my analysis, I have generally paid attention to emphasize how these stylistic elements contribute to the representation of the communicative effect of the last novel in the tetralogy. In my opinion, Durrell's style contributes to creating a proper atmosphere in *Clea*, which illustrates the relativism and radical uncertainty of truth, basing itself on the relationship between same or different sexes. Several choices in the novel points to this fact, including the structure of the work and the statements made within it. Key incidents are told and retold throughout the four novels, each time differently, with subsequent narrators explicitly or implicitly denying the interpretations of their predecessors. Apart from its main focus on the relativity in life, *Clea* also gives a depiction of the war-stricken city, Alexandria, and its influence on the characters. As a result, Durrell's language is condensed with descriptions of individual scenes and individual moments in the lives of characters. In order to render character's repressed desires, feelings and memories, Durrell draws upon imageries and adjectives to a great amount.

Durrell's use of rich imagery and descriptions shows us that he is under the influence of baroque prose tradition of the eighteenth century, which was shaped by elaborate forms embellished with detailed descriptions of characters and settings. On the other hand, the novel's attention to relativity and the lack of an absolute truth, which is also reflected in the author's choice of unusual noun phrases to describe especially the feelings and moods of the characters in the novel, reflects some aspects of literary modernism that started to flourish in the early twentieth century. In addition, we observe the use of imaginative and creative expressions throughout the novel, which can be said to serve for the representation of one of the main themes in the novel, Darley's growing up as an artist/writer. Giving importance to imaginative and creative expressions, the author can also be said to be under the influence of post-modernist stylistic devices of his era that developed especially during the latter half of the twentieth century. As is seen, with his idiosyncratic style, the author manages to distinguish himself from his contemporaries like Hemingway in many aspects. As a result, it is possible to conclude that Durrell's work is also a good illustrative of the dominant trends and transformations in the literature of the era when many new ideas clashed against traditional trends. The incorporation of tenets of different traditions makes it difficult to locate Durrell's style within a specific literary tradition. The fact that Durrell feeds his style with different literary traditions can also be linked to the process of Darley's self-discovery as an artist.

To conclude, I do not hold the same opinion with the ones directing harsh criticism against Durrell, blaming him for being very pompous and flamboyant. One of the critics mentions that the outlines become blurred in the novel by the "constant gorgeous pitch of the prose, and the author has been charged with not saying very much or at least not enough to justify the expense of apparatus employed (Weatherhead, 1964, p.128). This kind of statement can be favored by modern English readers who are fond of simplicity instead of tiresome baroque style. As Steiner points out, when you compare a page written by Durrell to that of Hemingway, you are actually "setting a gold-spun and jeweled Byzantine mosaic next to a black-and-white photograph" (p. 282). On the other hand, one can also question why Durrell wants to apply a narrative style of early periods in twentieth century. However, in my opinion, one should not underestimate Durrell's language in the overall representation of the communicative value inherent in *Clea*. I believe that Derbyshire sheds good light on Durrell's language use in *the Alexandria Quartet* with the following statements: "*The Alexandria Quartet* nevertheless sticks in the mind and with all its faults keeps ones attention and form a rounded, satisfactory whole-creates a world. 'You might try a four card trick in the form of a novel,' Pursewarden tells Darley in *Clea*. Lawrence Durrell did, and somehow he pulled it off" (p. 29).

References

- Creed, W. G. (1973). Pieces of the puzzle: The multiple narrative structure of 'The Alexandria Quartet'. *Mosaic*, 6(2), 19-35.
- Derbyshire, J. (2011). Alexandria, Durrell & the Quartet. *The New Criterion* 30, Retrieved from: <https://newcriterion.com/issues/2011/10/alexandria-durrell-the-aoequarteta>.
- Friedman, A. W. (1970). *Lawrence Durrell and the Alexandria Quartet*. Norman: University of Oklahoma.
- Lawrence, D. (1960). *Clea*. New York: E.P. Dutton & Co., Inc..
- Niska, T. J. (2008). *Bridging the gaps: Lawrence Durrell's Alexandria Quartet as a transitional work in Twentieth Century literature*. Retrospective Theses and Dissertations. Iowa State University, Iowa.
- Short, M. H. (1983). Stylistics and the teaching of literature. In C. J. Brumfit (Ed.) *Teaching literature overseas: Language-based approaches* (pp. 67-84). Oxford: Pergamon Press.
- Steiner, G. (1960). Lawrence Durrell: The baroque novel. *Yale Review*, 49(4). 488-495.
- Weatherhead, A.K. (1964). Romantic anachronism in 'The Alexandria Quartet'. *Modern Fiction Studies*, 10(2), 128-136.

Covid -19 Salgını: Beck'in Risk Toplumuna Kısa Bir Ziyaret Mi Yoksa Kalıcı Yerleşim Mi!

Covid -19 Pandemic: A Short Visit to Beck's Risk Community or Permanent Residential!

Özge ÇELİK*

Öz

Covid-19 salgını, küresel sağlık krizi olması sebebiyle tıp alanının konusu olduğu akla ilk gelse de sebep ve sonuçlarıyla güçlü sosyolojik boyutlara sahiptir. Çalışmada küresel bir felaket olması ile ilk kez deneyimlenen, etkisi uzun yıllar süreceği tahmin edilen, toplumsal tüm alanlara olumsuz etkisi ile geleceğe yönelik belirsizlikler içeren, Covid-19 salgını anlamak için Sosyolog Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi incelenmiştir. Beck, yayınlandığından beri büyük ilgi gören teorisinde, sanayi toplumunun risk toplumuna dönüşüm sürecini, risk toplumu olmanın ne anlama geldiğini, bu süreçte toplumda yaşanan değişimleri betimlemiştir. Çalışmada Aralık 2019'dan beri küresel düzeyde yaşanan Covid-19 salgını; Beck'in risk toplumu teorisiyle benzeşen ve ayrılan yönleriyle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Covid-19 salgınının zoonotik kökeninden başlayıp sosyal, siyasal, ekonomik çoklu etkileri salgın dönemiyle ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Risk toplumu teorisinin, Covid-19 salgını açıklamaya yardımcı bir yaklaşım mı olduğu tartışılmıştır. Teoriye göre Covid-19 salgını imal edilmiş bir risk olarak kabul edilebilir. Covid-19 salgınının sosyal, siyasal, ekonomik etkileri risk toplumu teorisiyle uyumluluk göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Beck, risk toplumu, Covid-19 salgını, sosyal eşitsizlik, belirsizlik, modernleşme.

Abstract

Although the Covid-19 pandemic is a global health crisis, it comes to mind first that it is the subject of medicine, but it has strong sociological dimensions with its causes and consequences. In the study, the risk society theory of Sociologist Ulrich Beck was examined in order to understand the Covid-19 pandemic, which was experienced for the first time as a global disaster, its effect is expected to last for many years, and contains uncertainties for the future with its negative impact on all social areas. In his theory, which has attracted great attention since its publication, Beck described the transformation process of the industrial society into a risk society, what it means to be a risk society, and the changes experienced in the society in this process. Covid-19 pandemic experienced globally since December 2019; It has been examined in relation to the similar and divergent aspects of Beck's theory of risk society. Starting from the zoonotic origin of the Covid-19 pandemic, the multiple social, political and economic effects were explained by associating it with the epidemic period. It has been discussed whether the risk society theory is an approach that helps explain the Covid-19 pandemic. According to the theory, the Covid-19 pandemic can be considered as a manufactured risk. The social, political and economic effects of the Covid-19 pandemic are in line with the risk society theory.

Keywords: Beck, risk society, Covid-19 pandemic, social inequality, uncertainty, modernization.

*Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: ozge_celik18@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8354-6057.

Giriş

Modernliğin temsilcisi ve en genel ifadesi olan rasyonellik/akılcılık 21. Yüzyılda hiç de rasyonel olmayan bir problemle karşı karşıya; Covid-19 salgını. 21. Yüzyıl toplumunun karşılaşacağı problemin olsa olsa robot-insan çatışması gibi problemler fütüristlerce tahmin edilirken, daha ilkel bir problemle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. İlkel bir problem olarak nitelendirilme sebebi, günümüz toplumları için hijyen teknolojisindeki gelişme ve sağlık alanındaki ilerlemelere bağlı olarak virüslerin küresel boyutta bir salgın halini alması çok uzak bir ihtimal olarak görülmesidir. Ancak Aralık 2019 itibariyle bu uzak ihtimal gerçekleşti. Etkileri ile insanlığı tahminlerin ötesinde küresel bir belirsizliğe sürükledi.

İçinde bulunulan durumu tüm yönleriyle anlatan bir risk teorisi henüz olmasada, Giddens, Bauman'a ait teoriler üzerinde de etkisi bulunan, ilk risk toplumu teorisi üzerinden Covid-19 salgınının nasıl bir risk olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Salgının dünyayı sürüklediği belirsizliği anlamak ve açıklamak için ilk risk toplumu teorisinden yararlanmanın faydalı olacağı öngörülmüştür. Ulrich Beck, 1986 yılında yayınladığı "Risk Toplumu; Başka Bir Modernliğe Doğru" sanayi toplumunun başka bir modernliğe risk toplumuna geçtiğini anlatan bir teori kitabıdır. Çalışmada bu kitap referans alınmıştır. Bu çalışmada Beck'in risk toplumu teorisi ile Aralık 2019'dan beri küresel olarak yaşanan Covid-19 salgınının getirdiği yaşam deneyimlerinin benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır. Ayrıca aşağıdaki sorular makalede ele alınacaktır.

- Zoonotik enfeksiyonların (hayvandan insanlara bulaşan hastalıklar) yayılmasını ve dünyayı etkisini anlamada sosyolojik yaklaşım nasıl yardımcı olabilir?
- Beck, modernite ve risk arasındaki ilişkiyi açıkladığı sosyal teorisi bağlamında Covid-19 salgını ve modernlik ilişkisi kurulabilir mi?
- Risk toplumu, Covid-19 salgınının sosyal, kültürel ve siyasi yansımalarını anlamaya ve açıklamaya yardımcı bir yaklaşım mı?

Covid-19 salgını, Beck'in risk toplumu teorisi üzerinden toplumsal ilişkiselliğinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Risk toplumu teorisi ile Covid-19 salgını sürecinde toplumların yaşadığı deneyimler arasındaki benzerlikler örneklendirilecektir. Literatürde risk toplumu ve Covid-19 salgını bir arada ele alan çalışmalar; "Covid-19 Salgını Özelinde Ulrich Beck'in "Risk Toplumu" ile Anthony Giddens'in "Geç Modernite" Kavramlarını Yeniden Düşünmek" (Ersöz, 2020), çalışmada Covid-19 salgınının küresel belirsizlik ve insanlar üzerinde korku yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. "Risk Toplumu Bağlamında Covid-19 Haberlerine Yönelik Bir İnceleme" (Akgül ve Can, 2021), çalışmada Covid-19 salgın döneminde Ulrich Beck'in Risk Toplumu bağlamında iki haber sitesinin bir aylık haberleri nitel ve nicel içerik analizi yapılarak salgınla ilgili haberlerin nasıl sunulduğu incelenmiştir.

20. Yüzyıl Sonundan Günümüze Doğa, Salgın, Toplum ve Sosyoloji

19.yüzyıl sosyal teorileri doğa toplum karşıtlığı içermektedir. Doğa, hükmedilmesi gereken, insan için tahsis edilmiş, keşfedilmesi gereken bir yabancı olarak görülmektedir. Doğa üzerinde yapılan tüm değişimler insanlar için meşru kabul edilmektedir. 20. Yüzyıl sonuna gelindiğinde ise bunun böyle olmadığı, doğanın evrensel tahribatının sadece doğa tahribatı olmadığını gösterdi. Doğal koşulların ihlali toplumsal, ekonomik, siyasi bir hal aldı ve insanlık için bir tehdiye dönüşmesi sebebiyle günlük yaşamı etkiler oldu. Küresel ısınma, iklim değişikliği, suların kirlenmesi, ozon tabakasındaki değişimler, çevre kirlilikleri, seller, virüsler, güvensiz gıda potansiyel bir tehdit olarak cılız seslerle ifade edilirken 2019 Aralık itibariyle Covid-19 pandemisi gerçekleşti. Doğa-insan dengesindeki değişimlerin şuan toplumsal, ekonomik, tıbbi ve siyasi bir meseleye döndüğünü, ortaya çıktığı günden beri insanların bir gününün dahi eskisi gibi geçmediğini görmekteyiz. Doğa tehditleri, kökenleri ve sonuçları bakımından toplumsal sorunlardır. İnsanların doğa ile kurduğu yanlış bağın ve ilişkinin sonuçlarıdır (Beck, 2019, s. 122-123).

Hayvanlardan insanlara virüs bulaşı ile başlayan zoonotik hastalık ve salgınların Covid-19 ile ilk olmadığını tarihi incelediğimizde rahatlıkla görebiliriz. Virüs salgınları dünya tarihine yön veren etkileriyle

eski zamanlardan beri varlığını sürdürmüştür. Antik Çağda dahi bilinen Veba, Ortaçağ'da 1347-1353 yıllarında Avrupa nüfusunun üçte birinin kaybedilmesine sebep olmuştur. İspanyol Gribi (1914), Ebola (1976), HIV (1980), Hantavirüs (1993), SARS (2003), MERS (2012) ve COVID-19 (2019) en bilinen etkili olan virüs salgınlarıdır. Dünya Sağlık Örgütü 1980 yılında çiçek hastalığından insanların kurtulduğunu ilan etsede 19.yy.'da hastalığın 300 milyon insanı öldürdüğü tahmin edilmektedir. Avrupa'lı kaşiflerin taşıdığı çiçek hastalığıyla Amerika'nın yerli nüfusunun %90'ının öldüğü tahmin edilmektedir. Virüsler varlığını her zaman sürdürdü ancak modern toplumda bilim sayesinde virüslere yaklaşım, değişim ve dönüşümler yaşadı. Çiçek hastalığı, 19.yüzyılda büyük ölüm oranlarına sebep olurken, 20.yy. sonlarına doğru insan üzerindeki olumsuz etkisi tamamen yok edildi. İnsanlığın akıl ve bilim ile virüs ve hastalıklarla başedebileceğini anlaması sonucu insanlar salgınları günlük kaygı ve endişelerinin çok ötesine konumlandırdı.

Covid-19 salgınının başlangıcı Çin'de sebebi bilinmeyen zatürre vakaları 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmesiyle başlamıştır. Vakaların Vuhan şehrindeki deniz ürünleri ve vahşi hayvanların satıldığı bir pazarla temaslı olduğu tespit edilmiştir. Virüs kaynağı olarak yaras ve ticareti yasak olan pangolin hayvanının taşıyıcısı olduğu iddia edilmiştir. Virüsün ana kaynağı henüz kesin olarak belirlenememiştir. Virüs hızla diğer ülkelere de yayılmış ve 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü virüsü pandemi olarak tanımlamıştır. 11 Mart tarihinde Türkiye'de yurtdışı temaslı ilk vakaya rastlanmıştır.

SARS (2003) ve MERS (2012) günümüze en yakın pekçok ülkeyi etkileyen ve can kayıplarına sebep olan salgınlardır. Covid-19 virüsü SARS ve MERS ile aynı koronavirüs ailesinden olduğu için benzer özelliklere sahiptir. Ancak genetik farklılıklar bulunmaktadır. Covid-19 salgınının enfekte ettiği insan sayısı iki ay içerisinde SARS ve MERS'i geçmiştir. Bunun sebebi Covid-19'un son derece bulaşıcı olması sonucu virüsün bireyler arasında kolaylıkla bulaşabilir olmasıdır (Akkuş, 2020, s. 3).

Tıpçılar, kimyagerler, biyologlar vd. laboratuvarlarda elde ettikleri bilgileri dünyayla paylaşmaları sonucu virüsün bulaşıcılığının yüksek olduğu, bu nedenle önlem alınmazsa hızla enfekte olan insan sayısının artacağını ve yüksek sayıda can kayıpları ile karşılaşılabilceğini belirtmiştir. Bunun üzerine yerel, bölgesel, küresel önlemler kendi dinamiği içerisinde belirlenmiş ve hızla uygulanmaya başlanmıştır. Doğa bilimleri alanları üyeleri büyük bir özveriyle hastahanelerde hastaları iyileştirmeye çalışmış, diğer yandan tedavi, aşı ve ilaç çalışmalarına başlamıştır. Sosyal bilimler ise salgının insanlara ve topluma olası etkilerini keşfederek, anormal hal alan toplumsal yaşamın en az zararlı sonlandırma çabası içerisine girmiştir.

Riskin bilimselleştirilmesi sonucu olan sigorta kavramı ile geleceğin belirsizliğinden kurtulmak modern dönem özelliğidir. Aşının bulunacağına olan güven, akla olan güvenin ve yine onun belirsizliği ortadan kaldıracığı anlamına gelmektedir. Modern bir inanç halidir (Maldonado, 2020, s. 4). Salgınlar, modern dünyada gelişen tıbbi birlikte insanların toplumsal hayatında belirleyiciliği kalmadığı sanılan bir olgudur. Modern insan, planlarında, düşüncesinde salgın hastalık için önlem almak gibi bir uğraş içerisinde olmamaktadır. Kuşkusuz bunda etken bilime olan güvendir. Ancak salgınlar modern toplumlar öncesinde tarihin seyrini değiştirecek kadar güce sahiptir. Toplumların geleceğini düşünürken hesaba katması gereken bir etkiye sahip olmuştur.

Beck, risk toplumunun bilgi sosyolojisi olduğunu belirtmiştir. Toplum ve bilgi arasındaki ayrılımlar, birleşmeler, doğru sanılanlar, yanlış olduğu bilindiği halde doğru gibi davranmalar hepsi bu sosyolojinin içinde bulunmaktadır. *"Büyüyen servet karşısında, küresel ölçekte görünmeyen yoksullaşma var"* (Beck, 2019, s. 80). Toprak, su, hava, ormanlar, okyanuslar, gıda içindeki zehirli etken maddeler vd. nesnel bir şekilde ölçümlerde görüldüğü gibi artık gözlede görülebiliyor. İhtiyacımız olan temel kaynaklar çoğalıp bollaşmıyor, azalıyor, fakirleşiyor. Bilimler, risklerin ortaya çıkmasında çok büyük paya sahip olduklarından, risklere tepki göstermenin uzağındadır. Hatta riskleri meşrulaştırırlar. Artan modern riskler ve tehditler karşısında artık başarısız olduklarını bilmektedirler. Bilim gizli yan etkiler ve kanıtlanmamış bağlantılar diye önemsizleştirdiği, meşrulaştırdığı şeyler hasta insanlar, hastalıklar şeklinde toplumda belirti gösteriyor. Bu belirtiler bilimsel olarak kanıtlanana kadar insanların bilimsel cahillikle çatışmak zorunda kaldığını belirtmektedir (Beck, 2019, s. 87). Beck, sosyologların kimyasal, biyolojik veya tıbbi risk formüllerine başvurarak eleştirel sosyolojik araştırmalar yapabileceğini belirtir. Örtük içeriklerin içeriğine tam vakıf olunamasa da bir çare bir yol olarak önermiştir (Beck, 2019, s. 127). Beck, sanayi toplumunun üretim anlayışı ve halka sunuşunun sosyal bilimler tarafından eleştirel olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Eleştirel bakış olmadığı sürece insanlığı çok daha zor yaşam şartları beklemektedir.

Risk Toplumu Teorisi

Beck, endüstri dönemi sonrasını post kavramı ile anlatmaktadır. Sonrası, geç, ötesinde anlamları ile kullanılan post kavramının modern çağın 1970'ler sonrasını anlatmak için gereksinim hissettiren, değişimleri teorisinde anlatmıştır. Modernliğin, kendinden önceki toplumsallığı eleştiri süreci Aydınlanma ile hızlanmış, rasyonelliğin pozitivistlikte evrilmesi ile modernliğin kendisi eleştirilmeye başlanmıştır. Beck, sosyal teorisi modernlikten kopuşla birlikte sanayi toplumundan nasıl risk toplumuna geçilmiş olduğunu anlatmaktadır. İnsanı, sanayi toplumundan bir risk toplumu yaratmanın öznesi ve nesnesi olarak görmektedir. Bu geçişte modernlik ile sanayi toplumu, sanayi toplumu ile risk toplumu arasında beliren çatışmaları değerlendirmektedir. Modernitenin yeni halinde riskin dağılımının nasıl olduğu, nasıl önenebileceği, ortaya çıktığında risk konumlarının ne olacağını ele almıştır. O hem modernliğe sıkı sıkı tutunanlara hem de modernliğin olumsuz temsilleriyle birlikte görüp ondan kurtulmak isteyenlere karşı koyma bakış açısını benimsemiştir (Beck, 2019, s. 8).

Beck'in tavrı, modernliğin savunucusu ve tamamen bir eleştirmeni olmaktan ziyade düşününsel bir modernliği ele alır. Kendi üzerine eleştirel düşünce geliştiren bir modernliktir. Asıl mesele olarak Beck, dönemin eleştirellikten uzaklaşmasını, irdelemeden tastik etmenin tehlikeli olduğunu, dönemi yansıtan bu belirsizliklerin sosyolojik yaklaşımla nasıl anlaşılacağını görmektedir. Bu teoride modernleşme 19. yüzyılda tarım toplumunu ortadan kaldırıp sanayi toplumunu yerine getirdiyse artık bu sürecin bir devamı olarak yeni bir toplumsal biçim ortaya çıkmakta olduğunu ifade etmektedir (Beck, 2019, s. 9). Risk kavramı, modern dönem öncesinde de bulunmaktaydı. Küresel değil, kişisel risklerdi. Cesaret ve macera içerirdi. Bu dönemde ise ileri teknoloji ile yeryüzündeki tüm hayatın kendini yok etmesi tehlikesi riski tanımlıyor (Beck, 2019, s. 24).

19. Yüzyıl'da yönetici statüsündekilerin ayrıcalıkları ve dinin toplumsal hayattaki etkisi nasıl azaldıysa, güven sarsıldıysa günümüzde de sanayi toplumundaki bilim ve teknolojiye olan güven sarsılmaktadır. Modernleşmenin hedefleri, sanayi toplumu içerisinde müphem bir hal almıştır. Klasik modernleşme ile dönüşlü modernleşme arasındaki ayrımlar daha uzun yıllar süreceğe benzemekle birlikte, teoride bugünkü yansımalarına yer verilmiştir. 19.yy. da başlayan ve 20.yy. son otuz yılına kadar süren modern toplum olma özelliğini tüm özellikleriyle yansıtmaktaydı. Çalışma düzeni, bilim ve teknoloji yaklaşımı, üretim, ekonomik gelişim ve demokrasi modern toplumun özellikleri olarak artık tarihin sonuna (Fukuyama) geldiği bile söylenmiştir. Toplumsal değişimlerle son halini alan modernitedeki değişimler sosyolojik olarak biraz daha ilerleme biraz daha modernleşme, sanayileşme sayılmaktaydı. Aile, iş, fabrika, meslek, ücretli emek, sınıf değişmedi denilmesine rağmen, olgular içindeki kurulan ilişkilerin de değişmediği varsayıldı (Beck, 2019, s. 10-11). Aynı kurumlar modernleşmenin başlangıcında ve sonunda varlığını devam ettirmekle beraber iç dinamikleri piyasa ekonomisine entegre bir yaşam içinde büyük değişimler geçirmiştir. Geniş aile, çekirdek aileye; iş yeri, küresel iş organizasyonlarına evrildi; sanayi yanında hizmet sektörü ortaya çıktı, tam zamanlı iş; yarı zamanlı veya uzaktan çalışmaya bölündü, bireyselleşme arttı, meslekler içerisinde kadın istihdamı nispeten arttı, meslekler çeşitlendi, alt sınıf ve üst sınıflar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği yükseldi.

Beck, modernliği birinci modernlik ve ikinci modernlik olarak ayırmaktadır. Birincisi modernliğin toplumsal düzen olarak kurulumu, ikincisi modernliğin toplumsal düzeni her an bozacak bir hal almasını anlatmaktadır. Modernliğin karanlık yüzü etkilerini göstermeye başladı denilebilir. Modernleşme kendi kendisini konu ve sorun ettiği, dönüşlü bir hale geldi. Tekno-ekonomik gelişmenin getirdiği sorunlar üzerine düşünmek ve çözmek gerekmektedir. Toplumsal servet üretimine, ileri modernlikte toplumsal risk üretimi eşlik etmektedir. İlk modernlikte refah bölüşümü ikinci modernlikte risk bölüşümüne doğru bir değişim vardır. Bu değişimin ilk basamağını insani ve teknolojik gelişim yanı sıra hukuk ve sosyal güvence sisteminin düzenli hale gelmesiyle temel ihtiyaçları (gıda vb.) elde etmek insanlar için sorun olmaktan çıkmıştır. İkinci basamak teknoloji ile birlikte üretimdeki küresel azami artış tehlikesinin daha önceki dönemlerde olmadığı kadar gerçekleşme ihtimalini ortaya çıkarmıştır (Beck, 2019, s. 21).

Marx ve Weber, sanayi toplumundaki üretilen serveti toplumsal açıdan eşitsiz ve meşru bölüşümünün nasıl olduğu ile ilgili çözümler yapmıştır. İleri modernliğin getirdiği risk toplumunun sorunsallaştırdığı ise servet değil, riskler ve tehlikelerdir. Bu modernleşmenin riskleri, tekno-ekonomik gelişime bağlı olarak

insan eliyle üretilmiştir. Sanayide gerçekleşebilecek bir felaket toplumları hesapta olmayan zorluklara ve sıkıntılarla karşı karşıya getirecek hale gelmiştir. Nitekim Çernobil nükleer kazasının etkileri kazanın olduğu üretim yerinde, ülkede kalmamış küresel etkileri olmuştur. Modernitenin temsilcisi rasyonelliğe ve bilime olan güven, risklerin hesaplanamaz doğası karşısında kutuplardaki buzlardan daha hızlı erimektedir. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesiyle, hesaplama skalasına girmeyen risklerde dünyanın her yerine yayılmış durumdadır (Beck, 2019, s. 22-26). Beck, teorisini öncelikle beş tez halinde ortaya konulabileceğini savunmuştur.

1. Küresel ölçekte insanlığın varlığını tehdit eden insan yapımı, sonuçları itibariyle telafi edilemez boyutlara varabilecek büyük risklere sahip bir toplumuz.
2. Risklerin paylaşımından bir eşitsizlik mevcut, toplumsal risk konumları bazı insanlar için daha fazla riskten etkilenme anlamına gelecektir.
3. Riskler, çok farklı ve fazla olduğundan onunla ilgilenmek yeni bir iş alanı ve bunun üzerine bir ekonomik sömürü getirecektir.
4. Riskler, her zaman kaybettirir. Riskler sosyal teori içerisinde doğuşundan sonuçlarına kadar incelenmelidir.
5. Riskler, siyasal alana taşınma özelliğine sahiptir. Sağlık sorunları yanında sosyo-ekonomik etkileriyle anormalin normal düzen olması potansiyeli taşırlar (Beck, 2019, s. 27-29).

Riskler için artık kültürel eleştiri ile yapılan teşhisler yeterli kalmıyor, eleştirilerin gerçekleşmiş hali ile karşı karşıya gelmiş bulunmaktayız. Risk üretimi, teknik-ekonomik gelişimin önünde gitmektedir. Riskler, örtük yan etkiler olarak ilk başlarda tölere edilip, kabullenilmesi sağlanıyordu. Riskler küreselleştikçe ve toplumun eleştirilerini gördükçe, örtük yan etkilerin üstü açılmaya, kamusal olarak görülmeye sosyal ve siyasi tartışma gündemi olmaya başladı. Modernleşmenin risklerinin sonuçları, insanlar, hayvanlar ve bitkiler için geri dönülemez, telafi edilemez yaşam tehditleri oluşturmaktadır (Beck, 2019, s. 13-14).

Modern toplum kurumları, piyasa ekonomisi ile (bilim, askeriye, iş dünyası, devlet gibi) geleceği öngörme için yıllarca çabalamasının sonucu belirsiz, öngörülemez bir toplum içinde kendini ironik bir şekilde bulması oldu. İnsanlık içinde olduğu tehlikelerinden bildiklerimizi biliyoruz, peki ya bilmediklerimiz! Modern toplum, rasyonel olduğu için riskler hesaplanabilir, öngörülebilir ve kontrol edilebilir olarak kabul edildi. Ancak artık riskler insan üretimidir. İnsanlığın ürettiği imal edilmiş belirsizlik, güvensizlik sonucu nerede, ne zaman patlak vereceği bilinmeyen bir hal almıştır. Rasyonellik temelli modern toplumu üzerine inşa edilmiş irrasyonellikler gibi hayal edilebilir. İklim değişikliği, küresel ısınma, doğal afetler küresel mali krizler, virüs hastalıkları (deli dana hastalığı, domuz gribi, kuş gribi vb.) insanlar tarafından üretilen risklerdir. Riske verilen tepkiler; inkar, ihmal, dönüşüm şeklinde sıralanır (Beck, 2019, s. 355-356). Covid-19 salgınına İngiltere, ABD, Almanya ve İran'ın tepkileri önce inkar olmuş, maske ile gezmeye gerek olmadığı halka duyurulmuş, nüfusta sürü bağışıklığı oluşması gibi düşüncelerle başlarda önlem alınmamıştır. Daha sonra ise artan vaka sayısı ile salgına verilen tepki değişmiş-dönüşmüş kısıtlamalar ve zorunluluklar getirilmiştir. Modern toplumun kendi ürettiği risklerle başa çıkmak için daha fazla çabalaması onu risk toplumu haline getirmiştir. Risk toplumunda küresel risklerin üç özelliği:

1. Mahalsizleşme: Sebepleri ve sonuçları tek bir mahalle sınırlı değildir.
2. Hesaplanamazlık: Sonuçları hesaplanamazdır.
3. Telafi edilemezlik: Güvenli olmayan sonuçların geri dönülemez hale gelmesidir. İklim değişikliği, telafi edilemez hal aldığı anda geç kalınmış olacaktır.

Riskler, mekânsal olarak ulus devlet sınırlarını tanımaz. Zamansal olarak ne zaman ortaya çıkacağı ve ortaya çıktığında etkilerinin ne kadar süreceği belirlenemez. Toplumsal olarak etkilerinin neler olabileceği, sonuçlarının nerede sonlanacağı ve neleri etkileşime geçireceğini tahmin etmek imkânsıza yakındır (Beck, 2020, s. 357-358).

Covid-19 Salgını Modernlik İlişkisi

Doğanın yok edilmesi, çevrenin kirletilmesi doğa bilimleri kategorisine dahil edilen konular olarak görülüyor ancak sosyal, kültürel ve siyasi anlamlara sahip olduğu görülmelidir. Örnek; anne sütünde, DDT gibi bitki koruma ilaçlarında bulunan zehirli maddelere rastlanmaktadır (Beck, 2019, s. 30). Çevre sorunlarının insan sağlığı ve toplumsallığı üzerindeki olumsuz etkileri ilk kez sanayi toplumu ile ortaya çıkmıştır. Riskin toplumsallaşması söz konusudur. Modern düzenin doğa üzerindeki tahakkümünün insanlar üzerinde etkileri görülmeye başlandığı dönem tarihsel olarak ilk kez modern dönemde yaşanmıştır. Modernlik tehlikeleri sanayideki aşırı üretimle bağlantılıdır. Geçmişteki tehlikeler ise hijyen teknolojisindeki yetersizlikle açıklanabilmekteydi. Artık insanlar, hayvan ve bitkiler üzerinde küresel ve modern sebeplerden kaynaklı risk ve tehlikeler bulunmaktadır (Beck, 2019, s. 25).

Beck'in risk toplumu teorisiyle Covid-19 salgını ilişkilendirileceğinden öncelikle salgının modernlik kaynaklı mı yoksa sadece insan-hayvan etkileşimi sonucu olarak tarihin farklı dönemlerindeki salgınlarla (veba, sars, mers, vd.) benzer mi olduğuna bakılacaktır.

İnsanın ekonomik kalkınmasının gizli maliyeti artık vahşi yaşamdan virüs bulaşmasıdır. Virüsler, insandan daha fazla ve her ortamda bulunmaktadır. Bizler ise bozulmamış yerlere gittikçe daha fazla virüsle maruz kalma ihtimalimizi arttırmaktayız. Virüslerin daha kolay bulaştığı habitatlar yaratıyoruz ve sonra salgın olduğunda bunlara şaşırıyoruz (Vidal, 2020, s. 6). Salgın riski oluşturacak patojenler vahşi yaşamda duruyordu, insanoğlu doğaya yaptığı plansız müdahalesiyle virüslerle temasını artırdı. Böylede devam ederse daha pekçok salgın çeşidiyle tanışmak zorunda kalacağız. Covid-19 salgınının kaynağı deniz ürünleri ve vahşi hayvanların satıldığı ıslak pazar, bu pazarlardan dünyanın başka yerlerinde de var. Covid-19, salgınların başlangıcı olabilir. Örnek Lagos/Nijerya'daki ıslak pazar patlamayı bekleyen nükleer bir bomba gibi ancak bu pazarlar aynı zamanda milyonlarca fakir insanın gıda kaynağı olma rolünde üstlenmektedir (Vidal, 2020, s. 10). Virüs riski her zaman doğada mevcuttu, modern yaşamla virüslerin dünyasına insanlar ziyaretlerini sıklaştırdıkça onlardan daha fazla etkilenmeye başlamış olabileceği söylenebilir. Ancak bu etkileşimden zararlı çıkan insanlar olmaktadır. Virüslerle insan arasında doğa vardı, insan doğayı aştıkça virüslere yaklaştı.

Covid-19 salgını risk toplumunun mu ürünü olduğuna bakıldığında, Beck'in kastettiği modern risklere; etkisinin hesaplanamaz olması, sebep ve sonuçlarının tek bir alanla sınırlı olmaması potansiyelinin belirsiz olması ve tazminin ve telafisinin çok güç olmasıyla benzemektedir. Covid-19 virüsünün insan yapımı olmaması onu risk toplumu ürünü olmadığını düşündürülebilir. Ancak modern yaşam şeklimize virüs dahil olduğunda, emniyet, önlem, sigorta kavramlarının geçersizliği risk toplumu özelliklerini taşıdığına göstergesi kabul edilebilir.

Eski zamanlarda da virüs kaynaklı salgınların olduğu düşünülürken moderniteye bağlı bir sonuç olarak almakta doğru olmayacaktır. Ancak Covid-19 salgınının kısa sürede yayılması modern dönem özelliğidir. Modernitenin getirdiği yaşam tarzı insanı ev dışındaki sosyal organizasyonlarla bağlantısını arttırdığından bulaş oranı yüksek ve küreseldir.

Eski zamanlardaki virüs yayılımına göre şimdi küreselleşme etkisiyle dünyayı sarması daha hızlı bir hal almıştır. Küresel riskler (finansal krizler, iklim değişikliği vb.) arasında virüsler unutuldu ama hiçbir zaman kaybolmadı. Covid-19 virüsü yüksek teknoloji içeren üretim tesisinde ortaya çıkıp yayılıyordu modernlik riski olarak kabul edilebilirdi. Ancak doğada virüsler her zaman bulunmaktadır. Islak pazarlarda salgın virüsleri barındırmaktadır. Üretim tesislerinin katkı maddelerini içermemektedir. Küreselleşme ile artan sosyal ilişkiler ve nüfus, şehirleşme sisteminin virüsün bulaştırıcılığını arttırdığı da göz ardı edilemez. Toplum ve doğa eskiden olduğundan birbirine daha yakın konumdadır. Salgınlar tahmin edilen risklerdendir (Maldonado, 2020, s. 5-6).

Covid-19, küreselleşme çağının ilk salgını olarak tanımlanabilir. Pandemiler, modernleşmenin temel risklerinden görülebilir. Bilimsel ve endüstriyel gelişim, sonuçları ekolojik ve çevresel bozulmalarla virüslerin farklı türler açısından yayılımını arttırmasına sebep teşkil eder (Ferreira, Sá, Martins, ve Serpa, 2020, s. 8). Kentleşme, doğal kaynakların yoğun kullanımı, küresel nüfus hareketliliği ve arazi kullanımındaki değişiklikler nedeniyle geçen yüzyıla göre salgın hastalık ihtimali yükselmiştir. Artan nüfus ve hareketliliğine bağlı olarak salgın riskinin artarak devam etmesi beklenmektedir (Galanakis, 2020, s. 6).

Covid-19 salgını; doğal, sosyal, ekonomik ve siyasal sistemlerin bozulması ile ortaya çıkan karmaşa ile bağlantı gösterir. Doğal habitatın yok edilmesi, türlerin yok olması, hayvanların kötü yakalanması, pazarlanması ve tüketilmesi, koruma için ise uygulamaların geçersiz kılınması ya da geciktirilmesi, hükümetler ve şirketlerce zararlı kanıtların göz ardı edilmesi Covid-19 salgınının olmasını kolaylaştırdı. Beck’de zararsız yan etkiler ve kanıtlanmamış bağlantılar ile riskin görünürlüğünün azaltıldığını belirtir. Küresel iklim krizi, fosil yakıt tüketimi, ormanların tahrip edilmesi, hayvan yetiştiriciliğinin çiftliklere taşınması, sera gazı emisyonu ile meydana gelen kriz kaynakları ile beslendikçe potansiyel salgın riskinin meydana gelmesini kolaylaştırmaktadır. Ulaşılması zor alanlarda yolların açılması, insanlar ve yaban hayatı arasındaki teması teşvik etmekte ve avlanma yaban hayvan eti tüketimini kolaylaştırmaktadır (Gordo ve vd. 2020, s. 2).

Beck, hava, su ve gıda maddelerindeki kirletici unsurların artışı rakamlarla ve bilimsel unsurlarla anlatıldığını ifade eder. İnsanlar için temel ihtiyaç olan bu maddelerin kirlenmesinin sahip olduğu sosyal, kültürel ve siyasal anlamları ise farkedilmez. Hava, su ve gıda maddelerindeki tehdit edici unsurların artması bir yoksullaşmayı içinde barındırmaktadır. Bu yoksullaşma temel ihtiyaç maddelerinin miktarındaki azalmayı ve azalan maddelere ulaşmak için verilecek daha fazla emek anlamına gelmektedir. Çift yönlü bir yoksullaşmayı içinde barındırmaktadır (Beck, 2019, s. 30). Beck’in risk toplumunda yaşamının getirdiği yoksullaşma Covid-19 salgını sürecinde küresel bir şekilde yaşanmaktadır. Gıda ürünlerinin fiyatları küresel bir şekilde yükselmiştir. Risk toplumunda riskler tehlike olarak ortaya çıktığında temel ihtiyaç maddelerinin üretimi, sevkiyatında yaşanan aksaklıklar ile iklim değişikliğine bağlı üretimdeki azalmayla birleşince fiyatlar artmıştır. İklim değişikliği sayılar ve rakamlarla anlatılırken, Covid-19 salgını etkisiyle bu değişimin sosyal, kültürel ve siyasal etkileri somut olarak raporlarda anlatılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün 04.02.2021 tarihli Ocak raporunda Gıda Fiyat Endeksinin Ocak ayında ortalama 113.3 puanla Aralık 2020’ye göre yüzde 4,3 artış göstererek Temmuz 2014’ten bu yana en yüksek seviyesine ulaştığını yayınlamıştır (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü [FAO], 2021). FAO, 04.03.2021 raporuna göre, Şubat ayında da küresel gıda fiyatları üst üste dokuzuncu ayda da artmıştır. Yaygın olarak ticareti yapılan gıda ürünlerinin uluslararası fiyatlarındaki değişim bir önceki aya göre 2,4 artarak Şubat 2021 ayında ortalama 116.0 ortalamaya ulaşmıştır (FAO, 2021).

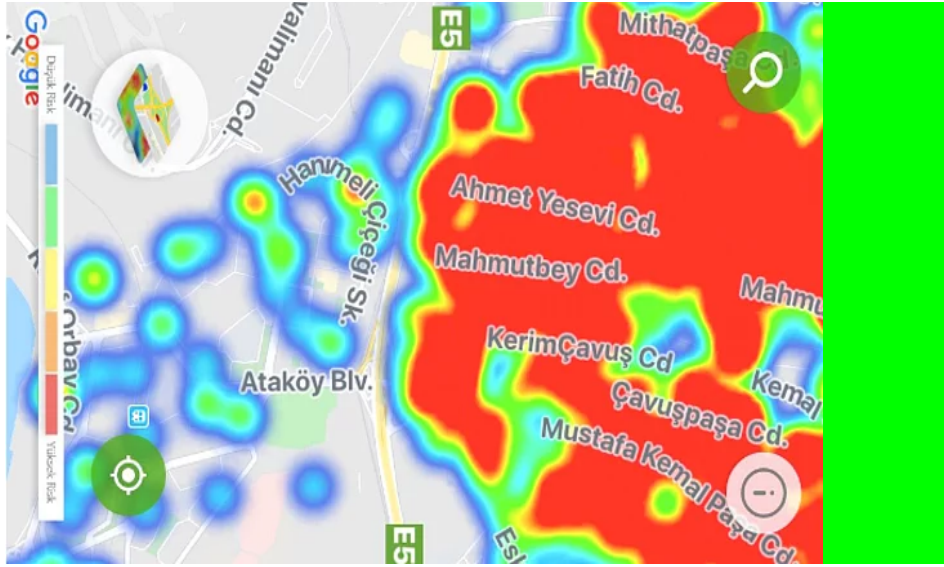
FAO, politika analizlerini desteklemek ve salgının gıda, tarım, fiyatlar, gıda güvenliği konusunda değerlendirmesi ile salgının insanların gıda güvenliği ve geçim kaynakları için yaratacağı panikten kaçınmak için mesaj yayınlamıştır. Yayınlanan mesajda, salgının başta yoksullar ve en savunmasızlar olmak üzere herkes üzerinde yaratabileceği şok riskini azaltmak için ülkelere gıda tedariklerinin canlı tutulmasını önermiştir. Covid-19 salgınının etkilerine özellikle insani krizleri olan ülkelerin maruz kaldığını belirtmiştir. Salgın nedeniyle ülkelerin kendi ihtiyaçları artsa da ülkeler arası insani yardımın öneminin de arttığını, salgın sınırları tanımadığından tek bir yerde kontrol edilmeden bırakılırsa, tüm insan topluluğu risk altında kalmaya devam edeceğini belirtmiştir (FAO, 2021).

Covid-19 Salgını ve Çoklu Etkileri

Beck, risk bölüşümü ile servet bölüşümünü farklı noktalardan karşılaştırarak aynı ve ayrı yanlarını ele almıştır. Sınıflı toplum ile risk toplumu arasında geniş benzerlikler görmüştür. Risk ve servetin sınıfsal modellere sadık bir şekilde dağıldığını belirtir. Servet, toplumun refah seviyesi daha yüksek sınıfta birikirken, riskler alt sınıfta birikmektedir. Riskler sınıflı toplumu güçlendirmekte ve pekiştirmektedir. Yoksulluk; güvenlikten uzak olmayı, risk bolluğunu getirir. Zenginler; gelir, güç ve eğitim bakımından sermayesi güçlü olanlar, risklerden korunmak için güvenlik satın alabilirler. Sınıfa özgü risk bölüşümüyle sınıflar arası karşıtlık, zıtlıkla güçlenir (Beck, 2019, s. 47). Toplumun her iki sınıfı için riskin anlamı farklılıklar içermektedir.

Sağlık Bakanlığı’nın “Hayat Eve Sığar” uygulaması ile Covid-19 virüsü hakkında bilgilendirmek, yönlendirmek, yoğunluğu hakkında bilgi vererek riski azaltmak için kullanılan mobil uygulamadır. Vakaların yoğun olduğu yerler kırmızı ile gösterilmektedir. Yoğun olmayan yerlerde mavi ve yeşil renkler kullanılmaktadır. Uygulama vatandaşların yaşadıkları bölgede ya da gitmek istedikleri yerdeki risk durumu hakkında bilgi vermektedir. Uygulama vaka sayıları ile birlikte farklı bilgilerde sunmuştur. Aynı şehir

içerisinde çok kısa mesafeler arasında renk değişimleri görülmüştür. Bu renk değişimlerinin sebebine bakıldığında farklı gelir düzeyleri değişimleri ile paralellik gösterdiği farkedilmiştir. İstanbul'un yaşam kalitesi düşük, konut fiyatları düşük, çok katlı ve insanların gelir düzeyinin düşük olduğu Bağcılar, Bahçelievler, Sultangazi, Şirinevler ve Zeytinburnu ilçeleri Covid-19 vakalarının en yoğun olduğu yerler olmuştur.

Şekil 1. "Hayat Eve Sığar" uygulaması (Onedio, 2020)

Harita İstanbul'un Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait vaka haritasıdır. İki semt arasından otoban geçmektedir. Ataköy semti, gelir düzeyi yüksek, az katlı binaların ve yeşil alanların olduğu bir yerleşimdir. Haritada mavi-yeşil renklerle gösterilmiştir. Vaka sayılarının düşük olduğunu göstermektedir. Şirinevler semti ise gelir düzeyi düşük, çok katlı apartmanların bulunduğu kalabalık nüfusa sahiptir. Haritada kırmızı renklerle gösterilmiştir. Büyük şehirlerdeki yerleşim şekline bağlı olarak çok katlı, sık nüfus barındıran ve daha düşük bir gelir düzeyine sahip yerlerde yaşayanlar virüs kapma riskine karşı daha savunmasızdır (Bozkurt ve Sayın, 2020, 206). İki semt mesafe olarak yakın olmasına rağmen gelir düzeyi ve yaşam standardı olarak birbirinden çok uzak konumlardadır. Sınıf farkı etkisi risk paylaşımı etkisinin en somut örneğidir. Servet tepede birikirken, riskler alt sınıflarda birirmektedir.

Sınıfa bağlı olumsuz etkilenme, riskle başa çıkma, onlardan kaçınma ya da yaşadığında telafi etme imkanları çeşitli mesleklere ve eğitim seviyelerine göre eşitsizlikler bölüşülmektedir. Finansal imkanlar, sosyal haklar insanların mülkiyet çeşitliliğini ve sahipliliğini farklılaştırmaktadır. İkinci bir ev sahibi olanlar veya tatillere çıkma imkanı olanlar riskle baş etme ve telafi etme noktasında ikinci bir şansa sahip olabilmektedir (Beck, 2019, s. 47-48).

Covid-19 salgını sürecinin başlangıcında medyada sık sık haber olan futbolcu, aktör, aktrislerin ve zenginlerin ada satın alıp ailesiyle bu adalara yerleştikleri, ormanlık alanlarda büyük evlere yerleştikleri yer aldı. Finansal imkanlara sahip olanlar risklerden kaçınma ve başa çıkmakta yoksullara göre çok iyi imkanlara sahiptir. Risk bölüşümündeki eşitsizlik küresel şekilde yaşanmıştır. Ülkemizde İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde yaşayan insanlardan Ege ve Akdeniz tatil beldelerinde özellikle müstakil evlere sahip olanlar ikinci evlerine gitmiştir. Bu hareketlilik yollarda trafik oluşturmuştur. İnsanlar bir kaçış halinde daha güvenli gördüğü alanlara gitmeyi tercih etmiştir. Tatil beldelerinde tatil mevsimi dışında hiç yaşanmayan nüfus artışı yaşanmıştır.

Modernleşmenin riskleri arttıkça, sosyal eşitsizliklerin arttığını belirtse de Beck, risklerin eninde sonunda onları yaratanları ve kar edenleride etkileyeceğinden demokratik olduğunda belirtir. Endüstriyel küreselleşmeye bağlı olarak hava kirliliği, nükleer bir kaza, salgın hastalıklar vb. etkileri ayırım gözetmeksizin toplumun tüm sınıfları tarafından deneyimlenmektedir. Aşırı sanayileşme, yüksek üretim

gücü herşeyi tehlikeli hale getirir ve sakinmanın mümkün hale gelmediği bir hal almaya başlar. Riskler yayılırken, sosyal yaşamda bumerang etkisi yaratır. Emniyette olamamanın etkisi zenginler ve iktidar sahiplerinde etkisi altına almaya başlar. Risk toplumunun yaratıcı modernleşme aktörleri kar elde ettikleri bu düzende bir noktada zarar görenler konumunda yerlerini alırlar (Beck, 2019, s. 49-51).

Uluslararası şirketler ve güçlü devletler yüksek teknoloji içeren üretim ağları ile ön plana çıkmaktadır. Covid-19 salgının, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve üreticiler iş yeri kapatmalarıyla mali krize girmiş, iflasa ulaşan sonuçlar meydana gelmiştir. Covid-19 salgının boyutlarının artması küresel üretim ve tüketim zincirindeki aksaklıkla birleşince büyük ekonomiler içinde ekonomik durgunluk ve küçülme, sektörel bazda iflaslar yaşatmıştır. Kar elde edenlerde salgınla birlikte zarar görenler konumunu almıştır.

Tablo 1. IMF Büyüme Verileri (yıllık % değişim)

	2020	2021	2022
Dünya	-3,5	5,5	4,2
Gelişmiş Ülkeler	-4,9	4,3	3,1
ABD	-3,4	5,1	2,5
Euro Alanı	-7,2	4,2	3,6
Gelişmekte olan Ülkeler	-2,4	6,3	5,0
Türkiye	1,2	6,0	3,5

Tablo 1 dünya, bazı ülkeler ve bazı bölgelerin 2020 ekonomik küçülme, büyüme oranları ve 2021-2022 tahminleri verilmiştir (Türkiye İş Bankası, 2021). Covid-19 küresel salgını karşısında ekonomilerin olumsuz etkilendiğini IMF resmi olarak açıklamıştır. IMF'nin gelecek yıllar için salgınla mücadelenin başarılı olacağı varsayımı ile 2021-2022 yılları için büyüme tahminleri yapmaktadır. Salgın, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahip olsada, aşının bulunmasının olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ülkemizde imalat ve sanayi sektörleri üretime alınan tedbirlerle devam ederken kısıtlamalar nedeniyle hizmet sektöründe yavaşlama olmuştur. Ekonomik belirsizlik ise varlığını devam ettirmektedir. Virüsün mutasyona uğrama ihtimali ve aşının uygulanmasındaki sürenin uzaması belirsizliğin sürmesine neden olmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2021).

Ayrıca ekonomisi en büyük ülkeler yani üretim gücünün çoğunluğunu elinde bulunduran aynı zamanda en çok kirletici olan ülkelerinde ekonomileri salgın sürecinden olumsuz etkilenmiştir. Toplumsal yansımaları olmuştur. Üretim kapasitesi çok kısıtlı olan ülkelerin ekonomileri salgından etkilendi; ama riskin üreticisi, kar elde eden devlet ve şirketlerde salgından olumsuz etkilendiler.

Covid-19 Salgınında Toplumsallaşma ve Belirsizlikler

Beck, risk konumları ile sınıf konumlarının aynı olmadığını farklı dinamikleri olduğunu belirtir. Sınıflı toplumlar mülkiyet sahibi olup olmayan şeklinde ayrılır ancak risk toplumunda mülk değersizleşip hayatta kalmak önemli hale geldiğinden toplumda kimlikler, yukarıdaki onlar- aşağıdaki bizler, halini aldığını, çekişmeli bir yapı oluşturduğunu belirtir. Riske maruz kalanlar ve riskten henüz etkilenmeyenler şeklinde ayrıma gidilecektir (Beck, 2019.s. 55). Toplumda Covid-19 aşısı yaptıranlar arttıkça, aşı olanlar ve olmayanlar ayrımı yapılacağı, aşı pasaportu uygulamasının gündeme geleceği tahmin edilmektedir. Toplum içerisinde aşı olan ve olmayanlar ayrımı mülkiyetten bağımsız, risk toplumuna özgü yeni bir dinamik ortaya şimdiden çıkarmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dinamik riskin boyutuna göre canlı bir süreçtir, yeni dinamikler üretmeye devam edecektir.

Klasik sanayi toplumunda bireyler kendi istikbali ve isteklerinin kaygısıyla meşgul olmaktadır. Geliri, arabası, ailesi, tatili, evi, giyimi, konforu, lüksü vs. Risk toplumunda ise bu kaygılarla meşguliyet ortadan kalkar. Covid-19 salgını bireyin hayatının sonlanmasına dahi sebep olacağından sanayi toplumunun bu kaygıları pandemide arka planda kalır. Sınıflı toplum yapısında eşitlik ideali temelli iken risk toplumunda herkes emniyette olmak istemektedir. İyiye ulaşma yarışı yerini kötüyü önlemeye bırakmıştır (Beck, 2019, s. 71-72). 2020 yılı TÜİK Yaşam Memnuniyet Araştırmasına göre bireylerin mutluluk kaynağının %70.9

ile sağlıklı olmak olduğu tespit edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Önceki yıllarda da sonuç bu orana çok yakındır. Sağlıklı olmak birincil mutluluk kaynağı olduğuna göre küresel bir sağlık krizinin bireyler üzerinde yaratacağı baskı ve kaygının onları olumsuz etkilemesi, mutsuz etmesi çok yüksek bir ihtimaldir. Sağlıklı kalmak, virüse yakalanmamak, yakalansa da çabuk atlatıp eski sağlığına kavuşmak daha önemsenir olmuştur. Beck, sanayi toplumunun itici güç söyleminin; açım. Risk toplumundaki itici güç söyleminin; korkuyorum! İfadesi olduğunu belirtir. Endişe ortaklığının dayanışma getirdiğini, ihtiyaç ortaklığı yerini endişe ortaklığı aldığını belirtir (Beck, 2019, s. 71-72). Salgın herkesi inşa ettiği ortak bir kimlikte buluşturur. Çünkü hepsi riskle karşı karşıyadır. Ortak paylaşılan kader duygusu mevcuttur. Kutuplaşmanın azaltılması için daha uygun bir ortamdır (Bavel vd. 2020, s. 464).

Emniyette olamamak, korku ve kaygı toplumun oluşturduğu alışkanlıkları, kültürü, yaşam şeklini kademe kademe silikleştirir. Emniyette olmak için normal zamanda yapılan kültürel deneyimler askıya alınır. Covid-19 virüsünün yayılımını engellemek amacıyla kültürel bir unsur olan düğün törenleri kısıtlandı. Beraberlik ve dayanışma duygusu veren bireylerin kolektif bir şekilde hayatta mutluluk paylaşım aracı olan düğün merasimleri korkular nedeniyle normale dönene kadar anormal seyirde devam edecektir. Ölüm olgusu ve ritüelleride, insanların bir araya gelmesine vesile olmasından kısıtlanan kültürel unsurlardan biri oldu. Cenaze törenlerine katılım ve cenaze işlemleri rutinleri kısıtlamalar kapsamında değişimler yaşamıştır. Cenaze törenine katılmayanların bu ayrılık anlarını yaşayabilmesi için teknoloji vasıtasıyla uzakta olan yakınlarla uzaktan cenaze katılımları yapıldığı medyaya yansıyan görüntülerle görülmüştür. Farklı toplumlarda aynı davranışlar geliştirilmiştir. Aynı risk kaderine verilen aynı tepkiler diyebiliriz.

Sosyal mekanizmalar, bireylerin doğru olanı yapmasında kılavuzluk eder. Yanlış yapmasından kaçınmasını sağlar. Salgında endişe ortaklığı, toplumsal bir olgu ve davranış değişikliklerine neden olduğu için bir güç olmuştur. Yüzyıllarca birikerek gelen gelenekler virüs ile uygulanmaz hale gelmiştir (Bavel vd. 2020, s. 465). İnsanları bir araya getiren toplumsal unsurlar (düğün, cenaze, sünnet, ulusal ve dini bayramlar, vs.) normal dönemde pozitif anlamlara sahiptir. Hatta bu paylaşımlara katılmayan bireylere de toplum olumsuz anlamlar atfeder hatta dışlar. Sosyal normlara bağlılık ve uygunluk önemsenir. Covid-19 salgını bu anlayışı tam tersine çevirmiş durumdadır. Kamu, bireylerin bu tarz bir araya gelmemeleri konusunda medya aracılığıyla ve uygulamalarıyla uyarmaktadır. Artık makbul olan toplumsal ve kültürel birliktelikler için bir araya gelmek değil bir arada bulunmamak makbul olmuştur. Bireyler içinde bulunduğu kültürün üreticisi ve uygulayıcısı olarak, ilişkilerini içinde buldukları kültür dünyasıyla anlamlandırmaktadır. Kültürlerini uygulayamayan ve deneyimlemeyen bireylerin dünya anlamlandırmasında yaşadıkları engellenmişlik ve belirsizliğin yeni kolektif bir kaygı haline evrilmesi olasıdır.

Zorla yakınlık saldırganlık için bir risk faktörü oluşturur. Aile içi ve yakın akrabalarla ani zorla yakınlık, izolasyon ve karantina ile birleşince duygusal eğilimlerin patlak vereceği bir hal alabilir (Bavel vd. 2020, s. 466). Evde karantinada kalmak, sosyo-ekonomik olumsuzluklar, Covid-19 hastası olmak ve bu süreçle başetmeye çalışmak insanların psikolojilerini ve yakın ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Karantina ve kısıtlama uygulaması ile haftasonları ve akşam 21:00'dan sonra sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. 65 yaş üstüne devamlı sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.

Salgınla mücadele kapsamında öne çıkan sosyal mesafe kavramı yerine fiziksel mesafe kavramını kullanmak bireyler üzerinde algı farkı barındırır. Çünkü sosyal mesafe anlamlı etkileşimlerin sonlandırılması anlamı içermektedir. Fiziksel mesafe kavramı ise insanlar fiziksel olarak ayrı olsalar bile sosyal bağlantılarının mümkün olduğu anlamı barındırır (Bavel vd, 2020:462; Ferreira vd, 2020: 12).

Bireylerin alıştığı toplumsallaşmanın getirdiği kolektif bilinç ve bir arada olmakla ortaya çıkabilecek dayanışma, güven gibi duyguların bir anda ortadan kalmış olması da onların toplumsal benliklerinde yabancılaşma getirdiğini söyleyebiliriz. Çevremizdeki insanlardan akraba cenazelerine katılmadığı için kendilerini suçlu hissetmiş olduklarını duymak, toplumsal normlara uymamanın kendini kötü hissettirdiğini duymak yüksek bir olasılıktır. Bu hisler bireylerin davranışlarının sosyal normlara göre düzenlenmesi nedeniyle anormal olan bu dönemde kendilerini kültürel bir alana konumlayamaması olabilir. Belkide ileride salgın dönemi Durkheim'in anomi (normsuzluk) kavramı referans alınarak anlaşılmasına çalışılacaktır. Salgından önce, çocukluktan beri başlayan sosyalleşme ile toplum içerisinde nerde ne yapacağını öğrenmiş olan birey aidiyet duygusuyla kültürünün hem uygulayıcısı ve hemde devam ettiricisiydi. Şuan ise bu aidiyeti yeterli seviyede hissedemiyor çünkü alıştığı kültürüne uygun toplumsallaşmayı gerçekleştirilemiyor.

İçinde bulunduğu toplumun kültürünü yaşamaktan ziyade endişe ve korkunun dayattığı yeni davranış ve uygulamalara uymak zorunda kalıyor. Salgın sonrası bireylerin sosyalleşmesinde salgın dönemindeki sosyal ilişkilerde mesafeli olmanın etkileri ve farklılıklarına tanık olabiliriz. Yaşanan kültürel şokun etkilerinin talep ve uygulamalara evrildiğini görebiliriz.

Dünya çapında 10 farklı ülkeden (Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Almanya, İspanya, İtalya, İsveç, Meksika, Japonya ve Güney Kore) 700 katılımcı ile Mart ve Nisan 2020 tarihleri arasında Covid-19 Risk Algısı, nicel bir araştırma yapılmıştır. Bu ülkeler kültürel ve coğrafi çeşitliliği nedeniyle seçilmiştir. Risk algılama endeksi tüm ülkelerde yüksek çıkmıştır. Riskin, insanların deneyimlerine, değerlerine ve kurumlara olan güvenine dayanarak sosyal olarak belirlendiği görülmüştür. Ülkelerin sosyo-kültürel özelliklerine göre risk algılama oranları farklı çıkmıştır. Risk algılamasında kültürel çeşitlilik olduğu bulgulanmıştır. Covid-19 virüsü ile doğrudan kişisel deneyime sahip olanlar (testi pozitif çıkanlar veya virüse yakalandıklarını düşünenler) ve daha toplum yanlısı (daha az bireyselleşmiş toplumlar) dünya görüşüne sahip olanların risk algılamaları daha yüksek çıkmıştır (Dryhurst vd. 2020, s. 1003).

Covid-19 Salgını ve Sosyal Eşitsizlik

Riskler, içerisinde her zaman potansiyel bir unsur barındırırlar. Bu riskin meydana gelmesi, sonuç ve zararını somut bir şekilde yaşatmış olması onu bitirmez. Yeni şartlar içerisinde yine potansiyelini var etmeye devam eder. Riskler bu yönüyle hem gerçek hem de gerçek dışıdır. 20. Yüzyılda tehlike olarak görülen risklerden bazıları suyun kirlenmesi, ormanların yok olması, küresel ısınma, buzulların erimesi, yeni hastalık türleri, virüsler vb. 21. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Risk toplumsallaştı, risk küresel bir şekilde herkesi tehdit eden, her mekanda varlığını sürdürmesine rağmen, üzerinde toplumsal düşünme ve düşünce geliştirme eşit seviyede olmadı (Beck, 2019, s. 32). Covid-19 salgını aşırı sanayileşme ve küreselleşme ile beklenen risklerden biridir. Bugün ise bu risk gerçekleşmiştir. Riskler yaşa, cinsiyete, mesleğe, işin niteliğine, eğitime, gelire, beslenme alışkanlıklarına vs. göre farklı kişiler için farklı anlamlar taşımaktadır. Risklerin tehdit ve tehlikelerinin aslında ne kadar da toplumsal olduğuna yakından bakalım.

Salgın, yeni öngörülebilir riskleri de beraberinde getirmiştir. Covid-19 kısıtlamaları kapsamında özellikle emek gücü ile çalışan kişilerin (işyerlerinin kapanması) işten çıkarılması, işsizlik; eğitimde dijitalleşme ile ekipmanları olmadığı için eğitimden faydalanamayan öğrencilerin eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin sonuçları; karantina nedeniyle sosyal yaşamdaki ani değişimlere bağlı olarak bireylerde psikolojik dalgalanmalar; toplumsal değişimler alış-verişin dijitalleşmesi, maske, mesafe, dini ritüellerde kısıtlama, yasaklar, zorluklar toplumda huzursuzluklar yaratmıştır. Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen başlıca kesimler yaşlılar, gençler ve kadınlardır. Yaşlı insanlar, yasaklar nedeniyle evlerinde sürekli bulunmaları gerekir ve sosyal medya kullanma oranları düşük olduğundan dış dünya ile bağlantıları daha zayıftır. Gençler; eğitimlerinde aksama yaşamaları nedeniyle geleceğe yönelik sosyal sermaye birikimleri gerilemiştir. İstihdam sayısında azalma nedeniyle iş bulma süreçleri uzamıştır. Kadınlar; okulun online olması nedeniyle çocukların evde bakımı sürekli hale gelmiş ve ev işçiliği artmıştır (Douglas, Katikireddi, Taulbut, McKee, ve McCartney 2020, s. 2).

Beck, risk toplumunda işsiz kalma riskinin; vasıfsızlarda vasıflılardan daha fazla olduğunu belirtmiştir. Aynı sanayi tesisinde çalışan vasıflı ve vasıfsız çalışanın yaşadığı stres, radyasyon ve sağlığına zarar verecek risklerin bölüşümü eşitsiz bir şekilde iş bölümüne bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu nedenle risklerin tolerans eşiği yukarılara çekilmektedir (Beck, 2019, s. 47). Covid-19 salgını sürecinde emek yoğun çalışanlar iş yerlerinin kapanma veya işten çıkarılma nedeniyle işsiz kalmış; beyaz yakalı, vasıflı çalışanlar bu durumdan onlar kadar etkilenmemiştir. Salgın döneminde işe gitmek zorunda kalan hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye ile çalışanlar, kargocular, market çalışanları, temizlik çalışanları, belediye hizmet çalışanları, sağlık çalışanları, şoförler, gıda ve ilaç sektöründe çalışanlar, hizmet sektöründe çalışanlar; kısaca farklı farklı sektörlerde emek gücüyle çalışanların “iş yeri sağlık için riskli işe gitmeyeceğim” demek gibi bir seçenekleri olmamıştır. Bu durumların bir sonucu ve göstergesi olarak büyük şehirlerde toplu taşımaların salgın sürecinde de normal dönemi aratmayacak dolulukta olduğu medya aracılığıyla görüldü. Sayın ve Bozkurt’un yaptığı araştırmada kendini düşük gelir grubunda tanımlayanların

ekonomik ve sosyal kaygıları ile kötümserlik oranı katılımcıların %90'ına yakındır. Çünkü salgın sürecinde işlerini kaybetmiş ya da kaybetme ihtimali olan bireylerdir. Beyaz yakalı, lisans-yüksek lisans derecesinde eğitim alan orta-üst gelir grubuna dahil bireyler gelecek konusunda iyimser ve işsizlik konusunda daha az kaygı duydukları tespit edilmiştir (Sayın ve Bozkurt, 2020, s. 207).

Eşitsizlik arttıkça sağlık eşitsizliğide arttı. Hayat pahalılığı arttıkça, gelir düzeyi düşük olan bireyler için hayat zorlaşıyor. Yarı zamanlı çalışma artarken, işsiz kalma ve iş yeri kapatmalarıda yükseliyor. Bu durum toplumda yeni bir kriz oluşturuyor (Nytimes, 2020). Amerika şehir merkezlerinde yaşayan Afro-Amerikan, Latin Amerikan ve Amerika yerlileri, beyaz olmayan topluluklar, Covid-19 salgınında daha çok olumsuz etkilendi. Covid-19 salgını kaynaklı ölümlerde genel nüfusa göre Afro- Amerikanlarda daha yüksek seyretti. Irksal eşitsizlik ve sağlık eşitsizliği salgında daha belirginleşti. Covid-19'un eşitsizlik etkisi üzerinde sosyal mesafe uygulamayı engelleyen faktörlerde bulunmaktadır. Statüsü ve ekonomik geliri düşük market çalışanı, sağlık hizmeti çalışanı, toplu taşıma çalışanları olmaları nedeniyle enfekte olmaya daha yakınlardır. Geçim imkanları kısıtlı ve gelir düzeyleri düşük olduğu içinde evde kalma ayrıcalığına sahip değildirlere (Van, 2020, s. 1245).

Kontrol etmek, kontrol ettiğiniz şey kontrolünüzden çıkmadığı sürece anlamlıdır. Kontrolde çıktığı an o artık sizi kontrol etmeye başlar. Covid-19 gibi kontrolden çıkan bir salgında, eşitlikli bir toplumda bireyler güvence ile korunabilir. Birey, işsiz, evsiz kaldığında, hasta olduğunda bu problemlerinin çözülebileceğini ya da karşılanabileceğini bilmesi gerekir. Belirsizlik kontrol edilemediğine göre önlem alınmalıdır. Sosyal eşitsizlikler arasındaki kırılma noktaları sosyal güvence ile güçlendirilmelidir. Salgın küresel olmasına rağmen çözümler yereldir. Ülkeler kendi ekonomik güçlerini sosyal politikalarla tabana yaydığı oranda başa çıkmaya çalışmaktadır. Küresel risklerin etkisi nedeniyle Batı ülkeleri daha otoriter görünüm sergilesede, küresel tehditler karşısında başarısızlar. Güçlü başarısız devletler halini alıyorlar (Ferreira vd., 2020, s. 7).

İnsanların ölümle yüzyüze gelmesi insanlık için ilk değil. Bilim ve rasyonelliğin getirdiği ölçülebilirlik, tahmin edilebilirlik ve kontrol etmenin en yüksek olduğu dönemde salgın nedeniyle insanların ölümle yüzyüze gelmesi kaygı vericidir. Kontrol ettiğimizi düşündüğümüz pekçok şeyide kontrol edemediğimizi fark ettik. Modernleşmenin mutlu insan-mutlu toplum amacı; doğabilimlerinin metodları ile küresel mutsuz bir toplum halini aldı denilebilir. Salgın sürecinde mutlu ve güvenli bir topluma ulaşmak ise daha fazla kontrol, dijital takip anlamına gelmektedir. Beck, risklerin kontrolünün gündelik hayatta baskı yaratabileceği ifade eder. Covid-19 salgın sürecinde artan dijitalleşme, HES kodu, aşı pasaportu gibi uygulamalar bireylerin özgürlük alanını kısıtladığına dair eleştiriler almaktadır. Belirsizlik arttıkça da daha fazla kontrol etme isteğine ihtiyaç duyuluyor. Salgın krizinin getirdiği belirsizliğin aşılması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kontrolü, bireylerin sürekli elektronik gözetimi, teknokratik otoriterlikle birlikte demokrasiye yönelik risklerin oluşumuna yol açabilir (Ferreira vd, 2020, s. 12). Covid-19 küresel salgını, sosyal ve kültürel değişimlerle günümüz toplumlarının risk, bilişim ve gözetim toplumu halini almasına vesile oldu (Bayhan, 2020, s. 821). Salgının bireyleri kontrol ederek son verileceği düşünülüyor belkide sosyal eşitsizlik ve sınıfsal farklar bu kadar yüksek olmasaydı, salgın daha kolay kontrol edilebilirdi. Risk toplumunda geleceği bu yaklaşımla planlamak daha güvenilir bir toplum inşa edebilir.

Riskler, işsizliği tehdit ettiğinden, toplumda huzursuzluk yaratıp, insanları (gençler) sokağa dökebilir (Beck, 2019, s. 46). Pekçok ülkede salgın nedeniyle kısıtlama ve kapatmalar nedeniyle protestolar gerçekleşmiştir. Batı ülkeleri, diğer ülkeler ve ülkemizde şiddeti farklı olmakla birlikte sokağa çıkan ve taleplerini bu alanlarda dile getiren insanlar ve topluluklar görülmeye başlanmıştır. Beck, belirsizliklerin insanları nihayetinde sokağa döküleceğini teorisinde belirtmektedir. Laboratuvarlarda sadece bilim çevrelerinin ilgilenmesi gereken bir olgu gibi bakılan risklerin etkisinin toplumsal olarak bir etkiye ve tepkiye dönüşebileceğini öngörmüştür. Bu öngörüsünün Covid-19 salgın sürecinde ortaya çıktığı görülmüştür.

Risk toplumlardaki katılımcı demokratik bir gelişme içinde bulunurlar. Çünkü riskler ülke sınırlarını aştığından riski yok etmek için dünya toplumu olarak hareket etmek gereklidir. Ulus devlet sınırları, askeri ittifak ve ekonomik birliklerin riski defetmede yetersiz kalacağı söylenebilir. Uygurlik yol açtığı felaketi ortadan kaldırmak için sınırların ötesinde çözümler bulmak zorundadır. Çözüm; uzlaşma içeren konferanslar ile ortak bir yararda buluşup tehlikeyi ortadan kaldırmaktır (Beck, 2019, s. 68-69). Covid-19 salgını

sürecinde ulus devletler kendi içinde ekonomilerini ayakta tutmaya ve virüsü sonlandırmaya çalışsa da uluslarüstü platformlarda görüşmeler yapılmakta ve çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Küresel Covid-19 salgını sonlandırmak için aşının tedarigi ve ülkelere dağılımının nasıl olacağı gündemdeki en sıcak konudur.

Neoliberal devletin girdiği ortaklık biçimleri, küresel bir şekilde sermayeyi korumak için ve meşrulaştırmak için devleti araç olarak kullandı. Riskler, neo-liberal sermaye, devlet koalisyonu ile kurulan iktidarı altüst etmektedir. (Beck, 2019, s. 363). Neoliberal politikaların hızlı ekonomik büyüme getireceği ve kazanımların yoksullar dahil herkese yayılacağına dair inanç Covid-19 salgını ile kendisine bir neden daha ekledi. Çünkü, salgın en fazla yoksulları etkiledi.

Ekonomisi güçlü olmayan ülkeler ekonomi temelli iken, ekonomisi güçlü sanayi ülkeleri büyümenin sürekliliğini garantileme çabası içerisindedir. Covid-19 salgınında güçlü ülkelerde en basit korunma ekipmanlarının, maske, eldivenin olmadığı ve tedariginde sıkıntı yaşandığı görülmüştür. Risk toplumunda mülkün ve paranın değersizleştiğini belirten Beck'in teorisine bir örnektir. Maske virüsten korunurken para virüs karşısında değersizleşmiştir. Para, maskenin tedarigi için önemli bir faktördür. Başka bir ülkeden satın alınabilir. Ancak yaşanan felaket diğer ülkelere maske tedarigi yapamayacak boyutlara ulaştığında para maskeden değersiz olmaya devam edecektir.

Sonuç

Risk toplumu ile ilgili ilk özellik modern toplumun insan eliyle üretilmiş risklerinin insanlara zarar verir hale gelip felaket olarak yaşanmasıdır. Covid-19 salgınının zoonotik virüs kaynaklı olması sebebiyle, insan ürünü imal edilmiş bir risk olmadığı görüşü ile birlikte; nüfus artışı, küreselleşme ile artan sosyal ilişkiler, şehirleşme, doğaya yapılan plansız müdahale, küresel ısınma, fosil yakıt tüketimi, ormanların yok edilmesi, yaban hayatla temasın arttırılması, vahşi hayvanların kötü koşullarda satılması ve tüketilmesi vb. çoklu nedenlerle salgının meydana gelmesinin beklenen imal edilmiş bir risk olduğu kabul edilmektedir. Beck, doğa tehditlerinin kökenleri ve sonuçlarını insanların doğa ile kurduğu yanlış ilişkinin sonucu olarak gördüğünden, toplumsal sorunlar olarak kabul eder. Teoriye göre Covid-19 salgını da imal edilmiş bir risk olarak kabul edilebilir. Beck'in risk toplumu teorisindeki günümüz toplumunun neden risk toplumu olarak nitelenebileceğine yönelik beş tezi de Covid-19 salgını sürecinde yaşanan toplumsal örneklerle çalışmada desteklenmiştir.

Risk toplumu teorisine göre küresel riskin üç ayırt edici özelliği olan mahalsizleşme, hesaplanamazlık, telafi edilemezlik özellikleri Covid-19 küresel salgınında görülmektedir (Ersöz, 2020, s. 536). Yine risk toplumu alt ayrıntıları olarak ele alındığında riskler; mekânsal olarak sınır tanımazlar, zamansal olarak belirsizdir ve toplumsal olarak karmaşık problemler üretir. Covid-19 küresel salgını bu üç alt özelliğide taşımaktadır. Risk toplumu, Covid-19 salgınının sosyal, kültürel ve siyasi yansımalarını anlamak için yararlı bir teoridir. Çünkü Beck'in teorisinden yapılan alıntılardan hareketle verilen güncel örnekler gösteriyor ki küresel salgında yaşananlar teorisinin uygulaması diyebileceğimiz örneklerdir.

Neo-liberal politikaların ürünleri ilerleme, refah, ekonomik büyüme, bilimsel rasyonalizm vb. ile kurduğumuz ilişki insanın özgürlüğünü alıp risk ve zarara vermiş gibi durmaktadır. Modern sanayi toplumunun ekonomi, ilerleme, bilim ile amacı; kirletilmiş hava, su, gıda, hasta insanlar ve belirsizlik içinde kaygılı insanlar olduğunu düşünemeyiz. Ancak geçen yıllarla birlikte dengeler değişti. İnsan kendi eliyle özgürlüğünü bu sefer otoriteye, iktidara değil gözüyle bile göremediği risklere teslim etti. Riskler insanları yöneten ve onların nasıl yaşamaları gerektiği hakkında hiç demokratik olmayan bir tutumla gücünü arttırmaya devam etmektedir. Bunu yaparken teknolojinin gücünden yararlanmayı da ihmal etmemektedir. İnsanlar daha çok gözlenir, daha çok testlerden geçer olmuştur.

Covid-19 küresel bir salgın olduğu için bireyler küresel bir risk kaderinin içindedir. Salgına karşı aldığımız önlem ve verdiğimiz tepkiler evrensel bir benzerlik içermektedir. Virüs hayvandan insana geçmiş olsa da salgını insanlığın toplumsallığı şekillendirecektir. İnsanların kararları, onların risk toplumunun kısa bir ziyaretçisi mi yoksa kalıcı sakinimi olacağını belirleyecektir.

Kaynakça

- Akgül, M., ve Can, E. N. (2020). Risk toplumu bağlamında Covid-19 haberlerine yönelik bir inceleme. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 535-564.
- Akkuş, M. (2020). Koronavirüs ve Covid-19. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(2), 15-20.
- Bayhan, V. (2020). Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği. M. Özer, A. Özer, C. Korkut (Yay. haz.), *Küresel Salgının Sosyolojisi ve Yeni Normal Dönemde Paradigma Dönüşümü* içinde (ss. 815-836). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev. 3.Bs.). İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Yeni Koronavirüs (COVID-19), <http://www.fao.org/2019-ncov/en/> Erişim Tarihi: 24.02.2021.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Gıda Fiyat Endeksi Ocak Raporu, <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>. Erişim Tarihi: 27.02.2021.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Gıda Fiyat Endeksi Şubat Raporu, <http://www.fao.org/turkey/news/detail-news/tr/c/1378903/>. Erişim Tarihi: 13.03.2021.
- Douglas, M., Katikireddi, S. V., Taulbut, M., McKee, M., ve McCartney, G. (2020). Mitigating the wider health effects of covid-19 pandemic response. *Bmj*, 369. 1-6 <https://www.bmj.com/content/369/bmj.m1557> adresinden erişildi.
- Ersöz, A. G. (2020). Covid-19 salgını özelinde Ulrich Beck'in "Risk Toplumu" ile Anthony Giddens'in "Geç Modernite" kavramlarını yeniden düşünmek. *Electronic Turkish Studies*, 15(6). 525-538.
- Dryhurst, S., Schneider, C. R., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., Van Der Bles, A. M., ... ve van der Linden, S. (2020). Risk perceptions of COVID-19 around the world. *Journal of Risk Research*, 23(7-8), 994-1006. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13669877.2020.1758193> adresinden erişildi.
- Ferreira, C. M., Sá, M. J., Martins, J. G., ve Serpa, S. (2020). The COVID-19 contagion-pandemic dyad: A view from social sciences. *Societies*, 10(4), 77. <https://www.mdpi.com/2075-4698/10/4/77> adresinden erişildi.
- Galanakis, C. M. (2020). The food systems in the era of the coronavirus (COVID-19) pandemic crisis. *Foods*, 9(4), 523. <https://www.mdpi.com/2304-8158/9/4/523> adresinden erişildi.
- Gordo, O., C. ve Antó, J. (2020). COVID-19: The disease of the anthropocene. *Environmental Research*, Volume 187(1-3), 109683. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7227607/> adresinden erişildi.
- Koronavirüs Eşitsizliği Derinleştirirken Eşitsizlik Yayılmasını Kötüleştiriyor, <https://www.nytimes.com/2020/03/15/world/europe/coronavirus-inequality.html>. Erişim Tarihi: 02.03.2021.
- Maldonado, A., M. (2020). COVID-19 as a global risk: Confronting the ambivalences of a socionatural threat, 10 (4), 92. doi: 10.3390 / soc10040092
- Sayın, V. ve Bozkurt, V. (2020). Pandemiye küresel kentte yaşamak - İstanbul'un Covid-19 deneyimi. Demirbaş D., Bozkurt V., Yorgun S. (eds.). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, E-ISBN: 978-605-07-0729-8 DOI: 10.26650/B/ SS46.2020.005.
- Sınıf Farkının Etkisi: Koronavirüs Yoksul Semtler ve İlçelerde Daha Hızlı Yayılıyor, <https://onedio.com/haber/sinif-farkinin-etkisi-koronavirus-yoksul-semtler-ve-ilcelerde-daha-hizli-yayiliyor-913987>. Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-202037209#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20%48%2C,y%C4%B1%20%14%2C5%20oldu>.
- Türkiye İş Bankası. (2021). Haftalık Bülten Şubat 2021/5. https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr02_haftalik/2021/EFB_20210201.pdf. Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021) Enflasyon Raporu 2021- I (28 Ocak 2021) <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2021/Enflasyon+Raporu+2021+-+I>. Erişim Tarihi: 01.03.2021./
- Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., ... & Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature human behaviour*, 4(5), 460-471. <https://www.nature.com/articles/s41562-020-0884-z>. adresinden erişildi.
- Van Dorn, A., Cooney, R. E., & Sabin, M. L. (2020). COVID-19 exacerbating inequalities in the US. *Lancet (London, England)*, 395(10232), 1243. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7162639/> adresinden erişildi.
- Vidal, J. (2020). Destroyed habitat creates the perfect conditions for coronavirus to emerge. *Scientific American*, 18. 1-13 <https://dtnetwork.org/wp-content/uploads/2020/04/covid-19-related-to-destruction-of-planet.pdf>. adresinden erişildi.

A Comprehensive Survey of Ecocritical Studies in Turkish Academia Türk Akademiyasında Ekoeleştiri Çalışmaları Üzerine Kapsamlı bir Araştırma

Cenk TAN*

Abstract

Ecocritical theory began to be studied in Turkish academia during the late 1990s by pioneer scholars, Ufuk Özdağ and Serpil Oppermann. However, it was after 2000 that ecocritical studies started to gain popularity among Turkish scholars of the humanities. Although nature-oriented research dates back to earlier times in Turkish academia, research on a wide variety of genres and issues within the scope of ecocriticism created change by a re-evaluation of nature and human relationships. This research aims to provide a comprehensive survey of ecocritical studies of the last two decades, and explore Turkish ecocritical scholarship under two major headings: published books/articles, and unpublished dissertations. The ultimate purpose of this research is to introduce Turkish ecocritical studies to international scholars, to determine the least and most scrutinised ecocritical subfields, and to establish a framework for Turkish researchers of ecocritical theory. This article also strives to become a guide for future Turkish scholars of the humanities who are just stepping into ecocritical theory.

Keywords: Ecocriticism, Turkish academia, ecocritical books, ecocritical articles, ecocritical dissertations.

Öz

Ekoeleştiri kuramı ve buna bağlı çalışmalar Türk akademiyasında 1990'lı yılların sonunda, öncü akademisyenler Ufuk Özdağ ve Serpil Oppermann tarafından çalışılmaya başlanmıştır. Beşerî bilimler alanındaki araştırmacılar arasında popülerlik kazanması ise 2000'li yıllara dayanmaktadır. Doğa temalı edebiyat araştırmaları her ne kadar Türk akademiyasında daha eski yıllara dayanıyor olsa da, ekoeleştiri alanında geniş kapsamda tür ve konular üzerine yayımlar gerçekleşmesi doğa ve insan ilişkilerine yeni bir bakış getirerek değişim yaratmıştır. Bu makale, Türk akademiyasında son yirmi yılda ortaya konan ekoeleştiri çalışmalarına yönelik kapsamlı bir araştırma sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın hedefi Türk ekoeleştiri araştırmalarını iki ana başlık altında mercek altına almaktır: yayımlanmış kitaplar/makaleler ve yayımlanmamış tezler. Çalışmanın nihai amacı uluslararası araştırmacılara Türk ekoeleştiri çalışmalarını tanıtmak, ekoeleştiri alanında en az ve en çok çalışılmış alt alanları tespit etmek ve gelecek dönemlerde bu alanda çalışacak Türk akademisyenler için bir çerçeve oluşturabilmektir. Bu bağlamda, makalenin beşerî bilimlerde araştırmalarını sürdüren ve gelecekte ekoeleştiri alanında çalışmalar yürütecek Türk akademisyenler için bir rehber niteliği taşınması hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Ekoeleştiri, Türk akademiyası, ekoeleştiri kitapları, ekoeleştiri makaleleri, ekoeleştiri tezleri.

Introduction

Ecocritical theory first emerged in Turkish academia in the late 1990s but was more commonly studied after 2000. Pioneer scholars Ufuk Özdağ and Serpil Oppermann introduced the foundations of this theory and greatly contributed to the rise of interest in the field. Many Turkish scholars set their eyes on

*Dr., Pamukkale University, School of Foreign Languages. E-mail: ctan@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2451-3612

ecocriticism as it was a new, intriguing and multidisciplinary area of study which could be applied on a wide variety of genres and issues. As ecocritical theory proved to be innovative with its nature-centered approach, scholars had the opportunity to study works of literature in unique ways connecting texts with the natural sciences, the humanities and other facets of the scientific spectrum. Thus, when compared with other literary theories, ecocriticism appeared to be an appealing, versatile and fresh discovery whose rapid development made it even more compelling for many academics.

This study is an attempt to present a comprehensive survey of ecocritical studies by Turkish scholars of the past two decades. To this end, the research is divided into two main sections: published books/articles and unpublished dissertations, and a selection has been made in order to introduce representative research. Ecocritical books published by Turkish scholars are mentioned in chronological order as they are the most popularly received and well-known publications among the scholarly research. The article and dissertation sections are categorised according to ecocritical subfields. This study's ultimate purpose is not to give a precise account of ecocritical publications of the last two decades, but rather to set forth a general framework of how Turkish scholars responded to this rising trend. The article thus aims to introduce Turkish ecocritical works to international scholars of ecocriticism.

It needs to be stressed that the dissertations deserve the most attention as very few have been published, to date. Unpublished dissertations go unnoticed for the most part. Therefore, I would like to kindly urge the cited scholars in the upcoming pages to publish their dissertations. Moreover, the classification of these dissertations and the data obtained in research are based on the data of the Turkish Council of Higher Education (YÖK). Thus, this research has been conducted according to the search results acquired from the Council of Higher Education's Thesis Center. Hence, it has to be highlighted that the works listed in the dissertations section of this article largely depend on the YÖK internet database.¹ In addition, the research of ecocritical articles is largely based on the Turkish database of academic journals, Dergipark and (Ulakbim) TR index. The article will conclude with findings and inferences from the acquired data revealing the most and least common tendencies in ecocritical studies which may guide future Turkish ecocritical scholarship.

Foundations of Ecocritical Studies in Turkey

At the turn of the millennium, pioneers of ecocritical studies in Turkey, Ufuk Özdağ and Serpil Oppermann published their respective articles, "Sacred Earth at Last: Ecocritical Considerations at the End of the Millennium" (Özdağ), and "Ecocriticism: Natural World in the Literary Viewfinder" (Oppermann). Özdağ argued, "In the midst of our 'Earth-denying' ethical systems, the recent field of ecocriticism—the study of literature with an ecological awareness—is struggling hard to meet the environmental challenge. Finally, towards the end of the millennium, when the environmental crisis started threatening all aspects of life, literary criticism permitted the entry of environmental concerns within its scope" (Özdağ, 1999, pp. 41-42). Oppermann declared the necessity for a broad theoretical approach in examining the interconnections of literary and scientific phenomena, and stated that, ecocriticism adopts "an earth-centered approach to literature" as well as an ecological approach to literary critique (Oppermann, 1999, pp. 30-31). Özdağ and Oppermann not only introduced ecocritical theory to raise interest among Turkish scholars, but also set the basis of a fundamental framework for upcoming research.

Özdağ introduced American nature writing to the Turkish reading public with her book, *Literature and the Land Ethic: Leopoldian Thought in American Nature Writing* (2005) (in Turkish) and with her translations of major nature writing classics, *A Sand County Almanac (Bir Kum Yöresi Almanacağı)* and *Desert Solitaire (Çölde Tek Başına)*. Özdağ introduced the term "doğa yazını" for nature writing texts in Turkish, to distinguish such prose texts of nature exploration from the more inclusive term, environmental literature ("doğa edebiyatı").² Drawing from her expertise on nature writing texts, Özdağ's publications focused on bridging the divide between literature, the social sciences, and the environment, such as her article, "The

---

¹ Some of the dissertations have not been granted open access on the web.

² For the use of the terms, see Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce* (2005).

Turning of the Tide: The Evolution of Ethics and Contemporary Moral Considerations Regarding Nonhuman Entities in American Literature,” (2005) in which she connected environmental literature to cognitive ethology, a milestone in animal studies.³ Özdağ’s “An Essay on Ecocriticism in ‘the Century of Restoring the Earth’” published in the Ecocriticism issue of the *Journal of American Studies of Turkey* (2009) discusses recent developments in ecocritical studies in the United States with projections for a “Turkish Ecocriticism.”⁴ Özdağ expresses her aspirations for future Turkish scholars of ecocriticism and writes: “I envision a new Turkish ecocriticism that will light the fire for a nature writing mania in our country, for ‘narrative expressions’ of local lands tell us best ‘what constitutes an environmental value’” (Özdağ, 2009, p. 140). In short, Özdağ not only stresses the significance of ecocritical studies around the world, but also discusses why ecocriticism came to Turkey so late, and encourages a Turkish ecocritical scholarship with strong ties to Turkish literary and cultural heritage, such as an earth-friendly shaman past.⁵

Oppermann’s work, on the other hand, ranges from postmodern fiction’s capacity of raising environmental awareness⁶ to “material ecocriticism” and to “posthuman ecocriticism.” Arguing that the material turn is becoming an important paradigm in environmental humanities, in a joint study with the Italian ecocritic Serenella Iovino, Oppermann introduced new ways to analyse language and reality, human and nonhuman life, mind and matter, and refuted the long-held idea that storytelling is an exclusively human practice. Oppermann’s and Iovino’s material ecocriticism, as a new subfield from the third wave of ecocriticism, holds the expressiveness of material agencies, underlining that the world shared by humans and nonhumans is articulate and filled with stories. Oppermann has published extensively on ecocritical theory with special emphasis on the material turn in environmental humanities. In a 2008 article, entitled, “Seeking environmental awareness in postmodern fictions,” published in *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, Oppermann professes that the influence of postmodern literary discourse on transforming our cultural, social, political, and economic links with biotic communities to more ecologically sustainable interactions is highly crucial in terms of the future sustainability of the planetary ecosystem (2008, p. 251). In 2010, Oppermann published, “The Rhizomatic Trajectory of Ecocriticism” in *Ecozon@*. This article contemplates that ecocriticism takes its strength from “diversity, multiplicity, and heterogeneity”, to add to the list of postmodern characteristics, plurality, situatedness, contextuality, and the subversion of unified categorizations and master narratives are also included (2010, pp. 19-20). The article concludes by affirming that Postmodern ecocriticism has the potential to reconstruct and change current thought’s multipolar vistas in order to form a new cognitive paradigm. It promotes a practice that values both variety and holism without conflating the two (2010, p. 20).

Thus, Özdağ and Oppermann provided significant guidance to Turkish academia by elucidating ecocritical literary theory to fellow scholars and defining its subject matter along with its scope. This would mark the beginning of a new era of scholarly research for literary studies. Each scholar published academic articles in peer reviewed journals in Turkey and abroad, on ecocriticism, and on the dynamic interconnections between ecology and literature. In the subsequent years, Özdağ founded the Land Ethic Research and Application Center⁷ at Hacettepe University (2014), dedicated to the land restoration legacy of renowned conservationist and nature writer, Aldo Leopold. Oppermann, on the other hand founded the

³ This research is a scrutiny of the cognitive lives of horses in the nonfictional works of Edward Abbey (“The Moon-Eyed Horse” in *Desert Solitaire*) and Alice Walker (“Am I Blue”). In this work, Özdağ states, “In time, ethology will secure the extension of ethics to the nonhuman world, and thus, cruelty to animals will become a topic for ethical considerability. Walker’s and Abbey’s texts on animal minds and emotions, in which they willingly embrace scientific ideas of their day, are significant in view of their contribution to the research of ethologists and to environmental ethics” (Özdağ, 2005, p. 135).

⁴ The Ecocriticism issue of *JAST* (2009) is guest edited by Ufuk Özdağ and Scott Slovic.

⁵ See Batur and Özdağ on “shamanism,” in “Novelist as Eco-Shaman,” published in *Routledge Handbook of Ecocriticism and Environmental Communication*, pp. 326-338.

⁶ The reference is to Oppermann’s article, “Seeking Environmental Awareness in Postmodern Fictions” (2008), published in *Critique: Studies in Contemporary Fiction*.

⁷ For further information: <http://www.topraketigi.hacettepe.edu.tr/>

Environmental Humanities Center⁸ at Cappadocia University (2019) which has been inspiring scholarly work on Turkish and international ecocriticism through various activities including the journal, *Ecocene*.

Promoting the Theory: Ecocritical Books by Turkish Scholars

Books have always had a pivotal mission of introducing, promoting and even popularising new movements and tendencies in literature and the academy. The public opinion tends to display little interest in academic articles and dissertations. Therefore, articles and theses are generally studied among narrow academic circles and scholarly networks. Books, however, possess a very significant function within publications as they form bridges between the academia and the public; books transfer scholarly research to the popular opinion and the people. Since the early 2010s, a rising interest in ecocritical research in Turkey led to books/edited books with the effect of introducing ecocritical theory to the Turkish reading public. *The Future of Ecocriticism: New Horizons*, edited by Oppermann, Özdağ, Özkan, and Slovic, is a versatile account of ecocritical articles by international scholars of ecocriticism. While presenting an overview of ecocritical theory, the book also concentrates on Turkish perspectives and offers a wide variety of nature-related issues from around the world. It ends with a “Roundtable Discussion on Ecocriticism” of the editors of the volume, where Özdağ declares the following:

I sincerely believe that now what the world needs is another Bauhaus ideology to conceive, create, and to rebuild the world, to restore the countless damages that have been inflicted on the earth. To make a long story short, I see in the future of expanding ecocriticism its leap out of the English departments, into a discipline in its own right, such as the evolution of Human Rights Studies and Women’s Studies Programs across the world. (2011, p. 476)

Hence, Özdağ delivered her aspirations for ecocritical studies in Turkey and emphasised the need to impact land restoration. Özdağ also coined and laid the groundwork of “restoration ecocriticism” as a new ecocritical subfield to study literary and cultural texts with land/water restoration practices or projections, to impact ecosystem restoration.⁹ Following this edited collection, two more books were published with the mission of introducing ecocriticism to the general public. In 2012, *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat (Ecocriticism: Environment and Literature)* was published under the editorship of Serpil Oppermann. This book’s main purpose is to present ecocriticism to Turkish readers and to offer critical scrutinies of literary works belonging to Turkish and international authors. The book provides a comprehensive account of ecocritical essays and is comprised of nine sections along with a roundtable discussion. At the concluding remarks of this discussion, it is argued that:

Ecocriticism has become commonly dealt with in literary studies and has provided an infrastructure in raising awareness for an ecological consciousness. In our country, it is imperative to ensure that nature and literature studies become widespread, to teach ecocriticism courses at Universities and to remind people of the ecological values in our culture. (Oppermann, 2012, pp. 421-422)

---

⁸ For more information: <https://ehc.kapadokya.edu.tr/>

⁹ On the significance of “ecological restoration in other parts of the world” (p. 120) and on projections for wetland restoration in Hatay, Turkey, see Özdağ, “Keeping Alive the Memory of the Amik: Environmental Aesthetics and Land Restoration,” pp. 118-135. On the groundwork of “restoration ecocriticism,” see Özdağ, “‘Evrin Orkestrasının Trompeti’ Turnalar: Bir Restorasyon Çevreci Eleştiri Uygulaması” pp. 137-149; also see Özdağ, “Feeling Like the Colorado River: A Groundwork for Restoration Ecocriticism.” <http://dx.doi.org/10.22559/folklor.2073>

Oppermann edited another book with Greta Gaard and Simon C. Estok in 2013 with the title *International Perspectives in Feminist Ecocriticism*. This international work includes four sections and mainly concentrates on feminist ecocritical theory. In its foreword, Linda Hogan states that the book provides a firmer, more stable foundation for the field and the various weeds in the garden. New information is provided in new chapters on ecofeminist critique, animal studies, diverse global cultures, and human reinventions (Gaard, Estok and Oppermann, 2013, p. xvii).

Özdağ published *Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat (Introduction to Environmental Criticism: Nature, Culture, Literature)* in 2014, in which she suggested an overview of the first and second “waves” of ecocriticism exemplifying the waves with Turkish authors,¹⁰ and expressed her vision concerning the future of ecocriticism in Turkey. Özdağ articulated that in the west, “ecocriticism started with the utmost humanist purpose of saving nature. [...] This goal is achieved through disseminating ecocritical studies on influential work to society, and western examples are exemplary for Turkey and other nations. But, perhaps, Turkish ecocritics with deep connections to our *toprak ana* may create the new horizons that the west may look up to” (2014, p. 141).

Also in 2014, Serenella Iovino and Serpil Oppermann published their edited collection, *Material Ecocriticism*. This edited book seeks to “expose the ways in which material ecocriticism can be theorized” (Iovino and Oppermann, 2014, p. 12). The book also provides essential insights on material ecocriticism and its relation to literary works. Oppermann also published the edited collection *New International Voices in Ecocriticism* (2015). This book comprises articles by twelve authors with a foreword by Scott Slovic and an afterword by Greta Gaard. Oppermann purports that these essays:

Represent the internationalizing trend in ecocriticism, and are, therefore, a valuable contribution to an increasingly global conversation within the field of environmental humanities. But, different from other collections, the essays here are written by the field’s emerging scholars from around the world. (2015, p. 9)

Ufuk Özdağ and François Gavillon published the edited collection, *Environmental Crisis and Human Costs* in 2015. The book highlighted the impact of global environmental devastations on human health, as reflected in literary texts. In 2017, Meliz Ergin from Koç University published *The Eco-poetics of Entanglement in Contemporary Turkish and American Literatures*. Ergin maintains that the book “examines natural-social, material-discursive, and human-nonhuman entanglements” to bring to the fore a type of relational ontology and ecopolitical knowledge that emphasises the co-existence of many species (2017, p. 1). What makes this book unique is the fact that Ergin takes a comparative approach in the critical reflection of ecological notions and theories that emerged within different waves. Following Ergin’s inquisitive book, a particularly unique book was published in 2019 by an American scholar residing in Turkey. Kim Fortuny published *Animals and the Environment in Turkish Culture: Ecocriticism and Transnational Literature*. The book deals with various issues related to land and animals within the scope of Turkish culture and literature. Fortuny looks into ecocritical matters in the works of renowned Turkish authors such as Nâzım Hikmet and Ahmet Hamdi Tanpınar. In its introduction, the author contends that this book highlights the often tense relationship that exists between landscapes and cityscapes. It also strives to manage the different voices that comprise the book’s polyphonic universe, some Turkish, some North American, some literary, some theoretical, through inclusion (Fortuny, 2019, p. 1). Thus, Fortuny’s work offers captivating ecocritical outlooks on Turkish literary works from an American scholar’s perspective. Finally, *Animals, Plants, and Landscapes: An Ecology of Turkish Literature and Film* was published in 2019 under the editorship of Hande Gurses and Irmak Ertuna Howison.

¹⁰ For the first and second waves, Özdağ presented the works of nature writer Hikmet Birand and novelist Yaşar Kemal, respectively, with Birand’s *Anadolu Manzaraları* [Anatolian Landscapes] and Kemal’s *Deniz Küstü* [The Sea-Crossed Fisherman] and *Denizler Kurudu* [The Seas Dried Up] as models. For Kemal’s *The Sea-Crossed Fisherman* and *Denizler Kurudu* (on marine ecosystem devastation in the Turkish seas), also see Özdağ’s ecocritical article, “For the Health of the Sea: In Search of an Expansive ‘Land Ethic’ in Turkish Maritime Literature” (2013), pp. 5-30.

The rising trend in ecocritical books continued in 2020. Onur İnal and Ethemcan Turhan's book, *Transforming Socio-Natures in Turkey: Landscapes, States and Environmental Movements* from a Turkish perspective, investigates the consequences of economic and political developments on the environment. Another edited book by Ufuk Özdağ and Gonca Gökalp Alpaslan, *Anadolu Turnaları: Biyoloji, Kültür, Koruma (Anatolian Cranes: Biology, Culture, Conservation)*, is an account of highly endangered cranes of Turkey, with contributions from international crane specialists, as well as crane representations in Turkish and world literatures. Serpil Oppermann and Sinan Akıllı co-edited *Turkish Ecocriticism: From Neolithic to Contemporary Timescapes*. This book examines Turkish cultural and literary traditions while also considering environmental challenges, morals, and attitudes. The editors point out that *Turkish Ecocriticism: From Neolithic to Contemporary Timescapes* strives to combat capitalocene-based anthropocentric consciousness, which deteriorates environmental issues, by resurrecting old ties between humans and nonhuman habitats from Neolithic Anatolia to modern Istanbul (Akıllı and Oppermann, 2020, p. 7). All in all, in general, published books pertaining to Turkish ecocritical scholarship are satisfying and promising but nonetheless, there remain further issues to be covered as specified by Meliz Ergin that Turkish ecocriticism has yet to go into the following topics in depth: "climate crisis, drought, food insecurity, environmental migration, energy politics, nuclear power, air and water pollution, environmental health, infrastructure development, and ecotourism" (2020, pp. 55-56).

Early Ecocritical Articles, and Responses to Subfields by Turkish Scholars

Many articles have been published by Turkish scholars since the 2000s having associations with various subfields of ecocriticism.¹¹ Ufuk Özdağ's "Ecocriticism through Ecotheology: A White Heron Reconsidered" (2003) and Dilek Bulut's "An Ecocritical Analysis of George Orwell's *Coming Up For Air*" (2005) are some of the earliest examples, providing alternative readings of American texts from an ecocritical approach. Dilek Bulut's "Environment and Literature: Ecocriticism as a New Literary Theory" ("Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri"), (2005, *Littera Edebiyat Yazıları*, 17: 79-86); Serpil Oppermann's "Body Politics in Nature Writing" ("Doğa Yazınında Beden Politikası,") (2006, *Littera: Edebiyat Yazıları*, 18: 75-85); Türkan Kuzu's "Developing Environmental Awareness in Children with Aytül Akal's Tales" ("Aytül Akal'ın Masallarıyla Çocukta Çevre Bilinci Geliştirme") (2008, Selçuk University, *The Journal of Institute of Social Sciences*, 19: 327-339); Ufuk Özdağ's "The Importance of Literature in Ecology-Based Nature Education" ("Edebiyatın Ekoloji Temelli Doğa Eğitiminde Önemi") (2008, *Ekolojik Okur Yazarlık: Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Amanoslarda Doğa Eğitimi*. Ed. Y. Ergun, S. Yalçın-Özdilek, H. Pamir. Hatay: Mustafa Kemal University Press), Ufuk Özdağ's "Reading Yaşar Kemal's The Sea-Crossed Fisherman in the Year of the Dolphin." (2008, *Concentric: Literary and Cultural Studies*, 34.1: 45-74), are some of the ecocritical works in this period. In 2010, the 3rd International Turkish Studies Symposium was held at Hacettepe University's Institute of Turkish Studies. The proceedings of the symposium¹² was published the following year as a comprehensive book covering various topics on Turkish studies in a multidisciplinary context. One specific ecocritical article penned by Ufuk Özdağ and Gonca Gökalp Alpaslan, "A New Field in Turkish Studies: Ecocriticism" ("Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri") provides an overview of ecocritical studies in the West and argues that ecocriticism is more often dealt with in the English speaking countries but that this condition is gradually changing (2011, p. 647). Moreover, the study also highlights the significance of nature in the Turkish cultural and literary tradition with examples from Turkic writings and sagas, such as the "Orkhon Inscriptions" which, as the first written source of Turkish literature, reflect "how engaged Turkish art and literature is with nature" (2011, p. 647).

Many ecocritical articles have been published by Turkish scholars, including associations with various subfields of ecocriticism. Exploring interconnections between women and nature, feminist ecocriticism retains its popularity among scholars in Turkey. In 2019, independent scholars, Hacı Özdemir

---

¹¹ These early publications are too numerous to list here.

¹² The proceedings can be accessed from: <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt2.pdf>

and Duygu Aydemir published, “A General Evaluation on Ecological Feminism/Ecofeminism: Conceptual Analysis, Historical Process and Types”. The researchers posit that the article: “aims to address the origins of ecofeminism” and the probable changes it will experience in the future (Özdemir and Aydemir, 2019, pp. 261-262). Gamze Güzel from Istanbul University published “The Analysis of Halil Babür’s Play ‘Kasap’ Using an Ecofeminist Approach”. This article portrays an apocalyptic world where disaster takes place due to environmental reasons and wipes out all animals. Accordingly, the animals become “an ‘absent referent’ in the livestock industry” as human beings are placed in their position. (Güzel, 2020, p. 83). Cenk Tan also provided contributions to the ecofeminist canon by publishing “An Ecofeminist Study of the Anthropocene Age in David Mitchell’s *Cloud Atlas*,” an ecofeminist critique of the anthropocene in Mitchell’s postmodern work of fiction.

A new subfield for ecocriticism, restoration ecocriticism,¹³ is currently promoted by Özdağ with her publications such as “Feeling Like the Colorado River: Laying the Groundwork for Restoration Ecocriticism,” and “Cranes Are the ‘Trompets in the Orchestra of Evolution’: A Restoration Ecocriticism Approach” (in Turkish). This approach might soon attract the attention of ecocritical scholarship as ecological restoration movement and land restoration policies are gaining momentum across the world.¹⁴

Ecocriticism has also been analysed and associated with global economies and capitalism. Sezgin Toska published an article analysing ecology and environmental concepts in the context of ecocritical and capitalistic discourses. In this study, Toska concludes that in capitalist discourse, the notions of ecology and environment are used interchangeably, in some cases deliberately and in others involuntarily “wishing to control its own enemy creating it itself” (2013, p. 233). The detrimental relationship between nature and capitalism has been expressed in Jason W. Moore’s notion of “Capitalocene”. Additionally, Burcu Kayışçı Akkoyun explores the connections between the natural environment and urban environments, as well as global capitalism’s negative influence on “socially, legally, and economically disadvantaged communities in Karen Tei Yamashita’s *Tropic of Orange*” (2020, p. 244). Akkoyun maintains that Yamashita highlights the continued devastation caused by the Capitalocene attitude that affects humans, non-humans and all living entities (2020, p. 253). Finally, Sezer Sabriye İkiz and Cenk Tan have outlined and discussed depictions of the Capitalocene in Caryl Churchill’s plays. The authors unveil “Churchill’s theatre as a theatre of the Anthropocene” and the playwright’s critique of capitalism in order to develop environmental awareness in British culture and public opinion (Sabriye İkiz and Tan, 2021, pp. 113-114).

The subfield of postcolonial ecocriticism has also been taken up by Turkish scholars. In 2020, Adnan Barış Ağır published, “Intertwined Destinies: Colonization of Indigenous Peoples and Environment in V.S. Naipaul’s *In a Free State*” which examines the postcolonial ecologies in indigenous peoples. The scholar concludes that colonization resulted in catastrophe for indigenous people and their lands facing “deforestation and overexploitation of their lands and resources for capitalist industrialization” (Ağır, 2020, p. 309). In a similar manner, Cenk Tan also contributed to this subfield with his “Between Green Paradise and Bleak Calamity: *Elysium & Avatar*” which applies postcolonial ecocriticism to two canonical science fiction films.

Like postcolonial theory, ecocriticism has also been linked to posthuman theory. Sinan Akıllı produced, “Henry Rider Haggard’s Posthumanist Eco-consciousness” where he elaborates on Haggard’s posthumanist eco-consciousness with reference to his fiction and avers that a new appreciation for Haggard’s literary and intellectual legacy would demonstrate how his works are still relevant and beneficial in our day and age (Akıllı, 2020, p. 1). In this article, Akıllı presents a successful combination of posthuman theory and ecocriticism.

¹³ The term “restoration ecocriticism” was coined by Özdağ in her article “An Essay on Ecocriticism in ‘the Century of Restoring the Earth’” (2009, p. 140). In this article, Özdağ made a call for this subfield which aspires to concentrate on “restoring damaged lands” (2009, p. 140).

¹⁴ In “A Roundtable Discussion of Ecocriticism,” Özdağ shared her aspirations for the future of Turkish ecocriticism indicating, “There are hundreds of diminished areas in Anatolia that need to be taken up by Turkish ecocriticism so that recovery efforts can possibly take place. A restoration ecocriticism I’m talking about has the potential to transform the field.” See Oppermann, Özdağ, Özkan, and Slovic, Eds. *The Future of Ecocriticism: New Horizons*, p. 461.

Moreover, lots of scholars have combined ecocriticism with poetry. Eco-poetry has become a popular topic of analysis in the recent years. Dilek İnan and Merve Nur Boldan wrote “An Ecocritical Reading of Ted Hughes’s Hawk Roosting”. In brief, İnan and Boldan’s study maintains a close reading of Hughes’ poetry largely based on the interdisciplinarity of ecocritical theory (İnan and Boldan, 2018, p. 56). Another study on eco-poetry was penned by Meliz Ergin and Özen Nergis Dolcerocca, entitled “Ecocritical Approaches to Literature: Eco-poetry and Elif Sofya” where they highlight the significance of ecocriticism for contemporary Turkish literature (2016, p. 298). This article is a valuable contribution not only because it focuses on Turkish literature, but also due to its ecocritical interpretation of the genre of poetry. The article’s objective is to put emphasis on eco-poetry and the tradition of eco-poetics, and provide an eco-poetic reading of modern poet Elif Sofya’s work, *Dik Âlâ* (2016, p. 298). In addition, Turan Özgür Güngör published, “Vengeance of Nonhuman Beings: An Ecocritical Reading of Samuel Taylor Coleridge’s work, ‘The Rime of the Ancient Mariner’” where he argues that Coleridge cautions readers that people’s greed and contempt for natural things will lead to irreversible calamities. He encourages people to love, respect, and learn to coexist with other nonhumans in the planet (Güngör, 2020, p. 370). Finally, in 2021, Melis Mülazımoğlu wrote: “Eco-poetics of Charles Olson: An Ecocritical Study on ‘The Kingfishers.’”

Besides eco-poetry, ecocriticism has also become a widely preferred theoretical framework for the domain of cinema. In 2018, Aygün Şen published a research article with the title, “Ecological Justice and Ecocriticism in Science Fiction Cinema” which scrutinises science fiction films that put system critique and environmental justice at the heart of the plot. Selected films have been examined in terms of social and environmental justice, nature/culture duality, colonialism, and societal concerns from an ecological perspective (Şen, 2018, p. 32). Ahmet Emin Bülbül, on the other hand, published “Greener: On Ecocinema Theory” in *Sinecine: Journal of film studies* in 2015. Presenting an alternative outlook on film studies, Bülbül indicates that in light of post-2010 research, this article investigates the potential of an interaction between ecology and cinema in the context of ecocinema theory, breaking from ecocriticism founded in literary theory (2015, p. 7). Thus, the article’s ultimate purpose is to “form a bridge between Turkish cinema studies and ecocriticism” through the analysis of Solar Cinema (2015, p. 7).

In 2018, Başak Ağin published a material ecocritical analysis of Seth Boyden’s animated film *An Object at Rest*. Ağin offers insight on how animated films with ecological concerns might “use the stone’s story-telling characteristics as ‘heuristic strategies’ to discuss human-nature relations in a posthuman context” (2018, p. 27). Furthermore, in a recent publication with an earth scientist, Cemal Saydam, Ufuk Özdağ proposed a cross-disciplinary collaboration of ecocritics and scientists, for a more inclusive ecocriticism that would reach the general public. Their article “The Traces of Gaia in the Gavilan: Reconsiderations for a Planetary Land Ethic in the Encounter of an Ecocritic and an Environmental Scientist” takes up dust transfers to Sierra Madre Occidental as an exemplary case for a self-regulating Gaia, drawing from both nature writing and scientific data (Saydam and Özdağ, 2020, p. 178). Saydam and Özdağ’s article mainly concentrates on empirical ecocriticism which is a subfield that conveys an empirical-based scrutiny of environmental narratives. In addition, “animal studies” is another subfield that is studied in connection with ecocriticism. Sinan Akıllı mostly focuses on horses and his article, “‘Ride and Tie’: Looking at Horses in the English Novel through Posthuman Eyes” examines and exhibits the ‘narrative agency’ of live horses using five English novels produced between the Industrial Revolution and the end of the Victorian era, from a posthumanist critical perspective (Akıllı, 2018, p. 931). To conclude, in 2020, Meliz Ergin published the exemplary article, “Ecocriticism in Turkey,”¹⁵ which contributed to this research and to Turkish ecocritical scholarship.

At last, I would like to take this opportunity to make an appeal to Turkish authors and editors of journals to publish special issues on ecocritical, ecological and nature-oriented scholarly research. The newly emerging *Ecocene: Cappadocia Journal of Environmental Humanities* is an initiative which brings together scholars from all over the world to freely share their insights without disciplinary limitations. To that end, I would like to make a call for the establishment of new journals solely devoted to the field of ecocriticism/environmental humanities. The essential need for more ecocritical journals in the Turkish

---

¹⁵ For detailed information: <https://ecozona.eu/article/view/3489/4455>

academia is evident as more authentic research is required both in Turkish and English in order to raise awareness to ecological issues and to create a difference in our society. Additionally, scholars could also publish more authentic ecocritical research articles in international journals around the globe.

An Unpublished Asset: Ecocritical Dissertations by Turkish Scholars

Ecocritical dissertations in Turkish academia go back to the 2000s but it is after 2010 that ecocritical dissertations experienced a boost in Turkey. These theses focused on a wide variety of ecocritical subfields. One of the most prominent subfields is ecofeminism which scrutinises nature in direct connection with women's issues. In 2011, Sultan Demir earned her MA degree with her thesis, *Ecofeminist Themes in American Women's Novels* from Dokuz Eylül University's department of American culture and literature. In her study, Demir employs ecofeminist theory to three women writers' works: Margaret Atwood's *Surfacing*, Marge Piercy's *Woman on the Edge of Time* and Ursula K. Le Guin's *Always Coming Home*. Demir contends that the three before mentioned women authors expose the "connection between patriarchal societies and degradation of nature" (2011, p. 60). In 2015, Neşe Şenel wrote *An Ecofeminist Reading on Margaret Atwood's the Handmaid's Tale and Starhawk's the Fifth Sacred Thing*. Şenel disputes that the fictions are centered around women and their status in the society and unless the society does not refrain from patriarchy and hierarchy, "environmental crisis and gender-based discrimination" will last indefinitely (2015, p. vi). Following this study, in 2017, Behiye Çelik Karahan defended her dissertation entitled, *An Ecofeminist Reading of William Shakespeare's The Winter's Tale and As You Like It* at Erciyes University. In addition, in 2018, Tuba Ünlü wrote her MA thesis, *The Fall of Civilization: An Eco-critical Analysis of Ursula K. Le Guin's the Word for World is Forest and William Golding's Lord of the Flies* at Yaşar University's department of English literature. Ecofeminism retained its popularity in 2020. Yasaman Gonagova wrote her dissertation entitled, *An Evaluation of Three Novels in Buket Uzuner's 'Tabiat dörtlemesi' Series in the Context of Ecocriticism* at Samsun Ondokuz Mayıs University's department of Turkish literature. In the same year, at Ege University's department of English literature, Neslihan Köroğlu Çallı defended her PhD with the study, *Shakespeare Retold: Contemporary Visions of the Bard*.

Apart from ecofeminism, eco-consciousness, ecological ethics and environmental justice are also subfields that have been widely covered by Turkish researchers. In 2010, Özge Parlak Temel wrote her MA thesis, *The Nature Element Emphasized in Stefano Benni's "Margherita Dolcevita" and "Terra!" in the Light of Ecocriticism and the Writer's Environmental Notions* which was defended at Ankara University's department of Italian literature under the supervision of Nevin Özkan. Temel contemplates that literary works embrace the particular mission of ecological awareness which "combats the previously-held belief of a homo-centric universe" (2010, pp. 122-123). In brief, Temel presents an intriguing study on Stefano Benni's novels based on ecological awareness. In 2012, Ayşe Çiftçi (Şensoy) earned her MA degree from Erciyes University with her dissertation entitled, *Anglo-American and Anatolian Attitudes towards Nature in the Twentieth Century: Ecocritical Analyses of "The Grapes of Wrath" by John Steinbeck, "Coming up For Air" by George Orwell, "The Pomegranate on The Knoll" by Yaşar Kemal and "The Tortoises" by Fakir Baykurt*. The author employs environmental ethics, in specific, Aldo Leopold's land ethic to the before mentioned novels. In 2014, Özge Aksoy wrote her thesis, *The Awareness of Nature in Oktay Rifat's Poetry: An Ecocritical Approach* at Hacettepe University's department of Turkish literature under the supervision of Gonca Gökalp Alpaslan. Aksoy carries out a perusal of environmental consciousness in Oktay Rifat's poems (2014, p. iv). Finally in 2016, Nurdan Yurdusev earned her MA degree with the study, *Scrutinizing Environmental Ethics in the Works of Gene Stratton Porter as a Prototypical Ecocritic and Analysis of A Girl of The Limberlost and Freckles in the Light of Ecocriticism* from Atatürk University's department of English literature. Furthermore, in 2019, Erden El defended his PhD with his *Slow Violence in Contemporary American Environmental Literature: Richard Powers's Gain, Ann Pancake's Strange As This Weather Has Been, and John Grisham's Gray Mountain* under the supervision of Ufuk Özdağ.¹⁶ Erden El mainly relies on a third wave ecocriticism, in specific, combines

¹⁶ This dissertation is published by Cambridge Scholars Publishing (El, 2020, p. 3).
<https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-5771-0-sample.pdf>

slow violence with an environmental justice approach (2019, p. viii). Additionally, environmental justice ecocriticism is a relatively new concept that is on the rise in the recent years. At Hacettepe University, Mustafa Eray Eren wrote, *American Radical Environmental Fiction: Deep Ecology and Eco-Defense in Edward Abbey's The Monkey Wrench Gang, Paul Chadwick's Concrete: Think Like a Mountain, and T.C. Boyle's A Friend of the Earth* with the guidance of Ufuk Özdağ. Eren's work examines the radical environmentalist characters by Abbey, Chadwick, and Boyle and their struggle to maintain justice in their endeavour to construct a better world (2019, p. v).

Moreover, ecocritical studies have often been affiliated with capitalism as a perpetrator of nature. One of the first dissertations in this context was written by Turan Özgür Güngör in 2013 who defended his PhD with his thesis, *Ecocritical Study of Daniel Defoe's Robinson Crusoe, Charles Dickens's Hard Times and Graham Swift's Waterland* under the supervision of Mukadder Erkan at Ataturk University's department of English literature. Güngör emphasises that humans have forgotten being a part of nature and have set themselves apart from nature by converting it "into a mere commodity that is bought and sold in markets" (2013, p. 192). In addition, Güngör argues that people's apathy to crimes against environment is mostly due to anthropocentrism and androcentrism (2013, p. 192). Likewise, in 2016, Aygün Şen successfully defended her PhD degree with her dissertation, *Ecocriticism in Popular Cinema: "Avatar" and "Hunger Games"* at Marmara University's department of Radio, Television and Cinema. Şen scrutinises the cultural sources of the environmental destruction and the function of cinema studies on "changing misdetections on nature and increasing human ecologic consciousness" (Şen, 2016, p. ii). Lastly, Fatma Aykanat concluded her PhD under the guidance of Serpil Oppermann with her thesis, *The British Climate Change Fiction in the Age of the Anthropocene: Ecocritical readings of J.G. Ballard's The Drowned World, Maggie Gee's The Ice People and Ian Mcewan's Solar*. The author asserts that her study: "discusses the Earth's entrance into a new geological epoch, the Anthropocene" and relates the human-caused climate change to specific examples of British climate fiction (Aykanat, 2018, p. viii). Aykanat determines that capitalism is the major responsible for the anthropocene. Thus, these scholars not only confirmed capitalism's involvement in the damaging of the environment but also stressed the immense scope of its impact in the harming of nature.

Furthermore, deep ecology and social ecology are other subfields that gained ground in ecocritical dissertations. In 2019, Ayşe Şensoy earned her PhD with her work *Eco-Bakhtinian Explorations in Anglo-native Selected Novels*. Şensoy applies a deep ecological analysis to the selected novels of Jeanette Winterson and Linda Hogan and combines this analysis with Bakhtinian theory (Şensoy, 2019, p. iv). Şensoy mainly conducts theories pertaining to the first wave of ecocritical theory, in particular, Arne Naess' deep ecology. The following dissertation was penned in 2020 by Merve Çay at İstanbul Bilgi University's cultural studies department and was entitled, *Animation and Ecocriticism: Hayao Miyazaki Rediscovering the Balance*. Apart from deep ecology, social ecology also became a topic of interest. Cenk Tan defended his PhD with the dissertation, *An Ecocritical Study of J.G. Ballard's Climate Fiction Novels* with the guidance of Mehmet Ali Çelikel. The scholar analysed Ballard's post-apocalyptic works of climate fiction by applying theories related to the subfields of social ecology and ecofeminism (Tan, 2019, p. iv). In the same year, Hatice Kübra Yeğin conducted an inquiry on fantastic fiction at Ibn Haldun University's department of English literature with her dissertation, *'Winter has got No King': An Ecocritical Analysis of George R. R. Martin's A Song of Ice and Fire*. This study's theoretical framework provides an extensive scrutiny of the development of ecocritical theory and touches upon many concepts with emphasis on social ecology which maintains that "the systems of domination and exploitation, the unequal hierarchy" are the basic causal factors in environmental matters (Yeğin, 2019, p. 16). All in all, despite considered as older theories in the ecocritical canon, deep and social ecology still remain popular subfields of study for many researchers.

Another commonly studied subfield is urban ecocriticism and place. In this context, Gülşah Göçmen defended her PhD with the dissertation, *Ecological Interactions: The Sense of Place in E. M. Forster's Howards End, D. H. Lawrence's The Rainbow, and Virginia Woolf's Mrs Dalloway* at Hacettepe University's department of English literature, under the supervision of Serpil Oppermann. The scholar contemplates that every novel constructs a sense of location "through their literary representations of the

sense of place” (Göçmen, 2017, p. ix). In addition, Özlem Akyol earned her PhD at Pamukkale University with her thesis entitled, *Ecological Heterotopias in Neil Gaiman’s Neverwhere and China Mieville’s Perdido Street Station* under the supervision of Şeyda Sivrioğlu. This research which mainly centers on urban ecocriticism aims: “to offer an insight into heterotopic dimensions of urban fantasy” by referring to ecocritical theory on two major works: Neil Gaiman’s *Neverwhere* (1996) and China Mieville’s *Perdido Street Station* (2000) (Akyol, 2019, p. iv). Finally, also in 2019, Sedat Taşın wrote *An Investigation of an Urban Novel from an Ecocritical View: If Nobody Speaks of Remarkable Things by Jon McGregor*.

Following urban ecocriticism and place, postcolonial ecocriticism stands at the crossroad between ecocriticism and postcolonialism. In 2017, Yeşim İpekçi wrote her MA thesis, *A Postcolonial Ecocritical Approach to Animal’s People* by Indra Sinha at Firat University’s department of English literature. Following İpekçi, in 2018, Derya Biderci Dinç defended her PhD from Erciyes University with the dissertation, *A Postcolonial Ecocritical Reading of Sea of Poppies by Amitav Ghosh, an Atlas of Impossible Longing by Anuradha Roy and a River Sutra by Gita Mehta*. Apart from postcolonialism, ecocriticism has also been studied in relation to posthumanism. At METU’s department of English literature, Gülşat Topsakal graduated from the Master’s programme with her dissertation, *Ecocritical Reflections in Jeanette Winterson’s the Stone Gods and Maggie Gee’s the Ice People: Redefining the Center in Relation to Margins through Ecological Thinking* under the supervision of Nurten Birlik. Likewise, in 2015, Başak Ağın Dönmez defended her thesis, *Posthuman Ecologies in Twenty-first Century Short Animations* with Serpil Oppermann’s guidance at Hacettepe University’s department of English literature. Ağın Dönmez states that the study is an endeavour in the Posthumanities to interpret animations within the context of posthumanist strategy “as ecologically oriented ‘heuristic’ tools” (2015, p. 144). The scholar also indicates that the study’s purpose is to rise above the problems concerning the comprehension of nonhuman agency (2015, p. 145). Finally, in 2017, Ezgi Hamzaçebi earned her MA degree with the dissertation, *The Literary Representation of the Non-Human: An Ecocritical Approach to Yere Düşen Dualar and Yeryüzü Halleri*. In this interesting study on Turkish author Sema Kaygusuz’s novels, Hamzaçebi purports that these texts’ aesthetic environments are produced using a vocabulary that emphasises on body experiences and effects, shifting away from a logocentric point of view (2017, p. v). The author determines that these novels exceed humans’ anthropocentric point of view and express posthumanist ethics (Hamzaçebi, 2017, p. v).

As it is the case with articles, ecopoetry is also commonly scrutinised in dissertations by Turkish academics. In 2014, Özlem Yılmaz studied, *Ecocriticism in Romantic Poetry* at Celal Bayar University’s department of English literature. Adnan Barış Ağır earned his PhD with his thesis, *Ecocentric Poetry of Gary Snyder and W. S. Merwin* at Ege University’s department of English literature. This study unveils Snyder and Merwin’s ecopoetry which “deconstructs the anthropocentric ethics and values of western culture” (Ağır, 2018, p. 184). Ahmet Özkan also wrote, *Poetry Analysis within the Scope of Ecopoetry: The Voice of Nature in Ecopoetry*. Finally, Zümürüt Altındağ earned her PhD degree with an intriguing scrutiny of poetry entitled, *Ecocentric Polyphony: The Subversion of Dualistic Thinking in Dylan Thomas’s Poetry* at METU’s department of English literature. In this thesis, which mainly applies first and second wave ecocritical theories, Altındağ proclaims that Thomas emphasised the need of global ecological awareness by illustrating that the globe truly functions on “non-hierarchical and non-anthropocentric laws” (2019, p. iv). Similarly, Aycan Gökçek defended her PhD at Ankara University with the analysis entitled, *An Ecocritical Approach to the Concept of Pollution in British Poetry from Romantic Poetry to Contemporary Poetry*. Gökçek establishes that from the Romantic Era to today, English poetry clearly demonstrates that, via their works, English poets of this century attempted to raise consciousness about the subject of environmental contamination and degradation (2020, p. 236).

Finally, other subfields within ecocritical studies include ecophobia, ecocriticism and animals, trauma, postmodernism, ecocriticism and food and material ecocriticism. Zümre Gizem Yılmaz wrote, *The Discord between the Elements and Human Nature: Ecophobia and Renaissance English Drama*. Similarly, in 2021, Çağla Kılınç defended her thesis, *Ecocriticism, Ecophobia and Romantic Ecology: Coleridge and an Ecophobic Reading of “The Rime of the Ancient Mariner”* at Kocaeli University’s department of English literature. At Boğaziçi University, Ayşe Beyza Artukarslan directed her focus on the scrutiny of Dickinson’s poetry with her MA thesis, *An Ecopoetic Inquiry into Emily Dickinson’s Dwelling Earthward*. Artukarslan contemplates that the ultimate goal is to demonstrate the ability to improve human animal sense of nature

“by carrying it from the circumference to the centre of attention” (2019, p. iv). In 2012, Önder Çetin was granted PhD degree with his thesis, *Reflections of Nature in the First World War Narratives: An Ecocritical Approach* under the supervision of Dilek Direnç at Ege University’s department of English literature. In his study, Çetin defends that nature has an important part in human mental health throughout traumatic situations, and the Great War was the first industrial war to have a large-scale environmental impact (2012, p. 133). Çetin’s study combines ecocriticism with trauma theory. In addition, Rıdvan Gül completed, *Ecocriticism: A Study of the Relationship between Literature and the Physical Environment in Prodigal Summer and Flight Behaviour by Barbara Kingsolver and The Jungle and The Oil by Upton Sinclair*. Gül examines these novels in connection with postmodernism. In addition, Hazan Gençay wrote the thesis, *The Local Food Movement in the Works of Three American Nature Writers: Wendell Berry, Gary Paul Nabhan, and Barbara Kingsolver* under the supervision of Ufuk Özdağ. Gençay’s study mainly deals with the essential matters of food security and the local food movement. Lastly, Büşra Kırmızı has scrutinised poetry from a material ecocritical perspective and wrote, *A Green Reading of Corporeality in John Donne’s Metempsychosis and ‘The First Anniversary: An Anatomy of the World’*. As dissertations possess a focal place in the academia, the rising trend in ecocritical dissertations is promising and it is up to the younger scholars to pursue this tendency.

Conclusion

This article’s main objective was to present an overview of ecocritical studies by Turkish scholars. The study has been conducted under two main headings: published books/articles and unpublished dissertations. From the findings acquired through research of this survey, it can be concluded that from the 2000s, ecocritical theory has been received with enthusiasm and curiosity in Turkey. As the cited works reveal, there has been a growing trend in ecocritical studies in Turkish academia especially after 2010. This rising tendency clearly manifests itself in the ecocritical books, articles and dissertations published until today.

As a result of this extensive survey, it has been determined that Turkish scholars most commonly exhibit a preference for the genre of the novel, followed by drama, poetry and short story. On the other hand, the few number of ecocritical articles in the subfields of environmental justice ecocriticism, empirical ecocriticism, animal studies, ecocriticism and food, affective ecocriticism, and plant studies display the need for scholarly research in these areas. There also exist plenty of ecocritical analyses in cinema/film studies thanks to the scholars of the faculty of communication’s radio, television and cinema departments. In addition, ecocriticism as a multi-disciplinary genre is being studied by scholars of various disciplines and departments from within the humanities. Satisfactory as it is, I share the ambition that more and more scholars from different disciplines add up to the list. Once again, I would like to urge Turkish scholars to publish their ecocritical dissertations as these works reflect an undiscovered asset that awaits recognition from readers in Turkey and abroad. So far, the majority of the books that have been published are mostly written and/or edited by the pioneer scholars of the field. However, younger scholars should also be publishing ecocritical books and facing this challenge. Another aspiration of mine is ecocritical work incorporating areas other than the humanities in Turkey, such as engineering, architecture, education and even medicine, to achieve a more inclusive and interdisciplinary approach. Thus, cooperation between scholars of humanities and other sciences ought to be encouraged and consolidated through various academic activities.

From a literary perspective, many scholarly works have been produced on ecocriticism in Turkish literature but nevertheless, these are far from being satisfying in number. Therefore, it is imperative that Turkish scholars, both in the fields of western literatures and Turkology, engage in producing scholarly research related to works of Turkish literature. Many academics in the Turkology departments already produce scholarly research about ecocriticism in Turkish, but it is essential that the Turkish scholars of western literatures publish ecocritical research about Turkish literary works in various western languages. This is of utmost importance not only for the promotion of ecocritical theory but also for the introduction of the Turkish literary oeuvre to international scholars. In this respect, Turkish scholars may also encourage

their international colleagues to take up ecocritical issues in Turkish fiction. Comparative ecocritical studies on Turkish and world literatures must also be taken up by Turkish scholars.

Delving into the vast domain of ecocriticism, the Turkish academia will have a vital role in raising awareness to ecological and nature related issues in the Turkish society, and share a responsibility in spreading the establishment of an ecocentric worldview. Turkish ecocritical scholarship is promising in terms of creating a difference, and the outcome of the past two decades testifies that ecocritical publications will become more prevalent and valued in academic networks throughout Turkey.

References

- Ağın, B. (2018). Animated film as an eloquent body: Seth Boyden's *An Object at Rest* as mattertext. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1/2), 27-46. doi:10.18026/cbayarsos.424052
- Ağın Dönmez, B. (2015). *Posthuman ecologies in twenty-first century short animations* (Doctoral dissertation) Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/3615>
- Ağır, B. (2018). *Ecocentric poetry of Gary Snyder and W. S. Merwin* (Doctoral dissertation). Ege University, İzmir, Turkey. Retrieved from <https://acikerisim.ege.edu.tr/xmlui/handle/11454/68947>
- Ağır, B. (2020). Intertwined destinies: Colonization of indigenous peoples and environment in V.S. Naipaul's *In a Free State*. *International Journal of Human Studies*, 3(6), 300-310. doi:10.35235/uicd.779600
- Akıllı, S. (2018). "Sur ve Bağla": İngiliz romanındaki atlara insansonrası gözlerle bakmak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 931-954. doi:10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.43
- Akıllı, S. (2020). Henry Rider Haggard's posthumanist ecoconsciousness. *E-REA, E-Revue Électronique d'études Anglophones*, 18(1), 1-11. Retrieved from <https://doi.org/10.4000/erea.11058>
- Akıllı, S., and Oppermann, S. (Eds.). (2020). *Turkish ecocriticism: From neolithic to contemporary timescapes*. Lexington Books.
- Akkoyun, B. K. (2020). Urban encounters with nature and the search for equality in the webs of the city: Tropic of Orange by Karen Tei Yamashita. *Journal of Narrative and Language Studies*, 8(15), 244-254. Retrieved from <https://nalans.com/nalans/article/view/267/170>
- Aksoy, Ö. (2014). *Oktay Rifat'ın şiirlerinde doğa farkındalığı: Çevreci eleştiri ışığında bir okuma* (Master's thesis). Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/1429>
- Akyol, Ö. (2019). *Ecological heterotopias in Neil Gaiman's Neverwhere and China Mieville's Perdido Street Station* (Doctoral dissertation). Pamukkale University, Denizli. Retrieved from <http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/3480>
- Altındağ, Z. (2019). *Ecocentric polyphony: The subversion of dualistic thinking in Dylan Thomas's Poetry* (Doctoral dissertation). METU, Ankara, Turkey. Retrieved from <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12622944/index.pdf>
- Artukarslan, A. B. (2019). *An eco-poetic inquiry into Emily Dickinson's Dwelling Earthward* (Master's thesis). Boğaziçi University, İstanbul, Turkey.
- Aykanat, F. (2018). *The British climate change fiction in the age of the anthropocene: Ecocritical readings of J.G. Ballard's The Drowned World, Maggie Gee's The Ice People and Ian McEwan's Solar* (Doctoral dissertation). Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/5029>
- Batur, P., and Özdağ, U. (2019). Novelist as eco-shaman: Buket Uzuner's Water (Su) as requesting spirits to help the earth in crisis. In S. Slovic, S. Rangarajan, & V. Sarvesvaran (Eds.), *The Routledge Handbook of Ecocriticism and Environmental Communication* (pp. 326-338). New York: Routledge.
- Bülbül, A. E. (2015). Greener: On ecocinema theory. *Sinecine: Journal of Film Studies*, 6(2), 7-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/671320>
- Çetin, Ö. (2012). *Reflections of nature in the First World War narratives: An ecocritical approach* (Doctoral dissertation). Ege University, İzmir, Turkey.
- Demir, S. (2011). *Ecofeminist themes in American women's novels* (Master's thesis). Dokuz Eylül University, İzmir, Turkey.
- El, E. (2019). *Slow violence in contemporary American environmental literature: Richard Powers's Gain, Ann Pancake's Strange As This Weather Has Been, and John Grisham's Gray Mountain* (Doctoral dissertation). Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/22203>
- El, E. (2020) *Slow Violence in Contemporary American Environmental Literature*. Cambridge Scholars Publishing.
- Eren, M. E. (2019). *American radical environmental fiction: Deep ecology and eco-defense in Edward Abbey's The Monkey Wrench Gang, Paul Chadwick's Concrete: Think like a Mountain, and T.C. Boyle's A Friend of the Earth* (Master's thesis). Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/7927>
- Ergin, M. (2017). *The ecopoetics of entanglement in contemporary Turkish and American literatures*. Palgrave Macmillan.

- Ergin, M. (2020). Ecocriticism in Turkey. *Ecozon@: European Journal of Literature, Culture and Environment*, 11(2), 52-58. doi:10.37536/ecozona.2020.11.2.3489
- Ergin, M., and Dolcerocca, Ö. N. (2016). Edebiyata ekoeleştirel yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya. *Selçuk University Journal of Faculty of Letters*, 0(36), 297-297. doi:10.21497/sefad.285241
- Fortuny, K. (2019). *Animals and the environment in Turkish culture: Ecocriticism and transnational Literature*. Bloomsbury Publishing.
- Gaard, G., Estok, S. C., and Oppermann, S. (Eds.). (2013). *International perspectives in feminist ecocriticism*. Routledge.
- Göçmen, G. (2017). *Ecological interactions: The Sense of Place in E. M. Forster's Howards end, D. H. Lawrence's The Rainbow, and Virginia Woolf's Mrs Dalloway* (Doctoral dissertation). Hacettepe University, Ankara, Turkey. Retrieved from <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/3207>
- Gökçek, A. (2020). *An ecocritical approach to the concept of pollution in British poetry from romantic poetry to contemporary poetry* (Doctoral dissertation). Ankara University, Ankara, Turkey.
- Güngör, T. Ö. (2013). *Ecocritical study of Daniel Defoe's Robinson Crusoe, Charles Dickens's Hard Times and Graham Swift's Waterland* (Doctoral dissertation). Atatürk University, Erzurum, Turkey.
- Güngör, T. Ö. (2020). Vengeance of nonhuman beings: An ecocritical reading of Samuel Taylor Coleridge's work, "The rime of the ancient mariner". *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(2), 359-371. doi:10.46291/ijospervol7iss2pp359-371
- Güzel, G. (2020). Halil Babür'ün "Kasap" adlı yununun ekofeminist bakış açısıyla incelenmesi. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (31), 83-105. doi:10.26650/jtcd.793215
- Hamzaçebi, E. (2017). *The literary representation of the non-human: An ecocritical approach to Yere Düşen Dualar and Yeryüzü Halleri* (Master's thesis). Boğaziçi University, İstanbul, Turkey.
- Iovino, S., and Oppermann, S. (2014). *Material ecocriticism*. Indiana University Press.
- İnan, D., and Boldan, M. N. (2018). An ecocritical reading of Ted Hughes's "Hawk Roosting". *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 21(40), 53-62. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/589135>
- Oppermann, S. (1999). Ecocriticism: Natural world in the literary viewfinder. *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 16(2), 29-46. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596975>
- Oppermann, S. (2008). Seeking environmental awareness in postmodern fictions. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 49(3), 243-253. doi:10.3200/crit.49.3.243-254.
- Oppermann, S. (2010). The Rhizomatic trajectory of Ecocriticism. *Ecozon@: European Journal of Literature, Culture and Environment*, 1(1), 17-21. doi:10.37536/ecozona.2010.1.1.314
- Oppermann, S., Özdağ, U., Özkan, N. and Slovic, S. (2011). A roundtable discussion on ecocriticism. In S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, & S. Slovic (Eds.), *The Future of Ecocriticism: New Horizons* (pp. 459-479). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 459-479.
- Oppermann, S. (Ed.). (2012). *Ekoeleştiri: Çevre ve edebiyat*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Oppermann, S. (Ed.). (2015). *New international voices in ecocriticism*. Lexington Books.
- Özdağ, U. (1999). Sacred earth at last: Ecocritical considerations at the end of the millennium. *The Journal of American Culture and Literature – The Millennium Special Issue*. 39-47.
- Özdağ, U. (2003). Ecocriticism through ecotheology: 'A White Heron' reconsidered. In H. Bak & W. W. Holbling (Eds.), *Nature's Nation' Revisited: American Concepts of Nature From Wonder to Ecological Crisis* (pp. 294-305). Amsterdam: VU University Press.
- Özdağ, U. (2005). The turning of the tide: The evolution of ethics and contemporary moral considerations regarding nonhuman entities in American literature. *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 22(2), 135-149. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/615851>
- Özdağ, U. (2009). An essay on ecocriticism in "the Century of Restoring the Earth". *Journal of American Studies of Turkey*, (30), 125-142. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/996818>
- Özdağ, U., and Slovic, S. (2009). Guest Editors' introduction: Ecocriticism and a conservationist manifesto. *Journal of American Studies of Turkey*, (30), 1-8. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jast/issue/52946/700131>
- Özdağ, U. (2011). Keeping alive the memory of the Amik: Environmental aesthetics and land restoration. In S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, & S. Slovic (Eds.), *The Future of Ecocriticism: New Horizons* (pp. 118-135). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Özdağ, U. (2013). For the health of the sea: In search of an expansive 'Land Ethic' in Turkish maritime literature. *ISLE- Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 20(1), 5-30.

- Özdağ, U. and Alpaslan, G. (2011). Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri. In 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (pp. 641-651). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Özdağ, U. (2014). *Çevreci eleştiriye giriş: Doğa, kültür, edebiyat*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, U. (2019). 'Evrin Orkestrasının Trompeti' turnalar: Bir restorasyon çevreci eleştiri uygulaması [Cranes Are the 'Trompets in the Orchesra of Evolution': A Restoration Ecocriticism Approach]. In U. Özdağ & G. Gökalp Alpaslan (Eds.), *Anadolu Turnaları: Biyoloji, Kültür, Koruma* (pp. 137-149). Ürün Yayınları.
- Özdemir, H., and Aydemir, D. (2019). Ekolojik yaklaşımlı feminizm/ekofeminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihi süreci ve türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, (2), 261-278. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/866481>
- Sabriye İkiz, S., and Tan, C. (2021). A theatre of the anthropocene: Depictions of capitalocene in Caryl Churchill's Plays. *The Journal of Academic Social Sciences*, 119(119), 113-125. doi:10.29228/asos.51683
- Saydam, C. and Özdağ, U. (2020). The Traces of Gaia in the Gavilan: Reconsiderations for a planetary land ethic in the encounter of an ecocritic and an environmental scientist. *Molesto: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 178-202. doi: 10.33406/molesto.670249
- Şen, A. (2016). *Ecocriticism in popular cinema: "Avatar" and "Hunger Hames"* (Doctoral dissertation). Marmara University, İstanbul, Turkey.
- Şen, A. (2018). Ecological justice and ecocriticism in science fiction cinema. *Ilef Journal*, 5(1), 31-59. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/484344>
- Şenel, N. (2015). *An ecofeminist reading on Margaret Atwood's the Handmaid's Tale and Starhawk's the Fifth Sacred Thing* (Master's thesis). Erciyes University, Kayseri, Turkey.
- Şensoy, A. (2019). *Eco-Bakhtinian explorations in Anglo-native selected novels* (Doctoral dissertation). Pamukkale University, Denizli, Turkey. Retrieved from <http://acikerisim.pau.edu.tr/xmlui/handle/11499/28607>
- Tan, C. (2019). *An ecocritical study of J.G. Ballard's climate fiction novels* (Doctoral dissertation). Pamukkale University, Denizli, Turkey. Retrieved from <http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/27184>
- Temel, Ö. P. (2010). *Ekoeleştiri kuramı ışığında Stefano Benni'nin "Margherita Dolcevita" ve "Terra!" adlı eserlerinde vurguladığı doğa öğesi ve yazarın çevreci düşünceleri* (Master's thesis). Ankara University, Ankara, Turkey.
- Toska, S. (2013). Analysis of ecology and environment concepts in the context of ecocritical and capitalistic discourses. *Humanitas: International Journal of Social Sciences*, 1(2), 219-233.
- Yeğin, H. K. (2019). *"Winter has got no King": An Ecocritical Analysis of George R.R. Martin's A Song of Ice and Fire* (Master's thesis, Ibn Haldun University, İstanbul, Turkey). Retrieved from <http://openaccess.ihu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12154/1076>

A Heterotopia Divided: Spaces of Labor in Louisa May Alcott's *Little Women* Bölünmüş bir Heterotopya: Louisa May Alcott'un *Küçük Kadınlar* Romanında Emek Mekanları

Sinem YAZICIOĞLU*

Abstract

In the second half of the nineteenth century, the development of industrialization and the surging waves of immigration had drastic effects on the condition of the American working class. Coinciding with the Civil War and the following Reconstruction era, this period saw a stronger and more determined labor movement in organizing trade unions and resolving several work-related problems. Louisa May Alcott wrote *Little Women* (1868) in such a social and economic climate. This essay will explore the novel's spatial configuration of the existing labor conditions as two different heterotopias by turning to how Louisa May Alcott organized characters and space in *Little Women*. Drawing from Foucault and Harvey's approaches to space, the essay will argue that the March family home functions as a labor heterotopia, and Jo March founds a counter-heterotopia against it. In other words, while the March house depicts, confronts and reverses the conditions of American labor in the Civil War era, Jo March attempts to follow the same procedure so as to counteract the order in her family home. Jo's counteraction is determined by her act of writing, which gives her an individual and independent voice. Yet, more importantly, her authorship that lets her develop her own working conditions has effects beyond the garret she uses for writing. The purpose of this essay is to re-read Jo March's character in terms of her function in both heterotopias, and to show that she constantly negotiates between these domestic and intellectual labor heterotopias in an attempt to empower her sisters.

Keywords: Louisa May Alcott, *Little Women*, heterotopia, labor, characterization.

Öz

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sanayileşmenin gelişimi ve yükselen göç dalgaları Amerikan işçi sınıfının koşulları üzerinde büyük etkisi olmuştur. Amerikan İç Savaşı ve sonrasındaki yeniden yapılanma süreciyle kesişen bu dönem, sendikalar örgütlemekte ve çalışma koşullarıyla ilgili birçok sorunu çözmekte daha güçlü ve kararlı bir emek hareketine tanıklık etmiştir. Louisa May Alcott, *Küçük Kadınlar* (1868) romanını böyle bir toplumsal ve ekonomik iklimde yazmıştır. Bu makale, Louisa May Alcott'un *Küçük Kadınlar*'daki karakterleri ve uzamı nasıl düzenlediğine bakarak, romanın mevcut emek koşullarının iki farklı heterotopya biçimindeki uzamsal kurgulanışını inceleyecektir. Foucault ve Harvey'nin uzam yaklaşımlarından yararlanan bu makale, March ailesinin evinin bir emek heterotopyası işlevi gördüğünü, Jo March'ın ise ona karşı kendi karşı-heterotopyasını kurduğunu ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, March ailesinin evi Amerikan İç Savaşı döneminin emek koşullarını ele alır, eleştirir ve tersine çevirirken, Jo March kendi aile evinin düzenine karşı çıkmak için aynı işlemleri izler. Jo'nun karşı hamlesi, ona özgün ve bağımsız bir ses kazandıran yazma edimiyle belirlenmiştir. Ancak, daha da önemlisi, kendi çalışma koşullarını geliştirmesini sağlayan yazarlığının, yazmak için kullandığı tavanarasının ötesinde etkilerinin olmasıdır. Bu makalenin amacı, Jo March'ın

* Asst. Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures, Department of American Culture and Literature, E-mail: sinemyaz@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4092-3152

karakterini her iki heterotopyadaki işlevine göre yeniden okumak ve onun, kız kardeşlerini güçlendirme çabasıyla, sürekli olarak ev emeği ve düşünsel emek heterotopyaları arasında arabuluculuk yaptığını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Louisa May Alcott, *Küçük Kadınlar*, heterotopya, emek, karakter.

Introduction

In her introduction to the 2001 edition Broadview edition of *Little Women*, Anne Hiebert Alton mentions Louisa May Alcott's style and the significance of the novel, but immediately adds "[a]t the heart of the story, however, is Jo. [...] Jo delights readers with her boundless energy, her independence, her stubbornness, and her quirky individuality" (p. 10). Nicole Maruo-Schröder also acknowledges Jo as "the novel's most popular character" because Jo's transformation from a strong-willed and boyish young woman to the dutiful wife of an aged professor "led to a variety of different, sometimes contradictory readings" (p. 399). Furthermore, Elaine Showalter asserts that "Jo March has become the most influential figure of the independent and creative American woman" and inspired female authors and intellectuals ever since the novel was published (p. 42). As an aspiring female author, Jo has also come to voice the struggles of female authorship. Accordingly, her persistence to write, mature her style and earn a living by publishing stories have been associated with Alcott's own experiences. Showalter, for example, writes that the author "takes Jo through a literary progress that resembles her own pilgrimage" (p. 59); in addition, Christy Rishoi maintains that the novel "is an idealized version of Louisa May Alcott's own childhood that vividly illustrates how girls are socialized to be women, particularly through Alcott's fictional self, Jo March" (p. 66). The transformation of Jo's literary style from sensational thrillers in *Little Women* (1868) to moral juvenile fiction in *Good Wives* (1869), therefore, is interpreted by Sandra Gilbert and Susan Gubar as the author's self-denial in that "it is hypocritical of her to continue writing such tales herself" (p. 70), considering that she published such works even after Jo's aversion from them¹. In brief, Alcott's *Little Women* has led feminist literary scholars to concentrate their efforts on studying Jo March as the central character of the novel.

Jo's seeming centrality is, however, hampered by her liminal position in two workspaces, namely the domestic space in which she unwillingly continues to do the housework, and her chamber in the garret which she transforms into an office for writing. In this sense, although she has been considered central, that does not qualify her as the novel's hero. It is true that Jo is given a privileged position in terms of character-space, as her name is mentioned more than any other character in the novel². Nevertheless, while Jo is attributed with agency, she is not the subject whose quest for her desire constitutes the plot. Even though the novel starts with her complaint about the family's recent economic difficulties arising from the father's absence and wartime conditions, she raises the collective voice of the women in the family and emphasizes the father's absence as the cause of the family's collective suffering. At best, in her struggle to develop an independent voice, she might be the subject of her own subplot never realized and gradually hampered in the sequels. Conversely, her prominence in the novel comes from her liminality, which gives her a power emanating from her labor and a negotiating function for easing and regulating the female characters' survival in what is presented as a decentered family.

It is not surprising that Jo's negotiating function coincides with her father's absence. His absence transforms the house into a space in which all social codes are revised. The family's economic loss created by this absence is emphasized in *Little Women*'s first sentence, with Jo's complaint that "Christmas won't be Christmas without any presents" (Alcott, 2008, p. 11), implying the disparity between the family's previous and recent economic conditions. Such economic difficulties introduce the concept of work into the March household, and several labor-related issues of the Civil War era thus enter the novel, albeit in

¹ The contemporary scholarship on Alcott's works has led to a reevaluation of her publications other than the *Little Women* series. It is known that in between the publication of *Little Women* [1868] and *Jo's Boys* [1886], Alcott continued to publish sensational narratives such as *A Modern Mephistopheles* [1877] and *A Whisper in the Dark* [1877].

² In the first book of *Little Women*, also known as *Meg, Jo, Beth and Amy*, Jo's diminutive and proper names are used 613 times, whereas the same scores for Meg, Beth and Amy are 472, 244 and 229 respectively.

different forms. In other words, Alcott uses the absence of the father as a juncture for modelling what might be called a labor heterotopia for middle-class women. In his essay titled “Of Other Spaces”, Michel Foucault defines the term heterotopia as “counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested, and inverted” (p. 24). The March house similarly represents, contests and inverts the labor conditions in the Civil War era through the novel’s treatment of child labor, apprentice training, closed shops, immigrant laborers (specifically Irish immigrant workers) and the regulation of work hours. Jo’s negotiating function emerges in the domestic space as she bargains with the labor heterotopia of the March house to establish and maintain her counter-heterotopia of intellectual labor. Jo’s authorship requires a space outside the labor heterotopia of the March house, but simultaneously creates another work environment where she pursues her work in discipline. Jo’s counter-heterotopia is, therefore, far from offering her absolute liberation from work, since it introduces a different set of codes and conventions. Her intellectual labor not only gives her empowerment, but also lets her organize creative practices with her sisters, offers her payment, makes her realize work conditions outside the March house, and consequently opens the family home to the outside.

In this paper, I will examine the heterotopic configurations of labor in the mid-nineteenth-century United States by turning to how Louisa May Alcott organized characterization and space in *Little Women*. To this end, I will focus on the first book in Alcott’s series³, since this is the book that initiates and encapsulates Jo March’s negotiating function. In the following study, I will show that Jo’s characterization as a negotiator originates in her being a laborer whose ability to work in two sectors gives her a liminal position. For this, I will explain the labor heterotopia of the March house and Jo’s counter-heterotopia of intellectual labor. The purpose of this essay is to re-read Jo March’s character in terms of her function in both heterotopias so as to show that Jo constantly negotiates between domestic and intellectual labor heterotopias, which results in the potential empowerment of all the young female characters in the novel.

The Other Space of Labor

The all-female house in *Little Women* encapsulates the private and domestic space of the Civil War era, during which the male members of American families were conscripted for military service; yet simultaneously (and ironically) it is where national, republican and abolitionist ideals are embodied and realized, despite the fact that the March family home is safe from the war zone and outside the real-political realm. This convergence of the private and the public is due to the novel’s ironic configuration of the March house. Far from being a cozy and comfortable nest, Alcott depicts the March house as a workspace, where all the female members of the family do the housework. Aşkın Çelikkol indicates that the republican ideals of the American Revolution transformed society not through a novel distribution of wealth and educational resources, at least initially, but through a revaluation of labor, which aristocracy had long depreciated. Çelikkol writes “[e]ducation, intelligence, decorum and wealth all came to be refigured around this single principle and benevolent act of laboring. With laboring came equality, and the sovereignty of the public” (2019, p. 43). The house as a workplace symbolically keeps the house undivided by following Abraham Lincoln’s metaphor in his famous “A House Divided” speech of 1858 and maintains the one out of many by gathering the family members for a common cause in accordance with the American motto “E Pluribus Unum”. Although the March sisters belong to the same family, a binding common cause is deemed necessary, since the family members are initially presented with a lack of unity in their physical descriptions, manners and interests. That Meg is “very pretty”, Jo has a “comical nose”, Beth has a “shy manner, a timid voice” and Amy has “blue eyes and yellow hair” (Alcott, 2008, p. 14) indicate their noticeable differences.

---

³ The confusion in the title of *Little Women* is related to its publication history. Upon the popular success *Little Women* received after its publication in the United States, Alcott rapidly completed its sequel as the second volume. When the novel was published in the United Kingdom in 1880, the two books were printed as a single novel titled *Little Women*. In this edition, the novel and its sequel are organized as two parts, titled “Meg, Jo, Beth and Amy” and “Good Wives” respectively. In this study, I use the title *Little Women* for the first book in order to follow the original publication of this volume.

Furthermore, Meg's preoccupation with her physical appearance, Jo's authorship, Beth's interest in playing the piano and Amy's fascination with valuable objects suggest that their interests vary. Housework done together thus symbolically resolves the problem of potential disintegration in the March family.

It is not a coincidence that *Little Women's* publication corresponds to the rise of industrial labor in the United States. By the mid-nineteenth century, the United States had already left the Jeffersonian ideal of agricultural society and begun its transformation towards industrialization. Several technological innovations had paved the path for the surmounting industrialization that would later define the Gilded Age, such as Samuel Cunard's first transatlantic steamship line in 1846 and Samuel Morse's first electronic telegraph in 1844. Yet the gradual development of the transcontinental railroad, which took decades to finalize, marked the potential ramifications of industrialization in the United States. Aside from its contribution to the Union's victory in the Civil War by establishing the connection between the Northeast and the Northwest, the railroad was essential to American industrialization in that it required heavy industry for the production of railway materials and the manpower for construction. The railroad's greatest impact was, however, its transformative power. Hugh Brogan writes that the long period of building the railway "created and sustained hundreds and thousands of new jobs; new coal and iron mines; new coking plants [...] new iron and steelworks; new towns, which were also new markets; new skills; and new forms of financial and industrial organization," (p. 380) and concludes that it led to the urbanization of the United States. From this perspective, he considers the railway the American version of the Industrial Revolution. Newly organized agriculture, on the other hand, increased productivity yet significantly dropped the demand for agricultural work force (Trachtenberg, 2007, p. 53). Alcott's *Little Women* was, therefore, composed not only in the context of the American Civil War, but also in a climate of gradually rising industrialization.

The rise of industrialization in the United States led to the revitalization of trade unionism. For example, Philip Foner documents American laborers' brewing discontent with low wages, high prices, dismal working conditions, the introduction of machinery (which narrowed down the number of jobs), and the increasing number of apprentices as replacement for skilled mechanics (pp. 339-40). Against these conditions, a gradually increasing number of laborers started to organize in trade unions with the cooperation of female workers from several trades. With the formation of Worker Women's Protective Union in 1863, female workers had the opportunity to learn different skills needed in other trades; they also received further training for their present skills to increase their wages and helped recruit male and female laborers to several trade unions (Foner, 1972, pp. 341-2). This combined force started to organize strikes and boycotts, initiated the Eight Hour Movement to limit work hours, organized the labor press, and sought to establish national federations for scattered trade unions, although the unionist laborers were demonized on the grounds that they were immigrants. All these labor-related issues of the era are reverberated in Alcott's configuration of the March house.

Little Women is not Alcott's only work that depicts female labor. Before and after *Little Women*, Alcott published *Hospital Sketches* (1863) and *Work: A Story of Experience* (1875), both of which depict women who decide to work. The female characters in both novels attach value to labor even at the stage of taking the decision to work. In the semi-autobiographical *Hospital Sketches*, for example, Tribulation Periwinkle's excitement for a suggestion to "nurse the soldiers" is encapsulated in the exclamation mark as she says, "I will!" (Alcott, 1993, p. 3). Christie in *Work* announces her decision to her aunt with great joy and calls it "a new Declaration of Independence" (Alcott, 1875, p. 1). Yet in these two examples, the female characters leave their homes for the workplace, and they seek professionalism so that they can be employed in a regulated work environment where they develop an expertise. While Tribulation does charitable work and is not paid, she performs the profession of nursing, and Christie enters different work environments where she is paid for domestic work. In *Little Women*, however, domestic work is unpaid and calls for affective labor as well. It is in this very sense that, unlike the settings in Alcott's other labor-related works, the March house is a labor heterotopia, because the actual work conditions of the Civil War era (and of the Reconstruction era in which Alcott published the novel) are inverted and revised in order to form an alternative space which is not originally a workspace.

The March house is obviously all-female, but aside from the mother, the maid and the eldest sister Meg, it is also all-children. In other words, the house heavily invests on child labor. The issue is known to

be a severe problem during the rise of industrial labor in Europe and the United States. Friedrich Engels, in *The Condition of the Working Class in England*, documents the surging demand for female and child workers for more intricate jobs in the textile industry, as the muscular power of male workers were transferred to heavy industries (p. 164-5). Furthermore, describing the condition of the American working class, Stephan Thernstrom writes “a great wave of working-class children entered the labour market during the Civil War decade” (p. 108). In line with the reformists of the following decades, known as “child savers”, the labor heterotopia in *Little Women* keeps the working children at home under a caretaker’s supervision and protection. As an alternative model of child labor, this heterotopia makes the March girls engage in domestic work in limited hours and provides them with enough nourishment. In one instance, the girls set to work after dinner and from the words of the narrator, “the needles flew as the girls made sheets for Aunt March. It was uninterested sewing, but to-night no one grumbled” (Alcott, 2008, p. 21). This work stops at nine o’clock in the evening and the girls start singing by the piano before they go to bed (p. 21). In terms of child labor, regulated work hours, occasional free time and adequate nourishment are not only improvements for the mid-nineteenth century, but they also imply a model closer to an apprenticeship program which prepares the children for their future individual households.

Considered an alternative to the limitations of a strictly regulated social order, the term heterotopia has been positively valued by a number of scholars. For example, in his own formulation of Foucault’s heterotopia with the term thirdspace, Edward Soja states that “[e]verything comes together in thirdspace: subjectivity and objectivity, the abstract and the concrete, the real and the imagined, the knowable and the unimaginable ... the disciplined and the transdisciplinary” (pp. 56-7). Because of its definition of thirdspace as a potentially creative and imaginative medium, Soja’s conceptual framework attaches positive value to heterotopia. David Harvey, in particular, criticizes such an approach and turns to Kevin Hetherington, who defines heterotopia as “spaces of alternate social ordering” (p. viii), and maintains that it regulates a certain aspect of the social world differently. In Hetherington’s reformulation of heterotopia, Harvey finds a pertinent remark for order: Heterotopia is not a space of boundless liberation from social order; in contrast, it is an establishment of an order distinct from the existing one. For this reason, Harvey reminds that Disneyland and shopping malls are also heterotopias, and maintains that “what at first sight as so open by virtue of its multiplicity suddenly appears either as banal [...] or as a more sinister fragmentation of spaces that are closed, exclusionary, and even threatening” (p. 185). Such negative qualities of heterotopia are not disregarded by Foucault himself. In his essay that treats the concept in full, Foucault lists psychiatric hospitals and prisons as heterotopias of deviation “in which individuals whose behavior is deviant in relation to the required mean or norm are placed” (1986, p. 25). Considering that Foucault delivered the speech on which “Of Other Spaces” is based eight years before the publication of his *Discipline and Punish*, Harvey concludes that he abandoned the concept due to its failure to constitute a viable alternative. To be precise, the closest Foucault gets to heterotopia in his later work is the Mettray penal colony for young offenders. A concentration of “all the coercive technologies of behavior” (Foucault, 1995, p. 293), this prison model is shown to embody the function of a family, an army, a workshop, a school and a court. As a heterotopia, the March house functions similarly: It exerts limits to the girls’ potentials and reforms them as prospective housewives in a closed workspace of alternative coercion. In the March house, therefore, the sewing and singing skills are not equally attended. While the girls sew in discipline, they can sing out of tune and without proper articulation, since only Beth can “get much music out of the old piano” while Amy “chirp[s] like a cricket” and Jo always comes “out at the wrong place with a crook or a quaver” (Alcott, 2008, p. 21). Deliberately reluctant to invest on the girls’ artistic skills, the March heterotopia is established as an “other space” to reproduce the labor power of the future housewife.

A particular site of struggle for trade unions of the Civil War era was the arrangement of closed shops where the employer could only agree to recruit union members. By symbolically employing its family members, the March house functions as a closed shop, and protects its members’ rights. In this sense, the familial model that had been replaced by the workers’ solidarity in the workplace returns to the family institution in order to reorganize the domestic labor in *Little Women*. Another important union activity was striking to improve work conditions. In the chapter titled “Experiments”, the March girls decide to stop working for a period and spend their entire time with leisure activities. This however proves unfulfilling,

because the sisters get bored quickly, but what is more, when the mother decides to “finish off the trial in an appropriate manner” (p. 125), she gives the maid and herself a day off to show them the effects of their strike on the domestic order. On the last day of the strike, during which they can neither manage without an employer nor do all the housework, the girls decide to end it. Their determination turns into a discourse of negotiation, illustrated by Jo’s comment that “it is better to have a few duties, and live a little for others” (p. 131). In this example, Alcott prioritizes the continuity of work, and because of this, considers strike a destructive and inconsiderate activity which can only be done by young, immature girls. Conversely, Alcott’s desired labor struggle for girls is negotiation: She lets the girls negotiate with the mother for better conditions. Depicted as their symbolic employer and introduced as the “most splendid woman in the world” (p. 17), the mother tells them not to “go to the other extreme, and delve like slaves. Have regular hours for work and play; make worth of time by employing it well” (p. 133), hence grants them limited rights.

The Irish maid employed in the March house responds to the problem of immigrant workers. Describing workers’ conditions in Britain, Engels repeatedly draws attention to Irish immigrants, and observes that the Irish are the most destitute and dispossessed of all immigrant worker communities, since they had no specific expertise for better jobs and could only find the poorest means of accommodation in which they teemed with several other tenants and even their animals (p. 124-5). In the context of the United States, the black worker in the Northern states “suffered the same fate Irish workers suffered in Britain” (Çelikkol, 2015, p. 5), and Alcott herself has been criticized for not having even a single black character in *Little Women*, which is considered to signify “the white privilege embedded in little womanhood and the attendant foreclosure of possibilities and fantasies for a heroine who is black” (Alberghene, 1999, p. 354). Nevertheless, reconsidering *Little Women*’s character distribution from a standpoint that emphasizes the color line does not necessarily elevate or belittle the condition of the Irish working class of the era. In the first half of the nineteenth century, the United States witnessed waves of immigrants from Ireland, who started establishing their Catholic churches and constituted the largest portion of the urban ghetto (McCaffrey, 1992, p. 164). Female Irish immigrants in particular managed to form solidarity networks by joining Irish organizations and funding their sisters’ journey to the United States as new immigrants (May, 2011, p. 58). The Irish maid Hannah, in this regard, symbolically resolves the problems of the Irish immigrant workers in that the March house offers her humane conditions, makes her part of the domestic space and yet acknowledges her only as an individual, hence severs her social relations with the Irish immigrant community.

Jo’s Counter-heterotopia

Jo destabilizes the labor heterotopia of the March house, because she considers housework worthless. Her complaint about housework is not solely determined by her consequently lessened time for reading and writing at home. The narrator explains that Mr. March’s loss of property for the sake of supporting a friend’s finances led the two eldest March sisters to work outside the house. For this reason, Meg starts working for the rich King family as a governess. However, she does not share Jo’s discomfort with housework, since her work corresponds with her subsequent marriage plot with Mr. Brooke. Furthermore, her work lets her have a contact with the social elite; she enjoys the rich family’s luxurious lifestyle (Alcott, 2008, p. 47), while at times she resents the economic divide between them and her family. The other sister who is sent to work is Jo, but she is employed by a member of the extended family, namely Aunt March. Considering her old age and solitary life as well as her younger brother’s relatively poor status, Aunt March initially wants to adopt Jo. While the family rejects her demand, they eventually have no option but to send Jo to the aunt for work. Jo’s employment record is thus marked by the threat of losing her family. Aunt March is also known to have a disagreeable personality. The “occasional tempest” (p. 47) in her house, her insistent knowingness that demands the March family “take her advice next time” (p. 79) and her interventions in the family members’ decisions, such as her attempts to change Meg’s mind from marrying Mr. Brooke and orient her towards making “a rich match” (p. 253) result in her description as “the peppery old lady” (p. 48) and “cross old soul” (p. 61). When the family decides to send Amy to Aunt March for protecting her from Beth’s illness, Amy likewise protests by saying “it’s dull at Aunt March’s, and she is so cross” (p. 197).

Amy's stepping into the aunt's house reveals Jo's working conditions and the aunt's character as an employer in detail. Since the aunt gathers that Amy is "more docile and amiable than her sister" (p. 210), she starts training her to reverse the liberties she has enjoyed at the March house. At her aunt's, Amy is made

to wash the cups every morning, and polish up the old-fashioned spoons, the fat silver teapot, and the glasses, till they shone. Then she must dust the room, and what a trying job that was! Not a speck escaped Aunt March's eye, and all the furniture had claw legs, and much carving, which was never dusted to suit. Then Polly must be fed, the lap-dog combed, and a dozen trips upstairs and down, to get things or deliver orders, for the old lady was very lame, and seldom left her big chair. After these tiresome labors she must do her lessons, which was a daily trial of every virtue she possessed. (pp. 210-1).

Amy's work follows as she reads aloud to Aunt March and does the sewing and stitching, while the aunt continues training her during Amy's free time in the evenings by recounting stories to her from the past. Amy is not the only employee at Aunt March's; the French cook Esther is also employed there, and through her it is revealed that the aunt recruited her on condition that she change her original French name Estelle if she insists on maintaining her Catholic faith. Although Amy has familial relation to Aunt March, she and Esther easily connect as two laborers working under the same strict employer. Esther's permissiveness lets Amy "roam about the great house, and examine the curious and pretty things stored away in the big wardrobes and the ancient chests" (p. 212) and observes the extent of Aunt March's accumulated wealth. When Amy is attracted to one of the aunt's old rings, however, she says "I'll be a lamb, if I can only have that lovely ring [...] I do like Aunt March, after all" (p. 213), and thus learns to comply with her aunt in order to inherit part of her fortune.

In contrast to Amy's compliance, Jo's actions at Aunt March's have the characteristics of resistance. When she is sent there, she does not work as hard as Amy does, and spares some of her time in the large library. Although her reading is constantly distracted by the aunt's calls, her reluctance to be available for work at all times is also acknowledged by the aunt. In addition, Aunt March does not attempt to change her looks and behavior. Jo's resistance, therefore, aims to improve the working conditions in the aunt's house, and the narrative voice implies that the aunt is harsher to Amy because she does not follow her sister's steps. Considering that the March girls were able to start a strike, Jo's actions at Aunt March's cannot be deemed rebellious, but she functions as a negotiator in organizing better conditions for the workers the aunt would recruit in the future.

Jo's negotiating function comes with a repressed discourse that enables her to occupy and resist the two domestic workplaces at the same time. Such a discourse becomes even more necessary since Jo's pursuit of literary writing demands yet another workplace and schedule that contradict domestic labor. In a particular example, Jo writes a book of fairy tales, but her completed work is burnt up by Amy. Jo feels a rage against Amy to the point of not saving her when she falls through thin ice while skating on a frozen pond. Yet Alcott does not let Jo embody class warfare and eventually makes her resent her rage. On anger in *Little Women*, Judith Fetterley asserts that "in the world of 'little women' female anger is so unacceptable that there are no degrees to it; all anger leads to 'murder'" (p. 380). While Fetterley relates Jo's rage to female anger, this rage originates not in female sibling rivalry, but in Amy's depreciation of Jo's work. To continue writing and remain part of the March family, Jo not only learns to repress her anger, but also manages to transform it into an act of imagining beyond the existing heterotopic configurations of labor.

Jo's authorship is one of the key issues feminist literary scholars have focused on. Her passion for writing has a distinguishing mark on her actions since writing grants her a strong will and an independent voice. Yet more importantly, her authorship is depicted not simply as a passion but as labor. After Amy burns up her book it is revealed that Jo's book was short, but she "had worked over them patiently, putting her whole heart into her work, hoping to make something good enough to print. She had just copied them with great care, and had destroyed the old manuscript, so that Amy's bonfire had consumed the loving work of several years" (Alcott, 2008, p. 87). Jo's meticulousness, her editing the manuscript and the repeated use

of the word “work” for her action and its material result show that her writing is characterized as labor. Similarly, for her final preparations before submitting her story to the *Spread Eagle* journal, she is described as “very busy up in the garret”, seating herself “on the old sofa writing busily, with her papers spread out upon a trunk before her” while she is “[q]uite absorbed in her work” and when she finishes writing, she starts reading “the manuscript carefully through, making dashes here and there, and putting in many exclamation points” (p. 165). Although the labor heterotopia of the March house forces her to write as free time activity, Jo rationalizes her practice by occupying a specific space, converting old house furniture to office furniture, and following a systematic procedure in which she first writes, then organizes her manuscript and finally edits it. That she writes in the garret also resonates with Gilbert and Gubar’s analysis of the madwoman in the attic in that Jo’s authorship poses a threat to the established order in the March house and is considered a deviance from it. As a result, the space she occupies is the inversion of what the house represents. Furthermore, writing gives her the opportunity for unalienated labor, since the papers, the work and the desk are all used with personal pronoun. By writing, she owns her labor, unlike the tasks in Aunt March’s house or in her family home. Besides, in submitting her manuscript to the journal, she means to sell her labor herself and establish non-familial relations. Jo consequently manages to form a counter-heterotopia in the garret where she writes.

Jo’s counter-heterotopia of labor is equally regulated as the March house, since her professional attitude gives an order to her social actions as well. Her reading, writing and editing transgress the limits of her authorship and come to define her character and actions. To illustrate, Jo corrects Amy when the younger girl mistakes the word “libel for “label” (p. 13) and “vampire” for “samphire” (p. 122). Jo’s alertness for correct English use might be read through her assuming the father’s role in his absence, hence maintaining the law of the father. However, with her counter-heterotopia, Jo does not merely attune her language and discourse to the symbolic order, but also uses language creatively. Furthermore, Jo’s interference to her sister’s use of language extends beyond Amy’s individual errors and transforms the sisters into temporary literate communities. For example, at the end of the first chapter, the sisters sew a quilt for Aunt March by taking guidance from Jo, who suggests “dividing the long seams into long parts, and calling the quarters Europe, Asia, Africa and America” (p. 21) and conversing about the countries in these continents as they are stitching the parts. Here, Jo’s counter-heterotopia intervenes to the labor heterotopia of the March house. Furthermore, in this example, her creative plan of sewing the quilt includes all the sisters indiscriminately, assigning each of them a continent in the form of division of labor, so that only their collective action can complete the work. Yet, even more importantly, by dividing and naming the parts after continents, Jo shows her sisters a model through which they can create an alternative world themselves. When Jo manages to publish one of her stories, the sisters similarly form an audience as she reads it aloud. After listening to the story attentively, Amy criticizes “the artistic parts of the story, and [offers] hints for a sequel”, Beth gets “excited” and Meg says she liked “the loving part” (p. 173). The girls are, therefore, tentatively encouraged to imagine a world beyond the March house. In both cases, it is Jo who introduces alternative ways of labor to her sisters. In doing so, Jo modifies the inversion of the very heterotopia that keeps the working children at home, feeds and trains them, but leaves them without proper education that would limit their socialization to their prospective households. Jo’s linguistic intervention is thus compensatory to the sisters’ lack of education, and functions for equipping them with the necessary tools to use language properly without having to comply with the ruling voice.

While Jo turns her sisters into an imaginative community within the house, hence inverts the principles of the labor heterotopia, she also supports them in their socialization outside. Although the sisters are invited to social gatherings on several occasions, the novel prioritizes the girls’ relation with Laurie, the grandson of their neighbor Mr. Laurence. The first mention to Mr. Laurence is when he sends the family a full-fledged supper for Christmas upon hearing that they shared their breakfast with a poor immigrant family; however, it is Jo who coincidentally meets and befriends Laurie. After their recently established friendship, the girls’ prejudgment on Mr. Laurence that he does not “like to mix with his neighbors” (p. 32) and their own lack of socialization with the other sex significantly change. This friendship specifically enables Jo and Laurie to enter their respective households; in other words, Jo’s intervention folds the outside into the inside simultaneously as the inside is opened to the outside. This double exchange lets the March

girls into Mr. Laurence's house, where Meg can visit the conservatory and enjoy the flowers, Jo can borrow books from the library, and Amy can observe paintings closely. Yet Beth is the sister who most benefits from her visits, since she can practice and improve her music skills with a properly functioning piano. Mr. Laurence's house thus physically illustrates the extensions of Jo's counter-heterotopia.

In *Little Women*, the communication between Jo and Laurie is made possible by their configuration as sexually ambivalent characters. Symbolically equalizing both sexes, the characterization of the tomboy Jo and the effeminate Laurie serves as an opportunity for the sisters' socialization, since they both include Laurie to their activities and join him in his activities with his friends. The promise of equality in this relation resonates with the demands of the women's labor movement, especially on the subjects of women's suffrage, equal pay for equal work and equal opportunities for education. Alcott herself is known for her advocacy of these rights in her letters and newspaper articles. In her letter to Maria S. Porter from 1874, for example, she sounds as if she is addressing a larger audience, writing, "let us hear no more of 'women's sphere' either from our wise (?) legislators [...] or from our clergymen [...] Let woman find out her own limitations [...] Let the professions be open to her" (Porter, 1893, p. 22). In other words, Alcott acknowledges that the March house fails to resolve the problem of inequality in women's labor in the nineteenth century by forming an all-female domestic space of unpaid labor. The egalitarian relation of both sexes thus illustrates an alternative to the workspace of the March house.

Jo's sexual ambivalence is only a limited illustration of her general attitude: Since Jo is the negotiator, she is equipped with a bridging function despite her determinate and passionate character. That she is both inside and outside of the March labor heterotopia and that she establishes her counter-heterotopia in the garret indicate her liminal position. In the novel, Jo's passion for inverting the labor heterotopia is spatially illustrated with her use of the garden as a liminal space. Although the March sisters consider Mr. Laurence's house a fantasy space for their individual creative passions, they can visit there only temporarily. However, the garden that separates (and unites) both houses enables them to work simultaneously as they imagine their fantasies. When, for example, Laurie spends idle time in his hammock and is curious about what the girls are doing in the garden, he eventually learns that they are sewing and stitching. In the novel, it is not clear with whose decision the girls moved to the garden for work. When asked, Beth tells Laurie "we have tried not to waste our holiday, but each has had a task, and worked at it with a will" (Alcott, 2008, p. 157). She continues, saying "Mother likes to have us out of doors as much as possible; so we bring our work here, and have nice times [...] we can look far away and see the country where we hope to live some time" (p. 158). Here, Beth explains their working in the garden as their and the mother's idea at the same time, but her further description of the country implies that the girls make Jo's fantasy theirs: "Jo talks about the country where we hope to live some time; the real country, she means, with pigs and chickens, and haymaking. It would be nice, but I wish the beautiful country up there was real, and we could ever go to it" (p. 158). For Jo, the garden is another location for her counter-heterotopia, supporting her imaginative faculties. Furthermore, she encourages the others to imagine other worlds while they are working, since she asks, "Wouldn't it be fun if all the castles in the air which we make could come true, and we could live in them?" (p. 159). Upon her remark, she forms yet another imaginative community when Laurie responds, "I'd like to settle in Germany, and have just as much music as I choose", Meg adds "I should like a lovely house", Beth wants to "help take care of the family", and Amy expresses her wish to "go to Rome, and do fine pictures, and be the best artist in the whole world" (p. 160). Tentatively moving from the labor heterotopia and stepping into their own counter-heterotopias, the children make use of the garden's liminality for their fantasies.

Conclusion

Despite Jo's efforts to resist the existing labor heterotopia of the March house, her counter-heterotopia does not survive. Alcott disrupts the prospects of Jo's counter-heterotopia in the novel's sequels. For Jo, this failure amounts to her new disinterest in romance and her new passion for moral tales for children, her marriage to Professor Bhaer and the subsequent change in her so-called unladylike attitudes. However, there is an implication in *Little Women* that Jo will be made to abandon everything that characterizes her, because

she is left without a strong ally in her counter-heterotopia. In creating a room of her own, Jo does not have any prior role models, but she attempts to be one for her sisters. However, Beth, who benefits most from Jo's interventions and develops a serious interest in piano playing, forgets her passion abruptly; her imagination suddenly narrows down to the extent of not being able to imagine a life beyond the March family, and she becomes severely ill. The second novel, *Good Wives*, depicts her untimely death. In addition, Meg's romantic attachment to Mr. Brooke signals their marriage in the second sequel; Amy indeed becomes a painter, but she leaves for Italy to follow her pursuit, suggesting the impossibility of being an artist in the March house. To put it in another way, Jo's counter-heterotopia fails to persist when its rival heterotopia of the March house also ceases to exist as an inversion of the labor conditions outside and dissolves with the father's arrival and the sisters' departure. More precisely, both heterotopias ultimately disseminate into the March girls' future lives outside the house in alternative forms. Through the clash of both heterotopias of work, *Little Women* spatially characterizes and symbolically resolves the conditions of American labor in the second half of the nineteenth century, and critically reconsiders its own resolutions.

References

- Alberghene, J. (1999). Autobiography and the boundaries of interpretation. In J. Alberghene and B. Lyon Clark (Eds.), *Little Women and feminist imagination: criticism, controversy, personal essays* (pp. 347-376). London: Routledge.
- Alcott, L. M. (1875). *Work: a story of experience*. Boston: Roberts Brothers.
- Alcott, L. M. (1993). *Hospital sketches*. Bedford: Applewood.
- Alcott, L. M. (2008). *Little women*. London: Vintage.
- Brogan, H. (2001). *The Penguin history of the USA*. London: Penguin.
- Çelikkol, A. (2015). *The representation of family in African American literature: A psychoanalytic approach*. PhD Dissertation: Istanbul University. Retrieved from: <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> (Thesis number: 417827).
- Çelikkol, A. (2019). Re-publicizing the nation: Slavery and the American Revolution. *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 29(1), 41-58.
- Engels, F. (1987). *The condition of the working class*. London: Penguin.
- Fetterley, J. (1979). "Little Women": Alcott's Civil War. *Feminist Studies*, 5(2), 369-383.
- Foner, P. (1972). *History of labor movement in the United States. Volume I: From colonial times to the founding of the American federation of labor*. New York: International Publishers.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16 (1), 22-27.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish*. New York: Vintage.
- Gilbert, S. and Gubar, S. (2000). *The madwoman in the attic: The Woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven and London: Yale Nota Bene.
- Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hetherington, K. (2003). *The badlands of modernity: Heterotopia and social ordering*. London: Routledge.
- Hiebert Alton, A. (2001). Introduction. In A. Hiebert Alton (Ed.), *Little Women* (pp. 9-27). Peterborough: Broadview Literary Press.
- Maruo-Schröder, N. (2018). Louisa May Alcott, *Little Women* (1868). In C. Gerhardt (Ed.), *Handbook of American Novel of the Nineteenth Century* (pp. 399-417). Berlin and Boston: De Gruyter.
- May, V. H. (2011). *Unprotected labor: household workers, politics, and middle-class reform in New York, 1870-1940*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- McCaffrey, L. J. (1992). *Textures of Irish America*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Porter, M. S. (1893). *Recollections of Louisa May Alcott, John Greenleaf Whittier, and Robert Browning*. Boston: Collins Press.
- Rishoi, C. (2003). *From girl to woman: American women's coming-of-age narratives*. Albany: SUNY Press.
- Showalter, E. (1991). *Sister's choice: tradition and change in American women's writing*. Oxford: Clarendon Press.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Thernstrom, S. (1994). *Poverty and progress*. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.
- Trachtenberg, A. (2007). *The incorporation of America*. New York: Hill and Wang.

Analyzing Literary Space through ‘The Spatial Triad’ by Henri Lefebvre in Orhan Pamuk’s ‘The Museum of Innocence’

Masumiyet Müzesi’nde Yazınsal Mekânı Henri Lefebvre’in ‘Mekân Üçlemesi’ Üzerinden
İncelemek

Belgin YUNCU*, Zeynep TUNA ULTAV**, Aslı Ceylan ÖNER***

Abstract

This paper aims to present a different approach to the notion of literary space in a work of literature with regards to Henri Lefebvre’s spatial triad. Orhan Pamuk’s representation of space in his acclaimed novel; The Museum of Innocence and the actual museum along with the narrative will be referred as the case study since it is a unique example of a narrative transforming into an architectural form. Lefebvre’s spatial triad –perceived, conceived, lived space– that looks at space as a social product, will be applied as an investigatory tool to understand the notion of literary space. Relying on the fact that space can be a narrative acting independently within the narrative itself, Pamuk’s design becomes an affluent space for everyday life objects, without which, a sense of inadequacy would occur all throughout the novel and the actual museum. Conclusively, the main principle behind the selection of Lefebvre over many other existing theories on space is that Lefebvre’s spatial categories has provided the necessary grounds and flexibility in explaining the transition from a literary work into an architectural one on account of his acknowledgement that it would be better if the space in literary texts could be represented architecturally.

Anahtar sözcükler: Literary space, Henri Lefebvre, spatial triad, Orhan Pamuk, The Museum of Innocence.

Öz

Bu çalışmanın amacı, bir edebiyat eserinde, hikâyenin geçtiği temsili mekân olan yazınsal mekân kavramına, Henri Lefebvre’in mekân üçlemesi üzerinden farklı bir yaklaşım sunmaktır. Orhan Pamuk’un geniş ölçüde takdir gören romanı Masumiyet Müzesi ve buna bağlı olarak mevcut müzesi; anlatının mimari bir forma dönüştüğü özgün bir temsil olması nedeniyle, örnek alan çalışması olarak ele alınacaktır. Lefebvre’in mekâna sosyal bir ürün olarak bakan üçlemesi –algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân– yazınsal mekân kavramını anlamlandırmak adına inceleme niteliğinde bir araç olarak kullanılacaktır. Mekânın anlatı içerisinde kendiliğinden, bağımsız bir anlatı oluşturabileceği gerçeğine dayanarak, Orhan Pamuk’un tasarımı gündelik yaşam nesnelere için –ki olmadıkları takdirde tüm roman boyunca ve mevcut müzede eksiklik hissi ortaya çıkacaktır– zengin bir tasarım mekânı haline gelir. Yazınsal mekân ve tasarlanan mekânı bir araya getirmek, mekân kavramını çok yönlü tartışabilmek adına özgün bir örnek oluşturmaktadır. Sonuç olarak, mekân üzerine kurgulanmış olan pek çok mevcut teori arasından Lefebvre’in

* PhD Student, İzmir University of Economics, Design Studies. E-mail: belginkaraman@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9799-4819

** Assoc. Prof. Dr., Yaşar University, Faculty of Architecture, Department of Interior Architecture and Environmental Design. E-mail: zeynep.tunaultav@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0478-7333

*** Assoc. Prof. Dr., İzmir University of Economics, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Architecture. E-mail: asli.oner@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6225-1222

üçlemesinin seçimi, Lefebvre'in de yazınsal mekânların mimari olarak temsil edilebilmesinin daha iyi olacağını kabul etmesiyle, yazınsal bir mekânın, mimari bir mekâna dönüşümünü açıklamada gerekli olan zemini ve esnekliği sağlamıştır.

Keywords: Yazınsal mekân, Henri Lefebvre, mekân üçlemesi, Orhan Pamuk, Masumiyet Müzesi.

Introduction

Space has always been applied to literary studies from a multi-perspective within ranging fields. Among them is literature, in which various definitions of space are given and the reader gets a chance to contemplate on these spaces represented as unique visual images. The association formed in between the represented text and the readers' own experience, makes literature a distinctive form of description¹. The narrated space structured in the novel has the potential to reveal the meanings that architectural space carries. Narrated space is re-built and re-interpreted according to the reader's past experiences (Bolak Hisarlıgil, 2003). Narratives define a story that takes place at a specific time and a specific place and are also the representation of real or fictional events in a time sequence, therefore, although time commonly tends to be referred to as the defining component of narrative, according to literary interpretation, space incorporates an operative function. In her work *Reconciling Narrative Spaces*, Shanks asserts that "Our fundamental way of ordering and understanding the world is through not time but space as we can conceptualize time itself in terms of spatial existents: numbers, clocks, seasonal change, etc." (Shanks, 2002, p. 1). Various scholars have tried to define what literary space stands for. Robert Tally (2013) in his book, *Spatiality*, has elaborated on the term stating that by means of the descriptions of places, literature positions the reader in an imaginary space that incorporates references to their real worlds, or perhaps, it contributes to an understanding of their past, present and future worlds that are either personally experienced or envisioned by the author himself.

The aim of this study is to present a different approach to the notion of literary space; the represented space where the story takes place in a work of literature with regard to Henri Lefebvre's spatial triad that looks at space as a social product consisting of three constituents; perceived space, conceived space, lived space, which will be applied as an theoretical framework to understand the notion of literary space. Orhan Pamuk's representation of space in his acclaimed novel; *The Museum of Innocence*² and the actual museum, "The Museum of Innocence", along with the narrative will be referred as the case study³. Relying on the fact that space can be a narrative acting independently within the narrative itself, Pamuk's design becomes an affluent space for everyday life objects, without which, a sense of inadequacy would occur all throughout the novel and the actual museum. Bringing together literary space and designed space provides a unique example to discuss the notion of space in multifaceted ways. The rationale behind the selection of this particular novel in this study prevails in the fact that the novel has been applied to a real life scale structure with an actual museum.

The story of *The Museum of Innocence* portrays a love affair between two distant relatives of distinct social classes and concludes with the protagonist assembling an imaginary collection of objects belonging to his lost lover. The collection and the idea of establishing a museum emphasized in the novel, has been actualized by Pamuk with a museum catalogued with objects that strive to preserve the past⁴. Orhan Pamuk, in the *Museum of Innocence*, brought together literature and the museum, which are the most effective ways of making a note of history and resisting the transience of time, in a literary work (Kuş, 2015). This unique work has served as a topic of discussion from both a literal and an architectural framework. The actual museum that Pamuk constructed serves as an appropriate case study for both literary and architectural production of space to be examined as a constructed space and Lefebvre's triad can be employed as a comprehensible tool to explain the correlation of space, since for Lefebvre, spatial representations always involve practical consequences for people to interact with their environment. Lefebvre's theory has provided the necessary ground to merge literary space with architectural space. Looking at how Pamuk represents his narrative story in his acclaimed novel *The Museum of Innocence* in terms of space by specifically referring to Lefebvre's spatial triad and how other social theorists respond to his theory, will lead to an apprehension of the designed space in both the literary and architectural works in question.

The scope of this study consists up of the elaboration of Lefebvre's Spatial Triad followed by the case study of Orhan Pamuk's novel and the museum. In order to fully grasp what Pamuk's intention was, both as a writer and a designer the novel is explained in as much detail as to let the readers of this study who have not read it make adequate sense of it, then it continues with the transformation of the novel into the museum describing in detail how the museum was constructed and curated withstanding Lefebvre's theory on the Spatial Triad at all times. Finally, the last part will focus on the conclusions of the study. The validity of this study lies in the fact that a specific study on the constructed museum, explicated within the scope of Lefebvre's theories on the spatial triad for the first time, will contribute to the prevailing studies, combining not only literary and social but also architectural theory.

Lefebvre's Spatial Triad

As a complex construct, space has allured many philosophers as a conceptual framework of study. Among these scholars, the philosopher and sociologist Henri Lefebvre may be regarded as the most influential one that identified space to be crucial in our comprehension and interaction with the world. The value of Lefebvre's work lies in the notion that it provides a general framework to study the abstract notion of space, which according to Lefebvre, is where we decode and experience everydayness. He claims that humans create the space in which they live, shape it according to their interests and reproduce it continuously through their intentions (Lefebvre, 1991). For him, space is organic, living and therefore; shifting in its essence. As specified by his spatial triad, space is a social product that consists of three constituents; spatial practice or perceived space, representation of space or conceived space, representational space or lived space. These components are not referred to independently on account of the fact that their interaction with one another generates the production of space. The portrayal of his spatial triad is possible through different media not only in design but also in narrative literature.

Every social formation produces spatiality, which constitutes of the physical space per se, a way of organizing that space and a way of contemplating about it. Hence, spatiality comprises of physical space, mental space and a social construction of space. Edward Soja; a renowned urban theorist on whom Lefebvre has exerted a great deal of influence, would later claim that; "Lefebvre has been more influential than any other scholar in opening up and exploring the limitless dimensions of our social spatiality" (Soja, 1996, p. 6). In order to refer to Lefebvre's spatial triad as a framework throughout this study, each element; namely, perceived, conceived and lived space should be illustrated, as he himself states that this is a triad to which he keeps "returning over and over again" (Lefebvre, 1991, p. 33), and it is therefore worth citing comprehensively.

The first element of Lefebvre's triad is the "perceived space" or also referred to as "spatial practice," which is the everyday routines aligning with routes between places. It produces and reproduces its preconditions in a circular process. In order for the everyday functions of the society to be ensured, a certain level of cohesion and capability is demanded. As stated by Doreen Massey; who is yet another social scientist and geographer that has emphasized physical space to be alive and that it is of utmost significance to dynamize it as space, an indispensable part of our everyday lives; occasionally refers to Lefebvre's ideas as: "Space is created out of the vast intricacies, the incredible complexities, of the interlocking and the non-interlocking, and the networks of relations at every scale from local to global" (Massey, 1992, p. 265). Massey acknowledges that Lefebvre's triad is continually in motion. When explaining in their own terms what perceived space stands for, Martin and Miller assert in their article "Space and Contentious Politics" that everyday life in the city with all areas of use represent perceived space which is controlled by power relations and Lefebvre (1991) also notes, "(...) the ultimate foundation of social space is prohibition" (Lefebvre, 1991, p. 35 as cited in Martin & Miller, 2003, p. 146).

Conceived space is usually characterized by the representations of the dominant groups in society; it is both the images produced by designers and the actual materializations of those designs. Lefebvre suggests that representation of space is the dominant space in society that is constructed out of codes, symbols and abstract representations. It is "tied to the relations of production and the 'order' (of the market and of the

state) which those relations impose” and it also is “the space of scientists, planners, urbanists, technocratic subdividers and social engineers [...] all of whom identify what is ‘lived’ and what is ‘perceived’ with what is ‘conceived’ (Lefebvre, 1991, p. 38). An alternative point of view suggested by Lefebvre (1991) is that “Conceived space is tied to those relations of production [and reproduction] and to the ‘order’ which those relationships impose, and hence to knowledge, to signs, to codes...” (Lefebvre, 1991, p. 33 as cited in Martin & Miller, 2003, p. 146).

Our conceptual understanding is the manifest representation of cognitive constructs of the spaces. Conceived space stands for power and technical knowledge; therefore, regulating not only socio-economic production but also reproduction of the social relations of production. For Lefebvre; “[S]pace is in any meaningful sense produced in and through human activity and the reproduction of social relations” (Lefebvre, 1991 as cited in Casey, 1997, p. 72).

Space denotes social relations of production and vice versa. Hence, they are mutually constitutive. Lefebvre is referring to this very notion when stating that “(Social) space is a (social) product” (Lefebvre, 1991, p. 26). He further asserts that not only industrial products but also space is the end product of each society’s own production. He states that in order to contribute to the prevailing power relations, architects and planners; cited as the representatives and producers of the conceived space, deliberately combine their technical knowledge and ideology to direct potential through a specific mode of production. Consequently, people who are in fact the everyday users of that space have no control over the production of that space; yet, it is rather the authority manipulating it in compliance with its own benefit.

Lived or representational space according to Lefebvre, embodies complex symbolisms. It is the space lived directly through its associated images and symbols; hence, the space of inhabitants and users. It is the space of the everyday that the inhabitants try to revise and adjust to. Lived space is cooperative as it is distinguished with people’s direct engagement. For Havik, Lefebvre made it clear that lived space is by definition produced socially. She parallels this production with the experience of reading a text, during which she claims, every reader; referring to every user in Lefebvre’s theory, experiences the text individually drawing his/her own interpretation thus, characterizing it with a dynamic quality as it is always accountable to change (Havik, 2012).

To Lefebvre, architects and urban planners producing the conceived space bring together technical knowledge and ideology. For that reason, the produced space that serves as the lived space is not genuinely objective; yet, it is rather a means of domination and power. He argues that the users should have the natural right to take up a principal position in the decision-making process of the production of lived space. Lefebvre also refers to the notion of “appropriation” when remarking on the production of space. He puts forwards the idea that the inhabitants of the lived space should be able to appropriate or modify it so that it would provide for their needs and possibilities.

The Novel: The Museum of Innocence (2008)

All of Pamuk’s narrative fiction share similar themes; most commonly the central theme is melancholy, but also, the complexity of Turkish identity, which for Orhan Pamuk, is stuck in between Eastern and Western values, modernity, the community and the individual, and additionally envy or sibling rivalry as portrayed from his real-life relationship with his brother in *İstanbul: Memories and The City*⁵ (2006). The existence of an implicit socio-political dimension within the framework of the cultural motif group in Orhan Pamuk's novel draws attention. Turkey’s problems are one of the main materials of his work with complex textures mixed with fantastic elements (Ecevit, 1996). Fictional events represented in a story occur within the literary space; the surrounding of a character, an event or an object, created in the writer’s mind. Kirchner (1999) defines Orhan Pamuk as planning every effect he creates in advance, and what is called inspiration is nothing but a brief and controlled letting go that occurs under laboratory conditions. Orhan Pamuk continues his postmodern technique that he started with *The White Castle* in *The Museum of Innocence* (Demir, 2011). Pamuk, who tries different forms in each of her novels, extends from the traditional-realistic approach to the metafictional plane of postmodernism (Ecevit, 1996). He tends to produce his literary spaces –except for Snow– mostly nourishing from his most favorite inspiration; the city

of İstanbul. In his novel, *The Museum of Innocence* (Figure 1), he made no exception and assigned İstanbul with the task. As a young man coming from a wealthy family, Pamuk lived in Teşvikiye Street in Nişantaşı, the area associated with the higher elites of society. He tends to employ all these spaces that belong both to his past and his personal relationship with İstanbul. As stated by Kuş (2015), Pamuk sets up a love story entirely from İstanbul in the Museum of Innocence. The protagonist identifies his love and his museum with the city he lives in so much that it is impossible for the reader to imagine that museum in another city.

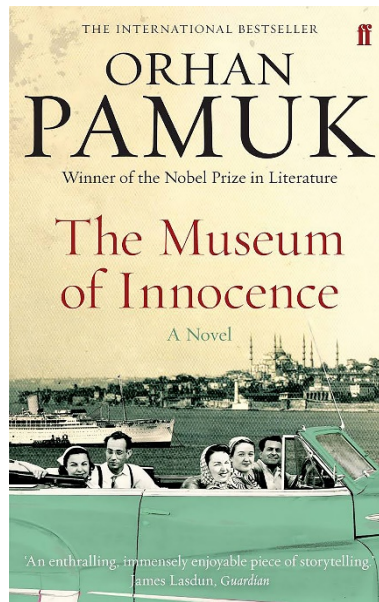

Figure 1. Museum of Innocence, The Novel, book cover

The Museum of Innocence (2008) is a love story set in İstanbul between 1970s; a time of rapid social change, extending through the 2000s. This is an obsessive and lost love that the protagonist, (also the curator of the museum) Kemal Basmacı coming from an upper class İstanbul family just like Pamuk himself, feels toward Füsün Keskin; his lifelong obsession that ultimately changes the course of his life, who is a much younger distant relative coming from a lower class of society, therefore reciprocating Kemal's love perhaps because she wants to upgrade her societal status, or perhaps she truly falls in love with him, too. Soon afterwards, Kemal meets Füsün for the first time in years at the shop she works, called Şanzelize Butik, where he wants to buy an expensive Jenny Colon brand handbag for his fiancé, Sibel. The handbag later becomes one of the most significant objects for Kemal (and hence for the museum) and it also serves as a metaphor for Kemal's refusal of his own elite lifestyle that no longer feels "original". The reader is introduced with the eighteen-year-old Füsün and thirty year-old Kemal and their affair with this sentence, which also hints the beginning of Kemal's obsession to objects related somehow to Füsün. As the novel unfolds, the reader gets accustomed to Kemal's peculiar obsession of collecting things that Füsün somehow used ranging from her personal belongings like hair clips and earrings to saltshakers, ashtrays, matchboxes, napkins, teacups, china dogs, fruit soda bottles, pens.

Pamuk continues his narrative with detailed descriptions of İstanbul life, showcasing the two sides of society; the places that the upper class of the times are associated with; the clubs, parties, Bosphorus mansions, the restaurants namely; Fuaye, "one of the European style restaurants most loved by the tiny circle of wealthy people who lived in the neighborhoods like Beyoğlu, Şişli, and Nişantaşı" (Pamuk, 2008b, p. 12). The Hilton Hotel is another location related with the bourgeoisie and therefore the engagement takes place here. The Pamuk Apartment in Nişantaşı is also another setting to be interconnected with the upper class. The Merhamet Apartment, too, is a notable location all throughout the novel, which was bought by

the protagonist's mother. This very apartment later becomes the meeting place for Füsün and Kemal's forbidden love affair.

The Museum: The Museum of Innocence

Pamuk asks himself the question: "Why has no one else ever thought of something like this, of bringing together a novel and a museum in a single story? (...) If someone made an Anna Karenina Museum, finding a way to display the material world of the novel, I'd come running" (Pamuk, 2012a, p. 52). For Pamuk, his museum is not only a representation of nostalgia, but it is also a yearning for his past; the country and the city of his childhood memories. As stated by Kuş (2015), *The Museum of Innocence* is an unprecedented creation in the history of world museums and world literature, in which an author wants to museumize his fictional world with real objects. It is a museum that is fed by the museums Orhan Pamuk visited and his knowledge of museology, and carries separate traces from the 5723 museums Kemal visited.

What Orhan Pamuk attempted to achieve by having constructed the museum of the novel was that, he created a space in accordance with all the images he triggered in the minds' of his readers. He designed that space so that the readers would not only preserve their perceptions of the objects associated with the personas of the novel mentally, but also encounter them physically.⁶ The museum space was constructed to communicate and let his readers encounter and interact with that space that they all imagined through the narrative he provided. However, he emphasized that; "[t]he enjoyment of the novel and the enjoyment of the would-be museum are two entirely different things. The museum is not an illustration of the novel and the novel is not an explanation of the museum. They are two representations of one single story perhaps" (Pamuk, 2008c). The imagination of the reader contributes to that of the writer's when visualizing the space in the narrated text. However, in *The Museum of Innocence*, Orhan Pamuk did not choose to leave any details to the imagination of his reader, he rather constructed the whole space meticulously paying close attention to every single feature.

The distinction between real life and fiction seems vague at times and Orhan Pamuk uses this method through the entire novel where he masterfully achieves intertwining both concepts. The protagonist informs us that he bought the house in which the Keskins used to live and that he would turn it into a museum to exhibit his collection; however, he also stressed no desire to write this story himself and was seeking someone fit for this. He decides to recount his story to Orhan, who pays him visits in his room, sits on a chair by his bed, and takes his notes.

The idea of opening up an actual museum is emphasized through the entire novel. The protagonist tells Orhan about his plans on this museum dedicated to his lost love, Füsün. Before beginning the novel, which consists of 83 chapters that correspond with the 83 boxes in the actual museum, Pamuk has placed a map of the original museum, hinting that the idea of the real life museum always existed even before he started writing the book⁷ (Figure 2):

Instead of writing about the objects; the teacup, the pair of yellow shoes, the quince grater, that my novels' characters used, and then going to look for their physical counterparts, I performed the opposite, more logical process: I went shopping first, or I took, from friends who still conserved them, old furniture, miscellaneous paperwork, insurance papers, various documents, bank statements, and, of course photographs– 'or my museum and my novel' was the excuse– and wrote my book based on all these things bought and acquired, taking great pleasure in describing them (Pamuk, 2012c).

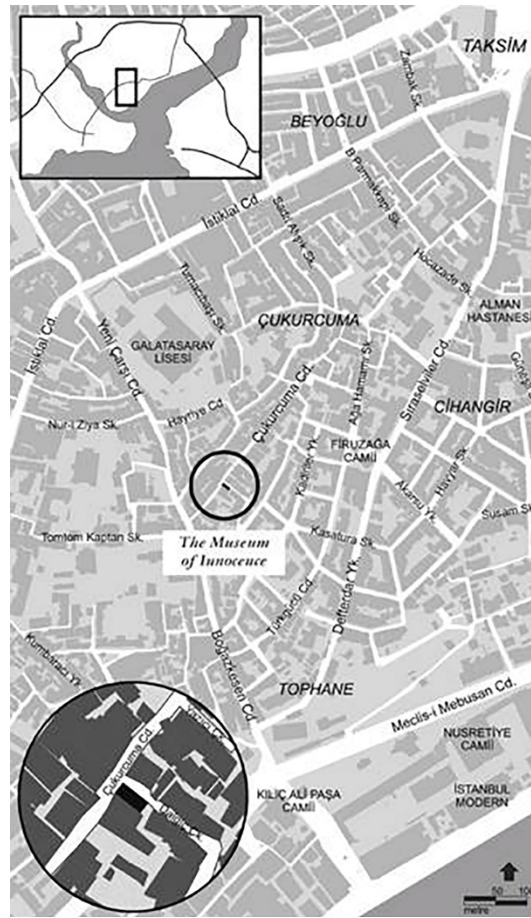

Figure 2. Map of the Museum of Innocence (Pamuk, 2008a, p. 587)

It is not only the map that exists in the novel, which indicates Pamuk's intentions and his actual plans on the non-fictional museum. He has also attached a free admission ticket for his reader, announcing in the novel that any reader who brings his book along to the museum, can get a free pass only by showing the already printed ticket in the book (Figure 3).

Figure 3. Museum of Innocence Ticket (Pamuk, 2008a, p. 574)

As a drop-out of architectural studies, Orhan Pamuk did not have a lot of trouble visualizing the final look of his museum. However, he had, no doubt, asked for professional help of architects to set up the museum in Çukurcuma. Prof. Dr. İhsan Bilgin; a name that the reader of the novel is familiar with, was appointed by Orhan Pamuk, as the architect in chief, along with Gregor Sunder-Plassmann and Cem Yücel. The museum building was the former Brukner Apartment, located on Dalgıç Çıkmaızı, Çukurcuma Street

(Bilgin, 2008) (Figure 4). Pamuk fictionalized his setting according to this building, which in the novel, is presented as the house that Füsün and her family, the Keskins live, and is also the house that Kemal would pay visits every night for eight years.

Figure 4. Brukner Apartment (©Emden, 1999)

After analyzing the 19th century, three story building that lay on a 60 m² (5x12 m), Bilgin asserted when working on a fictional setting, the object is to reify a represented ideal, consequently he was confronted with an issue of such kind for the first time in his career as he estimated that this was not a hard task merely architecture-wise, but was also difficult literature-wise (Bilgin, 2008). If the building would be used as the house just as it was in the novel, it would make things easier; however, the complication was that, the house that existed all throughout the novel, would be transformed into a museum adhering to the original fictional representation. Bilgin, additionally affirmed he had to make use of “the power of architecture” for two main reasons; first one being that, it was a plain ordinary building with no special characteristics, and secondly that all the experience illustrated in the novel was the product of the author’s imagination, therefore, nothing existed apart from the building itself (Bilgin, 2008). What was furthermore suggested by Bilgin with “the power of architecture” was that the project should be implemented in such a manner that the traditional apartment building features would remain the same within the boarder, dimensions and syntax of the building and that they should make such a challenging move for the interior, unforeseen from that kind of a conventional architecture (Bilgin, 2008). Hence appeared the final design of the museum; which lasted three years and was opened in 2012; four years after the novel was published.

Until coming up with the final curatorial design of the museum; the eighty-three boxes each containing objects in correspondence with the story line consisting of eighty-three chapters of the book, Pamuk had visited a number of museums around the world seeking inspiration (Pamuk, 2012a). He argued that a novel reader and a museum visitor derive distinct pleasures from one another, as museums are constructed spaces preserving the objects in them; whereas, “novels preserve our encounters with those objects, that is, our perception of them” (Pamuk, 2010, p. 136): “(...) Museums and novels share a lot in common. Each affords us the pleasures that come from entering complete and self-contained worlds, and what’s more, worlds that have been reduced to a miniature scale, at least in comparison with the universe that they reflect. Even the biggest museum in the world is smaller than the universe it describes. Likewise, a novel is a world between book covers and small enough to carry in one’s hand” (Morris, 2014, p. 2).

Orhan Pamuk has set out from the very first day with both a fictitious story and the concrete real life representation of that story with The Museum of Innocence. With no other prevailing example throughout the world; the only novel written in accordance with the existing museum, both the novel and the museum building of Museum of Innocence generated an interaction of literature and architecture. The constructed

space provided not only for Orhan Pamuk to narrate and share his personal story of love and the city from his everyday experience, but also for the public to actively engage themselves in this creative process.

Reading The Museum of Innocence Through Lefebvre

Fictional settings usually tend to have a very powerful impact on the story almost to the extent of becoming a character on their own. The represented 'places' convey a personal meaning through the readers' own experience and are therefore, transformed into individual 'spaces' where everyone makes idiosyncratic associations with their own lives. There exists a correlation between design and literature. Although in design, literature cannot be regarded as an indispensable pillar, design on its own right, is no doubt an essential field that has to be applied into such cultural fields; as is the case of Orhan Pamuk's novel and the museum, *The Museum of Innocence* (2008) by which he represented his narrative story in terms of space and created a spatial experience with the museum for his readers:

We transform words into images in our mind. The novel tells a story, but the novel is not only a story. The story slowly emerges out of many objects, descriptions, sounds, conversations, fantasies, memories, bits of information, thoughts, events, scenes and moments. To derive pleasure from a novel is to enjoy the act of departing from words and transforming these things into images in our mind. As we picture in our imagination what the words are telling us (what they want to tell us), we readers complete the story (Pamuk, 2010, p. 20).

The prevailing notion of space as specified by theorists of distinctive fields, is that, many of the spatial concepts initiated in literary theory are figurative as they fail to constitute some form of physical entity. Since there usually is not any physical correspondence to the places described in narratives, to fully understand the concept of 'lived space' has become impossible. The idea behind the integration of the theory of Lefebvre's spatial triad with literary space, not with any other novel by Orhan Pamuk, but specifically with *The Museum of Innocence* in this study, is that, this novel and its representation in real life spatial form; the actual museum itself challenges the notion of the non-representational physical aspect of space in literary theory. For the first time, a writer has actualized the place he created in his novel, into a concrete object; the museum. Lefebvre maintained that space is "[e]verywhere and in every guise: described, projected, dreamt of, speculated about" in literary texts (Lefebvre, 1991, 15)⁸. As specified by his spatial triad, space is produced by humans and "they continuously shape it through their intentions" (Lefebvre, 1991, p. 15). Space is ideological, political and strategic. Social activity, social space and social interaction are crucially related. Social space is utilized for social interaction and mutually it is those interactions that produce space. Hence, the three components of his spatial triad cannot be regarded, independently as they constitute to a reciprocated whole. To put it concisely, perceived space refers to the everyday routines and the social production of everyday life is possible here. It is socially and spatially tangible. Conceived space alludes to the images produced by designers and the actual materializations of those designs that are conceptualized. Finally, lived space is the space of inhabitants and it also is cooperative since it is identified with people's direct engagement. It is a combination of perceived and conceived space. It represents the everyday spatial practices of people (Lefebvre, 1991). Subsequently, the novel and the museum by Orhan Pamuk employs all three elements in Lefebvre's triad; however, an all-encompassing correspondence is not obtained.

The constructed space in *The Museum of Innocence* cannot simply be elucidated in one aspect of the triad. Initially, the museum is a social product of everyday and one cannot make sense of the narrated text unless s/he is fully informed about the conditions of space and time. Pamuk, illustrates an almost impeccable picture of both the city of İstanbul and the everyday routines of the 1970s' Turkey. The entire catalogue of the objects displayed in the museum demonstrates the habits of a society regarding distinct social classes. Xing asserts in his article on *Museum of Innocence* as follows; "In fact, the significance of collecting objects lies not only in the storing of the object itself but in the invisible value embodied in the object: the memory,

the lived experiences, and the stories dear to the heart of a person or a nation at certain times” (Xing, 2013, p. 198).

Until coming up with the final curatorial design of the museum; the eighty-three boxes each containing objects in correspondence with the story line consisting of eighty-three chapters of the book, Pamuk had visited a number of museums around the world seeking inspiration (Pamuk, 2012a). He argued that a novel reader and a museum visitor derive distinct pleasures from one another, as museums are constructed spaces preserving the objects in them.

The analysis of some noteworthy places and objects selected on account of their significance to the plot will be instrumental in the overall interpretation of both the story and the museum. The Şanzelize Boutique (Figure 5), for instance, is a very notable place in the novel, it is where all the love story begins. Kemal sees his lover at this boutique for the first time after years, realizes that the little girl he knew as a distant relative has now grown up to be a beautiful teenager at the age of eighteen, preparing for the university exams and working at the shop in the meantime. The depiction of the objects in this particular box is also important for the story line. The Jenny Colon brand hand bag is used as a symbol of the ambiguity between fake and genuine. The protagonist Kemal has to return the bag to the shop after his fiancée acknowledges it to be fake. Orhan Pamuk intentionally incorporates this ambiguity in his work; after finishing the novel, he leaves the reader in a state of wondering whether this was all true, or it was the imagination of the writer. He claims it to be the power of the art of the novel (Pamuk, 2012a).

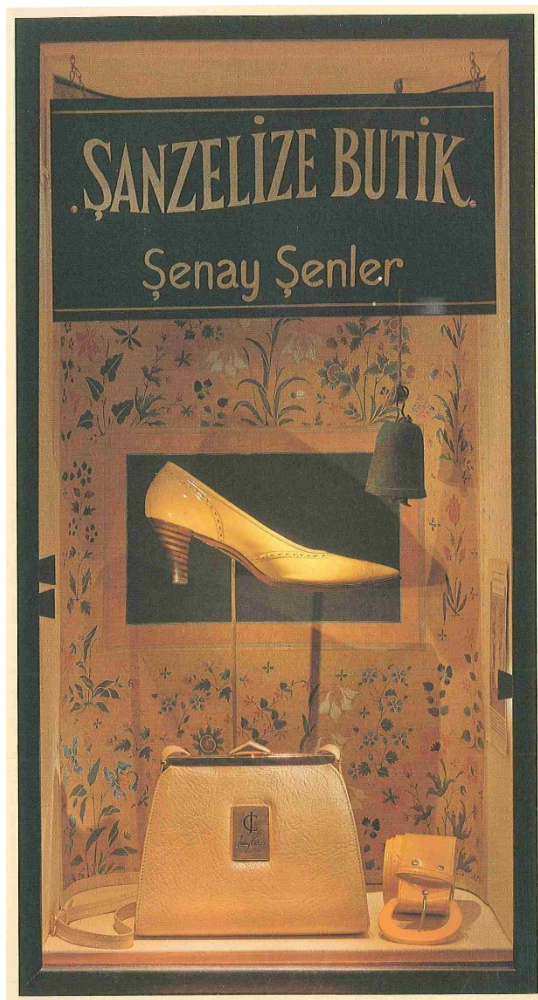

Figure 5. The Şanzelize Boutique (Pamuk, 2012b, p. 60)

The reader comes across with the name of Fuaye Restaurant (Figure 6). Many times throughout the novel, it is the gathering place for the higher elites of Nişantaşı and Kemal is a regular customer with both his family and the circle of his friends. The restaurant actually still exists under the name of Hünkar in Nişantaşı. When Pamuk intends to demonstrate the social status of his characters, he associates them with the places they inhabit or the ones where the social interaction takes place⁹. Fuaye is a restaurant where Kemal and his social circle can hang out. Examined from a Lefebvrian framework, these places can be elucidated as referring to the spatial triad fully since these are socially produced spaces. The notion of production is crucial for Lefebvre, it is not only the production of things in space but also the socio-economic production. Hence by attributing a socially higher group of people into these places, Pamuk contributes to Lefebvre's notion of the socio-economic production of space.

Figure 6. Fuaye (Pamuk, 2012b, p. 72)

Another significant place frequently referred to in the novel is The Hilton Hotel in İstanbul (Figure 7). The reader is initially introduced with the hotel as the place where the engagement party of Kemal and Sibel will be held. Pamuk describes the hotel as follows: “The Hilton had been, since the day it opened, one of the few civilized establishments in Turkey where a well-heeled gentleman and a courageous lady could obtain a room without being asked for a marriage certificate” (Pamuk, 2008b, p. 103). At the actual museum, we see postcards of the Hilton Hotel and Pamuk informs his reader that he had collected those postcards twenty years after the events he describes in the novel. Pamuk mentions about the hotel in his museum catalogue, too, where he makes clear that those postcards were the easiest way of proof that İstanbul was a modern city with modern architectural characteristics (Pamuk, 2012a).

Figure 7. The Hilton Hotel (Pamuk, 2012b, p. 127)

The following figure is the 4213 cigarette butts (Figure 8), which is of great significance not only for the novel but also for the museum. Real cigarette butts with details of that day noted underneath by Pamuk himself is displayed on the ground floor at the actual museum and Pamuk once again used a spatial existent to demonstrate time.

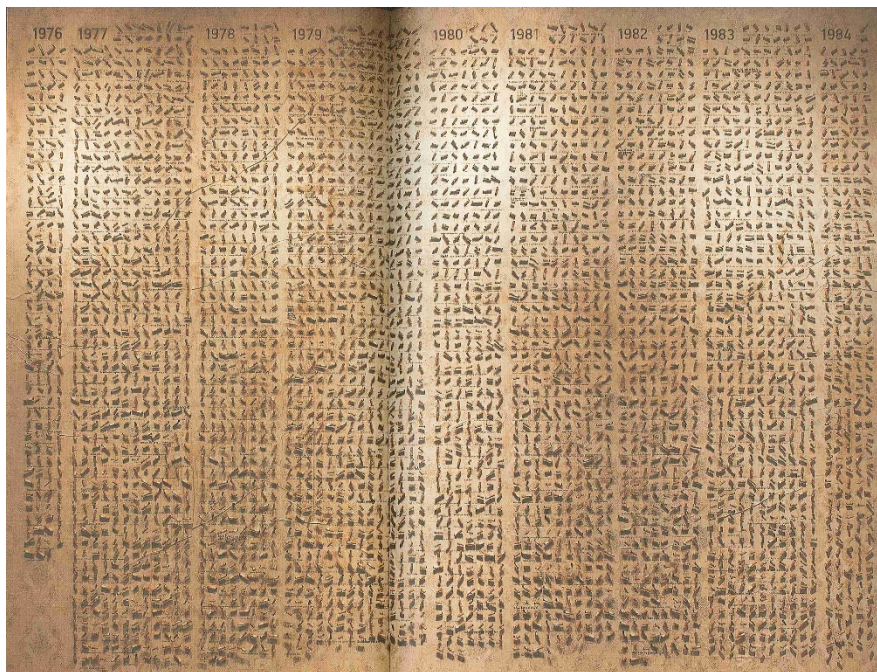

Figure 8. Cigarette Butts (Pamuk, 2012b, pp. 226-27)

The picture of the ground floor showcases where Pamuk realized the Aristotelian concept of time through a drawing on the floor (Figure 9). Throughout the novel and in his previous writings, the notion of time is frequently referred to. Pamuk designates his obsession with the corresponding objects as the representation of memories of good old days that will save the persons from the inevitable flow of time.

Figure 9. Aristotelian Concept of Time (©Authors, 2017)

In order to formulate the bond of space and time, Pamuk, employed spatial existents in his writing. All the objects reminiscent of the 1970s' Turkey, denotes the predestined interdependence of space and time once again for if one removes those objects and places them in a completely different cultural context, distinct from that of the Turkish one, it would not create the same relevant impact. This correlation also refers to Lefebvre's perspective, according to which, he stated that space is the end product of each society's production (Lefebvre, 1991). Hence, the literary space that Pamuk constructed, corresponds to both the correlation of space and time and to Lefebvre's views with all the objects adhering to that era in Turkey is, in fact, the 'product' of and therefore unique to Turkish society in the 1970s' Turkey.¹⁰

Secondly, the space he constructed also features conceived space characteristics as Pamuk himself can directly be considered a designer as an author who realized his imagined space into an actual museum. Conceived space is linked to the official relations of production. It is the dominant space in every society that is perceived by planners and architects. Although in nature this form of space is abstract; drawn on maps, plans, etc., in practice it still considered to be social. Orhan Pamuk acted as the first architect of his project, though inevitably, he required professional assistance for a project of this scale. Lefebvre professed that architects and planners; the producers of the conceived space, incorporate their technical knowledge and ideology intentionally to direct potential through a specific mode of production. Therefore, the everyday users of the space cannot actually produce it but rather utilize the one that is manipulated by that dominant group. This bears yet another similarity to Pamuk's design process of the museum. It is his 'abstract' ideal, materialized only as specified by himself, hence Pamuk's design relates to that of the dominant group put forward by Lefebvre.

Finally, the museum operates as lived space; "the users" indicating the museum visitors. Nonetheless, a contradicting theory arises owing to the fact that, Pamuk has visualized and materialized the space for his reader and therefore, did not leave much to their imagination. He has somewhat manipulated the reader as

he/she can only experience the space devised in Pamuk's vision as opposed to the conventional reader/writer relation according to which, the reader is provided with an unconstrained ground for imagination. For Lefebvre, lived space is alive and therefore, constantly reproduced altering itself in compliance with the necessities of time and space coordinates. However, by already transforming the space he narrated in his text into real life filled with objects representing an era, Pamuk did grant his reader the right to only partially engage with the produced space; anyone can experience the museum individually, yet the production and the reproduction takes place only in the visitors' minds, although for Lefebvre, users should have the natural right to take up a principal position in the decision-making process of the production of lived space.

Conclusion

The aim of this study has been to examine the ineluctable correlation between design and literature in terms of the employment of space in both fields. In order to analyze a literary work of art from a design perspective, Lefebvre, has been appointed as the key thinker and his spatial triad has formed the basis of the main argument for the case study through this study. The existing theory on space proposed principally by Lefebvre contributed to a coherent rationale for the apprehension of Orhan Pamuk's incentive on creating not only a literary space as he has always done, but also an architectural space with his unique work *The Museum of Innocence*. The study substantiated that although museums inspired by some literary works of fiction exist around the world, *The Museum of Innocence* sets the first exemplification of a precise representation of architectural correspondence to a fictional setting.

Although literary space denominates an imaginary space in essence, in the case of *The Museum of Innocence*, the writer has altered this definition for the first time. Thereupon, an alternate description of space has been formulated complying with that of literary space and the definition of space that Lefebvre has depicted. However, an exact description fully corresponding to those theories in question has not been allocated. The designed space of *The Museum of Innocence* is a unique example in the sense that it cannot be adhered broadly to either the existing theory on literary space or that of Lefebvre's. The construction of the museum breaks away from the traditional notion of literary space, where space is only imagined through the writer's description combined with the readers' perception.

All in all, Orhan Pamuk's *The Museum of Innocence* both as a literary work that appeals to our mental imagination, examined through a Lefebvrian reading demonstrates that the dual production of the designed narrative and the represented space offer distinct spatial experiences for the readers and the visitors. Future studies may incorporate the ways how literary, social and architectural theory could generate an alternative insight about presentation of the constructed space's interdependence in literary works and museums around the world.

References

- Almas, E. (2015). Representation, refuse and the urban context in Orhan Pamuk's *Museum(s) of Innocence*. In T. Mullholland, N. Sierra (Eds.), *Spatial perspectives, essays on literature and architecture* (pp. 145–160). Berlin, Bern, Brussels: Peter Lang AG International Academic Publishers.
- Allmer, A. (2009). Orhan Pamuk's *Museum of Innocence*: On architecture, narrative and the art of collecting. *Architectural Research Quarterly*, 13(02), 163–171.
- Bilgin, İ. (2008, September 29). Mimarının ağzından Masumiyet Müzesi. Personal interview by Burcu Karabaş. <https://v3.arkitera.com/h34579-mimarinin-agzindan-masumiyet-muzesi.html>
- Bolak, B. (2011). *Narrative space in "The Black Book" by Orhan Pamuk*. Riga: VDM Verlag Dr. Müller.
- Bolak Hisarlıgil, B. (2003). Deneyimleyen beden, kurgulanan mekan. *TOL* 3, 68–74.
- Casey, E. (1997). The production of space or the heterogeneity of place: A commentary on Edward Dimendberg and Neil Smith. In A. Light, J. M. Smith (Eds.), *The Production of Public Space* (pp. 71-80). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- De Certeau, M. (1988). *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California Press.
- Demir, F. (2011). *Orhan Pamuk'un romanları üzerine bir araştırma* [Unpublished doctoral dissertation]. Van Yüzüncü Yıl University.

- Ecevit, Y. (1996) *Orhan Pamuk'u okumak*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Havik, K. (2012). *Urban literacy. A scriptive approach to the experience, use and imagination of place* [Unpublished doctoral dissertation]. Delft University of Technology.
- Kirchner, M. (1999). Muhasara-I Kal'e-i Doppio – Orhan Pamuk Üzerine Notlar. In E. Kılıç (Ed.), *Orhan Pamuk'u Anlamak* (pp. 9–13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuş, S. (2015). *Sözcüklerin nesnelere dönüştüğü yer: Masumiyet Müzesi*. İstanbul: Libra Kitap.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Hoboken: Blackwell Publishing.
- Martin, D. & Miller, B. (2003). Space and contentious politics. *Mobilization, An International Quarterly*, 8(2), 143–156. <https://www2.clarku.edu/departments/geography/pdfs/Deb%20Martin/martin.miller.Pp.%20143-156.pdf>
- Massey, D. (1992). Politics and space/time. *New Left Review*, 195, 65–84.
- Morris, R. (2014). "Imaginary museums: What mainstream museums can learn from them?" *Midas*, 4, 1–9. <https://journals.openedition.org/midas/643>
- Ostrowidzki, E. A. (2009). Utopias of the New Right in J. G. Ballard's Fiction. *Space and Culture*, 12(1), 4–24. <https://doi.org/10.1177/1206331208327745>
- Pamuk, O. (2006) My father's suitcase. The Nobel lecture. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2006/pamuk-lecture_en.html
- Pamuk, O. (2006). *Istanbul: Memories and the city*. London: Faber and Faber Limited.
- Pamuk, O. (2008a). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2008b). *The Museum of Innocence*. New York: Alfred A. Knopf.
- Pamuk, O. (2008c, September 7). Winning the Nobel Prize made everything political. Personal Interview by Rainer Traube for Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/orhan-pamuk-winning-the-nobel-prize-made-everything-political/a-3621369>
- Pamuk, O. (2010). *The Naive and The Sentimental Novelist*. New York: Vintage.
- Pamuk, O. (2012a). *The Innocence of Objects*. New York: Abrams.
- Pamuk, O. (2012b). *Şeylerin Masumiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2012c). Orhan Pamuk on his Museum of Innocence. <http://www.newsweek.com/orhan-pamuk-his-museum-innocence-istanbul-64557>
- Reuschel, A.K., & Lorenz, H. (2011). Mapping literature: Visualisation of spatial uncertainty in fiction. *The Cartographic Journal*, 48(4), 293–308. <https://doi.org/10.1179/1743277411Y.0000000023>
- Shanks, R. (2002). *Reconciling narrative spaces: Conceptual blending in Saint-Exupery's The Little Prince and Calvino's Invisible Cities* [Unpublished master's thesis]. Burnaby: Simon Fraser University. https://www.researchgate.net/publication/29735047_Reconciling_narrative_spaces_conceptual_blending_in_Saint-Exupery%27s_The_Little_Prince_and_Calvino%27s_Invisible_Cities
- Soja, E.W. (1996). *Thirdspace*. Hoboken: Blackwell.
- Tally, R.T. (2013). *Spatiality*. London: Routledge.
- Tillinghast, R. (2012, March). *Orhan Pamuk's Istanbul. The New Criterion*. <https://newcriterion.com/issues/2012/3/orhan-pamuks-istanbul>
- Uğurlu, A. (2003). *The atmosphere in Orhan Pamuk's novels* [Unpublished master's thesis]. İstanbul Technical University.
- Xing, Y. (2013). The novel as museum: Curating memory in Orhan Pamuk's The Museum of Innocence. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 54(2), 198–210. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00111619.2011.555798>

---

¹ In literary studies, there is a broad number of studies exploring the correlation between literature and space, since space is a significant constituent for literature. In this sense, it is important to note Robert Tally's book *Spatiality* (2013) contemplating on Geocriticism. Tally, in fact, translated the original work by Westphal who is considered to be the originator of the concept. An additional methodology regarding space from a literary perspective, is the works on literary cartography. *Mapping Literature* (2011) by Reuschel and Hurni is a noteworthy source exploring the issue.

² Original name in Turkish: *Masumiyet Müzesi*

³ There are several works that investigate the literary spaces of Orhan Pamuk from an architectural point of view. Beyhan Bolak's *Narrative Space: in "The Black Book"* by Orhan Pamuk (2011), focuses on architectural space in

literature claiming space to become tangible through experience. Ayşegül Uğurlu's study on The Atmosphere in Orhan Pamuk's Novels (2002), works on the elements constituting Pamuk's novels and further examines the various approaches towards fiction and reality. There also exist a number of scholarly articles on novel, The Museum of Innocence. Açılya Allmer's article (2009), contemplates on the novel and the architectural building process of the museum. Xing's article (2013) explores the novel and its physical counterpart from Walter Benjamin's views on collecting and urban representation. In her book chapter, Esra Almas (2015) regards the museum initially as a spatial text and secondly as a textual space, asserting architecture and literature to be interacting with and shaping each other. Tillinghast (2012), in his work concentrates on Orhan Pamuk's depiction of the city of İstanbul in his novels.

⁴ Pamuk published the catalogue of the museum; *The Innocence of Objects* (2013) where he verbalizes the visual details of the whole collection. The Museum of Innocence, visited annually by almost 30000 people mostly foreigners, is not only a literary device, it is an installation of art at the same time. Although the two of them are originally linked, most of the visitors have not read the book, states Pamuk in an interview with Elif Şafak (Pamuk, 2016).

⁵ Original name in Turkish: *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*.

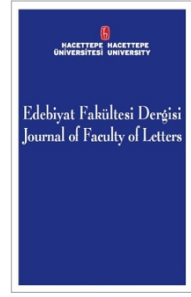
⁶ The most criticized point of the novel is that it interferes with the dreams of the reader. According to the critics, Orhan Pamuk was unfair to his readers by spatializing the Museum of Innocence and thus destroying the idea of the Museum of Innocence that the reader envisioned (Kuş, 2015).

⁷ The function of space, how the writer actualizes it through his text and how the reader responds to it creating an emotional interaction with the narrative, is of great significance to Pamuk and that is the reason why he had collected hundreds of objects to be written about or displayed in the museum. Pamuk says he had the idea of a museum long before he wrote the novel, therefore, he had already started collecting objects from antique stores and flea markets especially in Çukurcuma district which upon Pamuk's plans experienced an incredible gentrification process. He explained that he could not afford to build a museum in Nişantaşı neighborhood, which was too expensive, that is why he searched an alternative and Çukurcuma seemed like the best option. With the hopes of transforming time into space, the protagonist buys the house that his lover Füsün whom he had lost in an accident, used to reside with her family.

⁸ It should also be noted that Lefebvre warns about "confusing literary space with the concrete materiality of lived social spaces" (1991, 1994 as cited in Ostrowidzki, 2009, p. 4).

⁹ There are many places in İstanbul referred to in the novel, in which three main categories of Piatti's table of spatial elements in literary texts are expressed. According to Piatti (2008) in order to clearly formulate a mapping of a literary text, there are five categories: Setting, Zone of Action, Projected Space, Marker, and Route. These categories help the transformation of literary space into a formulation of place in readers' minds, because space, as Certeau puts it, is a practiced place. On top of this category, time is also an important parameter since it is through the interpretation of space and time continuum that we can fully grasp Pamuk's intention of reference to these places.

¹⁰ In the Museum of Innocence, produced on a metafictional plane; besides the time of the event, it is also told how all the events turned into a museum 20 years after the event. Pamuk writes that the story takes place between 1975-85, but its effects are spread between 1985-2005, that is, a 30-year-old love story told in the novel. Time is an individual-private time flowing in the context of a love story rather than a general-public time. The theme of love affects the fiction, the narrator, the space, etc. as well as the time (Demir, 2011).

Basın 14'ler Hakkında Ne Düşünüyordu? Akis'in Gözüyle 14'ler (13 Kasım 1960 - 30 Haziran 1963)

What was the Press Thinking about the 14's?
The 14's from Akis's Eye (13 November 1960- 30 June 1963)

Ayşe ERYAMAN*

Öz

Demokratik sistemlerin en önemli unsurlarından olan kitle iletişim araçlarından biri de basındır. Basının, toplumu aydınlatma, eğitme, iktidarı denetleme ve faaliyetlerine yön verme, kamuoyu oluşturma gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Bu işlevlerinden dolayı özellikle demokratik sistemlerde basının, siyasi arenada yaşanan olaylarla ilişkisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Türk basın tarihinde, siyasi arenada yaşanan gelişmeler üzerinde etkisi düşünüldüğünde *Akis* dergisinin, önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de çok partili yaşama geçiş ile haftalık siyasi haber dergilerine yönelik hissedilen gereksinim sonucu *Akis* dergisi, 15 Mayıs 1954'te Metin Toker tarafından yayımlanmaya başlamıştır. Gerek 27 Mayıs ihtilalinden önce DP uygulamalarına karşı, gerekse ihtilalin akabinde yaşanan olaylar içinde demokratik sistemin sağlanmasına yönelik mücadelesi düşünüldüğünde derginin, dördüncü kuvvet misyonunu üstlendiği söylenebilir. Bu noktada demokrasi mücadelesi veren derginin, ihtilalden sonraki süreçte yaşanan gelişmeler içinde, bu mücadelesinin açıkça görüleceği gelişmelerden biri de 14'ler olayıdır. Bilindiği üzere 27 Mayıs ihtilalinden sonra, ülkeyi askerî rejim ile yönetmek isteyen 14 subay, MBK'dan 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilmiştir. Bu çalışmada, 14'lerin, *Akis* dergisinde ele alınış biçimi incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece dönemin önemli yayın organlarından biri olan *Akis* dergisinde, 14'lerle ilgili nasıl bir kamuoyu yaratılmak istendiği ortaya konmak amaçlanmıştır. Analiz sonucunda *Akis* dergisinin, 14'lerin aleyhinde olduğu saptanmıştır. Gerek 13 Kasım operasyonu ve gerekse sonraki süreçte 14'lerin giriştiği faaliyetlerle ilgili olarak derginin, eleştirel bir tavır ile yaklaşımını ortaya koyduğu görülmüştür. Bu noktada *Akis*'in, 14'ler olayına karşı, demokratik sistemin devamlılığından yana ve CHP yanlısı tavrı ile yaklaşım sergilediği tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Akis*, Basın, 14'ler, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Darbe, 13 Kasım Operasyonu, MBK.

Abstract

One of the most important elements of democratic systems is the press. The press has many functions such as enlightening and educating the society, controlling the government and directing its activities, creating public opinion. Because of these functions, the importance of the media's relationship with the events in the political arena, especially in democratic systems, becomes evident. Considering its impact on the developments in the political arena in the history of the Turkish press, it is seen that *Akis* magazine has an important place. As a result of the felt need for weekly political news magazines with the transition to multi-party life in Turkey, *Akis* magazine started to be published by Metin Toker on 15 May 1954. Considering both the DP practices before the 27 May revolution and its struggle to ensure the democratic system in the events that followed the revolution, it can be said that the magazine undertook the mission of the fourth force in democratic systems. At this point, one of the developments in which this

* Dr. Öğr. Görevlisi Ayşe ERYAMAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Rektörlüğe Bağlı Bölümler, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü. E-posta: eryamanayse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5571-7776

struggle of the magazine will be clearly seen is the event of the 14s among the developments experienced in the period after the revolution. As it is known, after the May 27 revolution, 14 officers who wanted to rule the country with a military regime were purged from the MBK on 13 November 1960. In this study, it has been tried to examine and evaluate the way the 14s, which were liquidated from the MBK after the military intervention on 27 May, were handled in *Akis* magazine. Thus, it was aimed to reveal what kind of public opinion was wanted to create about 14s in *Akis* magazine, one of the important media organs of the period. As a result of the analysis, it was determined that *Akis* magazine was against the 14s. In this framework, it was seen that the magazine put forward its approach with a critical attitude regarding the 13 November operation and the activities of the 14s in the following period. At this point, it was determined that *Akis* took an approach towards the 14s incident, in favor of the continuity of the democratic system and with a pro-CHP attitude.

Keywords: *Akis*, Press, 14s, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Coup, 13 November Operation, MBK.

Giriş

Türkiye’de 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile basında yaşanan hürriyet havası, 4 Mart 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu ile sona ermiştir (Şapolyo, 1969, s. 220). 1925’te patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması’nda, isyancıların bazı basın organları tarafından yapılan yayınlardan etkilendiklerini ifade etmeleri nedeniyle, söz konusu kanunla basına da birtakım sınırlamalar getirilmiştir (Demir, 2012, s. 127). Bu tarihten sonra basın, Atatürk’ün meydana getirdiği inkılapların kökleşmesi için tek taraflı fikir gazeteciliği ekseninde gelişecektir (Şapolyo, 1969, s. 220).

Türkiye’de çok partili yaşama geçiş ile basın için yeni bir dönem başlamıştır. Basın özgürlüğünü sağlayacağını vaat eden DP’nin, Tek Parti Dönemi’nde sürekli baskı altında yaşayan basından geniş destek gördüğü söylenebilir (Yıldız, 1996, s. 486; Hayta, Yıldırım Kırış, 2020, s. 342). Bundan dolayı DP’nin iktidara geldikten sonra ilk ele aldığı işlerden biri basın olmuştur. 1950 yılında yürürlüğe giren yeni Basın Kanunu ile hükûmetin basın üzerindeki denetimi kısmen azalmıştı (Hayta, Yıldırım Kırış, 2020, s. 342). Ancak ekonomik ve siyasi politikalarına yönelik eleştiriler arttıkça, iktidar tarafından basın kontrol altına alınmaya çalışılacaktır (Albayrak, 2004, s. 284).¹ DP iktidarının bu kısıtlayıcı politikalarının ulaştığı son nokta ise 18 Nisan 1960’ta Tahkikat Komisyonu’nun kurulması olmuştur (Toker, 1966b, s. 236). Bütün bu gelişmeler değerlendirildiğinde, Türkiye’de basın iktidar ilişkilerinde görülen kısır döngünün bir kez daha işlemeye başladığı görülmektedir (Öztürk, 1993, s. 123). Buna rağmen, 1950-1960 arasındaki dönem, çok sayıda gazete ve derginin yayın hayatına başladığı önemli bir süreci oluşturmaktadır (Yıldız, 1996, s. 505). Ayrıca bu dönemde dünyada önemli bir konuma gelen haber dergileri de giderek yaygınlaşmaya başlamıştır (Tokatlı, 2018, s. 5). Bu türden dergilerden biri de *Akis*’tir. O tarihlerde Paris’ten yeni dönen Metin Toker, Türkiye’de Amerika’nın *Time* dergisi tertibinde ciddi bir siyasi aktüalite dergisinin henüz olmadığı ve basında böyle bir yerin boş olduğu kanaatindeydi (Tokatlı, 2018, s. 29). Türkiye’de tek parti yönetiminin sona ermesinden sonra, haftalık siyasi haber dergilerine duyulan ihtiyaç sonucu *Akis* dergisi, 15 Mayıs 1954’te Metin Toker tarafından yayımlanmaya başlamıştır (Özcan, 1996, ss. 154-155).² Dergi, Toker’in düşünceleri ile doğru orantılı olarak, demokrasi kavramına ve Fransız ihtilalinin beraberinde getirdiği ilkelere bağlı kalmaya çalışacaktı (Çelebi, 2015, s. 95). 1954’te yayın hayatına giren dergi, 16 Ekim 1967’ye kadar 694 sayı, bu tarihten itibaren 1’den başlanarak numara verilerek 12 sayı çıkmış, toplam 706 sayı yayımlandıktan sonra yayın hayatına son vermiştir (Özcan, 1996, s. 140). Türk basınına önemli katkılar sunan derginin yazı kadrosu içinde, Cüneyt Arcayürek, İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, Güneri Cıvaçoğlu, Mümtaz Soysal, Kurtul Altuğ, Turhan Selçuk gibi isimler yer almıştır (Tokatlı, 2018, s. 33; Özcan, 1996, s. 150).

Akis, ilk sayısında tarafsız olduğunu vurgulamış ancak kısa bir süre sonra dergide, DP iktidarına yönelik eleştiriler yer almaya başlamıştır. Ayrıca 1955 yılı başlarında Metin Toker’in, İsmet İnönü’nün kızıyla evlenmesi ve Mükerrer Sarol ile ilgili kampanyası derginin siyasal bir mücadeleye girmesinde etkili olmuştur (Özcan, 1996, s. 154). *Akis* belirtilen kampanyasını, basın işlerinden sorumlu bakan ve *Türk*

¹DP dönemi iktidar ve basın konusunda bkz. Albayrak, 2004: 391-403.

²*Akis* dergisi ve Metin Toker hakkında ayrıntılı olarak bkz. Çelebi, 2015; Hüroğlu, 2019; Özcan, 1996; Tokatlı, 2018.

Sesi gazetesinin sahibi olan Sarol'un, adı geçen gazeteyi birçok devlet dairesi ve hatta ilkokullara abone ettirmesinin etik olmadığı gerekçesi ile başlatmıştı. Ortaya çıkan tepki karşısında Sarol, gazetesini devretmiş olsa da *Akis*, Sarol'un gazetesine maddi ilgisinin devam ettiğini iddia etmekteydi. Sarol ise bu iddiaları bir hakaret olarak addederek Toker'i dava etmiştir. 1954'ün sonbaharında açılan davayı *Akis*, muvazaa konusu ispatlanmış olmasına karşın, ispat hakkının gazetecilere tanınmamasından dolayı kaybetmiş, Toker de hapis cezasına mahkûm edilmişti (Toker, 1966a, s. 185). Yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle CHP yanlısı bir yayın politikası benimseyen *Akis*, Türk siyasal düşünce hayatının gelişmesi, halkın temsil yeteneğinin oturması ve örgütlenme sürecini algılaması için siyaseten CHP'nin reformcu ve partiler üstü bir payda olarak düşünülmesini kaçınılmaz bir hakikat olarak görmüştür. Ancak CHP'nin mevcut durumunu, bu düşüncenin gerçekleşmesi için yetersiz bulan dergi, CHP'nin diğer sağ partiler gibi halkın günlük yaşamını kolaylaştıracak politikalar geliştirmesini yani kendini yenilemesi gerektiğini savunmuştur (Çelebi, 2015, s. 340). Bu anlayış içinde dergi, DP iktidarı muhalefeti çeşitli baskı yöntemleri ile sindirmeye çalıştıkça, sesini daha fazla yükselterek muhalefetin basındaki sözcüsü olma rolünü üstlenmiştir (Çelebi, 2015, s. 108). Daha da önemlisi, basının karşı karşıya bulunduğu problemlere çözüm önerileri ortaya koymuş ve hatta bir adım daha ileri giderek basını örgütlenme yoluna gitmiştir (Çelebi, 2015, s. 170; Tokatlı, 2018, s. 97). Bu çerçevede *Akis*'in, 1954-1959 yılları arasında, "batılı demokratik düzenin tam manasıyla kurulup işleyebilmesini" sağlamak için demokrasi adına bir basın mücadelesi verdiği söylenebilir (Çelebi, 2015, s. 96).

27 Mayıs ihtilaline belirtilen bu ortam içinde girilmiştir. *Akis*'in darbe sürecine etkisini göstermesi açısından, 27 Mayıs'ın önde gelen isimlerinden Orhan Erkanlı'nın, "O zamanlar *Akis* dergisi çıkardı. Biz, *Akis* dergisini hep okurduk. Biz derken yalnız bizim örgüt değil, orduda da çok okunurdu. Ve derginin kendine mahsus bir üslubu vardı. Mesela Hasan Polatkan'la, Fatin Rüştü Zorlu'nun asılma sebebinin başlıca nedeni, bu *Akis* neşriyatıdır. Çünkü onların o kadar aleyhinde yazmıştı ki, biz de daha işe başlarken, onları zaten kafamızda mahkûm etmiştik" şeklindeki sözleri dikkat çekmektedir (Ilıcak, 1975, s. 13). Darbe süreci konusunda dergide temel olarak, iktidarın uyguladığı yanlış politikalar sonucu zamanla meşruiyetini kaybetmesi ve toplumu bir çıkmaza sürüklemesi fikri işlenmiştir (Önder, 2014, s. 299). Dergi, 27 Mayıs hareketine meşruiyet kazandıran fikri temeli ise "demokrasi oyununun kaidelerine uymama ve rejimi değiştirme niyetlerinin fiiliyat sahasına geçmesinde" görmektedir (Önder, 2014, s. 290).³ İhtilalden sonraki süreçte ise *Akis*, benimsediği ilkeler çerçevesinde MBK içindeki sivilleşme yanlılarını destekleyen bir yayın politikası gütmüştür. Bu çerçevede ihtilalden sonra derginin, bir an önce "normal demokratik düzene" geçilmesi yönünde ve CHP yanlısı çizgisini sürdürdüğü görülmektedir (Özcan, 1996, s. 155).

Gerek 27 Mayıs ihtilalinden önceki ve gerekse ihtilalden sonraki süreçte giriştiği yayın faaliyetleri ile belli bir kamuoyu oluşturabilmesi ve siyasi arenada yaşanan gelişmeler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, *Akis*'in önemi ortaya çıkmaktadır. Bu özelliği onu, ayrıntılı olarak incelemeye değer kılmaktadır. Bu makalede; *Akis*'in 14'ler algısı ortaya konmaya çalışılarak, bir taraftan Türkiye'nin demokratikleşme süreci, ordu-siyaset ilişkileri alanında; diğer taraftan basın-iktidar ilişkileri ve basın-siyaset ilişkileri alanında yapılan çalışmalara katkı sağlanarak, günümüzde takip edilecek politikalara ışık tutmak hedeflenmiştir.

14'lere Genel Bir Bakış

Bilindiği üzere DP'nin özellikle iktidarının ikinci yarısında giriştiği uygulamalara tepki olarak gelişen olaylar sonunda, 27 Mayıs 1960 günü hiyerarşi dışı askerî bir müdahale gerçekleşmiş ve iktidar Millî Birlik Komitesi (MBK) adı altında askerî rejime devredilmiştir (Albayrak, 2004, s. 553). 27 Mayıs'ın

³Demokrasiden taraf olan bir yayın organının, seçimle iktidara gelmiş meşru bir hükûmete karşı düzenlenen askerî bir darbe girişimine destek vermesi tezat oluşturmaktadır. *Akis* için bu durum, demokrasi adına bir nefsi müdafaaydı. Çünkü Türkiye'de demokrasi açısından olgunlaşmamış olan kurumlar, baskı unsuru oluşturacak potansiyel bir güce sahip değildir. Bu yüzden de ordu üzerine düşeni yapmıştır. Diğer taraftan dergi, süreklilik arz edecek ya da vesayet oluşturacak bir askerî rejime de karşı olmuştur. Nitekim 1960'larda MBK içindeki 14'lerin tasfiye edilmesini ve Talat Aydemir'in iki askerî darbe teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasını sevinçle karşılamıştır Çelebi, 2015: 337.

ardından yaşanan olaylar, askerî müdahaleyi gerçekleştiren muhafazakâr/statükocular ile radikal subaylar arasında 1950'lerdeki bölünmenin hala canlı olduğunu göstermekteydi (Hale, 1996, ss. 110-111). Bu cümleden de anlaşılacağı üzere müdahaleyi gerçekleştiren subaylar arasındaki bölünmeler, daha örgütlenme⁴ aşamasında iken su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Örneğin, ihtilal sonrasında nasıl bir yol takip edileceği konusunun, örgütün çeşitli toplantılarında gündeme geldiği görülmektedir. Özetle söylemek gerekirse bu tartışmaların daha çok “askerî bir rejim kurmak” ve “yeni seçimlere kadar iktidarı geçici bir meclise bırakmak” temelleri üzerinde şekillendiği söylenebilir (Gökşen, 2021, s. 147). Bu tür tartışmalardan birinin, 1960 yılının başında Alparslan Türkeş ile örgüte yeni katılan Sami Küçük arasında yaşandığı görülmektedir. Söz konusu toplantıda Türkeş'in, belli bir süre askerî idareden sonra demokrasiye geçilmesi yönündeki fikrine Küçük'ün tepkisi sert olmuş ve henüz katıldığı örgütten ayrılmak istemesi uğraşlar sonucu engellenebilmişti (Gökşen, 2021, s. 148; Küçük, 2008, s. 79). Sami Küçük anılarında, ertesini gün örgütün güçlü isimlerinden Sezai Okan'la yaptığı görüşme sonucunda, tehlikeli bir yolda olduğu için Türkeş'in örgütten tecrit edilmesi hususunda anlaşıklarını ifade etmektedir. Türkeş'in tecrit hali, 27 Mayıs'tan bir hafta öncesine kadar sürecektir (Küçük, 2008, s. 79). Örgütteki “rakip albaylar”ın, Türkeş'in komiteyle olan tüm ilişkisini kesmek istedikleri ancak diğer etkili isim Orhan Kabibay'ın engel olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun arabuluculuğuyla Türkeş, 27 Mayıs'tan birkaç gün önce örgüte yeniden katılabiliştir (Gökşen, 2021, s. 150; Küçük, 2008, ss. 79-80).

Askerî müdahaleyi gerçekleştiren subaylar arasındaki belirtilen bu ayrılıkların, ihtilalin başarıya ulaşmasından sonraki günlerde artarak devam ettiği görülmektedir. Bilindiği gibi, ihtilalin başarıya ulaşmasının hemen ardından Orgeneral Cemal Gürsel, İzmir'den Ankara'ya gelerek harekâtın liderliğini üstlenmişti (Küçük, 2008, s. 104). Diğer taraftan en nihayetinde Seçici Kurul'un⁵ çalışmaları sonucunda, 11 Haziran 1960 günü, MBK'yı oluşturacak 38 isim üzerinde karar kılınmıştı (Erkanlı, 1987, ss. 75-76). İhtilalcilerin kampına, 27 Mayıs ile MBK'yı teşkil eden 38 kişinin adının ilan edildiği 11 Haziran arasında, tam bir karışıklık ve keşmekeş hâkim olmuştur (Toker, 1967, s. 17). Bu durumun nedeni, ihtilali gerçekleştiren subayların, müdahale sonrasında nasıl bir yol izleneceğini netliğe kavuşturmamış olmalarıydı. Bununla birlikte müdahale sonrası Türkiye için değişik tasarımlara sahiptiler (Gökşen, 2021, s. 220).

Bu ayrılıkların ilkinin, yine müdahalenin ilk günlerinde Bakanlar Kurulu'nun belirlenmesi esnasında yaşandığı görülmektedir. Bilindiği gibi, ihtilal öncesinde örgütü kuran subaylar, ihtilalden sonra bir meclis kuruluncaya kadarki süreç için üç bakanlığın asker olması üzerinde karar kılınmıştı (Küçük, 2008, s. 107). Bu karara rağmen radikallerin faaliyetleri sonucu, 28 Mayıs'ta Gürsel'in başkanlığında yapılan komite toplantısında, tüm bakanlıklar askerler tarafından işgal edilmişti. Madanoğlu'nun, müdahale öncesi alınan kararı hatırlatarak, durumu sert şekilde eleştirmesi üzerine, askerî kabine fikrinden vazgeçildiği görülmektedir (Gökşen, 2021, s. 193; Küçük, 2008, s. 107). Nitekim komitenin teşkiliyle birlikte ortaya çıkan anlaşmazlıklar gruplaşmalara neden olacaktır. Kesin çizgilerle ve isimlerle belirlemek imkânsız olmasına rağmen bu gruplar, genel olarak üçe ayrılabilir. Gruplardan ilki, bir dikta rejimi altında köklü reformlar yapmak isteyen Radikaller'dir. Üyeleri arasında Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Dündar Taşer, Suphi Karaman, Rıfat Baykal, Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Mehmet Özgüneş, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan ve Münir Köseoğlu bulunmaktadır. Bu grubun karşısında, iktidarı en kısa zamanda sivillere devretmek isteyen üyelerden oluşan “ılımlılar” bulunmaktadır. Üyeleri arasında Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Ekrem Acuner, Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu, Sami Küçük, Sezai Okan, Osman Köksal, Vehbi Ersü, Şükran Özkaya ve Suphi Gürsoytrak yer almaktaydı. Bu iki büyük grubun dışında “denge” rolü oynayan ama genelde Radikal kanada meyilli “Tarafsızlar” olarak bilinen grup yer almıştı. Üyeleri, Sıtkı Ulay, Fahri Özdilek, Muzaffer Yurdakuler, Kadri Kaplan, Selahattin

⁴27 Mayıs harekâtını gerçekleştirecek subayların örgütlenme aşaması konusunda ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Gökşen, 2021: 85-147.

⁵Seçici Kurul üyeleri, gizli örgütün ileri gelenleri arasından seçimle belirlenmiştir. Kurulun Ankara grubunu, Suphi Karaman, Sezai Okan, Alparslan Türkeş, Ekrem Acuner ve Sami Küçük; İstanbul grubunu, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve Ahmet Yıldız temsil etmiştir Gökşen, 2021: 195.

Özgür, Ahmet Yıldız ve Kamil Karavelioğlu'ndan oluşmakta idi (Gökşen, 2021, ss. 220-221). Diğer taraftan bu ayrılıkları keskin ve karmaşık hale getiren, Gürsel'in genç ve radikal subaylarla başlangıçta ilişki içinde olmaması, radikallerin düşüncelerinin belirsiz olması (Hale, 1996, s. 110), komite üyelerinin insani niteliklerinden kaynaklanan unsurlar, komite dışı faktörler gibi birçok unsurun etkili olduğu söylenebilir (Gökşen, 2021, s. 230).⁶

Radikaller olarak adlandırılan grup, ülke gereksinimi olan reformları, ayrıcalıklı kesimlerin etkisinde kaldıklarından dolayı hiçbir partinin gerçekleştiremeyeceğini düşünmekteydiler (Yıldız, 2001, s. 194). 27 Mayıs'tan sonraki süreçte Alparslan Türkeş, rütbesinin radikal kanattaki diğer üyelere nispeten yüksek olmasının da etkisiyle, sivil siyasetin tatbik edilemeyeceğini düşünen gruptaki subayların en önemli aktörü olmuştur (Sanlı, 2018, s. 219). 27 Mayıs sonrasında Türkeş ve arkadaşları adına ilk önemli hadise ise, Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevine atanmasıdır (Sanlı, 2018, s. 215).⁷ Türkeş, 27 Mayıs hadisesine "Türk Rönesansı" gerçekleştirmek adına giriştiğini ileri sürmekteydi (Sanlı, 2018, s. 224). Söz konusu amaçlarına ulaşmak için Türkeş ve arkadaşları, faaliyetlerini çeşitli istikametlerde geliştirmişlerdir. Bu çerçevede Türk Kültür Dernekleri kurulmuş, kendi seslerini duyuracak yayın organı kurma faaliyetleri sonucunda da *Öncü* gazetesi yayın hayatına başlamıştır (Örtülü, 1977, ss. 31-32).

Zaman ilerledikçe, MBK içinde, Geçici Anayasa'nın 2. Maddesinde yer alan hüküm gereğince, yönetimin bir an önce sivillere devredilmesi taraftarı olanlar ile karşı görüştekilerin tartışmaları giderek yoğunluk kazanacaktır. Örneğin, 21 Eylül 1960'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde konuşan Alparslan Türkeş, çağdaş uygarlığın olağan yöntemlerle yakalanamayacağını, Tanzimat'ın da, Meşrutiyet'in de, Cumhuriyet'in de bunu başaramadığını, güçlü bir atılımın gerekli olduğunu söyleyerek, uzun süre iktidarda kalma niyetini açığa vurmuştu. Türkeş'in bu girişimleri ile ilgili olarak ihtilalin önde gelen isimlerinden Yıldız, "Türkeş'in daha önceki bilinen ilişkileri ve kendisine özgü rejim anlayışı, büyük kaygıların oluşmasına neden oluyordu. Türkeş'in durumu onu en iyi tanıyan üyelerce, ihtilalden önce de tartışılmakta ve ayrılıklara neden oluşturmakta idi" ifadelerine yer vermiştir (Yıldız, 2001, ss. 186-187).

İktidarı en kısa zamanda devretmek isteyenlerle, en az bir seçim dönemi kalmak arzusunda olanlar arasındaki tartışmalar gün be gün daha belirli şekillere bürünmüştür. Yaşanan bu gelişmeler, iktidarın bir an önce sivillere devredilmesini isteyen fikrin sahiplerini bazı tedbirler almaya sevk etmiştir (Erkanlı, 1972, ss. 140-141). Bu girişimler, 13 Kasım'a giden yolda önemli dönemeçlerden birini oluşturan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden 22 Eylül 1960 tarihinde alınması ile sonuçlanmıştır (Sanlı, 2018, s. 225). Müsteşarlık görevinden alınmasıyla beraber komitedeki dengeler, Radikallerin aleyhine bozulmuş ve Türkeş de parti kurma çalışmalarını hızlandırmıştır (Gökşen, 2021, s. 301; Yıldız, 2001, ss. 190-191).⁸ Ardından komitenin, 27 Ekim'de üniversitelerden 147 öğretim üyesini ayıran kararı (Yıldız, 2001, s. 186) ve 3 Kasım'da Ülkü ve Kültür Birliği Kanunu Tasarısını çıkarması, kamuoyundan şiddetli tepkiler gelmesine neden olacaktır (Yıldız, 2001, s. 198; Gökşen, 2021, ss. 302-303). Gürsel, bu tarihten itibaren iktidarı sivillere paylaşma fikrine ve Kurucu Meclis oluşturulması yönündeki çalışmalarına hız verecektir (Gökşen, 2021, ss. 302-303). Yaşanan bu gelişmeler, MBK içinde var olan bölünmeyi basının da etkisiyle tahrik etmiş (Altuğ, 1976, ss. 138-139) ve gruplar birbirlerine yönelik tasfiye planları yapmaya başlamışlardır (Özdağ, 2004, s. 370).⁹ Nihayetinde, komitenin iktidarı sivillere bırakmasını savunan subaylarca desteklenen Gürsel, iktidarda kalma yanlısı 14 subayın komiteden ihraç edildiğini ilan etmiştir (Karpat, 2010, s. 337).

⁶Bu konuda yaşanan gelişmeler ve ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Gökşen, 2021: 190-259.

⁷Bu atanma, onun gerçekleştirmek istediği hedefine yönelik adımlarından biri olarak değerlendirilebilir. Sanlı, bu atamaya ilgili olarak, 27 Mayıs öncesinde İzmir'de gerçekleşen görüşmeleri sonucunda, Türkeş'in Gürsel'in başkanlığı konusunda kesin bir tavır gösterdiğinin üzerinde durarak, Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirilmesini, önceden kararlaştırılmış bir durum olmasının muhtemel olabileceğini belirtmektedir. Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı'na atanması konusunda ayrıntılı değerlendirme için bkz. Sanlı, 2018: 213-249.

⁸O günün konjonktüründe, bu konuda yaşanan tartışmalar ve gelişmeler için ayrıntılı olarak bkz. Yıldız, 2001: 190-193.

⁹Tarafların birbirine yönelik tasfiye planları ve bu süreçte yaşanan gelişmeler konusunda ayrıntılı olarak bkz. Özdağ, 2004: 368-377.

Bu ayrışmalar ve tasfiyelerle ilgili olarak Yıldız'ın sözleri yaşanan gelişmeler konusunda fikir vermektedir. Bu noktada, “Aslında hükümete verdiğimiz yönerge ve belgelerde belirtilen görüşleri birlikte benimseyip hazırladığımız halde, ayrılığımızın niteliğini kavrayamıyorum. Ayrıca Türkeş grubu üyeleri, CKMP ve CHP sağ kanadından TİP'e dek çok değişik ideolojili partilerde yer aldıklarına göre aralarında radikal temel üzerinde bir birliktelik olamadığı görülmüştür” ifadelerine yer vermiştir. Bu durumu, 11 Kasım sabahı Gürsel'i ziyaret eden Erkanlı'nın, “Kurucu Meclis'e karşı olmadıkları, ama bunun CHP meclisi olmasına karşı oldukları, halkın tümünü temsil edecek bir meclis istedikleri” yönündeki sözleri destekler niteliktedir (Yıldız, 2001, s. 197). Bütün bunlardan dolayı, özetle söylemek gerekirse, 13 Kasım operasyonu ile sonuçlanacak bu ayrışmalara, başlıca reformların gerçekleştirilmesini sağlama gerekçesi ile MBK iktidar süresinin uzatılması istemlerinden, bunların dış çevrelerce desteklenmesine ve özel ilişkilere kadar birçok unsurun etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir (Yıldız, 2001, s. 193).

Yaşanan bu gelişmelerin ardından MBK, 16 Kasım'da çıkardığı 126 Sayılı Kanunla, 14'leri emekliye sevk etmiş, ikinci bir kanunla da (8127 Sayılı Kanun) Dışişleri Bakanlığı dış teşkilatında on dört müşavirlik ihdas etmiştir. Bu kanuna istinaden 14'ler, aşağıdaki yerlere tayin edilmişlerdir. Alparslan Türkeş Yeni Delhi, Orhan Kabibay Brüksel, Orhan Erkanlı Meksika, Münir Köseoğlu Stockholm, Mustafa Kaplan Lizbon, Muzaffer Karan Oslo, Şefik Soyuyüce Kopenhag, Fazıl Akkoyunlu Kabil, Rıfat Baykal Tel-Aviv, Dündar Taşer Rabat, Numan Esin Madrid, İrfan Solmazer Lahey, Muzaffer Özdağ Tokyo, Ahmet Er Libya. Ayrıca kanun, 14'lerin en az iki yıl yurt dışında kalmasını öngörmekteydi (Erkanlı, 1972, s. 158).

Alınan bu tedbirlerle yurt dışı görevlere tayin edilen 14'lerin, bu görevleri esnasında da çeşitli faaliyetler içerisinde buldukları görülmektedir. 14'lerin ilk müşterek faaliyetlerinin, 1 Nisan 1961 tarihinde, Orhan Erkanlı'nın Meksika'dan yayımladığı ilk rapor ile başladığı söylenebilir (Seyhan, 1966, s. 128).¹⁰ Diğer taraftan 14'ler, 22 Eylül'de Bern'de bir toplantı gerçekleştirmişler ve bu toplantıda 14'lerin gayeleri gözden geçirilmiştir. Sonunda, 14'ler arasında evvelden beri devam eden liderlik meselesi bu toplantıda açıkça su yüzüne çıkmıştır (Seyhan, 1966, ss. 150-151).

14'ler temaslarını sürdürürken, 15 Ekim seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra MBK, bir bildiri yayımlayarak 14'ler hakkında fikrini açıklamıştır. Adı geçen bildiride 14'lerle ilgili olarak, “Hazırlanmış, icra ve tarih önünde mesuliyet ortaklığını yüklendikleri ihtilalin bugün milletçe idrak ettiğimiz sonucunda, onların da ortak inançları olduğunu aziz milletimize arz ederiz” (Erkanlı, 1972, s. 186)¹¹ ifadelerine yer verilmiştir. Söz konusu ifadeler, 14'lerin yurda dönebilecekleri konusunu gündeme getirmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Ekim ayı sonunda, 14'ler, Brüksel'de bir toplantı düzenlemişlerdir. Erkanlı'nın ifadelerine göre, bu toplantıda 14'ler Türkiye'ye dönmeye karar vermişlerdi. Ancak Genelkurmay Başkanı Sunay'ın, “Seçim sonuçları ordunun büyük bir kısmını tatmin etmemiştir. Bu şartlar altında Türkiye'ye gelmeniz büyük olaylara sebep olabilir. Biz yatıştırıcı formüller peşindeyiz, bize yardımcı olun” yönündeki mesajı üzerine bu kararlarından vazgeçtiklerini belirten Erkanlı, “Bu tavsiyelere uymak suretiyle hayatımızın ikinci büyük hatasını yaptık” ifadelerinde bulunmuştur. Bu gelişmelerin ardından 14'lerden Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Kaplan, Esin ve Solmazer, Paris'te bir basın toplantısı düzenlemiştir. Söz konusu toplantıda “seçimlerin erken yapıldığı”, “bu parlamento ile Türkiye'nin sorunlarının çözümlenemeyeceğini” vurgulamışlar, yaşanan bütün bu gelişmelerin kendilerini haklı çıkardığını savunmuşlardır (Erkanlı, 1972, s. 187).

Bilindiği gibi 14'ler, iki yıllığına yurt dışı görevlere tayin edilmişlerdi. 24 Temmuz 1962'de yurda dönme zamanları gelmiş olan 14'ler, Brüksel'de son defa bir araya gelmişlerdir. Bu toplantı sonunda 14'lerin dağıldığını açıklayan bir bildiri yayımlanmıştır. Anlaşmaya varılamamasında, “Türkeş ile Kabibay arasında devam eden liderlik mücadelesinin” veya “Genelkurmay Başkanı Sunay'ın, 14'lerin bir siyasi grup olarak yurda dönmelerinde isabet bulunmadığına dair görüşlerinin” etkili olduğu söylenebilir. 14'ler,

¹⁰Bu raporlar için ayrıntılı olarak bkz. Erkanlı, 1972: 180-185.

¹¹Erkanlı'nın ifade ettiğine göre, bu bildiri aslında, komite içindeki arkadaşlarının çabaları ve cuntanın genç kanadının zorlamalarıyla yayımlanmıştı. Cunta temsilcileri komite üyelerine, 14'ler hakkında olumlu bir beyanat verilmesi hususunda ağır baskılar yapmışlar, o günün şartları içinde komite buna boyun eğmek zorunda kalmıştı Erkanlı, 1972: 186.

dağıldıktan sonra bireysel olarak hareket etmeye başlamışlardır. Bunlardan Erkanlı, Akkoyunlu ve Köseoğlu, 1962 yılının Ağustos'unda; Türkeş ise 1963 yılının Şubat'ında yurda dönmüştür (Örtülü, 1977, s. 300vd).

Akis'in Gözüyle 14'ler

13 Kasım Operasyonu'na Giden Süreç

Akis, 14'lerin nasıl belirdiği konusuna, 26 Şubat 1962'de "Tarih" başlığı altında kaleme alınan yazı dizisinde yer vermiştir. *Akis*'in bu yazısında, özellikle Alparslan Türkeş'in, 27 Mayıs'tan sonraki giriştiği faaliyetleri kendi bakış açısıyla değerlendirdiği görülmektedir. Bu çerçevede 27 Mayıs'tan sonra Türkeş'in planını uygulamaya başladığını, ilk başarısını Gürsel'in üç yardımcısı arasına girmekle kazandığını, sonra basın sözcüsü olarak atandığını, ardından başbakanlık müsteşarlığına atanması ile de milli emniyetle ilgili hesaplara el koyduğunu aktarmıştır ("Tarih", *Akis*, 26 Şubat 1962, s. 18). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere *Akis*'e göre Türkeş, işin başından sonuna kadar hesaplı hareket etmişti ("Tarih", *Akis*, 26 Şubat 1962, s. 20).

Diğer taraftan *Akis*'in Türkeş'i, Mısır'da Kral Faruk'a karşı girişilen darbeye Nasır ile özdeşleştirmeye çalışması dikkat çekmektedir. Özellikle Türkeş'in basın sözcülüğü görevi esnasındaki yarattığı intibaha atıfta bulunarak, "Dünya basını, Türkiye'deki hareketi Mısır'da Kral Faruk'a karşı girişilen darbeye mukayese ediyor ve bir Nasır keşfine çalışıyordu. Gürsel, Mısır ihtilalinin General Necip'iydi. Ya Nasır? Gazeteciler Türk ihtilalinin Nasır'ını Türkeş'in şahsında buldular" ifadelerine yer vermiştir ("Tarih", *Akis*, 26 Şubat 1962, s. 18).

Akis aynı yazısının devamında, Türkeş'in asıl amacının "iktidara yerleşmek" olduğunu, bu amacına ise "seçim yapılacaksa bir parti kurup onun başına geçmek" veya "seçim yaptırmamaya bakmak" şeklinde olmak üzere iki yoldan ulaşmaya çalıştığını vurgulamıştır. *Akis*'e göre Türkeş, evvelâ birinci yolu denemiş, kuracağı parti için gerekli meblağı sağlamak üzere bir iktisat ajansının sahibi olan Ziya Tansu'yu seçmişti, *Öncü* gazetesinin kurulması bu gayretlerin neticesiydi ("Asıl Gaye", *Akis*, 26 Şubat 1962, s. 21). *Akis*, onun bu girişimlerinin başarısız olması ve 14'lerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak ise şu ifadelere yer vermiştir:

"Türkeş'in planı ortaya çıkmıştı. Birbirleri hakkında bilgi almakta mahir komite üyeleri, Türkeş'in parti ve gazete tasavvurlarından haberdardılar. Bir toplantıda Müsteşar Bey'e, böyle oyunlara heves etmemesi söylendi. Türkeş gerilemeyi kabul etti. Bütün bu sebeplerden dolayıdır ki Türkeş, komite içinde bir grubun oylarına güvenmenin daha ihtiyatlı bir yol olduğunu fark etti. Zaten komitenin içinde bir kısmı gafletten, bir kısmı da iktidarın lezzetleri pek hoş geldiğinden gitme taraftarı olmayanlar yan yana gelmeye başlamışlardı. İşte, 14'ler böyle belirdi" ("Başka Müttefikler", *Akis*, 26 Şubat 1962, s. 23).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere *Akis*, 14'lerin ortaya çıkışını, Türkeş'in iktidara yerleşmek isteğinin bir sonucu olarak görmektedir. Ayrıca Türkeş'in bu amacına ilk olarak, bir parti kurarak ulaşmaya çalıştığını ancak başarısız olunca da MBK içinde bir gruba dayanma yoluna gittiğini düşünmektedir.

Yine aynı doğrultuda olarak *Akis*, 9 Mart 1962 tarihli nüshasında, ihtilalden sonra yaşanan olayları değerlendirmiştir. *Akis*'in bu yazısında 14'lerle ilgili olarak, "27 Mayıs'tan sonra ihtilalcilerden bir kısmı baş dönmesine uğradı, Alparslan Türkeş bunları planları için mükemmel piyonlar gözüyle gördü ve onların hiçbirini 'Kudretli Albay'ın fikriyatını benimsemiş olmadığı halde hepsi onun oyununu bir ucundan oynadılar. İşte 14'ler bunlardır" değerlendirmesinde bulunmuştur ("Tarih", *Akis*, 9 Mart 1962, s. 18). Ayrıca 14'lerin belirmesinden sonra, her gittikleri yerde memleketin dertlerini terennüm etmeye başladıklarını, bu kampanyanın en ziyade rağbeti Gökhan Evliyaoğlu ile Hami Tezkan'ın idaresindeki *Havadis* gazetesinde bulduğunu, Türkeş'in aracılığı ile *Havadis* gazetesinin adeta 14'lerin yayın organı haline geldiğini ifade etmiştir. Aynı yazısının devamında ise *Akis*, 14'lerin söz konusu faaliyetlerini hatırlatmıştır. Bu noktada Özdağ'ın, Gaziantep'te öğretmenlere öğretmenliğin, adalet mensuplarına adaletin

inceliklerini anlattığını, Numan Esin'in 27 Mayıs'ın manasını değiştiren sözler sarf ettiğini belirtmiştir. Aynı minvalde olarak Özdağ'ın, İstanbul Üniversitesi'nde sarf ettiği şu cümlelere yer vermiştir: "İnkılâp, sadece milleti soyan politikacılara karşı değil, Türkiye'nin kaderini de düzeltmek için yapıldı. Var olmak ya da yok olmak! İşte milli hareketimizin parolası! Seviye bu iken, demokratik nizam fanteziye ve oynanan oyun da komedyaya benzer. Bu seviyeyi, çağdaş uygarlık seviyesine biz çıkaracağız!" ("Tarih", *Akis*, 9 Mart 1962, s. 21).

Bütün bunlardan ayrı olarak, MBK içinde bir cereyan yaratmaya muvaffak olan 14'lerin karşısına hemen bir "akl-ı selim grubun" dikildiğini belirten dergi, özellikle Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın bu safta yer aldıklarından, Türkeş'in onları bertaraf etmek için bir "iç savaş" açtığını savunmuştur ("Tarih", *Akis*, 9 Mart 1962, s. 19). Sütunlarına yansıyan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere *Akis*; 14'lerin, ülkenin sorunlarını demokratik sistem içinde halledilmesinin imkânsızlığını savunarak 27 Mayıs'ın manasını değiştiren faaliyetler içine girmelerini, 13 Kasım operasyonunun zorunlu sebebi olarak değerlendirmektedir.

13 Kasım Operasyonu ve 14'lerin Tasfiyesi

14 üyenin MBK dışına çıkarılması, Gürsel tarafından yayımlanan tebliğ ile duyurulmuştu. Gürsel, yayımladığı tebliğde şu ifadelerle yer vermişti: "MBK'nın çalışmaları, memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düşürdüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve MBK üyelerinin talepleri üzerine, 13 Kasım 1960'dan itibaren MBK'yı feshettim. Türk Milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni MBK üyeleri şunlardır: Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kadri Kaplan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Muzaffer Yurdakuler ve Ahmet Yıldız." Tebliğin bundan ayrı üç maddesi daha vardı. Yeni MBK, en kısa zamanda oluşturulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenleyecekti, görevlerinden affedilen üyeler emekliye sevk edilmişlerdi, bu konuda devlet başkanından başka hiçbir şahıs beyanat vermeyecekti ("14 Sarı Zarfın Hikâyesi", *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 6).

Akis olayın kamuoyuna duyurulmasından sonraki 18 Kasım 1960 tarihli nüshasında, "14 Sarı Zarfın Hikâyesi" başlığı ile yazdığı yazısında gelişmeleri değerlendirmiştir. Bu noktada MBK'daki "gürültücü ekalliyet" olarak nitelendirdiği 14'lerin beyanlarının, herkesi endişeye sevk ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu durumdan en ziyade şikâyetçi olanın ordunun ta kendisi olduğu, bir Muzaffer Özdağ'ın şahsında temsil edildiği hissini Türk Silahlı Kuvvetlerini azapların en koyusu içine sokmaya yettiği üzerinde durmuştur. *Akis*'e göre, bir takım MBK üyelerinin hareketlerinden Silahlı Kuvvetler memnun değildi ve bu yüzden devlet başkanına, bu duruma son vermesi gerektiğini bildirmişlerdi ("14 Sarı Zarfın Hikâyesi", *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 7). Ayrıca *Akis* adı geçen operasyonu "başarılı ameliyat" olarak değerlendirmiş ve bu operasyonun, Türk Silahlı Kuvvetlerinin topyekûn Gürsel'in arkasında durmasıyla en ufak pürüze yol açmadan gerçekleştirilebildiğini vurgulamıştır ("14 Sarı Zarfın Hikâyesi", *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 8). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere *Akis*, 13 Kasım operasyonunun, MBK'daki "gürültücü ekalliyet" olarak nitelendirdiği 14'lerin giriştikleri faaliyetlerin, orduyu rahatsız etmesi üzerine, ordunun talebi ile devlet başkanı tarafından gerçekleştirildiğini savunmaktadır.

Akis olayla ilgili bu değerlendirmelerinden sonra sütunlarında, devlet başkanı tarafından yapılan açıklamaya yer vermiştir. Gürsel tarafından yayımlanan bildirden anlaşıldığına göre, affedilenlerden bir kısmı talebe teşekküllerini ele geçirme, hatta ordunun bazı yüksek rütbeli komutan veya genç subaylarını işgal etme yoluna sapmışlardı. Bu telkinlerin mahiyeti, Meclis matbaasında ele geçen bir kanun tasarısından anlaşılıyordu. Tasarının altında Alparslan Türkeş, Orhan Erkanlı, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ'a ait dört imza bulunmuştu. Yine Gürsel tarafından yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, kanunun gerekçesinde ifade edilen arzuların gerçekleşmesi için MBK idaresinin dört yıl daha iş başında kalması teklif edilmekteydi. Diğer taraftan söz konusu kanunun arkasından, "Ülkü ve Kültür Birliği Kanunu" teklifi gelecekti ("14 Sarı Zarfın Hikâyesi", *Akis*, 18 Kasım 1960, ss. 12-13). Sütunlarında yaşanan gelişmeleri değerlendiren *Akis*'e göre, genç ihtilalcilere bu "sapık fikirleri", normal bir demokratik

rejim içinde kıymet ifade etmeyeceklerini bilen “salon nihilistleri” aşlamışlar, onları “ne oldum delisi” yapmışlardı. Ayrıca belirtilen hedeflerine ulaşmak için 14'lerin, bir takım gençlik teşekkülleri, ordu mensupları ve *Havadis* gazetesi gibi yayın organlarıyla temasta buldukları üzerinde de durmuştur (“14 Sarı Zarfın Hikâyesi”, *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 13).

Akis yine yaşanan olaylara, 18 Kasım 1960 tarihli nüshasında “Hizmet Ettiler, Bitti!” başlığı altındaki yazısıyla değinmiştir. Bu yazısında, “İhtilali 38 kişinin yapmadığı açık bir hakikattir. Hatta Silahlı Kuvvetlerin ihtilali yapan milletin yumruğu olarak son darbeyi indirdiği malumdur” şeklinde dikkat çekici ifadelerde bulunmuştur. Ayrıca yaşanan olayları, “Vekâleti kötüye kullanmaya yeltenenler için akıbet, emanetin hakiki sahibi tarafından hizaya çağırılmaktır” şeklinde yorumlamış ve ayrıca şu ifadelere yer vermiştir:

“Demokratik nizamın Bayar-Menderes çetesinden kurtarılarak tekrar kurulmasıyla vazifelendirilmiş birtakım kimseler, bunu ‘kaytarmaya’ yeltendiler mi, hakikatin ne olduğunu onlara anlatmak elbette ki zaruri hâl alır. Bunun içindir ki en halisane duygularla ‘kelle koltukta’ zafer kazananların, adımlarını dikkatli atmaları lazımdır. MBK’daki tasfiye, müşterek eserin korunması için yapılmıştır. Korunan eser, bir milletin kader inşaatına konulan harcın sağlamlığını temin edecek inkılâptır. 14'lere elbetteki müteşekkirimiz. Ama daha pek çok kimselere olduğumuz nispette. Hizmet ettiler ve bitti, sağ olsunlar!” (“Hizmet Ettiler, Bitti!”, *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 11).

Yine bu değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere *Akis*, 14'lerin verilen vekâleti kötüye kullanmaya yeltendikleri için Silahlı Kuvvetlerin talebi üzerine, müşterek eser 27 Mayıs’ın korunması amacıyla tasfiye edildiklerini düşünmektedir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından, MBK’dan tasfiye edilen 14 üyenin, dış memleketlere gönderilmesi ve seçimler yapıp normal rejime dönülünceye kadar orada kalmaları kararına varılmıştı. Bu gelişmelerle ilgili olarak ise *Akis*, “İhtilalin kelle koltukta mücahitleri, kahraman kişiler olarak başka vazifelere atanıyordu, yaptıkları gaf hizmetlerinin kefareti olarak süngerlenebiliyordu” ifadelerine yer vermiştir (“14 Sarı Zarfın Hikâyesi”, *Akis*, 18 Kasım 1960, s. 17).

Akis’in, 14'lerin yurt dışına uğurlanmaları esnasında oluşan tabloyu ise “Gurbet Yolcuları” başlığı ile ele aldığı görülmektedir. Belirtilen başlık altında Alparslan Türkeş’in Yeni Delhi’ye uğurlanma haberlerini aktarırken, “27 Mayıs ihtilalinin Kudretli Albayı Alparslan Türkeş, Hindistan’da, bizden çok geri bir memleketin dahi demokratik nizam içinde pekâlâ kalkınabildiğini görecekti” şeklinde eleştirel ifadeler yer vermesi dikkat çekmektedir (“Gurbet Yolcuları”, *Akis*, 21 Kasım 1960, s. 6). Ayrıca 14'lerin yurt dışına gönderilmelerini, “onların ideallerinden pek kısa bir zaman zarfında sapmış olmalarının asgari cezası” olarak değerlendirmiş ve “Türk Silahlı Kuvvetleri ve topyekûn Türk Milleti bir defa daha âlicenap davranmış, ‘Kansız İhtilal’, ‘Centilmen İhtilal’ vasıflarını değiştirmemişti” ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca şu değerlendirmelerde de bulunmuştur:

“Uğurlama törenlerinde bulunanlar, yüreklerinde bir eziklik duymadılar değil. Manzara hakikaten hazindi. Ama hadiseyi hassas kalplerin dürbünü yerine realitelerin gözüyle seyredenler, Türk Milleti’nin 27 Mayıs ihtilalcilerinin bu kafilesine pek cömertçe davrandığını hissetmekten kendilerini alamadılar. Ceza, pek çok kimsenin aklındaki ideal mükâfattı” (“Gurbet Yolcuları”, *Akis*, 21 Kasım 1960, s. 7).

Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere *Akis*, söz konusu tayinler konusunda da diğer gelişmelerde olduğu üzere, 14'lere yönelik eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu çerçevede dergi, onların yurt dışı görevlere tayinlerini bir mükâfat mahiyetinde görmektedir.

14'lerin yurt dışına gönderilmelerinin ardından, 25 Kasım 1960 tarihli “Atlar ve Araba” başlığı ile yazdığı yazısında Metin Toker’in 14'leri, Türkiye için kurtuluşun temel çaresi olarak görülen “demokratik sistemin bütün güvenliğiyle kurulup işlemesi davasına ihanet etmekle” suçlaması dikkat çekmektedir. Ayrıca bütün meselenin çok partili düzenin kurulması olduğu üzerinde duran yazar, batılılaşmış Türk entelektüelinin siyasi rejimi yani metodu batılı hale sokarak, ondan sonra var gücüyle katı gerçekleri yenme

savaşına girişmesi gerektiğini düşünmektedir. Yazar, bu ilkelerin dışına çıkarak hareket edenlere yönelik eleştirilerini ise şu şekilde sunmuştur:

“Türkiye’yi komünist değil de nasyonal sosyalist sistem içinde bir başka Çin haline getirmek isteyenler, zora dayanan iş seferberliklerinden, ütöplerden rahatça bahsedemler, keşke Lahey veya Yeni Delhi’ye değil de Çin’e gönderilmiş bulunsalardı! Memleketçilik, memleketin dertleri üzerinde hissi ve zoraki varyasyonlar yapmak değildir. Memleketçilik, memleketin dertlerini ortadan kaldırmak için demokrasiyle çalışmak ve terakki yolunda dötrnala ilerlemektir. O bakımdan, eğer memleket hakikaten her şeyin üstünde tutuluyorsa, demokratik sistemin bütün güvenliğiyle kurulup işlemesine mani olacak tavır takınmamak lazımdır. 14’ler işte bu davaya ihanet etmişlerdir!” (Toker, 25 Kasım 1960, s. 5).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Toker, 14’leri, Türkiye için kurtuluşun temel çaresi olarak gördüğü “demokratik sistemin bütün güvenliğiyle kurulup işlemesi” davasına ihanet etmekle suçlamaktadır. Toker ayrıca 14’leri, Türkiye’yi, nasyonal sosyalist sistem içinde bir başka Çin haline getirmek istemekle suçlamakta ve tek kurtuluş çaresini ise demokratik sistemde görmektedir.

14’lerin Faaliyetleri

14’lerin Yurt Dışı Faaliyetleri

13 Kasım operasyonu ile yurt dışında görevlere gönderilen 14’ler, bu görevleri esnasında birbirleriyle temas kurarak çeşitli faaliyetler içine girmişlerdir. Onların giriştikleri faaliyetlerin de *Akis* dergisinin sütunlarına yansımaları görülmüştür. Bu noktada ilk olarak, 27 Mayıs ihtilalinin birinci yıl dönümü kutlanırken dergi, 29 Mayıs 1961 tarihli nüshasında, “14’lerin Dramı” başlıklı yazısı ile 14’leri anmadan geçmemiştir. Bu yazısında 14’leri, “ihtilalin seviyesine çıkamamış olmanın ve hareketin manasını hatalı tefsir etmenin bedelini aralarında bulunmamakla ödeyen grup” olarak nitelendirmiştir (“14’lerin Dramı”, *Akis*, 29 Mayıs 1961, s. 14).

Akis, 31 Temmuz 1961 tarihli nüshasında ise, *Milliyet* gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Apdi İpekçi tarafından kaleme alınan yazıya aynen yer vermiştir. 14’lerden Türkeş, Baykal, Erkanlı, Kabibay, Solmazer, Esin, Soyuyüce ve Özdağ ile görüşen *Milliyet*’in temsilcisinin intibalarına göre, 14’ler seçimlerle birlikte normal siyasi düzen kurulacağından yurda dönmeleri için hiçbir sebep kalmayacağını düşünmekteydiler. Ve yine *Milliyet*’in temsilcisine göre, onlar yurda döndüklerinde siyasete atılmayı düşünmekteydiler. Adı geçen yazının devamında, 14’lerin politikaya atılmaları yönündeki girişimleri ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmuştur:

“Emekliye ayrıldınız ve başka bir meslek kolunda da ihtisasınız mı yok, buyurun, hiç ihtisas istemeyen bir yeni meslek sizi beklemektedir. Siyaset! İki nutuk iki demeç, ‘Uygarlık seviyesine erişmek için üniversiteden geçeceğiz’, ‘Babıâli’den geçeceğiz’ tarzında birkaç yaylım ateş, nihayet sosyal adalet klişesinin parlak dış kabuğu! Tamam! Memleketin halledilmemiş meselesi kalmamıştır. Dünyanın bütün dertlerini iki kadeh viskiyle, iki ipekli kumaş parçası arasında ve bir takım Madam Recamierler’in salonlarında halletmek cazip bir meşgaledir ama ancak o kadar. Acemi politikacıların elinden bu memleket güç kurtarılmıştır. Politikanın bir meslek olduğunu kabul etmek, siyaset hayatında başarının artık birinci şartıdır. Aksi halde, insanların birtakım kurtlar eline düştüğüne, bir Gümüşpala bir de 14’lerin büyük kısmı canlı şahittir” (“Boş Gezenlerin Boş Kalfaları”, *Akis*, 31 Temmuz 1961, s. 15).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Toker gibi İpekçi’nin de, tamamen 14’lerin aleyhinde olduğu görülmektedir. İpekçi, 14’lerin yurda döndüklerinde, bir parti kurarak siyasete atılma isteklerini eleştirmektedir. Bu çerçevede siyaset alanında 14’lerin tecrübesizliğini vurgulayarak, bu gibilerin memlekete verebileceği zararlar konusunda uyarılarını sunmuştur.

Akis bundan sonra 14'lere, Muzaffer Özdağ ile Alparslan Türkeş tarafından gönderilen ve basında önemli yer tutan mektuplar vesilesiyle yer vermiştir. Bu noktada 2 Ekim 1961 tarihli “Çıbanın Başı” başlığı ile yazdığı yazısında (“MBK”, *Akis*, 2 Ekim 1961, s. 26), adı geçen mektupların Gürsel'e hitaben kaleme alındığını ama teksir edilmiş şekilde gazetelere gönderildiğini belirtmiş ayrıca “Demek ki mektupların sahipleri, sözlerinin umumi efkâra intikalinden fayda umuyorlardı” değerlendirmesinde bulunmuştur. Dergi, söz konusu mektuplarla ilgili olarak ayrıca şu ifadelerle de yer vermiştir:

“Türkeş, bir sayfa tutan mektubunda Gürsel'e Yassıda hakkında tarihi mesuliyetlerini hatırlatıyor ve bazı tavsiyelerde bulunuyor! Türkeş, başı koparılmış cesede baş olmayı planlayanların ilkidir. Memlekette bu iş böylesine alıp yürümüşken, onun kervana Yeni Delhi'den de olsa katılmasını beklememek için ya sabık Kudretli Albay'ı hiç tanımamak, ya da pek saf olmak lazımdır.”

Bütün bunlardan ayrı olarak, Türkeş'in bu çıkışının en ziyade Türk Silahlı Kuvvetleri içinde tepki uyandırdığını vurgulayan *Akis*, Türkeş'in mektubunun, 12 Eylül 1961 günü yani Yüksek Adalet Divanı'nın kararları tefhim edeceği günden üç gün evvel kaleme alınmasının manidar olduğuna dikkat çekmiştir. Türkeş'in mektubunun gazetelerde yayımlanması ile ilgili olarak ise “*Dünya* gazetesinin üçüncü sayfasının bir yerine sıkıştırılmış birkaç satırlık bir haber üzerine, umumi efkâr, Türkeş'in mektubundan haberdar oldu” ifadelerine yer vermiştir (“MBK”, *Akis*, 2 Ekim 1961, s. 27).

Diğer taraftan seçimler yaklaşırken Türk kamuoyunda oluşan bir algı da, seçimlerden sonra 14'lerin yurda geri dönebileceği meselesi olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak *Akis*, “14'lerin Durumu” başlığıyla yazdığı yazısında, 14'lerin iki yıl için tayin edildiklerini, seçimlerden sonra yeni iktidarın iki yıl doluncaya kadar kendilerini yerlerinden oynatmayacağını ancak dönmek isterlerse istifalarını vermek suretiyle yurda gelebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca 14'lerin ihtilal devrinin yarattığı bir isim olduğunu, ihtilalin bitmesiyle o ismin de tarihin derinliklerine indiğini, artık böyle bir davanın olmadığını ifade etmiştir. Aynı yazısının devamında ise şu ifadelerde bulunmuştur:

“14'lerin fikir, gaye ve niyetleri Türk cemiyeti için mekruhtur. Dün itibar görmediği gibi, bugün de görmeyecektir. 14'ler arasında bazı kimselerin takındıkları tavır göz önünde tutulursa, 13 Kasım günü sadece bir rüya görülmemiş olduğu kolaylıkla anlaşılır. Günün meselesi şudur, 14'ler vatan haini değillerdir. İhtilal idaresi daima, vatan hainlerini Cumhuriyet hükûmeti memuru diye kullanmayacak kadar kuvvetli olmuştur. 14'ler bu sıfatı, belirtmek lazımdır ki şerefle taşımışlardır. Durumları bir kanun konusudur ve kurulacak iktidar beklenen iktidar olursa bunu tefsirde hiçbir aşırılığa kaçmayacaktır” (“14'lerin Durumu”, *Akis*, 14 Ekim 1961, s. 15).

Diğer taraftan seçim sonuçlarının alınmasından sonra, 14'lerden Orhan Erkanlı, Mustafa Kaplan, Numan Esin, Orhan Kabibay, İrfan Solmazer ve Alparslan Türkeş, Paris'te buluşarak yurda dönmek için hazırlığa girişmişlerdi. Bu çerçevede bir basın toplantısı yapan altı emekli subay, hadiselerin kendilerini haklı çıkardığını ilan etmişler, demokratik rejimin yerleşmesi için Türkiye'de daha zamanın erken olduğunu belirterek, milli menfaatler icap ettirdiği takdirde yurda dönmeye hazır olduklarını açıklamışlardı. 14'lerin bu teşebbüslerine *Akis*, 6 Kasım 1961 tarihli “Bir Çuval İncir” başlığı ile yazdığı yazıda yer vermiştir. Bu yazıda, “14'lerden 6'sının, başlarında ziyadesiyle meşhur Türkeş Bey'in bu teşebbüsleri bir çuval inciri berbat etmede inanılmaz maharet göstermiştir” (“14'ler”, *Akis*, 6 Kasım 1961, ss. 10-11) ifadelerinde bulunmuştur. Ayrıca “Kendileri vaktiyle memleketin bir süre seçimsiz idare edilmesini istememişler miydi? Evvela sosyal demokrasi dememişler miydi?” sorusunu yönelterek, 14'lerin eski düşüncelerini hatırlatmıştır. Ardından, Paris'te yapılan bu toplantıdan birinci derecede üzülenlerin, MBK içinde olup eski arkadaşlarını destekleyenler olduğunu, Türk Silahlı Kuvvetlerinin de aynı üzüntüyü duyduğunu ifade etmiştir (“14'ler”, *Akis*, 6 Kasım 1961, s. 11).

Dergi ayrıca eski MBK üyelerinden Okan ile Köksal'ın bu husustaki ifadelerine yer vermiş ve kendilerine fikirleri sorulduğunda, “Kötü yaptılar. Hem bizi hem kendilerini hem de devlet başkanını

müşkül mevkide bıraktılar. Şimdi ne İsa'ya ne de Musa'ya yarandılar. Hâlbuki onlar için ne kadar iyi şeyler düşünülüyordu” dediklerini aktarmıştır. Aynı doğrultuda olarak, bir başka eski MBK üyesi Ulay'ın da, “Bizim 11 ay evvel söylediğimizi şimdi kendileri ikrar ettiler. Neler düşündüklerini meydana çıkardılar” ifadesinde bulunduğunu bildirmiştir (“14’ler”, *Akis*, 6 Kasım 1961, s. 11). Bütün bunlardan ayrı olarak şu görüşünü de aktarmıştır:

“Üzülenlerin, bilhassa Türk Silahlı Kuvvetler camiasının, hayret ettikleri bir nokta daha vardı. Nasıl olmuştu da, ihtilalin pek gözde iki subayı -Kabibay ve Erkanlı-, Türkeş’e bir defa daha kanmış; Türkeş, bu iki genç kurmayı bir kere daha kandırabilmişti. İki iyi niyetli kurmanın yakınları, ‘Orhanlar’ için üzüntü duydular, Türkeş’e kızdılar. 14’lerin tamamı, bu garip 6’lar yüzünden bir defa daha çok kötü not aldılar. Hem de Türk Silahlı Kuvvetlerinden!” (“14’ler”, *Akis*, 6 Kasım 1961, ss. 11-12).

Bu ifadeler, *Akis*'in 14’ler algısını, bir kez daha ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, derginin özellikle Kabibay ve Erkanlı ile ilgili ifadeleri göz önüne alınacak olursa, grup içinde ikililik yaratmaya yönelik bir anlayış benimsediği görülmektedir. Bu noktada 14’lerin, orduyu tahrik edebilecek potansiyel muhalif bir güç olarak görülmesi durumu göz önünde tutulduğunda derginin, 14’ler içinde zaten var olan bölünmeleri artırarak, onların gücünün zayıflamasına yönelik bir çaba sarfettiği söylenebilir.

Akis bütün bunlarla aynı doğrultuda olarak, 1961 genel seçimlerinin, oyların yüzde 62’sinin CHP’ye karşı olan AP, CKMP ve YTP’ye ait sonucuna işaret ederek, bu sonuçların, 14’lerin kendilerine yeni rollerin düştüğü zehabına kapılmalarına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “seçimsiz demokrasinin kahramanlarına”, Türk Silahlı Kuvvetlerinin 13 Kasım günü kapadığı kapının sımsıkı kapalı durduğunu vurgulamış ve şu değerlendirmede bulunmuştur:

“İhtilal sonrası Ankara’sının birtakım salonlarında doğan bu basit, çocukça fikirler, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından, yurt dışına gönderilivermiştir. Böylece de üniversite profesörlerine ilim, yüksek komutanlara askerlik sanatı hakkında konferanslar veren, ‘Beyazıt’dan geçeceğiz’, ‘Babiâli’den geçeceğiz’ sayhaları arasında, ‘karar verdik, icra ettik, bitti’ diye sezarvari tavırlar takınan birtakım kimseler, mazinin karanlıklarına gömülüp girmişlerdir. TSK’nın müşterek eseri 27 Mayıs’ın gerçekleşmesinde emeği geçen sayısız subay, çıkmak istemediği gölgede vazife görmeye devam ederken; bir diğer kısmının salon sosyalistlerinin arasında kurdukları seçimsiz demokrasi hayali, 13 Kasım akşamı duman olup dağılmıştır” (“Maske Düşünce”, *Akis*, 6 Kasım 1961, s. 11).

14’lerin giriştikleri faaliyetler konusunda değerlendirilebilecek bir konu da, Brüksel’de gerçekleştirdikleri toplantılarıdır. 14’ler, Brüksel toplantısının sonunda Türkiye’ye ve dünyaya hitaben bir beyanname neşredeceklerini ilan etmişlerdi. *Akis* tarafından 14’lerin bu toplantısı, 30 Temmuz 1962 tarihli “Heves!” başlığıyla yazılan yazıda değerlendirilmiştir. Bu çerçevede söz konusu toplantıyı, “14’lerin aralarından gönderdikleri iki öncünün -Kabibay ve Baykal-, Türkiye’de uğradığı fiyaskoyu telâfi için girişilen yeni yeni balon uçurma gayreti” olarak yorumlamıştır. Ayrıca “14’lerin başını bu komik megalomanilerin yediğini” belirtmiş ve şu ifadelerde bulunmuştur:

“14’ler böyle mizansenlere girişeceği yerde, Türkiye’nin meselelerini gelip Türkiye’de görüşselerdi, niyetleri neyse onu burada tatbik sahasına koysalardı, çok daha normal karşılanacaklardı. Türkiye’ye ve dünyaya hitaben beyanname! Hey yarabbi! Türkiye’de herkes işi gücü bıraktı, dünya ise heyecan içinde gözlerini Brüksel’e dikmiş, Brüksel toplantısının tarihi kararlarını bekliyor! Anlayışı bu, idraki bu, realizmi bu, tabiatı bu insanlar mı Türkiye’nin meselelerini halledecekler!” (“Heves!”, *Akis*, 30 Temmuz 1962, s. 12).

Akis'in Brüksel toplantısına yönelik bir değerlendirmesi de, 6 Ağustos 1962 tarihli “14’ler” başlığı ile kaleme alınan yazı ile olmuştur. Bu yazısında, adı geçen toplantı sonucunda 14 ihtilalcinin iki gruba

ayrıldığı; gruplardan birinde Kabibay ve dokuz arkadaşının, diğerinde Türkeş, Baykal ve Er'in yer aldığını belirtmiştir ("14'ler", *Akis*, 6 Ağustos 1962, s. 15). Ayrıca bu ayrılığın sebebini, 14 ihtilalcinin Türkiye'ye döndükten sonra kuracakları yeni siyasi teşekkülün ilk çalışmaları konusunda yaşanan fikir ayrılığı olarak göstermiştir. Buna göre, Türkeş yeni bir siyasi teşekkülün Türkiye'de muvaffak olması ihtimalinin azlığına inanmakta ve mevcutlardan CHP ile anlaşılmasına imkân olmadığından AP'ye yönelmeyi hedeflemekteydi. Ancak Kabibay ve Erkanlı, yeni bir siyasi teşekkülün Türkiye'nin siyasi ortamında şansı olduğunu düşünmekteydiler ("14'ler", *Akis*, 6 Ağustos 1962, s. 16). Söz konusu ayrılık *Akis* tarafından, "İki yıldır bir yılan hikâyesine benzeyen 14'lerin macerası böylece sona ermiştir" ve "14'lerin yurt içinde olduğu gibi, dış görünüşleri itibariyle de bir kuvvet olmadıkları gerçeği herkes tarafından anlaşılmalıdır" şeklinde değerlendirilmiştir ("İki Parçalı Oyun", *Akis*, 6 Ağustos 1962, s. 17). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere *Akis*, Brüksel toplantısından sonra yaşanan ayrılığın nedenini, 14'lerin Türkiye'ye döndükten sonra girişecekleri siyasi çalışmalar konusundaki fikir ayrılığı olarak aktarmaktadır. Bu çerçevede Türkeş'in AP'ye yönelmeyi hedefleyeceğini, Kabibay ve Erkanlı'nın yeni bir siyasi teşekkül için çalışacakları vurgulanmıştır.

13 Kasım 1961 tarihli yazıda ise dergi, 14'leri, "bütün sosyal hadiseleri bir determinizmle izah edip, bunun anahtarını da iktisadın zincirine asmak" ile eleştirmektedir. Bu noktada 14'lerin, "Türkiye'de milli gelirin % 38'i, nüfusun % 2'sine gitmektedir!" şeklindeki bir "açıklama"nın eteğine yapışmış olduklarını ve "bu haksızlığın düzeltilmeden demokrasinin düşünülmemeyeceğini" ileri sürdüklerini vurgulamıştır. Bundan dolayı da 14'lerin, "evvela sosyal demokrasi, sonra demokrasi" planını açıkladıklarını belirtmiştir. *Akis*, 14'leri Türkiye'nin meselelerini anlamamakla eleştirerek, onların bu iddialarına karşı cevap niteliğinde olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

"Peki, ama ya milli gelirin % 38'i, nüfusun % 38'inden pek az bir kısmı tarafından, meselâ % 2'si tarafından yaratılıyorsa? O zaman, ortada bir istismar değil, bir düzensizlik mevcuttur. Bizdeki iş gücünün dağılışı şeklini bilenler için bunun şaşılacak tarafı yoktur. Türkiye'nin meselesi, 'pastanın hacmini büyütme' iken, bunu 'pastayı eş bölümlere ayırmak' sanmak bir gaflet değil midir? Bunun yolu ise, herhalde sosyal demokrasi değildir" ("Salonda Sosyalizm", *Akis*, 13 Kasım 1961, s. 11).

Bu ifadelerden de net bir şekilde anlaşılacağı üzere *Akis*, 14'lerin Türkiye'nin sorunlarına yaklaşım tarzını ve onların bu sorunlara çözüm olarak sunduğu "evvela sosyal demokrasi, sonra demokrasi" planlarını eleştirmektedir. Bu çerçevede dergi, 14'leri, bütün sosyal hadiseleri bir determinizmle izah edip, Türkiye'nin meselelerini anlamamakla suçlamaktadır.

14'lerin Diğer İhtilalci Gruplarla Temasları

İncelenen zaman dilimi içinde basına yansıyan konulardan bir diğeri de, 14'ler, 22 Şubatçılar, Eminsular gibi grupların birbirleriyle temasları olmuştur. *Akis*, 18 Haziran 1962 tarihli nüshasında "Bir Cephe" başlığı ile yazdığı yazısında, 14'lerin diğer gruplarla temaslarını değerlendirmiştir. Bu yazıda yer alan ifadeler, *Akis*'in 14'lere yaklaşım tarzını bir kez daha açıkça ortaya koyması açısından önemlidir. Adı geçen yazıda söz konusu temaslarla ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmiştir:

"İnsan kolay kolay inanmayabilir. Ama bizim salon sosyalistleri, Türkeş grubu ve 22 Şubatçılar el ele vermişlerdir. Ayrıca 14'ler ile Eminsular eş bir sempatinin hedefidir. Hani hafızalar biraz daha nisyanla malûl olsa, bunlardan her ikisinin de demokrasinin -ve tabii İsmet Paşa'nın- kurbanı bulduklarını sanmak kabildir. Eminsular, ordudan çıkarılmışlardır. O halde, yıkılsın bu rejim. 14'ler de yurttan çıkarılmışlardır. Yine yıkılsın bu rejim. Hâlbuki Eminsular meselesi, 14'lerin birinci derecede MBK'da hâkim buldukları sırada, o aynı İsmet Paşa'nın çok şiddetli itirazlarına rağmen yaratılmıştır. Şimdi, iki kılıç bir noktada birleşiyor. Memnunsuzluk!"

Görüldüğü üzere *Akis* tarafından, 14'lerin, 22 Şubatçılar ve Eminsular gibi gruplarla temasları eleştirilmektedir. Dergi, “mevcut rejimin çökmesi”ni amaç edinen bu gruplara, bu çökmeyle birlikte Türkiye'nin büyük zarar göreceği konusunda uyarılarını da sunmuştur (“Bir Cephe”, *Akis*, 18 Haziran 1962, s. 11).

Öte yandan 13 Kasım operasyonundan sonra, 14'lerden ülkeye ilk gelen isim Orhan Kabibay; onu takiben Rıfat Baykal olmuştur. İkili, Türkiye ziyareti esnasında, 22 Şubatçılar tarafından İstanbul'da düzenlenen yemeğe katıldıktan sonra beraberlerinde Osman Deniz, Adnan Çelikoğlu, Ruhi Soyuyüce, Dündar Seyhan ile Ankara'ya hareket etmişlerdi. *Akis* söz konusu temasları, “22 Şubatçıların itibarsızlıklarının 14'lere bulaşması” şeklinde yorumlamıştır (“Demokrasi”, *Akis*, 9 Temmuz 1962, s. 6). Ayrıca onların bu ziyareti, Türkiye'ye döndüklerinde girişecekleri faaliyetler konusunda, “ortam yoklamak” olarak değerlendirilmiştir (“Bir Partinin Reklamı”, *Akis*, 9 Temmuz 1962, s. 7).

Akis, Kabibay ve Baykal'ın Türkiye'den ayrılmalarından sonra, onların ziyaretlerini “Maceranın Sonu” başlığı ile değerlendirir. Söz konusu yazıda, Kabibay ve Baykal'ın, yaptıkları temaslar sonunda ümitlerinin kırılarak yurttan ayrıldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca bu temasların, “Aylardır şişirilmiş 14'ler balonunun küçük bir iğne darbesiyle sönmemesine neden olduğunu” vurgulamıştır (“Maceranın Sonu”, *Akis*, 16 Temmuz 1962, s. 10). Aynı yazısının devamında ise Kabibay'ın İstanbul'daki faaliyetlerine değinmiştir. Bu çerçevede Kabibay'ın, İstanbul'da çeşitli çevrelerle temas ettiğine, bu görevin kendisine “arkadaşları” tarafından verildiğine yer verir. Ayrıca İstanbul'da bulunduğu sırada Kabibay'ın, Soyuyüce ile birlikte, *Akis* muhabiri ile yaptığı röportaj şu şekilde aktarılır:

“Kabibay, 14'lerin bir ‘gaye’leri olduğunu ifade etti. Genç ihtilalciye göre, işbaşında buldukları sırada bu gayelerini tahakkuk ettirmeye çalışmışlar fakat kendilerine ‘çelme’ takılmıştı. Kabibay bunları anlatırken, 22 Şubatçılardan Ruhi Soyuyüce, ihtilalcinin sözlerini tasdik ettiğini belirtti ve 22 Şubatçıların 14'lerle birlikte olduğunu söylemekten çekinmedi. Esasen Kabibay, Türkiye'ye geldiği günden beri devamlı olarak 22 Şubatçılarla temas etmekteydi. Kabibay ile 22 Şubatçılar arasındaki irtibatı, Ruhi Soyuyüce temin ediyordu” (“Maceranın Sonu”, *Akis*, 16 Temmuz 1962, s. 11).

Bütün bunlardan ayrı olarak *Akis*, 14'lerin diğer gruplarla olan temaslarına, 8 Haziran 1963 tarihli “İsyan” başlığı ile kaleme aldığı yazıda değinmiştir. Söz konusu yazısında, 21 Mayıs darbe girişimine atıfta bulunarak, 27 Mayıs'ın manasını anlayamayıp bir silahlı darbe yoluyla iktidarı ele geçirmek isteyen üç grup türediğini; bunların 14'ler, 22 Şubatçılar, 11 Havacı Subay Grubu olduğunu aktarmıştır. Aynı yazısının devamında ise üç grubun temsilcilerinin, İstanbul'da bir araya geldiklerini, 1965 seçimlerinden önce bir darbe gerçekleştirmek konusunda mutabakata vardıklarını ifade etmiştir. Dergi, gruplar arasındaki anlaşmazlığın sebebi üzerinde ise şu şekilde durmuştur:

“Bir yandan bu anlaşmaya varılırken, gruplar birbirlerini atlatmak sevdasından da vazgeçmemişlerdir. Muzaffer Özdağ, birlik birlik dolaşmış, genç subayları Aydemir'den koparıp, Türkeş emrine sokmak istemiştir. Bir yandan kendi sahası saydığı bir sahaya yabanın girmekte olduğunu anlaması, diğer yandan kendi liderliğinin 22 Şubatçılar içinde dahi münakaşa konusu yapıldığını görmesi, Aydemir'i öne fırlayıp harekete geçmeğe zorlamıştır. Bu maceracılar, kendilerini iktidara geçirecek bir dikta rejimi kurmalarını sağlayacak silahlı isyanın post paylaşımını yapmışlardır” (“İsyan”, *Akis*, 8 Haziran 1963, s. 11).

Görüldüğü üzere *Akis*, 14'lerin diğer gruplarla olan temaslarını da eleştirmektedir. Ortak noktaları bulunmayan grupların tek amacının, otoriter bir rejim altında iktidarı ele geçirmek olduğunu savunmaktadır.

14'lerin Yurda Döndükten Sonraki Faaliyetleri

Akis bundan sonra 14'lere, 1950-1957 döneminin öne çıkan politikacılarından Ahmet Gürkan'ın, "27 Mayıs'ın henüz hedefine varmadığını" iddia etmesi üzerine yer vermiştir. Metin Toker tarafından "27 Mayıs Denen Meçhul" başlığı ile kaleme alınan yazıda, söz konusu durum şu eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmiştir: "Eminsuların 14'lerle, 14'lerin kendilerini kovalayanlardan bazılarıyla, bu bazılarının 22 Şubatçılarla, 22 Şubatçıların Menderesçi basınla, Menderesçi basının ultra devrimcilerle sarmaş dolaş oldukları bir ortamda, gözler şimdiye kadar hep Ahmet Gürkan'ı arıyordu!" (Toker, 30 Temmuz 1962, s. 5).

Diğer taraftan Toker'in bu yazısında, "27 Mayıs'ın henüz hedefine varmadığını savunanlar" ile "Adnan Menderes" tarafından takip edilen anlayışın benzerliğini vurguladığı da görülmektedir. Bu çerçevede yazar, 27 Mayıs'a sebebiyet veren zihniyeti, DP'nin 1957 seçimleri dolayısıyla yayımladığı Kalafat Beyannamesi'nde "Türk Milleti'ni demokrasiye lâyık bulmaması" olarak görmektedir. Ayrıca Toker, aynı felsefeyi bayrak yaparak, "soyut demokrasiye paydos deyip", "kendimize has bir sistemin kurulması" gerektiğini savunanlara uyarılarını şu şekilde sıralamıştır:

"Soyut demokrasiye paydos dedikten sonra ipleri kim ele alacaktır? Herkes, kudret mevkiine tabii kendini aday görmektedir. 14'ler için bir başka alternatifi düşünmek bile abestir. 22 Şubatçılar ise, kafa yapılarının ideal yapı olduğuna samimiyetle kanidirler. Menderesçi basını yönetip ihtilalin ırkçı grubuyla iş birliği halindeki zümre, Türkiye'yi bir nasyonal sosyalist rejimin paklayacağından emindir. Şimdi görülüyor ki, Ahmet Gürkan da, çevresini Menderes'in ideallerini tahakkuk ettirme savaşında şanslı saymaktadır" (Toker, 30 Temmuz 1962, s. 5).

Bu ifadelerin değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere Toker, yukarıda sayılan grupları, Menderes'in benimsediği vurgulanan "kendimize has bir demokratik sistem" anlayışını savundukları için eleştirmektedir. Diğer taraftan, "Menderesçi basını yönetip, ihtilalin ırkçı grubuyla iş birliği halindeki zümre" nitelemesi ile Türkes grubuna yönelik uyarılarını sunmuştur. Bu geniş değerlendirmelerinden de net bir şekilde anlaşılacağı üzere *Akis*, 27 Mayıs ihtilalinden sonraki ortamda beliren, "27 Mayıs'ın hedefine varmadığını" savunan anlayışı eleştirmektedir. Bu çerçevede *Akis*'in yaşanan gelişmeleri, demokratik nizamın devamlılığı yönünde benimsediği yayın çizgisiyle değerlendirdiği bir kez daha görülmektedir.

Bunlardan ayrı olarak, Brüksel toplantısında benimsedikleri esaslar çerçevesinde, 14'lerin yurda döndüklerinde girişebilecekleri faaliyetler de, dergi tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bu çerçevede 20 Ekim 1962 tarihli "Solda Gelişmeler" başlığı ile yayımlanan yazıda, Türkiye'nin milli bir solun doğum sancıları içinde bulunduğu; Türkiye'ye lazım olan sosyalizmin, İskandinavya, İngiltere, Almanya sosyalizmi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca dergi, 14'lerin "Belçika Kanadı"nın bu konuda bir rol sahibi olabileceklerini düşünmektedir ("Solda Gelişmeler", *Akis*, 20 Ekim 1962, s. 10). Bu noktada *Akis*'in, Kabibay'a, Türkes'e göre daha ılımlı yaklaştığı ve onun için Türkiye'nin ihtiyacı olan sol anlayış içinde bir rol belirlediği görülmektedir.

Bundan ayrı olarak dergi, Türkes'in üstlenebileceği roller ile ilgili de değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu çerçevede ilk olarak, "Hitler, Şarlo ve Türkes" başlıklı yazıda, "Türkes ve arkadaşları, Türkiye'yi bir paramiliter teşkilât içinde nizama sokup, onu kaz adımlarıyla çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıracaklardır" ifadelerine yer vermiştir. Yazının devamında ise, Türkes ile Hitler özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada dergi, Hitler'i Almanya'nın ve dünyanın başına, aynı ideale sahip olması gereken kimselerin birleşmemelerinin bela ettiğini vurgulamış ve bu örnek üzerinden Türkes için uyarılarını sunmuştur ("Hitler, Şarlo ve Türkes", *Akis*, 2 Mart 1963, s. 11).

Bütün bunlar bir yana *Akis*, Türkes ile AP arasındaki temasları yakından takip etmektedir. Konuyla ilgili olarak Türkes'in, Evliyaoğlu grubuyla ilişkide olduğunu ve İsviçre'de Ali Fuat Başgil'le görüştüğünü belirtmiştir ("Aç Tavuklar", *Akis*, 23 Şubat 1963, s. 11). Diğer taraftan dergi, Türkes ile AP ittifakına dair bir ihtimale yer vermez. Bunun gerekçelerini ise şu şekilde sıralar:

“Esas itibarıyla eski Demokratlardan oluşan AP’nin, Türkeş’i hazmetmesi kolay değildir. İkincisi, AP’ye katılmak Türkeş’i, daha ilk anda kullanmak istediği bazı kuvvetlerin desteğinden mahrum bırakacaktır. Bunların başında ordu gelmektedir. O bakımdan, yeni bir partiyle politika hayatına girmek tercih edilmiştir. Ancak bu da hemen bugünün işi değildir. Zira Türkeş, önce zemini yoklayıp kendisine bir hava yaratmak peşindedir. Kullanacağı kuvvetler arasında, 14’leri ve 22 Şubatçıları saymaktadır. Diğer taraftan Kabibay ile arkadaşları, Evliyaoğulları ile beraber yürümeyi kabul edecekler midir? Sonra, bu curcunanın memlekette yaratacağı tepki olmayacak mıdır?”

Dergi aynı yazısının devamında ise, söz konusu duruma, AP’deki eski DP idarecilerinin şiddetle cephe aldığı belirtilmiş ve bu işin daha ileriye götürülmesi halinde partinin iki kanadını oluşturan Demokratlar ve Eminsuların bir arada kalamayacağını savunmuştur (“Aç Tavuklar”, *Akis*, 23 Şubat 1963, s. 12). Görüldüğü üzere, Türkeş’in AP içinde yer alabilme ihtimali olmadığı düşünülmektedir. Yine aynı doğrultuda olarak dergi tarafından, AP’nin menşelerini DP’ye bağlamış mensuplarıyla, “ötekiler”in bir arada yaşamasına fiilî imkân kalmadığı ifade edilmiştir (“Evli Evine”, *Akis*, 2 Mart 1963, s. 12). Bu çerçevede AP’nin esas itibarıyla Demokratlar ve Eminsular olmak üzere iki kaynaktan gelen kuvvetle kurulduğunu belirten *Akis*’e göre, bu gruplar Türkeş’in ortaya çıkması ile garip bir manzara göstermeye başlamıştır (“Düşman Kardeşler”, *Akis*, 2 Mart 1963, s. 12). Konuyla ilgili olarak ayrıca şu ifadelere yer verilmiştir:

“Türkeş’in gelişi, karışıklığı artırdı. Bundan bir süre önce AP’de idareyi, bu iki sınıfın dışında bir sınıfın ele aldığı bilinmektedir: Evliyaoğlu-Bilgiç ekibi. Türkeş, o ekibi de ikiye ayırmakta gecikmedi. Türkeş’in cephesine Evliyaoğlu, Tezkan’dan başka Şadi Pehlivanoğlu da katıldı. Buna mukabil Cihat Bilgehan ile Saadettin Bilgiç derhal aleyhte vaziyet aldılar. O zaman AP’de eski Demokratların ve Eminsuların yanında iki isim daha belirdi: Irkçılar ve Ümmetçiler! Kendi içindeki durum bu olunca, bu partinin memleketin başına bir gaile teşkil etmemesine imkân var mıdır?” (“Öteki Düşman Kardeşler”, *Akis*, 2 Mart 1963, ss. 12-13).

Görüldüğü üzere *Akis*, Türkeş’in içinde yer almasıyla bölünecek AP’nin başarı şansının olamayacağını düşünmektedir.

Sonuç

Basın, demokratik rejimlerde yasama, yürütme ve yargı güçlerinden sonra dördüncü kuvvet olarak kabul edilmektedir. Bu noktada basın, kamuoyunun oluşmasını sağlayarak iktidarın uygulamalarını denetleyecek ve yön verecek bir güç yaratabilmektedir. Demokratik rejimlerde, diğer baskı gruplarının ve basının önemli yeri olduğu noktasından hareketle *Akis* dergisinin, giriştiği basın yayın faaliyetleri ile bir kamuoyu oluşturma çabası içine girdiği görülmektedir. Bu mücadelesinde *Akis*’in temel olarak savunduğu ve Türkiye’de hâkim kılmak istediği yapı, “batılı demokratik düzenin tam manasıyla kurulup işleyebilmesini sağlamak” olmuştur. Bu oluşumun yaratılabilmesinde basının önemli rolü olduğunu savunan derginin, giriştiği basın yayın faaliyetleri ile Türkiye’de demokrasi mücadelesine giriştiği görülmektedir. Derginin bu mücadelesini, 27 Mayıs ihtilalinden önce DP’nin antidemokratik uygulamalarına karşı yürüttüğü görülürken, ihtilalden sonra ise oluşan yeni yapı içinde, ülke yönetiminin en kısa süre içinde normal demokratik rejime geçilmesi konusunda sürdürdüğü görülmektedir. Bu noktada dergi, MBK’nın, 147 öğretim üyesini üniversitelerden ayıran kararını anti demokratik bularak eleştirirken; MBK içindeki askerî rejimin sürmesinden yana olan grubun tasfiye edilmesini ise son derece olumlu karşılamıştır.

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere *Akis* dergisinin demokrasi mücadelesinin açıkça görüleceği gelişmelerden biri, 14’ler olayıdır. Bu çerçevede derginin, 14’lerin ortaya çıkışından 13 Kasım operasyonuna, onların gerek yurt dışında gerekse yurda döndüklerinde giriştikleri faaliyetlere kadar

yaşanan gelişmeler üzerine eğilerek mücadelesini yürüttüğü görülmektedir. 14'lerin giriştikleri bu faaliyetlerinin hepsinde *Akis*'in, Türkiye'de hâkim kılmak istediği demokratik düzenin savunuculuğunun yani girdiği demokrasi mücadelesinin izlerini görmek mümkündür.

Bu noktada dergi, 13 Kasım operasyonunun zorunlu sebebini, “14'lerin ülkenin sorunlarını demokratik sistem içinde halledilmesinin imkânsızlığını savunmaları” olarak değerlendirirken; 14'leri, “demokratik düzenin yeniden kurulmasını kaytaran kişiler” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca 14'leri, Türkiye için kurtuluşun temel çaresi olarak gördüğü “demokratik sistemin bütün güvenliğiyle kurulup işlemesi davasına ihanet etmekle” suçlayan dergi; Türkiye için tek kurtuluş çaresini, siyasi rejimin batılı hale sokularak, çok partili düzenin kurulmasında görmektedir. Bu anlayış içinde dergi, 14'ler tarafından benimsenen “nasyonal sosyalist” fikirlere de eleştiriler sunarak; 14'leri “Türkiye'nin meselelerini anlamamakla” suçlamıştır. Bu noktada dergi tarafından, “Türkiye'nin ihtiyacı olan tek unsurun demokratik sistemin bütün güvenliğiyle kurulup işlemesi” olduğu vurgusuna sık sık yer verilmiştir.

Akis bu görüşleri doğrultusunda; 14'leri, “MBK'daki gürültücü ekalliyet”; onların fikirlerini, “sapık fikirler”, “basit fikirler”, “çocukça fikirler”; 13 Kasım operasyonunu ise “başarılı ameliyat” olarak nitelendirmiştir. Diğer taraftan dergi çeşitli yazılarında, 13 Kasım operasyonunun, MBK'daki 14'lerin giriştikleri faaliyetlerinin “orduyu rahatsız etmesi üzerine, ordunun talebi ile devlet başkanı tarafından gerçekleştirildiğini” vurgulamıştır. Bu çerçevede operasyona ordunun desteğine dikkat çekerek, meşruiyet kazandırmaya çalışıldığı da görülmektedir. Bütün bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere *Akis*, 14'lerin tamamen aleyhindedir. Diğer taraftan derginin, 14'lerden özellikle Alparslan Türkeş'in aleyhinde olduğu görülmektedir. Bu noktada 14'lerin hizip olarak şekillenmesini, Türkeş'in başından beri planlı hareket etmesine bağlamıştır. Ayrıca “Kudretli Albay” olarak nitelendirdiği Türkeş ile ilgili olarak, “başı koparılmış cesede baş olmayı planlayanların ilkidir” nitelendirmesinde bulunmuştur. Diğer taraftan *Akis*'in Türkeş'i, Hitler ve Nasır ile özdeşleştirmeye çalışarak, Türkeş için uyarılarını özellikle sunması dikkat çekmiştir. Derginin söz konusu Türkeş algısında, Türkeş'in bu hareketin lideri olarak belirmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında, *Akis*'in yaşanan gelişmeleri, demokratik nizamın devamlılığını sağlamak yönünde sahip olduğu yayın çizgisiyle değerlendirerek, bu doğrultuda bir kamuoyu yaratma dolayısıyla demokrasi mücadelesi verdiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altuğ, K. (1976). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Çelebi, O. (2015). *Gazeteciliğe adanmış bir ömür: Metin Toker*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Demir, Ş. (2012). İktidar-basın ilişkilerinin Türkiye'de görünümü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 119-137.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar..., sorunlar..., sorumlular...*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Erkanlı, O. (1987). *Askeri demokrasi 1960-1980*. İstanbul: Güneş Yayınları.
- Gökşen, N. (2021). *27 Mayıs müdahalesi ve askeri rejim: İhtilalci subaylar arasında iktidar mücadeleleri, fraksiyonlar ve çatışmalar (27 Mayıs 1960-25 Ekim 1961)*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hale, W. (1996). *1789'dan günümüze Türkiye'de ordu ve siyaset* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Hayta, N; Yıldırım Kırış, Ö. (2020). Demokrat Parti iktidarının ilk dönemi ve Refik Koraltan (1950-1954). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 323-346.
- Hüroğlu, H. S. (2019). *Akis Mecmuasına göre Türkiye'de siyasi, iktisadi, kültürel hareketlilik ve değişimler (1954-1967)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi.
- Ilıcak, N. (1975). *15 Yıl sonra 27 Mayıs yargılanıyor*. Cilt 1. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Küçük, S. (2008). *Rumeli'den 27 Mayıs'a ihtilalin kaderini belirleyen köşk harekâtı*. İstanbul: Mikado Yayınları.
- Önder, M. (2014). 1960 Darbesi sürecinde *Akis* Dergisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV(28), 283-306.
- Örtülü, E. (1977). *Üç ihtilâlin hikâyesi*. Konya: Milli Ülkü Yayınevi.
- Özcan, M. (1996). *Başlangıcından günümüze Türkiye'de haftalık haber dergiciliğinin gelişim evreleri (Akis Dergisi Örneği)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes döneminde ordu siyaset ilişkileri ve 27 Mayıs ihtilâli*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Öztürk, A. (1993). Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yaşadığı basın özgürlüğü sorunu. *Marmara İletişim Dergisi*, 4, 115-129.

- Sanlı, F. S. (2018). 13 Kasım 1960 tasfiyesine giden süreçte Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi içinde ihtilaf. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 27, 213-249.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki adam*. İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Şapolyo, E. B. (1969). *Türk gazeteciliği tarihi, her yönüyle basın*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tokatlı, Ş. (2018). *Metin Toker ve Akis ekseninde Türk siyasi hayatına bakışı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Toker, M. (25 Kasım 1960). Atlar ve araba. *Akis*, 5.
- Toker, M. (30 Temmuz 1962). 27 Mayıs denen meçhul. *Akis*, 5.
- Toker, M. (1966a). *İsmet Paşa'yla 10 Yıl 1954-1957*. Birinci Cilt. Akis Yayınları.
- Toker, M. (1966b). *İsmet Paşa'yla 10 Yıl 1954-1957*. İkinci Cilt. Akis Yayınları.
- Toker, M. (1967). *İsmet Paşa'yla 10 Yıl 1960-1961*. Üçüncü Cilt. Akis Yayınları.
- Yıldız, N. (1996). Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) ve basın. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51 (1), 481-505.
- Yıldız, A. (2001). *İhtilalin içinden anılar, değerlendirmeler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sürelî Yayınlar

Akis Dergisi

- “14 Sarı Zarfin Hikâyesi”. (18 Kasım 1960). *Akis*, Yıl: 6, Cilt: XIX, Sayı: 331, 6-7-8.
- “14 Sarı Zarfin Hikâyesi”. (18 Kasım 1960). *Akis*, Yıl: 6, Cilt: XIX, Sayı: 331, 12-13-17.
- “Hizmet Ettiler, Bitti!”. (18 Kasım 1960). *Akis*, Yıl: 6, Cilt: XIX, Sayı: 331, 11.
- “Gurbet Yolcuları”. (21 Kasım 1960). *Akis*, Yıl: 6, Cilt: XIX, Sayı: 332, 6-7.
- “Atlar ve Araba”. (25 Kasım 1960). *Akis*, Yıl: 6, Cilt: XIX, Sayı: 333, 5.
- “14’lerin Dramı”. (29 Mayıs 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXI, Sayı: 361, 14.
- “Boş Gezenlerin Boş Kalfaları”. (31 Temmuz 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXI, Sayı: 370, 15.
- “MBK”. (2 Ekim 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 379, 26-27.
- “14’lerin Durumu”. (14 Ekim 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 381, 15.
- “14’ler”. (6 Kasım 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 384, 10-11-12.
- “Maske Düşünce”. (6 Kasım 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 384, 11.
- “Salonda Sosyalizm”. (13 Kasım 1961). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 385, 11.
- “Tarih”. (26 Şubat 1962). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 18-20.
- “Asıl Gaye”. (26 Şubat 1962). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 21.
- “Başka Müttefikler”. (26 Şubat 1962). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 23.
- “Tarih”. (9 Mart 1962). *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 401, 18-19-21-23.
- “Bir Cephe”. (18 Haziran 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 416, 11.
- “Demokrasi”. (9 Temmuz 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 419, 6.
- “Bir Partinin Reklamı”. (9 Temmuz 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 419, 7.
- “Maceranın Sonu”. (16 Temmuz 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 420, 10.
- “Heves!”. (30 Temmuz 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 422, 12.
- “27 Mayıs Denen Meçhul”. (30 Temmuz 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 422, 5.
- “14’ler”. (6 Ağustos 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 423, 15-16.
- “İki Parçalı Oyun”. (6 Ağustos 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 423, 17.
- “Solda Gelişmeler”. (20 Ekim 1962). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVI, Sayı: 434, 10.
- “Aç Tavuklar”. (23 Şubat 1963). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 452, 11.
- “Hitler, Şarlo ve Türkeş”. (2 Mart 1963). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 453, 11.
- “Evli Evine”. (2 Mart 1963). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 453, 12.
- “Düşman Kardeşler”. (2 Mart 1963). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 453, 12.
- “Öteki Düşman Kardeşler”. (2 Mart 1963). *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 453, 12-13.
- “İşyan”. (8 Haziran 1963). *Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 467, 11.

Logos-Merkezcilik Temelinde Weber’de Batı ve Doğu Kavramları Weber’s Concepts of West and East on the Basis of Logos-Centrism

Umut ERDOĞAN*, Tuğça POYRAZ**

Öz

Batı ve Doğu’nun farklı tarihsel süreçler geçirdiği ve Batı’nın Doğu karşısında mutlak biçimde ileri ve üstün olduğunu kabul eden Avrupa-merkezcilik, düşünsel yapısını logos-merkezcilikten almaktadır. Batı metafiziğinin ve idealizminin dayandığı logos-merkezcilik, evrensel akılcı çerçevenin dışında kalan her tür şeyi önemsizleştirmektedir. Batı ve Doğu’nun bir karşıtlığı temsil ettiği epistemolojik kabulünün temelinde ise logos-merkezciliğin kurduğu düalizm yatmaktadır. Batı düşüncesinde hakim olan düalizm, birliğe ulaşabilmek adına ihtiyaç duyulan karşıtlıklar olarak süregelmektedir. Batı ve Doğu ayrımının bu düşünsel çerçeve içinde kurulmuş ve sürdürülmektedir. Aklın duygular karşısındaki üstünlüğü, Batı ve Doğu karşıtlığına yansımakta ve bu düalist yapı, Batı medeniyetinin diğer medeniyetler karşısındaki benzersiz konumuna dair söylemi oluşturmaktadır. Bu makale kapsamında Batı düşüncesinin belirleyicisi olan logos-merkezcilik yaklaşımı, Weber’in sosyolojisinde Batı ve Doğu ayrımı üzerinden değerlendirilecektir. Bu amaçla Avrupa-merkezcilik yaklaşımı ve yaklaşımın temelini oluşturan logos-merkezciliğe yer verilecek, Derrida’nın düşünceleri doğrultusunda Batı düşüncesinde logosun konumuna değinilecektir. Son olarak Avrupa-merkezcilik bir felsefeye sahip olduğunu ileri sürdüğümüz Weber’in çalışmalarındaki logos-merkezciliğin yansımaları, Batı ve Doğu kavramları üzerinden yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme olguları üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Weber, eylem tipleri, logos, Derrida, Avrupa-merkezcilik.

Abstract

Because its intellectual structure depends on logos, Eurocentrism accepts that the West and East have different historical processes and that the West is superior to the East. Logos, on which Western metaphysics and idealism is based, accepts anything irrational outside of the universal-rational framework. The dualism established by logos-centrism underlies the epistemological acceptance that the West and East represent an opposition. Dualism presents the contrasts needed in the understanding of unity in Western philosophy. The distinction between West and East is made and maintained within this intellectual framework. The superiority of reason over emotions is reflected in the opposition of West and East, and this dualist structure constitutes the discourse about the unique position of Western civilization against other civilizations. Within the context of this article, the logos-centric approach, which is the determinant of Western philosophy, will be evaluated through the distinction between West and East in Weber's sociology. For this purpose, Eurocentrism and the logos that form the basis of the approach will be included, and the position of the logos in Western philosophy will be mentioned in line with Derrida's thoughts. Finally, the reflections

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: erdogan.e.umut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5856-3725

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: tpoyraz@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3717-4728

of logos in the works of Weber, who we claim to have a Eurocentric philosophy, will be discussed through the concepts of administration, capitalism, religion and urbanization through the concepts of West and East.

Keywords: Weber, action types, logos, Derrida, Eurocentrism.

Giriş

Avrupa-merkezcilik, Batı ve Doğu'nun birbirinden tamamen farklı iki varlık olduğunu kabul ederek, Antik Yunan'dan aldığı düalist düşünce biçimi üzerinden Batı ve Doğu'yu bir karşıtlık içinde sunmaktadır. Batı dışındaki toplumların geri kalmışlığını kabul eden Avrupa-merkezci yaklaşım Batı kültürünü en üstün kültür olarak değerlendirirken, Batı modernitesini de tek modernite biçimi olarak görmektedir. Aklın önderliğindeki Batı, gelenek ve duyguların merkezi konumda olduğu durağan Doğu karşısında ilerlemenin sembolüdür. Doğu ancak Batı'ya ulaşma gayreti içinde olabilecek, Batı tarafından yönetilmeye, yönlendirilmeye muhtaç konumda olabilecek bir varlık biçiminde yansıtılmaktadır. Batı, aklın gücüyle hareket ederken Doğu'nun durağanlığının ve geri kalmışlığının nedeni duygular ve gelenektir.

Batı düşünce geleneğinin logos-merkezli yapısı, modern Batı kültürüne hâkim olan düalist akıl yürütmenin, ilerlemecilik anlayışının ve hümanist bakış açısının temelinde yer almaktadır. Araçsallaşan akıl olarak Batı kültüründe karşımıza çıkan logos, ben ve öteki ayrımlarını yaratarak akıl ve duygu arasında kurduğu ayrımı birçok düzleme taşımaktadır. Dolayısıyla Batı'da logosun merkezi konumu, öznenin merkezileştirilmesini yaratarak ayrıcalıklı bir merkez olarak Batı ve Batı'nın bilgisini inşa etmiştir. Fransız düşünür Derrida bu bağlamda yapısöküm yöntemi ile logosun merkezleşmiş konumunu ifşa edip parçalayarak Batı düşüncesinde yer etmiş düalizmi yıkmayı amaçlamaktadır. Ontolojik bir emperyalizme dönüşmüş olan Batı'nın logos-merkezciliği, akıl karşısında öteki haline getirilen Doğu'yu yok etme projesine dönüşmüştür. Bu düşünce biçimi akademik olarak da beslenerek, birçok bilim insanı tarafından benimsenmiştir.

Avrupa-merkezci düşünce geleneği içinde yetişen isimlerden biri olan Weber Batı dünyasındaki hesaplanabilirlik ilkesinin Batı kültürünün eşsiz bir özelliği olduğunu ifade ederek, Antik Yunan'dan beri devam etmekte olan logos-merkezli düşünce biçiminin Batı rasyonalitesini yaratarak onu ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirdiğini ileri sürmektedir. İçinde yaşadığı dönemin oryantalist bakış açısından etkilenen Weber, Batı karşısında dezavantajlı ve ikincil konumda görülen Doğu'nun kabul edilen geri kalmışlığını da rasyonelleşme kavramı bağlamında değerlendirmektedir. Modern Batı kültüründe akıl ve tekniğin hâkimiyeti Batı'yı üstün kılarken geleneksel yapının ve düşünce sisteminin korunduğu Doğu toplumları mahkûm oldukları geri kalmışlık içindedir. Toplumsal örgütlenmede rasyonelleşemeyen Doğu, Weber'in çalışmalarında toplumsal ve ekonomik anlamda Batı'nın geri kalmış ötekisi olarak yer almaktadır. Weber'in sosyolojisindeki rasyonelleşme kavramı bu bağlamda Batı ve Doğu toplumlarının farklılaşmasında belirleyici konumdadır.

Avrupa-Merkezcilik Nedir?

Batı ve Doğu arasında kültürel ve tarihi bir ayrım yaratmayı amaçlayan Avrupa-merkezci yaklaşım, özellikle de oryantalistlerin görüşlerine yansıyan Batı/Doğu karşıtlığı, oryantal despotizm siyasi kuramının bir ürünü olarak yaratılmıştır. Machiavelli, Montesquieu, Mill, Marx ve Weber'in çalışmalarına yayılmış olan (Hobson, 2020, s. 227) oryantal despotizm kuramı, Batı karşısında Doğu'nun geri kalmasını Doğu toplumlarında düşüncenin, toplumsal örgütlenmenin, siyasi kurumların devrimci biçimde yeniden yapılanmadan yoksun oldukları için, toplumsal evrimlerinde eksik kaldıklarını öne sürmektedir. Avrupa-merkezcilik, Batı ve Doğu'nun birbirinden farklı toplumsal yapıya ve tarihe sahip olduğunu kabul ettiği için farklılıkları oluşturan süreçlere dair açıklamaları da bu çerçevede sunmaktadır. Batı, dinamik biçimde ilerlerken Doğu geri kalmaya mahkûm biçimde, durağandır. Özellikle mozaik toplum kuramında kapitalizmin Batı'da ortaya çıkmasına karşılık Doğu'da gelişmemesi üzerine sunulan açıklama, Doğu'nun durağan yapısının feodal/dini bir yapı olması nedeniyle sınıflı bir toplum oluşturmaktan yoksun oluşuna bağlanmaktadır. Batı'daki özerk ve laik ortam, ticari bir orta sınıfın gelişmesine imkân tanırken Doğu'nun toplumsal gruplardan oluşan mozaik yapısının gelişme dinamiğini sağlayamadığı öne sürülmektedir.

Durağan toplumsal yapıya sahip Doğu imajı, devrimlerin yokluğu tezi gibi iddialarla da sürekli biçimde geleneksel, Batı'nın gelişmeyen ötekisi olarak sunulmaktadır (Turner, 1984, ss. 108-109). Doğu'nun durağan ve gelişmeye kapalı yapısı, Peter Pan teorisine de yansıyor, Doğu'nun büyümek istemeyen bir çocuk olarak, aciz, merak edilesi, egzotik ancak yönetilmesi gereken bir öteki portresini sunmaktadır. Batı, Doğu'nun değerlerini küçümsemekte, Doğu ve Batı kategorileri üzerinden hiyerarşik bir düzen yaratmaktadır (Hobson, 2020, s. 229). Doğu, Batı'nın eksik, geri kalmış ötekisi olarak ilerlemeci Batı'nın aksine durağan, devrimlerden yoksun, gelişmeye kapalı, dağınık yapısı yüzünden modern dönemin itici güçlerine sahip olmaktan uzak, laik ve demokratik yönetimler yerine dine dayalı despotizmin egemenliğinde, akrabalık bağlarıyla kurulu bir düzenin modernleşmemesi yüzünden Batı'ya asla yetişemeyecek bir öteki olarak yansıtılmaktadır.

Modern dünyada özgürlük, demokrasi, kardeşlik, evrensel hümanizm gibi kavramların kaynağı olarak gösterilen Batı medeniyeti, Avrupa-merkezci kategoriler ile toplumları, kültürleri sınıflandırarak sömürgeci amaçları doğrultusunda yarattığı kavramları işlevsel kılmaktadır. Doğu'yu devrimlerden ve ilerlemeden yoksun olarak konumlandıran Batı, kapitalizme içkin koşulların Doğu'daki yokluğuna işaret ederek Doğu'yu sömürgeleştirmek için bir zemin ve söyleme sahip olmaktadır. Kendisini bir evrenselcilik olarak gösteren Avrupa-merkezcilik, içinde yaşanılan zamana dair tüm sorunları aşmanın tek yolunun Batı'yı taklit ve takip etmek olduğunu öne sürerek, ötekileştirme stratejilerine dayanak sağlamaktadır (Amin, 2007, s. 14). Batı modernitesini tek modernite biçimi olarak kabul eden Avrupa-merkezcilikte Batı dışındaki gerçeklik kendi kavramlarını üretmeye muktedir bir yapı olarak görülmediğinden Batı dışının kavramları, Batı'ya dayandırılarak üretilmektedir. Avrupa-merkezci düşünce kategorileri bu bağlamda merkez olan Batı'nın ötekisi olan Batı-dışının gerçekliğine göre üretilmez. Bu yüzden modern olanı tanımlayabilmek için Batı, bir "öteki"ye ihtiyaç duyduğunda, Doğu, bu öteki olarak kurgulanmıştır. Ötekinin Avrupa-merkezci inşasında Rönesans, neyin modern olarak tanımlanacağına dair kültürel parametreleri oluşturan egemen anlayışın doğduğu dönemdir (Bhambra, 2015, s. 115). Batı'ya yüklenen merkez konumu dolayısıyla kültürlerin farklılık ya da benzerlikleri de Batı'ya uzaklık ya da yakınlıklarına göre belirlenmektedir (Bhambra, 2015, s. 80).

Batı medeniyetinin üstünlüğü miti ise Avrupa-merkezciliğin yapı taşıdır. Bu nedenle Rönesans, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Batı için modernitenin inşasında kurucu rol üstlenen gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. İnsan aklının üstünlüğüne olan inançla başlayan Rönesans, aklın araçsal kullanımını ile Aydınlanma'nın, evrensel özgürlük, insan hakları gibi kavramlarını dünyaya yaydığı kabul edilen Fransız Devrimi ve bilimsel ve teknik ilerlemenin Batı'daki zaferi olarak sunulan Sanayi Devrimiyle birlikte modern dönemi başlatmıştır. Bu süreç rasyonelleşme, rasyonel insan eylemi ve rasyonaliteye güven çerçevesinde gerçekleşmiştir.

15. yüzyılda Avrupa'da yaşanan toplumsal değişimler, yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Avrupa'nın tarihinde bireyselleşmenin ve özgür bireyin ortaya çıktığı bu dönemde Orta Çağ'ın bireyi yok sayan otoriteleri güç kaybetmiş, Tanrı'nın birey üzerinde kilise aracılığıyla oluşan baskısı yerine Tanrı'ya bizzat kendi başına ulaşmaya, onu keşfetmeye yönelmiş bir insan anlayışı getirmiştir. Özgür birey, Reformun din alanında yarattığı etkiyle dünyayı ve evreni kavramaya girişmiş, Orta Çağ'ı kaplayan skolastik düşünceden kendisini kurtarmaya yönelmiştir. Yaşanan bu değişimler içinde modern bilim ve sanat doğmuş, Rönesans ve Reform önderliğinde modern çağın temelleri atılmıştır (İnalçık, 2013, s. 4). Avrupa kültürünün zirvesi olarak değerlendirilen Rönesans, insan potansiyeline duyduğu sonsuz inancı Neo-Platonculuk ve Hermesçilik'ten almıştır. Avrupa'nın Mısır'a duyduğu saygı, Rönesans boyunca korunmuş, ancak ilerleyen zamanda ilerlemeci tarih anlayışının desteklenmesi amacıyla 14. ve 20. yüzyıllar arasında devam etmesine karşılık, Batı medeniyetinin tarihsel olarak Doğu'dan sonra geldiği için daha iyi olacağına olan inanç yüzünden terk edilmiştir (Bernal, 2016, s. 215).

Batı'nın rasyonelleşmesi süreci, Antik Yunan'daki *logos* anlayışı hâkimiyetindeki bir epistemolojinin inşa sürecidir. Batı, ortak bir köken arayışı sonucunda yöneldiği Antik Yunan'dan Sokrates sonrasında klasik Yunan felsefesinin ortaya koyduğu düşünce sistemini almıştır. Logos, Batı düşünce geleneğine hâkim olan değişmez, mutlak, sabit olan güçtür. Merkezi konumdaki logos, mutlak yapısının sorgulanamaz ve değiştirilemez oluşuyla bir yasadır. Sorgulanamaz, spekülasyona kapalı, bilginin göreliliğini reddeden, nesnel gerçekliğin tek bilgi olacağını kabul eden logos-merkezci yaklaşım, Batı rasyonalitesinin kendisinde

gördüğü merkezi konumun düşünsel temelini oluşturmaktadır. Batı'nın logos-merkezciliğinin kökenleri, Batı'nın kendi bilgisine yüklediği merkezi ve mutlak konumda görünür olmaktadır. Akla uygun olan *logosa* uygun olandır ve akla uygunluğun belirleyiciliği konumu, Batı'dadır.

Batı'nın araçsal aklının ortaya çıktığı Aydınlanma ise, insan aklına duyduğu sonsuz güven ve bu güvenden kaynaklanan aşırı iyimserlik ile insan geleceğinin aklın ışığında yükselişine dair bir inancın simgesidir. İnsan eylemi, Aydınlanmada her açıdan rasyonel olarak kabul edilmekteydi. İnsan eyleminin kontrolünün tamamen rasyonel akılda, yani insanda, olduğu kabulü doğrultusunda akıl, insan aklının aynı zamanda hizmetkarı konumdaydı (Küçükalp & Cevizci, 2019, s. 150). Kaynağını 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerden ve özellikle 16. ve 17. yüzyıldaki bilimsel devrimlerden alan Aydınlanma, Newton'la ulaştığı zirve sonrasında aklın spekülasyon karşısındaki üstünlüğünü ispatlamış oldu. Evrenin yapısını anlamak için aklın ve olguların araç olduğunun kabul edilmesiyle Aydınlanma öncesinde akıl ve duygu düalizmi yıkıldı ve fizikteki yöntemler, dünyayı anlamak için de kullanılabilir yöntemler olarak kabul edildi. Artık birey ve toplumun rotası bilim oldu. Dünyanın düzenini anlamak için kullanılan yöntemlerin ulaşmayı amaçladığı evrensel yasalar, kilisenin ve devletin otoritesi karşısına bilimsel aklın ulaşacağı yasaları çıkararak, yerleşik otorite kurumlarını da sarstı (Turner vd., 2013, s. 20).

Mısır'ı 20. yüzyıla kadar sahiplenen Batı, Aydınlanma sürecinde Mısır'ı Batıya ait olarak değerlendirdi. Avrupa uygarlığının üstünlüğüne dair gittikçe artan inanç, oryantalizmle de beslenerek Avrupa dışındaki kültürlerin eksikliğine ve geriliğine odaklandı. Irkçılık ve ilerlemeciliğin Avrupa'da yükselişle birlikte Doğu, Aydınlanma sürecinde pasif ve hareketsiz öteki haline getirildi (Bernal, 2016, ss. 310-313). Rönesans ile başlayan modern dönem sonrasında akla verilen önderlik, yeni dönem sonrasında Aydınlanma ile modern düşüncenin düalist karakteri bağlamında akıl ve duygu ayrımının yaratıldığı dönem oldu (Küçükalp & Cevizci, 2019, s. 169). Modern ve modern olmayı tanımlamada Batı düşünce geleneğinin modern ve geleneksel ayrımının temeli, akıl ve duygu ayrımında yatarak, geleneksel düşünceyi de akıl-dışı kategorisine yerleştirdi.

Oryantal despotizm kuramı gibi Batı merkezli kuramlar, Doğu'nun despotluğunun karşısına liberal ve demokratik Batı'yı koyarak, Batı'nın kendisini Doğu'nun totaliterliğinin ve korkunçluğunun karşısına demokrasinin beşiği olarak konumlanmasını sağlamıştır. Doğu despotiktir; ancak saf ve gelişmiş Avrupa, demokratik ve ilerlemecidir. Tüm bunların çıkış noktası olan Rönesans ile birlikte demokratik ve ilerlemeci tarihiyle Avrupa, durağan Doğu'dan üstün konuma çıkarıldı. Yunan mitinin yaratılmasıyla Antik Yunan, Avrupa medeniyetinin biricik temeli haline getirildi ve Rönesans'ın Antik Yunan'ın tüm dinamiklerine sahip olduğu kabul edildi. Rönesans sonrasında Yunan'ın Doğu'ya ait özellikleri ise zamanla silikleştirilerek, abartılmış Avrupalı özellikler ile tanımlanan bir Batı yaratıldı (Hobson, 2020, ss. 228-229).

Aklın üstünde hiçbir gücün varlığını kabul etmeyen Aydınlanma düşüncesi Galileo, Newton, Bacon, Locke, Kant, Hegel gibi düşünürlerin görüşleri önderliğinde şekillenirken geleneksel düşünce biçimine eleştirel yaklaşarak yeni yaklaşımlara doğru keskin bir ayrımın yolunu çizmiştir. Aydınlanmacı akla göre modern dünya bilim ve felsefenin uyum içinde olduğu, her bir varlığın bir nedene göre hareket ettiği bir düzene sahiptir. Batılı kimliği oluşturabilmek adına yaratılan Yunan miti ise, Aydınlanma ve Rönesans'ın düşünsel kökenleri için bir kaynak oluşturdu. Avrupa'nın yekpare bir kültürü ve düşünme biçimini temsil etmesinin karşısında Avrupa dışının tamamen ötekileştirilme sürecinin inşası, Yunan mitinden yararlandı. Buna göre akıl ve rasyonel düşünce, Batı tarihinin tamamında hâkim olan düşünce biçimi olarak kabul edildi. Antik Yunan mitinin kurgulanması, bilimsel Avrupa medeniyetinin Avrupa-merkezci biçimde yapılandırılması açısından büyük önem taşımaktadır; Avrupa, despotik ve bilimsel düşünceden uzak Doğu karşısında üstünlüğünü böylece kuracaktır.

Batı Düşüncesinde Logos-Merkezciliğin Kökenleri

Batı düşüncesinde logos, akla gönderme yapmaktadır. Grek aydınlanmasıyla birlikte dini bir yönü olan mitostan akılcılığı öne çıkaran *logosa* bir geçiş yaşanmıştır (Orak, 2011, s. 7). Böylece Antik Yunan'dan itibaren logos, Batı düşünce tarihinde akılsallık ile birlikte anılmaya başlamıştır. Logosun

hâkimiyeti altına girmeye başlayan Batı düşüncesi ise, birçok ayrımın inşa edildiği bir süreci beraberinde getirmiştir.

Batı felsefi geleneğindeki ontolojik özne ayrımı, ikincil hale getirdiği varlık alanında indirgemeci kabullere sahiptir; dolayısıyla Varlığın var olana indirgendiği Batı düşüncesi, Antik Yunan ve sonrasında Hristiyanlıkla birlikte farklılıkların hiyerarşik biçimde tanımlandığı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Modern Avrupalı kimliğinin oluşturulabilmesi için gereken kökenleri Antik Yunan'dan çıkarıp getiren ve Yunan miti üzerinden ortak bir geçmiş oluşturarak birleşmeyi amaçlayan Batı, Rönesans ve Aydınlanma için de Antik Yunan'a yüzünü dönmüştür. Antik Yunan düşüncesinin kendisini Doğu'dan, özellikle Mısır'dan gelen bilgi üzerine inşa etmesiyle Antik Yunan'daki düşünce sistemleri oluşmaya başlamıştır. Batı metafiziğinin temellerini oluşturacak olan düalist felsefi yaklaşım ise Yunan düşünür Platon'dan sonra Aristoteles'le devam ederek yayılmıştır. Platon'un felsefesi, öncülleri olan Zenon, Herakleitos ve Parmenides'in görüşlerinden etkilenmiştir. Herakleitos'ta Tanrı anlayışı, devamlı oluş halinde olan evrenin içindeki tüm nesnelere ile birlikte uyumlu olarak kabul edilen logosun temeline kuruludur. Düzenli bir yapı olarak kabul edilen evren, tüm zamanlar ve parçaları ile her zaman mevcuttur (Aydoğdu, 2018, s. 219). Varlık anlayışını kendinde hakikati aramak oluşturan Parmenides'te ise yalnız düşünme ile mutlak, sabit varolanın bilgisine ulaşmak amaçlanmıştır. Parmenides gibi Zenon'daki mutlak, sabit gerçek dünya anlayışı da Platon'da kendisine yer bulmuştur. Platon metafiziğindeki formlar ve idealar düalizmi, duyu ile algılanan dünya ile asla değişmez yapıdaki gerçek dünya arasında bir ayrımı ortaya koyarken, varlık ve var olanın ontolojik ayrımını da inşa etmiştir (Walsh & Wilshire, 2001, ss. 132-134). Çünkü Platon felsefesi, mutlak olanı aramaktadır. Dolayısıyla Batı metafiziğinde Platon mutlak olanı, yani merkezi yaratmıştır. Aklın peşinde olduğu mutlak, değişmez ilke Platon'da olduğu gibi Aristoteles'te de felsefi bir mesele olarak yer almıştır. Rasyonel bilginin peşinden giden Aristoteles de felsefenin araçsallaştırılması, Platon'la beraber ilke, unsur, hakikat, diyalektik, retorik gibi mirasları ardında bırakmıştır. Platon'dan etkilenen Aristoteles, logos öğretisiyle oluşu rasyonelleştirmeye yönelik bir ontoloji anlayışına sahiptir. Aristoteles'in mantık anlayışı, ilk nedene, saf forma, mutlak ancak hareket ettirme gücü olan ilk hareket ettiriciye, oluşa, bozulmayan Töze, yani Varlığa yönelmiştir (Baudart vd., 2012, ss. 73-79) Aristoteles'in Varlığı, metafiziğin de en tepe noktası olarak Batı düşünce tarihinin temellerinde yer almaktadır.

Antik Yunan felsefesinden alınan mutlak ve değişmez olanın bilgisini arama çabası olarak logosun hâkimiyetini, varlık ve var olan ayrımı da düalist yapıyı Batı düşünce geleneğine taşımıştır. Bu bağlamda Batı düşünce geleneğindeki logos-merkezcilik temelinde Weber'deki akıl kavramı, Derrida'nın logos kavramı üzerinden ele alınacaktır.

Derrida'da Logos

Heidegger ve Nietzsche gibi Batı metafiziği ile hesaplaşma içinde olan Derrida, eleştirdiği kadar eleştirilen de bir düşünür olarak 1970'lerden sonra gittikçe popülerleşen yapısöküm ile birlikte anılmaktadır. Derrida için yapısöküm, bir yöntem olmanın ötesinde metinlerin bağlamlarını ifşa etmeye yönelik bir okumadır. Metnin anlamının bağlama bağlı olduğunu ortaya koyan yapısökümde amaç, Avrupa-merkezi düşüncenin oluşturduğu kategorilerin yapısökümcü bir okuma ile ortaya konulması ve kasıtlı olarak yaratılan ayrımların ortadan kaldırılmasıdır (Morgan, 2002, s. 435). Yapısöküm ile Derrida, Batı felsefi geleneğinin kurduğu ayrıcalıklı konumları ifşa etmek ister.

Derrida'ya göre Batı düşünce tarihi başından itibaren logosun hâkimiyeti altındadır. Tanrı anlayışı ile örtüşen logos, mutlak ve değişmez bir yapıdadır. Tanrı'nın Batı düşüncesindeki konumu, mutlak biçimde saf ve kendine-mevcuttur. Tanrı'daki sonsuz anlama gücü, metafizik mevcudiyetinde Descartes'tan Hegel'e kadar tüm düşünürlerde akla yapılan vurguda görülebilmektedir. Logos bu bağlamda aklın diğer adıdır (Derrida, 2014, s. 153). Logos, metafizik mevcudiyeti olarak Derrida tarafından tanımlanan Batı düşünce geleneğinde merkezi konumdadır. Logos-merkezcilik, sözün yazı karşısında üstün görüldüğü Batı düşüncesine sirayet etmiş, dikotomiler üzerinden kurulan yapının temelindedir. Kadın/erkek, ben/öteki, iyi/kötü, güzel/çirkin, modern/barbar gibi ayrımlar ilkinin olumsuz ötekisi olarak belirtilen birinci ve ikinci kavram üzerinden ilerleyen bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bu yapıda merkez konum, ilk olarak anılan kavramdır; ona olan konumuna göre tanımlanan ikinci kavram ise olumsuz konumda olan, birinci kavram

tarafından dışlanmış olan ötekidir. Batı/Doğu ayrımı da logos-merkezci metafizik mevcudiyetinin bir örneği olarak, kendisini tanımlamak için ihtiyaç duyduğu olumsuz ötekisini yaratmak zorunda kalan Batı'nın bir dikotomisidir. Olumsuz öteki, zıt kavramı olmadan var olamayan kavram, sürekli olarak ilişki içinde olduğu ikinci kavrama metafizik mevcudiyeti içinde muhtaçtır. Kurulan merkez ve çevre ilişkisinin yarattığı hiyerarşi, logos-merkezli Batı düşünce geleneğinin yarattığı bir yapıdır.

Derrida için Batı düşüncesi, Varlığın var olana indirgenmesidir. Varlığın mutlak bir başlangıca indirgenmesiyle birlikte kontrol edilebilirlik niteliği kazandırılması, merkezi bir konumun Varlığı kontrol etme imkanına ulaşmasını da beraberinde getirecektir. Platon'dan beri süregelmekte olan bir başlangıç noktası, Derrida için mevcudiyet olarak tanımlanmaktadır. Metafizik tarihin üzerine kurulduğu mevcudiyetle Varlık, kendine-yeten, sabit formlara sahip olan, hiyerarşik bir değerler sistemine sahip hale getirilmektedir (Küçükalp, 2008, s. 257). Derrida için logos çağı anlamında olan Batı düşünce tarihi ayrıca gösteren ve gösterilen arasında yapılan ayrımla gösterilen tarafından gösterinin dışarıda bırakılmasını içermektedir. Düşünce tarihinde geçmişi oldukça uzak olan gösteren ve gösterilen ayrımı, özellikle Yunan düşünce geleneğinin kavramlarında kendisini göstermiş ve Yunan düşüncesinden etkilenen Hristiyan teolojisinde de var olmaya devam etmiştir. Gösterileni referanssız kavramlaştırma gücünden yoksun olan bu sistem, ancak logos'un varlığıyla anlaşılabilmesi temeli bulmaktadır. Logos, Orta Çağ teolojisinde göstergenin anlaşılabilmesi için Tanrı'ya yönlendirme yaptığı gibi, Batı düşünce geleneği boyunca yine bir gösterilene duyulan ihtiyaç anlamındadır (Küçükalp, 2018, ss. 48-49). Logosun hâkimiyetindeki metafizik mevcudiyetinde Batı'nın düşünme biçimi rasyonalist bir epistemoloji çerçevesine yerleştirildiğinden (Küçükalp, 2018, s. 70) logos-merkezcilik, etnosentrik bir metafizik olarak Batı'nın tarihiyle doğrudan bağlantılıdır (Derrida, 2014, s. 123).

Derrida için düşünce, Batı metafiziği içinde sıkışmış haldedir. Modern Batı'nın bilim anlayışı da bu çerçevede felsefenin yetersizliğine sahiptir ve felsefenin yetersizliği bizzat epistemenin sonudur. Ortak bir köken, mutlak bir öz anlayışı temelsiz bir ayırım olarak stratejik bir ayırma hizmet etmektedir (Derrida, 2014, s. 149). Batı düşünce geleneği açıkça logosun hâkimiyeti altındaki aklın uykusudur (Derrida, 2020, s. 332). Derrida'nın Batı'nın mevcudiyet metafiziğine karşı çıkışı, farklılık (differance) ve iz (trace) kavramları bağlamında değerlendirilebilir. Derrida'ya göre differance ve varlık, hakikat ya da bilgi temeline karşı çıkmaktadır. Zira differance kavramı Derrida'da varoluşun karşıtlık koşuluna sıkıştırıldığı mevcudiyet metafiziğine karşı oluşuna denk düşmektedir. Differance ile radikal ötekiyi tanımlama girişiminin karşısına iz kavramını koyan Derrida, Avrupa-merkezci düşüncede kavramların birbiriyle hiyerarşik biçimde konumlandırılmasına karşı çıkmaktadır (Hekman, 1999, ss. 246-247).

Logos-Merkezcilik ve Weber'de Aklın Konumu

Derrida'nın logosu, Weber'de rasyonel akıl olarak karşımıza çıkarken, Derrida'daki eleştirel yaklaşımın aksine aklın egemenliğindeki Batı düşüncesi, Weber'de benzersizliği ile ele alınmaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz metodunu benimseyen Weber, çalışmalarında Batı'nın konumunu yüceltebilmek adına ihtiyaç duyduğu ötekiyi, ikincil kaynaklardan sınırlı biçimde edindiği Doğu'ya dair bilgileri kullanarak yaratmıştır.

Weber'in düşüncesi, içinde yaşadığı düşünsel ortamın Avrupa-merkezçiliğinden etkilenmiş, düşüncelerinde Batı'nın tarihsel olarak benzersiz ve öncelikli konumunun yeniden üretilmesi büyük yer kaplamıştır. Weber'de logosun düalist yapısına benzer biçimde rasyonel/akıl-dışı, modern/geleneksel gibi ikilikler, farklı olgular üzerine yaptığı analizlerde görülebilmektedir. Batı'da kapitalizmin gelişmesi yani kapitalist ruh olarak tanımladığı olgunun ortaya çıkması, şehirleşme, bürokrasi gibi konulardaki analizleri, Avrupa-merkezci bir yanlılık eksenindedir. Weber, Batı'nın akılcılaşmasıyla beraber Doğu'yla arasındaki ayrımın gerçekleştiğini, akılcılaşan Batı'nın Antik Yunan'dan gelen ilerlemeciliğine karşılık Doğu'nun durağanlığının bu ayrımı perçinlediğini düşünmektedir (Turner, 1984, ss. 74-76). Bu nedenle Weber'deki Batı ve Doğu ayrımı yönetim, kapitalizm, din, şehirleşme olgularının ve eylem tiplerinin rasyonelleşme bağlamında analizinde ortaya koyulabilir.

Weber'e göre modern Batı kültürünün rasyonelleşmesinin ve büyüünün bozulmasının iki önemli sonucu vardır. İlk olarak, dünyaya artık hesaplanabilirlik ilkesi hâkimdir. İşleyişin kişisel yönü kaybolmuş,

yerine hesaplanabilir ve rekabetçi bir düzen gelmiştir; kişisel olmayan tahakküm biçimleri, kişisel ilişkilerle yükselen geleneksel yapıya son vermiştir. İkinci önemli sonuç ise rekabetin ortaya çıkmasının ideallerin, değerlerin ve geleneksel biçimdeki düzenin ortadan kalktığı bir düzensizlik halini yaratmasıdır. Bilim, geleneksel yaşam düzenindeki Tanrıyı ortadan kaldırmış, adeta çok-tanrılı bir düzen oluşturmuştur. Bu nedenle rasyonel bilginin egemenliği, politik, estetik ya da ekonomik alanlara yayılmıştır. Ortaya kendi değerler sistemine sahip, rasyonel ölçütlere göre düzenlenmiş yeni yaşam alanları çıkmıştır. Yaşanan değişim süreci, kültürlerde farklılıklar yaratarak her birinin kendi iç işleyişlerine göre ilerlediği yeni bir dönemi başlatmıştır. Hesaplanabilirliğin hâkimiyetinde yaşanan değişim, daha dünyevi inanç sistemlerinin yayılmasına ve gelişmesine imkân vermiştir. Nihayetinde, çok-tanrıcılığa benzer biçimde dinin birçok yaşam düzenine indirgenebileceği, daha kapsayıcı, dünyevi hayatla daha iç içe geçebilmesi imkânı doğmuştur. Değer sistemleri, kendi referans çerçeveleri içinde yaşamaya odaklanmıştır (Gane, 2012, 29).

Weber'in yönetim olgusuna dair analizlerine bakıldığında patrimonyal tahakküm kavramının ve Marx'taki Asya Tipi Üretim Tarzı kavramına benzer yaklaşımlarının, Weber'in İslam toplumlarına dair fikirlerinin merkezinde Doğu'nun keyfi, istikrarsız, siyasi ve ekonomik açıdan Batı'nın zıddı olarak konumlanması yatmaktadır. Weber için durağan olan Doğu'da hukuk, bilim ve sanayi, ilerlemeci Batı'nın aksine gelişmemiştir (Turner, 2019, s. 51). Weber, Doğu'da sanayileşmenin engellenmesinin önünde bir engel olarak gördüğü patrimonyalizmin modern bürokrasinin kapitalizmin önünü açan yapısına karşılık kapitalizmi engellediğini öne sürmektedir. Sürekli ve düzenli yasal bir düzene güvenme ihtiyacı duyan kapitalizm, nesnel ve hukuki idareye de aynı şekilde muhtaçtır. Ancak Weber'e göre Doğu'daki dini yapı bireylerin değil devletlerin dini olarak yönetimin rasyonelleşmesinde bir engel teşkil etmekteydi. Patrimonyal keyfilik bürokratik ve hukuki rasyonelitenin önünü keserek antikapitalist bir etki yapmaktaydı (Weber, 2018b, s. 460). Weber'e göre Doğu'daki patrimonyalizm bu nedenle irrasyonel sonuçlara sahip olma eğilimindedir. Patrimonyal yönetimler, ekonomik faaliyetler için gereken rasyonelleşme ve yükümlülüklerin hesaplanabilirliğini de engellemekte ve girişim özgürlüğü için imkân tanımamaktaydı. (Weber, 2018a, s. 359). Bu çerçevede Avrupa-merkezci bir yaklaşım benimseyen Weber, oryantalizm kavramsallaştırmasında da Avrupa kapitalizminin doğuşunu açıklamak için kültürler-arası karşılaştırmalar kullanarak Batı'nın feodalizmi ve Doğu'nun patrimonyalizmi arasında bir ayrım yapmaktadır. Öte yandan, İslam toplumlarındaki İslam prebendalizmi analizinde ise içselci gelişme yorumlarını temel almaktadır. Weber'in Avrupa-merkezci düşünceler üzerinden geliştirdiği Doğu anlayışında İslamcı ahlak felsefesi ve İslam toplumlarındaki kent burjuvazisinin yokluğu kabulleri ise Weber'in yanlı bakış açısını gösteren diğer noktalar (Turner, 1984, ss. 74-75). Batı ve Doğu ikiliğini kuran Weber, Hristiyan Avrupa'yı İslami Doğu ile de kıyaslamaktadır. Weber, modern Batı'yı araçsal rasyonelliğin seküler biçimde geliştiği bir ülke gibi görmekte (Hindes, 2007, s. 137) ve rasyonel düşüncenin Batı'daki hâkimiyetini, kapitalizm analizinde Batı'nın ve Doğu'nun toplumsal yapısındaki din olgusu üzerinden de açıklamaktadır. Weber, Çin'deki Konfüçyüsçülük ve Taoizmin, Batı'daki Püriten ahlakı karşısındaki konumuyla kıyaslamaktadır.

Batı ve Doğu ayrımı kapitalizm olgusuna uyarlandığında Weber'e göre Batı kapitalizmi, geri kalmış Doğu karşısında Batı rasyonelleşmesinin bir sonucudur. Batı Avrupa'da modern anlamda kapitalizmin doğması, Weber'e göre bir yaşam biçimi olarak rasyonelleşebilen ve iş zekasıyla buluşabilen ahlak anlayışının sonucudur. Orta Çağda kilise, kapitalist ataerki otoriteyi ve tüm köylünün ve küçük burjuvanın gelenekselci çıkarlarını güçlendirecek şekilde hareket etmiştir. Dönemin kilisesinin anti-kapitalist bir niteliği dahi olduğunu belirten Weber'e göre Yahudilerden, Müslümanlardan ya da Budistlerden daha sınırlı olsa da ticari hayatta seküler bir mesleğin belirli bir sistem içinde, metotlu biçimde yapılabilmesi için hiçbir güdüleyici unsur da sunmamıştır. Bu nedenle rasyonelleşmiş bir çalışma ahlakı doğmamış, ekonomik davranışın rasyonel, ticarete yönelik bir girişim olarak yapılabilmesi için hiçbir ilke sunulmamıştır (Weber, 2018b, ss. 555-556). Ancak çileciliğin dindarlıktaki güçlü iş zekasıyla birleşmesi, rasyonel bir çalışma ve meslek ahlakını yaratmıştır. Dolayısıyla Protestan ahlak ve çağdaş kapitalist kültür arasındaki içsel bağlantı Weber'e göre tamamen dinsel nitelikte olup, çileciliğin özgür ticaretle buluşmasından kaynaklanmaktadır (Weber, 2013, ss. 38-39). Çağdaş kapitalizmi yaratan kapitalist ruh, gelenekselcilikle mücadele ederek, rasyonel olmayan iş anlayışıyla çatışarak kapitalizmin talep ettiği başlı başına bir uğraş olarak işin kendisinin görüldüğü bir anlayışla hareket etmiştir. Weber'e göre bu durum dini ahlakın yoğunluğunun gelenekselciliği aşmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitalizmin talep ettiği yaşam tarzı,

geleneksel dini ahlak anlayışının yerine geçmiştir (Weber, 2013, s. 59). Batı'da rasyonelleşerek yaşamın faydacı akışına uyum sağlayabilen Protestan ahlakı, Batı Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacak yaşam biçiminin doğmasını sağlamıştır. Weber, kişisel çıkarlar peşinde Protestan ahlakının dışındaki bir anlayışla koşmanın Batı'ya göre değerlendirildiğinde geri kalmışlığın bir göstergesi olarak kabul edildiğini düşünmektedir (Weber, 2013, s. 53). Bu bağlamda çileci mezheplerin idaresinde metodik bir yaşam biçimi olmadan Weber'e göre modern kapitalizmin oluşması için gereken ahlaki koşullar sağlanamazdı. Modern kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bireyci ekonomik dürtüler ancak bu ahlak anlayışı tarafından meşru ve kutsal kılınabilmiş, Protestan ahlakının benimsediği metodik çalışmak ve düzenli meslek anlayışıyla Doğu'nun ahlak anlayışı karşısında Batı Avrupa'da kapitalizm oluşabilmiştir (Weber, 2017, s. 310).

Din olgusu Weber için rasyonel bir yaşam tarzı yaratmanın belirleyici unsuru olarak Batı ve Doğu ayrımında önemli yer kaplamaktadır. Batı'da kapitalizmin çıktığı dönemde Çin'de de kapitalizmin oluşması için uygun koşullar vardı. Gelişmiş iç ve dış ticaret, ülkede statü kazanmak için ülke çapında yapılan sınavlardaki fırsat eşitliği, sakin bir toplumsal yapı ve gelişmiş şehirlere ve buna bağlı olarak oluşan hareketlilik, ekonomik faaliyetler üzerinde kısıtlayıcı olmayan düzenlemeler ve Avrupa'ya kıyasla gelişmiş teknoloji mevcuttu. Tüm bunlar, Çin'de kapitalizmin gelişmesine imkân verebilirdi. Ancak Çin'de kapitalizmin gelişmesine engel olan, Batı'dan farklı bir sosyal yapı vardı. Para sisteminin gelişmemiş olması, güçlü merkezi hâkimiyetin ticaret için özerk şehirlere imkân vermemesi, hesapçılıktan ziyade özcü bir ahlak anlayışının hâkim olması, geleneğin hâkimiyetinde bir Çin tablosu çizmekteydi. Batı'daki bürokrasiye benzer bir bürokrasinin oluşmasının önünde duran da yine geleneğin varlığıydı; hesapçı bir ahlak anlayışı yerine düşünme biçime göre statü kazandırarak görevlendiren bir sistem vardı (Turner vd., 2013, ss. 251-252). Taoizmin ve Konfüçyüsçülük Çin'in toplumsal yapısı üzerindeki hâkimiyeti, Batı ve Doğu arasında Weber için kapitalizmin içsel gerekliliklerini sağlama bakımından fark yaratan unsurdu (Weber, 2018, ss. 761-764). Çin'de yönetici sınıflar arasında hâkim olan Konfüçyüsçülük ise belirgin güce sahipti. Bu nedenle Weber için Çin'deki anti-bürokratik yapı ve patrimonyalist eğilimlerin altında yatan unsur, Konfüçyüsçülük oldu. Bürokratik yapının oluşumunda Batılı anlamda bir meslek fikrine tamamen karşı bir yöntem izlenmekteydi. Konfüçyüsçü ilkelerle ülke genelindeki memur alımları geleneksel sınavlarla yapılmakta ve bu sınavlarda asıl olarak teknik uzmanlık bilgisi yerine ahlaki ilkelere hakimiyet ölçülmekteydi (Weber, 2018b, ss. 413-414). Taoizm'de ise gelenek, Konfüçyüsçülükte olduğundan daha baskındı. Büyünün varlığını hala koruduğu Taoizm, geleneğe sıkı biçimde bağlıydı. Dolayısıyla Weber'in analizine göre yeniliğe uzak bir yapı sergileyen Taoizm için içsel ya da dışsal, hiçbir rasyonel yönelime yer yoktu. Weber için akıl yerine büyüün hâkimiyetinin devam etmesi, Konfüçyüsçülerde var olan doğru ve yanlış ayrımının yerine temiz ve kirliliği koymaktaydı. Ortodoks Konfüçyüsçülükte olduğu gibi Taoizm'de de merkezi konumda gelenek vardı. Weber için her iki dinde de Püriten ahlak anlayışındaki gibi bireyin yaşamını yönlendiren dini bir içsel güdü yoktu; Çin'de iyi bir yurttaş olmak, Konfüçyüsçülük için en rasyonel eğilimdi (Weber, 1959, ss. 205-206). Öte yandan Weber için Püritenizm, büyü ile bağlarını koparmıştır. Konfüçyüsçülükte ise büyü korunmuştur. Gelenek, değer ve duygusal yönelimli eylemler Çin'de hâkimiyetini sürdürürken, Püritenizm'de büyüün bağlarından kopmak beraberinde rasyonel düşüncenin Tanrı'nın gözünde değerli olduğu sonucunu yaratmıştır (Weber, 1959, s. 226). Modern sanayi kapitalizmi, gelişmiş ve mükemmelleşmiş bir sermaye muhasebesi tekniğinin fazlasıdır. Serbest emek istihdamının kâr amaçlı, bürokratik örgütlenmiş girişimlerinin daimî bir mücadelesi, modern sanayi kapitalizminin temelidir. Batı'daki bilimin rasyonel temelleri ise gittikçe yükselen doğa bilimlerine bağlıdır. Weber'deki kapitalist rasyonelitenin dayanağı bu nedenle hesaplanabilirliktir (Brubaker, 2017, ss. 29-34).

Weber'in benimsediği Batı metafiziğinin düalist karakteri, Batı'da dinin rasyonelleşerek kapitalizmi oluşturma gücüne kavuşmasına karşılık Doğu'nun büyüü yapısını koruyarak rasyonel bir kapitalizmin oluşmasına engel olduğu düşüncesinde kendisini göstermektedir. Çin, Hindistan ve İslam toplumlarını Batı ile kıyaslayarak Batı'nın benzersiz konumunu ve rasyonelliğini analiz etme çabasında olan Weber, kapitalizm analizinde bunu göstermiştir. Asya dinleri dünyanın büyüünü bozمامışken, Protestanlık büyüü bozarak rasyonelleşmiştir. Çilecilik dünyevileşmesi, sistemli ve muntazam bir yapının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Püriten ahlakta Tanrı'nın talebinin yalnızca çalışmak değil, belirli bir meslekte akılcı biçimde çalışmak olması nedeniyle Püriten meslek anlayışı ve çileci yaşam tarzı ortaya kapitalist ruhu

koyabilmiştir (Weber, 2013, s. 201). Orta Çağ Avrupası'nda dilencililiği hoş gören ahlak anlayışı, kapitalist ruhla beraber Tanrı'ya karşı gelmekle bir tutulmaya başlanmıştır. Protestan ahlakının kontrolsüz, hesapsız ve düzensiz yaşama açtığı savaş karşısında Batı Avrupa'nın yaşam tarzında da değişim yaşanmıştır. Kapitalist ruhun oluşumu, hayattan güdüsel biçimde zevk almanın ve servetin keyfi harcanmasının düşmanıydı. Günümüz kapitalizminde standartlaşmış üretime hizmet eden standartlaşmış hayat anlayışı, Protestan ahlakının güçlü eğilimlerinin temeli üzerinde yükseldi. Mesleki uğraşa, hesaplanabilir ve düzenli üretime yönelen kapitalist ruh, erdemi mesleğin sürekliliğinde bulmaya başlayarak dini kökenleri gittikçe eritmeye başladı. Bu nedenle faydacı bir dünya anlayışına yönelen dini ahlak, rasyonelleşmeye başladı (Weber, 2013, ss. 216-227).

Weber'in Batı ve Doğu arasında kabul ettiği ayrımı yansıtan bir başka olgu ise şehirleşme olgusudur. Weber için ahlaki dindarlık toplumda orta-düşük sınıflardaki bazı şehirleşmiş statü gruplarınca taşınmaktadır. Bu nedenle Batı'da şehirli orta sınıf dindarlar Hristiyan şehirlerinin oluşmasını sağlamışken, Doğu'da bağımsız kabile ve klanlardan oluşan gruplar Doğu'nun şehirleşmesine katkıda bulunamamıştır. Ekonomik niteliğe sahip Asya ve Doğu şehirlerinde klan birliklerinin ve mesleki grupların eylemlerinin olmasına rağmen bu şehirlerde "şehir yurttaşlığı" birliği oluşamamıştır (Weber, 2018b, s. 598). Sadece Hristiyan Avrupası şehirleşebilmiştir. Bu bağlamda patrimonyalizm kavramı Weber'in şehirleşme analizinde de merkezi konumdadır. Özerk Batılı şehirler, Doğu'daki gibi patrimonyalizmin egemenliği altında olmadığı için gelişebilmiştir. Batı'da kapitalizmin doğuşu, bu özerk şehirler sayesinde mümkün hale gelmiştir. Weber, özellikle Hristiyanlık karşısında geri konuma yerleştirdiği İslam'ın, özerk şehrin gelişmesinde bir engel olduğunu düşünmektedir; İslam, Arap kabile ve klan bağlarının parçalı yapısını asla aşamayıp sadece kabile ve klanların ordu dini olarak kalmıştır (Weber, 2018b, s. 609). Dindar düşük gelirli grupların savaşçılık ve dindarlıkla harmanlanmış, patrimonyal bir düzen içinde yaşamalarının nedeni olarak da İslam'ı göstermektedir (Turner, 2019, ss. 194-197).

Doğu'nun toplum olma kabiliyetinden yoksunluğu, şehirlerine de yansır. Weber için bir yerin şehir-topluluğuna dönüşmesi için gereken tarım dışı ticaret, pazar, hukuksal bir düzen ve mahkemeler, kısmi de olsa bağımsızlık, Batı'da mevcutken Doğu'da bu özellikleri bulmak güçtür. Batı'da klanların kardeşlik bağına benzer bir yapı olmadığı için Asya'nın aksine Batı'da şehir birliği, klanın kardeşlik anlayışının engellemesiyle karşılaşmadan oluşabilmiştir. Batı şehri özellikle Orta Çağ şehirlerinden başlayarak yalnızca ekonomik örgütlenme bağlamında ticaret ve zanaat merkezi olmamış, siyasi olarak bir kale, idari bölge olarak sarayın çevresi ya da bir kardeşlik birliği olagelmıştır (Weber, 2018b, ss. 608-612). Batı'daki kurumsallaşmış şehirleşme, Doğu'nun parçalı yapısı içinde mümkün değildir; Weber, Doğu'da ticaretin şehirlerde değil özellikle kırsalda geliştiğini öne sürmektedir. Weber, Batı karşısına koyduğu Çin'de yaşlılar konfederasyonunun köylerdeki mutlak gücünün, Hindistan'da köy topluluklarının elinde olan kapsamlı yetkilerin, Rusya'da özerk yönetimlerin güçlüğünün Doğu'da kapitalizmin olduğu gibi şehirleşmenin de gelişmesinin önünde engel olduğunu belirtmektedir (Weber, 2018b, ss. 560-597). Doğulu, dindar ve köylü imajı, idealize edilmiş kırsal geçmişin Avrupa romantizminin bir yansıması olarak Weber'in çalışmalarında yarattığı bir kategoridir. Weber için köylü ilkel, büyüye yönelmiş ve ampirik amaçlarını rasyonel, araç ve amaç yönelimli eylemle değil, gelenek ve duyguların egemenliğindeki eylemle gerçekleştirmeye çalışmak anlamındadır. Weber'in köylüsü, büyüün güdümündedir; putperesttir (Turner, 2019, s. 191).

Weber'in eylem tipleri Batı ve Doğu üzerine yaptığı analizlerde de kullandığı analitik araçlar olarak, Weber'in rasyonel ve irrasyonel ayrımını yapmasında merkezi önemdedir. Weber'deki Batı ve Doğu ayrımı bu çerçevede yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme olguları analizlerinin tamamında mevcut olmuş ve Avrupa-merkezci epistemenin köklerindeki logos-merkezciliği yeniden üretmiştir.

Batı ve Doğu arasında kurulan Avrupa-merkezci epistemolojik ayrım Weber'in yönetim, kapitalizm, din ve şehir olguları üzerine yaptığı analizlerde, Batı'nın biricikliğini göstermek için yaratılan geri öteki olarak Doğu, karşılaştırmalı tarihsel analizine yardımcı olması için kullanılan bir öteki konumu perspektifinde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle Weber'in çalışmalarında Batı düşünce geleneğine Antik Yunan'dan bu yana hâkim olan düalist yapı görülebilmektedir; Weber, Avrupa-merkezci epistemolojik ayrımları kabul etmektedir. Derrida'daki logosun ağırlığı, Weber'in eylem tiplerindeki kavram karşıtlıklarının belirleyicisidir. Bu nedenle Weber'deki Batı ve Doğu ayrımının izinin sürülebileceği son uğrak noktası olarak eylem tiplerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması önem arz etmektedir.

Derrida'da logos-merkezcilik olarak şekillenen Avrupa-merkezcilik, Weber'in analizlerinde analitik araçlar olarak kullanmak için oluşturduğu ideal tiplerden olan eylem tiplerinde de mevcuttur. Weber'in eylem tiplerinde, Derrida'nın yazıda özetlenmiş olduğunu belirttiği mevcudiyet metafiziğinin (Derrida, 2014, s. 109), yani Avrupa-merkezci düşüncenin izlerini sürmek mümkündür. Derrida'nın mevcudiyet metafiziği olarak tanımladığı Batı düşünce geleneğinde merkez konumda olan logos, Weber'in eylem tiplerindeki rasyonalite olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın merkez alınarak, Batı'ya göre konumlandırılarak kurulan hiyerarşide rasyonalite, Weber'de eylemin akıl-dışı olup olmadığını belirleyecek merkez konumun kendisidir. Weber'deki bu ontolojik ayırım, Batı'nın bilgisinin konumunu da belirlemektedir. Dolayısıyla Weber'de rasyonel eylemin Batı'daki belirleyici konumu onu geleneksel eylemin hâkimiyetindeki Doğu karşısında üstün ve ayrıcalıklı kılmıştır. Doğu, kapitalizmle Batı'nın kazandığı gelişme hızı karşısında tarihsel bir durağanlığın içinde hapsolmüştür. Doğu'da toprak sahiplerinin egemenliği altındaki kent yaşamına karşılık Batı'da özerk bir burjuva oluşturabilmiş sınıflı yapı, geleneğin rasyonalite karşısında yenilgisi olarak değerlendirilmiştir.

Weber için bir eylemin rasyonel olabilmesi, toplumsal olabilmesi ile ilintili olarak ele alınmaktadır. Dört eylem tipi tanımlayan Weber'de rasyonalite, eylem tiplerini ayırıştırın en önemli unsurdur: Amaçlar, araçlar ve ikincil sonuçların beraber değerlendirilerek takip edildiği araçsal-akılcı eylem, başarı beklentisinden bağımsız olarak sadece estetik, dini ya da başka bir davranış biçiminin değerine bilinçli olarak inanmak tarafından belirlenen değer-akılcı eylem, Weber'in rasyonel eylemden bir sapma olarak değerlendirdiği, sadece duygular tarafından yönlendirilen duygusal eylem ve son olarak insanların alışkanlıkları nedeniyle gerçekleştirdikleri geleneksel eylem. (Weber, 2018a, ss. 132-133).

Bir anlamın kesinleşmesi, rasyonel temellere dayanmaktadır. Weber için rasyonel anlamının zirvesine mantıksal ve matematiksel önermelerin anlamlarını içeren durumlarda ulaşmak mümkündür. Eylemin tam olarak anlaşılması, aklın tam olarak anlamasıyla rasyonel olarak açık bir anlama sahiptir (Weber, 2018a, s. 113). Eylemin anlamlı olabilmesi, logos-merkezli Batı'nın düşünce sistemiyle örtüşmektedir. Hesaplanabilirliği, Batı'nın üstünlüğü çerçevesinde kapitalizm analizi ve rasyonelleşme çerçevesinde değerlendiren Weber için, rasyonel eylem de anlamlı olabilen eylem olarak logos-merkezlidir, eylemin anlamının hesaplanabilirliği, rasyonel eylemin de ölçütüdür.

Somut bir eylemin nedensel yorumuna ulaşmanın yolu, eylemin ve güdülerin doğru biçimde anlaşılmasıyla ve her ikisi arasındaki ilişkinin anlamlı biçimde kavranabilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla rasyonellik, nedensel açıklama imkânı olan eylemlerde mümkündür (Weber, 2018a, s. 120). Weber'e göre nedensel yorum imkânı sadece rasyonel eylemlere getirilebilir; bu nedenle Weber bireylerin aklın, yani Batı düşünce geleneğinde süregelen logosun hâkimiyetinin varlığı altında rasyonel olabileceklerine inanmaktadır. Anlaşılabilir eylem tipi, logosun eylemidir. Duygusal ve geleneksel eylem bu bağlamda logostan uzak, Batı düşünce geleneğindeki rasyonel konumda bulunamayacak eylem olduğu için akıl dışıdır.

Derrida'nın differance kavramı, karşıtlıkların ortaya konması ile ilintilidir. Weber'in rasyonel ve rasyonel olmayan eylem ayırımının barındırdığı dikotomi, differance'ın işaret ettiği, metafizik düşüncenin temelindeki ayırımdır. Derrida'daki hakikat anlayışı, yani logos, Weber'de rasyonalite üzerinden eylem tiplerindeki ayırımı yaratmaktadır. Eylem tiplerinde rasyonel ve akıl dışı ayırımının yapıldığı her durumda, mutlak ve sabit olan merkezin varlığı görülmektedir. Bu merkez, rasyonel Batı modernitesidir. Dolayısıyla eylem tiplerindeki logos-merkezcilik, Batı-merkezciliktir. Akıl, geleneksel ve modern ayırımını yapmaktadır. Geleneksel ve duygusal eylem; modern olmaya karşılık gelmektedir.

Sonuç

Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul eden Avrupa-merkezcilik için Batı'nın yaşadığı tarihsel gelişim ilerlemeci, eşsiz ve biricik konumdadır. Rönesans, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimiyle birlikte Batı, araçsal aklın hâkimiyetinde olan tek medeniyetin kendisi olduğu söylemini geliştirdiğinden Batı modernitesi rasyonelleşmenin doruk noktası olarak kabul edilmiştir. Bir bütünlük içindeki Avrupa kültürü mitiyle Batı'nın dışı, kötü ve geri ötekiler olarak konumlandırılmıştır. Bu makale kapsamında Batı düşüncesindeki logos-merkezciliğin, Avrupa-merkezci yaklaşımın Batı ve Doğu ayırımını

yaratmasına Weber'in sosyolojisine yansımaları değerlendirilmiştir. Derrida'nın logos hâkimiyetinde gördüğü Batı düşünce biçiminin düalist karakteri Weber'in karşılaştırmalı sosyolojisinde merkez konumdur. Modern Batı düşüncesine hâkim olan akıl ve duyu karşıtlığı Weber'in karşılaştırmalı analizlerindeki zeminde mevcuttur. Rasyonel ve irrasyonel olanın karşıtlığı, Batı ve Doğu ayrımının temelinde yer almaktadır. Rasyonelleşebilen Batı, gelenek ve değerlerin hâkimiyeti altındaki Doğu karşısında kapitalizmin gelişmesine imkân veren kapitalist ruhu yaratabilmiştir. Rasyonel eylem, Püriten ahlakla gündelik yaşamı hesaplanabilir ve planlanabilir hale getirirken Doğu'da kapitalizmin oluşması için gereken koşullar akılcı bir planlamaya kapalı kalarak, geleneğin çerçevesine sıkışmıştır. Dolayısıyla ilerleyen Batı rasyonelleşme ile logosun hâkimiyetindeki gelişme çizgisini izlerken, Doğu durağan ve sabit kalmıştır.

Weber'deki Batı ve Doğu ayrımının görülebileceği yönetim, kapitalizm, din ve şehirleşme analizleri, rasyonel Batı karşısında gelişemeyen Doğu imajı çizmektedir. Geleneksel ahlak anlayışına sahip Doğu'nun patrimonial yönetim anlayışı rasyonel bir bürokrasinin gelişmesine engel olarak, kent burjuvazisinin gelişmesini engellemiştir. Rasyonelleşme modern kapitalizmin Batı Avrupa'da ortaya çıkmasında da belirleyici olmuştur. Doğu'da İslam'ın ya da Konfüçyüsçülük'ün aksine Protestan ahlakı bireysel ekonomik gelişmeyi, metodik bir çalışma ve meslek anlayışını kutsal ve meşru saymıştır. Weber'e göre rasyonelleşmiş bir ahlak anlayışının varlığı, yaşamı kapitalist gelişme için uygun hale getirmiştir. Bu bağlamda Doğu ve Batı arasındaki dini farklılıklar çerçevesinde gelişen ahlak anlayışları, kapitalizmin gelişmesinde farklı tarihsel süreçleri yaratarak Weber'e göre Doğu'da aynı koşullara sahip olsa da modern kapitalizmin oluşmasına engel olmuştur. Şehirleşmenin de Batı'yı Doğu karşısında avantajlı kıldığını düşünen Weber için şehrin bir yurttaşlık bilinci oluşturamayan, parçalı bir yapıdan oluşması şehrin ticari bir merkeze dönüşmesini engellemiştir. Kırsalda ve dağınık yapıda gelişen Doğu ticareti Batı'daki şehirleşme karşısında merkezler oluşturamadan kalmıştır.

Weber'in çalışmalarında görüldüğü üzere Batı uygarlığına biricik konumunu kazandıran rasyonelleşmenin varlığıdır; araçsal akılcı eylemin hâkimiyetinde Batı toplumları, durağan ve geleneksel Doğu toplumlarından ayrılmaktadır. Doğu toplumlarında hâkim olan geleneğin ve değerlerin hâkimiyetinde olan eylem tipidir. Böylece Doğu, ilerlemeyen, geri kalmış öteki halindedir. Derrida'da Batı düşünce geleneğinin kafesine dönüşen logos, Weber'in çalışmalarında Batı'nın tahtına dönüşmektedir. Gelenekle ve duygularla bağını koparıp akla teslim olmayan düşünce biçimini Doğu'nun geri kalmışlığına dair bir açıklama olarak sunan Weber için araçsal aklın önderliğindeki Batı, ilerlemiş ve Doğu karşısında üstün olmuştur.

Weber'in kapitalizm analizinde rasyonelleşebilen ve bu yüzden Batı'da gündelik hayatın hesaplanabilirliği ile uyum sağlayabilen bir din olarak Püriten ahlakı, araç-amaç yönelimli rasyonel bir eylemdir. Öte yandan Çin örneğinde olduğu gibi modernleşemeyen, yani büyüye hapsolmuş, araçsal akla uygun eyleme dönüşerek bireylerin hayatına dahil olamayan Konfüçyüsçülük, Doğu'da rasyonel kapitalizmin gelişmesine engel olmuş, toplumsal yaşamda logos yerine geleneğin hâkimiyetini devam ettirmiştir. Geleneksel ve modern ayrımı ekseninde Batı ve Doğu düalizmini yaratan bu epistemolojik ayrım, Derrida'da felsefenin epistemesindeki ayrımdır. Rasyonel eylem ve geleneksel/duygusal eylem doğrultusunda Batı ve Doğu'nun tarihsel olarak farklılaşması, tarih kavramına yüklenen ötekinin bilgisini taşımaktadır. Batı'nın mutlak logosu, Orta Çağ teolojisinin bilgisini modern dönemde hala mevcuttur. Tanrı/logos, Batı üstünlüğünün bilgisinin kurulmasında Weber'in eylem tipleri aracılığıyla var olmaya devam etmektedir. Derrida'nın hakikat ve mevcudiyet kavramları Weber'in rasyonel Batıdır. Logos merkezli Batı düşüncesinin düalist karakterinin yansıdığı Weber'in eylem tipleri, geleneksel ve modern karşıtlığı içinde rasyonel ve irrasyonel olarak ayrıştırılmaktadır. Modern dönemde akıl dışılığa itilmiş öteki olarak duygusal ve geleneksel eylem Weber'de Batı ve Doğu ayrımının temelini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Amin, S. (2007). *Avrupa-merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* (M. Sert, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
Aydoğdu, H. (2018). Herakleitos ve Whitehead'in ontolojilerinde dinamik ve organik bir bütün olarak "Sınırsız Evren". *Kaygı*, 31, 217-238.

- Baudart, A., Chenet, F., Dumont, J.-P., Farago, F., Hadot, P., Jambet, C., Jullien, F., & Russ, J. (2012). *Felsefe tarihi: Kurucu düşünceler* (İ. Yerguz, Çev.; Vol. 1). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bernal, M. (2016). *Kara Atena: Eski Yunan uydurmacası nasıl imal edildi? 1785-1985* (Ö. Buze, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bhambra, G. K. (2015). *Moderniteyi Yeniden Düşünmek: Post-Kolonyalizm ve Sosyolojik Tahayyül* (Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brubauker, R. (2017). *Rasyonalitenin sınırları Max Weber'in sosyal ve ahlaki düşüncesi üzerine bir deneme* (B. Taniyan & G. Çeğin, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji* (İ. Birkan, Çev.). İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve fark* (P. B. Yalım, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gane, N. (2012). *Max Weber and contemporary capitalism*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik* (H. Arslan & B. Balkız, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hindes, B. (2007). Rationality and the characterization of modern society. In *Max Weber, Rationality and Modernity* (pp. 137-153). Londra: Routledge.
- Hobson, J. M. (2020). *Batı medeniyetinin doğulu kökenleri* (E. Ermert, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükcalp, K. (2008). *Batı metafiziğinin dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Küçükcalp, K. (2018). *Jacques Derrida: Felsefenin dekonstrüksiyonu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Küçükcalp, K., & Cevizci, A. (2019). *Batı düşüncesi: Felsefi temeller*. Ankara: İsam Yayınları.
- Morgan, D. (2002). *Introduction to phenomenology*. Londra: Routledge.
- Orak, B. (2011). Mitos'tan Logos'a geçiş ya da Grek aydınlanması. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 2, 5-21.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve oryantalizmin sonu* (H. Ç. Keskinok, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turner, B. S. (2019). *Max Weber ve islam* (Y. Aktay & M. M. Şahin, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Walsh, W. H., & Wilshire, B. W. (2001). *Metafiziğe giriş* (A. Cevizci, Compiler; A. Cevizci, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Weber, M. (1959). *The religion of China: Confucianism and Taoism* (H. Gerth, Çev.). ABD: The Free Press.
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (G. Rızaoğlu, Çev.). İstanbul: Oda Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2018a). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.; Cilt. 1). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2018b). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.; Cilt. 2). İstanbul: Yarı Yayınları.

Fuzûlî’yi Heidegger ile Okumak: Varlık ve Yokluk arasında Şiirsel Dil Reading Fuzûlî with Heidegger: Poetic Language between Being and Nothingness

Onur KARAMERCAN*

Öz

Bu makalenin temel amacı, 16.yy. Azerî sahası Divan şairlerinden Fuzûlî’nin şiir dünyasını 20. yy. Alman filozofu Martin Heidegger’in varlık düşüncesinden hareketle ele alarak dil, varlık ve yokluk kavramları arasında bulunan ilişkiyi incelemektir. Heidegger’in felsefi metinleri ve Fuzûlî’nin gazellerinde, varlık ve yokluk arasındaki bağlantının insanın sonlu bir varoluşa sahip olması bağlamında benzer bir şekilde temellendirildiği görülmektedir. Üç temel bölümden oluşan makalenin birinci kısmında Heidegger’in erken ve geç dönem düşüncesindeki ontolojik bütünlük ortaya konmakta, böylelikle varlık ve yokluk düşüncesinin şiirsel dil ile olan topolojik bağlantısı irdelenmektedir. İkinci bölümde Fuzûlî’nin şiir dünyası tasavvuf düşüncesi ve rindane tarzın temel kavramları ile açıklanmakta, Fuzûlî’nin bu kaynaklardan nasıl beslendiği ifade edilmektedir. Üçüncü kısımda Fuzûlî’nin seçme gazellerinden beyitlerin Heidegger düşüncesi bağlamında bir yorumu sunulmakta, buna göre varlık ve yokluk arasındaki bağ bir karşıtlıktan ziyade birbirine geçişlere izin veren bir karşılıklı olma kavramı çerçevesinde izah edilmektedir. Sonuç kısmında tartışıldığı üzere, Heidegger ile Fuzûlî için insanın sonlu varlığının şairane bir varoluş tarzıyla tecrübe edilebileceği fikri ortaktır. Fuzûlî’nin şiiri tasavvuf geleneğinde görülen ontoteolojik etkiler sergilemekteyse de, şairin maddî çokluklar dünyasından uzaklaştığı ölçüde yok olarak Varlığın kendisine ulaşabileceğini düşünmesiyle, Fuzûlî kendine özgü bir varlık anlayışı yaratmayı başarmıştır. Heidegger’de bu tür mistik bir varlık anlayışı olup olmadığı şüphelidir. Öte yandan her iki düşünür için de sonlu bir var olmanın daha derin bir tecrübesi varlık ile yokluk arasındaki karşılıklı harekete konumlanmaktadır. Var olmanın ne anlama geldiği, ölüme-doğru-olmakta, yani yok oluş esnasında ortaya çıkarak kendine şiirsel bir mesken bulur. Buna göre, var olmanın nasıl yok olmaya doğru olmak anlamına geldiği ve bunun dilde ne anlamda şiirsel bir tecrübe olarak belirlediğini Fuzûlî’nin gazellerinde incelemek, Fuzûlî’nin fikir dünyasının daha derinlemesine anlaşılmasına izin vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Heidegger, şiir ve felsefe, varlık ve yokluk, Fuzûlî, Divan edebiyatı ve felsefe

Abstract

The main goal of this article is to examine the link between the idea of language, being and nothingness by comparing 16th century Turkish-Azeri poet Fuzûlî’s poetry and 20th century German philosopher Martin Heidegger’s philosophy departing from the latter’s thinking of being. There are similarities between Heidegger and Fuzûlî’s respective thoughts concerning the role of the human being’s relation to finitude which grounds the relationship between being and nothingness. The article consists of three sections. The first section makes sense of Heidegger’s early and late thought in terms of its ontological unity, explaining the ways in which being and nothingness topologically co-determine one another in poetic language. The second section focuses on clarifying the sources that nourish Fuzûlî’s poetry, such as Sufism and the literary style of “Rind” as observed in classical Ottoman poetry, elucidating how these influences underpin the philosophical foundations of Fuzûlî’s poetry. The third section offers a philosophical interpretation of Fuzûlî’s lyric poems by illustrating how and why being and nothingness are not to be thought as mere opposites,

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: onur.karamercan@utas.edu.au, ORCID: 0000-0003-1583-1520.

pointing out their ontological belonging together. In the concluding section, it is argued that a poetic mode of existence necessitates an authentic experience of human finitude both for Heidegger and Fuzûlî. Although Fuzûlî's poetry involves onto-theological influences from Sufism, Fuzûlî manages to form an original idea of poetic existence, emphasizing that the poetic agent needs to take a step back from the mundane world of multitudes in order to unify with Being itself. As for Heidegger, it is doubtful whether there is such a mystical idea of being. Nonetheless, for both figures the more originary experience of finite human existence lies in the poetic interplay between being and nothingness. The poetic meaning of being comes to manifest itself in the process of one's existential annihilation, which takes place in the movement of being-towards-death. Accordingly, exploring how the meaning of being requires the poetic experience of nothingness and how such an experience appears through language in Fuzûlî's lyric poems provides a more comprehensive account of his thinking.

Keywords: Heidegger, poetry and philosophy, being and nothingness, Fuzûlî, classic Ottoman poetry and philosophy

Giriş

16.yy. Azerî sahası Divan şairlerinden Fuzûlî'nin tasavvufî-rindane gazellerinde ve 20. yy. Alman filozof Martin Heidegger'in varlık düşüncesinde, var olmanın sonluluğu ve bunun şiirsel bir yokluk tecrübesine yol açması çerçevesinde kimi düşünsel benzerlikler dikkati çekmektedir. Mevcut literatürde bu konuda dikkate değer bir çalışma göze çarpmamaktadır. Söz konusu meselenin, varlık ve yokluk kavramları arasındaki karşılıklı ilişki bağlamında ele alınması halinde, Fuzûlî'nin şiir dünyasını besleyen metafizik kaynaklar daha net bir şekilde açığa çıkarılmış olacaktır. Öncelikle, karşılaştırmalı bir doğası olan bu çalışmanın içerdiği kimi temel güçlüklerle dikkat çekmek gerekmektedir. Nasıl Fuzûlî klasik Türk şiirinde Yunus Emre, Nesimî ve Ali Şir Nevaî'nin geliştirdiği şiir dili ile bir diyalog içerisinde ise, Heidegger'in felsefesi de belli bir düşünme geleneğinin, söz gelimi Aristoteles, Kant, Alman İdealizmi ve Fenomenoloji felsefi çizgisinin devamında yer alır. Birbirinden bambaşka çağ ve koşullarda yaşamış iki düşünür olarak Heidegger ve Fuzûlî'nin tefekkür dünyaları arasında bir diyalogdan ziyade böyle bir diyalogun zemini ve ufku neresidir?

Günümüzde buna benzer sorular Doğu-Batı ikiliği çerçevesinde karşılaştırmalı edebiyat ve karşılaştırmalı felsefenin ilgi alanına girmektedir ve özellikle Heidegger ile Batı geleneğinden olmayan düşünürler arasında bir köprü kurmanın çeşitli olanakları tartışma konusu olmuştur (Burik, 2009: 1-3). Bu çerçevede, burada gerçekleştirilmek istenen Heidegger ve Fuzûlî arasında bir karşılaştırma değil, daha ziyade böyle bir karşılaştırma olanağını araştırmaktır. Bu bakımdan, birbirinden farklı bağlamlara ait edebiyat ve felsefe metinlerini karşılaştırmanın ne kadar mümkün olup olmadığı açık bir soru olarak parantez içine alınmalıdır. Bu tarzda karşılaştırmaların imkânını irdelemek, kendi şiirsel düşünme geleneklerimizden biri olan tasavvufî öğeleri temelli bir biçimde yeniden ele alabilme çabasının genel hatlarını belirleyebilecek olması bakımından önemlidir.

Bu bağlamda, Heidegger felsefesinin kısa bir özetini, dil-varlık-yokluk kavramları arasındaki ilişkiden hareketle, Fuzûlî'yi yorumlamamıza yardım edecek biçimde sınırlayarak sunacağım. Bununla ilişki olarak, bu yazının Heidegger'i anlama ve yorumlama metodunun hermenötik fenomenolojide güncel bir perspektif olarak karşımıza çıkan ve mekânın ontolojisini konu edinen "felsefi topoloji" olduğu söylenebilir (Malpas, 2006, s. 35 ve 306). Topolojik bir düşünme yönteminin sunduğu bir başka avantaj, varlık ve yokluk arasındaki bağın birbirini değilleyen bir karşıtlık olmaksızın dinamik bir karşılıklık ve bu karşılıklı olma durumunun konumlandığı aralığı ve yolu irdelemeye izin veren dili mesele edinebilmesidir.

Heidegger Düşüncesinde Dil-Varlık-Yokluk İlişkisi

Heidegger felsefesi bazı araştırmacılar tarafından varlık problemine yaklaşımı bakımından genel olarak iki döneme ayrılmakta ise de (Richardson, xxii: 2003), çok keskin bir ayırım yapmak Heidegger'in düşünmesinin bütünlüğünü zorlayan bir bakış açısı olacaktır. Elbette, 1920li yılların başından 1927 yılında yazmış olduğu ve Heidegger düşüncesinin başyapıtı sayılan *Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)* ile bunun devamında 1929 yılına kadar metinler Heidegger'in ilk dönem felsefesine ait olarak görülebilir. 1930ların başından 1940ların ortalarına kadar olan ve Heidegger'in özellikle Nietzsche, Hölderlin ve Sokrates öncesi

felsefeciler üzerinde çalıştığı dönem bir geçiş dönemi, 1947'de yazmış olduğu *Hümanizm Üzerine Mektup*'tan 1960ların sonuna değin yazıları ise Heidegger'in geç dönem felsefesi olarak düşünülebilir¹. Her koşulda burada dikkat edilmesi gereken nokta, Heidegger'in düşünmesinin en başından en sonuna değin temel meselenin varlık sorusu, yani “bir şeyin o şey olarak var olması ne anlama gelmektedir” sorusu olduğunu unutmamaktır (Heidegger, 1977b, s. 1). Eğer Heidegger düşüncesini yer ve mekân (*topos, Ort*) düşüncesinin var olmayla alakası bağlamında ele alırsak, karşımıza birbirinden keskin hatlarla ayrılan dönemler değil birbirini tamamlayan bir bütünlük çıkacaktır.

Varlık sorusunun araştırıldığı bu farklı dönemleri bir araya getiren temel özellik, her birinde var olmanın ne anlama geldiği sorusunun ortaya çıktığı anlam açıklığının belli bir açıdan mesele edilmesidir. Bu, Heidegger felsefesinin genelinde anlam (*Sinn*)–meydana-çıkma (*alētheia*)–mekân (*topos*) üçlemesi olarak kendine yer bulur (Heidegger, 1986, s. 344). Dil kavramı da hermenötik olarak günlük konuşma (*Rede-logos*), dilin hakikati olarak şiir (*poiesis-Dichtung*) ve dilin dilde dile gelmesi olarak (*Sprache*), bu üç dönemin ortak tasasıdır. Dilde, var olmanın ne anlama geldiği sorusu açık bir şekilde sorulur hale gelir ve bu insanın var olmasının özünü belirler.

Var olmak ne demektir sorusunu daha iyi anlamak için, Heidegger'in erken dönem düşüncesinde karşımıza çıkan temel noktalardan biri ontolojik ayırım (Heidegger, 1977b, s. 126) kavramına bakmak gerekir. Buna göre, “varlık” (*Sein*) ile “var olan” (*Seiende*) birbirinden olma tarzları bakımından ayrılmaktadır. “Varlık” bir fiil olarak ‘olma’ya işaret etmektedir ve tek tek şeylere, örneğin bir insana, bir hayvana, bir nesneye göndermede bulunmamaktadır. Buradaki ikinci kavram “var olan” ise olan herhangi bir şey anlamına gelmesiyle tek tek şeylerin her birini işaret edebilir. Çevremizde gördüğümüz her şey birer var olandır; örneğin gökyüzü, toprak, gül, bahçe vb. Heidegger'in sorun edindiği “varlık”, olan bir şey değil, olan şeylere ortak olan “olma” fiilinin kendisidir. Ontolojik ayırım, Heidegger'in orta ve geç dönem metinlerinin merkezinde yer alan *Ereignis* kavramı, yani insanın özünün var olmanın özünüyle “karşılılaşması” anlamında birlikte “vuku bulması” fikri ile daha sağlam biçimde temellendirilir². Şeylerin anlamlarının insanın dünyada olup biteni anlamlandırma yetisine açılması ve kendini göstermesi arasındaki karşılıklılık, özellikle bu karşılıklı açılmanın gerçekleştiği yerin veya “meydanın” (*Lichtung*) fenomenolojik bakımdan düşünülmesi bir anlamda yanıltıcı bir idealizm-realizm ikileminden kurtulma çabasıdır.

Varlık ve var olan arasındaki ayrımı anlamlandırmak adına en önemli kavramlardan biri *Dasein*'dir. Almanca *Dasein* kelimesinin yapısına baktığımızda, *Da* (ora, bura, orası, burası) ile *Sein* (varlık) kelimelerinden bir araya geldiğini görürüz. Bundan dolayı kelime İngilizce ve Türkçe çevirilerde yer yer “being-there”, “the being-there” veya “orada-olma” şeklinde karşılanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, burada söz konusu olan mekânsallık belli bir yer olarak “orası” veya “burası” anlamına gelmez (Sheehan, 2004, s. 137). Bu açıdan bakıldığında, *Dasein* bir şeyin var olmasının anlamının sorulabilmesinin dünyanın dünyasallığı ile bağlantısını dile getirir. *Da-sein*, varlık sorusunun ait olduğu dünyaya işaret etmesiyle “dünyada-bulunma” anlamına gelir. Bununla bağlantılı olarak, dünya var olanların toplamından ibaret ontik bir yer değildir. Dünya sadece bir küre olarak yeryüzü veya tüm şeylerin toplanıp bir araya geldiği bir fanus

¹ Eğer Heidegger düşüncesi mutlaka farklı tarihsel dönemlere ayrılacaksa, geçiş dönemi olarak adlandırdığım dönemdeki ders notlarının ve metinlerin geç dönem düşünmesi ile hiçbir ayırım yapılmadan bütünlleştirilmesi tartışmalı bir bakış açısidir. Bunun en büyük nedeni, Heidegger'in geç dönem felsefesinde karşımıza çıkan iki temel kavram olan *Geviert* ve *Ereignis*'in 1930lu yılların ortasında hala gelişmekte olmasıdır. Bu bakımdan, Heidegger II. Dünya Savaşı'ndan sonra yazdığı metinlerin içerik, tarz, kapsam ve yaklaşım bakımından 1930lu yıllardan farklılıklar gösterdiği not edilmelidir.

² 1930lardan itibaren karşımıza çıkıp Heidegger felsefesinin en önemli kavramlarından biri olmasına rağmen *Ereignis*'in nasıl anlaşılması gerektiği hala tartışılmaya devam etmektedir. Kelimenin Almanca günlük dilde anlamı “olay”, “vaka” olsa da bu Heidegger'in dile getirmek istediği özü karşılamaya yetmemektedir. Kavramın Heidegger'de herhangi “bir olay”, tarihte gerçekleşen tek tek hadiselerle bir göndermede bulunmadığından, sadece “olay, hadise, vaka” olarak tercüme edilemeyeceği fikri mevcut görüşlerden biridir (Sheehan, 2014, s. 232). İngilizce çalışmalarda, kelimenin etimolojisi göz önünde bulundurularak önerilen “*the event*”, “*appropriation*”, “*the event of appropriation*”, “*en-owning*” gibi çeviriler söz konusudur. Kelimenin Türkçe nasıl karşılanabileceğine dair detaylı bir akademik bir çalışma gerektiği için bu kavramın tartışılmasını başka bir yazıya bırakacağız.

olmaktansa, şeylerin o şeyler olarak tecrübe edilebildiği mekânın (var olmanın gerçekleştiği yerin) adıdır. Kişinin var olduğu ve bu var olmayı bir mesele edinebildiği yer olarak dünya, bir varlık anlayışının olanaklı olduğu yerdir.

Dasein biyolojik, antropolojik veya psikolojik olarak analiz edilebilecek bir insan idesine değil (Heidegger, 1977b, s. 61) fakat insanın ontolojik olarak ait olduğu bir var olma tarzının özüne işaret etmektedir. *Varlık ve Zaman*'da gördüğümüz üzere, Heidegger için varlık sorusu temelde bir Dasein analizi aracılığıyla olanaklıdır çünkü "varlık" kendisiyle doğrudan ilişkiye girebileceğimiz reel tarzda bir var olan değildir. Fenomenolojik bakımdan Heidegger'i ilgilendiren de, dünyada var olan şeylerin insan tarafından anlamlandırılması, yorumlanması ve dile getirilmesinde onlarla bir ilişki kurmamızı sağlayan ve bu ilişkinin sınırlarını belirleyen var olmanın yerini araştırmaktır (Sheehan, 2014, s. 92). Bu sorgulamanın gerçekleştiği mekân, söz konusu anlamsallığın belirdiği yer olarak dilin açıklığıdır, zira dilde şeylerin nelikleri oldukları şeyler olarak meydana çıkarılabilir. Başka bir deyişle, dilde var olanların varlıkları dünyanın kendisini bize kapatmadığı ve kendisine yaklaşılmaya izin verdiği bir biçimde ortaya çıkar. Dünyada-bulunma bir bakıma dilde ikamet etmekle aynı anlama gelir.

Varlığın evi olarak dil (Heidegger, 1985, s. 255) var olma ile insanın var olmasının karşılaşım *özdeşleştiği* yer ve hareketi kapsamı bakımından insanın zorunlu olarak içinde bulunduğu bir mekândır. Dilde var olan şeylerin anlamları insan tarafından yaratılmaz fakat onların varlıkları anlamlandırılır bir hale bürünür. Sadece konuşurken değil, dinler, okur, yazar, düşünür ve hatta sessiz kalırken de dil ile ilişki içindeyizdir. Bu ilişkinin bir sonucu olarak dilde insanın kendisini ifade etme, düşüncelerin dile-getirme biçimi olarak "konuşma" (*Rede*) karşımıza çıkar. Topolojik olarak düşünülecek olursa, dil bizi hem belirlemekte hem de bizi dünyada diğer anlama tarzlarında doğru açmaktadır, yani hem bir sınır hem de açıklık, açılma olarak belirlemektedir (Malpas, 2006, s. 29) Günlük dilde kişi konuşurken belli bir varlık anlayışına sahip olarak konuşur ve bu anlayış etrafında şeylerin ne olduğunu söyler. Ancak insanın gündelik konuşması sürekli olarak bir tür gevezeliğe veya "boş konuşmaya" (*Gerede*) evrilme eğilimindedir. Herkes gibi, neden neyi söylediğimizi tam bilmeden, etrafımızdan duyduklarımızla, duyduklarımızı tam anlamadan konuşuruz (Heidegger, 1977b, 224). Bu, ahlaksal olarak değil ama varoluşsal olarak bir "düşkünlük" (*Verfallen*) olarak düşünülür zira yakın dünyamız olan "çevremizin" (*Umwelt*) göbeğinde konuşlanmışızdır; sıradan günlük işlerimizde onun içine çekiliriz. Merak ederek ve gevezelikte bulunarak gündelik hayatımızda dünyaya, dolayısıyla dünyada bulunan şeylere dair üstünkörü bir ilgi geliştiririz. Böyle bir ilişkiden kaynaklanan bir konuşmada ne söylendiğinin anlaşılıp anlaşılmadığı ya da tam olarak ne anlatılmak istendiği es geçilir veya önemsenmez (Heidegger, 1977b, s. 224). Bu konuşma, "öylesine konuşmanın" alanında sınırlı kalır. Fenomenolojik bakımdan, bu bir bakıma şeylere dair "doğal tavrımızın" beraberinde getirdiği bir durumdur. Şeyleri ilk karşılaştıkları gerçeklik kavrayışıyla değerlendirir, onları günlük hayatımızdaki kimi amaçlar için kullanır ve manipüle ederiz. Bunun dile yansımaları, konuşulanları en genel geçer halleriyle, onlara gerçekten kulak vermeden dinlemek ve bunun devamında genel geçer sözlerle kendini ifade etmektir. Ancak böyle bir var olmanın ufku var olanlar dünyasının sıradan bir yorumuyla kısıtlı kalır; insanın var olmasının özünün bir mesele olarak meydana çıkmasına izin vermez. Dolayısıyla, aşağıda ele alınacağı üzere şiirsel (meydana-getirici, ortaya-çıkarcı) değildir.

Heidegger 1920lerin sonundan itibaren, *Varlık ve Zaman*'da ortaya koymuş olduğu Dasein analizi odaklı düşünmesinden farklı olarak, varlık sorusunun ufkunu genişletmeye çalışır. Örneğin *Metafizik Nedir* (1929) adlı konferans metninde ve buna 1940larda eklediği önsöz ve sonsözlerde, varlık sorusunu hiçlik veya yokluk (*Nichts*) kavramından hareketle tartışmaktadır (Heidegger, 1976). Metafizik tarihi boyunca "hiç", var olanın karşıtı olan ve bu nedenle de üzerinde düşünmeye değer olmayan bir şey olarak görülmüştür çünkü o "yoktur". Özellikle Aristoteles mantığından yola çıkılarak düşünüldüğünden beri, yokluğun var olanın tümünden bir değililmesi olduğu kabul görmüştür. En basit anlamıyla, yokluk eğer olmayan bir şeyse onun hakkında nasıl düşünebiliriz? Heidegger'e göre hiçe *ne-dir* sorusunu sordüğümüzde dahi onu var olan bir şeymiş gibi düşünürüz, oysa doğası gereği, yok-luğun bir şey "olması" beklenemez. Yine de bu hiçin öylece kenara atılıp hakkında düşünülmemesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Mesela, yokluk belli bir nesnesi olmayan bir kaygı (*Angst*) ile kendisini açığa vurabilir. Bu kaygı durumunu günlük bir ürkmeden veya korkudan (*Furcht*) ayırmak gerekmektedir (Heidegger, 1976, s. 111). Ürkmede her seferinde bir şeyden ürkmekteyizdir, oysa kaygı neye karşı ne için olduğu bilinmeyen, başka bir deyişle, bir

bilinmezliğe karşı duyulan belirsiz bir korkuda kendisini ele verir. İnsan kendi var olmasının belirsizliğinde ve sonluluğunda, belirsizlikten gelip belirsizliğe doğru yol alma durumundadır. İnsan böyle bir kaygıyı ölüme nazır varlığının meydana getirdiği sonlu olma durumunun zamansal belirsizliğine karşı duymaktadır. Kendi varlığının son olanağı olan ölüm, insan var olmasında ne zaman, nasıl ortaya çıkacağı belli olmamasıyla tekinsizdir (*Unheimlich*); oysa ölüm mutlak bir olasılık taşıyan tek gerçekliktir. Diğer bir deyişle, insan var olması varlığa dair soru sorarken karşısında varlığın sonluluğunu bulmaktadır. Kişi her ne kadar geleceğe dair ve yönelik planlar ve projeleri çerçevesinde var olsa da, tüm bunlar varlığa değil yokluğa açılmaktadır. İnsanın ölüme-doğru-olmasında varlığın bir yokluk-durumu ya da yokluğa doğru olma durumu olduğu açığa çıkar.

Bu bağlamda altını çizmek gerekirse, Heidegger'in dile getirmek istediği yokluk, bir var olanın yokluğu anlamında, hatta tüm var olanların olmaması anlamında bir hiçlik değildir (Heidegger, 1976, s. 109), nitekim yokluk hiçbir şey değildir. Yokluk, özünü varlığın sonluluğunda sürdürüyorsa varlığın anlamı hakkında sorduğumuz soru hep yokluğun engellenmesine takılıyor mu demektir? Hayır. Varlık zaten bize kendisini herhangi bir var olan gibi sunmadığı için onun tamamen açıklığa kavuşturulamaması, kendisini gizliliğinde göstermesi onun meydana-çıkma tarzının en temel özelliğidir. Bu anlamda varlığın anlamına dair bir sükûnet mevcuttur. İşte Heidegger günlük dilden farklı olarak, şiirlere tam da bu sükûnet, bir diğer deyişle söylenmemiş olanı dile getirebilmeleri yönünden yaklaşır³. İnsanın sonluluğunu tecrübe etmesinde hiçbir kendisi bir var olan olarak değil fakat var olmanın yok oluşu olarak kendisini ortaya koyar. Bu bakımdan, Heidegger geç dönem felsefesinde şöyle yazmaktadır:

Ölümlüler ölümü ölüm olarak tecrübe edebilenlerdir. Hayvanların böyle bir olanağı yoktur. Ama hayvan aynı zamanda konuşamaz da. Karşımızda parlayan ölüm ve dil arasındaki bu hayati ilişki hala düşünülmemiştir. Yine de, şayet ölüm dilin bizi ne bakımdan ilgilendirdiği ile alakalıysa, dilin bizi nasıl ilgilendirdiğine ve bizimle nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna dair bir ipucu verebilir, bize göz kırparabilir. (Heidegger, 1985, s. 203).

Burada, insanlarda ve diğer canlılarda ölüme dair farklı tecrübeler meselesi bir kenara bırakılacak olursa⁴, ölüm ve dil arasındaki ilişkinin şiir fikri etrafında karşımıza çıktığını görüyoruz: Heidegger'e göre gündelik konuşma, insanın günlük ihtiyaçlarını karşılarken kullandığı dil olsa da sahip olduğumuz tek konuşma biçimi ve olanağı değildir. İnsan yaşamının anlamını, gündelik meselelerle uğraşma tarzımızın belirlediği bir biçimde değil fakat anlamsallığın sınırı tecrübesinden hareketle daha bütüncül bir tarzda dile dökülebilen bir konuşma olarak şiir (*Dichtung*) mevcuttur. Buna göre, şiir insanın var olmanın mekânsallığını en öz biçimiyle açığa çıkarabildiği bir meydana-getirme alanı olarak bulunur. Bununla bağlantılı olarak, Heidegger düşüncesinde şiirin sanat ile olan ilişkisini kısaca ifade etmek gerekir.

Günümüzde kullandığımız teknik sözcüğünün de kökeni olan Yunanca *tekhnē*, sanatların hepsi için kullanılan bir sözcük olup, el becerisine dayanan sanatları kapsadığı gibi zihinsel sanatları da içine almaktadır. Bu anlamıyla şiir, yani *poiesis* de bu zihin sanatlarının içerisinde, hatta tüm sanatların özü olarak kendine yer bulur. Temel anlamıyla meydana-çık(ar)ma anlamına gelen *poiesis* (Heidegger 1977a, s. 72), tıpkı doğanın (*physis*) doğma, ortaya çıkma anlamına sahip olması gibi, bir açığa-çık(ar)ma sanatı olarak görülebilir. Altını çizmek gerekirse, burada temel karşıtlık şairane dil ile günlük dil arasında değil, şairane dil ile boş konuşma arasındadır. Boş konuşma zaten ortada olanı tekrarlayarak açık olanın üstünü kapama veya bulandırmaya yararken, şiir sıkışmış ve kapalı olanın açığa çıkmasına olanak tanır. Ancak şiirin meydana çıkardığı ve özgürleştirdiği gerçeklik sonsuz ve kısıtlamasız bir alana çıkmış değildir. Şiirsel bir tarzda açığa çıkarmanın olanağı dünyanın sonluluğu ve bununla bağlantılı olarak insanın sonlu varlığıyla sınıksızlığıdır; şair dünyayı ortaya koyan dilin sınırlarını deneyimler. Bu sınırlılık tecrübesinde, insanın

³ Özellikle Rainer Maria Rilke, Stefan George, Friedrich Hölderlin gibi şairlerin şiir dünyasında dilin sonlu doğası ile yokluk arasındaki ilişki Heidegger'in dilin özü üzerine yazdığı geç dönem metinlerinde merkezi bir yere oturur (Heidegger, 1985, s. 172, 180).

⁴ Heidegger düşüncesinin bu bağlamda modern bir eleştirisini sunması bakımından Agamben'in felsefesi dikkat çekicidir (Agamben, 2004, s. xi).

var olmasının durduğu yer ve ufkunda ilerlediği erek-son (*telos*) birbirinden ayrılmaz şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla, şair isimsiz bir özne olarak mevcut olarak ve var olanların arasında kaybolmuş bir şekilde yaşayan “biri” olan, ya da “*kimse*” olmayan (*das Man*) öznenen (Heidegger, 1977b, s. 170) farklı olarak, varlığı sadece var olanların toplamı olarak görmektense, kendisi bir sonluluk mekânının meskunu olarak tecrübe eder. Açıklık ve hatta bir meydan (*Lichtung*) olarak var olmanın “vaka bulduğu”, kendisi bir var olan olarak bulunmayan, dünyanın limitlerinin açığa çıktığı, özne ve süje arasındaki uçurumun yeniden temellendirilebileceği, kök saldığı yerdir (Heidegger, 1985, s. 247). Bu bakımdan Heidegger için şairlerin düşünmesinde varlık ve varlığın var olan olarak yokluğu dilde, dilin anlamsallığın belirlediği dünyaya açtığı yarıklarda, bize kendisini gösterir.

Heidegger’in erken, orta ve geç dönem düşüncesini bir araya getirmek gerekirse şu sonuca ulaşabiliriz: Heidegger’e göre, varlığın anlamının araştırılmasının olanaklı hale geldiği dilin sınırları temelli bir biçimde ancak şiirsel düşünme ile tecrübe edilebilir; burası şiir ve düşüncenin komşuluğudur (Heidegger, 1985, s.163). Şeylerin ne olduğunu dil aracılığıyla ifade etmeye çalışırken kelimeler hiçbir zaman onların anlamlarını tam anlamıyla ele geçiremez⁵. Kelimeler şeylere işaret veya ima eder (*winken*); dolayısıyla onlara dokunur, değinir ve teğet geçer. Dilin kelimeleri aslında birer “değininimden” başka bir şey değildir. Yaşamın temel meselelerini anlamlandırırken bize düşen, bir kelimeyle veya kelimelerle ne demek istendiğini sormak, onları yeniden düşünmek, yani kelimelerle eşya arasındaki aralığı veya boşluğu doldurmaktansa bu aralığı mesken edinmektir. Şair kendisini yokluğun araladığı açıklıkta var eder ve var olması yokluğa doğru ilerleyişinde dile gelir. Dolayısıyla, yorumlama ve hatta bir tercüme olarak düşünme, dilin sakinliğinde yürümek, bu açıklıkta barınma, yani var olma çabasıdır; böylelikle dilde-dünyada anlaşılma olduğu var sayılanları anlamının sınırlarında tekrar düşünmeye açmaktır.

Fuzûlî’nin Şiir Dünyası

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Fuzûlî’nin şiir dünyasını filolojik ve edebi zenginliğiyle incelememiz bu metnin sınırları dahilinde olası değildir. Divan edebiyatı çalışmalarında (İpekten, 2007; Yazıcı, 2009), Fuzûlî’nin şiirleri farklı yönden ele alınmakta ve Fuzûlî’nin şiirlerinin dilsel ve edebi değeri farklı açılardan ortaya konmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Fuzûlî’nin şiirini temelden etkileyen düşünsel arka plan göz önünde bulundurarak, fenomenolojik ve varoluşçu düşüncenin temel meseleleriyle bağlantılı bir tarzda yorumlama gerçekleştirilecektir. Bu, Fuzûlî’nin şiirini içinde bulunduğu tarihsel ve edebi bağlamdan koparmak değil, alışlagelmiş düşünme kalıplarının dışına çıkarak ona yeni bir pencereden bakarak, şairin şiir dünyasındaki felsefi değeri keşfetme gayretidir.

Fuzûlî’nin şiir dünyasını özetlemek gerekirse, Fuzûlî bir acı ve ıstırap şairidir. Divan edebiyatında aşğın sevgili tarafından hor görülmesi, aşğın sevgiliye hiçbir zaman ulaşamaması veya çok kısa sürüp hemen biten bir kavuşmayla bile yetinmesi temel bir motif olmasına karşın, bu Fuzûlî’nin şiirinde en uç noktadadır. Öyle ki, âşık güzelden ne kadar uzak kalırsa ne kadar hor görülürse bu acının daha fazlasını istemektedir.

Aşk tamamen acı çekmekten, ıstırap duymaktan, dertlerin artmasından, üzüntünün derinleşmesinden ibarettir. Fuzûlî’nin şiirlerinde mutluluk adeta bir mutsuzluk kaynağıdır. Bu fikirle, Fuzûlî şöyle yazar:

Çoh olduha gam ü derdüm reh-i ‘ışk içre hoş-hâlem
Fuzûlî şâd olup şükr etmeyem mi ni’metüm artar⁶ (Tarlan, 2017, s. 265).

⁵ Heidegger ve dil üzerine son dönemde yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koyan Ziarek, özellikle dil ve dildeki anlamlılığın sonlu yapısı üzerine durmaktadır. Dilin bir şeyi dile getirmesi ve söylemesinde bir eksiklik bulunur zira dilde anlamlar hiçbir zaman tamamen ele geçirilemez. Bu eksiklik kötü anlamda dilin bir hatası değildir, aksine dilin bütünlüğü ancak bu eksiklik-aralık ile söz konusu olabilir. Bu anlamda sözün söylenmesi (*sagen*), dilin bize verdiği tek sözdür (*versagen*) (Ziarek, 2013, s. 74).

⁶ Fuzûlî, aşk yolunda gam ve derdim çoğaldıkça halim güzelleşiyor, memnun oluyorum. Nasıl sevinip Allah'a şükretmeyeyim ki Allah’ın bana ni’meti artıyor. (Tarlan, 2017, s. 265)

Fuzûlî şiirini öyle kurar ki, ilk okunduğunda cismî bir aşk oldukça somut ve kolay anlaşılır biçimde ortaya konur. Buna karşın, şiirin açıkça görülmeyen kısmına inildikçe kinaye, tevriye, mecâz-ı mürsel gibi söz sanatları aracılığıyla oluşturulmuş derin bir yapıyla karşılaşılır. Şiirin bu derin arka planında Fuzûlî tasavvuf düşüncesinden yararlanarak bir varlık fikrini ortaya koyar. Fuzûlî'nin şiirinin en önemli özelliklerinden biri, beyitlerin ardındaki gizli anlamlardır. Bu yüzden onun şiiri incelenirken, şiirin görünmeyen, bir başka deyişle sessiz kalan dilini anlamaya çalışılmalıdır. Başka bir deyişle, Fuzûlî bize bir varlık dünyasından bahsedermiş gibi gözükürken, bu varlığın ardında kalan yokluğu duymayı denemek gerekir.

Fuzûlî'nin şiir dünyası iki temel kaynaktan beslenir. Bunlardan biri rindane tavır diğeri ise tasavvuf düşüncesidir. İskender Pala rindane tavrı şöyle tasvir eder: “Rind acıyı-tatlıyı, iyiyi-kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Hayat felsefesi böyle olan kişilere rind denilir ve rindlik Divan şiirinde bir mazmun olarak ele alır” (Pala, 2002, s. 390). Fuzûlî dünyanın ıstıraplarını ve acılarını derinden hissetmesine rağmen bundan bir keyif duymasıyla rindane bir şairdir. Buna göre, âşık dünya malına hiçbir zaman değer vermez, bir gönül tokluğu içinde yaşamayı tercih eder. “Saki, şarap, meyhane, onun şiirlerinde çok geçen temalardır. Rintlik aynı zamanda âşıklığın da icabı olduğu için Fuzûlî'nin âşıkane şiirlerindeki gibi rindane şiirlerinde de samimiyet ve şiiriyet vardır” (Mazıoğlu, 1997, s. 29). Mazıoğlu, Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvufun önemli bir yer tuttuğunu belirtmesine karşılık, şairin tasavvufu bir amaç olarak değil, sanatını oluşturması hususunda bir araç olarak kullandığını ifade eder. (Mazıoğlu, 1997, s. 31.) Genel olarak tasavvuf, Divan şairlerinin şiirlerinde bir anlam zenginliği katan bir unsur olarak bulunmaktadır. Bunun dışında, şairlerin kendi yaratılışları şiirlerinde dünyevî bir aşktan mı yoksa manevî bir aşktan mı bahsedildiği konusunda bize ipuçları da vermektedir. Rindane bir mizaçta olan Fuzûlî'nin acıdan keder duymaması, aynı zamanda sevgiliyle ayrılığı buluşmaya tercih etme düşüncesi göz önünde bulundurulsa, tasavvufçu fikirler ile rindane tarzın birbirini desteklediği düşünülebilir.

Burada, tasavvufun Fuzûlî'nin şiirinde yarattığı anlam zenginliğinin dışında, daha geniş anlamdaki ontolojik derinliği bağlamında incelemek bize yeni ufuklar açabilir. Bilindiği üzere, Batı metafiziğinde en genel anlamıyla Tanrı diğer varolanların var olmasını olanaklı kılan, yani onları hiçten var eden asıl Varlık olarak görülür. Var olanların var olmasını sağlamasıyla, Varlık olarak Tanrı tek tek var olanların her birine içkindir. Tasavvuf felsefesindeki önemli ayrımlardan biri olan vahdet ve kesret ayrımı, bir öz veya cevher biçiminde zamandan ve uzamdan bağımsız biçimde varolan Tanrı'nın, dünya içindeki zamana ve uzamda bulunan tek tek varolanlara, yani çoklukla olan karşıtlığını dile getirir. Öyle ki, vahdet, yani bir ve bütün olan, tek bir var olmaya gönderme yapmaktadır ve çokluk içinde bulunan tek tek varolanların her biri ondan pay alarak var olabilmektedir. Varlıkla bir olmak isteyen sâlik, yani böyle bir varlık kavrayışına doğru yolda olan kişi görünümüleri dünyasındaki çokluktan uzaklaşacak, mâsivâyı terk edecektir. Tasavvuf düşüncesinde âşık, olduğu biçimiyle asıl Varlığın kendisine doğru bir yol uğrunda ilerler. Onun muhabbeti de Tanrı'yla bir olma amacı taşıdığı için dünya nimetlerine yüz vermez. Dünya içerisindeki tek tek varolanların içine gömülü kalmak asıl olan hakikat ile sahip olmak istediği ilişkiden mahrum bırakmaktadır. Gönülündeki kendisini şeydâ eden muhabbet isteği onun bu fânilikten kurtulmak istemesine yol açar, çünkü asıl yokluk bu çokluk içerisinde bulunur. Kişi ancak bir müptelalık içerisinde, kendinden geçerek bu tür bir varlık tecrübesine sahip olabilir. Bu tecrübe sofulukla, salt mantık veya aklın belirlenimleriyle ulaşılabilecek bir makam değildir. Sâlik, yani Varlık yolunun yolcusu, sıkı sıkıya dini kurallara göre yaşamaktansa ziyade, aklın da kendisinden pay aldığı ve aslında tutulmuş olduğu Varlığı kendi var olmasında hissetmek, ona doğru var olmasında kendi-olma yanılmasıyla, dolayısıyla benliğinden kurtulmak ister. Dolayısıyla Fuzûlî şöyle demektedir:

Men akıldan isterem delâlet
Aklum mana gösterür dalâlet (Fuzûlî, 1996, s.18).

Elbette, burada şairin akla danışması kinayelidir; rasyonel akıl ve mantık şaire istediği yanıtı veremez. Akıl, kişinin akıl yolundan çıkması gerektiğine işaret etmesiyle kendisiyle çelişiktir. Rasyonel olduğu düşünülen akıl şairin sorusuna rasyonel bir yanıt verememektedir. Elbette söz konusu olan yoldan çıkma, ahlaksal bir sapkınlık değil, aklın bile kendinde olmamasından kaynaklanan bir menzil değişikliğidir. Kişi bir ben olma ve bu benliğin sahip olduğu ve olabileceği acılardan ve zevklerden kendini sıyırma anlamında bir varlık

yoluna girer. Bu anlamda, sâlik var olanların yolundan Varlık yoluna sapmıştır; söz konusu varlık yolu ise yokluğun tecrübe edildiği menzildir. Tasavvuf düşüncesine bu farkındalık ile bakıldığında, yaratılışın kendisiyle bir olma arzusunu ontolojik bir bağlamda düşünmek mümkün gözükmemektedir. Varlığa ulaşılması, ancak bireyin kendine özgü bir varlık ve aşk anlayışından hareket etmesi, bu anlamda da kendi yokluğunu yaşamasıyla mümkün gözükmemektedir. Yok olmak, yani yok ola ola var olmak, Varlığın kendisinin tecrübesidir.

Fuzûlî'nin Şiiri

Divan şiirinde şiirleri oluşturan, aynı vezinle yazılmış ikili dizeler olan beyitler, şiirin bütününe yayılan bir anlam birliği ve ahengi oluşturabilmelerine karşılık, içinde buldukları şiirin ötesinde, bağımsız bir anlama da sahip olabilmektedirler. Arapçada beyit kelimesi ev, mısra ise kapı anlamına gelmektedir (Pala, 2002, s. 79). Topolojik bir pencereden bakılacak olursa, bir gazelin beyitleri bir komşuluk içerisinde olmakla beraber, tek bir beyit de bir şiirin tüm anlamını ihtiva edecek kadar geniş bir mesken sunmaktadır. Yani, bir beyit kendisinden önceki ve sonraki beyitlerle bir anlam bütünlüğü içerisinde olmak zorunluluğunu taşımamaktadır. Bu anlamıyla her bir beyit kendi başına küçük bir şiir olma özelliğini taşır. Bununla bağlantılı olarak, Fuzûlî'nin gazellerindeki en güzel beyit (*beytü'l-gazel*) örnekleri, tasavvufi bir aşk düşüncesini maddi bir aşktan bahsedermiş gibi ifade ettiğinden, felsefi açıdan zengin ve çok anlamlı bir şiirsel yapı karşımıza çıkmaktadır. Fuzûlî'nin beyitlerinin sağladığı bu çok anlamlı şiir dünyasında, varlık ve yokluk arasındaki ilişkinin nasıl karşımıza çıktığına bakalım.

271. Gazel

1) Cânımın cismimle zevk-i ittisalî kalmadı
Ah kim sensiz dirilmek ihtimâli kalmadı⁷ (Tarlan, 2017, s. 661)

Bu gazelde, şairin ruhu da bedeni de bu dünyadan zevk alamaz hale gelmiştir. Çünkü ruhu da bedeni de bu dünyada acı çekmektedir. Öyle ki, sevgili olmadan dirilmesi, yani yaşaması, var olmaya devam etmesi olanağı ortadan kalkmıştır. Şairin burada “sensiz” diyerek seslendiği kişi ilk bakışta sevgili olmakla beraber, derin anlamında Varlığın kendisine bir yakarışı da içerir. Gerçek anlamda var olmak, yokluğun var olmanın kendisine içkin olduğunu anlamadan mümkün değildir. Şair bu dünyadaki varlığının bitmesiyle birlikte, kendi varlığını kaybedecek, var olmanın kendisinde var olacaktır. Bu olana dek, dünyada ruhunun ve bedeninin acı çektiği mevcut varoluş bir hiçliğe mahkûmdur. Şair varlığın kendisine ermek istemektedir ancak bu yokluğun ne olduğunu veya ne olmadığını tecrübe etmeden mümkün gözükmemektedir.

266. Gazel

1) Hâsilum yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yoh senin reh-i ‘aşkında fenâdan gayrı⁸ (Tarlan, 2017, s. 648)

Fuzûlî söz konusu gazelin ilk beytinde, dünyevi görünen bir aşktan bahsetmektedir. Divan şiirinde sıkça karşılaştığımız üzere, âşık sevgilinin bulunduğu yere gitmektedir ancak ona hiçbir zaman yüz verilmemektedir. Âşığın bulabildiği tek şey sevgilinin yokluğudur, çünkü sevgili âşığa her zaman acı verir, zorluk çektirir ve onunla buluşmayı reddeder. Buna karşın âşık bu yoldan ayrılmaz, zaten yokluktan gayrı bir şey bulmak amacıyla değildir. Şiirin görünen bu anlamından hareketle, şiirin tasavvufî anlamı daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Eğer aşk varlığın kendisi ise, sâlik aşk yolunda olmaktan şikâyetçi olamaz, zira aşk yolunda olması onun için dünyada var olmasının temel ereğidir. Bir ego yani benlik olarak, var olanlar dünyasında düşkünlük içinde yaşamaktansa, kendi varlığından sıyrılıp varlığın kendisiyle bir olmak amaçlıdır. Bu yüzden yokluk, bir bela olma özelliğini kaybeder, aranan ve istenen şeyin kendisi olur.

⁷ Canım, cism ile birleşmekten bir zevk duymuyor. Ah ki sensiz yaşamamın ihtimali kalmadı (Tarlan, 2017, s. 661)

⁸ Senin diyarında elde ettiğim şey sadece beladır. Aşkın yolunda fani olmaktan başka bir isteğim yoktur (Tarlan, 2017, s. 648)

4) Yetdi bî-keslûgüm ol gayete kim çevremde
Kimse yoh çizgine girdâb-ı belâdan gayrı⁹ (Tarlan, 2017: 649)

Aynı gazelin dördüncü beytinde şair yalnızlığını dile getirmektedir. Artık bu noktada cismî bir aşktan bahsedildiğine dair bir ipucu yoktur. Şair sadece herhangi bir yerdedir. Bir girdap gibi kişiyi kendisine çeken bu belaya düşmüş biri çevresinde olmadığı gibi, bu girdabın kendisinden başka bir şey de bulunmaz. Heidegger'in anonim öznesi (*das Man*), yani "herhangi biri" şairin etrafında yoktur. İnsan kendi varlığını sorgulamaya başlamasıyla birlikte gündelikliğinden (*Alltäglichkeit*) zamansal bakımdan sıyrılır, çünkü kendi var olmasına dair kendine özgü bir yorumlama olanağını geliştirmektedir. Bu beyitte de şair işte böyle bir yalnızlık içindedir. Bu öyle bir beladır ki, şair içinden çıkamamakta, nereye baksa bu girdabı görmektedir; *birileri* şairi, aynı şekilde şair *biri* olmayı terk etmiştir ve şairin yanında "kimse" yoktur. Hiçliğin bir imgesi olarak görebileceğimiz girdap kişiyi var olanlardan suyun derinliğine doğru çeker. Şair şeylerin genel olarak kabul görmüş biçimlerinden uzaklaşır, onların kaynağına doğru yaklaşır, bu da yüzeysel bir bakışla görünür değildir. Nitekim girdabın da derinliği görülmez, kişinin onu anlayabilmesi için içinde boğulması gerekmektedir. Şairane insan bu yalnızlığı göze alır.

257. Gazel

7) Fuzûlî rind ü şeydâdur hemîşe halka rusvâdur
Sorun kim bu ne sevdâdur bu sevdâdan usanmaz mı¹⁰ (Tarlan, 2017, s. 629)

Burada ele aldığımız gazelin mahlas beytinde, Fuzûlî istifham sanatını kullanarak bir gerçeği sorgular. Kendisi halkın ağzına düşmüştür ve anlaşılamaz bir aşktan dolayı şeyda olmuştur. Bu nasıl bir sevdadır ki ondan hâlâ usanmamaktadır? Burada şair cismî bir aşka sahip olmadığından dolayı halk tarafından anlaşılammamaktadır. Şair burada asıl peşinde olduğu sevdanın niteliğinin farkını gözler önüne sermeye çalışıyor. Şairin sevdası "bilgelik sevgisi" anlamına gelen felsefe (*philosophia*) kelimesinin anlamını çağırıştırır. Şair soru soran ve bu soruya dilin özlü anlatımı içerisinde bir cevap vermeye çabalamaktadır. Halk çokluğun yani var olanların derdine düşmüşken şair farklı bir yoldadır. Kişi var olanların çokluğu içerisinde kaybolmaktansa ancak varlığın kendisine yöneldiğinde kendi özgün var olma olanaklarıyla bir ilişkiye girebilir ve bu sevdada yok olduğundan ondan bıkmaz.

117. Gazel

1) Halka ağzun sırrını her dem kılur izhâr söz
Bu ne sırdur kim olur her lahza yohdan var söz¹¹ (Tarlan, 2017, s. 304)

Fuzûlî "söz" redifli bu gazelinde dem sözcüğünün tevriyeli bir kullanışıyla, alınan her nefeste ve her zaman sözün gizlenmiş olanları, yani sırları görünür kıldığını söylemektedir. Sözün kendisi bir sırdır, kendisinin özü gizli olmasına rağmen söz yoktan var olur ve yoktan var eder. Heidegger'in düşüncesine göre Yunanca dile getirmek, ortaya koymak, söylemek, bir araya getirmek, toplamak anlamlarına gelen *legein* fiilinden türeyen *logos*, (söz, akıl, yasa) varlıkla doğrudan ilişki içerisinde ve hatta var olmanın kendisi *logostur*. Öte yandan, şiir dil ile günlük dildeki dil anlayışımızdan farklı bir bağ içerisinde. Şiirsel dilde, şeylerin ne olduğu, onları kimi amaç ve projeler için kullanmamızda olduğundan farklı anlamlarda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, eşyanın anlamsallığının üstü örtülü veya bastırılmış yanları da gizliliklerinden kurtulma olanağı bulur. Bu insan varoluşu için etik açıdan da önemli bir açıklıktır, zira ancak bazı anlamlar olanaklı kılındıkları zaman kimi insan eylemleri de gerçekleştirilebilir somut eylemlere dönüşürler. Beyitte,

⁹ Kimsesizliğim o raddeye geldi ki etrafımda bela girdabından başka dönüp dolaşan yok (Tarlan, 2017, s. 649)

¹⁰ Fuzûlî aşkın icabı olarak rindir yani cem'iyetin mevzuatına değer vermez. Ve değer vermediği için de çilgindir. Sorun bu ne cinnettir, bu delilik devam eder mi, yoksa akıllanır mı? (Tarlan, 2017, s. 629)

¹¹ Söz, ağzının sırrını her nefeste tileme açıklıyor. Bu ne sırdır ki her göz açıp kapayıştta söz yoktan var oluyor. (Tarlan, 2017, s. 304)

Fuzûlî'ye göre söz hem gizli olanı gizliliğinden kurtarıyor hem de kendisi sürekli olarak yokluktan varlığa, varlıktan yokluğa geçiyor. Bu anlamıyla sözün kendisi varlık ve yokluk arasında olduğundan, hem onlara dair hakikati görünür kılmaktadır hem de kendisini açığa çıkarmaktadır. Şiirden hareketle söylemek gerekirse, söylenmemiş olan, var olan bir şey değildir, buna karşın söylenmemiş olan şey, her dile getirme eyleminde varlık kazanır. Bunu sağlayan da sözün kendisidir. Bununla birlikte, sözün anlamının meydana çıkmasının kendisi aynı zamanda sözün gizliliğine uygun bir biçimde gerçekleşir. Bu anlamda, gizlilik ve açıklık arasında bir muhabbet bulunur ve şair bu karşılıklılığın farkındadır.

4. Gazel

4) Zihî zâtun nihân ü ol nihândan mâ-sivâ peydâ
Bihâr-i sun'una emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ¹² (Tarlan, 2017, s. 26)

Bu beyitte Fuzûlî Tanrı'yı Varlığın kendisi olarak düşünmektedir. Bu anlamda, Varlığın kendisi gizli olmasına rağmen onun gizliliğinden var olanlar dünyası meydana gelmiştir. Heidegger'e göre ise bir şeyin gizliliğinden kurtulup açıklığa çıkması anlamında (*alētheia*) o şeyin gerçekliğidir. Öte yandan Heidegger düşüncesinde Tanrı ile varlık aynı anlama gelmez. Tanrı'nın Tanrı olarak insan tarafından tecrübe edilebilmesi için öncelikle insanın şeylerin varlığını soran bir canlı olması gerekmektedir. Dolayısıyla burada Fuzûlî'nin varlık anlayışı Heidegger felsefesine göre metafizik bir anlam kazanmaktadır. Fuzûlî'ye göre varlığın hakikati, kendisi açıklıkta bir var olan gibi bulunmamasına rağmen bütün çokluk dünyasını oluşturan şeylerin onun sayesinde var olmasındadır. Burada denizin dibi varlığın kendisi olurken, denizin yüzeyinde kalan dalgalar var olanların çokluğuna karşılık gelmektedir. Denizdeki dalgalar zaman zaman rüzgâr sayesinde var olur, rüzgâra göre yön değiştirir. Buna karşın denizin dibi, her zaman olduğu gibi vardır. Varlık hakkında soru sormak, onun genel anlamıyla kabul edildiği biçimiyle bir var olan olarak kabul etmemek demektir. Her şeyin var olmasını meydana getiren olarak Varlığın anlamı denizin derinliğindedir, bu açıdan onun anlamı bize hâlâ gizli kalmaktadır. Oysa Heidegger'e göre, bu gizlilik tam olarak da varlığın insan tarafından tüketilemez bir anlamsallık anlamına gelmesinden dolayı yabana atılmaması gereken bir öğedir. Dolayısıyla, gizli kalan ile kendini görünür kılan arasında Platoncu tarzda ontolojik bir hiyerarşi bulunmaz. Gizli kalanın gizliliği tam da kendisini gösterendir, öte yandan her kendini göstermede bir yan mutlaka gizli kalır. O halde gizli kalan kendini gösterenin zıttı değil sadece kendisine yönelebildiğimiz kadarıyla beliren bir yönüdür.

1. Gazel

8) Habs-i hevâda koyma fuzûlî-sıfât esir
Ya Râb hidâyet eyle târik-i fenâ mana¹³ (Tarlan, 2017, s. 25)

Bu beyitte, şair Tanrı'ya nidâda bulunarak, günlük ve geçici heveslerin olduğu dünyada kendisini tutsak etmemesini, yokluk yolunu kendisine bağışlamasını dilemektedir. Yokluk aşılması gereken bir yol olarak kişiyi varlığın kendisine ulaştıracaktır. Bu anlamda yokluk yolu bir engel olarak bulunmakla beraber, aslında kişinin varlığı bütünlüğünde görebilmesi için zorunludur da. Yokluk yolu öyleyse şeylerin bulunmaması anlamında "yok" değildir, varlıkla doğrudan bir ilişki içerisindedir. Bu bakımda, tasavvuf düşüncesine göre şairin var olmanın kendisini anlayabilmesi ve hakiki bir biçimde var olabilmesi için, önce kendi varlığını hiçliğe bırakması gerekmektedir. Varlığa giden yol yokluk yoludur. Şair hala var olanlarla çevrili bir dünyada hapistir, bu dünyadan kurtulup yokluk yoluna varmayı istemektedir.

49. Gazel

7) Meskenün bezm-gâh-ı vahdetdür

¹² Yâ Rabbi, sen ne büyüksün ki zatın, yani kendin gizli olduğun halde o gizliden bütün varlık atemi meydana çıkıyor. Yapıcılığın ve vücuda getiriciliğın denizler gibidir ki, dalgaları meydanda fakat dibi görünmüyor. (Tarlan, 2017, s. 26)

¹³ Beni Fuzûlî gibi heva ve hevas, yani masıva arzuları içinde hapsedme. Ya Rabbi bana fena, yani Hak'da fûni olmak, yok olmak yolunu göster. (Tarlan, 2017, s. 25)

Ey Fuzûlî bu hâkidandan geç¹⁴ (Tarlan, 2017, s. 156)

Fuzûlî meskenini varlığın kendisiyle bir olunabilecek bir yer olarak görür, buna karşın dünyanın kendisi hiçliğin olageldiği, boş bir âlemdir. Heidegger'in düşüncesine göre, insan varlıkla öyle bir ilişki içerisindedir ki, varlık sürekli olarak insana en yakın olan şey olmasına karşın yine de insan onu somut bir şekilde karşısına alamaz, bu anlamıyla varlık en uzakta olandır da. Fuzûlî varlığın kendisini mesele edinebileceği bir meskeni, bu hiçlik de olsa, gündelik işlerle dolu, insanı kendisine çeken ve şimdiki zamanın tutsaklığına iten dünyaya yeğlemektedir. Şair kendisine bu dünyadan geçip gitmesini öğütlemektedir. Bu bir anlamda şairin kendisini ait hissetmediği bu boş dünyadan kopması ve kendi yoluna doğru ilerlemesidir. Bu yol yokluk yoludur ve varlığın kendisine varacaktır. Böylelikle şair için tuttuğu mesken, bir vahdet şöleni gibidir.

250. Gazel

2) Dâma düşmüş bir şikârem kim 'adem sahrâsına
Menzilümden her taraf açmış ecel min pencere¹⁵ (Tarlan, 2017, s. 608)

Bu çalışmada ele alınacak bu son beyit, Heidegger ve Fuzûlî'nin düşünce dünyaları arasındaki en temel benzerliğin altının çizilmesi adına önemlidir. Fuzûlî'ye göre, insan dünyada tuzağa düşürülmüş bir av gibidir ve bu mekân adeta bir hiçlik çölüdür. Ölümle karşı karşıya olan kişinin menziline bakıldığında bin pencereden ecel göründür. Diğer beyitleri irdelerken belirttiğim üzere, Heidegger'e göre, insanın kendi varlığını tümüyle değerlendirebilmesi için ölüme doğru ilerleyen varoluşuyla yüzleşmesi gerekmektedir. İnsan dünyaya yaşamaya gelmiştir fakat dünyada ölümü ve yok olmayı bulmuştur. Burada karşımıza, insan varoluşunun sınır-durumunu somutlaştıran ve felsefî olduğu kadar dinî ve edebî yankıları bulunan, yanıtlaması çok zor bir soru çıkıyor: insan, hayatta sahip olduğu her şeyi ne zaman ve neden olduğunu bilmeden, öylece, bir anda kaybedeceğini, sanki hiçbir şey olmamış gibi bu diyardan çekip gideceğini bilseydi, yine de bu gerçeği bile bile dünyaya gelmek ister miydi? Hayat, bir varlık sözü verip karşılığında yokluğu bahşetmesi bakımından bir tuzak değil midir? Fuzûlî'nin şiirinde insan, belki de varlık aşkından dolayı bu tuzağa göz yumuyor. Dünya bu anlamda insana kurulmuş bir tuzak olarak belirse de insan bu tuzağa düşmekten dolayı pişman değildir. Bu çaresiz var olma durumunda, aşkın karşısına açılan var olma yolu her bir gözeneğinden ölümün bir başka yüzünü göstermektedir. Bu anlamda, Heidegger ve Fuzûlî için insan olmak demek, kişiye kendi ölümünün ve insanın ölümlülüğünün yüklerini yüklenip, varlık yolunda aşk ile yürümek demektir. Âşık olmak demek, bu yokluk çölünde yürümek; bu yerin ve yolun sonunu bile bile yürümeye devam etmektir. Başka bir deyişle, şaire göre âşık olmak, yok olacağının şuuruyla var olmaktır.

Sonuç

Heidegger düşüncesinde karşılaştığımız temel ontolojik kavramlardan hareketle, Fuzûlî'nin gazellerinde insanın var olmasının dünya içindeki konumunu, şairin varlık ve yokluk arasında bulunması bağlamında gözden geçirdik. Buna göre, Fuzûlî'nin şiir dünyasında önemli bir yere sahip olan tasavvufî ve rindane öğelerin şiirine felsefî bir zenginlik kattığını gördük. Fuzûlî'nin şiirlerinde yer yer Divan şiirinin bütününde alışılmış düşünce kalıplarıyla işlenmiş bir anlam dünyası ve varlık anlayışı olsa da, şiirlerindeki beyitlere yakından bakıldığında Heidegger'in dile getirdiği düşüncelerle kimi temel benzerliklerle karşılaştık. Bu benzerlikler özellikle Fuzûlî'nin güçlü bir tasavvuf etkisi altında yazdığı şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Fuzûlî gündelik aşktan bahsettiği gazellerinde söz sanatlarıyla kurduğu çift anlamlılık

¹⁴ Ey Fuzûlî senin asıl meskenin vahdet bezmidir. Dünya yaratılmadan evvel ervahın yaratılıp Hak ile beraber bulunduğu meclistir. Elest Bezmidir. Onun için ey Fuzûlî bu toprak aleminden yani anasır aleminden vazgeç. (Tarlan, 2017, s. 156)

¹⁵ Tuzağa düşmüş bir avım ki, ecel bulduğum yerin her tarafından yokluk sahrasına bir pencere açmıştır. (Tarlan, 2017, s. 608)

sayesinde cismî bir aşkı anlatır gibi gözükmektedir. Bu bakımdan, şiirlerinde varlık ve yokluk arasındaki bağlantı mutlak bir karşıtlık ilişkisi içerisinde değildir. Buradaki ikiliği daha ziyade bir karşılıklı olma durumu olarak yorumlamak uygun olacaktır. Yokluğu varlığa ulaşmada bir engel ve dolayısıyla anlaşılabilir zamanla aşılması gereken bir arada olma durumu olarak gördüğünden, Fuzûlî'nin şiirini geleneksel varlık-yokluk karşıtlığının ötesine konumlandırabiliriz¹⁶.

Bir bakıma, Fuzûlî Heidegger'in Batı metafiziğine dair yönelttiği eleştiri olan, varlığı Tanrı olarak düşünme anlamında gelen onto-teolojik çizgiden uzaklaşmamıştır. Tarihsel ve kültürel açıdan düşünülecek olursa, tasavvuf şairlerinden böyle bir beklenti içinde olmak gerçekçi olmayacaktır. Öte yandan, geleneksel tasavvufçu fikirlerden çok uzaklaşmamakla beraber, Fuzûlî'nin kendine özgü bir varlık görüşüne sahip olduğu açıktır. Heidegger ile Fuzûlî arasında insanın ölümlü olma halini bu ontolojik sınır çerçevesinde anlamlandırması bakımından bir ortaklık olduğu gibi, bu düşüncenin şairane bir tarzda tecrübe edilebileceği fikri de her iki yazar tarafından açıkça paylaşılmaktadır. Fuzûlî maddî çokluklar dünyasından uzaklaştığı ve varlığı bütünlüğü içinde düşündüğü şiirlerinde tasavvuf etkisiyle kendine özgü bir şiir dünyası yaratmıştır. Sonlu bir var olan olarak ölüme-doğru-olma, var olmanın ne anlama geldiğini özgün bir tarzda soruşturmuştur. Fuzûlî'nin kurduğu şiir dünyasında tüm var olanlar varlık tarafından meydana getirildikleri yokluğa doğru yol almaktadırlar. Var olmanın ne anlama geldiği, bu yok oluş esnasında ortaya çıkar ve bu oluşun kendisi kendine şiirsel bir mesken tutma esnasında bir yer bulur. Bu anlamda varlığın gizini ortadan kaldırmaktan ziyade, varlığın kendisinde yok olmaktan bahsedilmektedir. Heideggerci düşünce bağlamında ifade etmek gerekirse, bu dile, özellikle dilin şiirsel özüne doğru yol almak anlamına da gelir.

Heidegger ile tasavvuf düşüncesi etkisinde yazılmış şiirleri okurken, mistik bir varlık anlayışına doğru yaklaşmak gerektiği yanlış bir fikir olmayacaktır. Öte yandan, Heidegger'in kendi düşüncesinin mistik bir varlık anlayışına sahip olup olmadığı kendi içerisinde bir tartışma konusudur. Burada elbette temel soru, mistik bir varlık anlayışı ile ne ifade edilmek istendiğidir. Bize göre Heidegger'in varlığı (*Sein*) bir Tanrı, cevher, öz olarak ele almadığı açık olsa da, özellikle Sokrates öncesi Antik Yunan felsefesi üzerine yazdığı orta dönem ders metinlerinde ve seminerlerinde kişinin kendini var olmaya- varlığın hakikatine bırakmışlığı ve doğanın kendisiyle bir olma fikrini işlediği de görülmekte, Heidegger çalışmalarında buradan hareketle kimi mistik denebilecek okumalar yapıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır (Capobianco, 2014). Her koşulda, Heidegger ile Fuzûlî arasında bir diyalogun olanağını araştırma çabası, hermenötik bakımdan şuna işaret etmektedir: var olma ve yokluk arasındaki ilişki şiirsel dil aracılığıyla ifade edildiğinde, sıradan bir varlık düşüncesinin dışına çıkmaktadır. Dil, tekrar tekrar tecrübe etmemiz gereken, özünde ne olduğunu şiirle ifade etmemize izin veren bir dünyadır. Heidegger, tasavvuf düşüncesi ve Divan şiiri arasında yapılacak daha kapsamlı bir çalışma bu dünyayı daha derinlemesine açıklayabilmemiz adına gerekli gözükmektedir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2004). *Death and language: The place of negativity*. (Çev. K E. Pinkus ve Michael Hardt) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Burik, S. (2009). *The end of comparative philosophy and the task of comparative thinking*. Albany: SUNY Press.
- Capobianco, R. (2014). *Heidegger's way of being*. Toronto: University of Toronto.

¹⁶ Öztekin (2009), Divan edebiyatında benzer bir bağlamda karşımıza çıkan karşıtlık fikrini bir birlik teması etrafında incelemekle klasik anlamda birbirini değilleyen bir karşıtlık anlayışına alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Bu anlamda, söz konusu karşıtlıktan meydana gelen birlik aslında bir karşılıklık olarak düşünülebilir. Öztekin'in Sebki-Hindî akımı ile gelişen ve mana zenginliklerine, bunun yanı sıra az sözle çok şey söylemeye izin veren Divan edebiyatı şiir dünyasını Herakleitos ve Hegel'de görülen diyalektik düşünce bağlamında ele alması (Öztekin, 2009, s. 523) bize Divan şiiri ve felsefe tarihi arasında düşünülmesi gereken önemli bağlantılar olduğunu göstermektedir. Öte yandan, burada söz konusu olan "tezatlık" ve "paradoks" fikri, burada incelediğim biçimde varlık ve yokluk kavramları açısından farklılık göstermektedir. Bir şeyin olması ve olmaması arasında bir karşıtlık mevcut olsa da, yokluk olan veya olmayan bir "şey" olmadığından ortada tezatlığın oturabileceği bir alan bulunamaz. Diğer bir deyişle, genel anlamda varlık yokluğun zıttı değildir; onun kendini gösterme koşuludur.

- Fuzûlî. (1996) *Leylâ vü mecnûn*. (haz. Muhammed Nur Doğan). İstanbul.
- Heidegger, M. (1976). *Wegmarken*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1977a). *Holzwege*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1977b). *Sein und zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1985). *Unterwegs zur sprache*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1986). *Seminare*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- İpekten, H. (2007). *Fuzûlî: hayati, sanati, eserleri*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Malpas, J. (2006). *Heidegger's topology: Being, place, world*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Mazıoğlu, H. (1997). Fuzûlî üzerine makaleler. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztekin, Ö. (2009). *Eski şiire diyalektik gönderme: Sebki-hindi'nin alışılmamış bağdaştırmalarında metaforik bir yansıma olarak karşılıkların birliği*. Turkish Studies: Volume 4 / 1-I Winter, 519-528.
- Pala, İ. (2002). Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Richardson, W. J. (2003). *Heidegger through phenomenology to thought* (fourth ed.). New York: Fordham University Press.
- Sheehan, T. (2015). *Making sense of Heidegger: A paradigm shift*. New York: Rowman & Littlefield.
- Şentürk, A., Kartal, A. (2005). Eski Türk edebiyatı tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2017). *Fuzûlî divanı şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazıcı, G. (2009). *Fuzûlî'de varlık yokluk çokluk: Bin varmış bir yokmuş çok varmış hiç yokmuş*. Turkish Studies: Volume 4/ 6 Fall, 456-463.
- Ziarek, K. (2013). *Language after Heidegger*. Bloomington: Indiana University Press.

Aristoteles'te İnsan Doğası, Etik ve Siyaset İlişkisi

The Connection Between Human Nature, Ethics And Politics In Aristotle's Thought

Ayşe Çiğdem KOCAMAN*

Öz

Aristoteles'e göre, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, ereğine ulaşabilmesi, yani gerçek anlamda "insan" olabilmesi, akla ve erdeme uygun eylemesiyle mümkündür. Ancak bir insanın akla uygun erdemli eylemlerde bulunarak doğasını gerçekleştirebilmesi, bireysel yapısal özelliklere bağlı olduğu kadar toplumsal bakımdan belirli birtakım koşulların bir araya gelmesine de bağlıdır. Bu toplumsal koşullar bütünü yaratmak ise siyasetin, siyasal toplumun, yani devletin temel amacı ve görevidir. Bu nedenle siyaset ve devlet, insanın doğasıyla, *eidosisunu* gerçekleştirmesiyle doğrudan ilgilidir. Ancak devletin her türden yönetim biçimi, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan uygun koşulları ve ortamı yaratamamaktadır. Başka bir deyişle, insanın doğasını gerçekleştirmesiyle siyasetin niteliği arasında koparılması olanaksız bir bağ bulunmaktadır ve bu bağ her türden toplumsal düzende ya da yönetim şeklinde kurulamamaktadır. Bu bağın kurulabilmesi ve insanların doğalarını gerçekleştirebilecekleri bir siyasal toplumun, devletin ortaya çıkabilmesi için etik ve siyaseti birbirinden ayrı düşünmemek hayati bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma, Aristoteles'in düşüncelerinden hareketle, insanın doğasını gerçekleştirebilmesinin, etik olandan, siyasetten bağımsız düşünülemezliğine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'in düşüncelerine kulak vermek, günümüzde çoğunlukla göz ardı edilen insan doğası, etik, siyaset ilişkisini hatırlamamıza ve etik olana neden kişisel olduğu kadar toplumsal anlamda da ihtiyacımız olduğunu görmemize olanak sağlaması bakımından önemlidir.

Anahtar sözcükler: İnsan doğası, akıl, erdem, etik, siyaset, devlet.

Abstract

According to Aristotle, it is possible for man to reach its goal and realize its nature, that is, to be "human" in the real sense, by acting in accordance with the reason and virtue. However, the ability of a person to realize its nature by doing virtuous actions based on reason depends on the combination of certain social conditions as well as individual structural characteristics. It is the main aim, responsibility of politics, the political society (state) to create the set of circumstances necessary for individuals to realize themselves and actualize the human capacities they have. Therefore, politics and state are directly related to human nature and the realization of its *eidosis*. However, every kind form of government of the state cannot create the appropriate conditions and environment necessary for the realization of human nature. In other words, there is a bond between the realization of human nature and the nature of politics which is impossible to break and this bond cannot be established in all types of political organization or form of government of the state. It is of vital importance not to think of ethics and politics separately in order for this bond to be established and for the emergence of a political society and state in which people can realize their nature. Therefore, this study aims to draw attention to the fact that the realization of human nature cannot be considered independently of ethics and politics, based on Aristotle's thoughts. In this context it is important to listen to Aristotle's thoughts, as it allows us to remember

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: aysecigdem.kocaman@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1354-1335

the relationship between human nature, ethics and politics, which is often ignored today, and to see why we need ethics in a social sense as well as personally.

Keywords: Human nature, reason, virtue, ethics, politics, state.

Giriş

“(…) erdemsiz insan varlıkların en vahşisi,
en adalet bilmeyendir”
(Aristoteles, 2014b, s. 13)

“İnsan nedir?” sorusu, Antik dönemden günümüze kadar tartışılmalı en temel felsefi sorulardan biridir. İnsanın kendini tanıma, evrendeki yerinin ne olduğunu öğrenme ve yaşamına bir anlam verme isteğinden kaynaklandığını söyleyebileceğimiz “insan nedir?” sorusuna, düşünce tarihi boyunca her ne kadar farklı açılardan çok çeşitli yanıtlar verilmiş olsa da Aristoteles’in insanın neliğine, doğasına ilişkin düşünceleri halen güncelliğini ve önemini korumaktadır. Aristoteles, insanın neliğini salt soyut bir kavrama indirgemen, yaşayan tek tek insanlardan hareketle, tür olarak insan ile bir insan arasındaki ilişkiyi ve/veya farkı göz önünde bulundurarak soruşturmuştur. Aristoteles’in sadece kendisinin değil, hemen bütün Antik dönemin insan ve değer anlayışını yansıtan düşüncelerine bakıldığında, insanın doğasını, onu diğer hayvan türlerinden ayırt eden özelliğinden, türsel farkından hareketle ele aldığı görülmektedir. Aristoteles düşüncesinde tür olarak insanı diğer canlılardan ayıran, farklı kılan, insanı “insan” yapan özellik, akla ve erdeme uygun eyleyebilme olanağına sahip olmasıdır. İnsan ancak akla uygun erdemli bir şekilde eylediğinde, formunu (*eidōs*) tamamlayarak doğasını gerçekleştirebilmekte, böylece diğer varolanlardan farkını ortaya koyarak gerçek anlamda bir insan olabilmekte ve insana yakışır bir biçimde yaşayabilmektedir.

Ancak tür olarak insan her ne kadar erdemleri edinebilme olanağına sahip olsa da hiç kimse doğal olarak erdemli olamamaktadır. Erdemler ne doğuştan gelir ne de kendiliğinden edinilir (Aristoteles, 2014c, 1103a, 15-25). Erdemli bir kişi olabilmenin insan teklerine açık bir olanak olduğunu düşünen Aristoteles’e göre, bir insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmesi için doğa, alışkanlık ya da eğitim ve akıl olmak üzere üç koşulun bir arada bulunması gerekmektedir (Aristoteles, 2014b, s. 270). Bir insanın erdemleri edinebilmesinin birincil koşulu, uygun bir doğaya sahip olmasıdır. Fakat erdemli bir kişi olabilmek için sırf doğanın uygun olması yeterli değildir. Erdemleri edinmeye uygun doğanın ve aynı zamanda aklın, temeli adalet olan bir toplumsal, siyasal ortamda, eğitimle işlenmesi gerekmektedir. Bunun için de adil bir şekilde yasalar doğrultusunda yönetilen bir siyasal topluma, devlete gereksinim vardır. Aristoteles’e göre devletin temel görevi, yurttaşların erdemli birer kişi olmalarına yardımcı olmak, bu amaçla uygun toplumsal, siyasal ortamı yaratmak, erdemleri gözetken yasalar doğrultusunda düzenlenen bir eğitim vermektir (Aristoteles, 2014c, 1179b 20-35, 1180a 20-35). Bununla birlikte yurttaşların erdemli birer kişi olabilmeleri için devletin bir diğer görevi ise yurttaşlarının başkalarına muhtaç olmadan, insanca, mutlu ve soylu bir şekilde yaşamalarını sağlamak, onlara erdem ve yeteneklerini geliştirebilecekleri serbest zaman yaratmaktır (Aristoteles, 2014b, s. 259).

Bu açıdan bakıldığında, Aristoteles’in, insanın doğasını gerçekleştirebilmesiyle ilgili koşulları, siyasal-etik bir temele oturttuğu, bunu yaparken de binlerce yıl öncesinden insan olmanın ve insanca yaşamının ne demek olduğunu, insan doğası, etik ve siyaset arasındaki ilişkiden hareketle yanıtladığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle çalışmada, Aristoteles’in düşünceleri doğrultusunda, insan doğası, etik, siyaset arasındaki ilişkiyi felsefi dayanakları bakımından ele alabilmek için öncelikle, “insan doğası ne demektir?”, “insan doğası ile akıl arasında ne türden bir ilişki vardır?”, “tek başına alındığında akıl, insan için ayırt edici bir özellik olarak kabul edilebilir mi ya da akıl hangi bakımdan, hangi koşullarda insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik haline gelir?” sorularının yanıtlanması gerekmektedir. Aristoteles’in insan ve etik görüşünden hareketle yanıtlanacak olan bu sorular, insan doğası, akıl ve erdemler arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olacaktır. Öte yandan, bir insanın doğasını gerçekleştirebilmesinde siyasetin ve devletin rolünü ortaya koyabilmek için Aristoteles’in, siyaset ve devletin neliğine ilişkin düşüncelerinin de ele alınması gerekmektedir. Böylece Aristoteles düşüncesinde erdemli bir kişi olabilmek için gereken koşullara yakından bakarak, siyasetin ve devletin temel görevinin bu koşulları yaratmak, haklar

olarak korumak, yasalarla güvence altına almak olduğunu, yurttaşların iyi, erdemli, mutlu bir şekilde yaşamalarını amaçlaması gerektiğini, dolayısıyla insanın doğasını gerçekleştirebilmesinin etik olandan, yani siyasetten bağımsız düşünülemediğini açıklığa kavuşturmak mümkün olacaktır.

Aristoteles'in İnsan ve Etik Görüşü

Aristoteles'in erdemlerle bağlantısında dile getirdiği insanın neliğine ilişkin düşüncelerini ele alabilmek için öncelikle insan doğasının ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Aristoteles'e göre madde ve formdan (*eidōs*), bu iki temel ögenin bütününden oluşan bileşik varlıklar, yani canlılar söz konusu olduğunda doğa¹, her bir şeyin ilk taşıyıcısı anlamında madde ile biçim, erek, hareket ettirici ilke anlamında form (*eidōs*)'a karşılık gelmektedir. Bu bağlamda bir canlının doğasını soruşturmak, maddesini ve formunu (*eidōs*), yani bir şeyi o şey yapan şeyi, var olan özelliklerini, olanaklarını ve ereğini araştırmak demektir (Aristoteles, 2018, 1014b 15-35; 1015a 5-15). İnsan söz konusu olduğunda ise madde bedene, form (*eidōs*) da ruha karşılık gelmektedir (Aristoteles, 2014a, 412a 5-15). Başka bir deyişle, ruh, form (*eidōs*) anlamında birinci dereceden töz, beden ise maddedir; insan da tümel olarak ruh ve bedenden meydana gelmektedir (Aristoteles, 1996, 1037a 5). Dolayısıyla devinim ve durağanlık ilkesini, varolma nedenini ve amacını kendinde taşıyan insanda, *eidōs*, hareket ettirici ilke olarak ruh, madde ise bedendir ve insanın doğasının araştırılması, bir bütün olarak bedenin ve ruhun araştırılmasıdır. Fakat hemen belirtmek gerekirse, doğal bir tarzda varolan veya meydana gelen herhangi bir şeyin kendisinde oluş ve varlığın doğal ilkesini taşısa bile bir biçime veya forma kavuşmadığı sürece o şey için "doğaya sahip" denemeyeceğini belirten Aristoteles'e göre, canlı bir varolanın doğası, maddesinden ziyade formudur (Aristoteles, 2018, 1015a 5). Bu açıdan bakıldığında, bir canlının doğasını araştırmanın, onun maddesinden çok formunu, *eidōs*unu, insan söz konusu olduğunda ise bedeninden çok ruhunu araştırmak anlamına geldiği söylenebilir.

Daha açık bir ifadeyle, Aristoteles'in düşüncesinde bir şey ancak formuna erişmesi durumunda her ne ise o olmakta, yani doğasına kavuşmaktadır (Ross, 2011, s. 117). Bu bağlamda form, bir şeyin belirli bir şey olarak ortaya çıkabilmesinin temel koşullarından biridir ve bir bütün olarak insanın doğası onun formu, yani ruhudur (Özcan, 2011a, s. 175). Nitekim Aristoteles'e göre "ruh, kesin olarak, bilkuvve (güç halinde) hayata sahip doğal bir cismin, yani organlaşmış bir cismin bir ilk entelekhēia'sıdır" (Aristoteles, 2014a, 412a 20; 412b). Bu anlamda "ruhun bilinmesi, tüm gerçeğin incelenmesine ve özellikle tabiat bilimine önemli bir katkıda bulunur; çünkü ruh, sonuçta hayvanların ilkesidir" (Aristoteles, 2014a, 402a 5). İlkeler ise kendilerinden hareketle şeylerin var olduğu, meydana geldiği ya da bilindiği, yani oluşun, varlığın ve bilginin kendilerinden çıktığı nedendir, kaynaktır (Aristoteles, 1996, 1013a 15-25). O halde bütün canlı varlıkların canlılıklarının, hayatlarının nedeni ve ilkesi olan ruh ya da doğa, hareketin kaynağı ve amaçtır, yani erektir (Aristoteles, 2014a, 415b 10-20). Diğer bir deyişle kendi amacını kendi içinde taşıyan ruh,

¹ Aristoteles *Metafizik*'te doğa (*physis*) sözcüğünü birkaç farklı anlamda kullanmaktadır. Doğa, 1) büyüyen şeylerin meydana gelişi, 2) büyüyen şeyin kendisinden çıkan ilk öge, 3) her doğal varlıkta, bu doğal varlığın özü gereği sahip olduğu ilk hareketin ilkesi, 4) herhangi bir yapma nesnenin kendisinden yapıldığı veya kendisinden çıktığı ilk madde anlamına gelir, (...) doğal şeylerin öğelerinin de –bu öğeler olarak ister ateş, ister toprak, ister hava, ister su başka herhangi bir benzeri ilke, ister bu öğelerden birkaçı veya nihayet ister onların tümü kabul edilsin –bu anlamda onların doğaları oldukları söylenir 5) doğa, doğal şeylerin *ousiası* anlamına gelir ve bu sonuncu anlamda doğa, belirli bir şeyin *eidōs*u, neliğidir. Ancak *eidōs*, maddeden bağımsız var olamayacağı için doğa sözcüğü bir anlam genişlemesine uğrar ve 6) her türlü *ousia* (hem madde hem de form) ve belirli bir bütün anlamında *ousiamın* neliği ve ereği anlamına gelir. Doğa sözcüğünün bu tanımlamalarından hareketle, ilk ve temel anlamda doğanın, devinim ve durağanlık ilkesini kendilerinde taşıyan varlıkların *ousiası* olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristoteles, *Metafizik* 1014b 15-1015a 15, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.

Öte yandan *Fizik*'te doğanın, devinim ve durağanlık nedeni ve ilkesi olduğunu, bir yapma ve yaratma ilkesi olduğunu belirten Aristoteles, buna göre varolanları kendi içlerinde devinim ve durağanlık ilkesi taşıyıp taşıyamaları açısından, doğal ve yapma nesnelere ayırır. Varlık nedeni doğa olanlar, yani doğal olanlar; "hayvanlar, bunların kısımları, bitkiler ve yalın cisimler, yani toprak, ateş, hava, su"dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristoteles, *Fizik* 192b 10-20, Çev. Saffet Babür, İstanbul, YKY, 2020.

biçim, form, yani *eidōs* olarak etkinlik halinde bir tekin neliği anlamında *ousiā*dır (Aristoteles, 2014a, 412b 10-15). Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde, canlıların biçimsel *ousiāsı* anlamında, etkin ve ereksel nedeni temsil eden ruh, bu bakımdan o şeyin doğasıdır ve insanın neliğini, yani doğasını araştırmak da bedeninden çok ruhunu araştırmaktır.

Aristoteles'e göre *entelekheia* halinde olan ve yaşayan doğal canlı bir varolana hayat veren ruh, beslenme, isteme, duyumsama, hareket etme/yer değiştirme ve akıl yürütme gibi en alttan en üste doğru sıralayabileceğimiz olanakların (*dynamis* – yapabildiğimizi yapmamızı sağlayanlar) toplamıdır. Aynı zamanda bu olanaklar, bitki, hayvan ya da insan ruhu ayrımı yapmaksızın, genel anlamda ruhun bölümlerine, türlerine veya kısımlarına karşılık gelmektedir (Aristoteles, 2014a, 414a 30). Ruhun bölümlerinin canlılardaki dağılımına bakıldığında, beslenme ve onunla birlikte gelen üreme, ruhun bitkilerde de bulunan yanısırdır. Beslenme ve üremeye ek olarak duyumsama, arzu/iştah anlamında isteme ve bundan kaynaklanan hareket etme ise ruhun hayvanlarda da görülen bölümüdür (Aristoteles, 2014a, 414b 5-15). Son olarak “çok az sayıda hayvan hesaplama [*logismos*] ve akıl yürütme gücüne sahip”tir (Aristoteles, 2019, 414b 19). Dolayısıyla Aristoteles'e göre, hayvanların bazıları, ruhun beslenme, arzulama, duyumsama, yer değiştirme, akıl yürütme olanaklarının tamamına bazıları ise birkaçına veya sadece birine sahiptir. Nitekim hayvanları birbirinden ayırt eden de budur (Aristoteles, 2014a, 413b 30). Ruhun bölümlerinde, sıralamanın en üstünde yer alan akıl ve akıl yürütme, ancak bazı hayvanlarda, örneğin insanda ve eğer varsa insana benzer varlıklarda bulunur (Aristoteles, 2019, 414a 28). Aynı şekilde doğru ya da yanlış olabilen düşünce de sadece insanda ve insana benzer akıl sahibi varlıklarda görülür (Aristoteles, 2019, 427b 6).

Bu açıdan bakıldığında Aristoteles düşüncesinde aklın, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olduğu söylenebilir. Fakat Aristoteles her ne kadar insanın neliğini öncelikle akıl sahibi bir varolan olmasından hareketle ele alsada sonrasında ruhun parçası olarak tek başına akılı ya da akla sahip olmayı, insan türünü diğer canlılardan, örneğin hayvanlardan ayırmamızı sağlayan bir özellik olarak yetersiz bulur. İleride ele alınacağı gibi ruhun bölümleri arasında bir de doğal olarak, akılla çatışan, akla karşı çıkan bir başka kısmın da olduğunu belirten Aristoteles'e göre akıl, kolaylıkla ruhun diğer bir bölümü olan ve bütün gelişmiş hayvanlarda da bulunan arzu/iştah anlamında istemenin etkisi altında kalabilmektedir (Aristoteles, 2014c, 1102b, 15-30). Ancak bu durumda akıl, hayvani birtakım arzu ve istekleri yerine getirmenin bir aracına dönüşebilmekte, öyle olduğunda da insanın ayırt edici bir özelliği olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in insan görüşünde, insanı diğer hayvanlardan farklı kılan özelliğin ne olduğunu araştırmak gerekmektedir. Böyle bir araştırmayı ise Aristoteles'in ereksellik düşüncesine dayanarak yapmak, aklın hangi durumda insan için ayırt edici bir özellik haline geldiğini, insan doğası ile akıl arasında ne türden bir ilişki olduğunu açıklığa kavuşturması bakımından yararlı olacaktır.

Aristoteles'e göre doğa gereği oluşan ve varolan her şeyin ereksel bir nedeni (*telos*) vardır. Meydana gelen her şey bir ereğe yönelir. Bu bakımdan doğa bir amaç, ereksel bir nedendir (Aristoteles, 2020, 194a 5-25). Ereksel neden anlamında doğa ise etkinlik haline geçmiş, belirli bir şey olarak varolmuş olanın, kendine özgü amaca ulaşması, kendi işlevini yerine getirmesi, dolayısıyla *ousiā* bakımından tamamlanması demektir. İnsan da dahil olmak üzere tüm canlıların tamamlanmış hali, ereğine ulaşmış halidir (Özcan, 2006, s.100). Herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününü o şeyin doğası olarak gören Aristoteles'e göre “insan, ev, aile”, yani var olan her şey kendi doğasına erişmeyi amaçlar: “Bundan başka, amaç ve son (sonul neden) ancak en iyi olandır; kendi kendine yeterlik ise, hem amaç hem yetkinliktir” (Aristoteles, 2014b, s. 11). Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde doğa, verili, durağan ya da belirlenmiş değildir, olanak halinde varolan doğanın, belirli bir biçime kavuşma, bir tamamlanma/mükemmelliğe ulaşma süreci ve bu süreç sonucunda bir şeyin kendine özgü işlevi tam anlamıyla yerine getirmesi, her ne ise o olması, ereğine kavuşmasıdır (Özcan, 2011a, s. 173). Bir şeyin ne olduğunu daima onun işleviyle tanımlayan Aristoteles'e göre bir şey ancak işlevini icra edebildiğinde gerçekten kendi olabilmekte, ereğine ulaşabilmektedir. Örneğin göz görebildiğinde, yani işlevini yerine getirebildiğinde gerçek anlamda “göz” olmakta, buna karşılık bir ölünün gözü veya taştan yapılmış bir göz gibi görme işlevini yapamadığında ise ismen “göz” olmaktadır (Aristoteles, 2007, s. 183). Bu bağlamda insanın da ancak kendine özgü işi/işlevi (*ergon*) yerine getirdiğinde tamamlandığını, nihai ereğine ulaşmış tam anlamıyla insan olduğunu söylemek

mümkündür. Peki, ama insandan başka hiçbir canlı türünün yapamayacağı, yalnızca tür olarak insanın yapabileceği bir iş, erek var mıdır ve varsa bu nedir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için Aristoteles'in insanın işi (*ergon anthropou*) kavramıyla ilgili düşüncelerine bakmak gerekmektedir. İnsanları yaptıkları işe ve aynı işi yapanları ise o işi nasıl yaptıklarına göre birbirinden ayırdığımızı, benzer şekilde sırf insana özgü olan işin de insanı türdeşlerinden ayıran bir özellik olduğunu düşünen Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2014c) eserinde şöyle bir soru sormaktadır: Tek tek insanların, söz gelimi marangozun, ayakkabıcının belli işleri ve yaptıkları vardır da, insanın bir işi yok mudur? Doğrudan eylem, etkinlik yaşamını dikkate alan Aristoteles'e göre tür olarak insanın işi, yalnızca yaşamak değil, belirli bir şekilde yaşamaktır. Aristoteles düşüncesinde, beslenme, büyüme ve duyulara sahip olmayla bağlantılı bir yaşam, insanın bütün hayvanlarla ortak paylaştığı bir yaşam biçimidir. Oysa insana özgü olanı arayan Aristoteles'e göre geriye kalan, akla sahip olan, düşünen ve akla boyun eğen bir varlık olarak insanın etkinlik halindeki eylem yaşamıdır. Dolayısıyla insanın işi, ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliğidir (Aristoteles, 2014c, 1097b 30; 1098a 5-10).

Ancak insanı diğer varolanlardan ayıran işin, yani akla uygun etkinliğin, aynı zamanda erdemli bir şekilde yapılması ya da erdemli bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü insanın işinin, ruhun akla uygun etkinliği olduğunu, o işte erdem (*arete*) bakımından üstün olmayı eklemek koşuluyla ileri süren Aristoteles'e göre, her şey kendine özgü erdeme uygun yapılırsa iyi bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır (Aristoteles, 2014c, 1098a 10-15). Buradan anlaşıldığı üzere insanın işini erdeme uygun, iyi bir şekilde gerçekleştirebilmesi için tek başına akıl ya da akla uygun eylemde bulunmak yeterli değildir. Akla dayanan eylemlerin, erdemli bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle insan dışında başka hiçbir canlının yapamadığı, sadece tür olarak insanın yapabildiği, onun kendine özgü işi, ereği, ruhun akla ve erdeme uygun etkinliğidir, insana özgü iyi bir yaşam biçimi de erdemli bir şekilde sürdürülen eylem yaşamıdır diyebiliriz. Nitekim Aristoteles'e göre insanı diğer canlılardan ayıran akıl, yalnızca "rastlantısal ve değersiz olanı benimsemeyen", erdemli bir yaşam biçiminde kendini tam olarak geliştirebilir ve insan da ancak bu şekilde insansal iyi anlamında mutluluğa² (*eudaimonia*)³ ulaşabilir (Aristoteles, 2007, s. 33).

²Aristoteles'e göre, amaç olarak iyi olan, tek başına alındığında yaşamı tercih edilebilir kılan, hiçbir eksikliği bulunmayan, kendisi için istenen, kendine yeter olan mutluluk (*eudaimonia*), yaşamın ereği olan türden bir etkinliktir (2014 c, 1097b 15-20). Ne türden bir yaşamın *eudaimonia* olduğunu sorgulan Aristoteles, insana mutluluk verdiği düşünülen, "haz yaşamı, siyaset yaşamı ve *theoria* yaşamı" olmak üzere belli başlı üç yaşam biçiminden ve bu yaşam biçimlerine ilişkin erekten söz eder. Bunlardan haz yaşamı her ne kadar insanların büyük kısmının, iyinin -mutluluğun- saklı olduğunu düşündüğü bir yaşam biçimi olsa da haz üzerine kurulu bu türden bir yaşam, ancak evcil hayvanlara özgü bir yaşam biçimidir. Bu nedenle mutluluğun haz olmadığını, hazzın zorunlu olarak mutluluğa eşlik ettiğini, öte yandan zenginlik de olmadığını, ama belirli ölçüde maddi varlık olmadan insanların mutluluktan pay alamayacağını düşünülüğünü belirten Aristoteles'e göre, siyaset yaşamında ise ağır basan şey onurdur. Ancak onur, onurlandırılardan çok onurlandırana bağlıdır. Oysa yaşamın ereği tamamen kendimizin olan, kişiden kolayca alınamayacak bir şey olmalıdır (Aristoteles, 2014c, 1095b 15-25). Aristoteles, bu tür bir mutluluğun ancak *theoria* yaşantısı ile mümkün olabileceğini belirtir. Fakat insan söz konusu olduğunda, *theoria* yaşantısı tek başına yeterli değildir; çünkü, tanrısal bir yaşantıdır. Dolayısıyla sırf bilmeyi amaçlayan *theoria* yaşantısı, yani tek başına teorik bilgi/bilgelik de insana özgü bir mutluluk veremez. Ayrıca, mutluluğa ulaşmak için başka dış iyilere ve erdeme dayalı bir yaşantıya da ihtiyaç vardır (2014c, 1177 20-25). Bu nedenle mutluluk, akıl sahibi olan insanın etkinlik halindeki eylem yaşamıyla ilgilidir ve Aristoteles'e göre "iyi olma", yani mutluluk, erdemın kendisine yönelen bir eylem biçimi, erdeme uygun bir etkinliktir. Başka bir deyişle, diğer bütün iyilerden farklı olarak her şeyin en güzeli ve en iyisi olan mutluluk, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1219a 25-35).

³ Aristoteles'in, insanın nihai amacı olarak gördüğü, Yunanca *eudaimonia* ya da İngilizce'ye *well-being* olarak çevrilen kavram, mutluluk, iyi talih, bahtlılık, iyi olma olarak karşılık bulmaktadır. Sözcüğün gündelik Yunanca kullanımında, "çoğunlukla dış zenginliğe yapılan özel bir göndermeyle, yalnızca 'iyi talih' anlamını" taşıdığını belirten Ross'a göre, "sözcüğün 'mutluluk' olarak alışlagelen çevirisi, *Nikomakhos'a Etik*'te kullanılan anlama pek uygun düşmez. Çünkü 'mutluluk', bizim dilimizde 'haz'dan yalnızca süreklilik, derinlik ve dinginlik telkin etmek bakımından ayrılan bir duygu durumuna işaret etmesine karşılık, Aristoteles *eudaimonianın* bir tür etkinlik olduğunda ısrarlıdır; haz doğal olarak ona eşlik etse de, o, bir tür haz değildir. Bu yüzden, daha yansız bir terim 'iyi olma' çevirisi daha uygun"dur. Bu tartışma için bkz. W. David Ross, *Aristoteles*, Çev: A. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 297-298.

Erdemli bir eylem yaşamını insansal iyi anlamında mutluluğun bir ön koşulu olarak gören Aristoteles'e göre, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamdaki bütün yapıp etmelerin nihai olarak amaçladığı, sırf kendisi için istenen, kendine yeter olan, yani tek başına alındığında yaşamı tercih edilecek kılan ve hiçbir eksiği bulunmayan, "insan için iyi" dediğimiz, mutluluğa ulaşmak, ruhun ancak erdeme uygun eylemesiyle mümkündür (Aristoteles, 2014c, 1097b 15-20; 1098a 10-15).

Aristoteles düşüncesinde, insanın erdemli bir ruha sahip olması, mutlu bir yaşamın temelini oluşturmaktadır (Aristoteles, 2007, s. 28). Mutluluk, ruhun tam erdeme uygun yaşam boyu etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1219a 30). Bu bağlamda mutluluk, erdemle kendisine yönelen bir eylem biçimi olarak tanımlanabilir (Ross, 2011, s. 300). Mutluluk için önemli olan, erdeme uygun etkinliklerdir. Erdeme aykırı etkinlikler ise mutluluğun tersini yaratır. Aristoteles'e göre herhangi bir süre için değil, yaşam boyu amacını kendinde taşıyan erdeme uygun eylemde bulunan, aynı zamanda dış iyilere de yeterince sahip olan bir kişiye mutlu dememize engel olan hiç bir şey yoktur (Aristoteles, 2014c, 1100b 10; 1101a 15). Dolayısıyla Aristoteles'in sözünü ettiği mutluluk, arzu ve iştahların tatmini için peşinden koşulan, ya da mal mülk, şan şöhrat gibi dışsal iyilerde aranan, bu şekilde elde edilebileceği düşünülen bir şey değildir. Mutluluk, erdemli bir eylem yaşamının beraberinde getirdiği türden bir mutluluktur ve erdemi sevenlerin yaşamına özgü böyle bir mutluluk, Aristoteles'in deyişiyle "bir takı gibi hazzı ayrıca gereksinim duymaz, hazzı kendi içinde taşır" (Aristoteles, 2014c, 1099a 15). Buradan hareketle, Aristoteles'in insan görüşünde, ruhun akla uygun erdemli eylemesinin, insanın doğasını gerçekleştirmesinden, nihai ereğinden, kendine özgü işinden, insansal yaşamdan ve mutluluktan ayrı düşünülmemeyeceğini söylemek mümkündür. Bu nedenle ruhun akla ve erdeme uygun etkinliğinin ne anlama geldiğini, erdemle ne olduğunu, nasıl elde edildiğini açıklığa kavuşturmak, ama öncelikle Aristoteles'in ruhun parçası olarak gördüğü akıl ile anlatmak istediği şeyin yapısına yakından bakarak, aklın hangi koşullarda insan için ayırt edici bir özellik haline geldiğini ele almak gerekmektedir.

Aristoteles'e göre ruhun, bilmesini ve anlamasını sağlayan, olanak halinde olmaktan başka bir niteliğe sahip olmayan akıl, düşünmeden önce hiç de işler halde, bilfiil bir realite değildir (Aristoteles, 2014a, 429a 20). Olanak halinde akıl, "entelekheia halinde yazılı hiçbir şeyin bulunmadığı bir tablet" gibidir (Aristoteles, 2014a, 429b 30). Bu anlamda akıl ancak düşünmeyle birlikte gerçeklik halinde var olur ve duyumsama yetisinin tersine bedenden bağımsız var olabilir, yani kendini de düşünebilir. Daha açık bir ifadeyle "akıl, hem bütün düşünülürlerin (*ideaların*) olanak halinde bulunduğu yerdir, hem de bütün düşünülürlerin nedenidir; ikinci anlamıyla ışığa benzetilebilir" (Özcan, 2011a, s. 182). Aristoteles'e göre tıpkı ışığın bilkuvve renkleri bilfiil renklere dönüştürmesi gibi bu anlamda akıl, her zaman etkinlik halindedir, etkilenmez, saf, katıksız ve tamdır (Aristoteles, 2014a, 430a 15). Bu açıdan bakıldığında "etkinlik halinde var olan bilgi (düşünen düşünce) nesnesine özdeşdir" (Özcan, 2011a, s. 182). Fakat "bilkuvve bilgi, mutlak zamana göre önce değilse de, bireyin bulunduğu zamana göre öncedir; çünkü oluşan her şey, entelekheia halindeki varlıktan doğar" (Aristoteles, 2014a, 431a 5). Dolayısıyla akla sahip olmanın ayırt edici bir özellik olabilmesi için aklın öncelikle olanak halinden etkinlik haline geçmesi gerekmektedir (Özcan, 2011a, s. 182). Ancak Aristoteles'e göre bütün akılsal kuvvetler zıt fiiller gerçekleştirme gücüne sahiptir, yani olanak halinde bir güç olan akıl, doğada var olan depresyon, sel gibi güçlerin tersine her zaman aynı sonucu doğurmamakta, karşıt sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Başka bir deyişle akılsal güç ve bu güce sahip olan hem iyi hem de kötü bir sonuç yaratabilir, ama ussal olmayan (irrasyonel) güç, zorunlu olarak ya iyi ya da kötü tarzda bir sonuç doğurur. Örneğin, sel daima yıkar, ateş de her zaman yakar. Üstelik ortaya çıkan bu sonuçlar ne selin ne de ateşin elindedir. Buna karşılık hekim iyileştirebildiği gibi hasta da edebilir (Aristoteles, 2018, 1046b 5-15). Aklın hem yapıcı hem de yıkıcı olabilen, karşıtların açığa çıkmasına yol açabilen bir güç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, akla sahip olmanın ayırt edici bir özellik olabilmesi için gereken ikinci koşul, etkinlik halindeki aklın, erdeme uygun eylemde bulunmasıdır. Bunun için de aklın işini iyi yapması, erdemine ulaşmış olması gerekmektedir (Özcan, 2006, s. 108).

Bu noktada tek başına aklın ya da akıl sahibi olmanın ayırt edici bir özellik dile getirmediğini, aklın, insana sırf kendine özgü bir nitelik kazandırabilmesi için öncelikle olanak halinden etkinlik haline geçmesi,

ikinci olarak da etkinlik halindeki aklın işini iyi yapması, yani erdemine ulaşması gerektiğini söylemek mümkündür. Aklın erdemine ulaşmasının ne anlama geldiği ise Aristoteles'in ruh ile ilişkisinde ele aldığı akıl ve bununla bağlantılı olarak erdem görüşünden hareketle açıklanabilir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te insan ruhunu öncelikle akıldan yoksun yan ve akıl sahibi yan olarak iki bölüme ayırmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi akıldan yoksun olan yanın bir bölümünü, akılla hiçbir bağı olmayan, insanın bitkilerle ve hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğu, beslenme ve büyümeyle ilgili olan kısım oluşturur. Akıldan pay almayan yanın bir diğer bölümü ise akılla çatışan, akla karşı çıkan kısımdır. Hayvanlarla ortaklaşa sahip olunan, akıldan pay almayan yanın bu bölümü, arzulayan ya da genel olarak iştah duyan yandır. Ruhun bu kısmı her ne kadar kendisi akıl sahibi değilse de akıllı yanın sözünü dinlediğinde, ona boyun eğdiğinde ve kişi kendine egemen olduğunda, o zaman akıldan pay alabilir, akla bu şekilde katılabilir (Aristoteles, 2014c, 1102b 5-30). Ruhun kendisi akıl sahibi olmamasına karşın akıldan pay alan kısmı, tıpkı babamızın ya da dostlarımızın bize akıl vermesi gibi akıl tarafından öğüt verilen, yerilen, teşvik ve ikna edilebilen bölümdür. Bu durumda, ruhun akıldan pay alan kısmı da akıl sahibi kabul edildiğinde, ruhun akla sahip olan bölümü “biri asıl ve kendisi akıl sahibi olan”, öteki ise “babanın sözünü dinleyen”, yani akıl alan yan anlamında iki kısma ayrılmaktadır. Aristoteles düşüncesinde erdem de bu ayrıma göre belirlenmektedir (Aristoteles, 2014c, 1103a 5).

Aristoteles'in ruhun “bitkisel olan” dediği, akılla hiçbir bağı olmayan, beslenme ve büyümeyle ilişkilendirdiği kısmı, doğal yapısı gereği erdemlerle ilgili değildir. Ruhun insansal olan, erdemlerle ilişkili bölümleri, asıl kendisi akıl sahibi olan ve akıldan pay alan kısımlardır (Aristoteles, 2014c, 1102b 10; 1103a 5-10). Aristoteles'e göre ruhun akıl sahibi olan erdemlerle bağlantılı bölümlerinin, nesne edindiği alanlar açısından teorik ve pratik türden bilgiyle ilgili iki farklı kullanımı söz konusudur. Aristoteles düşüncesinde hem ruhun akıl sahibi olan bölümlerini hem de bu bölümlere ilişkin iki farklı türden bilgi ve erdemi daha iyi anlayabilmek açısından ruhun asıl kendisi akıl sahibi, teorik bilgiyle ilgili kısmın teorik akla, akıldan pay alan ve pratik bilgiyle ilgili yanın ise pratik akla karşılık geldiği söylenebilir. Ruhun akıl sahibi olan bölümlerinin her birinin cins bakımından birbirinden farklı olduğunu belirten Aristoteles'e göre, ruhun asıl anlamda akıl sahibi olan, teorik bilgiyle ilgili kısmı, teorik akıl, ilkeleri başka türlü olamayacak nesnelere baktığımız yandır. Ruhun akıldan pay alan, pratik türden bilgiyle ilgili kısmı, pratik akıl ise ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelere baktığımız yandır. Aristoteles bunlardan birini “tartan yan”, diğerini ise “bilimsel yan” olarak adlandırmaktadır. Aristoteles'in “bilimsel yan” dediği, teorik düşünmeyle, ilk ilkeler ve kavramların bilgisi gibi zorunlu olanla ilişkilendirdiği teorik akıl alanında amaç sadece bilmektir. Aristoteles'in “tartan yan” olarak adlandırdığı, başka türlü olabilecek olanı nesne edinen pratik akıl ise tartarak, enine boyuna düşünüp taşınmayla, eylem ve etkinlik yaşamıyla ilgilidir (Aristoteles, 2014c, 1139a 5-15; 1140a 5).

Aristoteles, nesne edindiği alanlar bakımından birbirinden ayırdığı ruhun akıl sahibi olan bölümlerini ele aldıktan sonra, aklın bu iki kısmıyla ilgili en iyi huyun ne olduğunu araştırmakta, böylece teorik ve pratik aklın erdemlerle bağı kurmaktadır. Çünkü Aristoteles'e göre ruhun akıl sahibi olan bölümlerine ilişkin en iyi huy ne ise bu, her birinin erdemi olacaktır. Erdem ise ruhun akıl sahibi olan bu iki kısmın kendine özgü işiyle ilgilidir. Daha önce belirtildiği üzere karşıt sonuçlar doğurabilen, olanak halinde bir güç olan aklın, insan için ayırt edici bir özellik olabilmesi için sadece işini yapması yeterli değildir. Aklın her iki kısmının nesne edindiği alanlarla ilgili kendine özgü işi, iyi, erdemli bir şekilde yapması gerekmektedir (Aristoteles, 2014c, 1139a 15-30). Aristoteles'e göre, teorik akıl kendi işini iyi bir şekilde yaptığında kendi erdemi olan (teorik) bilgeliğe, pratik akıl işini iyi yaptığında ise akli başındalığa (*phronesis*) ya da “pratik bilgelik” denilen kendi erdemine ulaşmaktadır (Özcan, 2011b, s. 170). Teorik aklın erdemi olan bilgelik (*sophia*), yalnızca nedenlerin bilgisini değil, aynı zamanda ilk ilke ve nedenlerin bilgisini bilmektir. Bu yönüyle bilgeliğin ölçütlerine en iyi cevap veren bilgi, bu bilgidir. Çünkü bu türden bilgi, her şeyin ereksel nedenin bilgisidir, dolayısıyla en kapsayıcı, en kesin, en öğretici, kendi kendine en fazla yeten, ama bilinmesi en güç olan şeyin bilgisidir (Ross, 2011, s. 243-244). Bu anlamda bilgelik, tanrısal bir şeydir, kendine özgü bir haz taşır, dinginedir ve mutluluğun tamamlayıcı bir öğesidir (Aristoteles, 2014c, 1177b 20-25). “Nitekim, o erdem bütününe ilişkin olduğundan ötürü parçaya iye olmakla ve etkinlik halinde olmakla mutlu kılar” (Aristoteles, 2014c, 1444a 5). Ne var ki Aristoteles'e göre bu tür bir yaşam bir insanın doğasını aşan bir yaşam biçimidir; çünkü insan olarak değil ancak tanrısal özelliklerle yaşanabilecek bir yaşamdır

(Aristoteles, 2014c, 1777b 25). Oysa tür olarak insanın işi, yaşamdan kopmayı değil, akla uygun erdemli bir şekilde yaşamın içinde olmayı, bu türden bir eylem hayatını gerektirmektedir (Aristoteles, 2014c, 1099a 5).

Bu nedenle *logosa* iye olanın etkinlik yaşamı söz konusu olduğunda, insanın işiyle, insansal iyiyle, mutlulukla doğrudan ilgili olan, pratik akıl ve bu aklın erdemi olan akli başındalık (*phronesis*) ya da pratik bilgeliktir. Aristoteles'e göre akli başındalık, insansal şeylerle, üzerinde düşünüp taşınılacak, başka türlü olabilecek olanla, eylem yaşamıyla, uygulamayla ilgilidir. Dolayısıyla eylem yaşamında, bizi teorik bilgelikten çok pratik bilgelik ilgilendirmektedir. Pratik bilgelik amacını olan eylemle, insana yakışır erdemli bir yaşam sürdürmeyi kasteden Aristoteles'e göre akli başındalık ne bir bilgi ne de bir sanattır. Çünkü yapılan şeyin başka türlü olması olası olduğundan ötürü akli başındalık bilgi değildir. Öte yandan eylem ile yaratmanın cinsi farklı bir şey olduğundan dolayı da akli başındalık bir sanat değildir. Akli başındalık, insan için iyi ve kötü şeylerle ilgili olan, akılla bir giden, uygulayıcı, doğru bir tutumdur. Akli başındalığı, kimlere akli başında dediğimize bakarak açıklayan Aristoteles'e göre akli başında kişinin işi, yani ayırt edici özelliği, bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak neyin iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmesidir. Bu bakımdan akli başındalık, ne şekilde eylemde bulunmak gerektiğini düşünüp taşınmak, enine boyuna tartmaktır. Bu anlamda akli başındalık, kişinin her tek durumda düşünüp taşınarak hem kendisi hem de genel olarak insan için iyi olanın ne olduğuna karar verebilmesini ve hayata geçirebilmesini sağlayan, uygulamaya yönelik, akli rehber alan, doğru bir huy, yani bir erdemdir. Aristoteles düşüncesinde öncelikle kişinin kendisiyle, yani tek kişiyle ilgili olan akli başındalık, aynı zamanda siyasal toplumda diğer insanlarla kurulan ilişkilerle ilintili olan bir erdemdir (Aristoteles, 2014c, 1140a 20-30; 1140b 5; 1141b 5-30). Bu nedenle akli başındalığın veya pratik bilgelik, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmenin, dolayısıyla insansal iyiye/mutluluğa ulaşabilmenin ön koşullarından biri olduğu söylenebilir. Nitekim Aristoteles'e göre "pratik bilgelik hayatı, bedensel doğamızdan çıkan duygularla ilgili olduğundan, insan denen bileşik varlığın bütünsel hayatıdır ve 'insani mutluluk' diye adlandırılacak bir mutluluk verir" (Ross, 2011, s. 362-363). O halde Aristoteles düşüncesinde erdem, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmenin ne anlama geldiğine ve erdemli kişinin özelliklerine yakından bakmak gerekmektedir.

Aristoteles'e göre erdemler cins bakımından huylardır. Fakat erdem bir huy olduğunu söylemek yetersizdir. Çünkü ruhun bütün huyları erdem değildir. Bu nedenle erdem ne türden bir huy olduğunu açıklığa kavuşturmak, yani ayırt edici özelliğini ortaya koymak gerekmektedir. Aristoteles'e göre "her erdem neyin erdemi ise onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar. Sözgelisi gözün erdemi gözü ve onun işini erdemli kılar; çünkü gözün erdemi sayesinde iyi görürüz" (Aristoteles, 2014c, 1106a 15). Benzer şekilde insanın erdemi de insanın iyi olmasını, kendi işini iyi, erdemli bir şekilde gerçekleştirebilmesini sağlayan huydur (Aristoteles, 2014c, 1106a 20). Bu anlamda erdem, aşırılığı yanlış olan, eksikliği yerilen, ortası ise övülen, tek tek kişilere ait huylar olarak, övülen orta olma huyudur (Aristoteles, 2014c, 1103a 10; 1106b 2-30). Ancak Aristoteles'in belirttiği orta, tüm insanlar için her zaman, her durumda geçerli olan, matematiksel bir oranlamayla elde edilen bir orta değildir, kişiye göre, kişinin gücü dahilinde olan bir ortadır, yani ne fazla ne de eksik olandır (Aristoteles, 2014c, 1106a 25-35). Aristoteles'in ifadesiyle gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi, gerekeni yapmak orta olandır, en iyidir ve bu da erdeme özgüdür (Aristoteles, 2014c, 1106b 20).

Bu bağlamda düşünce erdemleri (*arete dianoetike*) ve karakter erdemleri (*arete ethike*) ya da etik erdemler olmak üzere iki tür erdemden söz eden Aristoteles'e göre, bilgelik, doğru yargılama, akli başındalık gibi düşünce erdemleri bilgi gerektiren, eğitimle elde edilebilen, ruhun asıl kendisi akıl sahibi olan yanının erdemleridir. Cömertlik, ölçülülük gibi karakter erdemleri ise ruhun akıldan pay alan yanına özgü erdemlerdir ve alışkanlıkla edinilir. Bu nedenle adı, alışkanlıktan, *ethostan* gelmektedir, yani karakter erdemleri hiç kimsede "doğa vergisi" olarak bulunmaz. Çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan bir şeyin başka türlü bir alışkanlık edinmesi olanaklı değildir. Örneğin yukarıdan boşluğa bırakılan ve doğal olarak aşağıya düşen taş, binlerce kez yukarı doğru atılsa dahi taşın yukarı doğru gitmeye alışması mümkün değildir, çünkü doğal yapısı gereği başka türlü olan hiçbir şey, farklı türden bir alışkanlık edinemez. Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde erdemler ne doğuştan gelir ne de doğaya aykırı olarak edinilir. Tür olarak insanın erdemleri edinebilecek doğal bir yapıya sahip olduğunu düşünen Aristoteles'e göre, karakter

erdemlerinin bir kişilik özelliği haline gelebilmesi için kişinin bu erdemleri yapa yapa alışkanlık edinmesi gerekmektedir. Çünkü insan öğrenip yapması gereken her ne varsa yapa yapa öğrenir, örneğin tıpkı ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarcı olduğu gibi insanlar da ancak adil şeyler yapa yapa adil, ölçülü davranma davranma ölçülü ya da yiğitçe davranma davranma yiğit insanlar olurlar (Aristoteles, 2014c, 1103a 5-30; 1103b 5).

Karakter erdemleri anlamında birer alışkanlık olan huyların bazı insanlarda doğal olarak bulunduğunu, ancak bu türden huyların ustan bağımsız olduğunda zarar verici olabileceğini belirten Aristoteles'e göre "doğal erdem" ve "asıl erdem" olmak üzere iki türlü karakter erdemi vardır. Bunlardan asıl erdem olarak adlandırılan etik erdemler ya da karakter erdemleri, bilerek ve isteyerek tercih edilen huylar olmaları bakımından doğal erdemlerden farklıdır. Tercih ise düşünüp taşınmanın bir sonucudur ve akli başındalık sayesinde olanaklıdır. Bu nedenle karakter erdemleri, akli başındalıktan bağımsız olamaz. Ancak akli başındalık da karakter erdemleri olmadan mümkün olamaz. Dolayısıyla akli başındalıktan bağımsız asıl anlamda iyi olmak mümkün olmadığı gibi karakter erdeminden bağımsız akli başında olmak da olanaksızdır (Aristoteles, 2014c, 1444b 5-30). Akli başındalıktan ve karakter erdeminden bağımsız sağ tercih olamayacağını belirten Aristoteles'e göre karakter erdemleri, kişiye hayattaki amacını, akli başındalık ise bu amaca nasıl ulaşacağıyla ilgili doğru yolu gösterir (Aristoteles, 2014c, 1145a 5). O halde her tek durumda aşırılıklardan ve uçlardan kaçınıp orta olanı bulma ve onu bilerek, tercih ederek hayata geçirme sonucunda, zaman içinde bir kişilik özelliği haline gelen erdem, orta olanı amaç edinen, övülen alışkanlıklar veya huylardır. Erdemli kişiye özgü olan da kendi gücü dahilinde, olanaklarını göz önünde bulundurarak, yaşamı süresince her tek durumda orta olanı bulmak, emin ve sarsılmaz bir şekilde tercih ederek hayata geçirmektir (Özcan, 2011b, s. 171).

Aristoteles'e göre akli başında (*phronimos*) insanın belirleyeceği ile belirlenen erdem, tercihlere ilişkin bir huydur (Aristoteles, 2014c, 1106b 35). Nitekim karakter erdemleri bakımından en önemli konu, orta olanın bilerek, isteyerek, tercih ederek hayata geçirilmesidir (Kalaycı, 2019, s. 269). Bilerek yapmak ise eylemin içinde yapıldığı koşulları, başka eylem olanaklarının olup olmadığını ve eylemin amacını, yani ne için yapıldığını bilmekle ilgilidir (Aristoteles, 2014c, 1111a 15). İsteyerek yapmak ise bir tercihte bulunmak, seçim yapmaktır. Ancak her isteme bir tercih değildir. Eylemlerle ilgisinde tercih ile isteme arasındaki farka dikkat çeken Aristoteles'e göre hepimiz tercih ettiğimiz şeyleri isteriz, ama istediğimiz şeylerin hepsini tercih edemeyiz. Başka bir deyişle, tercih edilmiş her şey isteyerek olur, ama isteyerek olan her şey tercih edilmiş değildir. Söz gelimi, ölümsüz olmak istenir, ama ölümsüzlüğün tercih edilmesi olanaksızdır (Aristoteles, 2015, 1225a 30; 1226b 20-35). Dolayısıyla tercih, gücümüz dahilinde yapabileceğimiz şeylerle ilgilidir ve akılla, enine boyuna düşünmeyle yapılır (Aristoteles, 2014c, 1112a 15).

İnsanların şu ya da bu eylemi yapmalarının, tercih etmelerinin ise iki nedeni vardır. İnsanların tercihlerini tek başına haz, yarar, çıkar, arzu ve iştah belirleyebileceği gibi akılsal bir ilke, *phronesis* de belirleyebilir (Aristoteles, 2014c, 1111b 5-10). Akıl sahibi bir kişinin, yapılması gücü dahilinde olan şeyler konusunda enine boyuna düşünerek karar verebileceğini, yani tercihte bulunabileceğini düşünen Aristoteles'e göre, tercih durumunda ya istekle yönetilen akıl ya da akılla yönetilen istek söz konusudur. Bu anlamda eylemin kökeni insanın kendisidir (Akarsu, 1970, s. 104). Başka bir deyişle, tercihte bulunabilme, karar verebilme gücünde olan akıl sahibi bir kişinin, erdemli ya da erdemsiz davranması kendi elindedir, yani eylemin ilkesi kişinin kendindedir. Çünkü her kişi belli bir şekilde kendi huyunun nedenidir (Aristoteles, 2014c, 1114a 30). Aristoteles'e göre erdem de aynı şekilde kötülük de bizim elimizdedir, çünkü eylemin başlatıcısı insanın kendisidir (Aristoteles, 2014c, 1113b 5). Salt hazza, yarara, çıkara, arzu ve iştahlara dayalı bir yaşam sürdürmeyi ya da bile isteye kötü olmayı tercih edebileceğimiz gibi akla ve erdeme uygun bir yaşam sürdürmeyi de tercih edebiliriz. Her iki yaşam şekli tür olarak insana açık bir olanaktır. Olanaklı olanlar ise bizzat insanlar tarafından gerçekleştirilebilecek, hayata geçirilebilecek olanlardır (Aristoteles, 2014c, 1112b 25). Dolayısıyla insan, bütün bu seçeneklerin elinde olması, yani her iki şekilde eyleyebilme olanağına sahip olması anlamında özgürdür (Özcan, 2011b, s. 172).

Aristoteles'e göre erdemli ya da erdemsiz olanı tercih etmek kişilerin elinde olduğu gibi bireysel, siyasal ve toplumsal ilişkileri akla ve erdeme göre, insana yakışır bir biçimde yürütmek, düzenlemek ya da tam aksi şekilde eylemek de yine kişilerin gücü dahilindedir. Ancak bir kişinin her tek durumda, gerek kendisi gerekse tüm insanlık için akla ve erdeme uygun olacak şekilde yapılması gerekenin ya da orta olanın

ne olduğunu bilebilmesi, emin ve sarsılmaz bir şekilde tercih edebilmesi, hayata geçirebilmesi için hem pratik bilgeliğe ulaşmış hem de adil, dürüst, ölçülü olmak gibi karakter erdemlerini (etik erdemleri) yapa yapa alışkanlık haline getirmiş, amaç edinmiş, erdemli bir kişi olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir eylemin değeri, o eylemi gerçekleştiren kişiye bağlıdır, yani kişiden bağımsız eylemin bir değeri yoktur ve ancak akılsal bir ilkenin rehberliğinde, düşünüp taşınarak belirlenen tercih, doğru, insana yakışır, erdemli bir tercihtir (Özcan, 2011b, s. 172-173). Bu türden bir tercihi ise ancak akılı başında, erdemli bir kişi yapabilir. Erdemli kişinin istediği doğru olarak istenendir. Buna karşılık sıradan birinin istediği, rastlantı sonucu istenendir. Aristoteles'e göre erdemli kişi, tek tek şeyler hakkında doğru yargıda bulunabilen kişidir; öyle ki tek tek şeyler konusunda "doğru" ona görünendir. Bu bağlamda erdemli kişinin başkalarından en büyük farkı, her tek durumda doğru olanı görebilmesidir. Bu özelliğiyle doğrunun ölçüsü ve ölçütü, erdemli kişidir, dolayısıyla gerek kendisi gerekse tüm insanlık için neyin iyi olduğunu ancak o bilebilir (Aristoteles, 2014c, 1113a 25-30).

Buraya kadar anlatılanları özetleyerek bir sonuca bağlamak gerekirse, her doğal canlı varolan gibi madde ve formdan oluşan insanın doğasını maddeye karşılık gelen bedenden öte, forma karşılık gelen ruh ya da daha doğru bir ifadeyle ruhun akıllı kısmı (akıl) oluşturmaktadır (Özcan, 2011b, s. 176). Fakat Aristoteles'in ruh ile ilişkilendirdiği akıl görüşü dikkate alındığında, aklın insan için ayırt edici bir özellik olabilmesi için olanak halinde bir güç olan aklın öncelikle etkinlik haline geçmesi, etkinlik halinde de kendi erdemine ulaşması gerekmektedir. İnsanın diğer varlıklardan farkını ortaya koyabilmesi, doğasını gerçekleştirebilmesi, olanak halinde bulunana etkinliğe dökerek kendini gerçekleştirmesi, her iki anlamda (teorik ve pratik) aklın erdeme göre eylemesine ve aynı zamanda bunlara karakter erdemlerinin eklenmesine bağlıdır. İnsanı insan yapan ve onu diğer canlılardan farklı kılan özellik, erdeme uygun eyleyebilme olanağına sahip olması, yani erdemleri yapıp etmeleriyle hayata geçirebilmesidir. Aksi halde insan daha meyvesini vermemiş bir elma fidanı gibi tamamlanmamıştır. Dolayısıyla Aristoteles'in insan ve etik görüşü çerçevesinde "insan nedir?" sorusunu, tür olarak insan, akla uygun erdemli eyleyebilen bir varlıktır şeklinde yanıtlamak ve bir insanın hem karakter erdemlerine hem de düşünce erdemlerine sahip olduğunda kendine özgü işi iyi yaptığını, doğasını gerçekleştirdiğini, ereğine ulaşmış formunu (*eidos*) tamamladığını, tam anlamıyla insan olduğunu ve en nihayetinde insansal iyiyeye/mutluluğa ulaştığını söylemek mümkündür.

Bu belirlemenin ardından, Aristoteles düşüncesinde, insan doğası ile siyaset arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması bakımından sorulması gereken önemli sorulardan biri şudur: Her bir insan teki akla ve erdeme uygun eyleyebilir, işini iyi yapabilir, doğasını gerçekleştirebilir mi ya da bir insan nasıl erdemli bir kişi olur? Aristoteles'e göre erdemli bir kişi olmak, insan teklerine açık bir olanaktır. Ancak Aristoteles'in siyaset, siyasal toplum (devlet) hakkındaki düşüncelerine yakından bakıldığında, insanların bu olanağı hayata geçirebilmelerinin, erdemli birer kişi olabilmelerinin, *eidos*unu gerçekleştirebilmelerinin bazı uygun koşulların bir araya gelmesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu soruya, Aristoteles felsefesinden hareketle vereceğimiz yanıt, insan teklerinin akla ve erdeme göre eyleyebilmelerinin hem bireysel hem de toplumsal bakımdan birtakım koşulları gerektirdiği yönündedir. Bu noktada söz konusu koşulların irdelenmesi, insanın doğasını gerçekleştirebilmesinde siyasetin ve siyasal toplumun, devletin rolünü açığa çıkarması bakımından önemlidir.

İnsanın Doğasını Gerçekleştirebilmesinde Siyasetin ve Devletin Rolü

İnsanların üç nedenden ötürü iyi ve erdemli olabileceklerini belirten Aristoteles'e göre bunlar, doğa, alışkanlık ya da eğitim ve akıldır. Bir insanın erdemli bir kişi olabilmesinin birincil koşulu, erdemleri edinmeye uygun bir doğaya sahip olmasıdır. Ancak erdemleri edinebilecek bir doğaya sahip olmak ya da Aristoteles'in deyişiyle "belirli birtakım niteliklerle doğmak" erdemli bir kişi olabilmek için tek başına yeterli değildir. Çünkü bir insan her ne kadar erdemleri edinmeye yatkın bir doğaya sahip olsa da alışkanlıklar ve eğitim, kişide olumlu ya da olumsuz yönde değişikliklere yol açabilmektedir (Aristoteles, 2014b, s. 270). Bu nedenle bir insanın doğası, çocukluktan itibaren erdemli kişilerin rehberliğinde, akılla ve erdemlerin bilgisine ilişkin doğru bir eğitimle yoğrulmalı, kişi bu türden bir eğitim almalı, erdemleri yapa yapa alışkanlık haline getirmelidir. Çünkü daha önce belirtildiği gibi Aristoteles'e göre insanlar iyi ya da kötü doğmazlar, erdemli eyleye eyleye erdemli olurlar. Nitekim "her erdem aynı şeylerin yapılmasıyla ve

aynı şeyler aracılığıyla hem oluşur hem yok olur. Bu böyle olmasaydı bunları öğreteceklere gerek kalmazdı” (Aristoteles, 2014c, 1103b 10). Dolayısıyla bir insanın erdemli bir kişi olabilmesi, kendini gerçekleştirebilmesi için ikinci önemli koşul eğitimidir (Aristoteles, 2014c, 1179b 5-30; 1180a 5-10). Ayrıca eğitim, erdem ve yetenek, iyi yaşamın olanağının koşullarından biridir (Aristoteles, 2014b, s. 92).

Fakat Aristoteles’e göre uzun zamandır bir insanın karakterine işlemiş olan şeyleri bir sözle değiştirmek ya olanaklı değildir ya da kolay değildir. Ayrıca “söz ile eğitim” her zaman herkes üzerinde etkili olmadığı gibi arzularına, tutkularına göre yaşayan bir kişi, onu bundan vazgeçirecek sözlere kulak vermeyebilir (Aristoteles, 2014c, 1179b 25). Bu nedenle tıpkı toprağın tohumu yeşertmesi gibi bir insanın ruhunu erdemli olan alışkanlık edinebilecek şekilde işleyebilmek için “eğitim ve uğraşlar”, erdemli yasa koyucuların koydukları iyi, doğru ve adil yasalara göre düzenlenmeli ve denetlenmelidir. Çünkü yurttaşların, ölçülü insanın yaptıklarını yapmayı, örneğin hakaret etmemeyi ya da adil bir insanın yaptıklarını yapmayı, söz gelimi haksızlık yapmamayı alışkanlık edinebilmeleri, yani erdemli birer kişi olabilmeleri için neler yapmak ve nelerden kaçınmak gerektiği konusunda eğitilebilmeleri ancak akli başındalık ile usa bağlı bir söz olan yasalar sayesinde mümkün olmaktadır (Aristoteles, 2014c, 1129 20; 1180a 5-35). Bir insanda erdeme özgü sağlam bir karakterin oluşabilmesi için kişinin gençliğinden itibaren erdeme yönelen, yasalarla belirlenmiş bir eğitim alması ve Aristoteles’in deyişiyle, eğitimin “şimdiki gibi özel bir iş değil, bir kamu sorunu olması” gerekmektedir. Yurttaşların erdemli birer kişi olabilmeleri, bu yolda yapılmış iyi bir anayasaya uygun şekilde yaşayabilmeleri için eğitilmeleri, devletin temel görevlerinden biridir. İnsan teklerinin erdemli bir kişi olabilmeleri için erdemleri gözeten, yasalar tarafından yönetilen ve erdemli insanlar yetiştirmeyi amaçlayan bir devlete ihtiyacı olduğunu düşünen Aristoteles’e göre, devlet, yasalar, erdemin tamamına göre düzenlenmelidir, yani bütün erdemleri geliştirmeyi amaçlamalıdır (Aristoteles, 2014b, s. 287-288). Dolayısıyla yurttaşların erdemleri edinebilecek bir karakter kazanmalarına yardımcı olmak ve bunun için erdemlere uygun yasalara göre düzenlenmiş bir eğitim vermek siyasetin ve devletin temel görevidir.

Eğitimin yanı sıra devlete düşen bir diğer görev ise yurttaşlarının başkalarına muhtaç olmadan yaşayabilmelerini sağlamak, onlara erdem ve olanaklarını geliştirebilmeleri için serbest zaman yaratmaktır. Aristoteles’e göre en iyi olan iyi devlette, hem bireyler hem de şehirler için en iyi yaşam, erdemli eylemlerde bulunmaya yetecek kadar maddi varlıkla desteklenmiş erdemli bir yaşamdır. Daha açık bir ifadeyle, insanların erdemli bir şekilde yaşayabilmeleri için her ne kadar mal mülk gibi dışsal iyiler tek başına yeterli olmasa da yoksul kişilerin, maddi varlıklara sahip olmak bakımından ölçülü durumda bulunan kimselere göre erdemli bir yaşam sürdürmeleri oldukça zor ve sıkıntılıdır. Bu nedenle yurttaşların ne aldırış etmeyip hiç çalışmayacakları kadar çok malı mülkü olmalı ne de yurttaşlar, devletin desteklemesine gereksinim duyacak ya da başkasına muhtaç olacak kadar az mal mülke sahip olmalıdır. Aksi halde yurttaşların yaşamı soylu bir yaşam değildir ve erdemli olmaya elverişsizdir. Dolayısıyla maddi varlıklara sahip olmak açısından en iyisi ve akla uygun olanı, iki aşırılığın ortasıdır. Bu bağlamda erdemli yaşamın, hem belirli bir refah düzeyini hem de kendi içinde bir değer taşıyan boş zaman gerektirdiğini belirten Aristoteles’e göre devlet, yurttaşların erdemli bir yaşam sürdürmeye elverişsiz işlerde çalışmalarını yerine ekonomik kaygı duymadan, olanaklarını geliştirebilecekleri ve yurttaşlık etkinliklerine katılabilecekleri daha uğraşmaya değer işler yapabilmeleri için onlara serbest zaman yaratmayı hedeflemelidir (Aristoteles, 2014b, 241-243; 259). Çünkü iyi yaşam, etik, politik ve teorik etkinliği içerir, bu nedenle devlet, *theoria* yaşamı için yurttaşlara gerekli olan boş zamanı sağlamalıdır. Bu bağlamda boş zaman, kendi içinde çalışma ve iş yaşamının olmadığı, inceliklerle bezenmiş mutlu bir varoluş ânıdır ve insana kendini tamamlama olanağı sağlamaktadır (Kalaycı, 2014, s. 53-55). Bunların yanı sıra, erdemli bir insan olabilmenin bir diğer koşulu, erdemli, iyi bir eş-dost, arkadaş çevresine sahip olmaktır. Başka bir deyişle, bir insanın erdemleri edinebilmesi, hayata geçirebilmesi, erdemli dostlarla, doğru kişilerle gün geçirmesiyle, erdemli kişilerle birlikte yaşamasıyla ya da günümüzün deyişiyle, kişinin yetiştiği çevrede rol model alabileceği erdemli kişilerin olmasıyla mümkündür (Aristoteles, 2014c, 1169b 15). Ancak hemen belirtmek gerekirse, insanları bir erek doğrultusunda bir araya getiren siyasal toplum, devlet olmaksızın, bir insanın erdemli kişilerle politik, etik bir biraradalıkta yaşaması ve kendini tamamlaması olanaklı değildir. Dolayısıyla insanın ereğini gerçek kılarak tamamlanmasının, doğasını gerçekleştirebilmesinin yolunu, siyasal toplum, devlet açmaktadır.

Özetleyecek olursak, birtakım insansal olanaklarla dünyaya gelen her bir insan teki, tıpkı bir elma çekirdeğinin kendisini engelleyen bir dış güç olmadığı sürece doğanın bağrında serpilip geliştiği, formunu gerçekleştirdiği, meyve vererek *telosuna* ulaştığı, yani elma ağacı olduğu gibi doğal olarak erdemli bir insan olamamakta, erdemli bir insan olma olanağını kendiliğinden hayata geçirememektedir. Bir insanın hem bireysel hem de toplumsal bağlamda insana özgü işi iyi yapabilmesi, akla uygun erdemli eylemlerde bulunarak doğasını gerçekleştirebilmesi, tam anlamıyla insan olabilmesi için öncelikle teorik ve pratik alanda birer olanak olan erdemleri edinmeye uygun bir doğaya sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte kişinin, erdem sahibi insanların rehberliğinde, doğru bir eğitim alması, iyi, erdemli bir eş-dost, arkadaş çevresinde doğup büyümesi ve başkalarına muhtaç olmaması gerekmektedir (Özcan, 2011b, s. 177). Son olarak, insanların, bütün bu koşulları yaratmak amacıyla hazırlanmış iyi bir anayasaya dayalı, erdemleri temel değer kabul eden ve erdemli kişiler yetiştirmeyi amaç edinen bir siyasal topluma, devlete gereksinimi vardır. Aristoteles düşüncesinde bu türden bir siyaset ve devlet, insan doğasının bir parçasıdır, gerçek anlamda bir insan olabilmenin, insana yakışır bir şekilde yaşayabilmenin olanağının koşuludur. İşte tam da bu nedenle Aristoteles'e göre doğası gereği "insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır" (Aristoteles, 2014b, s. 12). Diğer bir deyişle, insan sadece bir arada yaşamaya değil, politik biraradalık içinde yaşamaya uygun, politik biraradalıklar kurabilen, doğası gereği siyasal bir canlıdır (*physei politikon zoon*) ve siyasal toplum, devlet, temelini/kökünü insanın doğasında bulmaktadır (Aristoteles, 1998, 1253a 5-10; 1253b 5). Bu nedenle siyasal toplum, devlet doğaldır ve Aristoteles, insanın doğasını, olanaklarını, ancak politik biraradalık içinde, bütün toplulukların ereği olan siyasal bir toplumda gerçekleştirebileceğine, böylelikle mutlu olabileceğine işaret etmektedir.

Buradan hareketle Aristoteles felsefesinde, devletin sadece uylaşımın var olmadığını, köklerini insanın doğasında bulduğunu ve insanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmelerinin ve mutlu bir şekilde yaşayabilmelerinin, kişisel bir sorundan öte, siyasal-etik bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Aristoteles'in, siyasetin ve devletin nelğine, amacına ilişkin düşüncelerini ele almak, insan doğası, erdem, mutlu, iyi yaşam ile siyaset ve devlet arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından yararlı olacaktır. Aristoteles'e göre toplumsal yaşamın varlığını gerektiren bütün etkinlikler, askerlik, ekonomi, retorik gibi en değer verilen uğraşlar, kendisi de insansal bir etkinlik, sanat ve/veya bilim olarak kabul edilen siyasetin altında yer almaktadır. Dolayısıyla siyaset, bütün insansal edim ve etkinliklerin amacını kapsamaktadır. Aristoteles düşüncesinde insan için en iyi olanı amaçlayan siyaset, bireysel ve toplumsal bağlamda sahip olunan insana özgü olanakların tamamının etik boyutunu gözetir şekilde hayata geçirilmesinden sorumlu olan en yüksek insansal etkinliktir (Aristoteles, 2014c: 1094b 5-15). Başka bir deyişle, Aristoteles'e göre siyaset, gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda çeşitli eylem ve etkinliklerin sadece kendi amaçlarına veya kendi iyilerine ulaşabilecekleri ortamı yaratmaktan değil, aynı zamanda bu amaca en iyi, yani erdemli bir şekilde ulaşılmasından sorumludur (Özcan, 2011b, s. 166). Bu nedenle siyaset, neler yapmak ve nelerden kaçınmak gerektiği konusunda yasalar koyan bir bilim olarak kabul edilmektedir (Aristoteles, 2014c, 1094b 5).

Toplumsal yaşamın bütününe kapsayan en değerli insansal etkinlik olarak siyasetin amaçladığı insan için en iyi olan ya da en yüksek insansal iyi, erdemli bir ruh etkinliğinin beraberinde getirdiği, başka bir şey için değil hep kendisi için tercih edilen, yani kendisi amaç olan mutluluktur. Daha önce üzerinde durulduğu gibi diğer bütün iyilerden farklı olarak her şeyin en güzeli ve en iyisi olan mutluluk, siyasetin ve siyasetçinin amaçladığı, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1215b 5; 1219a 35). Bu bağlamda siyasetçi, iyi, yani erdeme dayalı eylemleri, siyaset ise insan için iyi olanı amaç edinir. Siyasetin amacını mutluluk, konusunu da ruh (*psykhe*) olarak belirleyen Aristoteles'e göre siyasetle uğraşan kişi, mutluluk konusuyla özellikle ilgilenmelidir. Çünkü siyasetçi, yurttaşları iyi, erdemli kılmak ve iyi, doğru, adil yasalara uyan kişiler yapmak ister. Siyaset ise yurttaşların erdemli eylemlerde bulunması ve erdemli bir eylem yaşamının ürünü olan mutluluk için çaba gösterir (Aristoteles, 2014c, 1099b 30; 1102a 10-20). Aristoteles'in insanın nihai amacı olarak gördüğü bu türden bir mutluluk ise amacının bilincinde olan adil bir siyaseti ve kendine özgü işi/işlevi yerine getirecek şekilde örgütlenmiş bir siyasal toplumu, devleti gerektirmektedir. Bu bağlamda Aristoteles, devletin tanımını ve amacını *Politika* (2014b) adlı eserinin başında şöyle açıklamaktadır:

Kendi gözlemlerimiz, bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. “İyi” diyorum, çünkü gerçekten, bütün insanlar eylemlerinde iyi sayılan şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi’yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz (Aristoteles, 2014b, s. 9).

Aristoteles felsefesinde, en yüksek insansal iyinin hayata geçirilebilmesiyle doğrudan ilgili olan siyasal toplum veya devlet, amacı bakımından, insanın doğasını gerçekleştirme, diğer canlı varlıklardan farkını ortaya koyabilmesi için gerekli olan yaşamsal bir ortam ve yapıdır (Özcan, 2011b, s. 178). Devletin amacı, herkesin aileleriyle birlikte iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılmaktır. Tam, doyurucu, iyi bir yaşam ise “mutlu ve soylu” yaşamak demektir (Aristoteles, 2014b: 103). Dolayısıyla insan olmayı erdemlerde, etik değerlerde arayan Aristoteles’e göre devlet, yurttaşların tamamının iyiliğini, ortak yararını gözetmeli, akla ve erdeme uygun insanca bir yaşam sürdürebilmeleri için gereken koşulları yaratmayı amaçlamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, hem insana özgü bir toplu yaşam biçimi olan hem de böyle bir yaşam türünde hayat bulan siyasetin ve rastgele bir araya toplanmış bir yığın insandan değil, kendi kendine yeterli bir yaşamı amaçlayan yurttaşlardan oluşan siyasal bir birlik olan devletin, etik olandan ayrı düşünülmemeyeceğini söylemek mümkündür. Fakat hemen belirtmek gerekirse, insanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, mutlu, soylu bir yaşam sürdürebilmelerinin ancak erdemli yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlayan ve buna uygun yasalar çerçevesinde örgütlenen gerçek bir siyasal birlikte, devlet dediğimiz siyasal yapıda mümkün olabileceğini düşünen Aristoteles, öte yandan her toplumsal düzenin ya da siyasal birlik olarak anılan her yönetim şeklinin bu anlamda gereken koşulları yaratamadığına dikkat çekmektedir:

(...) adil şeyler yapa yapa adil insan, ölçülü davranma davranma ölçülü, yiğitçe davranma davranma da yiğit insanlar oluruz. Kentlerde olan biten de bunu doğruluyor, yasa koyucular yurttaşları alıştırmakla iyi kılarlar, her yasa koyucunun istediği de budur; bunu iyi beceremeyenler amaçlarına ulaşamaz; iyi yönetimlerin kötü yönetimlerden farkı da işte buradadır (Aristoteles, 2014c, 1103b 5).

Dolayısıyla Aristoteles’e göre devlet adını almayı hak eden gerçek anlamda bir devlet ya da siyasal birlik, yurttaşlarının yalnızca bir arada yaşamasını değil, onların “soylu eylemlerde” bulunabilmelerini amaçlamalıdır (Aristoteles, 2014b: 103). Bu nedenle yurttaşlarının erdeme uygun yaşayarak mutlu olmaları için gerekli koşulları yaratamayan, yurttaşlarının tamamının iyiliğini amaçlamayan, efendinin köle üzerindeki yönetimi gibi zora dayanan bir devlet, Aristoteles’in ifadesiyle “bozulmuş ya da yoldan çıkmış” bir devlettir (Aristoteles, 2014b, s. 71). Aristoteles’e göre bu türden sözde bir devletin veya toplu yaşamın, karıncalar gibi sürü halinde yaşayan bütün hayvanlarda da görülen, temel amacın varlığın sürdürülmesiyle sınırlı olduğu bir yaşam biçiminden değer bakımından bir farkı ya da üstünlüğü yoktur. Çünkü aynı amaca hizmet eder. Bu amaç da sadece yaşamak, yani hayatta kalmaktır (Aristoteles, 2014b, s. 101). Oysa insan sadece yaşamak değil, başkasına muhtaç olmadan, insana yakışır bir şekilde, iyi yaşamak ister. İşte Aristoteles’e göre sadece araç değerlere ulaşmak için bir araya gelmiş insanların oluşturduğu toplu yaşamdan amacı bakımından ayrılan siyasal toplum, devlet, insanca bir yaşamı olanaklı kılmak için kurulmuş bir yapıdır. Başka bir deyişle, devlet, iyi yaşam için var olan bir ortaklıktır, yani iyi yaşamın söz konusu olduğu yerdir ve erdemler olmadan da iyi yönetilmesi mümkün değildir (Aristoteles, 1998, 1278b 30).

Biz bir şehirden ya da devletten söz ettiğimiz zaman, bundan olabilecek en iyi yaşama ulaşmayı kendilerine erek ya da amaç alan benzer kişilerin bir topluluğunu anlıyoruz. En iyi olan, mutluluktur; bu da, bütün iyi niteliklerin uygulanması ve olabilecek en geniş ölçüde gerçekleştirilmesi demektir (Aristoteles, 2014b, s. 257).

Buradan anlaşılacağı üzere Aristoteles'e göre devlet, karşılıklı bir koruma sözleşmesinden, mal ve hizmetleri değiş tokuş etmek için yapılan bir anlaşmadan veya bir "yatırımdan" fazla bir şeydir. Devletin amacı, yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşamaya değer, iyi yaşamı, insansal iyiyi (*anthropinon agathonu*) amaçlayan bir yaşam kurmaktır. Bu nedenle devlet, yurttaşların yalnızca mal ve can güvenliğini sağlayan, yani onları kötülükten koruyan veya ticaret yapan bir topluluk olarak tanımlanamaz. Elbette siyasal toplumda, devlette bütün bunlar olmalıdır. Fakat Aristoteles'in düşüncesinde bunların tümünün varlığı bir devleti kendiliğinden meydana getirmediği gibi yeterli de değildir. Aristoteles'e göre sözde değil, gerçek anlamda devlet adını almayı hak eden bir devletin her şeyden önce erdemle ilgilenmesi gerekmektedir. Aksi halde devletin düpedüz bir bağlaşma, bir çıkar ittifakına dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu durumda "yasa basit bir sözleşmeden ya da sofist Lykopron'un deyişiyle, 'karşılıklı bir haklar güvencelemesi'nden ibaret kalır, yurttaşları iyi ve adil yapacak gücü olmaz, oysa olmalıdır" (Aristoteles, 2014b, s. 101-103). Çünkü insan nasıl ki iyi, doğru ve adil yapılmış yasaların belirlediği şekilde erdemli eylemlerde bulunduğu ve tam gelişme durumuna geldiği, yani ereğine ulaşmış ve tamamlandığı zaman "hayvanların en iyisiyse", yasalardan ve kurallardan ayrıldığında da en kötüsü olur. Öyle ki Aristoteles'in gözünde erdemsiz insan, varlıkların en adaletsiz olanı, hatta en vahşisidir (Aristoteles, 2014b, s. 13).

Bu nedenle Aristoteles'e göre, devlet adını taşımaya layık bir devlette, anayasa karşılıklı bir yarar çıkar anlaşmasından ya da belirli bir grubun çıkarlarını başka bir gruba karşı korumaktan ibaret olmamalı, insanlar arası ilişkileri düzenleyen yasaların, iyi, erdemli, adil ve soylu bir yaşamı amaç edinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda anayasayı, bir devlette yaşayanları örgütlemenin bir yolu olarak gören Aristoteles, ortak iyiliği amaçlayan ve mutlak adalete uygun olan bir anayasanın biçimlendirdiği yönetim şeklinin "doğru", yalnız yöneticilerin veya belirli bir grubun iyiliğini amaçlayanların ise "yanlış" olduğunu belirtmektedir. Nitekim Aristoteles, bu türden yanlış yönetim biçimlerinin "doğru ölçütten sapmalar" olduğunu ifade etmekte ve efendinin köle üstündeki yönetimine benzetmektedir. Oysa Aristoteles'in düşüncesinde devlet, özgür yurttaşların bir birliğidir (Aristoteles, 2014b, s. 96-98). Dolayısıyla yurttaşların ortak iyiliğini gözetmek, hem yönetme hem de yönetilme konusunda bilgi ve beceri sahibi olmalarını, her birinin eğitim, erdem ve yetenek bakımından gelişmelerini sağlamak ve mutlu, soylu bir şekilde yaşamaları için gereken koşulları yaratmak devletin temel görevidir (Tuncay, 2018, s. 206-207). Siyasal toplumda erdemli bir eylem yaşamının beraberinde getirdiği türden bir mutluluğu ve onun öğelerini oluşturan ya da koruyan koşulların tümünü haklar olarak nitelendiren Aristoteles'e göre yasalar, adil ve yurttaşları erdemli yapacak güçte olmalı, herkes için konulmalı, yani herkesi bağlamalı ve yine herkesin ortak yararını ya da erdem bakımından önde gelenlerin yararını hedeflemelidir (Aristoteles, 2014c, 1129b 10-15). Bu amaç doğrultusunda, iyi bir yasa koyucunun ödevi ise yurttaşların iyi yaşamdan ve erişebilecekleri mutluluktan pay almalarını nasıl sağlayacağına adil bir şekilde karar vermektir (Aristoteles, 2014b, s. 200). Nitekim "politik adalet", kendine yetmeyi amaçlayan bir hayattan özgür ve eşit olarak pay alanların, yani özgür bir devletin yurttaşlarının arasında var olan adalettir (Ross, 2011, s. 333-334).

Aristoteles'e göre, kendi amacını kendinde taşıyan ve bir başkasıyla ilişkide ortaya çıkan adalet, erdem bir parçası değil, erdem tamamıdır (Aristoteles, 1129b 25-30). Bütün erdemlerin bir arada bulunduğu tam erdem olarak adalet, devletin orta direği, temel dayanağıdır. Bu nedenle gerçek bir devlette amaçlanan iyilik, adalettir; çünkü siyasal toplumun temeli haktır. Hak ise neyin adaletli olduğuna karar vermenin bir ayracıdır (Aristoteles, 2014b, s.13). Buradan hareketle denilebilir ki insanın doğasını gerçekleştirmesini, mutlu, soylu bir şekilde yaşayabilmesini, temeli adalet olan siyasal toplumun amacıyla bağlantısında ele alan Aristoteles'e göre, siyaset ve devlet hem bireysel hem de toplumsal düzlemde insan için iyi ve adil olan ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla etik ve siyaset adeta birbirinin devamı niteliğindedir, yani etik olan politik olandır ve devlet, insan teklerinin kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, erdemli bir kişi olabilmelerinin ve insana yakışır bir şekilde yaşayabilmelerinin olanağının koşuludur.

Sonuç

Aristoteles, *Protreptikos (Felsefeye Çağrı)* adlı eserinde, yaşamları tanrıları gibi olanlara değil, insanlara seslendiğini ve uyarılarını, toplumsal yaşamda yararı olan diğer uyarılarıyla birleştirmemiz gerektiğini söyler (Aristoteles, 2007, s. 28). Buradan hareketle, çalışmanın amacı doğrultusunda ele alınan

Aristoteles'in, insan doğası, etik, siyaset hakkındaki düşüncelerinin bize anlattıklarına kulak verdiğimizde şunları söylemek yerinde olacaktır: Öncelikle insana "insan" denilmesinin temel nedeni, tür olarak insanı diğer canlılardan farklı kılan bir özelliğinin bulunmasıdır. Bu özellik, insanın sadece akıl sahibi bir varlık olması değildir. Nasıl ve ne amaçla kullanıldığına bakılmaksızın, tek başına akılı ya da akıl sahibi olmayı insanın ayırt edici bir özelliği olarak görmek eksik bir belirleme olacaktır. Çünkü her bireye çıkarımın nerede yattığını gösteren, onu gözetmesini buyuran ya da realitede olan bitenler karşısında zaman zaman ağzımızdan "insanlık ölmüş" sözünün dökülmesine neden olan da akıldır. Bu açıdan bakıldığında, aklın ayırt edici bir özellik olabilmesi için her zaman erdemlerle birlikte yürümesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla tür olarak insanın diğer canlılardan farkı, akla uygun erdemli eyleyebilen, böyle yaşayabilen ve ancak bu şekilde kendisini gerçekleştirebilen bir varlık olmasıdır. Aristoteles düşüncesinde, hayvanların aksine sadece tür olarak insan böyle bir olanağa sahiptir ve başta adalet olmak üzere erdemler, insan dışında başka hiçbir canlının hayata geçiremediği temel değerlerdir. Bu nedenle bir insanın formunu (*eidos*) tamamlayabilmesi ve her ne ise o olabilmesi, yani doğasını gerçekleştirerek tam anlamıyla "insan" olabilmesi, akla dayanan eylemlerin, erdemli bir şekilde hayata geçirilmesiyle mümkün olmaktadır. Nitekim Aristoteles'e göre, bir insan akla ve erdeme uygun eylediğinde gerçek anlamda insan olmakta, insanlaşmaktadır ya da insan olmak böyle bir şeydir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki Aristoteles düşüncesinde, bir insanın akla uygun erdemli eylemlerde bulunabilmesi, mutlu, soylu, iyi bir yaşam sürdürebilmesi, kişinin bireysel/yapısal özelliklerine bağlı olduğu kadar toplumsal bakımdan belirli birtakım koşulların bir araya gelmesine de bağlıdır. Gereken bu koşulları yaratmak ise siyasetin ve siyasal toplumun, yani devletin temel görevidir. Dolayısıyla siyaset ve devlet, insanın kendini gerçekleştirmesiyle ve iyi yaşayabilmesiyle doğrudan ilgili olan gerekli bir yapıdır. Bu yapının asli unsuru ise yurttaşlardır. Bu bağlamda siyasetin ve siyasal toplumun, devletin asıl amacı, yurttaşların erdemli kişiler olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle temeli adalet olan devlette, anayasanın ve yasaların, yurttaşları, erdemli birer kişi yapabilecek nitelikte ve güçte olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, insanların insanlaşabileceği bir toplum düzenini inşa edebilmek ve toplumları, istikrarlı, sürekli ve adil kılmak için yurttaşların tamamının erdem bakımından iyiliğini göz önünde bulundurmak, Aristoteles'in deyişiyle bütün hoşnutsuzlukların önünü almak, erdemli ve adil bir yasamacının güttüğü siyaset olmalıdır (Aristoteles, 2014b, s. 79). Çünkü siyasetin ve devletin görevi, yurttaşlarının akla uygun erdemli bir yaşam sürmelerini, yani mutlu, soylu bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. Bunun için gereken koşulların tümü ise haktır. Adalet ise bu hakların gözetilmesidir. Gerçek anlamda devletin, bu tür hakları koruması, güvence altına alması ve her bir yurttaşa neyi hak ediyorsa onu vermesi gerekmektedir. Nitekim Aristoteles'in belirttiği gibi iyi, doğru yönetimlerin, kötü, bozuk yönetimlerden farkı da burada yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, tamamlanması sadece kişisel bir sorun değil, aynı zamanda etik-politik bir sorundur. Dolayısıyla insanın doğasını gerçekleştirmesi söz konusu olduğunda, siyasetin ve devletin, etik olandan bağımsız düşünülmemesi hayati bir öneme sahiptir.

Aristoteles'in, insan doğası, etik-siyaset hakkındaki düşüncelerinin, günümüzde hem bireysel hem de toplumsal yaşamı yakından ilgilendiren sorunlara binlerce yıl öncesinden ışık tuttuğu gerçekleri bu çalışmanın son sözü olarak söylemek gerekirse, insanların olanaklarını hayata geçirebilmeleri, insanlaşabilmeleri, değerler yaratabilmeleri ve insanca bir yaşam sürdürebilmeleri için özellikle siyasal alanda, "her şey gider", "her şey yapılabilir" ilkesinin değil, erdemlerin temel değer kabul edilmesi, insanın değerinin ve değerlerinin, etik olanın korunması amaçlanmalıdır. Aksi halde siyasetin ve devletin bir çıkar ittifakına dönüşmesi, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamın hemen her alanında sorumsuzluğun, başıboşluğun, yararcılığın ve anlamsızlığın hüküm sürmesi, birey-toplum, devlet-yurttaş ilişkisinin insana yakışır olandan uzaklaşması, en nihayetinde de insanın kendini gerçekleştirmesi bir yana, kendine ve yaşamına karşı giderek yabancılaşması kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in işaret ettiği gibi öncelikle siyasetin doğası gereği etik olduğu/olması gerektiği göz ardı edilmemeli ve devletin varlık nedeninin, erdemli insanlar yetiştirmek, kamuyu adil bir şekilde yönetmek olduğu anlayışından hiçbir şekilde taviz verilmemelidir. Dolayısıyla hak temelli bir devlet anlayışını korumak, bütün ulusal politikaların ana amacı olmalıdır. Bunun için de devleti, insan olmanın ve insana yakışır bir şekilde yaşamının ne demek olduğunu bilen, akla dayanan erdemli tercihlerde bulunma bilgi ve becerisine sahip, insanlaşmasını tamamlamış adil kişi ve/veya kişilerin yönetmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1970). *Ahlâk öğretileri I mutluluk ahlâkı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (Çev: A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (1998). *Politics*. (Trnsl: H. Rackham,). Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press.
- Aristoteles. (2007). Protreptikos felsefeye çağrı (Der: K. H. Ökten). *Aristoteles* (ss. 27-45). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (2014a). *Ruh üzerine*. (Çev: Z. Özcan). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Aristoteles. (2014b). *Politika*. (Çev: M. Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2014c). *Nikomakhos'a etik*. (Çev: S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aristoteles. (2015). *Eudemos'a etik*. (Çev: S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Metafizik*. (Çev: Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Ruh üzerine*. (Çev: Ö. Aygün & Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2020). *Fizik*. (Çev: S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkızan Beyaz, N. H. (2012). *Aristoteles yazıları etik ve politika üzerine*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kalaycı, N. (2014). Aristoteles. (Ed: A. Tunçel & K. Gülenç). *Siyaset Felsefesi Tarihi* (ss. 48-64). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kalaycı, N. (2019). *Daimon'dan eudaimonia'ya Aristoteles'te mutluluk. Cogito Aristoteles*, Sayı 77, Yaz 2014, 257-275.
- Ross, D. W. (2011). *Aristoteles*. (Çev: A. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Özcan, M. (2006). *İnsan felsefesi: İnsanın neliği üstüne bir soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özcan, M. (2011a). *Aristoteles felsefesi: temel kavramlar ve görüşler*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özcan, M. (2011b). İnsanlaşma, etik ve siyaset: Antik ve modern. *Felsefeologos*, Yıl 15, Sayı 41, 163-185.
- Tuncay, M. (2018). Politika'dan seçme parçalar. *Batı'da siyasal düşünceler tarihi* (ss. 183-249). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atasay “*Tak Sana Yakışanı*” Reklam Filmi: Femvertising mi? Eşitsizliklerin Yeniden Üretimi mi?

Is the Commercial Film of Atasay: “*Tak Sana Yakışanı* / Wear What Suits You” a Femvertising or Reproduction of Inequalities?

Tuğba METİN AÇER*

Öz

Son dönem reklam filmlerinde; kadınların özgürleşmesi, güçlenmesi, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet yargılarını kırması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönündeki mesajların, *Femvertising* (kadın odaklı reklamcılık) olarak adlandırılan akım çerçevesinde iletildiği görülmektedir. Söz konusu akım çerçevesinde reklamlarda, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmiş kadın temsilinden ziyade, bu kalıpların dışına çıkan kadın temsilleri yer almaktadır. Bu çalışmada Femvertising olarak adlandırılan reklam akımı çerçevesinde nitelenebilecek, bir mücevher firması olan Atasay’ın “*Tak Sana Yakışanı*” adlı reklam filmleri serisinin ilk reklam filmi, Roland Barthes’ın Söylenbilim (Mitoloji) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Stuart Hall’un “Temsil Kuramı” doğrultusunda ise; “ideoloji”, “güç” ve “güç ilişkileri” merkezinde bulgular yorumlanmıştır. Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda kadın-erkek eşitliği söylemini destekleyen olumlu vurgular bulunduğu görülmüştür. Ancak reklam filmi mitsel analiz düzeyinde derinlemesine sorgulandığında, reklam filminde baskın olarak lüks tüketime atıfla, “güçlü ve özgür kadın” imgesinin sunulduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın en önemli çıkarımı; bu tür temsiller vasıtasıyla kadınlara yönelik bir “güçlenme stratejisi” sunulmasının, toplumsal düzlemde kadınlar arasında sınıfsal farklılıklardan kaynaklı eşitsizlikleri daha da görünür kılabilmek potansiyelinin olabileceğidir. Sonuç olarak; belirli bir “kadın”lık formunun tüketim merkezli idealize edilmesinin, diğer “kadınlık”ları –bir bakıma tüketemeyen- dışlama durumuyla karşı karşıya kalma ihtimali bulunmaktadır. Çalışma, toplumsal düzlemde toplumsal cinsiyet kaynaklı asimetrik güç ilişkilerinin yanı sıra sınıf kaynaklı asimetrik güç ilişkilerinin yeniden üretimini bir arada değerlendirmektedir. Çalışmanın sunduğu bu kesişimsel yaklaşım, kadın ve medya çalışmaları açısından özgün değerini belirlemektedir.

Anahtar sözcükler: Femvertising, eşitsizlik, Söylenbilim, kadın, reklam, güç ilişkileri.

Abstract

In recent commercial films, it has been seen that the messages regarding women's liberation, empowerment, stereotyped gender judgments and gender equality are conveyed within the framework of *Femvertising* (women-oriented advertising). There are female representations that fall outside of these patterns rather than the female representation that interiorized stereotyped gender roles within the framework of the current trend. In this study, the first commercial film of “*Tak Sana Yakışanı*” (Wear what Suits You) campaign series can be qualified within the framework of the advertising flow called Femvertising, of Atasay a jewelry company, was analyzed using the methodology of Roland Barthes's Mythology. In accordance with Stuart Hall's Representation Theory, the findings were interpreted based on the concepts of "ideology", "power" and "power relations". The analyses and evaluations showed that there are positive highlights supporting gender equality. However, when the commercial film was

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: tugba.metin@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9808-3999

questioned in depth at the level of mythical analysis, it was found that the advertisement was presented with the image of "strong and free woman", predominantly referring to luxury consumption. In this regard, the most important implication of the study is that presenting an "empowerment strategy" for women through such representations may have the potential to make the inequalities arising from class differences among women more visible at the social level. As a result, there is a possibility of consumption-centered idealization of a certain form of "femininity" and the exclusion of other "femininities" that cannot consume in a way. The unique contribution of this study is its comprehensive evaluation of the reproduction of class-based asymmetric power relations as well as gender-based asymmetric power relations in the social plane.

Keywords: Femvertising, inequality, mythology, woman, advertisement, power relations.

Giriş

Reklam; ürün ve hizmetlerin satın alınması amacıyla yönelik olarak, tüketicinin davranış ve tutumlarını yaratıcı bir biçimde etkileyerek gerçekleştirilen bir iletişim faaliyeti olarak tanımlanabilir. Ancak reklamlar bu indirgeyici yaklaşımın ötesinde anlamlar içermektedir. Tüketici davranışlarının ikna yolu ile değiştirilmesini sağlayan reklamlar, bireylere bir yaşam biçimi sunarak, tüketerek var olmanın yolunu açmaktadır. Reklamlarda temsil edilen imgeler, bu yaşam biçimini bireylere bir amaç olarak sunmaktadır. Bu imgeler aracılığı ile toplumda egemen ideolojiler ve eşitsizlikler ise yeniden üretilmektedir. Reklamcılık sektöründe bunun en sık görülen örneği, toplumsal cinsiyet ve sınıf ideolojisinin yeniden üretimine olanak sağlayan reklamlardır.

Ürünlerin etkili bir biçimde pazarlanması ve üreticilerin karlarını maksimize etmesi reklamların temel amacı olsa da bireyler üzerinde toplumsal kodlara atfen tutum ve davranış biçimi geliştirici etkisi, kültürden bağımsız gerçekleşmez. Bireyler bir ürünü tüketerek kendine vaat edilen yaşama ulaşacağı, örneğin; "daha güzel olacağı", "daha çekici olacağı", "daha sağlıklı olacağı", "daha iyi bir çalışan olacağı", "daha saygın ve prestijli görüneceği", "daha iyi bir anne olacağı", "toplumsal beklentilere uygun bir kadın ya da erkek olacağı" gibi toplumun bireyden beklediği "ideal" var oluş biçimlerine ulaşacağı algısına sahip olur. İşte toplumsal yapıya içkin olan bu beklentiler, reklamlardaki temsiller ve göstergeler aracılığı ile bireylere sunulur.

Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal olarak inşa edilen erkek ve kadın rollerine atfen kullanılmaktadır. Reklamlar toplumsal yapı ve kültüre uygun olan norm ve beklentilere göre yapılmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında reklamlar cinsiyetlerden beklenenlerin, dolayısıyla cinsel kimliklerin yeniden inşasında önemli ideolojik araçlardan birisidir. Öte yandan altının çizilmesi gereken bir başka husus; ataerkil ideolojinin -toplumsal cinsiyet ideolojisi olarak da nitelendirilebiliriz- toplumsal yaşamda ortaya çıkardığı erkek ve kadın arasındaki asimetrik güç ilişkisi, reklamlarda sıklıkla temsil edilmekte ve yeniden üretilmektedir (Zengin, 2019, s. 162). Örneğin; reklamlarda erkekler genel olarak çalışan, baba rolleri ve bu rolleri güçlendiren güçlü, zengin, dayanıklı, atletik gibi özellikler ile temsil edilirken, kadınlar; anne, eş, ev hanımı ve bu rolleri güçlendiren şefkatli, fedakâr, güzel, çekici gibi özellikler ile temsil edilirler.

Ancak son dönemlerde bazı firma ve markaların reklamlarında, stereotipleştirilmiş kadın rollerine ilişkin eleştirel bir yaklaşım çerçevesinde, pazarlama stratejilerini belirledikleri görülmektedir. Toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizliklere eleştirel bir yaklaşım olarak feminizmin toplumda yarattığı dönüşümün izleri, markaların reklamlarında izlenebilmektedir. *Femvertising* (kadın odaklı reklamcılık) olarak nitelendirilen bu akım, yerleşik ve kalıplaşmış cinsiyet rollerini ve temsillerini eleştirerek, bu kalıplaşmış düşünce ve davranışlarının tersi temsillere reklamlarında yer vermektedir (Y. İnceoğlu & Kar, 2010, s. 22). Bu çalışmada, söz konusu akım doğrultusunda reklam ve pazarlama stratejilerini oluşturan Atasay firmasının "Tak Sana Yakışanı" reklam filmi serisi içerisinde yer alan ilk reklam filmi, Göstergibilim Yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma iki ana sorunsal üzerine temellenmiştir: *Birincisi*; reklamın kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkan temsilleri sunarken, eşitsizliğin yeniden üretimi döngüsünü kırmaya yönelik temsilleri nasıl sunduğu, *ikincisi* ise bir lüks tüketim firmasının ürünü satın almaya yönelik tutum ve algı oluşturma çabasının başka ideolojik eşitsizlikleri yeniden üretebilecek temsiller sunup sunmadığı. İşte bu iki sorunsal çerçevesinde Göstergibilim analiz yöntemi içerisinde önem taşıyan Roland Barthes'ın *Söylenbilim* (Mitoloji) yöntemi kullanılarak, eşitsizliklerin yeniden üretiminde bir kültürün

egemen değerlerini içeren mitlerin ortaya çıkarılması esas olacaktır. Ayrıca Barthes'ın Söylenbilim yöntemine eklektik bir kuramsal yaklaşım biçimi olarak Stuart Hall'un Temsil Kuramı doğrultusunda; "ideoloji", "güç" ve "güç ilişkileri" merkezinde bir sorgulama yapılacaktır.

Reklamlarda Kadının Asimetrik Güç İlişkileri İçindeki Temsilinden Kadın Odaklı (Femvertising) Reklam Filmlerine

Bireyler sosyalizasyon sürecinde, yaşadıkları toplumun değer, norm, davranış biçimini, ortak paylaşılan anlamlar sistemi olarak kültürünü öğrenir ve içselleştirir. Böylece gelecek kuşaklara aktarım sağlanarak, toplumsal yapının sürekliliği garanti altına alınmış olur. Bir toplum ya da grubun mensupları arasındaki anlam üretimi ve değiş-tokuşu ile ilgili olarak, kültür statik değildir. Günümüzde ise küresel iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte, farklı kültürlerle ilişkin anlamların büyük bir hızla dolaştığı bir dünyada kültür, medyada yeniden üretilmektedir (Hall, 2017, s. 10) Toplumsal cinsiyet rolleri ise bu yeniden üretim sürecinin önemli bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyetin sosyal düzlemde yarattığı asimetrik güç ilişkilerinin ve cinsiyetlerin bir hiyerarşiye göre konumlandırılmasının izlerinin takip edilebileceği en önemli alanlardan birisi medya özelinde reklamlardır. Öyle ki reklamlar, içinde buldukların toplumun kültürel değer ve normlarından bağımsız düşünülemez.

Kitle iletişim araçlarının gelişimi ile birlikte kadınlara ilişkin toplumsal rolleri daha da güçlendiren yayınlar, programlar ve reklamlar tüm dünyada ivme kazanmıştır. Reklamlarda toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılar, toplumsal değerler ve rollerin bir birlikteliği çerçevesinde geliştirilme eğilimindedir (Åkestam, Rosengren, & Dahlen, 2017; Eisend, 2010). Örneğin, reklamlarda kadınlar daha çok bağımlılık ile karakterize edilen roller ve ev içindeki işlere atıfla temsil edilmektedir (Åkestam et al., 2017). Latif ve Karkış (2018)'in reklamlarda erkek ve kadın temsillerini karşılaştırdıkları çalışmalarında, erkeklerin ikna edici rollerinin kadınlara göre üç kat yüksek olduğu, kadınların ise daha çok ikna edilen, pasif rollerde izleyici, gözlemleyici, yönlendirilen olarak temsil edildiği tespit edilmiştir (Latif & Karkış, 2018).

Literatürde ele alınan bir başka husus ise; özellikle muhafazakâr ülkelerde reklamlarda kadınların ev hanımı ve annelik rollerinin vurgulanmasıdır (Hülür & Çat, 2018; Kalan, 2010). Kadının bedeni, cinselliği, güzelliği, emeği; kapitalist düzende bir tüketim nesnesidir (Yiğittürk Ekiyor, 2020, s. 323). Özellikle de gıda, bakım, temizlik gibi reklamlarında sıklıkla kadınlar yer almaktadır. *Şenpiliç, Filiz Makarna, Ülker Hanımeller* ve *Cappy Hoşaf Tadında* gibi reklam filmlerinin Hülür ve Çat (2018) tarafından incelendiği çalışmada, kültürel kodların nasıl kullanıldığına odaklanılmıştır. Muhafazakâr ideolojinin en önemli kurumu olan aile içerisinde kadın; ev hanımı, anneden beklenen rolleri layıkıyla yerine getiren, fedakârlık gibi özelliklere sahip olarak temsil edilmiştir. Reklamlarda toplumsal cinsiyet rollerinin sunumunu çocuklara yönelik bir ürünün reklamı üzerinden inceleyen çalışmalardan biri Kalan (2010)'a aittir. Çalışmada söz konusu olan reklamda; alışveriş, çocukların bakımını, doğru beslenmesi gibi sorumlulukların annenin görevi olduğuna dair kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin sunulduğu tespit edilmiştir (Kalan, 2010, s. 86).

Reklamlarda kadın ve erkek temsillerinin ağırlıklı kullanımına ilişkin, cinsiyetler açısından asimetrik bir ilişki olduğu birçok araştırma tarafından ortaya konulmuştur. Latif ve Karkış (2018) tarafından sosyal medyada (Youtube) 2017 yılında yayınlanan 120 reklam filmini göstergebilim yöntemi kullanılarak analiz ettikleri çalışmalarında cinsiyetler arası asimetriyi gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Reklam filmlerinde kullanılan dış sesin %80'i erkeklere ait iken, %14'ünün kadınlara ait olduğu, bunun sebebinin ise erkeklerin ikna ve bilgilendirme açısından daha etkili olmasından kaynaklandığı, görünürlük bakımından ise %41'lik bir oranla erkeklerin önde olduğu, kadınların görünürlük oranının %20, reklamların sadece %16'sında ise kadın-erkek eşit ağırlıklı olarak temsil edildiği saptanmıştır. Sektörel olarak bakıldığında ise çalışmada erkeklerin bankacılık, finans, telekomünikasyon, e-ticaret siteleri, kadınların ise; kozmetik, kişisel bakım, moda ve gıda ürünlerinin reklamlarında yer aldığı tespit edilmiştir.

Mekansal temsil açısından cinsiyetler arasındaki farklılıkları inceleyen çalışmalarda kadınların daha çok özel alanda, erkeklerin ise kamusal alanda temsil edildiğine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır (Chaney, 1999; Hülür & Çat, 2018; Latif & Karkış, 2018; Yalman & Güdekli, 2018). Kadınlar genellikle ev ortamında, erkeklerin ise dış ortamlarda (avm, park, sokak gibi) temsil edilmektedir (Latif & Karkış, 2018). Yalman ve Güdekli (2018)'nin çalışmasında ise Vestel reklam filmlerinde erkeğin; evin reisi, para getiren,

hakimiyeti elinde tutan olarak, kadınların; yemek yapan, evin düzeni ile ilgilenen, çocuk bakımından sorumlu olan kişiler olarak temsiline dikkat çekilmektedir.

Reklamlarda yalnızca toplumsal düzlemde erkek ve kadınlar arasında bir hiyerarşiye işaret eden temsiller sunulmayıp, kadınlar arasında da bir hiyerarşi oluşturan temsiller sunulmaktadır. Diesel ve Brian Atwood gibi lüks tüketim markalarının reklamlarını analiz ettiği çalışmada Güzel (2014, s. 197) modern kadın tipini incelemiştir. Reklamlarda güzel, seksi, çekici olarak yalnızca bedene indirgenerek temsil edilen modern kadın tipi, erkeğe göre pasif ve zayıf bir nitelik sergilemektedir (Güzel, 2014, s. 197). Reklamlarda vurgulanan geleneksel kadın ve modern kadın ikilemi, sıklıkla toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden gerçekleşmektedir. *Lays* markasının iki reklamını analiz ettiği çalışmada M. Özdemir (2010, s. 106), kadınların geleneksel rolleri olarak tanımlanan; ev işi yapmak, yemek hazırlamak, çocuk bakmak, bağ, bahçe işleriyle ilgilenmek gibi rollerin nasıl sunulduğuna dikkat çeker. İlk reklamda temsil edilen kadın imgesi kırsal ve köylü olarak nitelenen kadın ürünün tanıtımını yaparken (buradaki yerellik ve ürünün bizim patateslerimizden yapıldığı mesajı, “bizden” olan kadın temsili üzerinden verilmeye çalışılmakta), ikinci reklamda bahsedilen kadının yanında sosyetenin (sanatçı ve sunucu) olan Seda Sayan eklenerek ürünün tüm insanlara hitap edecek nitelikte olduğu mesajı verilemeye çalışılmıştır (M. Özdemir, 2010, s. 106).

1990'lı yıllardan itibaren geleneksel-modern değerler ile birlikte inşa edilen kadın imgesine; gençlik, güzellik ve çekicilik gibi özellikler eklenmiş (Güzel, 2014, s. 191), kadın bedeninin nesneleştirildiği konusunda birçok eleştirel çalışma yapılmıştır (Batı, 2010; Taşkaya, 2009). Reklamlarda kadın vücudu, erkek vücuduna oranla daha fazla gözler önüne serilmekte, giyim, kozmetik, sağlık ve ev eşyası reklamlarında sıklıkla yer almaktadırlar (Gül, 2016, s. 125). Örneğin, Batı (2010) tarafından incelenen reklamlarda kadın bedeninin üç temsil biçiminin olduğunu ortaya konulmuştur: “bir nesne olarak kadın bedeni” (%60), “doğrudan cinsellik aracı olan beden” (%38,78), “ürünle bağlantısız olan beden” (%37,73). Taşkaya (2009, s. 125) da yaptığı reklam analizlerinde, reklamlarda kullanılan cinselliği çağrıştıracı imgelerin çoğunluğunun aslında reklamı yapılan ürünle (gıda, yayıncılık dayanıklı tüketim, cep telefonu, otomobil) alakası olmadığını tespit etmiştir. Taşkaya (2009) cinselliği çağrıştıracı imgelerin kullanılması vasıtasıyla kadın bedeni metalaştırılırken, ürüne olduğundan farklı somut olmayan bir değer atfedildiğini, böylelikle marka imajının oluşturulduğunu belirtir. Bu analizlerden yola çıkılarak ortaya konulan en çarpıcı çıkarım ise şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu imajlarla sunulan nesneleşmiş bedenin meşru ve doğal görünüm kazanması, kadına yönelik kamu politikalarının cinsiyetçi perspektifle oluşturulmasına ilişkin rıza üretimine katkıda bulunmaktadır. Özellikle tüketim kültürü ve onun temel yansıtıcısı/olusturucusu ‘reklamların ideolojik olma durumu’ konusu bu noktada önem kazanmaktadır. Reklamlar toplumsal düzlemde genel kabuller çerçevesinde mesajlar üretmeyi, toplumsal kabullenişle gelişmemek amacıyla sürdürürken, cinsiyet ideolojileri üzerinde sürekli bir meşrulaştırma işlemi de gerçekleştirmektedir. (Taşkaya, 2009, s. 128)

Cinsiyet ideolojileri, toplumsal yaşamda kadın ve erkeği asimetric güç ilişkileri içerisinde konumlandırır. Ancak son dönemde kadınların konumunun güçlendirilmesine yönelik reklam filmleri trendi oldukça ön plana çıkmıştır. Cinsiyetçiliğe karşı tepki ve feminizmin artan etkinliğine reklam sektörü kör, sağır ve dilsiz kalamamıştır (İnceoğlu & Onaylı-Şengül, 2018, s. 26). Femvertising olarak adlandırılan reklam filmleri giderek markaların tercih ettiği bir pazarlama stratejisi haline gelmiştir. Femvertising şu şekilde tanımlanabilir: “Kadın yanlısı yetenek, mesaj ve imajların kadınları güçlendirmek için kullanıldığı reklamcılıktır” (Abitbol & Sternadori, 2019, s. 22). Söz konusu akım, 1991 yılında Robert Goldman, Deborah Heath ve Sharon Smith'in yayınladığı “Meta Feminizmi” yaklaşımından etkilenmiştir. Yazarlar, 1970'li yıllardan beri ürün ve hizmetlerin pazarlanması amacıyla yapılan reklamlardaki kadınların temsilini eleştirerek, feminizmin tüketim ve satın alma davranışı yoluyla yeniden tanımlanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Goldman, Heath, & Smith, 1991).

İnceoğlu ve Onaylı Şengül (2018), “*Nike Bizi Böyle Sevin*” reklam filmini analiz ettiği çalışmalarında, “Femvertising” olarak adlandırdıkları reklam filminin kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri değişmesi açısından olumlu etkileri bulunduğunun altını çizmekle beraber, cinsiyet rollerinin yeniden

üretimini pekiştirici temsiller tespit edilmiştir. Çünkü kadına toplumsal cinsiyet rolleri ile yüklenen davranışlar değiştirilmeye çalışılırken, “kadınsı” olan davranışların ortadan kaldırılması, bir başka ifadeyle eşitlik için “erkeksileşmesi” önerilmektedir (İ. İnceoğlu & Onaylı-Şengül, 2018, s. 35). Örneğin, reklamın bir sahnesinde kadına ait bir özellik olarak nitelenen “altın takma” motivasyonu, altın madalya takan bir sporcu kadın temsiliyle “*Kadın, altını takar; ancak madalya olarak takar*” mesajı verilerek eleştirilmektedir. Dolayısıyla altın takan kadınlar ötekileştirilmektedir (İ. İnceoğlu & Onaylı-Şengül, 2018, s. 31). İspanya’da Pérez and Gutiérrez (2017) yapılan bir çalışmada ise, kadınları güçlendirme akımı çerçevesinde yapılan iki reklam filmi analiz edilmiştir. Bu reklamlarda klişeleşmiş kadın imajlarının yeniden üretildiği tespit edilmiştir. Şöyle ki; analiz edilen “*Kaiku*” reklamında farklı kesimlerden olsa bile genellikle reklamlarda tercih edilen kadınlar gibi genç, zayıf ve beyaz kadın temsilleri bulunmaktadır. *Kaiku* reklamında her ne kadar geleneksel kadın rolleri eleştiriliyor ve kadınların güçlenmesi vurgulanıyorsa da yine klişeleşmiş kadın imajları reklamlara yansımakta, sonuçta ise eşitsizlikler pekişmektedir (Pérez & Gutiérrez, 2017, s. 342).

Reklamlarda katı bir biçimde yapılandırılmış toplumsal cinsiyet rollerinin temsilinden, femvertising reklamcılığa doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Kuşkusuz kadın odaklı reklam filmlerinin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik mesajları önemlidir. Ancak bu reklam filmleri derinlemesine analiz edildiğinde “diğer” kadınlıkları “dışlama” ve “ötekileştirme” eğiliminde oldukları görülmektedir.

Reklam, İdeoloji, Hegemonya: Sınıf ve İktidar İlişkilerini “Temsil Kuramı” Çerçevesinde Düşünmek

İdeolojik metinler olarak reklamlar, toplumsal ve kültürel değerlerin yeniden üretiminde oldukça etkili araçlardır (Dalaylı, 2017, s. 200). Elbette temel amaç; ürün ve hizmetlerin daha fazla satılması ve şirketlerin kar maksimizasyonu, dolayısıyla kapitalizmin sürekliliği olsa da kültürel ve toplumsal değerlere içkin olarak bulunan eşitsizlikleri yeniden üretirler. Bu doğrultuda medya metinleri özelinde reklamlarda, egemen kültürün sınıfsal tahakkümü, tüketim ürünleri vasıtasıyla yeniden pekiştirilir.

Eşitsizliklerin ve egemen ideolojilerin kitle iletişim araçları yoluyla yeniden üretimi ile ilgili kuramsal yaklaşımların temeli, 1964 yılında Richard Hoggart, Raymond Williams ve E.P. Thompson tarafından kurulan İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulu’na dayanmaktadır. Okulun temsil ettiği gelenek, kitle iletişimini toplumda egemen ideolojilerin üretimi ve yeniden üretimi işlevini çalışmalarının merkezini yerleştiren özellikle Hoggart ve Williams’ın çalışmalarıyla gelişmiştir (Korkmaz & Erdoğan, 2005, s. 349). Kitle iletişim araçları ile egemen sınıfın iktidarı söylemler aracılığı vasıtasıyla doğallaştırılır ve eleştirilemez, muhalif ve alternatif söylemler ise görünmez hale gelir (Bulut, 2020, s. 107). Yani kitle iletişim araçlarının, toplumun ideolojik alanını ve egemenlik yapısını yeniden üretme eğilimi bulunmaktadır (Maigret, 2014, s. 190). E.P Thompson’un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963) adlı eserinde sınıfın yalnızca ekonomik bir konum değil, kültür ve kültür içinde şekillenen bir tarihsel ilişki biçimi olduğuna değinilmiştir (Özçetin, 2018, s. 182). Egemenlik altındaki işçi sınıfı gibi, tüm toplumsal kesimler, kitle iletişim araçları yoluyla kültür oyununa dâhil olurlar (Maigret, 2014, s. 190). 1970’li yıllarda ise Stuart Hall’un liderliğinde merkezin ilgi odağı medya metinlerine doğru yönelmiştir (Korkmaz & Erdoğan, 2005, s. 351). Hall, Gramsci’den aldığı “hegemonya” kavramı vasıtasıyla tahakkümün zora dayalı olarak değil, kültürel önderlik sağlanarak aktif rızanın kazanılmasını şu şekilde ifade etmiştir:

Hegemonya, toplumdaki asli ekonomik süreçler üzerinde etkili bir üstünlük sağlamış olan başat bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğun, bir toplumun hayat tarzlarını, adetlerini anlayışlarını, bizihi biçimini, kültür ve medeniyet düzeyini, doğrudan doğruya tikel bir sınıfın dar çıkarlarına yarar sağlamasa bile, bir bütün olarak hayatın başat toplumsal üretim siteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirebilecek şekilde toplum üzerinde sağladığı üstünlüğünü geliştirdiği ve yaydığı tüm süreçleri kuşatır (Hall, 1999a, s. 119)

Hall’un Temsil Kuramı açısından “güç” ve “farklılık” merkezi bir kavramdır. Temsil; “Bir şey hakkında anlamlı bir şey söylemek ya da dünyayı diğer insanlara anlamlı bir şekilde tasvir etmek için dilin

kullanılması” demektir (Hall, 2017, s. 23). Hall (2017, s. 293) bizden önemli ölçüde farklı olan kişi ve yerleri nasıl temsil ettiğimiz, başkası olmaya duyulan gizli hayranlığın kaynağı, neden popüler temsilin genellikle onun cazibesine kapıldığı sorunsalı etrafında, “farkı” temsil etmek, böylece güç ilişkilerinin yeniden inşasına odaklanmıştır. Bu doğrultuda gücü, yalnızca ekonomik sömürü ve fiziksel bir zorlama bakımından değil, birini ya da bir şeyi belirli bir şekilde temsil etme gücünü (temsil rejimi içinde) de içerecek şekilde, daha geniş kültürel veya sembolik kapsamda değerlendirmiştir. (Hall, 2017, s. 335). Bu şekilde gösterge, sınıf mücadelesinin bir alanı haline gelir (Hall, 1999b, s. 234). Örneğin, pırlanta ya da elmas gibi lüks tüketim ürünleri yaşamımıza üst orta sınıfın sembolik bir tüketim ürünü olarak girmiştir. Magazin haberlerinde hangi ünlünün kaç karat pırlanta yüzüğe sahip olduğu haberleri sıklıkla yer almakta ve böylece herhangi bir tüketim nesnesi bir sınıfsal gösterge haline gelmektedir. Söz konusu sınıfsal gösterge, toplumun her kesimindeki kadın tarafından rağbet görmekte ve ulaşılması gereken bir ideal halini almaktadır. Toplumun her kesimindeki kadın bu göstergeye sahip olmaya öykünmekte, almaya maddi gücü yetmeyeceği için onun taklitlerini kullanmaktadır.

Gramscian bakış açısıyla güç; sadece baskı ve zorlamayı değil, aynı zamanda bilgi, temsil, fikirler, kültürel liderlik ve otoriteyi içerir (Hall, 2017, s. 336). Yani kültürel önderlik yoluyla temsil gücünü alan, diğerleri üzerindeki hegemonyasını pekiştirir. Güçlü olanın temsili; baştan çıkarır, talep eder, ikna eder ve rıza kazanır (Hall, 2017, s. 337). Gücün döngüselligi temsil bağlamında önemlidir; bu döngüsellige hem güçlü hem de güçsüz olan, eşit ölçüde olmasa da kapılır (Hall, 2017, s. 337). Hall (2017, s. 293) başkası olmaya duyulan hayranlığın, “fark”ı temsil üzerinden, “başkasının gösterisi” adını verdiği duruma işlerlik kazandırdığını belirtir. İşte medya da Hall’e göre sınıf gibi, toplumsal cinsiyet gibi ideolojilerin oluşmasında, yeniden üretiminde, iktidar ilişkilerinin kurulumunda oldukça merkezi bir öneme sahiptir (Özçetin, 2010, s. 141). Yani medya; farklılaşan toplumsal grup ve sınıfların, diğerleri hakkında anlam, değer imgesi ve temsiller oluşturmalarına olanak sağlar (Çabuk, 2012, s. 42).

Kapitalizm dönüşüm süreci çerçevesinde fordist üretim biçiminden postfordist üretime geçiş, beyaz yakalı çalışanları alt orta sınıf haline dönüştürürken: uluslar arası sermaye ile entegre olan kesim ise, “yeni üst sınıf” olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Dağtaş & Dağtaş, 2009, s. 49). Bourdieu’nun “*kültür araçları*” adını verdiği bu yeni oluşan üst sınıf, toplumda yeniliklerin, simgesel mal ve hizmetlerin yayılmasında oldukça etkindir (Dağtaş & Dağtaş, 2009, s. 50). Kimlik, artık yalnızca belli bir ekonomik gruba ya da sosyal statü grubuna üye olmakla kazanılmamakta, daha çok birey tüketim etkinlikleriyle bu imajı yaratmaya çalışmaktadır (Bayhan, 2011, s. 229). Yani bireyin tüketerek, hatta lüks tüketerek “özgürleşeceği miti” yeniden üretilmektedir. İşte bu ideolojik yanıltma taktiği, aslında bireyleri “tüketerek sınıf atlama” düşüncesini benimsemeye itmekte, birey daha çok tüketerek sınıf atladığı yanılsamasına kapılırken, kapitalizm ise kendi sermaye birikim döngüsünün sürekliliğini sağlamaktadır. İşte ideolojiler, Hall (1999b, s. 213)’un ifadesiyle :“Algılanan, kabul edilen, maruz kalınan kültürel nesnelere ve insanlar üzerinde insanlardan kaçan bir süreç yoluyla işlev görürler”. Günümüzde kadınlara sunulan popüler tüketim ürünlerinde bu yanıltıcıları görebilmekteyiz. Suni kürkler, pırlanta tektaş görünümü verilmiş imitasyon yüzük ya da takılar, dünyaca ünlü parfüm ve çanta markalarının taklit versiyonları “sosyete” adı verilen pazarlarda bireylere “tüketerek var olmanın” imkanını sunmaktadır. Hall (1999b, s. 234)’ün de belirttiği gibi çeşitli sınıflar, bir ve aynı alanı kullanarak aslında her ideolojik göstergede kesişmektedir.

Reklamların Göstergibilimsel Analizi: İdeoloji, Mitler ve Eşitsizliğin Yeniden Üretimi

Ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından daha fazla talep görmesi amacı ile yapılan reklam filmleri, iletişim faaliyeti olmasının ötesinde bir anlam taşımaktadır. İçinde bulunduğu kültürün özelliklerini taşıyan reklam filmleri aynı zamanda kültüre öğretileri, değerleri, beklentileri, güç ilişkilerini yeniden üretir. Dolayısıyla bir reklam filminde görülen bir kare gösterdiğinden daha fazlasını ifade etmekte; toplumdaki mitleri, ideolojileri ve eşitsizlikleri yansıtmaktadır.

Medya içeriklerinin çözümlenmesine ilişkin olarak en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi Göstergibilimdir. Göstergibilimin araştırma nesnesi ise göstergelerdir (Erkman-Akerson, 2005, s. 93). Dilbilim alanında gösterge kavramı “kendi dışında bir şey gösteren öge” anlamında kullanılmaktadır (Barthes, 1979, s. 9). Bu perspektiften bakıldığında simgeler, işaretler, semboller, sözcükler vb. gösterge

olarak kabul edilmektedir (Rifat, 2014, s. 7). Göstergebilimin 20.yüzyıldaki öncüleri ve temellerini atan kişiler Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce'tir. Dilbilimci olan Saussure, bir dil dizgesi içerisinden tekrarlanan diziliş özelliklerini *yapı* (ilerleyen zamanlarda *Yapısalcılık* akımına temel oluşturmuştur), olarak nitelendirmiştir (Erkman-Akerson, 2005, s. 60). Bu açıdan Saussure göstergeyi zihinsel bir işlem birimi olarak görmüş, her şeyin zihnimizdeki bir kavramla oluştuğunu söyleyerek, o olmaksızın sözcüklerin oluşmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (Erkman-Akerson, 2005, s. 61).

Saussure'a göre gösterilen ve gösteren, gösterenin temel birleşim öğeleridir (Barthes, 1979, s. 26). Gösteren ve gösterilen ile bir gösterenin diğer göstergelerle ilişkisi üzerine odaklanan Saussure, kullanıcılar ve onların etkilenme süreçlerini göz önüne almaz (Fiske, 1996, s. 75). Daha ziyade dilbilimsel sistem ve bu sistemin işaret ettiği gerçeklikle nasıl ilişkilendirildiği ile ilgilenen Saussure, sistemin sosyo-kültürel bağlam ile nasıl ilişkilendirildiğine ise hiç değinmemiştir (Fiske, 1996, s. 115). Yalnızca metin üzerindeki göstergelere odaklanan Saussure'un aksine onun takipçisi olan Roland Barthes ise okuyucu ile metin arasındaki etkileşimci süreci çözümleyen bir model geliştirmiştir (Fiske, 1996, s. 115).

Barthes, Göstergebilimin iki bileşeni olan gösteren ve gösterilen arasında bir bağlantı olduğu varsayımını kabul etmekle birlikte, gösteren ve gösterilenin çağrışımsal toplamı olan gösterge olduğunu belirtir (Barthes, 2014, s. 182). Söylen de işte bu üç boyutlu çizgeyi içerir: gösteren, gösterilen, gösterge (Barthes, 2014, s. 183). Yananlamlayıcılar olarak isimlendirilen yananlam gösterenleri, düzenlam dizgesinin gösterenlerinden (bir araya gelmiş gösterenler ve gösterilenlerden) oluşur (Barthes, 1979, s. 89). Düzenlamlı büyük söylem parçaları, yananlam dizgesinin bir tek birimini oluşturabilir (Barthes, 1979). Barthes (1979, s. 89) bunun daha net anlaşılması açısından birçok sözcükten oluşan, ama yine de tek bir gösterilene gönderen bir betiğin anlatım biçimini örnek verir.

Reklamlar Barthes (1993, s. 164) tarafından bir yananlam olgusu olarak nitelendirilmektedir. Buna göre her reklam bir bildiridir ve her bildirinin bir anlatım (gösteren düzlemi) ve bir içerik (gösterilen düzlemi) bulunmaktadır (Barthes, 1993, s. 162). Günümüzde mitlerin genelleşmesini sağlayan en önemli araçlardan biri olan medya, mitleri yeniden üretmektedir. Bu anlamda reklamda gizli olan ideolojiyi analiz etmenin yolu ise mitleri analiz etmekten geçmektedir (Kocabay Şener, 2019, s. 84). Barthes bu işleme "mitoloji" (söylenbilim) ismini vermiştir (Kocabay Şener, 2019, s. 85).

Fiske (1996, s. 118) mit kavramlaştırmasını şu şekilde açıklar: "Barthes'a göre mit "bir şey üzerinde düşünme onu kavramlaştırma ya da anlamının kültürel yoludur". Mitlerin ana işlevi tarihi ve belirli bir süreci doğallaştırmaktır (Fiske, 1996, s. 119). Örneğin, kadınların çocuk bakımını erkeklerden doğaları gereği daha iyi yaptıkları, erkeğin ise eve ekmek getirmesi gerekliliğin doğal olması gibi. Mitlerin ana işlevi, belirli bir tarihsel sürece hükmeden toplumsal sınıfın ürünü oldukları gerçeğini göstermektedir (Fiske, 1996, s. 119). Maigret (2014, s. 24-25) ise Barthes'ın göstergebilim yöntemini toplumsal yaşamda güç ilişkilerini yansıtan bilişsel yolları açığa çıkardığını şu şekilde ifade eder: "Medyatik "mitlerin" üretimi gerçeğin sapıtılması, aldatma, yanılsama, manipülasyon değil, toplumsal evrenin egemenlerin yararına bir yananlamlar dizgesi aşılması yoluyla doğallaştırılması ve ampirik sosyolojiyle uyumlu biçimde görüşlerin güçlenmesi anlamına gelir". Söylenbilim analizinde kültüre içkin olarak bulunan, sınıf ve toplumsal cinsiyet kaynaklı güç ilişkilerini içeren mitler açığa çıkarılmaya çalışılır.

Mitler kısaca toplumsal sınıflar tarafından üretilen gerçek olmayan gerçeklikler olarak nitelenebilir (Kocabay Şener, 2019, s. 84). İşte bu çalışmada da Barthes'ın mit kırıcı olarak nitelendirdiği yöntem olan Söylenbilim Yöntemi kullanılarak femvertising örneği olan bir reklam filmi analiz edilecektir. Analizin ilk aşamasında; reklamda yer alan her bir sahnenin gösteren (görüntünün unsurları) ve gösterilen (kavramlar) bağlamında değerlendirilmesi, ikinci aşamasında ise ideolojik temayı yansıtan ve Barthes'ın "mit seviyesi" (Hall, 2017, s. 54) adını verdiği aşamada daha derin bir analiz yapılacaktır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Femvertising akımını destekleyen reklam filmleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş ölçütleri karşılayan durumların ele alınmasına olanak sağlayan amaçlı örnekleme tekniklerinden ölçüt örnekleme tekniği (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 110) kullanılarak seçilen bir lüks tüketim markası olan Atasay firmasının "Tak Sana Yakışanı"

adlı reklam filmleri serisinin 2017 yılında yayımlanan ilk filmidir. Son dönemde görsel basında bu akımı destekleyen birçok reklam filmi gösterime girmiştir. “Tak Sana Yakışanı” reklam filmi ise araştırmanın sorunsalı doğrultusunda hem sınıf hem de toplumsal cinsiyet ideolojisini yansıtan, kadınlara yönelik bir lüks tüketim markasının bir reklam filmi olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılığa neden olan faktörlerden en önemlisi ise araştırmacının kendi perspektifi, deneyim ve bilgi birikimi doğrultusunda reklamları analiz etmesidir. Dolayısıyla bu analizlerde salt bir nesnellığın bulunduğu iddiasında bulunulamaz. Görselin ne anlama geldiğinin, reklamın ne söylediğinin tek bir doğru yanıtı yoktur. Doğası gereği bu tür çalışmalar “yorumlayıcı” olmalıdır. Ancak kullanılan yöntem açısından tercih edilen Söylenbilim’in mitleri ortaya çıkaran bir yöntem olarak bu sınırlılıkları aşmada önemli bir perspektif ve yol haritası sağladığının altı çizilmelidir.

Atasay, “Tak Sana Yakışanı” Reklam Filminin Genel Betimlemesi ve Anlatı Yapısı

Bir lüks tüketim markası olan Atasay firmasının “Tak Sana Yakışanı” reklam kampanyası çerçevesinde çekilen reklam filmi serisinin ilki 2017 yılında çekilmiştir. Bu çalışma kapsamında analiz edilen serinin bu ilk reklam filmi 1 dakika sürmekte olup, toplam 30 kareden oluşmaktadır. Markanın Ceo’su bir röportajda global trendlere uyum sağlama çabalarını şu şekilde açıklamıştır:

“... Atasay’ın Marka Konferansı’nda duyurduğu marka dönüşümü,, “Tak Sana Yakışanı” sloganıyla ifade ettiği yenilenme, bize geleceği gösteren global trendlerle tam bir uyum içinde. Reklam filmimiz bu marka dönüşümünü çok güzel ifade ettiği için büyük ilgi gördü. Orada çok çeşitli çevrelerden, yaşlardan kendine güvenen, hayatta bir duruşu olan güçlü, tavır sahibi kadınları gördük. Önyargıları, kadınların önüne engel çıkaran söylem ve davranışları “kafaya takmayan”, kendisine yakışanı “takan” kadın ...”

Reklam, baştan aşağıya kırmızı giyinmiş ve kırmızı ruj sürmüş oldukça dikkat çeken bir kadının asansöre bindiği sahne ile başlamaktadır. Asansörde kadın ile birlikte 2 erkek bir kadın daha bulunmakta ve hepsi birden kırmızılar içindeki kadına bakmaktadır. Tam burada “Bakamı tak, takamı tak” sözleriyle reklam filmi başlar. Her bir reklam karesinde ise kadınların kafalarına takmaları gereken durumlar, buna reklam filmindeki benzer sözler ile desteklenir. Sırasıyla; Boks yapan bir kadının olduğu sahnede “Konuşanı tak, karışanı tak”, oldukça şık giyinmiş üç kadının olduğu sahnede “Arayanı tak”, kahkaha atan kadının olduğu sahnede: “Aramayanı tak”, sokakta marjinal saç tarzıyla yürüyen kadının olduğu sahnede: “Saçını tak başını tak”, hamburger yiyen kadının olduğu sahnede: “Boyunu tak kilonu tak”, özçekim yapan kadının olduğu sahnede: “Like’ları tak, kalpleri tak”, yeni bir eve taşınan kadının olduğu sahnede: “30’unda hala bekarsını tak”, üç kadının birlikte bir çerçeveye baktıkları sahnede: “Komşunun kızı müdür olmuşu tak”, yaşça olgun bir kadın aynanın karşısına geçip takı taktığı sahnede: “Elalemi tak, her halini tak, bu yaşta bu takılır mıyı tak”, sevgilisini arabayla almaya gelen bir kadının olduğu sahnede: “Varsa tak, yoksa tak, nette ilişki durumunu tak” sözleri ile kadınların gelenek ve kültür kaynaklı toplumsal baskıları hisseden kadın imgeleri verilmeye çalışılmıştır. Elbette bütün kadınların kollarında, kulaklarında ya da boyunlarında takılar mevcuttur. Reklamın devamında ise “Tak, tak, tak nereye kadar” sözleri ve hemen akabinde “Kadınsan takacak ne çok şey var... En güzeli sen takma bunları” sözleriyle birlikte reklamın ilk bölümünde sosyal baskıları üzerinde hisseden kadın imgelerin eğlenen, gülen, dans eden, özçekim yaparken gözlerini şaşı yaparak dalga geçen hallerini temsil eden ve elbette takıları göze çarpan sahneler bulunmaktadır. Sahnelerde dikkat çeken bir diğer detay ise reklamın sağ alt köşesinde “Atasay” yazısının olmasıdır. Bu sahnelerde “Tak sana yakışanı, sana yakışanı” sözleri 7 kez tekrar edilmiştir. Reklam filminde en çok kullanılan sözcük olan “tak” kelimesi 1 dakikalık reklam filmi boyunca tam 40 defa tekrarlanmıştır.

Tak Sana Yakışanı Reklam Filminin Göstergebilimsel Analizi

Bir lüks tüketim markası olan Atasay'ın “Tak Sana Yakışanı” isimli reklam filminin analiz edildiği bu çalışmada; mekân, insanlar, objeler ve arka planda çalan reklam müziği bir arada değerlendirilmiştir. Barthes (2014, s. 188)'in da altını çizdiği üzere Söylenbilim analiz yönteminde bir gösterilenin birçok göstereni olabilir. Her bir sahneye eşlik eden reklam müziğinin sözleri o sahnede anlatılanı bir bakıma pekiştirmektedir. Bu sebeple her bir sahneye, o sahnede müzikte geçen sözlerin isimleri verilmiştir. Her bir sahnede ise gösterenlerin hangi mitleri pekiştirdiği ve hangi mitleri kırmaya (daha önce de bahsedildiği üzere Femvertising reklamlar toplumsal cinsiyete dair mitleri kırmaya çalışırlar) çalıştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sahne 1: “Bakamı tak, takamı tak”

Gösteren: “Bakamı Tak, Takamı Tak” sözleri, bir plazanın asansörü, takım elbise giymiş iki adam, baştan aşağıya siyahlar giyinmiş bir kadın ve yine baştan aşağıya kırmızı giymiş bir kadın.

Gösterilen: Bir plazanın asansöründe geçen sahne, profesyonel iş yaşamının olduğu bir mekânı göstermektedir. Bu sahnede erkeklerin giydiği takım elbise ise profesyonel iş yaşamının gösterir. Sahnede yer alan siyahlar içindeki kadın son derece sade bir tarzıdır, diğer kadın ise dikkat çekici bir kadın imgesini temsil etmektedir. Asansörde bulunan iki erkek ve bir kadının diğer kadına bakışı ise toplumsal baskıyı ifade etmektedir.

Analiz (mit seviyesi): Bu sahne özelinde reklamın başkahramanı olan kadın baştan aşağıya kırmızı giyinmiş ve kırmızı ruj sürmüş oldukça dikkat çekici bir kadın imajı yansıtılmaya çalışılmıştır. Kırmızılı kadına diğer üç kişi (aralarında bir kadın bulunmakta, bu kadın ise baştan aşağıya siyah giyinmiştir) dikkatle bakmaktadır. Bu sahnede kırmızı renk kıyafet giymiş kadın ile gösterilmek istenen dikkat çekici giyim tarzının göz ve bakışlarla eleştirilebileceğidir. Özellikle söz konusu mekân profesyonel iş yaşamıysa kadınların giyimlerine dikkat etmesi gerektiğine dair *mit* eleştirilmekte, bu miti yıkmaya yönelik ise kırmızılar içinde, takılılarıyla birlikte ön planda olan, dikkat çekici bir kadın imgesi kullanılmaktadır.

Sahne 2: “Konuşamı tak, karışamı tak”

Gösteren: Spor kıyafet giymiş, elini kırmızı bir bandajla saran boksör kadın, spor alanı.

Gösterilen: Bu sahnede spor kıyafeti olan kadının elini kırmızı bandajla sarması, onun boks sporu ile uğraştığını göstermektedir. Boks sporu ise toplumda “erkek işi” olarak nitelenen bir eylemi temsil etmektedir. Fonda sahneye eşlik eden reklam müziğinde “Konuşanı Tak, Karışanı Tak” ifadesi ve kadının düşünceli ifadesi toplumda “erkek işi” olarak nitelenen işlerin kadınların da yapmasının yarattığı gerilim durumunu gösterir.

Analiz (mit seviyesi): Toplumda birtakım işler erkek işi-kadın işi diye ayrılmaktadır. Boks sporunun “erkek sporu” olduğuna dair toplumsal tutumun kadınları gerilim içine sürüklediğini göstermektedir. Burada toplumda yerleşik olan “erkek işi-kadın işi” mitinin eleştirisi yapılmakta. Bu miti yıkmaya yönelik ise kulağında küpe olan bir boksör kadın imgesi kullanılmaktadır.

Sahne 3/1 ve Sahne 3/2: “Aramayı tak, aramayı tak”

Gösteren: Dekorasyonu pembe olan bir oda, şık giyimli üç kadın.

Gösterilen: Bu sahnenin geçtiği mekânın pembe olması ve üç kadının bir arada bulunması, duygusal bir paylaşım alanını temsil etmektedir. Birinci sahnede kadınların durgun ve düşünceli bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Bu sahneye “aramayı tak” ifadesi eşlik ederken, sahnenin ikinci kısmında yer alan kahkaha atan kadın imgesi kadınların daha çok duygusal meseleleri kafalarına taktığına dair tutuma ironik bir yaklaşımı göstermektedir.

Analiz (mit seviyesi): Bu sahnede kadınların duygusal paylaşımlarını kız arkadaşlarıyla yapmaları durumu gösterilmektedir. Burada aslında kadınların, erkeklerden daha fazla arkadaşlarıyla duygusal konuları paylaştıklarına dair mit yeniden üretilmektedir. Kadınların erkeklere göre, sevgilerinin ya da eşlerinin kendilerini arayıp aramamasını daha çok kafalarına takmaları, dolayısıyla daha duygusal olduklarına dair mit yeniden üretilmektedir. Yine bu sahnede takılar dikkat çekicidir.

Sahne 4: “Saçımı tak, başımı tak”

Gösteren: Marjinal bir saç şekli olan kadın, sokak.

Gösterilen: Bu sahneden marjinal saç şekliyle sokakta yürüyen kadın imgesi ile kadınların dış görünüşüne önem vermesi durumu temsil edilmektedir.

Analiz (mit seviyesi): Bu sahnede kadınların erkeklerde daha fazla dış görünüşüne önem verdiğine dair mit yeniden üretilmektedir. Yine bu sahneye eşlik eden reklam müziğindeki “Saçını Tak, Başını Tak” ifadesi ile bu durum pekiştirilmektedir.

Sahne 5: “Boyunu tak, kilonu tak”

Gösteren: Hamburger yiyen kadın.

Gösterilen: Bu sahnede yer alan hamburger yiyen kadın aslında, kitle iletişim araçlarının yaydığı mesajlar etrafında biçimlenerek bir toplumsal baskı unsuru haline gelen “ideal kadın bedeni” mitine uygun olmayan durumunu temsil etmektedir. Öyle ki hamburger (fastfood) sağlıklı beslenme tarzına uygun olmayan bir yiyecek olmasının yanı sıra idealize edilen kadın bedenini (zayıf, ince, biçimli, selülsüz vd.) tehdit eden bir yiyecektir. Sahneye eşlik eden “Boyunu tak, kilonu tak” reklam müziğinin sözleri de bu durumu anlatırken pekiştirmektedir.

Analiz (mit seviyesi): Günümüz tüketim toplumunda ve küreselleşme daha yaygın hale gelen ideal beden algısı ile birlikte beden, başkalarının gözünden değer biçilen, kusurlu yanları düzeltilmeye çalışılan ve nesneleşen bir meta olarak bireyin sermayesi haline gelmiştir (Kızılcılık, 2003, s. 90). Bu konuda en çok baskı görenler ise kuşkusuz kadınlardır. Kadınlar popüler kültür söylemleri tarafından “zihinsel ve fiziksel sağlığın daha iyi bir görünümle” sağlanabileceğine inandırılmaya çalışılmaktadır (Y. İnceoğlu & Kar, 2010, s. 74). Kendini “iyi hisset” ideolojisi ise iki türlü mümkündür: *birincisi* vücut biçiminin kültürel ideale uygun şekilde değiştirilmesi, *ikincisi* ise yalnızca tüketerek bu ideale varılabileceğidir (Y. İnceoğlu & Kar, 2010, s. 74-75). Reklamın bu sahnesinde kadınlara dayatılan güzellik ölçütlerinin yarattığı baskı eleştirilmektedir. Ancak hamburger yiyen kadının parmağındaki pırlanta takılar ile tüketim eğilimini temsil eden bir meta, diğerinin yerine ikame edilmektedir.

Sahne 6: “Like’ları tak, kalpleri tak”

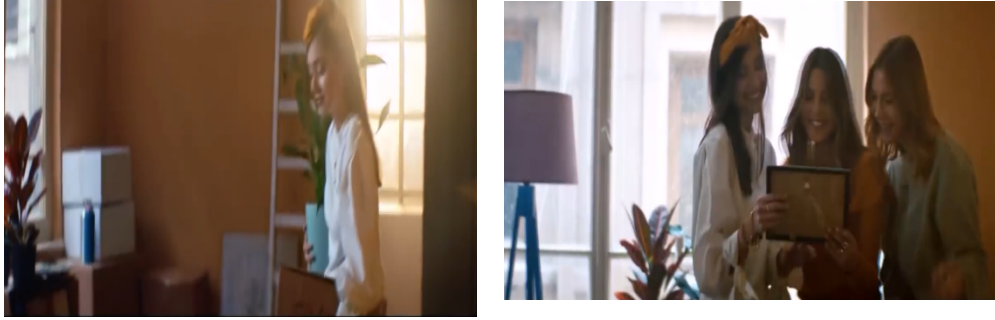
Gösteren: Gündelik kıyafetler ile özçekim yapan kadın, rahat ev ortamı.

Gösterilen: Gündelik kıyafetler ile rahat bir ev ortamında bulunan kadın aslında yeterince boş zamanı olan (bilindiği üzere boş zaman ayrıcalıklı bir kesime ait olan) temsili sunmaktadır. Kadının özçekim yapması sırasında “Like’ları tak, kalpleri tak” sözleri....

Analiz (mit seviyesi): Günümüz dünyasında kadınlar kendi benliklerini medya aracılığı ile kurmakta, kimlik edinmekte, var oluşlarını başkalarının takip ve beğenileri ile devam ettirmektedirler (Aktaş, 2019, s.

65). Bu sahnede özçekim yapan kadın imgesi ile kadınların yaşamlarını ve imajlarını gözler önüne sermeye hevesli olduklarını ve bunun da karşılığında like (beğeni) almaya önem verdikleri temsil edilmektedir. Veblen'in "gösterişçi tüketim" kavramı, tüketimin yalnızca biyolojik ihtiyaçları tatmin için yapılmadığını, tüketicinin toplumsal statüsünü sergilemek gibi önemli bir işlevi olduğunu bize açıklar (Güleç, 2015, s. 71). Bu perspektiften bakıldığında; popüler kültür ürünlerini tüketmenin ve bunu sunmanın kadınlar açısından önem taşıdığı miti temsil edilmektedir. Sosyal medyada ise gösterişçi tüketim yoluyla onaylanmanın göstergesi ise takipçiler tarafından ne kadar beğenildiği (kaç like aldığı) ile ölçülmektedir.

Sahne 7: "30'unda hala bekarısını tak, komşunun kızı müdür olmuşu tak"

Gösteren: Elinde saksı olan bir kadın ve yanında iki kadın arkadaşı, eşyaların henüz yerleşmediği yeni taşınan bir ev.

Gösterilen: Yeni bir eve taşınan kadın temsili, kendi hayatını idame ettirebilecek ekonomik özgürlüğe sahip olan kadını temsil etmektedir. Kadının yanında bulunan iki kadın arkadaşı ile onun bekar olması vurgulanmaktadır.

Analiz (mit seviyesi): Evine yeni taşınan bir kadının temsil edildiği ilk sahneye reklam müziğinde yer alan "30'unda hala bekarısını tak" sözleri eşlik etmektedir. Evlilik hususu -kadınlar evlenmemeyi tercih etsinler ya da etmesinler- özellikle de kadınların üzerinde toplumsal baskı unsuru olarak işlevselliğini her daim sürdürmektedir. Öyle ki toplumda yerleşik olan "kadının bir erkeğe bağlı olması" miti kadınlara yalnız olmamaları, yalnızlıklarını ise mutlak surette bir erkek ile doldurmaları gerektiğine dair mesajları çeşitli kanallar vasıtasıyla iletmektedir (Reynolds & Taylor, 2005). Bu mesajlar çoğu zaman kadınların yaşamın diğer alanlarında başarılı olmalarına, bir meslek sahibi olup kendi hayatlarını idame ettirme gücüne sahip olmalarına rağmen kendilerini eksik ve yalnız hissetmelerine yol açmaktadır. Örneğin, Lewis and Moon (1997) tarafından 30-65 yaş arasındaki bekar kadınlar ile yapılan çalışmada, yaşadıkları sosyal çevrede evli ve çocuklarının olmamasından dolayı kayıp ve üzüntü hissi yaşadıklarını ortaya koymuştur. İrlanda da Byrne (2000) tarafından yapılan çalışmanın bulguları da modern bir toplumda bekar kadınların diğer evli kadınlar ile etkileşiminde ortaya çıkan damgalama sürecine odaklanmaktadır. "Neden bekarım?" diye yaptıkları açıklamalarda kadınlar kendilerini "öteki" kadınlardan eksik ve farklı görmekte, diğerlerinin kendilerini üstün gördüğünü hissetmektedirler. Öte yandan genç kadınlar için kariyer bir başka baskı unsurudur. Reklamın ikinci sahnesinde kadın arkadaşlarıyla birlikte bir fotoğrafa baktıkları sahnede bu durum, "Komşunun kızı müdür olmuşu tak" sözleriyle ifade bulmaktadır. Kariyeri nedeniyle ya da kendi tercihiyle evlenmeyen kadınlar, meslek sahibi olsalar bile evlilik ve kariyer baskısının her daim hissedildiğini göstermektedir.

Sahne 9- 9/1: “Elalemi tak, her halini tak, bu yaşta bu takılır mıy tak”

Gösteren: Aynanın karşısında hazırlanan ileri yaşta, şık giyimli ve aksesuarlı bir kadın.

Gösterilen: Bütün kadınların yaşlarından bağımsız olarak bakımlı, iyi görünümlü (giyim, takı vs.) olabileceği.

Analiz (mit seviyesi): Toplum bireylere yaşa, cinsiyete, sosyal konumuna, mesleğine vd. birçok toplumsal kategoriye göre nasıl giyinmesi ve davranması gerektiği ile ilgili dışsal kurallar dayatmaktadır. Toplumsal cinsiyetin inşasında olduğu gibi yaşlılık da toplumsal olarak düzenleyici bir ilkeye göre kimlik ve güce bağlı olarak temellenen farklılıkları, yaşa göre uygun davranış ve görevleri düzenler (Calasanti, Slevin, & King, 2006; Demez, 2012; Pamuk, 2018:76). Bu doğrultuda yaşlanma deneyimi mekan, zaman ve kültüre göre farklılıklar gösteren bir süreci içermektedir (Pamuk, 2018). Toplumsal hiyerarşide daha altta konumlanan yaşlılık, toplumdaki iktidar ve güç ilişkilerini belirleyen baskın değerler tarafından tanımlanır (Timurturkan & Demez, 2018). Yaşlanma deneyiminin kadınlar ve erkekler arasında farklılık gösterdiği literatürdeki yaş ve toplumsal cinsiyetin kesişimselliği tartışmaları çerçevesinde incelenmektedir (Moore, 2001; Pamuk, 2018). Toplumdaki mitler ile kadınların yaşlandığında kendini sosyal yaşamdan izole etmesi, imaj ve dış görünüş bakımında daha az gösterişli biçime bürünmesi empoze edilmeye çalışılır. Özellikle kadınlar açısından fiziksel görünümdeki olumsuz değişimler toplumsal görünümün içerdiği anlamlarla ifade bulur (Demez, 2012, s.100). Reklamın bu sahnesinde yaşı ilerleyen kadınların bu türden sosyal baskıya maruz kalması çerçevesinde oluşturulan mitler yine reklam müziğindeki sahneye eşlik eden “Elalemi tak, her halini tak, bu yaşta bu takılır mıy tak” sözleri ile eleştirilmektedir. Ancak gençlik ve güzellik ideali üzerine büyüyen kozmetik ve kişisel bakım sektörü bir yandan toplumda ileri yaştaki kadınları hedef alarak bu miti kırmaya çalışırken, bir yandan kendi karlarını maksimize etmektedir. Örneğin, Parlak vd. (2016) tarafından yaşlanma karşıtı kozmetik bakım ürünlerinin reklamlarının analiz edildiği çalışmada yaşlanmayla ilgili olarak; kadınlarda korku oluşturulmaya çalışıldığı, yaşlılığın doğal bir süreç olmasından ziyade önlenebilir ve engellenebilir bir durum olduğu algısı yaratılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Yine Demez (2012, s. 117)’in görsel medyada yaptığı analizlerde “dinamik görünmeye devam etme”, “yaşını göstermeme”, “gençliliğini yitirmeme”, “yaşlılığı görmezden gelme”, “yaşlılığımı silme” gibi temalar etrafında yapılan metinlerin yaşlılık döneminde ekonomik, sosyolojik ve psikolojik sorunların görmezden gelinmesine yol açtığını tespit etmiştir. Böylece hem analiz edilen bu reklam hem de diğer görsel medya kapsamında literatürdeki çalışmalar değerlendirildiğinde, yaşlılık süreci özellikle kadınlar açısından, “tüketerek genç olma” miti çerçevesinde yeniden yapılandırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet, yaşlılık ve sınıf kesişimselliğinde bakıldığında, tüketimi belirleyen baskın sınıfsal konum diğer “kadın”lık biçimlerini dışlamaktadır.

Sahne 10-10/1: “Varsa tak, yoksa tak, nette ilişki durumunu tak”

Gösterge: Bir kadın, bir erkek, araba.

Gösteren: Arabada erkek arkadaşını bekleyen kadın

Analiz (mit seviyesi): Bu sahnede arabanın şoför koltuğunda erkek arkadaşının gelmesini bekleyen bir kadın görülmektedir. Sahneye eşlik eden reklam müziğinde “Varsa tak, yoksa tak, nette ilişki durumunu tak” sözleri yine önceki bölümlerde bahsedilen kadının yalnız olmaması gerektiğine dair toplumsal baskıya işaret edilmektedir. Öte yandan “nette ilişki durumunu tak” ifadesi, kişilerin sosyal medyada ilişki durumlarının ne olduğunu açıklama kaygısına değinilmektedir. Yapılan çalışmalarda da kişilerin ilişki durumu gibi mahrem ve kişiye özel konuları ilanının ne derece önemli olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin, Günindi Ersöz (2016)'ün üniversite öğrencilerinin Facebook'ta yaptığı paylaşımlar ile ilgili yaptığı çalışmada, öğrencilerin %5,1'inin ilişki durumlarını paylaştıklarını tespit etmiştir. Yine Tokay ve Ateş (2018) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada ise katılımcıların %21,8'inin ilişki durumlarını sosyal medya hesaplarında paylaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yani bireyler üzerindeki, özellikle de kadınlar, karşı cins ile duygusal bir ilişki olması gerektiği baskısı, bireylerdeki mahremiyet bilincini yıkmakta ve sosyal medya bu algının yıkılmasında bir ilan aracı haline gelmektedir.

Reklamda kadının arabanın aynasına bakarak kendi kontrol ettiği görülmektedir. Bu sahnede kadının her ne koşulda olursa olsun güzel görünmesi, bunun için kendini sürekli kontrol altında tutması, izlemesi gerekliliği eleştirilmektedir. Berger (46) de altını çizdiği üzere “Kadın hiç durmadan kendini seyretmek zorundadır. Hemen hemen her zaman kendi imgesiyle birlikte dolaşır. Çocukluğunun ilk yıllarından başlayarak hep kendi kendini gözlemesi, bunun gerekli olduğu öğretilmiştir ona. Kadın olduğu ve yaptığı her şeyi gözlemek zorundadır. Kendi varlığını algılayışı, kendisi olarak bir başkası tarafından beğenilme duygusuyla tamamlanır”. Reklamın bu sahnesinde de kadınların hem güzel gözükmeleri hem de duygusal bir ilişki içerisinde olma gerekliliğinin yarattığı toplumsal baskıyı üzerindeki taşıdıkları vurgulanmaktadır. Öte yandan bir erkeğin kadını arabayla evinden alması gibi toplumdaki yaygın beklentinin tersine, bir kadının erkeği arabayla almaya gittiği sahne, algıların tersine çevrilmesi açısından Femvertising odaklı bir sahne olarak görülebilir.

Sahne 11 ve diğer sahneler

Analiz (mit seviyesi): Reklamın 11. Sahnesinden itibaren reklamın temposunun arttığı ve diğer sahnelere atıfla daha mutlu ve özgür kadın imajlarının yer aldığı görülmektedir. Bu sahnelerde dikkat çeken detaylar ise “Atasay” yazıları ve markanın “tak sana yakışanı” sloganlarıdır. Sahnelerde yer alan kadınlarda markaya ait takılar yer almaktadır. Reklamın son bölümüne ise reklam müziğinin şu sözleri eşlik etmektedir: “Tak, tak, tak nereye kadar, kadınsan takacak ne çok şey var, en güzeli sen takma bunları!”, “Tak sana yakışanı, sana yakışanı” sözleri ise toplamda 7 kez tekrar etmiştir. Reklamın son bölümü kadınların hayatta takacak şeyleri ya da toplumsal beklenti haline gelen durumları bir yana bırakarak, markanın ürünlerini takmaları halinde daha mutlu olacakları algısı yaratılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Tüketim; günümüzde insanların temel ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde bir statü, sınıf atlama, grup aidiyeti, farklılık, marjinalite, kimlik gibi sosyal ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Reklamların bireylerdeki tüketim ihtiyacını mobilize eden, yeniden değiştiren, dönüştüren ve yön veren işlevlerinin yanı sıra ideolojik metinler olarak kültürel ve toplumsal değerlere içkin olarak bulunan eşitsizlikleri yeniden üretme gibi işlevleri de bulunmaktadır. Popüler ürünlerin, bireylere yaşam tarzlarını benimsetmek, kimlik sunmak, yerleşik değerleri pekiştirmek gibi önemli ideolojik işlevleri olduğu hususunda literatürde uzlaşım mevcuttur (İ. Özdemir, 2009, s. 202). Dolayısıyla reklamlar egemen kültürün gerek sınıfsal gerekse

cinsiyetçi tahakkümünün, tüketim ürünleri vasıtasıyla yeniden pekiştirildiği önemli medya bileşenlerinden biridir.

Reklamların çoğunlukla ana ilgi odağı “kadınlar” olmuştur. Kadınlar kimi zaman temizlik, giyim, bakım, güzellik, çocuk bakımı gibi ürünlerin tüketicisi olarak, “özne” konumunda reklamlarda doğrudan hitap edilen kesim olur iken, kimi zaman erkeklere yönelik tüketim ürünlerin pazarlanmasında, o ürünü almaya yönelik tutum oluşturma açısından, “nesne” konumunda bulunmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde; ister “özne” konumunda olsun, ister “nesne” konumunda olsun, toplumsal cinsiyet ideolojisinin yarattığı asimetrik güç ilişkileri çerçevesinde toplumsal cinsiyet rolleri temsil edilmiştir. Reklamcılığın geçmişten günümüze kadar gelen serüvenine bakıldığında katı bir şekilde yapılandırılmış toplumsal cinsiyet rolleri temsilinden, feminizmin artan etkinliğine koşut olarak, Femvertising reklamcılığa doğru bir dönüşüm yaşandığı gözlemlenmektedir. Kadın odaklı reklam filmlerinin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik algı ve farkındalık oluşturmaya yönelik mesajları hiç kuşkusuz önemlidir. Ancak bu reklam filmleri derinlemesine analiz edildiğinde “diğer kadınlıkları”, yani tüketemeyen, yoksul, yoksun ekonomik özgürlüğü olmayan kadınları”, dışlama ve ötekileştirme eğiliminde olan temsiller sunduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Femvertising olarak adlandırılan reklam akımı çerçevesinde nitelenebilecek, bir mücevher firması olan Atasay’ın “Tak Sana Yakışanı” adlı reklam filmleri serisinin ilk reklam filmi, Roland Barthes’ın Söylenbilim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Barthes’a göre mit, eşitsizliklerin yeniden üretiminde bir kültürün egemen değerlerini içermektedir. Mitlerin çözümlenmesinde yapısalcı yöntemler kullanılmaktadır, çünkü bireye özgü anlamlardan ziyade kültüre içkin anlamlar odak noktasıdır (Fiske, 1996, s. 160). Barthes’a göre mitler, egemen toplumsal sınıfların bir ürünü olarak tarihsel süreci ve kültürü beraberinde taşır (Fiske, 1996, s. 119). Mitlerin ana işlevi tarihi doğallaştırmaktır. Yani bir bakıma belirli bir tarihsel döneme hakim olan toplumsal sınıfın ürünüdürler (Fiske, 1996, s. 119). Bu çalışmada toplumsal cinsiyet ve sınıfın kesişimselliğinde, eşitsizlikleri yeniden üreten mitlerin ortaya çıkarılması esas olmuştur.

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; reklamın verdiği mesaj açısından, kadın-erkek eşitliği söylemini güçlendiren olumlu vurgular bulunmaktadır. Ancak reklam filmi mitsel analiz düzeyinde derinlemesine sorgulandığında, reklam filminde baskın olarak lüks tüketime atıfla, mitler aracılığı ile “güçlü ve özgür kadın” imgesinin sunulduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın en önemli çıkarımı bu tür temsiller ve bu temsiller üzerinden sunulan mitler vasıtasıyla kadınlara yönelik bir “güçlenme stratejisi” sunulmasının, toplumsal düzlemde kadınlar arasında sınıfsal farklılıklardan kaynaklı eşitsizlikleri daha da görünür kılabilme potansiyelinin olabileceğidir. Sonuç olarak belirli bir “kadın”lık formunun tüketim merkezli idealize edilmesi, diğer “kadınlık”ları –bir bakıma tüketemeyen- dışlama durumuyla karşı karşıya kalma ihtimali bulunmaktadır.

Bir kültürdeki hiçbir mit evrensel ve genelgeçer değildir. Başlıca egemen mitler olduğu kadar, buna karşı-mitler de bulunmaktadır (Fiske, 1996, s. 120). Femvertising reklam filmlerinde yerleşik mitlere karşı (kadının bedeninin aktif kullanımına yönelik spor yapmaması, yaşça olgun kadının dikkat çekici giyinmemesi vb.) karşı mit oluşturma yolu kullandıkları görülmektedir. Ancak oluşan ortaya çıkan yeni mitler, sınıfsal olarak egemen grupların diğerleri üzerinde tahakküm kurucu normları ortaya çıkardığı söylenebilir.

Femvertising, Becker-Herby (2016, s. 15) göre üçüncü dalga feminizmi gibi kesişimseldir. Reklamlarda yer alan aynı ırk, yaş, vücut şeklinden ziyade farklı kadın imajları temsil edilir. Ancak bu çalışmada analiz edilen reklam filminde kadınların geleneksel rollerine, onlardan beklenen sorumluluklara ve baskılara karşı eleştirel mesaj içerse de reklamdaki kadın temsilleri orta ve üst sınıf, neredeyse hepsi 20’li 30’lu yaşlarında genç (bir temsil hariç), modern giyimlidir. Bu diğer çalışmaların bulguları ile uyusmaktadır (Pérez & Gutiérrez, 2017).

Çalışma bulguları bir “lüks tüketim ürünün” pazarlanması sürecinde kullanılan reklam filminin yarattığı ve yeniden ürettiği eşitsizlik dinamikleri (özellikle sınıf) üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın bulgularından hareketle, tüm Femvertising akımı çerçevesinde değerlendirilebilecek reklam filmlerinin bu eşitsizliği yarattığı gibi bir genellemeye gitmek mümkün değildir. Ayrıca tüm dünyada trend olan Femvertising reklam filmlerinin kültürlerarası karşılaştırılmalı olarak incelenmesi, Türkiye’nin söz konusu sorunsal çerçevesinde göreceli yerinin tespit edilmesinin yanı sıra kültüre içkin olan toplumsal beklentilerin anlaşılması açısından etkili olacaktır.

Kaynakça

- Abitbol, A., & Sternadori, M. (2019). Championing women's empowerment as a catalyst for purchase Intentions: Testing the Mediating Roles of OPRs and Brand Loyalty in the Context of Femvertising. *International Journal of Strategic Communication*, 13(1), 22-41.
- Åkestam, N., Rosengren, S., & Dahlen, M. (2017). Advertising "Like a Girl": toward a better understanding of "femvertising" and its effects. *Psychology & Marketing*, 34(8), 795-806.
- Aktaş, G. (2019). Günümüz toplumlarında anneliğin değişen biçimlerini sosyal medya kullanıcıları üzerinden değerlendirmek. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(2), 253-273.
- Ateş, E. C., & Tokay, A. (2018). Sosyal ağ (medya) kullanımı ve suç mağduriyeti. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 5(1), 1-33.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (B. Vardar & M. Rıfat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rıfat & S. Rıfat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2014). *Çağdaş söylenler* (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Bati, U. (2010). Reklamcılıkta retorik bir unsur olarak kadın bedeni temsilleri. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 103-133.
- Bayhan, V. (2011). Tüketim toplumunda bireyin ontolojik mottosu: "Tüketiyorum öyleyse varım" *Sosyoloji Konferansları*(43), 221-248.
- Becker-Herby, E. (2016). *The rise of femvertising: authentically reaching female consumers*. University of Minnesota, Minnesota.
- Berger, J. (2016). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Trans.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bulut, S. (2020). The political economy of news production. Handbook of research on the political economy of communications and media, IGI Global, USA. <https://www.igi-global.com/book/handbook-research-political-economy-communications/240825>.
- Byrne, A. (2000). Singular identities: Managing stigma, resisting voices. *Womens Studies Review- Galway-*, 7, 13-34.
- Calasanti, T., Slevin, K. F., & King, N. (2006). Ageism and feminism: From "et Cetera" to center. *NWSA Journal*, 18(1), 13-30.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam tarzları* (İ. Kutluk, Trans.). İstanbul: Dost Kitabevi.
- Çabuk, D. (2012). Cosmopolitan reklamlarında anlam yapıları ve ideoloji. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 3(5).
- Dağtaş, B., & Dağtaş, E. (2009). Tüketim kültürü, yaşam tarzları, boş zamanlar ve medya üzerine bir literatür taraması. *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları* (pp. 27-76). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dalaylı, F. Ü. (2017). *Reklamlar ve ideoloji: billboard ve internet reklamlarını gösterge bilimsel açıdan yeniden okumak*. Paper presented at the ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies).
- Demez, G. (2012). Gençlik ideali: anti aging uygulamaları ve değişen yaşlılık algılarının medyada temsili. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), 94-120.
- Eisend, M. (2010). A meta-analysis of gender roles in advertising. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(4), 418-440.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilimine giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş* (S. İrvan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Goldman, R., Heath, D., & Smith, S. L. (1991). Commodity feminism. *Critical studies in media communication*, 8(3), 333-351.
- Gül, D. (2016). Toplumsal cinsiyet ve reklam. In S. Ç. Mengü (Yay. haz.), *Reklamı Anlamlandırmak* (pp. 109-145). İstanbul: Derin Yayınları.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 62-82.
- Günindi Ersöz, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin facebook kullanma alışkanlıkları. *Sosyoloji Konferansları*, 53(1), 303-326.
- Güzel, E. (2014). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve medyanın rolü. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(8), 185-199.
- Hall, S. (1999a). İdeolojinin yeniden keşfi: medya çalışmalarında baskı altında tutulanın geri dönüşü (M. Küçük, Çev.). M. Küçük (Yay. haz.), *Medya, İktidar ve İdeoloji* içinde (ss. 77-127). Ankara: Ark Yayınları.
- Hall, S. (1999b). Kültür, medya ve ideolojik etki. M. Küçük (Yay. haz.), *Medya, İktidar ve İdeoloji* içinde (ss. 199-244). Ankara: Ark Yayınları.
- Hall, S. (2017). *Temsil: kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları* (İ. Dündar, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hülür, A. B., & Çat, A. K. (2018). Gıda reklamlarında kadının temsili. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 1-12.
- İnceoğlu, İ., & Onaylı-Şengül, G. (2018). Bir femvertising örneği olarak Nike bizi böyle bilin reklam filmine eleştirel bakış. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(2), 20-36.
- İnceoğlu, Y., & Kar, A. (2010). Yeni güzellik ikonları: insan bedeninin özgürlüğü mü mahkumiyeti mi? Y. İnceoğlu & A. Kar (Yay. haz.), *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni* içinde (ss. 65-95). İstanbul: Ayrıntı Yayınlar.
- Kalan, Ö. G. (2010). Reklamda çocuğun toplumsal cinsiyet teorisi bağlamında konumlandırılışı: "Kinder" reklam filmleri üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi İstanbul University Faculty of Communication Journal*, 1(38), 75-89.
- Kızılcılık, S. (2003). Küreselleşme, beden ve şizofreni. *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 89-94.
- Kocabay Şener, N. (2019). Reklamda egemen ideolojiyi çözümlenmek: Cinsiyet rolleri ve fanatizm okuması. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 34, 77-99.
- Korkmaz, A., & Erdoğan, İ. (2005). *Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Latif, Ö. B., & Karkış, Ö. İ. (2018). Sosyal medya reklamları üzerinden kadının toplumdaki konumlandırılmasına ilişkin bir içerik analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 10(5), 114-134.

- Lewis, K. G., & Moon, S. (1997). Always single and single again women: a qualitative study. *Journal of marital and family therapy*, 23(2), 115-134.
- Maigret, E. (2014). *Medya ve iletişim sosyolojisi* (H. Yücel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moore, V. A. (2001). "Doing" racialized and gendered age to organize peer relations: Observing kids in summer camp. *Gender & Society*, 15(6), 835-858.
- Özçetin, B. (2010). İdeoloji, iletişim, kültür: Bir Stuart Hall değerlendirmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(13), 139-159.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları: Kavramlar, okullar, modeller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, İ. (2009). Türkiye'de popüler kadın magazin dergileri: yeni kadın kimliği ve yaşam tarzları. B. Dağtaş & E. Dağtaş (Yay. haz.), *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları* içinde (ss. 202-240). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özdemir, M. (2010). Türkiye'deki reklamlarda toplumsal cinsiyet ve sunumu. *Millî Folklor*, 22(88), 101-111.
- Pamuk, D. (2018). Yaş ve toplumsal cinsiyetin kesişimselliği: Toplumsal cinsiyeti oluşturma ve yaşı oluşturma. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 74-84.
- Parlak, E. A., Kıymık, N., Çelik, R., Ceylan, B., Kocabaş, H., Akçin, H. P., . . . Kaya, H. H. (2016). Yaşamın tıbbileştirilmesi kapsamında medyada yer alan yaşlanmayı dışlayan (anti-aging) reklamların içerik analizi. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(10), 404-418.
- Pérez, M. P. R., & Gutiérrez, M. (2017). Femvertising: female empowering strategies in recent spanish commercials. *Investigaciones feministas*, 8(2), 337-351.
- Reynolds, J., & Taylor, S. (2005). Narrating singleness: Life stories and deficit identities. *Narrative Inquiry*, 15(2), 197-215.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Taşkaya, M. (2009). Kitle iletişim araçlarında kadın bedeninin nesneleştirilmesi: Ürün ve marka fetişizmde cinsellik kullanımı. *Toplumbilim Dergisi*(24), 121-132.
- Timurturk, M., & Demez, G. (2018). Bir toplumsal iktidar alanı olarak beden ve "yaşlanan bedenin yeniden inşası". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 441-456.
- Yalman, A., & Güdekli, İ. A. (2018). Toplumsal cinsiyet ve reklamlar: vestel reklamlarının göstergebilimsel analizi. *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(6), 19-30.
- Yiğittürk Ekiyor, E. (2020). Mitolojiden günümüze lilith ya da lamia: "şeytan kadın" arketipi. In A. Er & Y. Çelik (Eds.), *Edebiyatta Kadın ve Mit* (pp. 313-327). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zengin, E. (2019). Toplumsal cinsiyet teorisi bağlamında reklamlarda erkek imgesinin değerlendirilmesi: Men's health dergisindeki reklamların analizi. *Global Media Journal TR Edition*, 9(18), 157-182.

Anthony Neilson’ın *Realism ve Narrative* Adlı Oyunlarında Melezlik¹ Hybridity in Anthony Neilson’s *Realism and Narrative*

Gamze ŞENTÜRK*

Öz

Yazar, yönetmen, oyuncular, dekor ve kostüm sanatçıları, müzisyenler, dansçılar, ışıklandırma uzmanı; kısaca sahne önü ve sahne arkası teknik ekibin ortak çabalarının bir ürünü olan tiyatro, özü gereği melez bir sanattır. Tiyatro, doğuşundan bugüne türler ve sanatlar arası alışverişlerde bulunarak ve her çağın teknolojisinden faydalanarak medyalar arası ve melez bir sanat olma özelliğini korumaktadır. Ancak tiyatronun melezliği neredeyse yirminci yüzyıla kadar ciddi bir araştırma ve tartışma konusu yapılmamıştır. Son yıllarda ise Hans-Thies Lehmann, Patrice Pavis, Gerda Poschmann, Andy Lavender, Jean Pierre Sarrazac ve Erika Fischer-Lichte gibi isimlerin öncülüğünde tiyatronun melezliğinin ve üretimlerde öne çıkan melezlemelerin tiyatro ve performans çalışmalarında kuramsal olarak çalışılmaya ve tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışma tiyatronun melez doğasını geçmiş ve günümüz perspektifinden İngiliz tiyatrosunda önemli bir yere sahip olan oyun yazarı Anthony Neilson’ın *Realism/Gerçekçilik* (2006) ve *Narrative/Anlatı* (2013) adlı iki oyunu üzerinden örneklerle açıklanmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Tiyatro, melezlik, Anthony Neilson, Realism, Narrative.

Abstract

Theatre, as a co-production produced by efforts of the playwright, the director, the actors, prop-makers and costume artists, musicians, the dancers, the lighting experts; in short, on-stage and backstage technical team, is inherently a hybrid art. It has maintained the quality of being an intermedial and hybrid art form by being in interaction with genres and arts and benefitting from the technology of every age since its birth. However, the hybridity of theatre has not been the subject of serious research and discussion until almost the twentieth century. In recent years, it is seen that the hybridity of theatre and hybridization coming to the fore in the productions have begun to be discussed and studied theoretically in theatre and performance studies under the leadership of names such as Hans-Thies Lehmann, Patrice Pavis, Gerda Poschmann, Andy Lavender, Jean Pierre Sarrazac, and Erika Fischer-Lichte. This paper explores the hybrid nature of theatre to be discussed regarding the perspectives of the past and the present through the examples from two plays entitled *Realism* (2006) and *Narrative* (2013), by the playwright Anthony Neilson, who has an important place in British theatre.

Keywords: Theatre, hybridity, Anthony Neilson, Realism, Narrative.

¹ Bu makale, 2020 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda hazırladığım “Anthony Neilson’ın Seçilmiş Oyunlarında Melezlik” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, E-posta: gamzesenturk_26_01@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-5097-7739.

Giriş

Gerçekten melez var olan hemen hemen her şeyin özüdür. Ne doğada ne de toplumda hiçbir şey saf değildir.

-Pedro de Andrade²

Kökeni yaradılışa kadar götürülebilecek olan melez kavramı, *English Oxford Living Dictionaries*'e göre ilk manada “farklı türden ya da çeşitten iki bitki ya da hayvanın dölü/yavrusu” anlamına gelir ve hibrid/hibrit şeklindeki kullanımıyla ilk olarak fen bilimleri alanında karşımıza çıkar. Kavram, kültür çalışmalarında değişik ırktan ana babadan doğmuş olan kimseleri tanımlamak için kullanılır. Günümüzde melez, “iki farklı ögenin birleşmesiyle oluşan bir şey” (EOLD) anlamında çeşitliliğe, çoğulluğa, karışıma, katışıma, birleşmeye ve arada kalmışlığa işaret edecek biçimde edebiyat, dilbilim, çeviri, cinsiyet ve medya gibi çok çeşitli çalışma alanında kendine yer bulmuştur. Son yıllarda ise kavram Hans-Thies Lehmann, Patrice Pavis, Gerda Poschmann, Andy Lavender, Jean Pierre Sarrazac and Erika Fischer-Lichte gibi isimlerin katkılarıyla tiyatro çalışmalarında anahtar bir kavram olarak kullanılır ve tartışılır hale gelmiştir. Çok yönlü bir kavram olan melezin saflığın karşısında durması, sınırlandırmaya ve kategorileştirmeye karşı çıkması, yapıbozuculuğu, çoğulluğu öne çıkarması, farklılıkları kucaklaması, merkezsizliği önermesi ve eşiklik durumu yaratması bağlamlarında oldukça işlevsel olduğu görülür.

Melez kavramı doğuşundan itibaren farklı sanat dallarının unsurlarını kullanan ve çeşitli türleri birbirleri ile harmanlayan tiyatro sanatının doğasını açıklayan bir kavramdır. Ancak neredeyse yirminci yüzyıla kadar tiyatrodaki performans unsurunun geri planda tutulup metnin ön plana çıkarılması söz konusu olduğundan tiyatronun melezliği ihmal edilmiştir. 1880'li yıllara gelindiğinde tiyatrodaki başlayan temsil krizi, tiyatronun doğuşundan bugüne melez bir sanat olduğu gerçeğiyle yüzleşilmesini sağlamıştır. Temsil krizini aşma noktasında tarihsel avangard hareketler ile Kıyı Tiyatro, Absürd Tiyatro, Epik Tiyatro ve Suratına Tiyatro gibi tiyatro hareketlerinin; Edward Gordon Craig, Adolphe Appia, Vsevolod Meyerhold, Erwin Piscator, Bertold Brecht, Antonin Artaud, Sarah Kane, Mark Ravenhill, Martin Crimp ve Anthony Neilson gibi yenilikçi yönetmenlerin veya oyun yazarlarının çabaları dikkate değerdir. Söz konusu uygulamalar veya uygulayıcılar hiyerarşinin en tepesine konulan metne ve mimesise dayalı üretime karşı o zamana kadar göz ardı edilen ve desteklenmeyen performans unsuruna dikkatleri çekerek ve tiyatrodaki performans ile metnin birlikteliğini öne çıkararak temsil krizine karşı alternatif çözümler üretmeye çalışmışlardır. Bu sayede hem tiyatronun melez doğasının ortaya çıkması hem de pek çok yenilikçi, eklektik ve melez oyunun üretilmesi sağlanabilmiştir. Bu çalışmada 1990'lı yıllarda ürettiği *Normal* (1991), *Penetrator/Sokucu* (1993) ve *The Censor/Sansür* (1997) gibi oyunlarından dolayı “Suratına Tiyatro'nun kötü çocuğu” (Sierz, 2010a) olarak anılan Anthony Neilson'ın *Realism* ve *Narrative* adlı oyunlarına odaklanılarak örneklerle tiyatronun melez doğasının açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Çağdaş Tiyatro ve Melezlik

Melezlik, tiyatronun doğasını tanımlayan anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkar. Tiyatro, melez bir sanat olarak doğası gereği diğer sanatlarla etkileşim içindedir ve her türlü kitle iletişim aracını sahnesinde kullanır. Antik dönem insanının dini ritüellerinden türediğine inanılan tiyatro; edebiyatın yanı sıra müzik, dans, mimarlık, şiir, plastik sanatlar, pantomim ve hikâye anlatıcılığı başta olmak üzere pek çok unsuru uyumlu bir bütün olarak bünyesinde toplar. Tarihi eskiye dayanan bu sanat dalı sözlü ve yazılı anlatımın gücünden, müziğin ritminden ve dansın hareketlerinden yararlanır. İlk ortaya çıktığı dönemlerde edebiyatın bir dalı olarak değerlendirilen tiyatronun zaman içerisinde diğer sanatların bir birleşimi olduğu ve metnin ve performansın birlikteliğinden geliştiği düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır (Nutku, 2001, s. 25-26). Geliştiği çağın koşullarını etkilemekle birlikte aynı zamanda bu koşullardan etkilenen tiyatro, melez olma özelliğini ise asla kaybetmemiştir. Paul Woodruff'un vurguladığı gibi, “tiyatro şiir, düzyazı, müzik, dans, kostüm ve dekor boyamasının bir birleşimi ve şimdideyse video veya dijital efektlerin canlı bir performans

² Metinde yer alan kaynak metinlerden yapılan çeviriler aksi belirtilmedikçe tarafıma aittir.

içerisinde, genellikle olayların taklit edici bir mizanseninde birleştirilebileceği melez bir sanat biçimidir” (2003, s. 596). Antik dönemden bugüne tiyatrodaki türler, disiplinler, kültürler ve medyalar arası melezlemeler yapılmıştır. Oyunlarda trajik, komik, absürt, grotesk veya fantastik unsurlar birbirleri ile harmanlanmış; roman, biyografi, belgesel, şiir, dans ve müzik gibi disiplinlerle alışverişte bulunmuş; farklı kültürlerin unsurlarına yer verilmiş ve her dönemin geliştirdiği teknik unsurlar veya teknolojiler oyunlara adapte edilmiştir.

Metin ve performansın uyumlu bir birleşimini sunan tiyatronun melezliği, performans unsurunun geri planda tutulması nedeniyle yirminci yüzyıla kadar ihmal edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde tiyatrodaki baş gösteren temsil krizi bu ihmalin bir göstergesi olarak karşımızda durur. Temsil krizine karşılık öncü tarihsel avangardlar, Kıyıcı Tiyatro, Absürd Tiyatro, Epik Tiyatro ve Suratına Tiyatro gibi öncü tiyatro hareketleri çözüm arayışına girmişlerdir. Bu arayışlar doğrultusunda Aristoteles’in *Poetika*’sını temel alan, taklit ve eylem temelli, metin odaklı tiyatro geleneği sorunsallaştırılmış ve deneysel uygulamalar devreye sokulmuştur. Dramatik gelenekte kırılmalar olarak nitelendirilebilecek bu yenilikçi hareketler veya yaklaşımlar, metin odaklı anlayışı alaşağı etmekle birlikte oyunun yaratım sürecine, oyuncu-seyirci etkileşimine ve dramaturjiye dair pek çok yeniliği de beraberinde getirmiş ve böylelikle tiyatronun melezliği görünür kılınmaya başlanmıştır. Nitekim Daniel Jerrigan’ın altını çizdiği üzere tiyatrodaki bu yenilikçi hareketleri ilk postmodern uygulamalar olarak ele almak gerekmektedir (2008, s. 12).

Çağdaş tiyatro avangard özellikleri, eklektik yapısı ve deneyselliği, kısacası melezliği ile dikkat çeker. Çağdaş tiyatrodaki bir melezlik stratejisi olarak sıklıkla türler arası melezlemelere başvurulur. Türlerin dinamik ve değişime açık yapılar olduklarını savunan modern anlayış temelinde çağdaş tiyatrodaki türler arası alışverişler çokça yapılarak, geleneksel ve modern türler bir arada kullanılarak, komik, trajik, absürt, grotesk, gerçeküstücü ve fantastik unsurlar birbirleri ile melezlenerek ve çok kültürlü metinler üretilerek tür sistemlerinin yapı bozuma uğratılması söz konusu olmuştur. Çağdaş tiyatrodaki geleneksel tür sınırlarının sorunsallaştırıldığı, türlere ait kısıtlamaların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı, tabiri caizse çok sesli ve çok kültürlü metinlerin üretildikleri görülür. Alman tiyatro eleştirmeni Jean Pierre Sarrazac, tiyatrodaki türler arası melezlemeyi ‘rapsodileşme’ (*rhapsodization*) kavramı üzerinden değerlendirir. Yazar, tiyatrodaki biçim ve içerik açısından melezlemelerin çokça yapıldığının altını çizer. *L’Avenir du Drame* (1981) başlıklı çalışmasında yazarın rapsodileşme kavramını 1960 sonrası tiyatronun montajlı, parçalı, çok sesli, kısaca melez yapısını tanımlayan bir kavram olarak kullandığı görülmektedir (akt. Turner & Behrnt, 2008, s. 190).

Alman tiyatro eleştirmeni ve performans araştırmacısı Erika Fischer-Lichte, *The Routledge Introduction to Theatre and Performance Studies* (2014) başlıklı kitabında tiyatro ve melezlik ilişkisine değinir. Fischer-Lichte, melezlik kavramının günümüzde açıkça tanımlanmış bir kavram olmayıp daha çok bir metafor olarak kullanıldığını vurgular. Ona göre, bu kavram tiyatro ve performans bağlamında 1960’lı yıllardan günümüze çeşitli sanat ve medya unsurlarını birleştiren çalışmaları nitelendirmek için kullanılagelmiştir. Kuramcı, çağdaş tiyatronun anlatı türlerini ve konuşma biçimlerini melezleyip çok sesli bir yapı elde ettiğini belirtir (s. 158). Ancak kuramcının kültürlerarasılık ve melezlik kavramları yerine beraber dokumak, birbirine karıştırmak anlamlarına gelen tekstil endüstrisi ile alakalı *interweave* terimini kullanmayı tercih ettiği görülür (2009, s. 399). Fischer-Lichte çağdaş tiyatronun kendi potansiyellerini yeniden keşfetme amacı taşıdığı, metin-performans ikili karşıtlığını alaşağı ederek hem dilsel hem de bedensel göstergeleri önemseyip melez bir yapıyı kucakladığının altını çizer (2014, s. 158).

Alman tiyatro kuramcısı Hans Thies-Lehmann, 1999’da yazdığı *Postdramatic Theatre* başlıklı kitabında tarihsel avangardlardan bugüne tiyatrodaki ‘postdramatik’ bir anlayışın egemen olduğunu ifade eder. Kuramcı, postdramatik şeklinde önerdiği kavramın bir bütün olarak tiyatro geleneğini sorgulayan ve yapıbozuma uğratan bir kavram olduğunun altını çizer (2006, s. 2). Ona göre, tiyatro diğer sanatlarla ve teknolojiyle etkileşim içerisinde melez bir yapı sergiler (2006, s. 179). Lehmann, tiyatronun melez yapısının çağdaş dönemde uygulanan göstergelerin eşzamanlı olarak sunumu (*simultaneity*), göstergelerin yoğunluğuyla oynama (*play with the density of signs*), müzikalleştirme (*musicalization*), sahne grafiği/görsel dramaturji (*scenography/visual dramaturgy*), somut tiyatro (*concrete theatre*) ve olay/durum (*event/situation*) gibi özelliklerde kendini gösterdiğini vurgular. Kuramcı tüm bu özelliklerle çağdaş

tiyatronun “çeşitli sanatların buluşma yeri” (2006, s. 50) olduğunun, dolayısıyla melez olduğunun altını çizer.

Yirminci yüzyılda metin odaklı tiyatro estetiği ve geleneksel mimesis anlayışı yerini metin ve performans birlikteliğine almıştır. Çağdaş dönemde metin Lehmann'ın belirttiği gibi “tiyatronun efendisi olarak değil de tek bir öge, bir katman veya sahne yaratımının bir ‘materyali’” (2006, s. 17) ve “bedensel, müzikal, görsel, vb. bütün bir birleşimde eşit haklara sahip bir bileşen” (2006, s. 46) olarak varlık göstermektedir. Bir diğer ifadeyle çağdaş dönemde metnin yardımcı bir araç ya da unsur olarak sahnelemeye dahil edilmekte olduğu ve diğer tiyatral araçlarla eşit seviyede olduğu görülmektedir. Bu durum, metnin üstünlüğünü savunan hiyerarşik anlayışın ve metnin mutlak yaratıcısı olarak görülen yazarın otoritesinin yıkımı anlamına gelir. Performatif bir estetik yaratmak ve seyirci etkileşimi sağlamak uğruna yazarın mutlak rolü kısıtlanır ve oyun yaratımının ortak bir üretim olduğu görüşü hâkim olur. Tiyatro performansı artık Lehmann'ın ifadesiyle “sahne oyuncular ile seyirci arasında konuşulan bir diyalog olmasa bile, sahnede ve oditoryumda ortak bir metne dönüş[ür]” (2006, s. 16-17). Çağdaş tiyatro temsilden ziyade hareket anını, şimdi ve buradalığı; iletişimle deneyimlenenden ziyade paylaşılan deneyimi; üründen ziyade süreci; anlamdan ziyade ortaya koymayı ve bilgidен ziyade enerjik bir dürtüyü ve ‘performans metni’ni (*performance text*) öne çıkarır (Lehmann, 2006, s. 85). Alman tiyatro kuramcısı Gerda Poschmann, çağdaş tiyatro metnini “artık dramatik olmayan bir metin” (akt. Peters, 2013, s. 36) olarak tanımlayarak metne ve performansa yönelik değişen bakış açısını yansıtır. Kuramcıya göre çağdaş metinlerde dramatik unsurlar ile dramatik olmayan unsurlar melezlenmektedir ve bu melezlemeden dolayı metinlerin ne tamamen dramatik ne de tamamen postdramatik olarak sınıflandırabilmesi mümkündür. Ona göre bu metinler birer biçimsel melez (*formal hybrid*) olarak değerlendirilebilirler (akt. Peters, 2013, s. 38-39).

Melezlik, tiyatrodaki kültürel bağlamda karşımıza çıkar. Batı tiyatrosu çağdaş dönemde yüzünü daha da çok başka kültürlerin yerel unsurlarına çevirir ve ortaya çok kültürlü bir yapı çıkarır. Örneğin, İngiliz yönetmen Edward Gordon Craig Japon masklarından; Vsevolod Meyerhold, Aleksandr Tairov, Bertold Brecht ve Antonin Artaud gibi isimler ise Japon, Çin veya Bali tiyatrosunun içinde yer aldığı Uzak Doğu tiyatrosundan etkilenmişlerdir (Fischer-Lichte, 1997, s. 136)³. Teknolojik gelişmeler ve ulaşım imkânları tiyatroya gönül verenlerin yabancı kültürlerle tanışıp kaynaşmasını sağlarken tiyatro adına da kültürel bir mozaiğin ve melez bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Özellikle çağdaş tiyatrodaki müzik, dans ve hikâye anlatıcılığı gibi yerel kültür unsurlarının önemi artmış ve sahnede seyirci için işitsel-görsel yanı ile dikkat çeken çok sayıda oyun üretilmiştir. Bu durum bir manada Rus yönetmen Vsevolod Meyerhold'un ifade ettiği gibi tiyatronun tekrar tiyatralaşması anlamını da taşımaktadır (akt. Innes & Shevtsova, 2013, s. 77). Bir nevi çağdaş dönemde Alman besteci ve kuramcı Richard Wagner'ın önerdiği diğer sanatların bir birleşimi anlamına gelen ‘bütüncül sanat’ (*Gesamtkunstwerk* anlayışı sergilenmektedir (Candan, 2013, s. 212). Müzik, anlatı ve performansı kendi tiyatral diline çevirip melez bir formda sahnesine taşıyan çağdaş tiyatro çoğulcu ve sentezci bir yapı önerir ve seyircisinden düşünce ve düş gücüyle performansa katılmasını bekler.

Çağdaş dönemde tiyatrodaki canlılık veya şimdi-buradalık özelliği ön plana çıkarılır. Bu bağlamda çağdaş tiyatronun oluşum ve performans sanatlarına yaklaştığı, dolayısıyla da tiyatro ile performans arasındaki sınırların bulanıklaştığı söylenebilir. Disiplinlerarası, merkezsiz ve çok kültürlü bir yapı sergileyen çağdaş tiyatro böylelikle “durumların ve sahne olarak dinamik oluşumların tiyatrosu” (Lehmann, 2006, s. 68) olarak ortaya çıkar. Hem performansın sergilendiği hem de alımlayanların yer aldığı gerçek bir buluşma alanında seyirci oyunun bir parçası haline getirilir ve bu alanda temsil veya kurgunun taklit edilmesi yerine o anda var olma ve beraber deneyimleme önemli kılınır. Bu bağlamda çağdaş tiyatronun

³ Ayrıca bkz. Taxidou, O. (1998). *The Mask: A Periodical Performance by Edward Gordon Craig*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers. Tian, M. (2016). “Authenticity and Usability, or “Welding the Unweldable”: Meyerhold's Refraction of Japanese Theatre”. *Asian Theatre Journal*. 33(2). 310-346. Fischer-Lichte, E. (1996). “The Intercultural Trend as a Productive Factor in the History of Theatre”. *The Intercultural Performance Reader*. Patrice Pavis (Ed.). London & New York: Routledge. 27-41. Prophet, Becky B. (1986). *Aspects of Traditional Chinese Theatre in the Plays of Bertolt Brecht*. University of Michigan. PhD. Artaud, A. (1958). “On the Balinese Theatre”. *The Theatre and Its Double*. New York: Grove Press. 53-68

sonuçtan ziyade harekete odaklandığı; bitmiş bir eserden ziyade üretim sürecini önemseydiği; oyuncu, seyirci ve oyun ilişkisini öne çıkardığı ve dolayısıyla hiyerarşiyi ve sınırları yıkararak etkileşimi, merkezsizliği ve melezliği kucakladığı savunulmaktadır (Lehmann, 2006, s. 104-105).

Çağdaş tiyatrodaki tiyatral bir etkinin oluşturulması ve seyircinin bilincinin etkilenmesi maksadıyla gerçek ve kurmaca unsurları melezlenir. Bir diğer ifadeyle çağdaş tiyatrodaki rüya benzeri bir yapının hakimiyeti göze çarpar. Lehmann'a göre rüya benzeri anlatı yapısı "Gerçeküstücülüğün bir mirası olarak hiyerarşik olmayan bir tiyatro estetiğine dair eşsiz bir model oluşturmaktadır" (Lehmann, 2013, s. 84). 'Özgönderimsellik' (*self-reflexivity*) olarak ifade edebileceğimiz gerçek ve kurmaca melezlemesi, seyircinin gerçek ve hayalin iç içe geçtiği bir eşiklik uzamında var olmasını sağlama amacı taşır. Çağdaş oyunlarda rüyalardaki gibi ardarda gelen bağlantısız olaylar ve durumlar ile karşı karşıya bırakılan seyirci hayalin ve gerçeğin birbirine karıştığı bulanık sularda yüzmeye zorlanırken ondan kendi anlamını kendi başına üretmesi beklenmektedir. Kaotik bir durum içerisinde tek başına kalan seyirci Lehmann'ın altını çizdiği üzere sinestezik bir algılama gücünden yararlanmaya zorlanır. Kısaca seyirciden düş gücünü çalıştırarak olaylar ve durumlar arasında bağlantılar kurması ve dürtüleri yoluyla anlık bir tepki üretmesi istenir (2006, s. 98).

Çağdaş tiyatro, ileri teknolojinin unsurlarını kullanarak medyalar arası, yani melez bir yapı sergiler. Bilindiği gibi çağımız hız, küreselleşme, bilgi ve tüketim çağıdır. Teknolojik gelişmelerle insanlar artık bilgiye daha kolay erişilebilmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanların yaşam tarzlarını, düşünme ve algılama biçimlerini tamamıyla değişime uğratmıştır. "Yeni teknolojilerin ortaya çıkmasına yaratıcı bir yanıt" (Jürs-Munby, 2006, s. 1) olarak tiyatrodaki metin temelli kültürün yerini görüntü ve sesin baskın olduğu medya kültürü almıştır. Çağdaş tiyatrodaki modern dünyaya ait imgeler, sesler, popüler kültüre ait göndermeler, sinematografik öğeler, Youtube, Skype, Facebook, video, film, ses efektleri, hologram, mikrofon ve bilgisayar programları gibi yüksek teknoloji unsurları bağımsız birer gösterge olarak öne çıkmaktadır. Bugünün teknolojisi sahnede projeksiyon ve film kliplerinin yanında video, hologram, üç boyutlu gösterim ve internet gibi ileri teknoloji unsurlarının kullanılmasını olanaklı kılmaktadır. Lehmann tarafından 'medya toplumunun durak noktası' (2006, s. 33) olarak nitelendirilen günümüz tiyatrosu içerik, biçim ve uygulama bağlamında teknolojiyle bütünleşmiştir. Teknoloji tiyatroya zaman ve uzam boyutunda kimi yenilikler getirirken sahne dilini de değiştirmiştir. Sanal olan ve sanal olmayanın bir arada sunulmasıyla temsil zamanı ve seyircinin zamanı birleştirilmiş; oyunun zamanı, bedeninin zamanı ve teknolojinin zamanı üst üste getirilerek heterojen bir zaman algısı yaratılmış ve çeşitli mekânlar harmanlanarak heterojen uzamlar oluşturulmuştur. Son kertede ise seyirciye birer katılımcı rolü yüklenerek ondan iki ortamın etkileşimi sonucu ortaya çıkan performansın ayırıcısına varması beklenmektedir.

Melezlik son yıllarda tiyatro çalışmalarında sıkça karşımıza çıkan bir kavram olmakla birlikte *Towards a Hybrid Theatre/Melez Tiyatroya Doğru* başlıklı çalışmada Cristina Rădulescu'nun belirttiği üzere, kültür bağlamında olduğu gibi tiyatro bağlamında da "tarih ötesi bir özellik" (2018, s. 259) sergilemektedir. Tiyatronun doğuşundan itibaren melez bir sanat olduğu ortadadır; ancak özellikle 1960'lı yıllarda gelişen tiyatral eğilimler tiyatronun bu özelliğini görünür kılmaya yönelik olmuşlardır. Çağdaş dönemde tiyatronun her türlü özcü yapıyı ve ikili karşıtlıkları önemseyen anlayışı terk ederek, merkezsizliği öne çıkarıp sınır düşüncesini alacağı ederek, farklılıkları ve çoğullukları kucaklayarak ve çok kültürlü bir yapıyı destekleyerek yeni bir dinamizm kazandığı görülür. Bu noktada da bu değişim veya dinamizmin tiyatrodaki melezlik kavramını tartışmaya açtığı söylenebilir. Geçmişten günümüze melezlik kavramının en genel anlamıyla tiyatronun; etkilendiği farklı sanat pratikleri, medyalar ve kültürler ile etkileşimini ortaya koyan işlevsel, kullanışlı ve stratejik bir kavram olması söz konusudur. Çalışmanın inceleme bölümünde de çağdaş tiyatronun melezliği Anthony Neilson'ın 2000'li yıllarda ürettiği *Realism* ve *Narrative* oyunları üzerinden örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anthony Neilson'ın Tiyatrosu'nda Melezlik

1967 yılının Mart ayında Edinburgh'da dünyaya gelen, anne ve babasının birer oyuncu olmasından dolayı erken yaşta tiyatro ile tanışan Anthony Neilson; kendisini "bir prova odası bebeği" (akt. Bull, 2011: s. 343) olarak tanıtır. Yazar tiyatrosunda oyun, oyuncu ve seyirci arasındaki sınırları bulanıklaştırıp bu üç

unsur arasında doğrudan bir etkileşim alanı yaratarak ve seyircinin deneyimini ön planda tutarak 'deneyimsel' (*experiential*) bir tiyatro sunar (akt. Bull, 2011, s. 343). Neilson'ın deneyimsel tiyatrosu metin-performans birlikteliği; türler, sanatlar ve medyalar arası alışverişler bağlamında pek çok açıdan melez olmasıyla dikkat çeker. Trish Reid'e göre melezlik Neilson'ın çalışmalarında kasıtlı bir stratejidir; çünkü "yazar, türler ve performans unsurları arasında geleneksel sınırlara dikkat çekmenin ve ardından onların sınırlarını seyircileri şaşırtan, onlara meydan okuyan ve bazen de dehşete düşüren yollarla bozmanın yollarını arar" (email, 2019) ve sonuç itibarıyla biçim ve içeriğin birbiriyle uyumlu bir biçimde kaynaştığı melez bir yapı sunar.

Tiyatrosunu bir gösteri sanatına dönüştürmek isteyen Neilson, dilsel anlatının ön plana çıktığı sahneleme metninden ziyade seyirci ve oyuncunun yazarla birlikte ortak ürettikleri performans metnini öne çıkarır. Bu şekilde yazar dramatik metnin otoritesini yıkıp mimetik tiyatronun ötesine geçer. Oyunlarında trajik, komik, fantastik, absürt ve grotesk unsurları birbirleri ile harmanlayarak türler arası sınırları bulanıklaştırır ve türlerin oluşumundaki toplumsal, tarihsel ve kültürel altyapıyı sorunsallaştırılarak Avrupa merkezli sabit tür tanımına meydan okunur (Brown, 2013, s. 124). Oyunlarında yaptığı hayal ve gerçek melezlemesinde ana karakterlerine kendilerine dışarıdan bakabilme fırsatı verir. İnsan ruhunun gizil gücünü keşfetmek isteğiyle insan psikolojisini ve absürdizmi birleştirirken bu yolda ona yirmi birinci yüzyılda popüler olacağını düşündüğü psiko-absürdizm yaklaşımı rehberlik eder. Yazar, psiko-absürdizm oyun karakterlerinin öznelliklerini ortaya koyma ve performans unsurlarının sınırsız gücünden yararlanma fırsatı sunan "estetik bir araç" (Reid, 2017, s. 9) olarak önerir. Kaynağını insanın günlük yaşamından ve psikolojik derinliğinden alan, ona "bilinçaltının oldukça özgür konuştuğu bir hikâye anlatma yolu"nu (akt. Brown, 2017a) sunan psiko-absürd gelenek; yazara hayal gücünün sınırlarını zorlama, iletişim araçlarının gücünden daha çok yararlanabilme, sahneler arasında akışkanlık sağlayabilme ve ciddi konuları daha eğlenceli ve daha anlaşılır bir şekilde aktarabilme, kısaca melezlemeler yapabilme fırsatı sunar (Neilson, 2008, s. ix) 2017 yılında Solange Ayache tarafından "In-Yer-Head' Theatre: Staging the Mind in Contemporary British Drama Towards a Quantum Psychopoetics of the Stage" başlığıyla yapılmış olan tez çalışmasında, Neilson'ın psiko-absürdizm, Sierz'in Suratına Tiyatro kavramına gönderme yapılarak 'Kafana/Kafana Kafana/Kafanıza Tiyatro'⁴ (*In-Yer-Head*) veya "akıl uzamı tiyatrosu" (*theatre of mental space*) şeklinde nitelendirilir. Ayache'ye göre Neilson oyunlarında Sarah Kane, Martin Crimp, Caryl Churchill, Helen Cooper, Debbie Tucker Green, Michael Frayn, Simon Stephens, Nick Payne ve Mark Haddon gibiyazarların yaptıkları gibi bireyin ruhsal karmaşasını sahne uzamı ve zamanını bulanıklaştırarak, bir başka ifadeyle "spekülatif, kırınımlı ve çoğul varoluş biçimi"ni (Ayache, 2017) zihinsel mekânlar yaratarak melez bir yapıda ortaya koyar.

Neilson müzik, dans, hikâye anlatıcılığı ve pandomim gibi popüler kültür unsurlarını oyunlarının önemli bir parçası yaparak tiyatrosunda kültürel bir melezliği de öne çıkarır. Yazar tiyatrosunda duygusal yoğunluğu arttırmak ve sahneyi bir gösteri alanına dönüştürmek için popüler kültür unsurlarına sıklıkla yer verir ve bu şekilde seyircisine eklektik, popülist ve melez bir yapı sunar (Reid, 2014, s. xvi). Trish Reid, Mark Brown, Ian Brown ve Adrienne Scullion gibi önemli İskoç eleştirmenler/yazarlar, Neilson'ın 2000'li yıllarda ürettiği oyunlarında popüler kültür unsurlarını yoğunlukla kullanmış olmasını İskoç kimliğine bağlayarak açıklarlar. Mark Brown'a göre, "yirminci yüzyılın sonlarında oyun yazarları arasında çok az kişi İngiliz ve İskoç kültürel kimliklerinin örtüşmesine ve belirsizliklerine Neilson kadar iyi bir örnek olabilir" (2017b, s. 190). Sanat ve popülizm arasındaki çatışmayı reddeden yazar, dilsel-sözsözsel unsurlar ile performatif unsurları melezler ve bu melezlemeden görsel ve işitsel yönü zengin çok sayıda oyun çıkarır.

Teknoloji çağı, tiyatrodaki kültürel bir dönüşüm de yaşatmıştır. Yeni dijital medya hikâye anlatma yollarımızı karmaşıklaştırıp değiştirirken, bu etki Neilson'ın tiyatrosuna da yansımıştır. Neilson sahnede neyin mümkün olduğunu keşfetmek maksadıyla tiyatrosundan teknoloji unsurlarından yararlanma yoluna gitmiştir. İnsan yaşamını hızlandıran ve düşünme biçimini değiştiren video, Youtube, Skype ve ses kayıtları gibi ileri teknolojiler, yazarın tiyatrosunda birer sahne unsuru olarak yer almıştır. Yazar tiyatrosunda canlı

⁴ "In-Yer-Head Theatre" kavramı tarafımda "Kafana/Kafana Kafana/Kafanıza Tiyatro" şeklinde çevrilmiş olmakla birlikte alternatifleri mümkündür.

ve kayıtlı olanı eş zamanlı olarak kullanarak çağımızda hikâye anlatma üzerine deneysel çalışmalar ortaya koymayı denemiştir.

Anthony Neilson'ın *Realism* ve *Narrative* Adlı Oyunlarında Melezlik

Hiçbir Şey Üzerine Bir Oyun: *Realism*

Neilson'ın Uluslararası Edinburgh Festivali'nin programında yer alan oyunu *Realism*, 2006 yılında Royal Lyceum Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Yazarın iş birlikçi çalışma disiplininin ürünü olan ve psiko-absürd bir oyun olarak tanımlandığı oyun, bir tatil gününü hiçbir şey yapmadan evde geçirmeye karar veren Stuart McQuarrie adlı bir adamın iç dünyasına odaklanır. Sahnede bu adamın kafasının içinden geçirdikleri ve hissettikleri yedi oyuncu vasıtasıyla sahneye taşınır. Oyun, “fantezi, anı, gerçeklik ve müzikal interlüdün kasıtlı şaşırtıcı bir karışımı”dır (Reid, 2011, s. 198). Neilson bu oyunda gerçek ve gerçeküstü unsurları harmanlar; yani oyunda bellek, fantezi, kâbus ve gerçeklik düzlemleri arasındaki sınırları bulanıklaştırarak melez bir yapı ortaya koyar. İki perdeden oluşan ve ara verilmeden sahnelenen *Realism*'de oyun boyunca gerçekler ve hayaller ortasında kalan ve neyin gerçek neyin hayal olduğunu anlayamayan seyirciye tıpkı ana karakterin yaşadığı gibi bir eşiktelik durumu yaşatılır.

Stuart, sıradan bir Cumartesi gününü iç çamaşırlarıyla evinde dinlenerek geçirmeye karar verir. Yanında ona eşlik eden Galloway isimli bir kedisi vardır. Ancak bir anda Stuart'ın evi aklında yarattığı hayali karakterlerle dolup taşar. Dış gerçeklik çerçevesinden bakıldığında Stuart tüm gününü televizyon izlemek, tuvalete gitmek, yemek yemek, kedisini beslemek, mastürbasyon yapmak, çay yapmak, şarkı söylemek, tost yaparken elektrige çarpılmak, vücudundaki doğum lekesini ve sonra tüm vücudunu aynada kontrol etmek, tavşan taklidi yapmak, haberleri izlemek, bir kâse mısır gevreği almak, ayrıldığı sevgilisi Angie'ye söyleyeceklerini önceden prova etmek, posta kutusunu açmak, dans etmek, şarkı söylemek, kıyafetlerini yıkamak, telefon satıcısının telefonuna cevap vermek ve yatmak gibi birtakım fiziksel, cinsel ve bilişsel ihtiyaçlarını kapsayan basit eylemlerle geçirmiş görünmektedir. Ancak sahnede beliren hayali karakterler oyunun iç gerçeklik boyutunu oluşturur ve Stuart'ın renkli ve karmaşık iç dünyasını ele verir. Stuart sevgilisinden ayrılmış olmasından dolayı depresif bir ruh hali içerisindedir. Bir taraftan gündelik hayatın ritmine ayak uydurmayı denemekte bir taraftan da geçmiş ve şimdisine dair onu meşgul eden düşünceler ve duygular ile yaşamın anlamını sorgular görünmektedir. Eleştirmen Mark Fisher Stuart'ın bu ikilemleri durumunu oyunun görünürde günü yemek yiyip, uyuyup, günlük ihtiyaçlarını karşılayarak geçiren bir karakter ile ilgili olup derine inildiğinde ortaya Freudcuları haftalarca meşgul edebilecek gerçeküstü bir fantezi çıkardığını söyleyerek belirtir (2006). Bir manada oyun, hayatın sıradanlığı, acımasızlığı ile hayalleri arasında sıkışıp kalan Stuart'ın iç çatışmalarını dış gerçeklik boyutuyla harmanlayarak sunmakta ve seyircisini de sahne gerçekliğinin sınırlarının zorlandığı eşikte bir alanda Stuart'ın hayatını deneyimlemeye davet etmektedir.

Stuart'ın bir günü uyku ile uyanıklık arasında geçer. Dış gerçeklik boyutunda Stuart'ın hayatına eylemsizlik ve pasiflik hakimdir. İç gerçeklik boyutunda ise sahneyi istila eden hayali karakterler aracılığıyla Stuart'ın iç çelişkileri ortaya dökülür. Stuart'ın iç dünyasında yaşadığı kargaşa gözler önüne serilirken ise seyirci eğlenceli ve düşündürücü olaylarla baş başa kalır. Sahnede beliren hayali karakter Stuart'ın ev arkadaşı Paul, çocukluk arkadaşı Mullet, eski sevgilileri Angie ve Laura, ölmüş anne ve babası, Bağımsız bir Politikacı, Görgü Tanığı, Sunucu, Sağcı Politikacı, Uzman, Simon ve Solcu Politikacı'dır. Bu hayali karakterler sayesinde Stuart'ın sıradan bir günü, renksiz ve sıradan dış gerçekliği birden renklenir. Stuart'ın evinde beliren bu hayali karakterler onun yaşadığı iç karmaşayı, dış dünyasında ne kadar yalnız olduğunu ne geçmişinden kaçabildiğini ne de sosyal ve politik olaylara duyarsız kalabildiğini bize gösterir. *Realism*, gerçek ve hayal melezlemesiyle somut gerçekliğin sınırlarını yıkar ve görünen gerçeğin ötesinde de gerçekliklerin olabileceğini, gerçekliğin sınırsız, mekânsız ve kuralsız olduğunu bize hatırlatır. Çünkü Stuart'ın bilinçaltında baskılanmış her bir duygu, düşünce veya sır, yarattığı hayali karakterler vasıtasıyla sahnede göz önündedir. Mirriam Gillinson'a göre, Neilson bu temsille gerçekler ve hayaller arasında keskin sınırlardan bahsedilemeyeceğini ve aslında bu iki düzeyin birbirlerine ne kadar yakın olabileceğini göstermektedir (2011).

Rüya benzeri bir atmosferin hâkim olduğu *Realism*, dış dünyasında pasif olan Stuart'ın eylem kapasitesine sahip, pişmanlıklar, özlemler, anılar ve fanteziler ile dolu zihnini bilinç akışı tekniğine başvurarak ortaya döker. Stuart, aralıksız devam eden iki perde boyunca hayatıyla ilgili önemli dönüm noktalarını tekrar tekrar yaşar ve hatta bu süre zarfında hayalinde önemli işler de başarır. Aleks Sierz oyunu “iç uzamın gerçeküstü bir keşfi” (2011) olarak nitelendirir. Oyun için seçilen başlığa dikkatle bakıldığında John Peter'in altını çizdiği gibi başlığın somut gerçekçilikten daha fazlasını ifade ettiği ve gerçekçiliği yaşanıldığından ziyade hissedildiği şekliyle yansıttığı söylenebilir. Peter'a göre, “Salvador Dali (...) bir oyun yazmış olsaydı, muhtemelen *Realism*'e benzeyen esrarengiz, absürt, neden-sonuç ilişkisinin zayıf olduğu bir oyun yazardı” (2006). Peter bu benzetmesinde oyunun rüya benzeri yapısının altını çizerken melez yapısını da vurgulamaktadır. Tüm gününü günlük ihtiyaçlarını karşılamaktan başka ciddi bir şey yapmadan geçiren Stuart, sahnede sevdiği kişilerin hayaliyle karşılaşmış, geçmişinden gelen renkli anılarla buluşup derin korkuları, arzuları ve ölümü ile yüzleşmiştir. Sonunda ise tüm hayali karşılaşmaların gündelik çatışmalara doğru kaydığı görülmüştür.

Realism'de Neilson köşeli parantez içinde oyunun dış gerçeklik boyutunu ele veren ve oyunun gerçek-gerçeküstü melezlemesi olduğunu açığa vuran açıklamalara yer vermiştir. Bu parantez içi açıklamalar, bu açıklamaları görmeyen ve sahnede sadece oyunun temsilini izleyen seyirci açısından bir anlam ifade etmezken oyunun analizi noktasında temsildeki belirsizlikler ve seyircinin yaşadığı kafa karışıklığı için açıklayıcı önemli notlar olarak değerlendirilebilir. Parantez içi açıklamalar oyunun dış gerçeklik boyutunda sıradanlığını ve durağanlığını vurgularken aynı zamanda iç gerçeklik boyutunda renkliliğini ve karmaşıklığını da gözler önüne serer. Anna Harpin parantez içi açıklamaların gerçeklik noktasında yanıltıcı, şaşırtıcı bir etki yarattığının ve seyirciyi ben, öteki ve dünya arasında bir sorgulama yapmaya yönelttiğinin altını çizer (2017, s. 180). Bir diğer ifadeyle dış dünya ve iç dünya arasında iç içe geçen sahneler seyircinin kafasında bir karışıklığa sebep olurken onu eşikte bir uzamda Stuart'ın yaşadıklarını deneyimlemeye, kendisi ve dünya adına düşünmeye sevk etmektedir.

Oyunun bilinç-bilinçaltı arasında eşikte bir bölgede geçtiğini gösteren bir diğer ipucu ilk prodüksiyonda Stuart'ın evinin kumlarla kaplanmasında görülür. Reid tarafından “bir derin kaygı, suçluluk, güvensizlik ve yalnızlık yeri” (2017, s. 294) olarak nitelendirilen ev; çamaşır makinesi, tuvalet, buzdolabı ve mikrodalga fırın gibi modern ev eşyalarını barındıran sıradan bir evdir; ancak eşyalar kumlar arasında bırakılmıştır. Temsilde evin kumlarla kaplanmış olması, Stuart'ın zihninde zamanın bir kum saati gibi aktığını ve düşüncelerinin kontrolsüzce ilerlediğini açığa vurur. Reid evdeki bu karışıklığın Stuart'ın zihnindeki karışıklığı ve bozulmayı ortaya koyduğunun altını çizerken (2017, s. 291), Sarah Grochala ise bu manzaranın Stuart'ın zihninin renklerle dolu olup düşüncelerin serbestçe aktığını vurguladığının altını çizer (2011, s. 302-305). Eşyaların kuma yarı gömülü hali, aslında bilinç ve bilinçaltı dünyasının sembolik bir temsili olmakla beraber Stuart'ın bilinçaltı gizli dünyasının kapılarının seyirciye açılmış olduğu anlamını da taşır.

Stuart'ın evinde ortaya çıkan hayali karakterler onun bilinçaltının birer sembolik ifadesidir ve Stuart'ın yaşadığı bilinç-bilinçaltı bir diğer deyişle id-süperego çatışmasını da ortaya koyarlar. Stuart'ın egosu id ve süperego arasında orta bir yol bulamarak sahnede ilkel dürtüleri doğrultusunda hareket etmektedir. Stuart'ın ifade edemediği, bastırıldığı duyguları, arzu ve istekleri, fantezileri yani bilinçaltına ait her türlü duygu düşüncesi sahnede yarattığı hayali karakterlerle açığa çıkar. Örneğin, Stuart'ın id-süperego çatışmasında çocukluk arkadaşı Mullet, çatışmanın id tarafını temsil eder. Giyimiyle yetmişlerde yaşayan bir çocuk görüntüsü veren Mullet hiperaktif, şımarık ve itici bir karakterdir ve ayrıca rahatsız edicidir. Stuart'a hakaret ederek onu sürekli aşağılar (Neilson, 2008, s. 175-179), Mullet, Stuart'ın çocukluğunda hissetmiş olduğu ezilmişlik duygusunu sahnede somutlaştırır. Stuart'ı ilkel dürtüleri doğrultusunda bir çocuk gibi hareket etmeye zorlayan Mullet, Matthew Pidgeon'e göre “Stuart'ın derinden ve hırçın bir biçimde hayal kırıklığına uğramış bir çocuk versiyonu, bir tür ergen öteki-beni”dir (akt. Reid, 2017, s. 93). Mullet sahnede bir yetişkin tarafından canlandırılır ve bu noktada çocuk-yetişkin arasındaki sınırları altüst edilmiş olur. Stuart'ın bir tavşan gibi aşağı yukarı zıplayıp havuç yemesini sağlayarak onu bir yetişkinin uyması beklenen kurallardan uzaklaştırır ve seyircinin gözünde de onu gülünç duruma düşürür (Neilson, 2008, s. 303-305). Stuart'ın ölmüş annesinin hayali olan Anne karakteri de id-süperego çatışmasının süperego tarafını temsil eder. Stuart, hayali annesinin yanında bir çocuk gibi davranır ve yaptığı hatalardan

dolayı pek çok kez mahcup duruma düşer. Bir süperego misyonu yüklenen Anne, Stuart'ın porno dergileri okuduğu, mastürbasyon yaptığı ve eski sevgililerini hayali lezbiyen sahnelerde bir araya getirdiği, yani idin isteklerine boyun eğdiği zamanlarda belirerek onu bir taraftan utandırır, bir taraftan suçlu hissettirir, bir taraftan da toplumsal kurallara uymaya davet eder.

Realism'de hayatın sıradan ve önemsiz bir günü bilinçaltı senaryolarıyla karmaşılaştırılır. Neilson, Stuart'ın sıradan bir gününü varoluş gibi ciddi bir meselenin tartışıldığı bir tür mizah malzemesine dönüştürür. Seyirci Stuart'ın ruhunun en derin bölgelerine karanlık aynı zaman da komik ve gerçeküstü bir yolculuğa çıkar. Sierz'e göre oyun, "Neilson'ın hem komedi anlayışının hem en ince ayrıntısına kadar absürt duyarlılığının harika bir örneğidir (...) Tüm zamanlarda sıradan görünüm ve bireyin iç yaşamı arasındaki gerilimin altı çizilir. Ancak *Realism*, sürekli gerilim ve komik bir karışıklık içinde tuhaf fanteziler ve dünyevi/sıradan düşünceler ile ilerleyen ayrıca eğlenceli bir oyundur" (2010b, s. xi-vii). Sahnede beliren hayali her bir karakter, Stuart'ın karanlık bilinçaltının ve gizli düşüncelerinin birer ifadesidir. Stuart'ın melankolik ve duygusal bir adam olduğuna işaret eden bu hayali karakterler, onu komik durumlar içerisinde sürükleyip seyirci gözünde gülünç kılarlar.

Charles Spencer oyunu "günlük yaşamın ezici dünyeviliğini anlatan bir eser" (2006) nitelendirirken oyunun ciddiyetini vurgular. Stuart'ın çevresinde çok sayıda insan varmış ve eğleniyormuş gibi gözükse de bu adam gerçekte yapayalnızdır ve gündelik yaşamın anlamsızlığı ve acımasızlığı ile kuşatılmıştır. Stuart'ın ayrıldığı kız arkadaşının hayalinin ona sorduğu "Bugün ne yaptın?" sorusuna verdiği "Bugün mü? (...) Hiçbir şey" (Neilson, 2008, s. 355) yanıtında olduğu gibi Stuart, koca bir hiçlikle sarmalanmıştır. Eleştirmen Dominic Maxwell *Godot'yu Beklerken*'i hiçbir şeyin iki kere olduğu bir oyun olarak değerlendirirken *Realism*'i de hiçbir şeyin olmadığı bir oyun olarak değerlendirir (2011). Ancak Stuart'ın hiçlik ile boğuştuğu tek günü trajik, komik ve absürt melezlemesi yoluyla sunulurken seyircisine sıradan olanın büyüsunü de keşfettirir. Çünkü oyun "ciddi meseleler için 'adrese teslim sistemi'" (2017, s. ix) olarak komediye başvurur. Örneğin, Stuart'ın bilinçaltı çağrışımlarıyla oluşturduğu senaryolarda, Anne çoğu zaman uyarıcı bir mekanizma olmakla birlikte bir mizah unsurudur da. İkinci perdenin başında Anne, Stuart'ın kirli çamaşırları yıkanması için makineye attığında çamaşır makinesinin içinden kafasını uzatıp onu çamaşırların ceplerini kontrol etmesi konusunda uyarırken oyuna gülünçlükler katmaktadır (2008, s. 322-323).

"Seyircide şimdiki anın farkındalığını artıran" (akt. Reid, 2017, s. 125) bir melezlik stratejisi olarak gerçek dünyaya ait referanslar *Realism*'de bolca bulunur. Oyunda sigara yasağı, İsrail-Lübnan çatışması, 1970'li yılların İngiltere'sinde popüler olan 'Black and White Minstrel Show' gibi gerçek dünyaya ait referanslar kullanır. Gerçek ve kurmacanın bir melezlemesini sunan söz konusu bu referanslar, metnin sınırlarının aşılması, oyunun kendi içine kapanmışlığının önlenmesi ve metindışılığın öne çıkarılması anlamına gelir. Bu noktada da seyirci oyunun dışında düşünmeye davet edilmiş olur. Neilson *Notlar* bölümünde oyunun tekrar sahnelenmesi durumunda gerçek dünyaya ait referansların güncellenebileceğinin ve uygun görülen yerlerde kimi değişikliklerin yapılabileceğini ifade eder ki bu durum oyunun metindışılığını vurgulamak yanında yazarın alenen politik bir tutum sergilemediğini de gözler önüne serer (Neilson, 2017, s. 306). Oyunun gerçek dünyaya ait kullandığı referanslardan biri, Stuart'ın radyoda İskoçya'daki sigara yasağı üzerine eğilen *Any Questions/Sorunuz Var mı?* adlı tartışma programını dinlerken bir anda kendini bu tartışmanın içinde bulması sahnesinde görülür. Tartışmadaki panel üyeleri bir anda Stuart'ın evinde ortaya çıkarlar ve Stuart tartışmanın bir numaralı adamı olarak merkeze yerleşir. Stuart bu tartışmada sigara yasağıyla ilgili olarak otorite tarafından uygulanan politikanın eksikleri üzerine fikir beyan eder ve iç dünyasında politik tartışmaları kazanabilecek, toplumsal sorunlara çözüm önerileri üretebilecek bir potansiyele sahip olduğunu da seyirciye gösterir (Neilson, 2017, s. 307-308). Ancak iç dünyasında Stuart ne kadar aktif olsa da dış dünyasında ne aktif ne de sorumluluk alabilecek kadar cesurdur. Nitekim gerçek hayatında ayrıldığı sevgilisi Angie'yi arayacak cesareti bile kendinde bulamaz. Sigara yasağı üzerinde fikirlerini beyan ederken Stuart'ın takındığı tavır, tüm gününü hiçbir şey yapmadan geçiren normal/sıradan bir adamın iç dünyasının ne kadar zengin olduğunu göstermesi açısından anlamlı gözükür. Ayrıca Neilson bu sahnede ciddi politik bir meseleyi bir mizah meselesi yaparak özel-kamusal alan arasındaki keskin ayrımları silikleştirip melez bir yapı ortaya koymuştur.

Oyunun metindışılığını öne çıkaran bir diğer güncel referans, Orta Doğu'daki savaşa odaklanan sahnedir. Buna göre, Stuart'ın hayalinde evinin kapıları Orta Doğu'daki savaş gerçeğine açılır (Neilson,

2017, s. 297). Yazar, oyunda dışarıda bir savaş olduğunu Anne yoluyla vurgular ve ikinci sahnede savaş Stuart'ın oturma odasına kadar taşınır. Stuart'ın oturma odasını bağırıp çağırarak savaştan kaçmakta olan ve korunma maksadıyla Stuart'ın evindeki eşyaları kendilerine siper eden hayali insanlar doldurur. Savaşın acımasızlığıyla seyirciyi baş başa bırakan bu sahnede Stuart'ın verdiği tepki yerinden kalkarak bir kâse mısır gevreği almak ve sonrasında da kanepeye geçip oturmak olur. (Neilson, 2017, s. 305-306). Savaş gibi ciddi bir sorunu sıradanlaştırarak ortaya koyan bu sahnede Stuart'ın sergilediği bu tavır, aslında seyirciyi konu üzerine düşünmeye sevk etmeye yöneliktir. Çünkü savaş gibi kamusal alanda gerçekleşen toplumsal bir sorun, Stuart'ın özel alanına taşınıp üstelik trajikomik bir üslûpla sunulmuştur; ancak savaş bu sahnede anlatıldığı gibi basit veya sıradan bir olay değildir. Savaş hem kamusal hem de özel alanı işgal eden, tüm insanları ilgilendiren ve acil çözüm bekleyen önemli bir sorundur. Neilson bu sahneye aslında kurmaca-gerçek yaşam ikiliğini alaşağı ederek duruma eleştirel bakmamızı, gerçeklerle acı da olsa yüzleşmemizi istemektedir.

Realism'de tiyatro, müzik ve dans unsurları harmanlanır. Çeşitliliğin ve çoğulluğun tiyatro adına bir zenginlik olduğunu ortaya koyan bu tür melezlemelerden biri, ödediğini düşünmesine rağmen eve gelen doğalgaz faturalarına kızıp küfürler yağdıran Stuart'ın etrafının birden bir grup dansçı tarafından sarılmasında ve ardından şarkı ve dans performansının başlamasında görülür. Stuart'ın "Ne kancık sürüsü ama, Ne kancık sürüsü ama..." (Neilson, 2017, s. 318) sözlerini ritimli bir şekilde söylediği anda sahne birdenbire bir grup dansçı ile dolar. Sahne o andan itibaren 1970'li yılların İngiltere'sinde popüler bir eğlence türü olan Black and White Minstrel Show'a dönüşür. Birer popüler kültür sembolü olan siyah-beyaz dansçılar, Stuart'ın zihninden fırlamış ve oturma odasını bir gösteri alanına çevirmiştir. Yirmi yıllık bir sahne serüveni olan Black and White Minstrel Show'u ırkçılık suçlamalarıyla karşılaşmış ve büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. Aynı durum ilgili sahnede de yansıtılır. Buna göre, Stuart ile bir anda ortaya çıkan siyah-beyaz dansçılar arasında dansçıların oraya nasıl geldiğine dair bir tartışma başlar. Karşılıklı suçlamalar sonrasında dansçılar geldikleri gibi giderler. Söz konusu durumda Stuart'ın zevk ve eğlence duygusu suçluluk duygusuna karışmıştır. Reid'e göre Neilson siyah dansçıların yer aldığı ilgili temsilde seyirciyi tabu olduğu görülen bir şeye güldürmekte aynı zamanda da onu zevk ve politik rahatsızlık arasında eşikte bir durumda bırakmaktadır (2017, s. 90). Neilson gerçek yaşamla ilgili birtakım kültürel öğeyi alıp bir mizah unsuru olarak kullanırken insanların iç dünyalarında hoş olan ve rahatsız edici olan durumlarla eş zamanlı olarak karşılaşmalarını istemiştir.

Realism sağlıklı bir bireyin iç dünyasını normal-anormal sınırlarını yok ederek melez bir yapıda temsil eder. Neilson, bu şekilde zıtlıklar veya ikili karşıtlıklarla ilgilenmediğini gösterir. Stuart'ın iç gerçeklik ve dış gerçeklik boyutunda sahnede sergilediği kişilik, normallikle ilgili kalıp yargılarımızı sarsıp sorunsallaştırır. Çünkü Zygmunt Bauman'ın belirttiği gibi normallik toplumun değer yargıları doğrultusunda oluşturulan kurgusal bir inşa, öznel bir niteliğe ve kaygan sınırlara sahip bir konsepttir (2003, s. 26-27). Çünkü herkes tarafından kabul edilen ve nesnel bir tanımı olan bir normallik kategorisinden bahsedilemez. Aynı zamanda insan davranışlarını keskin sınırlar çizerek normal ya da anormal olarak sınıflandırmak mümkün değildir. Çünkü normalin ve anormalin başladığı ya da bittiği yeri belirlemek söz konusu olamaz. Neilson da *Realism*'de geleneksel normallik algısına saldırarak normal-anormal şeklindeki ikili zıtlığı alaşağı eder. Brian Logan *Realism*'i "aklı başında olmak üzerine bir oyun" (2004) olarak tanımlar; ancak oyunda akli başında olma durumunu toplumda kabul edilen tüm yargılardan ve önyargılardan arındırılmış bir normal olarak ifade eder. Çünkü Stuart'ın kafasından fırlayıp sahnede ortaya çıkan her bir hayali karakter, Stuart'ın bilinçaltındaki duygularını ortaya koymakla beraber onun anormal biri olmadığını, herkes gibi sıradan ve normal olduğunu, çoğu birey gibi iç dünyasında sakladığı bir zenginliğe sahip olduğunu gösterir.

Neilson, Stuart'ın kimliğini temsil ederken her türlü kategorileşmeye meydan okur; her türlü sınırı reddeder; merkez fikrini sorunsallaştırır ve melez bir yapı ortaya koyar. Stuart'ın iç dünyası hayali karakterler yoluyla sahneye taşınırken yaşadığı kimlik krizi de ortaya çıkar. Stuart, ona karşı bir sempati hissedebileceğimiz bir trajediye sahip değildir; ancak o da postmodern dünyanın insanını sürüklediği sıradanlık ve hiçlik duygusunu yaşamaktadır. Stuart yaşadığı kayıplardan dolayı yalnızlığa sürüklenmiş ve duygusal bir çöküş yaşamaktadır. Kendini avutmaya çalışan bu depresif karakter, postmodern dünyanın tutunduğu içi boşaltılmış aşk konseptine sarılıp geçici mutluluklar yaşamayı tercih eder. Onun gözünde aşk,

postmodern insanın gözündeki gibi anlık tatmin sağlayan bir olgudur. Nitekim ayrıldığı sevgilisi ve eski sevgilisi arasındaki ilişkiler kapitalist toplumda yitirilmiş manevi hazları ve aşkın nasıl sığlaştığını gösteren birer örnek olarak karşımızda durur. Stuart, Bauman'ın ifade ettiği gibi postmodern dönemde “hafif bir pelerin gibi omza konup fırlatılıp atılabilen” (akt. Ergüden, 2017, s. 12) bir aşk yaşar. Tüketmekten, hareketten, geçicilikten ve bunların verdiği hazdan mutluluk duyan ve ilişkilerini arzu temelli tüketime dayalı olarak yaşayan bu karakter, sahnede sergilediği kişilikten anlaşıldığı üzere bir motivasyon eksikliğine de sahiptir. Bilinçaltı senaryolarına göre sahneye gelen her karakterle yeni kimlikler kazanan Stuart, kendi bedeni ve zihni arasında eşikte bir uzamda varlık gösterir. Sahnede bir anlamda bir kılıktan bir başka kılığa, bir kimlikten bir başka kimliğe bürünür ve bize kimliğin sabit tanımlamalardan uzak, akışkan, dinamik ve çok yönlü yapıya sahip olduğu düşüncesini iletir.

Sonuç olarak Neilson'ın “komik, popülist ve izlenimci” (Logan, 2004) bir yapı içeren *Realism* oyunu absürt, gerçeküstü, komedi ve trajedi gibi türlerin unsurlarını bir arada kullanır. Müzik ve dans gibi popüler kültür unsurlarını barındıran oyun, bir tür kültürel melezlik sunar ve sıradan her insanın iç dünyasının ne kadar zengin olabileceğini sahnede West End tarzı bir gösteri ortaya koyarak gösterir. Stuart'ın kafasının içinden geçenler, gerçekleri, hayalleri, fantezileri ve anıları bir dizi komik, hüznü, rahatsız edici ve gerçeküstü sahnede iç içe geçer. Bu noktada eleştirmen Lyn Gardner'ın belirttiği gibi oyunu “sadece sıradan insan üzerine değil ayrıca sıradan bir yaşam üzerine zekice bir espri” (2006) olarak tanımlamak anlamlı olacaktır. Stuart'ın iç dünyası sergilenirken performans unsuru ve kurmaca düzeyler arasındaki sınırlar bulanıklaşır ve ortaya yanılısıma karşıtı etki uyandıran ve çoklu bir perspektif sunan güçlü bir oyun çıkar.

Bir Multimedya Oyunu: *Narrative*

2013 yılında Royal Court Tiyatrosu'nda sahnelenen *Narrative* oyunu, Neilson'ın yaşadığımız çağın gerekliliklerine uygun bir anlatı biçimi bulma girişimiyle ürettiği bir multimedya oyunudur. Neilson'ın iş birlikçi çalışma disiplininin ürünü olan ve seyircisinden aktif bir katılımcı olmasını talep eden oyunu, Dan Hutton'a göre yazarın klâsik yazım geleneğinden radikal biçimde uzaklaşıp riskler aldığı deneysel bir oyundur (2013). Görsel ve teknik olanı başarılı bir şekilde bir araya getiren oyunda, Neilson teknoloji çağında hikâyeye anlatmanın doğasını araştırır. Reid oyunun *Edward Gant* ve *Unreachable/Ulaşulamayan* (2016) gibi “hem Neilson'ın tiyatrodaki hikâyeye anlatma mekânine kariyeri boyunca duyduğu hayranlığı hem de canlılık, spontanlık ya da en azından tiyatronun onu diğer sanat biçimlerinden ayıran bir çeşit bugüncülük üretme potansiyeline yönelik ilgisini simgelemekte” (2017, s. 10) olduğunun altını çizerek. Kayıtlı medya ile canlı olanın harmanladığı oyunu Neilson “internet gezintisinin ‘çoklu sekme’ deneyimini taklit eden modern ve ana akım bir biçim bulma girişimi” (2014, s. 221) olarak tanımlar. Çünkü teknoloji çağını kucaklayan *Narrative*'de yazar çağın tutarsız ve parçalı yapısına uygun bir hikâyeye anlatmaya çalışmaktadır.

Narrative insanın ölüm karşısında çaresizliğini, postmodern dönemde sanatın yerini ve işlevselliğini tartışır. Bunu yaparken de modern dünyaya ait imgeler, sesler ve popüler kültür unsurlarına gönderme yapar. Oyunun bu çok katmanlı yapısı seyircisinden kendi seçimleri doğrultusunda parçadan bütüne varmasını talep eder. Postmodern dönemi tanımlayan hız, parçalılık, eşzamanlılık, sınırları muğlaklaştırma, metinlerarasılık ve medyalararasılık gibi özellikler oyunda ön plandadır. Neilson oyunda deneyselliğe başvurarak teknik ve içerik açısından melez bir yapı sağlar. Oyunun merkezinde arkadaşlar veya çiftler arasında geçen kopuk tartışmalar ve konuşmalar, şiir, anket, seyirciye doğrudan hitap eden monologlar, ses kayıtları, ekran görüntüleri, röportaj, Youtube videoları ve Skype bağlantısı gibi bir dizi gösterge yer alır. Seyirciyi meşgul edecek bir gösterge yoğunluğu yaratılır. Oyun, seyircisine “hikâyeye anlatımıyla ilgili olağanüstü, gerçeküstü bir gösteri” (Marmion, 2013) sunar. Camille Gurter'e göre, “*Narrative*, belli bir düzen olmadan sadece küçük detaylarla ilişkilendirilen çok sayıda kısa sahne ile seyircinin aklıyla alay eder” (2013). Modern yaşamın merkezine oturmuş olan başarısızlık, utanç, kayıp, aşk, iş, sosyal yaşam, kaygı ve kötüye kullanma gibi ciddi konular *Narrative*'de tartışma konusu yapılır; ancak bu tartışma geleneksel anlatının sınırları zorlanarak sunulur. Oyun Olly, Imogen, Sophie, Brian, Barney, Zawe ve Chris isimli Londralı yedi karakterin yaşamış olduğu birbiriyle çok da bağlantılı olmayan bir dizi alakasız olay etrafında şekillenir. Eski ve yeni tiyatro araçlarını melezleyen Neilson, anlattığı kesik kesik hikâyelerle bir sentez

oluşturmanın ötesinde seyircisinin bütünlük algısını bozarak çağdaş dönemde bir anlatıyı oluşturan unsurların neler olabileceği konusunda bir sorgulama yapmasını talep eder.

Narrative parçalı ve melez yapısıyla postmodern dönemde hayatlarımızın ve hikâyelerimizin ne kadar tutarsızlaşıp bütünlükten yoksun kaldığını gösterir (Neilson, 2020). Çünkü oyunun her bir karakteri, bugün her birimizin deneyimlediği parçalanmışlığı, bölünmüşlüğü yaşamaktadır ve bu yüzden hikâyeleri de nedensönuç ilişkisinden sıyrılmış, belirsiz ve parçalı bir yapıdadır. Oyunun bir kafe ortamında başlayan girişi birbirleriyle pek alakası olmayan karakterlerin eş zamanlı olarak yaşadığı bir dizi olayı merkeze koyar. İlk olarak sahnede ses kaydıyla kısa bir anlatı sunulur ve ardından kafeye gelen karakterlerin farklı masalardaki eş zamanlı konuşmalarına yer verilir. Bu eş zamanlı sunum, seyircinin bir gösterge bombardımanına tutulması anlamına gelir. Çünkü seyirciden aynı anda başarılı bir aktör olan Olly'nin kendisine gönderilen ve kime ait olduğu belli olmayan anüs fotoğrafına karşı verdiği tepkiyi, kafeye giriş yapan Brian-Sophie çiftinin aralarında geçen hararetli tartışmayı, elindeki bizon kuklasıyla Barney'nin doğrudan kendilerine yönelttiği konuşmayı anlaması ve sahne ekranında albümün tanıtımı yapılırken elinde mikrofonu ile Zawe'nin kötü bir ritimle ve sözlerini değiştirerek söylediği İngiliz şarkıcı David Bowie'nin *Where are We Now?* şarkısını dinlemesi istenir (Neilson, 2014, s. 223-229). Oyunun bağlantısızlık sunan ve belirsizlik yaratan bu parçalı yapısı, bir manada seyircinin ona 'normal' olarak benimsetilmiş olana yönelik algısını bozarken aktif bir hayal gücüyle olaylar ve durumlar arasında bağlantılar kurarak veya farklılıklarının ve benzerliklerinin ayırdına vararak anlam üretmesini yeğler. Ortaya konulan gösterge yoğunluğuyla seyircisini büyük bir kaosa sürükleyen Neilson, Keegan O'Connor'a göre oyunda "seslerin ve perspektiflerin bir kakafonisi"nin (2013) temsilini verir.

Oyun boyunca seyirci bir yandan Olly'nin kendisine gönderilen anüs fotoğrafının kime ait olduğu ve kim tarafından gönderildiği konusunda yaşadığı paranoyaya, bir taraftan Zawe'nin ilişkilerinde uğradığı hüsrana ve yaşadığı psikolojik sorunlara, bir taraftan Imogen'ı en yakın dostu olan Sophie'yi öldürmeye götüren sürece, bir yandan oyunun ilerleyişinden bağımsız olarak gelişen Chris'in ölen oğlu için başlattığı kampanyaya, bir yandan da Barney'nin rolüne adapte olma sürecine ve bir aktör olarak aşağılanmasına şahit olur. Bütün bu olayların veya durumların yanında sahneye yansıtılan ekran görüntüleri, video klipler ve Skype bağlantısı ile anlatı sekteye uğrattırılır. Sahnede bağımsız birer gösterge olarak ortaya çıkan bu araçlar, oyunun medyalararasılığını ortaya koyar. Karakterlerin hikâyelerini yarıda kesen bu video kliplerin isimleri *Bison Fury, Is This What Gabriel's Horn Will Sound Like? Strange Sounds Heard Worldwide 2011/2012-Corinthians 15:52, Footmouse Winker, 101-year-old woman grows horns on her head, Kittens on Decks, strange sounds all over the world, Jerusalem, Houston, New York, Belgium etc. ve Man Attacked by Angry Bison*'dur ve yazar videoların linklerini metne yerleştirilmiştir. Ancak bazı video kliplere zaman aşımı dolayısıyla ulaşılamamaktadır. Ansızın sahnede beliren bu video klipler, anlatının akıcılığını ve ciddi havasını bozmakta ve sahneyi yirmi dört saatlik eylem alanının dışına taşımaktadır. Video klipler ve olaylar arasında gevşek bağlar olduğundan bu şekilde sağlanan gösterge yoğunluğu seyirciden Alman göstergebilimci Anne Ubersfeld'in yaptığı benzetmede olduğu gibi sünger durumundan eleştirel tanık durumuna geçmesini beklemektedir (akt. Çamurdan, 2011, s. 51). Bir diğer ifadeyle seyirci olaylara tanık olur, kendi seçimlerini yaparak; olayları, durumları yorumlayarak ve onlar arasında ilişkiler kurarak bir anlamda etkin yorumcu haline gelmektedir. Oyunda eylemlerin mantıklı bir sıra ile ilerlemesine mâni olan, anlatının akışını kesen ve biçimsel anlamda bir melezlik sunan her bir video klip, oyunda birer tiyatral araç olarak varlık göstermekte ve aynı anda da seyirciyi cevapsız sorularla meşgul edip düşünmeye yöneltmektedir. Bu melezlik stratejisiyle Neilson, seyircisinde bir katharsis yaratmak yerine, onun sahneye karşı bir mesafe almasını ve izlediği şey üzerinden bir sorgulama yapmasını sağlamaya çalışır ve bunun da Epik Tiyatro'nun modern bir biçimi olduğunu ifade eder (akt. Trueman, 2013). Bu strateji, Brecht'in Epik Tiyatrosu'ndaki gibi izlenilenin bir oyun olduğunu seyircisine hatırlatırken sürece aktif olarak dahil olmasını sağlamayı amaçlar.

Postmodern dönemde ön planda olan ve içerisinde melezlik barındıran belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, eş zamanlılık ve parçalanmışlık gibi durumlar *Narrative*'in merkezine yerleştirilmiştir. Oyunda her bir karakter ve hikâye eş zamanlı olarak ve derinlikten yoksun bir biçimde seyirci tarafından deneyimlenmektedir. Seyirci anlaşılmayı zorlaştıran eş zamanlı ve parçalı sunum nedeniyle karakterler arası ilişkileri anlamlandırmakta, hikâyeleri bir araya getirmekte zorlanabilmektedir ve üstelik bu anlamlandırma

sürecinde hiçbir karakterle de özdeşlik kuramamaktadır. Örneğin, ne yeni ilişkiler ile kendini tatmin etmeye çalışan ancak her bir ilişkide uğradığı hüsrarla psikolojik sıkıntılar yaşayan ve kırılmalı olan Zawe ile, ne oğlunu öldürdüğünü düşündüğü ilaca karşı kampanyasına destek arayan ve beklenmedik zamanlarda ortaya çıkan anne Chris ile, ne de kendisinden yaşça büyük biriyle ilişkisinden dolayı sorunlarla boğuşan en sevdiği arkadaşı Sophie'yi öldüren Imogen ile seyircinin ortak bir bağ kurabilmesi mümkün olur; çünkü anlatının parçalı yapısı bu bağın kurulmasına engel teşkil eder ve her bir karakterin hikâyesi de sahneler arasına serpiştirilen video kliplerle bir sonuca bağlanmadan sürekli kesilir. Bu haliyle bütünlükten uzak parçalanmış yapı sergileyen *Narrative*, Lehmann'ın da altını çizdiği gibi mimetik tiyatrunun temsile dayalı geleneğinden uzaklaşıp tiyatrunun gösteren boyutunu öne çıkarır (2006, s. 168). Neilson oyun boyunca karakterlerin yaşamlarını, tüketim kültürünün birer parçası olarak değerlendirebileceğimiz medya imgeleri ve sembollerle birlikte temsil eder ve bu şekilde postmodern dünyanın anlamdan ve değer yargılarından yoksun, yitik insanının yaşam gerçeğini ortaya koymuş olur. *Narrative*'de canlı olan ile kayıtlı olanın bir arada sunumu heterojen bir uzam ve zaman algısının yaratılmasına hizmet eder ve görsel bir dil zenginliği sunar. Bu görsel zenginlik aslında seyirci için tamamlanması gereken boşlukların yaratıldığı anlamına gelir. Bu bağlamda seyircinin de farklı duyarlarını devreye sokup bir alımlama yapmasını ve anlamlandırma sürecinde birden fazla duruma tepki vermesini gerektirir.

Oyunun girişinde yer verilen ses kaydı ve ona eşlik eden slayt gösterisi günümüzden yirmi bin yıl öncesine ait ve Fransa'nın Dordogne bölgesindeki Lascaux mağarasına çizildiği düşünülen ve bir adam ile bir bizonun mücadelesini resmeden bir mağara resmine odaklanır. İlgili ses kaydı bu mağara resmini yorumlamaktadır. Ses kaydı bu mağara resminin bizonun adamı öldürmesini tasvir ettiği takdirde en eski anlatı olarak kabul edilebileceğinin, bir diğer durumda adamın bizon tarafından yaralandığını tasvir ettiği düşünüldüğü takdirde bir sonuç barındırmadığını ve yalnızca adam-bizon mücadelesini resmeden bir çizim olarak değerlendirilebileceğinin altını çizer (Neilson, 2014, s. 233). Bu ses kaydında ima edilen durum aslında Neilson'ın oyunun geneli itibarıyla vermek istediği mesajını iletir. Bir başka deyişle bu ses kaydıyla geleneksel anlatı sorunsallaştırılır ve postmodern dönemin neden-sonuç ilişkisinden bağımsız; belirsizlik, parçalılık, eş zamanlılık gibi melez özellikler barındıran anlatı yapısı ima edilir. Oyunun biçimsel melezliğine vurgu yapan ve bir alt metin olarak görülebilecek bu ses kaydı; bilgi, hız ve teknoloji gemenliğindeki yaşadığımız çağın geleneksel anlatı yapısını tartışmaya açmakta ve geleneksel anlatının bu çağda işlerliğini yitirdiğini, çağın gereksinimlerine uygun bir anlatı yapısının oluşturulması gerektiğini de vurgular.

Oyunda yer verilen bir başka ses kaydı, Kuzey Kore ile ilgili bilgiler veren ses kaydıdır. Gösterge yoğunluğunun bir parçası olarak varlık gösteren bu ses kaydı ve ona eşlik eden ekran görüntüsü, Zawe'nin sahnenin bir kenarında panik atak geçirdiği anlarla birlikte gösterilir (Neilson, 2014, s. 268-269). Karakterlerin hikâyelerinden bağımsız olarak ortaya çıkıp ilgiyi dağıtan ve bir sorgulama alanı yaratan bu ses kaydı, modern dünyaya aittir. Maddi dünyada bir gerçekliği olan Kuzey Kore devletinin hepimizin de medyadan gördüğü üzere uyguladığı sert politikalara, katı yönetim anlayışına, kabuğuna çekilmişliğine ve nükleer füze çalışmalarına dair bilgileri seyirciyle paylaşır. Bu paylaşım, seyirciye izlediği şeyin bir oyun olmaktan öte olduğunu ve sahne illüzyonunu yıkarak seyircinin dünyayı başka bir açıdan alımlaması, yanılısına karşıtlığından yanılısamının ötesine geçmesi gerektiğini hatırlatır (Lehmann, 2006, s. 179). Sahneye yansıtılan gerçek dünyaya ait imgelerle performans dışında bir gerçekliğin varlığına, kurgusal gerçeklik ve maddesel dünya gerçekliği arasında varlık gösteren kendi yaşam gerçeğimizle yüzleşmemiz gerektiğine işaret edilir.

Postmodern dönemle birlikte tekil, bütünlüklü ve sabit kimlik algısı yerini çoğul, çoklu, parçalı, değişken, esnek ve melez kimliklere bırakmıştır. *Narrative*'de kimliğin bu esnek ve kaygan yapısı yedi modern karakter üzerinden tartışmaya açılır. Neilson oyunun tanıtım kısmında çağımızdaki kimlik algısını şöyle açıklar: “Yirmi birinci yüzyılda daha uzun süren yaşamlarımızda birden çok kariyere ve çeşitli ilişkilere sahip olmayı bekleyebiliriz. Partnerlerimiz çeşitli cinsiyetlerden olabilir ve çeşitli şekillerde birden fazla yolla çocuk sahibi olabiliriz” (2020). Yazarın vurguladığı üzere postmodern çağda insanlar kariyerlerinde veya ilişkilerinde hızlı değişimler yaşayabilmekte, yani kıyafet değiştirir gibi yeni kimlikler giyinip çıkarabilmektedirler. Oyunda da bu kimlik kurgusu kendini her bir karakterin benlik ve irade bağlamında sergiledikleri tutarsızlıkta ortaya koyar. Her bir karakter sürekli yeni olaylarla karşımıza

çıkarken bu süreçte devamlı inşa ettikleri yeni kimliklerle var olma çabasında görünürler. Örneğin, Zawe ilişkilerinde bir türlü aradığını bulamaz, sürekli hayal kırıklığına uğrar ve bu yüzden panik atak krizleri geçirir. Kendini iyileştirmek adına ise sürekli yeni ilişkiler yaşayarak aşkı bir tüketim nesnesine dönüştürür. Bir diğer örnekte başarılı bir aktör olarak George Clooney karşısında Elastik Adam rolünü oynamaya hak kazanan Olly de kendisine gönderilen anüs fotoğrafından dolayı paranoid bir karakter sergiler ve bu noktada karşımıza hem sıradan hem de ünlü bir kişi olarak çift kimlik taşır halde çıkar. Anlaşıldığı üzere hem Zawe hem Olly durumlar ve olaylara göre kendileri için sürekli değişen kimlikler yaratırlar. Oyun boyunca Zawe ve Olly örneklerinde olduğu gibi yeni kimlikler edinen her bir karakter, postmodern dünyanın parçalanmış ve kırılmalı olan öznesini yansıtır. Bu durum aslında postmodern öznenin kimliğinin dinamik, değişken, parçalı ve melez yapısına yönelik yapılan bir vurgudur.

Parçalı dil, diyalogların yanında monologların kullanılması, eş zamanlı konuşmalar, koro kullanımı, ses kayıtları, şarkılar, şiir ve metinlerarasılık gibi çok sesli yapılara *Narrative*'de birer melezlik stratejisi olarak yer verilir. Oyun boyunca seyircinin aynı sahneler içerisinde ses kayıtları ve karakterlerin birbirleriyle iç içe geçen konuşmalarıyla baş başa bırakılması, proloğun sonuna doğru oyuncuların Zawe'nin şarkısına birer koro üyesi gibi eşlik etmesi (Neilson, 2014, s. 228), Chris'in oğlunun ölümüne sebep olduğunu düşündüğü ilacı yasaklatmak için başlattığı kampanyaya seyirciyi davet eden şiiri (Neilson, 2014, s. 231-232) bu stratejinin birer parçası olarak oyunda göze çarpar. Oyunda dil bağlamında uygulanan birer melezlik stratejisi olarak yer alan örneklerden biri de Sophie ile Skype bağlantısı kuran Imogen arasında geçen konuşmada görünürlük kazanır. Buna göre Imogen iyi bir Skype bağlantısı gerçekleştirmediği Sophie'ye "Soapy, seni yüreklendiremem! Michael'ını aç! Sophie, mikrofonunu aç" (Neilson, 2014, s. 266) diyerek dilin bir iletişim aracı olmaktan uzaklaşıp boş birer kelime yığınına dönüştüğünü gösterir. Imogen, Sophie'yi nedensiz bir şekilde öldürdüğünden anlatıdan kovulmuş ve bunun bir göstergesi olarak da dil üzerindeki kontrolünü yitirmiştir. Konuşmada yer alan soapy-Sophie ve mic-Michael gibi sözcükler okunuşları bakımından benzerlik göstermektedir; ancak anlam ifade etmekten yoksundur ve Julia Kristeva'nın ifadesiyle artık dilin simgesel olandan göstergesel olana geçiş yapmış olduğunu göstermektedirler (akt. Karacabey, 2006, s. 94). Oyunda bir yandan yer alan eş zamanlı konuşmalar bir yandan da dilde meydana gelen parçalanmalar seyirciyi oyuna yabancılaştıran bağımsız bir araç olarak devreye girer ve bir çökseslilik yaratırlar.

Narrative'de Neilson Shakespeare'in *As You Like It/Nasıl Hoşunuza Giderse* (1603) oyunundaki Jacques karakterinin 'İnsanın Yedi Çağı' adlı ünlü felsefi konuşmasını oyuna uyarlayarak bir metinlerarasılık sunar. Bilge bir karakter olan Jacques, dünyayı bir sahne ve hayatı bir oyun olarak tarif eder ve doğumdan ölüme uzanan insan yaşamını yedi döneme ayırır. Buna göre, ilk dönem olan bebeklik çağında insan kendi başına bir şeyler başaramaz ve anne ilgisine ve bakımına muhtaçtır. Büyüyüp okula gitme zamanı geldiğinde ise okul çağına gelmiş demektir. Ergenliğe girip bir yeniyetme olduğundaysa cinsiyet ayırımına varır. Bir delikanlıya dönüştüğü çağda cesur ve gözü pek bir gençtir. Orta yaşlılık çağında edindiği tecrübeyle bilge laflar eder. Yaşlılık çağındaysa bir bebek gibi birilerinin yardımına ve bakımına ihtiyaç duymaktadır ve son olarak tüm hayatı ölümlerle sonlanır (akt. Nutku, 2013, s. 46). *Narrative*'de de Brian, beşinci sahnede seyirciyeye doğrudan hitap ederek Jacques'in ünlü tiradına benzeyen uzun bir konuşma yapar. Jacques'ten farklı olarak Brian, insan yaşamındaki yedi çağı çift katlı otobüs metaforuyla açıklar (Neilson, 2014, s. 302-303). Brian'ın tiradına göre, bebeklikten yaşlılığa uzanan insan yaşamının yedi çağı koltuk seçimlerine göre Jacques'ın yaptığı türde bir sınıflandırmayla aktarılır. Bir metinlerarasılık sunan Brian'ın monoloğu Shakespeare'in metninin postmodern dönemin anlatısı içerisine adapte edilmesine, üst-alt kültür ve sanat arasındaki sınırların bulanıklaşmasına ve kültürlerarasılığın varlığına işaret eder. İnsanı merkezine alan Rönesans dönemi hümanist bakış açısını yansıtan Jacques'in felsefi tiradı karşısında Brian'ın tiradı oldukça yavan ve sıradandır, postmodern dönem insanının hayat algısını yansıtan bir uyarılma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Neilson'ın multimedya oyunu *Narrative*, Lascaux'ta bulunan bir mağara resminin bir anlatı olup olmadığı sorgusuyla başlar ve postmodern dönemin anlatı yapısını sorunsallaştırır. Yazarın postmodern çağa uygun bir hikâye anlatma biçimi arayışıyla ürettiği oyunda Londralı yedi modern karakterin tutarsız hikâyesi eski ve yeni tiyatro araçlarının melezlenmesiyle seyirciyeye sunulur. Oyunda parçalılık, eşzamanlılık, belirsizlik, muğlaklık gibi özellikler biçim, içerik ve karakter bağlamında uygulanan melezlemelerle

taçlandırılır. Seyirci oyun boyunca bir yandan eşzamanlı konuşmalar ve ses kayıtlarıyla bir yandan da gerçek dünyaya ait video klipler, ekran görüntüleri ve Skype bağlantıları diğer yandan da Shakespeare metnine yapılan göndermede olduğu gibi metinlerarasılıkla bir gösterge bombardımanına tutulur. Oyunda medya dilini ve görüntü kültürünü kullanan Neilson, sonuç itibarıyla seyircisini etkileşimli, çok sesli ve ortamlar arası bir tiyatro deneyimiyle baş başa bırakmış olur.

Sonuç

Tiyatro, özü itibarıyla melez bir sanattır. Antik dönemden günümüze kadar tiyatrodaki hem türler hem sanatlar hem de medyalar arası etkileşimler çokça olmuş ve ortaya pek çok melez oyun çıkmıştır. Çağdaş dönem tiyatrosu da gerek türler arası ve sanatlar arası melezlemeler yaparak gerekse ileri teknoloji unsurlarını kullanarak ortaya melez üretimler koymuştur ve bu tür üretimlerin sayısı artacak gibi görünmektedir. 1990'lı yıllarda ürettiği, içerisinde şiddet, cinsellik gibi ciddi konuları barındıran, kullandığı ağır ve müstehcen dille seyirciyi şoke eden *Normal*, *Penetrator*, *The Censor* ve *Stitching* (2002) gibi oyunlarla bilinen ve dönemin Suratına Tiyatro ekolü içerisinde gösterilen Anthony Neilson'ın da tiyatrosu da melez yapısıyla öne çıkar. Yazar yönetmenliğini üstlendiği *Realism* ve *Narrative* başlıklı oyunlarında komik, trajik, absürt, grotesk ve fantastik unsurları bir arada kullanmış, dans ve müzik gibi popüler kültür unsurlarına yer vermiş, çağının teknolojisinden yararlanmış. *Realism*'de günlük yaşam ve insanın varoluş sorunsalı kara bir mizah çerçevesinde ele alınmıştır. *Realism*'de sahne üzerinde dış gerçeklik boyutunda hiçbir ciddi eylem gerçekleşmemiş, iç gerçeklik boyutunda ise sahnede birdenbire var olan hayali karakterlerle oyun renklenmiştir. Oyunda yer verilen gerçek-gerçeküstü melezlemesiyle zaman, yer ve olay birliği tahrip edilmiş, gerçekliğin göreceli olduğunun altı çizilmiş, normal-anormal şeklindeki ikili karşıtlıklar arasındaki ayrımlar silikleştirip yapı sökümü uğratılarak alaşağı edilmiş ve normallik ile ilgili kalıp yargılar sarsılmıştır. Müzik, dans, hikâye anlatıcılığı ve pandomim gibi popüler kültür öğelerini tiyatro ile buluşturan Neilson, *Realism*'de Stuart'a hayal dünyasında yarattığı hayali karakterlerle şarkılar söyleterek danslar ettirmiş ve sahnede West End tarzı bir gösteri ortaya koymuştur. *Narrative* oyunu ise insan yaşamını hızlandıran ve düşünme biçimini değiştiren video, Youtube, Skype ve ses kayıtları gibi ileri teknoloji unsurlarıyla donatılmıştır. Her bir teknoloji unsuru sahnede gösterge yoğunluğunun bir parçası olarak var olmuştur. Hikâyeleri kesintiye uğratan ve algılamayı güçleştiren video klipler, ekran görüntüleri ve Skype bağlantıları ile parçalılık ve eş zamanlılık yaratılmış ve seyirci bir gösterge bombardımanına tutulup algısını aktif tutmaya zorlanmıştır. Birbirleri ile çok alakalı olmayan kısa absürt hikâyelerin anlatıldığı *Narrative* içerisinde eş zamanlı olarak eğlenceli, komik ve trajik yanlar barındırmaktadır. İçinde şiir, müzik, anket, felsefi bir parça bulunan oyun deneyselliği ile oldukça güçlü etkiler uyandıran melez bir oyundur.

Kaynakça

- Artaud, A. (1958). On the Balinese Theatre. *The Theatre and Its Double*. New York: Grove Press. 53-68
- Ayache, S. (2017). 'In-Yer-Head' Theatre: Staging the Mind in Contemporary British Drama Towards a Quantum Psychopoetics of the Stage. (Doktora Tezi), Sorbonne University, Paris.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan aşk: insan ilişkilerinin kırılma noktasına dair*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Brown, I. (2013). *Scottish theatre: Diversity, language, continuity*. Amsterdam & New York: Ropodi.
- Brown, M. (2017a, January 2). *Scottish Performing Arts Highlights in 2017*. <https://scottishstage.wordpress.com/category/theatre-features/page/4/>
- Brown, M. (2017b). "Not so 'in-yer-face': Neilson and the renaissance Scottish theatre". *The Theatre of Anthony Neilson*. London: Bloomsbury Publishing. 186-195.
- Bull, J. (2011). "Anthony Neilson". *The Methuen Drama Guide to Contemporary British Playwrights*. (Martin Middeke, Peter Paul Schierer & Aleks Sierz Ed.). London: Methuen.
- Çamurdan, E. (2011). *Çağdaş tiyatro ve dramaturgi*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Candan, A. (2013). *Öncü tiyatro ve dijital çağda gösterim*. İstanbul: İBÜ Yayınları.

- English Oxford Living Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com.tr>.
- Fischer-Lichte, E. (1996). The Intercultural Trend as a Productive Factor in the History of Theatre. In P. Pavis (Ed.), *The Intercultural Performance Reader* (pp. 27-41). London & New York: Routledge.
- Fischer-Lichte, E. & Jo Riley. (1997). The Show and the Gaze of Theatre: A European Perspective. Iowa City: University of Iowa Press.
- Fischer-Lichte, E. (2009). Interweaving Cultures in Performance: Different States of Being In-Between. *New Theatre Quarterly*. 25(4), 391-401.
- Fischer-Lichte, E. (2014). *The Routledge Introduction to Theatre and Performance Studies*. (Minou Arjomand & Ramona Mosse Ed.). (Çev. Minou Arjomand). New York: Routledge.
- Gardner, L. (2006, August 21). "Realism". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2006/aug/17/theatre.edinburgh2006>.
- Gillinson, M. (2011, June 21). *Man-size cats threesomes and talking washing machines*. http://www.culturewars.org.uk/index.php/site/article/man-size_cats_toilet_threesomes_and_talking_washing_machines/
- Grochala, S. L. (2011). *Seriousness, Structure and the Dramaturgy of Social Life: The Politics of Dramatic Structure in Contemporary British Playwriting 1997-2011*. Queen Mary University of London. Doktora Tezi.
- Gurter, C. (2013, April 12). "Narrative". *Younder Theatre*. <https://www.ayoungerttheatre.com/review-narrative-anthony-neilson-royal-court-theatre/>
- Harpin, A. (2017). "Dirty Realism". *The theatre of Anthony Neilson*. (Trish Reid Ed.). London: Bloomsbury.
- Hutton, D. (2013, April 21). "Narrative". <https://danhutton.wordpress.com/2013/04/21/narrative-by-anthony-neilson/>
- Innes, C. & M. Shevtsova. (2013). *The Cambridge Introduction to Theatre Directing*. Cambridge: Cambridge University Press. 77-86.
- Jerrigan, D. (2008). Postmodern Tipping Points. In D. K. Jerrigan (Ed.), *Drama and the Postmodern: Assessing the Limits of Metatheatre*. Amherst: Cambria Press.
- Karacabey, S. (2006). *Modern sonrası tiyatro ve Heiner Müller*. Ankara: De Ki.
- Lehmann, H. T. (2006). *Postdramatic theatre*. (Çev. Karen Jürs-Munby). London & New York: Routledge.
- Logan, B. (2004, August 14). "Everyday Madness". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2006/aug/14/theatre.edinburgh20062>
- Fisher, M., (2006, August 27). "Realism", *Variety*, <https://variety.com/2006/legit/reviews/realism-1200513952/>
- Marmion, P. (2013, April 12). "Narrative: An extraordinary surreal parable of modern life". *MailOnline*. <https://www.dailymail.co.uk/tvshowbiz/article-2307869/Narrative-An-extraordinary-surreal-parable-modern-life.html>
- Maxwell, D. (2011, June 17). "Realism". *The Times*. <https://www.bloomsbury.com/us/realism-9781408157183/>
- Neilson, A. (2008). *Plays 2*. London: Bloomsbury Publishing.
- Neilson, A. (2014). *Contemporary Scottish plays: Bullet Catch, The Artist Man and The Mother Woman, Narrative, Rantin*. (Trish Reid Ed.), London: Methuen.
- Neilson, A. (2020). "Introduction", *Plays 3*. <https://books.google.com.tr/books?id=VqJ-DwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=anthony+neilson+plays+3&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjgw73E1qvpAhWlfZoKHcLQAhUQ6AEIJzAA#v=onepage&q=anthony%20neilson%20plays%203&f=false>
- Nutku, Ö. (2001). *Dram sanatı: Tiyatroya giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- O'Connor, K. (2013, April 12). "Narrative". *Culture Theatre*. <https://www.theupcoming.co.uk/2013/04/12/theatre-review-narrative-at-the-royal-court-theatre/>
- Peter, J. (2006, August 20). "Battling with elements". *Sunday Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/edinburgh-battling-with-the-elements-pdh2sts3rpx>
- Peters, J. (2013). *Narration and Dialogue in Contemporary British and German-Language Drama (Texts-Translations-Mise-en-scène)*. (Doktora Tezi). University of Exeter.
- Prophet, B. B. (1986). *Aspects of traditional Chinese Theatre in the plays of Bertolt Brecht*. (PhD Dissertation). University of Michigan.
- Rădulescu, C. (2018). *Towards a hybrid theatre*. Editura ARTES, 25. 259-268.
- Reid, T. (2011). Post-Devolutionary drama. In I. Brown (Ed.), *The Edinburgh companion to Scottish drama* (pp.188-199). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Reid, T. (2017). *The theatre of Anthony Neilson*. London: Bloomsbury.
- Shakespeare, W. (2013). *Nasıl hoşunuza giderse*, (Çev. Özdemir Nutku), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sierz, A. (2010a, February 16). "New writing in British theatre today". *New Writing, Playwritings, Transcripts*. <http://www.theatrevoice.com/audio/new-writing-in-british-theatre-today/>
- Sierz, A. (2010b). *The Methuen drama book of 21st century British theatre*. London: Methuen.
- Sierz, A. (2011, June 15). "Realism". *Soho Theatre*. <http://www.sierz.co.uk/reviews/realism-soho-theatre/>

- Spencer, C. (2006, August 17). "What men are really like". *Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/culture/theatre/3654592/What-men-are-really-like.html>
- Taxidou, O. (1998). *The Mask: A Periodical Performance by Edward Gordon Craig*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Tian, M. (2016). "Authenticity and Usability, or Welding the Unweldable": Meyerhold's Refraction of Japanese Theatre". *Asian Theatre Journal*. 33(2). 310-346.
- Trueman, M. (2013, April 6). "The uncertain stage: Anthony Neilson". *Financial Times*, <http://matttrueman.co.uk/2013/04/the-uncertain-stage-anthony-neilson.html>.
- Turner, J. & Synne Behrndt. (2008). *Dramaturgy and performance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Woodruff, P. (2003). "Theatre". *The Oxford handbook of aesthetics*. (Jerrolf Levinson Ed.), Oxford: Oxford University Press.

Transformation of Private Space into Social Space in Doris Lessing’s “Getting off the Altitude”¹

Doris Lessing’in “Getting off the Altitude” Adlı Öyküsünde Özel Alanın Sosyal Mekâna Dönüşümü

Özge ÜSTÜNDAĞ GÜVENÇ*

Abstract

Doris Lessing’s two collections of African Stories – *This Was the Old Chief’s Country* (1952) and *The Sun Between Their Feet* (1973) – exemplify the theme of colonialism displaying the hegemony of the whites over the blacks. The stories in the former collection are mainly about colonial issues, while the ones in the latter cover a variety of subjects such as racial and gender conflicts, power of nature and effects of the Second World War. Since geographical features of Africa have a significant role in shaping social and cultural values, the interconnectedness between space and gender is also a fundamental issue in these stories. “Getting off the Altitude” from her collection, *The Sun Between Their Feet*, recounts the story of how white settler community in Central Africa deals with the problem of alienation due to physical characteristics of the area. The spatially enclosed structure of the society on one hand, preserves the social norms and values but at the same time leads to non-conformist relationships between the genders. The impact of the altitude in the district is also observed in the way the society is structured and gender relations are performed. With respect to this, the story shows not only how space is perceived as a physical reality where everyday life takes place but also how it is conceived as a space of thoughts which defines relations and confines people into certain places. What differentiates “Getting off the Altitude” from the other stories in the collection is related to the multiplicity of male and female characters and their lived experiences, which pave the way for new modes of thinking about space. This study, through its portrayal of spatial practices and everyday experiences of various characters, discusses to what extent they are able to appropriate and configure spaces they occupy in different ways and how they transform the private sphere of a house from its restrictive conceptualisation to alternative ones within the framework of Henri Lefebvre’s and Edward Soja’s space theories.

Keywords: Doris Lessing, Henri Lefebvre, Edward Soja, Gender, Private Space, Social Space.

Öz

Doris Lessing’in Africa öykülerinin bulunduğu *This Was the Old Chief’s Country* (1952) ve *The Sun Between Their Feet* (1973) başlıklı kitapları, sömürgecilik temasını örneklediren öykülerden oluşmaktadır. Birinci kitaptaki öyküler daha çok sömürgecilik konusunu tartışırken diğer kitaptaki öyküler ise ırk ve cinsiyet çatışmaları, doğanın gücü ve ikinci Dünya Savaşının etkileri gibi çeşitli konuları ele alır. Coğrafi özelliklerin sosyal ve kültürel değerlerin

¹ This article is a revised version of a chapter in the author’s Ph.D. dissertation entitled “Configuration of Alternative Spaces Through Performative and Nomadic Acts in Doris Lessing’s Short Fiction,” Çankaya University, Graduate School of Social Sciences, Department of English Language and Literature, 2018

* Asst. Prof. Çankaya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature. E-mail: ozgeguvenc@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9827-7814

şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu için, bu öykülerdeki mekân ve cinsiyet ilişkisi incelenmeye değer bir diğer önemli konudur. *The Sun Between Their Feet* başlıklı kısa öykü kitabından alınan “Getting off the Altitude” adlı öykü beyaz yerleşkecilerin Orta Afrika’da coğrafi özelliklerden kaynaklanan yabancılaşma sorunu ile nasıl baş ettiklerini anlatmaktadır. Mekânsal (coğrafi) olarak kapalı toplum yapısı, bir yandan sosyal norm ve değerleri muhafaza ederken, diğer yandan toplum kurallarına aykırı cinsiyetler arası ilişkilere yol açmaktadır. Toplum yapısını ve cinsiyetler arası ilişkileri bu denli etkileyen bir diğer coğrafi unsur ise bölgedeki rakımın etkisidir. Buna ilişkin olarak, incelenen öykü Orta Afrika’nın ve bu bölgedeki evlerin, nasıl günlük yaşamın sürdürdüğü fiziksel bir mekân olarak algılandığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu mekânların ilişkileri nasıl tanımladığını ve insanların yaşam alanlarını nasıl kısıtladığını gösterir. “Getting off the Altitude” adlı öyküyü koleksiyondaki diğer öykülerden ayıran özellik, birçok kadın ve erkek karakterin yaşadıkları alanlara yeni bakış açısı sunmuş olmalarıdır. Bu çalışma, birçok karakterin yaşam alanlarında günlük deneyimlerinin betimlenmesi yoluyla, mekâna hangi ölçüde ve nasıl yeni anlamlar kattığını ve ev gibi özel bir alanın nasıl kısıtlayıcı mekân anlayışından alternatif mekâna dönüştürüldüğünü, Henri Lefebvre ve Edward Soja’nın mekân kuramları kapsamında tartışır.

Anahtar sözcükler: Doris Lessing, Henri Lefebvre, Edward Soja, Toplumsal Cinsiyet, Özel Alan, Sosyal Mekân.

Lessing’s story “Getting off the Altitude” recounts the story of three white settler families in Central Africa – the Slatters, the Pritts and the Farquars – living in the same district through the narration of the Farquars’s daughter. The story predominantly focuses on gender relations in an enclosed society which determines the lifestyle of people ranging from adolescents to adults. It is an initiation story about the narrator’s own observation of social relations in the district and her specific experience with the Slatters, while she undergoes a process of transformation, which culminates in a moment of self-realization in the mirror. The story deals with how both genders transform the private house of the Slatters into a social space of interaction and contestation as well as how the two female characters – Mrs Slatter and the narrator – make use of Mrs Slatter’s bedroom as a space of their own. The multiplicity of characters in the story engaging with interconnected levels of experience with one another and spaces² occupied recalls Henri Lefebvre’s and Edward Soja’s spatial trialectics where there is always interaction and alliance or contradiction and conflict between the perceived, the conceived and the lived dimensions of dwellings and their inhabitants. Therefore, this study will make use of these theories of space and gender performativity to discuss how the characters appropriate and reconfigure their environment and how they are shaped by in return.

Few studies were undertaken concerning the (re)conceptualization of space before the 1950s and the concept was simply understood as a measurable and mappable container³ in which things happen. Space meant the spatial dimensions reduced to its physical qualities. Until the 1970s, the definition of space was restricted to mental conceptions based on representations of ideologies, values, norms and beliefs. From that time onwards, theorists have attempted to free the concept of space from its reductionist and essentialist understanding and attributed a relational and productive feature to it. Space is not merely a fixed and stable presence defined by physical parameters and abstract conceptualizations, rather it is conceived as a dynamic entity produced and configured through social relations and spatial practices.

For Lefebvre space itself is active and is constituted by the activities of its inhabitants. As such, he regards space as a production in process and emphasises the “shift from *things in space* to the actual *production of space* . . .” (1991, p. 37). According to Lefebvre’s view, space has been not only created, produced, appropriated and used in alternative ways but also commodified and colonised throughout history. Lefebvre claims that the previous conception of space based on the Cartesian division between the physical

² The images of space ranging from the smallest units such as a room, a flat, a house to their outward extensions like a garden, a street, natural environment and a city recur frequently in Lessing’s works, yet among the studies that engage in an analysis of space, there are readings of her short stories in terms of a racialized and gendered division of space based on dichotomies like the coloniser/the colonised, the civilised/the uncivilized, the public/the private and the open/the enclosed. For more information, see “Domestic Spaces: Huts and Houses in Doris Lessing’s *African Stories*,” (2010) “Inside and Outside Colonial Spaces: Border Crossings in Doris Lessing’s *African Stories*” (2009) and “Landscape and the Anti-Pastoral Critique in Doris Lessing’s *African Stories*,” (2010) Pat Louw.

³ The notion of space as a container dates back to the philosophical studies of Euclid, Leibniz and Newton. For more information, see *An Introduction to the Philosophy of Time and Space*, Bas C. van Fraassen, 2013.

(body) space and the mental (mind) space fails to explain the social, historical and economic relations of people living in particular surroundings at particular times. Thus, he introduces the third dimension: the social space through which the human relations, historical developments, and productive processes are revealed. Lefebvre takes these three spatial aspects into consideration "[...] in interaction, in conflict or in alliance with each other. Thus, the three terms or moments assume equal importance, and each takes up a similar position in relation to the others" (Schmid, 2008, p. 33). He underlines the production of space through the use of his conceptual triad in order to attain a more interactive concept. The interaction of the three dialectically interconnected dimensions – the physical, the mental and the social – provide a relational understanding of space.

For Lefebvre the first part of this spatial triad, the "spatial practice," occurs in the physical environment. Spatial practices give information about the social relations, cultural interactions, political issues and everyday life of individuals and communities, and such space is perceived through the senses. In a similar vein, Merrifield notes, "People's perceptions condition their daily reality with respect to the usage of space: for example, their routes, networks, patterns of interaction that link spaces set aside for work, play and leisure. . . . Spatial practices structure daily life and a broader urban reality" (1993, p. 524). Hence, analysing everyday life of people, perception of their surrounding and social relations give information about how they experience the physical space. The second item in his triad is the "representations of space" which refers to a "conceptualised space, the space of scientists, urbanists, technocratic subdividers and social engineers . . . all of whom identify what is lived and what is perceived with what is conceived. This is the dominant space in any society" (Lefebvre, p. 38-39). According to Lefebvre, this is conceived space embedded with ideological norms and values as well as implications of power and knowledge. This order is structured through the implication of abstract knowledge which includes descriptions and definitions at the level of discourse. Maps, signs, plans of space, for instance, represent the dominant ideology and serve for the maintenance and control of hegemony, and does not welcome the diversities among people, confining them into well-defined spaces in terms of their social identities such as race, class, gender, ethnicity etc. Despite being abstract notions, representations of space are important in the formation of social relations and social roles under the hegemony of patriarchy. The third dimension is defined by Lefebvre as "representational space" which is "directly lived through its associated images and symbols, and hence the space of 'inhabitants' and 'users'" (1991, p. 39). On the one hand, the symbolic dimension of space is interpreted by individuals from their personal viewpoints and appropriated by their imagination. Such space is constituted out of meanings attributed to it as well as the experience of everyday life; on the other hand, it refers to ideology, knowledge and power which intervenes in the construction of meaning related to social relations, norms and values. With respect to the interpretation of symbols and images by individuals, lived space can be altered and reconfigured as an alternative space. Considering these three dimensions, Lefebvre demonstrates the impact of the abstract constructions of space or its representations extending into the private and domestic space of home and family and into the social space in the form of restrictions and confinements. He suggests social space as a potential arena to question the established notions of space which restrict people's thoughts and actions and to reappropriate it through social relations and lived experience.

In a similar vein, Soja draws attention to the dialectical relationship between the spatial and the social aspects of human life. In his book *Postmodern Geographies* (1989), he writes a case study about the impact of space in social life in Los Angeles to illustrate the socio-spatial dialectics. However, Soja's main contribution to the discussion of space has been to interpret and rewrite Lefebvre's conceptualisation of space by using a new terminology. His analysis of space relies on the social, geographical and political aspects of spatiality. He indicates that so far the relationship between space and people has been interpreted with reference to the "historicality and sociality" (1996, p. 2) of life that has remained insufficient in explaining the complexities of contemporary life. The twentieth-century which is characterised by the advancements in urbanism and its impact on human and societal developments foreground the significance of spatiality and geography. Therefore, Soja underlines "the inherent *spatiality of human life*" (1996, p. 1) by underlining the potential of people to construct their social space. As in the case of "Getting off the Altitude" spatiality of settler community gains importance when diverse characters, living in an enclosed

African district, transform the Slatters' house into a social space where they can escape to. Soja adds the spatial dimension to the traditional dual understanding of historical and social life, and in this way shows the ontological existence of human beings as having historical, social and spatial practices. He names Lefebvre's physical space as firstspace which deals with the "real material world" and Lefebvre's mental space as secondspace "that interprets this reality through 'imagined' representations of spatiality" (1996, p. 6). The firstspace refers to the physical and spatial locations, sites, regions and territories in spaces where the organisation and design of buildings, houses, towns, cities shape the social life of individuals. The relations between people and their firstspace including the built-environment and nature show not only the materiality of space but also the sociality of human life. As Soja puts it, "human spatiality continues to be defined primarily by and in its material configurations, but explanation shifts away from these surface plottings themselves to an inquiry into how they are socially produced" (1996, p. 76-77). This change shows the mutually complementary relationship between human beings and their surrounding, and how they appropriate the physical space through social relations.

As a response to the analysis of firstspace, which is defined by its physical features and organised by urban planners, engineers, scientists, Soja introduces the secondspace in order to reveal the fact that "spatial knowledge is primarily produced through discursively devised representations of space, through the spatial workings of the mind" (1996, p. 79) rather than the perceived materiality of things in space. The perception of firstspace with its materiality and the different ways of experiencing it are actually connected to each other. It means that space is socially produced and formalised by the imposition of power, knowledge and ideology. Like Lefebvre, Soja accepts the fact that space is a product of social relations. Thus, he renames Lefebvre's representational space as thirdspace where all binarisms or oppositions confront with another/other alternative(s), what he calls "a critical strategy of *thirthing-as-Othering*" (1996, p. 60). He writes "Othering" with a capital letter to highlight the inadequacy of traditional notions of space relying on the physical (firstspace) and the mental (secondspace), out of which the latter is privileged over the former. Unlike these restrictive dimensions of space, thirdspace is, for him:

an efficient invitation to enter a space of extraordinary openness, a place of critical exchange where the geographical imagination can be expanded to encompass a multiplicity of perspectives ... It is a space where issues of race, class, and gender can be addressed simultaneously without privileging one over the other; where one can be Marxist and post-Marxist, materialist and idealist, structuralist and humanist, disciplined and transdisciplinary at the same time (1996, p. 5).

In addition to Lefebvre's idea of the production of social space through social relations, Soja adds a new dimension encompassing views of multiple social identities. Soja's thirdspace is all-inclusive in the sense of confrontation and contestation between opposites to comprehend the multifaceted meanings of spatiality. Human beings generate their own space through their personal experiences and interpretations that are also under the influence of the representations of space constituting knowledge. In other words, physical space with its material objects and their various interpretations by individuals from different social backgrounds as well as cultural and political views about that space are all comprehended as social constructions and are simultaneously reconstructed. The understanding of social space or thirdspace enables people to experience life in various ways without being confined by traditional norms and values, and by extension provide an all-embracing space to live in. What these two theoreticians have in common is the analysis of creative uses and alternative configurations of space for human practices. Lefebvre's social space and Soja's thirdspace invite a reinterpretation of all three aspects of space – the perceived, mental and lived space. Since their concept of space is characterised by human relations and social struggle that lead to liberation of individual experiences, using Lefebvre's and Soja's categories of space provide an analysis of the relationship between characters and spaces they occupy in Lessing's "Getting off the Altitude" due to the forced togetherness of white settlers in an enclosed African district.

Building upon her childhood and youth experiences in Southern Rhodesia, Lessing writes two collections of African stories in which she portrays the relationships between men and women, white and

black, children and adults, mothers and daughters, and so on. "Getting off the Altitude," like "Old John's Place" in the first volume and "Lucy Grange" in the second, shows the complicated relationship between space and gender. There are similarities between the stories in the sense that private space is configured in an alternative way beyond their physical and socially conceived characteristics. Similar to Lucy's opening up her bedroom to a stranger and finding solace with him in "Lucy Grange," for instance, in "Getting off the Altitude," both Mrs Slatter and the narrator make use of Mrs Slatter's bedroom as an alternative space where they can escape to. Like the braavleis organised in one of the farmer's land in "The Words He Said," in the second volume, the Slatters' house is used as a space of parties where people come together, dance and drink in "Getting off the Altitude". Both stories display the transformation of a private space into a social sphere. "Getting off the Altitude" additionally presents a detailed description of several families (adults and adolescents) sharing a forced togetherness due to geographical conditions and show the complicated relationship between space and gender in multiple ways.

In the analysis of "Getting off the Altitude," my purpose will be to reveal how a white settler community in Central Africa deals with the problems of alienation. The geographical feature of the district eventually shapes the behaviours and the mood of the characters. The two rivers, for instance, separate the farms and the houses and function as a border between them. The Slatters' house is "twelve miles off" (Lessing, p. 126) from the Pritts' and is located "across the miles of country" (Lessing, p. 121). The frequent rain in the district causes the rivers to rise and they become "impassable for hours," (Lessing, p. 126) which does not allow people to leave their houses. Thus, the enclosed structure of the society on one hand, preserves the social norms and values but at the same time leads to new and alternative relationships between the genders as well as adults and children. The impact of the altitude is also observed in the way the society is structured and gender relations are performed. Like all the other stories in the second volume, this one also shows how space is perceived as a physical reality where everyday life takes place and how it is conceived as a space of thoughts which defines relations and confines people into certain places. What makes "Getting off the Altitude" different from the other ones is related to the multiplicity of male and female characters and their lived experiences, which pave the way for different modes of thinking about space and its transformation from restrictive conceptualisation to alternative ones.

The title of the story reveals the relationship between the characters and their environment. The primary meaning of "get off" refers to "an escape from potentially unpleasant consequences" and "leave," (vocabulary.com)⁴ and "altitude" indicates "the height of an object or point in relation to sea level or ground level" (OED).⁵ The change in altitude affects people: "As altitude rises, air pressure drops. In other words, if the indicated altitude is high, the air pressure is low. . . . Decreased air pressure means that less oxygen is available for breathing" (nationalgeographic.org). It means that high altitude causes serious symptoms of altitude sickness such as headache, dizziness and lung damage. The combination of the two words, "get off" and "altitude," in the title, then, might show how the characters of the story are affected by the geographical features of their dwelling. Despite its geographically enclosed structure with patriarchal values as the white settler farmer being the head of the family, high altitude, low air pressure and the rivers impeding travelling from one house to another lead to the constitution of an alternative lifestyle with married couples having extra marital affairs.

There are approximately forty families on the farm living together "over a hundred square miles or so," therefore, "nothing happen[s] privately" (Lessing, p. 124). The nature of an enclosed district due to the geographical features of Central Africa brings about a forced close interaction between these family members in the form of parties, as they do not have an alternative life outside the place. In Lefebvre's terms, the physical parameters of the district shape the spatial practices of the settlers like their daily routines. A hierarchically structured family is observed in the story with the father ruling over the household, and the relations between the two genders are of primary importance. The Farquars, for instance, are "conventional and religious people" (Lessing, p. 124). Mr Farquar is a farmer doing business with the other farmers in the

---

⁴ All vocabulary.com references are taken from site <https://www.vocabulary.com/dictionary/> accessed on 29 April, 2020.

⁵ All OED references are taken from site <https://en.oxforddictionaries.com> accessed on 29 April, 2020.

district and a domestic husband who spends time with his family, while Mrs Farquar is a stereotypical housewife who deals with household chores. From the focalisation of their daughter, they sometimes “disagreed and perhaps raised their voices and then afterwards laughed and kissed each other” (Lessing, p. 127). For the narrator, they are one of the role models for “married people” who “quarrel but that doesn’t mean they aren’t happy together” (Lessing, p. 127). The Pritts have a distanced husband-and-wife relationship, unlike the Farquars. Mrs Pritt keeps company with another man from the district, Mr Slatter, and her husband is an insignificant character with no existence in the story. The Slatters, on the other hand, with whom the narrator spends time staying in their house, play an effective role in her initiation into adulthood, because the narrator as an observer of the neighbours becomes a witness to Mr Slatter’s oppression of his wife, Mrs Slatter’s submission to her husband and conversion of their four boys into “tough and indifferent” (Lessing, p. 124) male figures like their father.

Apart from these families, the assistants from different farms as well as the children and adolescents are a part of this enclosed society, which is governed by social norms. As Butler argues in “The Question of Social Transformation,” norms are necessary in order to live well and “to know in what direction to transform our social world” (2004, p.203) but also norms constrain our lives for the purpose of social justice which “brings about opposition and resistance” (2004, p. 203). The depiction of different family structures with distinct individual gender relations from the perspective of a young female in Lessing’s story demonstrates how social structures are produced and reproduced through the practice of multiple masculinities and femininities, which problematises the patriarchal order. In Soja’s terms, by showing their resistance to the dominant social order and transgressing their limits by means of having flexible relations, for instance, characters like the Slatters and the Pritts reappropriate spaces they occupy through their personal experiences and interpretations, and by doing so, provide multifaceted meanings of spatiality.

The power relations between men and women in the district reflect the multifarious gender practices, which in one way or another, give insight into how their society is socially, culturally and spatially shaped. The attitudes of male characters such as Mr Slatter, Mr Pritt, Mr Farquar and Mrs Slatter’s lover, Mr Andrews, towards women – despite differences in personality, occupation and social relations – might represent the social structure of the society. For Raewyn Connell, “the construction of masculinity in everyday life, the importance of economic and institutional structures, the significance of differences among masculinities and the contradictory and dynamic character of gender” (2005, p. 35) suggest that gender is not fixed, but constantly evolving through interaction and conflict in everyday life, which is obvious in spaces they occupy. According to Connell, the contradictory and complicated nature of gender can be explained in relation to “three-fold model of the structure of gender, distinguishing relations of (a) power, (b) production and (c) cathexis (emotional attachment)” (2005, p. 73-74). The power relations impose the dominance of men and subordination of women in patriarchy. Accordingly, male and female characters in the story, as in the case of the Slatters and the Farquars, perform their gender roles within the borders of their physical space defined and shaped by patriarchal impositions⁶. At the beginning, for instance, Mrs Slatter is depicted in the veranda sitting, knitting and taking care of her children, which is a part of the domestic space allocated for women. Similarly, Mrs Farquar represents the stereotypical mother and wife dealing with household chores within the borders of her house. However, their male counterparts, particularly Mr Slatter, a physically powerful man, deals with the natives, which requires an outdoor space for his spatial practices. Like the connection between power relations and spaces occupied by both genders, the production relations (agrarian in this story) show how the economic system is controlled by men rather than women. Mr Slatter’s success in farming business illustrates not only his dominant role in production

⁶ Linda McDowell and Joanne Sharp, in *A Feminist Glossary of Human Geography* point out the fact that Western thought is based on an inherent spatiality; “in which the distinction of the mind from the body, reason from emotion, the public sphere from the private arena placed men on one side and relegated ‘woman’ as Other, to the other side. Thus, all that was ‘naturally’ female and feminine was located inside, in private, at the smallest spatial scale and so taken for granted and untheorized. (114) This hierarchical spatial organisation has been socially constructed to produce a homogeneous space and to show unequal social relations. For more discussion on the gendered division of space and how it is transgressed, see Doreen Massey and Gillian Rose.

but also his association with the public space. Finally, cathexis indicates heterosexuality as a naturally accepted gender order, which can also be observed in the characters' physical surrounding. Among the male characters, Mr Pritt is the one who has no other social, spatial or emotional presence in the story. Although there are no implications of homosexuality, Mr Pritt about whom none of the other characters know much, might evoke an indirect feeling of subordination in terms of occupation and physical characteristics. As the narrator explains, Mr Pritt is "an ordinary man, not like a farmer . . . who could do anything; he might have been anybody, or an office person" (Lessing, p. 128). Unlike Mr Slatter's physical strength and dominating personality, he seems to be an insignificant character suggested with the repetition of "ordinary," "anything" and "anybody." Despite his inferior position compared to Mr Slatter, Mr Pritt is also free in public spaces since he spends most of his time outside his farm, sometimes "at neighbouring farms doing their accounts," sometimes "at the station, or at gymkhanas" (Lessing, p. 128). As is seen in the examples above, the connection between space and gender is important to comprehend the socio-spatial structure of the society. Notwithstanding the differences between the male characters, they all have a flexible relationship with their surrounding moving from one place to another and are depicted sometimes in the open space doing business sometimes in the public space socializing unlike their female counterparts situated in the private sphere of the house. This gendered division of space can be explained in Lefebvre's terms, as the impact of the "representations of space" embedded with norms, values and power relations shaping individual actions. How this socio-spatial order in the district shapes the spatial practices and social relations of characters and how it is problematised through individual gender practices can be traced in utilization of the Slatter's house in the district.

The Slatter's house displays how social and gender relations are revealed, because it becomes the center of the district due to its large spatial structure and serves as a place for dance, wedding and Christmas parties. Hence, it is more than a simple private sphere of the Slatter family and is imbued with multiple layers of meaning and function in accordance with the lived experience of the other people. From the focalisation of the narrator, the Slatters's house

was a big house, rooms sprawling everywhere. The boys had two rooms and a playroom off at one end of long stone passage. Dairies and larders and kitchen opened off the passage. Then a dining-room and some offices and a study. Then the living-room. And another passage off at an angle, with the room where I slept and beside it Mrs Slatter's big bedroom with the double bed and after that a room they called the workroom, but it was an ordinary room and Mr Slatter's things were in it, with a bed (Lessing, p. 126-27).

This physical representation of the house, with the organisation of rooms and the kitchen, constitutes the perceived space or firstspace which is, in Soja's terms, "directly sensible and open, within limits, to accurate measurement and description" (1996, p. 66). There are two corridors in the house: one is a "long stone passage" like a straight line on which the boys's rooms, their playroom and the spaces for storage of food and drinks, namely dairies, larders and the kitchen open to. The dining-room, the living-room, offices and the study-room also open to the long stone corridor, because they are used as the common areas of the house.

The other corridor which is "at an angle" evokes an isolated space opening to the private rooms of the house. Room, as Juan Eduardo Cirlot notes, "is a symbol of individuality – of private thoughts," (1962, p. 262) and thus, the corridor and its connection to private rooms might have various connotations other than their seclusion, and give clues about the relations in the house. The fact that Mrs Slatter has a big bedroom with a double bed, and Mr Slatter has an ordinary workroom with a bed and his stuff, for instance, might evoke separate world of their own. The use of the adverb "off" to describe the location of corridors and rooms might also signify the distance between the parents's bedrooms and the rest of the house and its grandeur. Corridors are in-between spaces which might be perceived as boundaries that both connect and separate. In a way, they suggest the connection between the separated parts of the house. In addition to its variety of rooms, the house has a veranda where Mrs Slatter, the narrator and the boys spend time together.

This house becomes a socially lived space during the parties in Lefebvre's terms because it is the only house in the district that is open to all people, including different age groups like the children, the young

and the adults as well as different classes like that of the farm owners and assistants. As Lefebvre argues there is a mutual relationship between bodies and spaces they occupy because each body has the capacity to develop social relations in space and so produces that space. In that respect, the Slatters's house is not only produced by people in multiple ways but also each individual is affected by the socio-spatial aspect of the house. As an example, while for the children the house is nothing more than a playground, it offers a possibility for the adolescents to show themselves to the opposite sex by producing themselves as bodies in the social dimension of the house and attributing meaning to that space. For the adults (married and single), on the other hand, the meaning of the house varies in relation to their gender, class, age, sexual preference or lifestyle. Like Lefebvre's social space, the house includes and depends on the spatial trialectics, which cannot successfully be comprehended in isolation. For instance, the material conditions of the house (the placement of the rooms and their usage) and how it is conceived as the domestic/private space of the Slatter family is combined with its social function and lived experience of all people. Unlike the reductionist conceptualisation of the house as perceived and conceived (Lefebvre's terms) or firstspace and secondspace (Soja's terms), the Slatter's house as a social center provides a different way of thinking about space because only then it is possible to understand the complexity of social relations, gender identities and individual experiences. Configuring space is both related to what is or is not appropriate to do and to how it is reproduced in new and alternative contexts as in the example of the Slatters's house. The everyday activities and the behaviours of the Slatter family in the house can be considered as part of the spatial practices observed within the dimension of physical space; however, the act of joining together in the parties enable people to show their potential to constitute a new social space and transform them from being passive recipients to active producers in space in relation to their lived experiences.

In addition to being a social space, the Slatter's house can also be regarded as thirdspace not only because of its social openness but also of being a liminal space between the oppositions like the private and the public. By building upon Lefebvre's criticism of dualistic relationship in thinking about space, Soja suggests thirdspace perspective, which emphasises the importance of differences and embraces a combination of oppositions in new contexts. In that respect, the Slatters's house creates alternative zones to enable mutual interaction among men and women, boys and girls, adults and adolescents or owners and assistants rather than forming a sharp distinction between them. The fact that spaces in the house like the rooms, passages, the living-room, the dining-room or the veranda may be defined as both public and private makes the house embedded with new meanings. On the one hand, the Slatters' house, which is expected to be private physically and functionally, becomes a public space by alternative forms of use. The living-room and the veranda, for example, used for everyday spatial practices by the Slatter family members are now produced as a social space where people drink, dance and have fun together. It is the Slatters's house that is produced and reproduced regularly by a variety of people and their lived experiences in that particular space, which differentiates it from the other houses of the district.

When the narrator is fifteen years old, at a transition age, getting ready to move into adulthood, she describes the dance party as follows: "the married people sat in the living-room and danced in it, and we were on the verandas" (Lessing, p. 129-30). After a year at Christmas party, the narrator, in her first long dress and having her first dance, gives a more detailed description of the living-room from which "came the sound of singing, a noise like howling, because people were drunk, or part-drunk, and it had the melancholy savage sound of people singing when they are drunk. An awful sound, like animals, howling" (Lessing, p. 133). This reminds the narrator "when dogs howl at the full moon" (Lessing, p. 120). When it is full moon, there is light at night, which enables the dogs, like wolves, to communicate with each other and hunt their preys easily. In relation to the comparison of people to the dogs and their singing to howling, the flirtatious and playful tendencies between men and women could be interpreted as hunter and prey relationship. As it is obvious, the living-room is transformed from being a part of the domestic sphere to a public and social one where meaning is produced constantly through the relations between both genders. As another example, Mrs Slatter and Mr Andrews have sex in the corridors and turn them into alternative spaces. From the viewpoint of the narrator, after having sex, the way they appear from the two ends of the corridors like performing artists also evoke some kind of a play on stage. Their making use of corridors for such a purpose causes a restriction for the narrator for a while, because she cannot go out of the room she hides in and

watches them. Actually, the passages can no longer be classified as public and private sites due to their temporary and changing function. Because of its multiple uses, in the Slatter's house, giving fixed understanding of space is not possible and the distinctions between the public and the private are blurred because the house becomes an alternative space.

Although the Slatters' house is depicted on the surface as a space for social interaction that may cause relaxation and entertainment, it is actually a space of contradiction and contestation because of differences between people and their lived experiences. The Slatters' house is a location for liberation from the repression of social norms as well as control through social criticism, or it is both at the same time. Viewed from the perspective of the narrator, for instance, the veranda of the house where children dance becomes a space of self-expression and readiness for her first kiss. Now a grown-up girl of sixteen or seventeen, in her first long dress, she wants the assistant whom she loves to reflect his desire for her as a sexually attractive woman because heretofore, "he had never seen [her] at all" (Lessing, p. 133) at the station or gymkhanas. Thus, the long dress which can only be worn at a party like the one at the Slatters' house enables the narrator to show her bodily presence in a socially produced space. However, when the assistant kisses her, she slaps on the face. Because he was drunk like so many people in the party, "the way he kissed [her] was not at all what [she] had been thinking" (Lessing, p. 133). Considering the distinct responses of the two to their first intimacy might also reveal the differences between the genders because while the assistant takes it something as usual and ordinary, the narrator assigns meanings to that experience. Her disappointing experience with the kiss causes the narrator to reconstitute the veranda as a space of confrontation with the opposite sex.

The living-room also turns into a space of social pressure felt through the critical gaze of the others when "Mr Slatter was dancing with Emmy Pritt, and sometimes with another woman, and Mrs Slatter was busy being hostess and dancing with George Andrews" (Lessing, p. 130). Since they are married people and having intimate connections with others, they become the focus of attention and are exposed to social criticism in this room. The Slatters' house with its various aspects provides not only the production of social space and social relations but also acts of confrontation. Soja's thirdspace, as is reflected in the Slatters' house, is a flexible concept that welcomes "a multiplicity of perspectives" (1996, p. 5) and change in terms of identities, relations and spaces, and thus, is a dynamic and open location for the people who attempt to enhance social interactions and perform transgressive practices. The Slatters' house as an alternative space embracing a network of relations and people's lived experiences unsettles the private/public dichotomy and thus, lays bare for gender performativity.

Unlike the rest of the house, the only private space is Mrs Slatter's bedroom, which is according to Lefebvre's second dimension of space, is conceived to be a personal room of the husband and the wife, yet Mrs Slatter allows neither her husband nor her lover to enter into her space without her consent. As an example, for Mr Slatter, his wife has "bloody pride," (Lessing, p. 132) never gives up withstanding the repression of men in her own way, which she demonstrates through her "bloody locked door" (Lessing, p. 132) and stabilises both men outside the alternative space of her own. On one occasion, the bedroom becomes a place of violence, when Mr Slatter has to stay at home one day because of the impassable rivers. The narrator in the next room overhears Mrs Slatter's pleading voice, because her husband forces her into sexual intercourse without her consent. Although Mrs Slatter cannot avoid it, she does not allow him to have a fulfillment of mutual satisfaction and a feeling of possession of his wife, because she insists on her resistance to her husband's sexual violence by making use of it as a threshold of resistance like Soja's thirdspace where conflicts are revealed. The narrator also notices how Mrs Slatter and Mr Andrews manage to have sex secretly without being noticed by the children and the husband in the same house but never in her bedroom, except for once. Mrs Slatter's having an affair with a young man in the corridors and in different rooms as well as her exclusion of both – Mr Andrews and Mr Slatter – from her own locked bedroom shows her determination to keep a space of her own, which can be interpreted as a socio-spatial reaction against the male oppression. By all means, Mrs Slatter becomes a threat against male dominance of women by problematising gender relations and social conventions.

Although Mrs Slatter keeps her bedroom door locked and assumes it to be her own space, the narrator also configures the room as an alternative space of privacy, unbeknown to Mrs Slatter. The bedroom is more

than a private space of the husband and the wife because it is not shared by the married couple and extends beyond that usual meaning and function, and becomes a lived space for the narrator. Different from the noisy and crowded atmosphere of the living room, this bedroom is “quiet” (Lessing, p. 133) and twilit. The low lamp light and the silence in the bedroom provides a gloomy atmosphere and a sense of isolation for the two women who escape from the other people in the party and hide in the bedroom with the thought of being alone. In that respect, the thirdspace perspective created in the bedroom shows how it can be, in Soja’s terms, enlarged to involve different perspectives, as is seen in both women’s appropriation and configuration of the bedroom. The narrator makes use of the room as a hidden space of refuge where she can be on her own.

Since the whole story is narrated through the lens of the Farquar’s daughter, her initiation from childhood to adolescence displays the social dynamics of the society on gender. Throughout the story, she functions not only as the narrator of the story reflecting her own views and letting the characters speak for themselves but also as observer of the events and relations among the characters. Meanwhile, she changes from an innocent girl who sees Mrs Slatter as a role model into a young adult with critical views on both genders. As a child, she describes Mrs Slatter as a nice and dignified woman who tolerates her husband’s and four boys’s insensitive remarks; however, when she grows older and witnesses Mrs Slatter’s affair with Mr Andrews, her views start to change. At first, she thinks that Mrs Slatter is to have a feeling of shame because of this affair as she is a woman “who called men Mister” and “blushed when [her husband] used bad language” (Lessing, p. 131). Her view of sexual relations influenced by her father, Mr Farquar, alters after Mr Andrews’s disdainful attitude towards Mrs Slatter when their affair is over. He calls her “old girl” and leaves the place thanking “for the nice interlude” (Lessing, p. 133) meaning “a temporary amusement or diversion that contrasts with what goes before or after” (OED). The narrator develops empathy towards Mrs Slatter at last and “could feel what he said hurting [her]” (Lessing, p. 133) because of his objectification of Mrs Slatter and underestimation of their experience. Upon eavesdropping the dry talk between them, the narrator overhears Mrs Slatter’s voice crying, “Oh God, make me old soon, make me old. I can’t stand this, I can’t stand this any longer,” (Lessing, p. 134) which might show her reproach against both her husband and lover because of their maltreatment of her. Thus, the narrator perceives how Mrs Slatter cannot realize her hopes and expectations of love and how her husband and lover manipulate Mrs Slatter, and make her feel insignificant.

The narrator’s attempt to understand multiple gender practices and her search for the other, which she particularly associates with Mrs Slatter, finally culminates in the mirror with no reflection of her own image. The notion of the other or Mrs Slatter as the other and the mirror in the bedroom can be regarded as parts of her transformation and processual identity formation. After her experience of the conflicts between the two genders and acceptance of her changing attitudes towards gender relations, the narrator tries to reconstitute her sense of self as an independent subject. Her discovery of self is possible not within the boundaries of her own house, embedded with patriarchal norms and conceived as a traditional place of a family but within the liberating atmosphere of Mrs Slatter’s bedroom which exceeds beyond its restrictive conceptualisation and provides a ground for the narrator to contemplate gender relations. When she looks in the mirror and sees nothing, saying “My face, that night in the mirror, dusted yellow from the lamplight, with the dark watery spaces of the glass behind, was smooth and enquiring, with the pert flattered look of a girl in her first long dress and dancing with the young people for the first time. There was nothing in it, a girl’s face, empty” (Lessing, p. 120). She depicts her face with nothing written on it because she has not adapted the images the masculine hegemony assigns to her and she cannot identify with Mrs Slatter any longer. Mrs Slatter’s presence enables the narrator to question not only the prescribed gender roles but also deviant behaviours because Mrs Slatter is the role model she has identified with throughout her transformation. However, Mrs Slatter can be the false projection of the narrator and this is why she cannot see anything on her face, which is also reinforced by the use of words such as “dusted” and “yellow” to describe her face connoting fragmentation rather than wholeness. The former word refers to “consisting of tiny particles” and the latter is an intermediate colour between green and orange which also means “a subtractive colour complementary to blue” (OED). Her unstable understanding of gender relations and unclearly described face might imply her nomadic potential because of “a multilayered consciousness of complexity” (Braidotti, 1994, p. 38).

She appears to exemplify a fragmented self which unsettles the established notion of gender but is held together by compliance with the social norms.

Starting from the politics of the personal, as Chris Weedon puts it, in most feminisms “women’s subjectivities and experiences of everyday life become the site of the redefinition of patriarchal meanings and values and of resistance to them, feminism generates new theoretical perspectives from which the dominant can be criticised and new possibilities envisaged” (1987, p. 6). Therefore, Braidotti’s politically projected configuration of nomadic subject helps to problematise and subvert the conventional representations of women. The narrator takes a step further in becoming a nomadic subject because she stops playing the roles that substitute for gender identity and her empty face in the mirror can be interpreted as a “nomadic intervention” (Braidotti, 1994, p. 9) which disrupts the established understanding of the imaginary reflection of the self. Thus, her identity formation seems to be not connected to “an oppositional mode of negation” (Braidotti, 1994, p. 13) like Braidotti’s nomadic subjectivity. Instead of producing a representative other for herself, her reflection or image in the mirror is just a blank sheet, which discloses her unsettled identity. As Braidotti argues, differences between men and women, among women and within each woman cannot be conceptualised “in a Hegelian framework of dialectical opposition and mutual consumption of self and other” (1994, p. 17) but can be engaged in interconnections with multiple becomings. The narrator’s transformation from childhood to adolescence in which she passes through an identification process with other women, particularly with Mrs Slatter, does not end in an exploration of false image of the self. Rather, she is involved in connections with other children, young girls and boys and her parents, and in her small trips between her house and the Slatters’ she experiences nomadic moves which leaves her with an empty face in the mirror. Considering the spaces the narrator occupies throughout the story – her house, the social space of the Slatters’ house including its veranda, living room and corridors as well as Mrs Slatter’s bedroom – all of which can be defined in relation to Lefebvre’s and Soja’s spatial trialectics because they constitute not only the physical space where the narrator interacts with people surrounding her, the mental space where she observes the female role models like her mother and Mrs Slatter within the borders of their house but also the lived space where she appears to be in confrontation with the opposite sex, in conflict with extramarital relationships and in search for identity. Since she is in the process of becoming, the empty face can imply a journey of discovering gender identity and sexuality which is not determined by male hegemony. Besides, it reflects a subject who is unable to notice a fixed identity for her. In front of the mirror, the narrator discovers her instability, which is, as Braidotti puts it in an interview with Butler, “fractured, and constituted over intersecting levels of experience. This multiple identity is relational, in that it requires a bond to the ‘Other’; it is retrospective, in that it rests on a set of imaginary identifications, that is to say unconscious internalized images” (1994, p. 42). The narrator still has a hold onto the social norms but also welcomes her nomadic shifts in order to protect herself from the hierarchically structured and fixed notions of gender identities.

The analysis of the interdependent relationship between the characters and their surrounding such as their houses and the natural environment provides an understanding of how gender and space are two closely connected concepts and how space is constructed within the physical and mental spheres, which results in the socio-spatial segregation of characters. Although the way male and female characters perform gender acts and experience everyday life have common points, there are considerable differences between them in terms of the way they configure their surrounding. While the male characters like Mr Slatter, Mr Farquar and Mr Pritt remain within the limits of gendered divisions of space because they are on the privileged side moving freely in the public and open sphere, the female characters have multifarious connections to their surrounding either in compliance or in contradiction with imposed spatial segregation. Moreover, the physical constitution of the district through a focus on its enclosed structure, geographical features like the rivers and the mountains, and the altitude, as its title suggests, has a direct impact on the way its inhabitants practice everyday activities. Because of these physical qualities, there appears a conflict between how the social codes, norms and values are reflected in the spaces occupied by the characters and how they are practiced in line with personal preferences. Hence, reading “Getting off the Altitude” based on Lefebvre’s and Soja’s spatial trialectics broadens not only this binary understanding of space in two dimensions – the perceived (firstspace) and the conceived (secondspace) – but also clarifies the social and gender relations by

disclosing the lived experience of these characters. There are forty families living in this place, but it is the Slatter's house, which demonstrates how social and gender relations are revealed, because it becomes the center of interaction. The daily routines of the Slatter family refer to the spatial practices observed in the firstspace dimension of the house, yet when it serves as a place for social interaction such as dance, wedding and Christmas parties, it is imbued with multiple layers of meaning due to individual appropriation and interpretation of the house. For instance, while the house offers a possibility for the adolescents to show themselves to the opposite sex, for the adults (married and single), its meaning changes in relation to their gender, class, age, sexual preference or lifestyle. The interaction between people and their various experiences disorder the private/public distinction, and lays bare for gender performativity as well. Like the use of the Slatter's house as a social space in the district, both Mrs Slatter and the narrator make use of Mrs Slatter's bedroom as an alternative space where they can escape to. Mrs Slatter does not allow her husband and her lover to enter into her bedroom and keeps it as a private space and the narrator also hides in the same room in order to think and question gender relations. Hence, the bedroom becomes more than a private space of the husband and the wife because it is not shared by the married couple, but extends beyond that usual meaning and function, and becomes a lived space for both women. The house and its particular rooms display the transformation of a closed and private space of a family into a social sphere (an alternative space) for every individual in the district.

References

- Braidotti, R. (1994). *Nomadic Subjects: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York: Columbia UP.
- Butler, J. (1994). Feminism by any other name. Interview with Rosi Braidotti. *A Journal of Feminist Cultural Studies*, 6(2+3), 27-61.
- Butler, J. (2004). The question of social transformation. *Undoing Gender* (pp. 204-231). New York: Routledge.
- Cirlot, J. E. (1962). *A dictionary of symbols*. New York: Philosophical Library.
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. Los Angeles: U of California P.
- Cuviello, M. P. (2016). Central Africa. In A. R. Krakowka and L. J. Hummel. (Eds.), *Understanding Africa: A geographic approach* (pp. 49-64). New York: United States Military Academy, Google Book Search. Web. 22 Nov.
- Hummel, L. J. (2016). Introduction. In A. R. Krakowka and L. J. Hummel. (Eds.), *Understanding Africa: A geographic approach* (pp. xiii-xxii). New York: United States Military Academy, Google Book Search. Web. 22 Nov.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of space*. (Donald Nicholson-Smith, Trans). Cambridge: Basil Blackwell.
- Lessing, D. (1979). *Collected African stories: The Sun Between Their Feet*. Vol 2. London: Triad Grafton Books.
- McDowell, L., & Sharp, J: (1999). *A feminist glossary of human geography*. New York: Oxford UP.
- Merrifield, A. (1993). Place and space: A Lefebvrian reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18(4), 516-531.
- Schmid, C. (2008). Henri Lefebvre's theory of the production of space: Towards a three-dimensional dialectic. In K. Goonewardena et al. (Eds.), *Space, Difference, Everyday Life* (pp. 27-45). London: Routledge.
- Soja, E. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. London: Verso.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Weedon, C. (1987). *Feminist practice and poststructuralist theory*. Cambridge: Blackwell.

Der Begriff Gender im Rahmen des Werkes “Unruhe” (“Huzursuzluk”) von Zülfü Livaneli¹

The term gender in the context of the book “Unruhe” from Zülfü Livaneli

Sedef Ece SÖZERLİ*, Erkan ZENGİN**

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird auf den Begriff Gender eingegangen, um die Stelle der Frau in einer Gesellschaft in Verbindung mit einem literarischen Text darstellen zu können. Die gesellschaftliche, soziale, gelebte und gefühlte Dimension des Geschlechts wird in der ersten Phase konkretisiert und die Gendertheorie hervorgehoben. Hierbei führt der geschichtliche Wandel der Gesellschaft und damit verbunden der Gendertheorie vor Auge, wie sich sowohl begrifflich als auch im Alltag die Bedeutung der Frau innerhalb einer Gesellschaft verändert. Bei der begrifflichen Darlegung wird auch die soziale Konstruktion beachtet und der Alltag in zwei Teile kategorisiert: Zum einen ist es der Mann und zum anderen die Frau. Wobei in dieser Arbeit auf die Frau und ihren Platz in der Gesellschaft innerhalb eines literarischen Textes näher eingegangen wird. Diesbezüglich wird zum einen die Gendertheorie von Ann Oakley näher betrachtet. Auch das 8-Stufenmodell von Erik Erikson spielt eine entscheidende Rolle bei der Betrachtung der Gendertheorie. In der Analyse wird zuerst auf das Werk „Unruhe“ von Zülfü Livaneli eingegangen, um den Stellenwert einer Frau innerhalb einer Gesellschaft festzulegen und danach analysiert, wie die Frauen in diesem literarischen Text in Verbindung mit dem Begriff „Gender“ veranschaulicht wurde. Im Fazit wird der Begriff „Gender“ im Werk „Unruhe“ von Zülfü Livanelis intensiviert hervorgehoben. Es wird bezweckt mit einer neuen Perspektive einen Einblick auf das Werk zu schaffen.

Schlüsselwörter: Gender, Frau, Gendertheorie, Erikson, Oakley, Gleichberechtigung, Patriarchalismus.

Abstract

In this thesis, the term gender is discussed in order to be able to present social development in a general context. The social development is thus concretized and the gender theory is emphasized. The historical change in gender theory shows how a lot has changed both conceptually and in everyday life for women. The social construction is also taken into account and everyday life is categorized into two parts. There is the man and the woman, and this work deals with women and their place in society. In addition, research by representatives of gender theory such as Ann Oakley is analysed within the framework of the work. Erik Erikson's 8-step model also plays a decisive role in the analysis of the work. At this point, the development of women in relation to the 8 phases is researched and analysed. From the perspective of the work “Unrest”, the analysis illustrates how women are viewed in society or how they are received

¹ Bu çalışma, adı geçen yazarın* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

* Öğr.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Almanca Hazırlık Birimi. E-posta: sedef.sozerli@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5816-5954

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: ezengin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3306-839X

by society. Finally, an attempt is made to emphasize the term gender with some important points from Zülfi Livaneli's work "Unruhe".

Keywords: Gender, woman, gender theory, Erikson, Oakley, equality, patriarchy.

Einleitung

Die Konfrontation der Gesellschaft mit dem Trendbegriff Gender erfolgt sowohl bewusst als auch unbewusst mithilfe von den Medien, sei es das Fernsehen, die Druckmedien oder das Internet. Schon an dem ersten Satz sehen wir, welches breite Spektrum der Begriff „Gender“ darlegt. Jedoch liegt die Problematik nicht nur an dem breiten Spektrum, sondern auch an der Bestimmung des Begriffs; hierbei könnte man den feinen Unterschied zwischen dem englischen Begriff „Gender“ und dem entsprechenden deutschen Begriff „Geschlecht“ hervorheben.

Der Begriff Gender meint die gesellschaftliche, soziale, gelebte und gefühlte Dimension des Geschlechts. Dies beinhaltet die kulturellen Rollen, Erwartungen, Werte und ihre Ordnungen, die mit der Geburt des Menschen zusammen und dem Geschlecht zugewiesen sind. Die soziale Ebene zeigt sich in der jeweiligen Kultur des Menschen. Der Begriff „Geschlecht“ im Deutschen kann noch erweitert werden und das biologische oder auch das gesellschaftliche Geschlecht miteinbeziehen.

Die französische Philosophin und Schriftstellerin Simone de Beauvoir traf im Jahr 1949 mit dem berühmten Satz den Nagel auf den Kopf: „Man kommt nicht als Frau zur Welt, man wird es“. („Le Deuxième Sexe“; zu Deutsch "Das andere Geschlecht", 1949). Ihr Werk gilt als kanonischer Text des zeitgenössischen feministischen Denkens. Sie vertritt die Meinung, dass man mit einem jahrtausendealten und weitverzweigten patriarchalen System zu tun hat. Neben formuliert sie die zentrale These, dass Frauen nicht von Natur aus ihr Geschlecht vertreten, sondern es werden. Ihre berühmte zweite These ist ein wichtiger Anhaltspunkt, in dem die "Gendertheorie" deutlich hervorgehoben wird. Hierbei geht es nicht um das biologische Geschlecht, sondern die gesellschaftliche und kulturelle Prägung dominiert, wie ein Mann oder eine Frau ist. Das Wortfeld von Gender hat sich mittlerweile erweitert, somit fallen häufig noch andere Begriffe in dieses Wortfeld hinein. Jedoch haben sie unterschiedliche Bedeutungen, wie beispielsweise die Begriffe:

- a) Gender Mainstreaming
- b) Gender Studies

Gender Mainstreaming definiert unterschiedliche Lebenssituationen beispielsweise in der Politik von Frauen und Männern, damit niemand unfair behandelt wird. Gender Studies dagegen definiert die Wissenschaft und/oder die Bedeutung von Geschlecht für Politik oder Kultur. An diesem Punkt stellt sich die Frage, welche Ideen und Normen mit dem sozialen Geschlecht verknüpft werden. Die Antwort liegt eigentlich auf der Hand: Denn sie ist veränderbar und abhängig von ihrer eigenen Kultur und der Zeit. Fragen wie „Welche Eigenschaften werden ihnen zugeschrieben? Oder „Welche Unterschiede gibt es in Geschlechterrollen heute im Vergleich zu Geschlechterrollen vor 100 oder 350 Jahren?“ Nur um die erste Frage zu konkretisieren ein kleiner Satz mit Lücken:

„Männer sind oder haben _____, Frauen sind oder haben _____.“

Die Vervollständigung dieses Satzes wird die Genderproblematik vor Augen führen. Wie viele Klischees oder Stereotypen werden hier wohl auftreten? Der Gründe dieser Klischees sind Geschichten, die wir von Kindheit an hören, wie Frauen und Männer eigentlich sind oder vielleicht auch sein sollten. Damit man in der Gesellschaft als Frau oder als Mann anerkannt werden kann, müssten wir einfach solchen Erwartungen entsprechen. Eine Frau kann Busfahrerin sein oder ein Mädchen kann doch auch ein blaues T-Shirt anziehen, es muss doch nicht immer rosa sein. Was sagen diese Sätze über das Geschlecht der Frau oder des Mädchens aus? Jedoch wird immer wieder mit dem Begriff „Geschlecht“ Stereotypen bzw. Klischees hervorgehoben, die sich jedoch von Gesellschaft zu Gesellschaft unterscheiden. Um diese Klischees verständlich darlegen zu können, wird auf die Gendertheorie eingegangen.

Die Geschichte der Gendertheorie

Lenken wir das Rad der Geschichte in die 1980er Jahre zurück. Zu dieser Zeit wurde in der Frauen- und Geschlechterforschung zwischen „Sex“ und „Gender“ deutlich unterschieden. Studien erwiesen, dass nicht nur körperliche, sondern auch soziale Unterschiede zwischen Frauen und Männern existieren. Deswegen sind die Begriffe „Sex“ und „Gender“ nicht so eindeutig voneinander zu trennen, denn eine Trennung zwischen biologischem und sozialem Geschlecht, hängt je nach Auffassung der Menschen ab bzw. davon was der Mensch als biologisch oder sozial betrachtet.

In der Geschichte der Medizin sind verschiedene Meinungen vertreten worden, was „biologisches Geschlecht“ eigentlich ist. Das Entstehen oder das Verstehen eines sozialen Zwei-Geschlechter-Modells hat auch die biologische Auffassung verfestigt, dass „der Mann“ und „die Frau“ existiert. Demnach müssen biologische, soziale und auch kulturelle Faktoren zusammengedacht werden. „Gender“ definiert sowohl biologische, körperliche als auch soziale Faktoren. Zu beachten ist, dass das biologische Geschlecht ein Teilgebiet der Genderforschung ist. Wie sich die Frau oder der Mann „darstellen“ möchte oder was „normal“ oder „natürlich“ ist, das wird von gesellschaftlichen Normen bestimmt.

Diese „natürliche“ Norm der Gesellschaft hat eine Geschichte, denn auch der naturwissenschaftliche und medizinische Blick auf den Körper der Frau oder des Mannes ist einem historischen Wandel unterworfen.

Diese Geschlechtsunterschiede die jahrelang in einer Gesellschaft kontrolliert und bewahrt wurden, führten auch dazu, dass der Weg zur Gleichberechtigung von Mann und Frau lang und hart war. Schon um 1800 begannen Frauen, für ihre eigenen Rechte zu kämpfen und sich politisch in allen Situationen einzumischen. Damals standen die Konservativen dagegen. Ihnen zufolge war das weibliche Rollenbild ein Bild von Tugend, Sittsamkeit und Fleiß im Haushalt. Bis zum 19. Jahrhundert war die soziale Stellung und Rolle der Frau sowohl innerhalb des Hauses definiert als auch der ehelichen, väterlichen und herrschaftlichen Gesellschaft zugeordnet. Die Erwartungen waren gehorsam gegenüber dem Ehemann. 1735 wurde „Frau oder Weib“ in einschlägigen Lexika folgendermaßen definiert:

.. „verehelichte Person (...) ihres Mannes Willen und Befehl unterworfen“ welche die „Haushaltung führet, und in selbiger ihrem Gesinde vorgesetzt ist.“ (Zedler Lexikon, 1735)

1815 wird eine qualitative Veränderung im Brockhaus Lexikon deutlich:

In „der Form des Mannes (offenbart sich) mehr die Idee der Kraft, in der Form des Weibes mehr die Schönheit... Der Geist des Mannes ist mehr schaffend, aus sich heraus in das Weite hinwirkend, zu Anstrengungen, zur Verarbeitung abstrakter Gegenstände, zu weitausgehenden Plänen geneigter; [...] Das Weib [...] hat mehr Geduld und Ausdauer in kleinen Arbeiten. Der Mann muss erwerben, das Weib sucht zu erhalten; der Mann mit Gewalt, das Weib mit Güte und List. (Brockhaus, 1815, S. 366)

Der Grund für die Veränderung war der Wandel der Ideengeschichte wie beispielsweise der Humanismus oder die Reformation. Mit der Zeit und über Jahrzehnte hinweg erreichten Frauen die Zulassung an Universitäten. Ende des 19. Jahrhunderts war es den Frauen erlaubt, sich an deutschen Universitäten zu immatrikulieren oder die Mitgliedschaft in politischen Parteien. In diesen Jahren entstanden an deutschen Universitäten erste Frauen- und Geschlechterforschungszentren. Heute existieren in Deutschland Studienschwerpunkte, Wahlfächer und eigene Studiengänge im Bereich der Gender Studies. Im Jahr 1918 wurden Frauen als Staatsbürgerinnen mit Frauenwahlrecht anerkannt. 1949 konnte der Satz: „Männer und Frauen sind gleichberechtigt“ im Grundgesetz eingeschrieben werden. Das Jahr 1958 zeigt erstmals Frauen, die ein eigenes Konto führen dürfen und ohne Zustimmung des Ehemannes arbeiten können – sofern es „mit ihren Pflichten in Ehe und Familie vereinbar“ ist.

Die britische Soziologin und Autorin Ann Oakley griff die Gendertheorie als soziales Geschlecht Anfang der 1970er Jahre in der Frauenforschung auf. Ihre Studien bezogen sich vor allem auf das Einvernehmen von Gender, das vorwiegend im Bereich der Medizin entwickelt wurde. Der Medizinspsychologe John Money vertiefte den Begriff „gender role“ und erweiterte ihn später zu „gender-identity/role“. In diesem Rahmen kann an diesem Punkt nochmal betont werden, dass der Begriff Gender nicht nur Synchron, sondern auch Diachron untersucht, wie sich der Begriff in den Jahren verändert hat. Hier wird unter der nächsten Überschrift die Soziale Konstruktion näher betrachtet.

Gender als soziale Konstruktion

Der Alltag der Menschen wird durch die Einteilung der Geschlechter in zwei unterschiedliche Kategorien strukturiert. Der Mensch denkt nicht weiter darüber nach, denn diese Einteilung wird als „natürlich“ oder „selbstverständlich“ empfunden. Aber aus einer soziologischen Sicht gesehen, erscheint sie komplizierter als gedacht. Dies lässt sich anhand des berühmten Loriot Sketches "Weihnachten bei Hoppenstedts" erklären. Opa Hoppenstedt befindet sich in einem Spielzeuggeschäft und hat vor, ein Weihnachtsgeschenk für sein Enkelkind zu kaufen. Die Verkäuferin, die bei der Auswahl des Geschenks behilflich sein möchte, fragt nach dem Geschlecht des Kindes. An diesem Punkt fängt die Beratung an, problematisch zu werden:

- „Na, sie werden doch wohl wissen, ob Ihr Enkelkind ein Junge oder ein Mädchen ist“.
- „Wieso“?
- „Wie heißt denn das Kleine“?
- „Hoppenstedt, wir heißen alle Hoppenstedt“.
- „Und mit Vornamen“?
- „Dickie, Dickie Hoppenstedt“.
- „Und es äh es ist ein Mädchen“?
- „Nee ...“
- „Also ein Junge“?
- „Nee, nee, nee, nee, nee“. (Anmerkung: Auszug aus dem Video: https://www.youtube.com/watch?v=n_nlgW_PYYQ (Zugang: Datum: 23/07/2021; Zeit: 14:35Uhr)

Die Verkäuferin und der Opa kommen nicht weiter und auf die Frage, welche Kleider das Kleine trägt kommt auch keine Antwort. An dieser Stelle fragt die Verkäuferin etwas deutlicher:

- „Wenn Ihr Enkelkind ein Zipfelchen hat, wüsste man“ ...
- „Zipfelchen“?
- „Mein Gott, dann hat es eben kein Zipfelchen“!
- „Mein Enkelkind hat alles, was es braucht! Gesunde Eltern, ein anständiges Zuhause und Zucht und Ordnung“! (Anmerkung: Auszug aus dem Video: https://www.youtube.com/watch?v=n_nlgW_PYYQ (Zugang: Datum: 23/07/2021; Zeit: 14:35Uhr)

Loriot zeigt in seinem Sketch das Absurde im zwischenmenschlichen Leben. Die Verkäuferin muss einfach wissen, was das Geschlecht des Kindes ist, damit sie weiterhelfen kann. Die Geschlechterzuordnung ist für den Opa doch etwas komplexer und anscheinend auch nicht erforderlich. In einem Satz erklärt er ja, dass das Kind „alles hast, was es braucht“.

Das Hauptanliegen des Sketches ist zu zeigen, welche Schwierigkeiten bei der Zuordnung des Geschlechts herrschen, auch ist unbestreitbar, wie wichtig eigentlich diese Abgrenzung zwischen den Geschlechtern ist. Man sieht, wie selbstverständlich diese Abgrenzung beider Geschlechter ist. Hier kommt die Frage auf, ob denn diese Differenzierung wirklich so „natürlich“ ist. Aus der soziologischen Sicht

gesehen, ist zunächst nichts natürlich, sondern gesellschaftlich. Das „Natürliche“ lässt sich hier kritisieren, denn was ist denn „natürlich“?

Diese Unterschiede zwischen Mann und Frau treten aus sozialer Sicht gesehen in alltäglichen Handlungen immer wieder auf und sind deren Konsequenzen. Der Mensch ordnet sich selbst auf ganz natürliche Weise in Geschlechter oder Alterskategorien ein. Somit weiß Mann oder Frau, wo er/sie hingehört, welche Kategorie die richtige für sie/ihn ist.

Dieses „sich kategorisieren“ bildet die Basis für die entstehenden Klischees und der Hierarchisierung von Unterschieden. Sie sind relevant je nach ihren historischen Veränderungen. Diesbezüglich sollte man an diesem Punkt auf die wichtigen Vertreter eingehen, um später das Werk „Unruhe“ von Zülfü Livaneli ausführlicher darlegen zu können.

Wichtige Vertreter der Gendertheorie

Der britischen Soziologin, Autorin und Feministin Ann Oakley ist es zu verdanken, dass der Begriff „Gender“ erstmals abgegrenzt zu dem Begriff „Sex“ in die feministischen Forschungen eingeführt wurde. 1972 setzte sie diese begriffliche Unterscheidung in einen gesellschaftspolitischen Kontext und setzt mit diesen Worten die Grenzen fest:

„Sex ist ein Wort, das sich auf die biologischen Unterschiede zwischen männlich und weiblich bezieht [...], dagegen ist Gender eine Sache der Kultur: es bezieht sich auf die soziale Klassifizierung in „maskulin“ und „feminin“.“ (Oakley, 197: S.16).

Oakley hebt die Variabilität von Gender vor und bekundet, dass sich die Kriterien je nach Zeit und Ort ändern können, die die Männlichkeit und Weiblichkeit ausmachen. Die begriffliche Unterscheidung brachte ein feministisches Instrument zum Vorschein. Nun gab es Gründe, wie der biologische Faktor, anhand dessen man Rollenfestschreibungen abweisen konnte.

Erik Erikson entwickelte als Psychoanalytiker das Stufenmodell der psychosozialen Entwicklung. Anhand des Stufenmodells kann jede Entwicklungsphase des Menschen definiert werden und durch das Stufungsmodell lässt sich erklären, welche Entwicklungen der Mensch in verschiedenen Altersabschnitten durchlebt. Im Jahr 1950 publiziert er sein Werk Kindheit und Gesellschaft (Childhood and Society). Darin lassen sich die Ansätze der psychosozialen Entwicklung sehen. Es lässt sich die Erweiterung der Psychoanalyse von Freud und die Entwicklung der Ich-Identität sehen. Eriksons Acht-Stufen-Modell zeigt die Entwicklung des Menschen, wobei jede Stufe ihre Krise und Lösung beinhaltet (Identitätskrise). Er definiert sie als acht Krisen in der Lebensspanne eines Menschen. Beispielsweise hat ein Kind bestimmte Bedürfnisse und Wünsche. Zwischen diesen Bedürfnissen und Wünschen entsteht ein Spannungsfeld und den sich im Laufe der Entwicklung verändernden Anforderungen der sozialen Umwelt. In seiner Theorie der Identitätsentwicklung stellt Erikson dar, dass die Identität, das eigene Selbst und die Gesellschaft erkannt und akzeptiert werden muss. Kinder müssen in der Lage sein, selbst grundlegende Lebenserfahrungen zu machen, damit sie sie später auf diese weiterbauen können. Hat ein Kind seine psychosoziale Fortentwicklung an einen bestimmten Punkt gebracht, sind neue pädagogische Folgen möglich. Dies kann man an der unten angegebenen Tabelle veranschaulichen:

Das Stufenmodell der psychosozialen Entwicklung

Tabelle 1: Identität und Lebenszyklus (Erikson, 1959, S. 55-123):

Phase	Lebensjahr	Konflikt	Identitätsfrage
1	Kindheit unter 2 Jahren	Urvertrauen vs. Urmisstrauen	Kann ich auf meine Eltern vertrauen?
2	Kleinkindalter 2-3 Jahre	Autonomie vs. Scham und Zweifel	Kann ich einige Sachen alleine machen?
3	Frühe Kindheit 3-6 Jahre	Initiative vs. Schuldgefühl	Kann ich selbst entscheiden, was ich möchte?
4	Mittlere Kindheit 7-12 Jahre	Leistung vs. Minderwertigkeitsgefühl	Kann ich es schaffen?
5	Jugend 13-19 Jahre	Identität versus Identitätsdiffusion	Ich bin, was ich bin. Wer bin ich?

In Bezug auf das später hervorgehobene Werk „Unruhe“ werden hier nur die ersten 5 Phasen dargelegt. Wie man aus der Tabelle entnehmen kann, stehen sich in jeder Phase zwei Gegensätze gegenüber. Nach Erikson ist der Mensch in seinen Entwicklungsphasen jedes Mal mit den Gegensätzen konfrontiert, wobei das Umfeld bzw. die Gesellschaft eine wichtige Rolle einnimmt, welche Entwicklung ein Mensch durchläuft.

Gender in Alltagssituationen und in der Gesellschaft

Gender oder Geschlecht ist durch eine große Vielfalt unserer Gesellschaft gekennzeichnet. Alle Menschen erleben Freiheit, Sicherheit, Selbstbestimmung, Arbeit und politische Teilnahme auf eine gleiche Ebene in einer gerechten Gesellschaft. Dennoch leben Frauen weniger frei, weniger sicher, haben nicht immer eine gute und gut bezahlte Arbeit wie Männer und ihre Anteilnahme an einer politischen Gestaltung ist eher wenig. Das bedeutet, dass Frauen im großen Nachteil stehen bezüglich der oben genannten Eigentümer. Unbestreitbar ist zwar der Fortschritt, den Frauen an der Mitgestaltung der Gesellschaft und der Politik verzeichnen können, aber nach wie vor sind Frauen und Männer nicht gleichberechtigt. Die physische und psychische Unversehrtheit sind eindeutige Basiselemente von Menschenrechten. Die Sicherheit des Menschen ist der Zentralpunkt. Die Unversehrtheit wird durch einen angehenden Krieg oder durch Gewalt bedroht und/oder verletzt. Dazu zählen häusliche Gewalt gegen Frauen.

Eine Gesellschaft mitzugestalten gelingt nur dann, wenn man an ihr teilhaben kann, wenn man in der Politik und in anderen gesellschaftlichen Bereichen mitbestimmen kann.

Ein zentraler Aspekt von Gerechtigkeit und der Geschlechtergerechtigkeit ist es, die Differenz, Ungleichheit, Hierarchien, Benachteiligungen und Unterdrückung in der Gesellschaft geschlechtergerecht zu gestalten.

Geschlechteridentitäten und Geschlechterdifferenzen sind somit nicht als natürlich gegeben anzusehen. Sie werden durch soziale Interaktionen konstruiert.

Schon im Kindergarten oder in der Kita werden durch die Puppen- und Bauecken die Identitätsbildung der Kleinkinder vorgegeben. Bereits in der frühkindlichen Phase bleibt kaum Freiraum für die Individualisierung. Als Folge können geschlechterunspezifische Fähigkeiten und Interessen unentdeckt bleiben und somit nicht weiter gefördert werden.

Die Erwartung der Gesellschaft vom Mann geht in Erfüllung, denn er zeigt „männliche“ Eigenschaften wie Rationalität, Stärke und Dominanz während der Frau Merkmale wie Sensibilität, Harmoniebedürfnis und Familiensinn zugeschrieben sind. Wie Frauen und Männer ihr Geschlecht im Alltag und in der Arbeitswelt verkörpern, ist abhängig von den gesellschaftlichen Vorstellungen, Werten und Normen des jeweiligen Kulturkreises und deren möglichen Wandel.

Die Analyse des Werkes „Unruhe“ („Huzursuzluk“)² von Zülfü Livaneli aus der Sicht des gesellschaftlichen Genders

Im Werk „Unruhe“ von Zülfü Livaneli spielen die Handlungen in naher Vergangenheit, präziser im Jahr 2016 ab. Im Werk wird auf eine Minderheitsgruppe, die von der Mehrheitsgesellschaft ausgeschlossen wurde eingegangen und ihre schwere Lebenssituation geschildert. Neben wird sowohl die Minderheit- als auch die Mehrheitsgesellschaft innerhalb ihres konservativen Lebens geschildert. Schon das erste Zitat zeigt auf eine bewegende Weise, wie eine Gesellschaft von der Allgemeinheit abgestoßen wird. In diesem Rahmen wird der Begriff Gender im Rahmen der abgestoßenen Gesellschaft erörtert. Im ersten Zitat wird gesehen, wie konservativ die Gesellschaft ist und wie sich die Familienmitglieder an bestehenden Lebenssituationen festklammern:

Dies ist ein Gedicht, das sehr gut zu einem freudlosen und unangenehmen Leben passt, in dem die Menschen nicht viel lachen, Frauen und Kinder nicht laut vor den Männern des Hauses reden können, das Radio mit arabischen Liedern ausgeschaltet war, wenn der Großvater und der Vater nach Hause kommen und niemand während des hastigen Essens spricht.³

Hier wird vor Augen geführt, in welchem patriarchalischen System sich die Menschen befinden. Dies sieht man schon daran, wie sich das Haus und die Menschen verändern. Lieder werden ausgeschaltet, das Radio verstummt. Die Menschen, vor allem Frauen und Kinder reden oder lachen nicht mehr oder das freundliche Klima des Hauses erlischt, sobald der Mann das Haus betritt. Plötzlich ist es still, ohne Leben, ohne Geräusche, einfach nur Todesstille. Dieser Patriarchalismus wird im nächsten Zitat vertieft:

Adviye Hanım in der Küche. Aysel, die neue Braut Melek Naz bereiten das Essen vor. Die Gäste warten drinnen, das Essen muss serviert werden.⁴

Auch hier zeigt sich das patriarchalische System, denn es sind die Frauen, die das Essen zubereiten, den Tisch decken. Das System hat sich so eingebürgert, denn es ist einfach natürlich im patriarchalischen System, dass die Frauen den Haushalt führen, das Haus in Ordnung halten. In diesem System ist der Frau die Küche und das Haus, die Ordnung und die Sauberkeit des Hauses zugeordnet. Dieses Beispiel wird sehr häufig im Werk hervorgehoben und kommt an vielen Stellen vor:

Noch besser, bleib bei uns, geh um diese Zeit nicht ins Hotel, meine Frau bereitet das Gästezimmer vor, um Himmels willen bleib, wir stehen morgen früh auf und frühstücken zusammen, ...⁵

Ann Oakley, die die Gendertheorie als soziales Geschlecht Frauenforschung aufnahm, entwickelte im Bereich der Medizin ihre Genderstudien. Sie trennte die Begriffe „Geschlecht“ und „Gender“ und versuchte durch ihre Frauenforschungen zu zeigen, wie die Frau im System untergeordnet ist. Die Frau wird in diesem patriarchalischen System als Bedienstete, als jemand, der sich um das Haus kümmert angesehen. Sie hat eigentlich keinen Status, keinen Platz in der Gesellschaft. Diese Unterdrückung bzw. Unterwerfung

---

² Eserden alınan alıntılar kitabın yazarı tarafından çevrilmiştir.

³ İnsanların fazla gülmediği, kadınlarla çocukların evin erkeklerinin yanında yüksek sesle konuşmadığı; dede, baba eve geldiği zaman Arap şarkıları çalan radyonun kapatıldığı, alelacele yenilen yemek sırasında kimsenin konuşmadığı, neşesiz ve tatsız bir hayata çok uyan bir şiir bu. (Livaneli, 2017, S.27)

⁴ Mutfakta Adviye Hanım. Aysel, yeni gelin Melek Naz yemek hazırlıyorlarmış. İçeride misafirler bekliyor, yemek çıkarmak lazım. (Livaneli, 2017, S..40)

⁵ Hatta daha iyisi bizde yat, gecenin bu vakti otele falan gitme, yengen misafir odasını hazırlar, hadi Allah aşkına kal, sabah kalkar bir kahvaltı yaparız, ... (Livaneli, 2017, S.41)

der Frau wird in der Familie und der konservativen und patriarchalischen Gesellschaft innerhalb dieses Werkes schonungslos noch einmal vertieft. Somit ist die Frau in der allgemeinen Gesellschaft nicht mehr ein Gender, sondern aufgrund ihres Ursprungs nur noch ein Geschlecht. Sie wird nicht mehr als Tugend, Sittsamkeit und Fleiß im Haus angesehen. Die maskuline Seite der Mehrheitsgesellschaft nimmt der Frau jegliche gesellschaftliche Rolle außer Hand und lässt nur noch das Geschlecht hervortreten. Was außerdem im Werk sehr oft betont wird:

Sie überfielen ihre Dörfer, töteten ihre Männer, exekutierten und verbrannten sie; Mädchen und junge Frauen wurden zu ihren Sklavinnen, sie vergewaltigten sie und begannen, ihre Kinder als Feinde der Jesiten zu erziehen.⁶

Jegliche Identität wird der Frau aus der Hand gerissen und mit etwas anderem, Abwertendem ausgetauscht. Sie existiert nur mit ihrem Körper. Sie ist keine Person, kein Mensch mehr. Sie ist einfach nur eine weibliche Masse aus Fleisch, ohne Identität. Nur wegen ihres Körpers ist sie noch in der Lage ihr Dasein zu besitzen. Die Beziehung zwischen Körper und Dasein wird im nächsten Zitat im Werk veranschaulicht:

Der Nahe Osten, der nur wie die Wüstennacht in tiefen und dunklen Augen nach Schönheit sucht, ist eine füllige Frau ohnehin begehrenswerter...⁷

Hier sehen wir die Vorstellung von Frauen, die als schön gelten. Es sind Schönheitsideale des Nahen Ostens, was im Werk hervorgehoben wird.

Wie auch im Bereich der Medizin hervorgehoben wird, wird auch in diesem Werk das biologische Geschlecht, auf eine sehr intensive Weise hervorgehoben. Jedoch ist es immer wieder die brutale Sichtweise der Mehrheitsgesellschaft auf die Frauen. In diesem Werk sehen wir öfters, wie die Jesidinnen nur als Körper bzw. Geschlecht existieren, hierzu können wir die unten gegebenen zwei Zitate hervorheben:

Junge Mädchen rissen sie von ihren Müttern und Tanten weg, sie nahmen uns alle mit Gewalt viele bettelten, aber es war ihnen egal, sie hörten nicht zu. Sie luden die Mädchen, die sie im Alter von acht bis achtzehn Jahren ausgewählt hatten, auf Lastwagen und brachten sie zu einem anderen Gebäude. [...] Dann kamen die bärtigen Männer und begannen uns zu mustern. Einige von ihnen kamen und betasteten uns überall; sie nahmen die Mädchen mit, die sie wollten und gingen. Ein Mann nahm meine achtjährige Schwester von meinem Schoß. Ich fiel ihm zu Füßen und flehte ihn an, aber er trat mich und sagte, verschwinde hier, du Heidin. Meine kleine Schwester schrie, Schwester, Schwester. Ich konnte nichts tun.⁸

Die Sichtweise der Frau als Ware, die nur einen Zweck erfüllt und keine Gefühle oder Meinung äußern kann, wird im Werk immer wieder als ein Recht angesehen:

---

⁶ Onların köylerini bastılar, erkeklerini öldürdüler, kafalarını kestiler, yaktılar; kızları, genç kadınları alıp cariyeye yaptılar, tecavüz ettiler, çocuklarını da Ezidi düşmanı olarak yetiştirmeye başladılar. (Livaneli, 2017, S.47)

⁷ Güzelliği, sadece çöl gecesi gibi derin ve karanlık gözlerde arayan Ortadoğu'da, balıketli kadın daha makbuldür zaten... (Livaneli, 2017, S.59)

⁸ Genç kızları, analarından, teyzelerinden ayırdılar, zorla, kopararak aldılar hepimizi; birçok kişi yalvardı ama aldırın olmadı, dinlemediler. Sekiz yaşından on sekiz yaşına kadar seçtikleri kızları yine kamyonlara doldurdular başka bir binaya götürdüler. [...] Sonra sakallı adamlar gelip bize alıcı gözüyle bakmaya başladılar. Bazıları gelip her yerimizi elledi, avuçladı; sonra isteyen istediği kıızı alıp gitti. Sekiz yaşındaki kardeşimi de kucağından koparıp götürdü bir adam. Ayaklarına kapandım, yalvardım ama defol kafır diyerek tekmeledi beni. Kız kardeşim abla diye bağırdıyordu abla, abla. Bir şey yapamadım. (Livaneli, 2017, S.93)

*Dann fassten sie uns an, kniffen uns und nahmen uns irgendwohin mit; keiner von uns blieb übrig. Der, der mich nahm, war ein großer Mann in den Vierzigern, mit rasiertem Schnurrbart, aber einem langen Bart, und er ließ die Waffe nie aus der Hand. Er brachte mich zu einem Haus. Es waren vier weitere Frauen und ein Mädchen im Haus, und alle hatten Angst. Der Mann schubste mich zu einer Frau, er sagte, reinige diese Heidin gründlich, ich werde sie zu einer Muslimin machen. Dann lachte er. Die Frau sprach kein Wort, sagte nichts, sie wusch mich nur, schrubbte, übergoss mich mit kochendem Wasser. Dann gab sie mir ein sauberes Kleid. In der Nacht machte der Mann das, was er nicht lassen konnte, aber meine Gedanken und mein Kopf waren nicht da, ich vergaß meine eigenen Sorgen, wenn ich an meine achtjährige Nergis denken musste und dass ihr dasselbe passiert war. Später fand ich heraus, dass sie dasselbe mit ihr gemacht haben, sie hatten sie auch geschlagen, weil sie geweint hatte!*⁹

In folgenden zwei Zitaten erkennt man das Stufenmodell der psychosozialen Entwicklung von Erik Erikson. Ganz klar sind die ersten Phasen der Kindheit zu erkennen. Das Vertrauen, dass die Kinder in den ersten Lebensjahren entwickeln müssten ist auf keinen Fall vorhanden. Auch Scham und Zweifel an sich selbst, die Schuldgefühle, die Minderwertigkeitsgefühle und der Verlust der eigenen Identität zeigen in den ersten Sätzen diese drastischen Verluste. Es sind die ersten vier Phasen des Stufenmodells, die vor Augen geführt werden sollen. Laut Erikson sollte in dieser Phase ein Kind erlernen, dass es engen Bezugspersonen wie Vater oder Mutter vertrauen kann. Beide sind jedoch nicht da. Weder Vater noch Mutter können das verängstigte Kind pflegen, schützen, umsorgen und lieben. Beide Elternteile wurden umgebracht. Sie existieren für diese kleinen Kinder gar nicht mehr. Hier tritt das Gefühl der Hilflosigkeit und des Ausgeliefertseins in den Vordergrund und das Kind kann nicht mehr seine gesunde psychosoziale Entwicklung vollbringen. In der 2. Phase will das Kind erkunden und lernen und lernt somit an sich selbst zu zweifeln oder sich zu schämen, wie die beiden Geschwister, die diesen „bärtigen Männern hilflos ausgeliefert sind. In der 5. Phase muss der Jugendliche laut Erikson muss seine Erfahrungen miteinbringen, um seine eigene Identität entwickeln zu können. Auch wird erbarmungslos gezeigt, wie junge Frauen und Kinder in diesem patriarchalischen System innerhalb der Mehrheitsgesellschaft untergeordnet sind. Sie sind nicht in der Lage sich zu wehren, denn sie besitzen keine soziale Rolle in der Gesellschaft. Diese Kinder und junge Frauen werden in diesem System nur als Geschlecht bzw. nur als Körper angesehen.

Fazit

Wenn wir auf das Werk „Unruhe“ von Zülfü Livaneli aus der Perspektive des Begriffs Gender näher eingehen, dann können wir sagen und auch feststellen, dass die Frauen, die keine soziale Rolle in der Mehrheitsgesellschaft besitzen, nur mit ihrem Körper veranschaulicht werden. Nebst sehen wir, wie das Stufenmodell im Rahmen der psychosozialen Entwicklung von Erik Erikson konkretisiert wird. Die Kinder in diesem Werk können diese 8 Phasen der psychosozialen Entwicklung nicht verwirklichen, denn sie haben keinen Besitz oder keine Kontrolle über ihre eigene soziale Rolle. In einem patriarchalischen System, wie es in dem Werk „Unruhe“ veranschaulicht wird, sind die Frauen den Männern untergeordnet. Sie sind unterworfenen Körper, die keine eigene Meinung besitzen dürfen, blindlings tun müssen, was ihnen gesagt

---

⁹ Sonra bizleri de elleyip mıncıkladılar, aldılar; o gün hepimiz bir yerlere götürüldük, kimse kalmadı. Beni alan, kırk yaşlarında, bıyığı traşlı ama sakalı uzun iri yarı biriydi, elindeki silahı hiç bırakmıyordu. Beni bir eve götürdü. Evde dört kadın daha vardı, bir de kız çocuğu, herkes korku içindeydi. Adam beni bir kadına doğru itti, bu kafiri iyice temizle dedi, onu Müslüman yapacağım. Sonra güldü. Kadın hiç konuşmadı, hiçbir şey söylemedi sadece beni yıkadı, keseledi, kaynar sular döktü. Sonra bana temiz bir entari verdi. Adam gece yapacağımı yaptı bana ama benim aklım orada değildi, sekiz yaşındaki Nergisimin de başına aynı şeylerin geldiğini düşündükçe kendi derdimi unuttuyordum. Sonradan öğrendim, ona da aynısını yapmışlar, ağlıyor diye de dövmüşler! (Livaneli, 2017, S.93)

wird. Diese Unterdrückung von der Mehrheitsgesellschaft erschwert ihnen, sich gegen dieses patriarchalische System zu wehren, ihre eigene Meinung zu bekunden oder einfach „Nein“ sagen zu können.

In diesem Werk gibt es auch Männer, die diesen unterdrückten Frauen helfen wollen. Jedoch ist dieser Hilfsversuch auch gefährlich, da zum Beispiel ein Protagonist beim Versuch zu helfen, ermordet wird. Auch der Journalist im Werk versucht den unterdrückten, hilflos ausgelieferten Frauen und Kindern zu helfen. Jedoch ohne Erfolg.

Da diese Frauen, die in diesem Werk vorkommen, ihre Entwicklungsphasen nach Erikson nicht durchlaufen konnten, können sie kein Vertrauen aufbauen und stehen immer mit Skepsis gegenüber anderen Menschen. Daher sondert sich die Frau von der Gesellschaft ab und schließt sich in ihr eigenes Heim ein, wo sie sich ohne Mann geborgen fühlen kann.

Die Unterwerfung der Frau in diesem Werk zeigt auch, wie die Bildung der Frau verhindert wird und sie sich keinen Platz in der Gesellschaft schaffen kann, was hier besonders in Bezug auf den Begriff Gender hervorgehoben werden kann. Auch wiederum sticht der Begriff Gender in Bezug auf die soziale und die individuelle Rolle der Frau heraus. Die individuelle Identität ist eng mit der sozialen Identität im Werk verbunden. Diese müssen miteinander vereinbar sein, denn sonst kann von keiner Gleichberechtigung die Rede sein. Jegliche Gleichberechtigung von Mann und Frau sind in diesem Werk nicht vorzufinden.

Literaturverzeichnis

- Bauer, I. (2002). Frauengeschichte, Männergeschichte, Geschlechtergeschichte. Geschlechtersensible Geschichtswissenschaften. Innsbruck: Studienverlag.
- Beauvoir, S. de. (1978). Das andere Geschlecht. Reinbek
- Bock, G. (2014). Geschlechtergeschichten der Neuzeit. Ideen, Politik, Praxis (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 213). Göttingen
- Braun, C. von & Inge, S. (2005). Gender@Wissen. Ein Handbuch der Gender-Theorien (UTB Gender-Studies, Kulturwissenschaften, Literaturwissenschaften, Bd. 2584). Köln: Böhlau.
- Engler, S. (1997). Geschlecht in der Gesellschaft – Jenseits des "Patriarchats", Soziologische Gesellschaftsbegriffe. München
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the Life Cycle. New York. International Universities Press.
- Friedrich E. stiftung, <https://www.fes.de/themenportal-gender-jugend/gender>
- Livaneli, Z. (2017). Huzursuzluk. Istanbul
- Lundt, B. (2006) Einleitung in den Schwerpunkt. Von der sozialen Bewegung zu professionellen Geschlechterforschung, in: Historische Mitteilungen.
- Oakley, A. (1972). Sex, Gender and Society (towards a NEW society). London
- Oakley, A. (1998). Kadın ve Eşitlik, Çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yayınları
- Weinbach, C. (2007). Systemtheorie und Gender: Geschlechtliche Ungleichheit in der funktional differenzierten Gesellschaft.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1991). Doing gender, The Social Construction of Gender, Newbury Park London / New Delhi Vgl. Buchen. 2004, S. 12
- Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft. (Special Issue 6|2021). Mobilisierungen gegen Feminismus und ‚Gender‘ - Erscheinungsformen, Erklärungsversuche und Gegenstrategien
- Zengin, E. (2016). Toplumsal cinsiyet penceresinden Türk-Alman sinemasına bakış. Ankara: Detay Yayıncılık.

Andriake’de Ele Geçen Geç Roma D Hayes Form 7 Çanaklarının Yeni Taklit Formu: ‘*Andriake Form 7 Variant*’ Üzerine İlk Değerlendirmeler¹

A New Imitation Form of Late Roman D Hayes Form 7 Basins Uncovered at Andriake: Preliminary Evaluations on the ‘*Andriake Form 7 Variant*’

Cüneyt ÖZ*

Öz

Andriake, Antalya ilinin Demre ilçesinde yer almaktadır. Myra antik kentinin liman yerleşimi olan Andriake, kentin güneybatısında, Andriakos (Kokarçay) Çayı’nın deniz döküldüğü Çayağzı mevkiinde kurulmuştur. Andriake’de 2010 yılında Germanicus Meydanı’nda, 2012 yılında ise Şarap İşlikleri’nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Hayes Form 7 çanaklarının yeni taklit formu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu taklit forma *Andriake Form 7 Variant* ismi verilmiştir. Çalışmada, bu çanakların tipolojik özellikleri, kil ve astar yapıları, kil içerikleri ve tarihleri hakkında detaylı bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Geç Roma D kırmızı astarlı seramikleri grubuna ait olan *Andriake Form 7 Variant* örnekleriyle birlikte Hayes Form 7 çanaklarına yeni bir alt tip eklenmiştir.

Anahtar sözcükler: Andriake, Geç Roma Seramikleri, Geç Roma D Kırmızı Astarlı Seramikleri, Hayes Form 7, Andriake Form 7 Variant.

Abstract

Andriake is located in the Demre District of Antalya. A port settlement in the ancient city of Myra, Andriake was established in the southwest of the city, in Çayağzı, where the stream Andriakos (Kokarçay) meets the sea. A new imitation of Hayes Form 7 basin uncovered in Andriake (Germanicus Square in 2010 and Wine Workshop in 2012) covers the subject of this study. This imitation form is named the *Andriake Form 7 Variant*. Here, we aim to give detailed information on the typological features of these basins, their clay and slip structures, clay contents, and dates. With the *Andriake Form 7 Variant* samples, belonging to the Late Roman D red slip wares group, a new subtype is added to Hayes Form 7 basin.

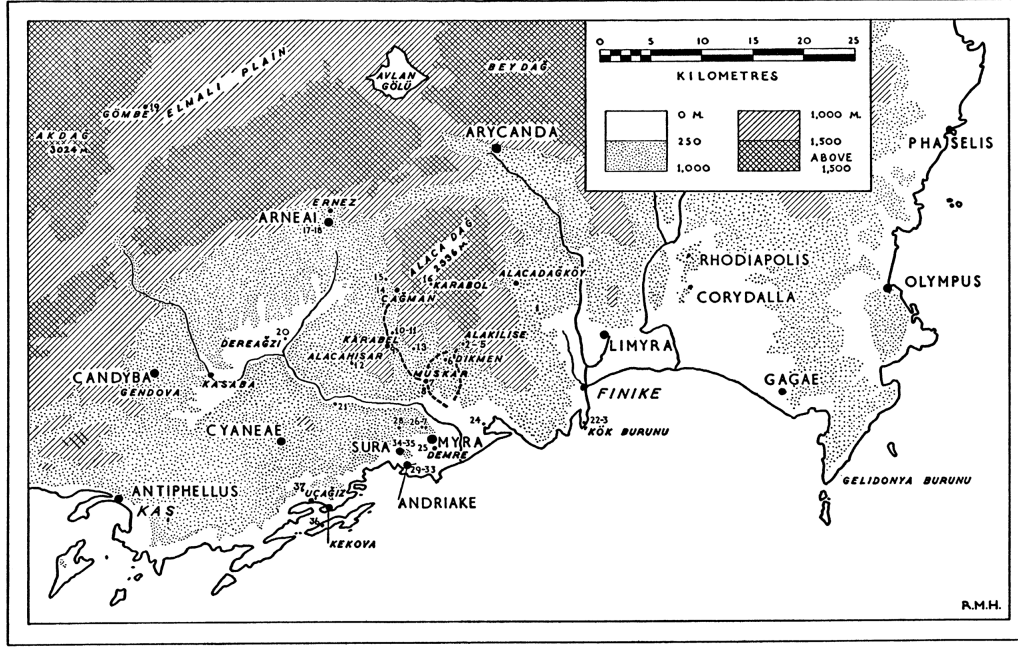
Keywords: Andriake, Late Roman Pottery, Late Roman D Red Slip Ware, Hayes Form 7, Andriake Form 7 Variant.

¹ Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2020 yılında tamamlanan “*Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*” başlıklı doktora tezinin bir bölümünden geliştirilerek üretilmiştir. Söz konusu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP Proje No: 3889) birimi ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından desteklenmiştir. Her iki kuruma destekleri için teşekkürlerimi sunarım.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır. e-posta: cuneyt.oz@outlook.com, ORCID: 0000-0003-4229-1398

Giriş

Antalya ilinin Demre ilçesinde yer alan Myra'nın liman yerleşimi Andriake², kentin güneybatısında, Andriakos (Kokarçay) Çayı'nın denize döküldüğü yer olan Çayağzı mevkiinde kurulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Andriake'nin Konumu (Harrison, 1963, Fig. 2)

Myra ve Andriake'nin tarihiyle ilgili en erken arkeolojik veriler ana kent Myra'da yer alan Klasik Dönem (MÖ 4. yüzyıl)'e ait kaya mezarlarıdır (Çevik, 2016, s. 224). Bronz Çağı'nda Likya kıyılarında bulunan Ulu Burun ve Gelidonya gemi batıkları³, Myra ve Andriake'nin bu dönemde faal olduğunu düşündürmektedir (Çevik ve Bulut, 2010, s. 26; Çevik, 2015, s. 359; Çevik, 2016, s. 224). Likya Bölgesi'nin Persler tarafından fethedilmeden önce Myra ilk olarak Ksanthos, daha sonra Limyra hanedanlığının idaresindedir. Myra ve limanı, MÖ 540 yılında Harpagos'un Ksanthos'u işgal etmesiyle, tüm Likya gibi, Persler'in, 360 yılında Karia'lı Hekatomnid hanedanlığının, 333 yılında Büyük İskender'in, 306'da ise Ptolemaioslar'ın hâkimiyeti altındadır (Alkan, 2013, s. 29, 36-38, Çevik ve Bulut, 2010, s. 26). Porphyrius, Ptolemaios'ların egemenliğinde olan Andriake'nin MÖ 197 yılında III. Antiokhos tarafından fethedildiğini belirtmektedir (Takmer, 2006, s. 69; Çevik ve Bulut, 2010, s. 26). İmparator Brutus, MÖ 42 yılında para ve asker toplamak için Myra'ya gönderdiği Lentulus Spinther Andriake limanı girişindeki zincirleri kırarak kenti ele geçirmiş, böylece Myra ve Andriake Roma hâkimiyetine girmiştir (Takmer, 2006, s. 69-70; Çevik, 2010a, s. 57). MS 131 yılında Hadrianus'un Andriake'yi ziyaret ettiği rivayet edilmektedir (Magie, 1950, s. 620; Garzetti, 1974, s. 414; Takmer, 2006, s. 75). Limanda inşa edilen ve Hadrianus'a adanmış yapıların (Horrea Hadriani/Granarium & Plakoma/Agora) varlığı bu ziyaretin yapılmış olabileceğini göstermektedir. Andriake'de bulunan Horrea Hadriani'nin duvarında MS 388-392 yıllarında *Praefectus Praetorio*⁴ olarak görev yapan Tatianus'un yazıtı yer alır (Foss, 1994, s. 24). Bu yazıt, Andriake'nin Geç Roma Dönemi'nde de önemli bir liman olduğunun kanıtlarından birisidir. Yazıt dışında limanda yapılan kazılarda ele geçen buluntularla⁵ da bu durum kanıtlanmıştır. Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, Aziz Nikolaos'unda etkisiyle, Myra ve Andriake'nin önemi giderek artmıştır. Bu önemin artmasında II. Theodosius'un (MS 408-450)

² Andriake yerleşimi, *epineion* (liman/demirleme yeri) dışında *emporion* (ticaret merkezi) olarak da anılır (Aygün, 2018, s. 5).

³ Likya Bölgesi'nde Bronz Çağı'na ait tekil buluntuların ele geçtiği bilinmektedir (Aygün, 2018, s. 12).

⁴ Roma'da imparatorun başyardımcısı ve ordunun komutanı.

⁵ Sikkeler için bkz. Bulut ve Şengül, 2014; Seramikler için bkz. Özdilek, 2015; Özdilek, 2016; Öz, 2020.

Myra’yı Likya bölgesinin dini ve idari başkent yapmasının etkisi vardır (Malalas, 1986, s. 199-200). Malalas, MS 529 yılındaki depremde hasar gören Myra ve Andriake’deki birçok yapıyı Justinianus’un (MS 527-565) onarttığını aktarmaktadır (Malalas, 1986, s. 262). Limandaki kiliselerin sayısal çoğunluğu⁶ ile Justinianus’un yıkılan yapıları tekrar onartması, Andriake’de MS 6. yüzyılda yoğun bir Hristiyan nüfusunun varlığını göstermektedir. Andriake’deki en geç sikkeler II. Konstans Dönemi (MS 641-668)’ne, seramikler ise MS 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Bulut ve Şengül, 2014, s. 86-87; Öz, 2020, s. 262 vd.). Liman için karanlık dönem olarak yorumlanan MS 8-10. yüzyıl arasında limanın kullanımı azalmış olmalıdır (Duggan ve Aygün, 2010, s. 161; Çevik vd., 2014, s. 225). Son yıllarda yapılan araştırmalar limanın MS 11-13. yüzyıl arasında sınırlı da olsa tekrar kullanıldığını göstermektedir⁷. Likya’nın MS 12. yüzyılda Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte Andriake’de Türklerin egemenliğine girmiştir (Foss, 1994, s. 3; Çevik vd., 2014, s. 230).

Andriake’deki arkeolojik kazılar Prof. Dr. Nevzat Çevik başkanlığındaki bir ekip tarafından 2009 yılında başlatılmış olup halen devam etmektedir. Günümüze kadar olan kazılar, limanda yer alan Doğu ve Batı Hamam, Horrea Hadriani/Granarium, Plakoma/Agora, Germanicus Meydanı, A ve B Kilisesi, Güneydoğu Nekropolü, Sinagog, Onurlandırma Anıtları, Liman Yapıları ve Şarap İşlikleri’nde yürütülmüştür⁸. Bu kazı çalışmalarında yoğun bir şekilde Geç Roma Dönemi seramikleri⁹ ele geçmiştir. Çalışmanın konusunu bu seramikler arasında yer alan Geç Roma D (Kıbrıs) Kırmızı Astarlı seramiklerinden Hayes Form 7 çanaklarının Germanicus Meydanı ve Şarap İşlikleri’ndeki kazılarda açığa çıkarılan yeni taklitleri oluşturmaktadır.

Şekil 2. *Andriake Form 7 Variant* Çanaklarının Ele Geçtiği Alanlar (© Myra-Andriake Kazı Arşivi)

Germanicus Meydanı’nın doğusunda liman yapıları (dükkân, depo ve ofisler), batısında ise 57 No’lu alan bulunmaktadır (Şekil 2). Andriake güney yerleşiminin merkezinde limana gelen gemilerin ilk uğrak yerlerinden birisi olan meydandaki en önemli yapı Onurlandırma Anıtları’dır (ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2020, s. 24). Meydanın kuzey ve güney kesimi günümüzde su altında kaldığı için kazı çalışmaları

⁶ Andriake’de bulunan altı kiliseden beşi MS 5. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir (Tekinalp, 2000, s. 346; Çevik vd., 2014, s. 229).

⁷ MS 11. yüzyılın başlarına ait anonim follis sikkeler ile MS 12-13. yüzyıla tarihlenen az sayıda seramik ele geçmiştir (Bulut ve Şengül, 2014, s. 8, dn. 48).

⁸ Kazı çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Çevik, 2010a-b; Çevik, 2015; Çevik, 2016; Çevik ve Bulut, 2011; Çevik ve Bulut, 2014; Çevik ve Eshel, 2010; Çevik vd., 2010a-b; Çevik vd., 2011; Çevik vd., 2012; Çevik vd., 2013; Çevik vd., 2017; Çevik vd., 2018a-b.

⁹ Bu seramikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2020.

yapılamamaktadır (Aygün, 2018, s. 206 vd.). İlk yapıldığı tarih şu an belirsiz olsa da liman tarihine paralel olarak kullanımının MS 8. yüzyıla kadar devam ettiği söylenebilir.

Şarap İşlikleri, Horrea Hadriani/Granarium'un kuzeyinde, Sinagog'un ise batısında yer almaktadır (Şekil 2). Yaklaşık 19.78x10.33 m ölçülerinde olan işliklerin kazısına 2012 yılında başlanmıştır. Kazılar sonucunda işliklerin ilk evresinin tarihi net olmasa bile ikinci evresi için MS 4. yüzyıl tarihi önerilmiştir (Çevik vd., 2013, s. 93-94). Alandaki çalışmalarda MS 1. yüzyıldan başlayıp 12. yüzyıla kadar devam eden yoğun seramik buluntuyla karşılaşmıştır (Aygün, 2018, s. 202; Öz, 2020; sikkeler için ayrıca bkz. Bulut ve Şengül, 2014, s. 82, 84). Oldukça yoğun seramiğin ele geçmesi, işliğin ana kullanımının sonlanmasıyla seramik çöplüğüne dönüştürüldüğünü göstermektedir (Çevik vd., 2013, s. 93).

Hayes Form 7 Çanakları (Genel Bilgiler)

Hayes, Geç Roma D Kırmızı Astarlı grubu içerisinde *Form 7* olarak adlandırdığı bu seramikleri, üzerinde bir veya birden fazla yiv bulunan dik masif ağızlı, rulet bezeli ve kalın cidarlı gövdeli çanak olarak tanımlamaktadır (Hayes, 1972, s. 377). Ağız çaplarının ise 30-40 cm arasında olduğunu aktarır. Form 7 çanakların tipolojik gelişmelerinin net olmadığını söylemektedir. Bu çanakların Form 2 tabaklarından gelişerek dönüştüğünü, Form 10 çanaklarının da öncülleri olduğunu aktarmaktadır¹⁰. Form 7 çanakları için MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başları tarihini önermektedir (Hayes, 1972, s. 377-379).

Bir başka araştırmacı Meyza ise bu çanakları *Form H 7* olarak tanımlamaktadır. Derin kâse veya çanak olarak nitelediği *Form H 7* örnekleri için ağız üzerinde bulunan yivlerin formun değişmez bir özelliği olduğuna vurgu yapmaktadır. Kimi örneklerin gövdelerine ortasında parmak baskısı olan bir kulplu (Meyza, 2007, Pl. 5: 2; Jackson vd., 2012, Fig. 12: 1, 3; Öz, 2020, Lev. 22: 6) eklendiğinden söz etmektedir. Ortasında parmak baskısı olmayan kulplu örneklerde görülmektedir (Meyza, 2007, Pl. 5: 1; Öz, 2020, Lev. 22: 4-5). Ağız çapları 20 ila 50 cm arasında değişen çanakların bazılarının ağız kenarında dalga motifi (Meyza, 2007, Pl. 5: 4; Öz, 2020, Lev. 23: 5), gövdelerinde ise rulet bezemelerinin olduğu görülmektedir. Bu çanakların kullanımının MS 450 yılından kısa bir süre sonra başladığını ve 6. yüzyılın sonlarına veya 7. yüzyılın başlarına kadar da devam ettiğini aktarmaktadır. (Meyza, 2007, s. 58-59, diğer kentlerdeki Form 7 çanakların tarihleri için bk. Tablo 1). Form 7 çanaklarının ele geçtiği alanlara bakıldığında (Tablo 1) çok yaygın kullanıldıkları görülmektedir (Hayes, 1972, s. 377).

¹⁰ Form 2 örnekleri için bkz. Hayes, 1972, s. 373 vd.; Form 10 örnekleri için bkz. Hayes, 1972, s. 382 vd.

Tablo 1: Hayes Form 7 Çanaklarının Buluntuğu Alanlar/Kentler

Alan/Kent	Referans	Tarih
Apollonia (Cyrenaica)	Carandini, 1981, s. 239, Tav. 122: 3	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – 7. yüzyılın başları
Slovenya	Pröttel, 1996, s. 98, Abb. 17: 2	MS 4. yüzyılın sonu – 7. yüzyılın sonu/8. yüzyılın başı
Beyrut	Reynolds, 2011, s. 214, 218-2019, Fig. 6, 9: 91, 141	MS 5. yüzyılın sonu – 6. yüzyılın sonu
Paphos	Hayes, 1991, s. 209, Fig. 72; Hayes, 2003, s. 508, 510, Fig. 34: 355-359	MS 6. yüzyılın başları ve ortaları
Kalavassos-Kopetra	Rautman, 2003, 104, Fig. 3.41. II-16-1	-
Samaria	Crowfoot vd., 1957, s. 359, Fig. 84: 21	MS 5. yüzyıl ve sonrası
Sepphoris	Vincenz, 2013, s. 213, Pl. 56: 8-9	Geç Roma-Bizans Dönemi
Shiqmonia	Amir, 2006, s. 147-148, Fig. 2: 1-4	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl
Tiberias	Vincenz, 2008, s. 111, Pl. 4.4: 3-4	MS 7. yüzyıl
Anemurium	Williams, 1989, s. 35, Fig. 15: 195-199	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl
Parion	Ergürer, 2016, s. 140-141, Fig. 6: 113	MS 5. yüzyılın ikinci yarısı
Aziz Nikolaos Kilisesi (Myra)	Kaya, 2007, s. 92-93, Lev. 59: Çiz. No. 239-240	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl
Perge	Fırat, 1999, Lev. 65-71; Fırat, 2003, s. 128, Abb. 2: 20	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl
Kelenderis	Tekocak, 2006, s. 63, Lev. 21: 131-132	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – 7. yüzyılın başları
Saraçhane (İstanbul)	Hayes, 1992, s. 101, 162, Fig. 41: 72	MS 7. yüzyıl
Tarsus	Adak-Adıbelli, 2006, s. 131, Kat. No. 403-408	MS 6. yüzyılın ortaları – 7. yüzyıl
Elaiussa Sebaste	Kızıllarslanoğlu, 2018, s. 476, Res. 14	MS 6. yüzyılın ortaları – 7. yüzyıl
Limyra	Marksteiner vd., 2007, s. 227, Pl. 11: 13	MS 6. yüzyılın ortaları – 7. yüzyılın başı
Kadirgürü Mevkiisi	Jackson vd., 2012, s. 101, Fig. 12: 2-8	-
Camii Yıkığı Side	Jackson vd., 2012, s. 101, Fig. 12: 1	-
	Şen-Yıldırım ve Oransay, 2016, Res. 8: 8	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – 7. yüzyılın başları/ortaları
Pednelissos	Kenkel, 2007, s. 138, Fig. 6: 7-9	-
Gadara	El-Khouri, 2014, s. 131, Fig. 5: 7	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl
Olympos	Öztaşkın, 2017, s. 221, Çiz. 1: 6	MS 6. yüzyılın üçüncü çeyreği – 7. yüzyılın ilk çeyreği
Arykanda	Yaman, 2018, Lev. 13: 39-40	MS 450-600 yılları
Sebastopolis (Tokat)	Gezen, 2019, s. 160, Lev. 29: a-b.	MS 6. yüzyılın ikinci yarısı – erken 7. yüzyıl

Yapılan arkeometrik analizler sonucunda Kıbrıs kökenli oldukları anlaşılan Geç Roma D Kırmızı Astarlı seramiklerin Anadolu'da da üretildikleri bilinmektedir (Poblome ve Fırat, 2011, s. 51). Ancak üretim merkezleri halen tartışma konusudur. Kıbrıs dışında, şu ana kadar yapılan araştırmalarda, özellikle güneybatı Anadolu'da, Anemurium (Williams, 1989, s. 34-35, Fig. 15: 191-194), Pednelissos (Kenkel, 2007, s. 131 vd.), Gebiz-Kestros (Aksu)-Küçükaksu Nehri etrafı/Camii Yıkığı, Kiremitli Mevkiisi, Kömbece Mevkii, Hacıahmet Kırı, Budaklar Mevkii, Kadirgürü Mevkiisi (Jackson vd., 2012, s. 89 vd.), Perge (Fırat,

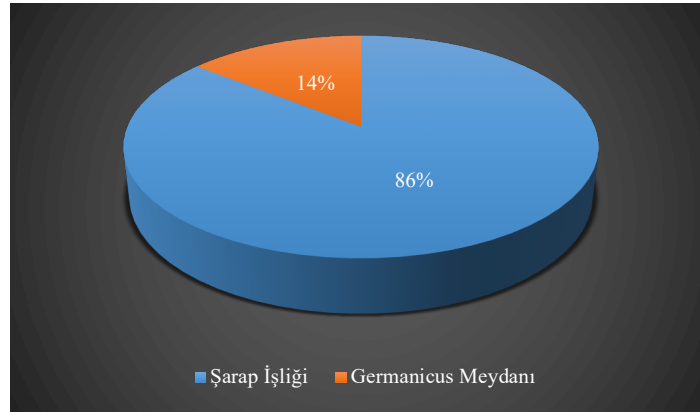
1999, s. 60-64, Lev. 3, 105-115) ile Phrygia'daki Hierapolis'te¹¹ yerel üretim izlerine rastlanmıştır. Williams, Anemurium'da bir kuyuda bulunduğu yerel formu “*Well Form*” olarak adlandırmıştır. Bu formu, Geç Roma D Kırmızı Astarlı seramiklerinin geç üretimlerinden (MS 600-700) biri olarak tanımlamaktadır (Williams, 1989, s. 34-35, Fig. 15: 191-194). Pednelissos'ta Geç Roma D grubunun türevlerinden on farklı form (Derivatives Form 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 9Variant, 10) bulunmuştur (Kenkel, 2007, s. 134-139). Jackson ve diğerlerinin Gebiz, Kestros (Aksu) ve Küçükaksu Nehri etrafında yaptıkları yüzey araştırmasında, Geç Roma D seramiklerinin (Hayes Form 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 8Variant, 9B, 10, 11, Meyza Form 6, K1, K5-2, Well Form) üretildiği yedi farklı merkez keşfedilmiştir (detaylı bilgi için bk. Jackson vd., 2012, s. 89 vd.). Perge'de yapılan araştırmalarda ise bu seramik grubuna dört yeni form (Perge 1-4) daha eklenmiştir (Fırat, 1999, s. 60-64, Lev. 3, 105-115). Kentte ayrıca Hayes'in sınıflandırdığı formların farklı variantlarında üretildiği düşünülmektedir (Fırat, 1999).

Anadolu'da Perge, Pednelissos ve Küçükaksu Nehri etrafındaki Camii Yıkığı ve Kadırgürü Mevkiisi'nde yer alan üretim merkezlerinde Hayes Form 7 çanaklarının farklı variantlarının üretildiği bilinmektedir (Fırat, 1999, s. 50-51, Lev. 66-70; Kenkel, 2007, s. 137-138, Fig. 6; Jackson vd., 2012, s. 101, Fig. 12). Perge'deki Form 7 çanakları üçgen ağız, yivli dudak, ağızdan gövdeye geçişte keskin bir kavise sahip olup kalın cidarlıdır. Orta sertlikteki kötü pişirimli killeri kireç, kum ve mika katkılıdır. Kil renkleri kırmızımsı sarı, sarımsı kırmızı, soluk ve açık kırmızı, astarları ise kırmızının tonlarındadır (Fırat, 1999, s. 50-51). Pednelissos'ta bulunan Form 7 çanakları ise üzerinde iki veya daha fazla yiv bulunan üçgen veya dikdörtgen bir ağız ile kalın cidarlı geniş bir gövdeye sahiptir (Kenkel, 2007, s. 137). Küçükaksu Nehri etrafındaki Camii Yıkığı'ndaki Form 7 çanakları kaliteli, düzgün ve sert pişirimli iken Kadırgürü Mevkii'ndekiler daha yumuşak ve kötü pişirimlidir. Kil ve astar renkleri turuncu, kırmızı, gri, morumsu ve kırmızımsı kahverengi tonlarında değişmektedir (Jackson vd., 2012, 94 vd.).

Andriake Form 7 Variant Çanaklarının Tipolojik Özellikleri

Andriake'deki kazılarda Form 7 çanaklarının yeni taklit formundan toplam yedi parça ele geçmiştir. Bunlardan altısı Şarap İşlikleri'nde, biri ise Germanicus Meydanı'nda ortaya çıkarılmıştır (Şekil 3).

Bu yeni taklit forma Hayes'in tanımlaması ile ele geçtiği alan dikkate alınarak “*Andriake Form 7 Variant*” ismi verilmiştir. *Variant (farklı, değişik)* kelimesi ise Hayes Form 7 çanaklarından ayrı yeni bir alt tip olmasından dolayı eklenmiştir.

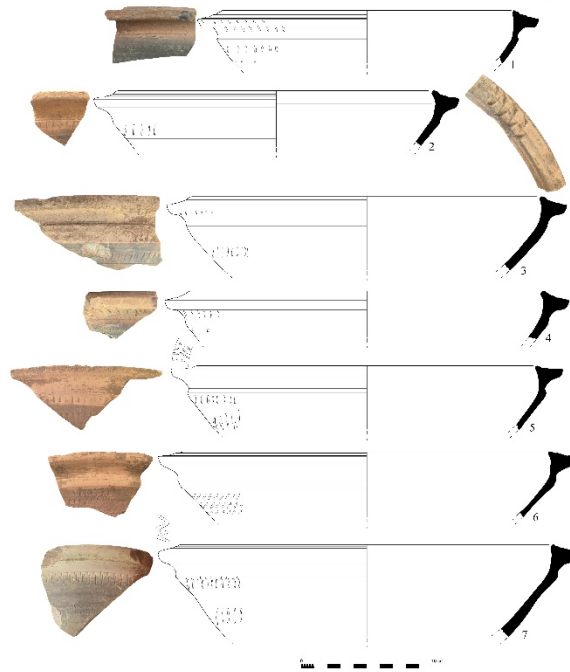

Şekil 3. *Andriake Form 7 Variant* Çanaklarının Ele Geçtiği Alanlara Göre Dağılımı

Andriake Form 7 Variant çanakları üçgenimsi içe dönük bir ağıza ve kaideye doğru daralan hafif konik bir gövdeye sahiptir. İncelenen örneklerin kaideleri eksiktir (Şekil 4). Ağız üzerinde, tipin değişmez

¹¹ Hierapolis'te Geç Roma D Kırmızı Astarlı seramiklerden sadece Anemurium'da ortaya çıkarılan *Well Form*un imitasyonu ele geçmiştir (Cottica, 2000, s. 53, Fig. 2: 12).

özelliği olan, iki adet yiv bulunmaktadır. Ancak bir örneğin ağız üzerinde diğerlerinden farklı olarak üç yiv görülür (Şekil 4: 1). Üçgenimsi ağızdan gövdeye geçişte içbükey keskin bir profil (kavis) izlenmektedir. Bu içbükey profilin bitimi dirsek şeklinde dışa çıkıntı yapmaktadır. Gövdeleri kimi örneklerde diğerlerine göre daha ince cidarlıdır (Şekil 4: 1, 5-6). İncelenen çanakların hepsinin gövdesinde, Kat. No. 5'in (Şekil 4: 5) ayrıca ağız kenarında, rulet bezeme yer almaktadır. Bu bezeme dışında Kat No. 3 ve 7'nin (Şekil 4: 3, 7) ağız kenarında dalga motifi bezemesi bulunmaktadır. Çanakların ağız çapları 22.4-28.6 cm arasında değişmektedir. *Andriake Form 7 Variant* çanaklarını diğer Hayes Form 7 çanaklarından ayıran en önemli fark ağız üzerinin iç bükey yapısıdır. Bir diğer önemli fark ise değerlendirilen tüm örneklerin gövdesinde yer alan kahverengi ve gri tonlarındaki şerit banttır. Bu bantın pişirme esnasında oluştuğu düşünülse de, aslında tüm çanaklarda belirli bir düzen ve nizamda yapılmış olduğu görülmektedir. Özellikle ağızdan gövdeye geçişteki içbükey keskin profilden hemen sonra başlayan bu bant, gövdenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Şerit bantın çanaklara estetik bir görsellik katması amacıyla yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 4. 1-7: *Andriake Form 7 Variant* Çanakları (© C. Öz)

Kil Özellikleri

Değerlendirilen çanakların killeri mavimsi gri, kırmızı ve kırmızımsı kahverengi tonlarındadır. Üç çanakta astar varken (Kat. No. 3, 5, 7) diğerlerinde görülmemektedir. Astar renkleri ise kırmızı ve kırmızımsı kahverengi tonlarındadır. Soluk astarları killeri sulandırılarak fırça yardımıyla uygulanmıştır. Gövdedeki şerit bant üzerine ise astarın uygulanmadığı görülmektedir. Sık dokulu ve gözeneksiz olan killerde çok yoğun ve yoğun miktarda küçük ve çok küçük boyutta kireç, çok az ve az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkısı bulunmaktadır¹². Bu çanaklar diğer Hayes Form 7 çanaklarına göre daha sert pişirilmişlerdir. Gövde yüzeyleri ise diğerlerine göre daha az tozsuzdur.

¹² Çanakların kil içeriğinde bulunan materyallerin miktar ve boyut analizinde kullanılan ölçüt tabloları için bkz. Öz, 2020, s. 5, Tablo 3.

Tarihlendirme

Meyza, incelediği örnekler üzerinden yaptığı değerlendirmeler sonucunda, bu çanakların kullanımının MS 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını ve 6. yüzyılın sonları veya 7. yüzyılın başlarına kadar da devam ettiğini belirtmektedir (Meyza, 2007, s. 58). Hayes ise, bu çanaklar için MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başları tarihini önermektedir (Hayes, 1972, s. 379). Myra ve Andriake’de ele geçen Hayes Form 7 çanakları benzer örnekler yardımıyla MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başına tarihlenmiştir (Öz, 2020, s. 90). *Andriake Form 7 Variant* çanaklarının ele geçtikleri alanda kontekst buluntuyla bir bağlantı sağlamamalarının yanı sıra, birebir benzerlerinde bulunmayışı tarihlendirilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Myra ve Andriake’deki Hayes Form 7 çanakları için önerilen tarihin *Andriake Form 7 Variant* çanakları içinde uygun olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Myra’nın liman yerleşimi olan Andriake’deki kazı çalışmaları 2009 yılından bu yana devam etmektedir. Limandaki çoğu yapıda tamamlanan kazı çalışmalarıyla yerleşim tarihine yönelik önemli bilgiler elde edilmiştir. Limanın birçok noktasında çalışmalar halen devam etmektedir. Makalenin konusunu 2010 yılında Germanicus Meydanı’nda, 2012 yılında ise Şarap İşlikleri’nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Hayes Form 7 çanaklarının yeni taklit formu oluşturmaktadır. Altısı Şarap İşlikleri’nde, bir tanesi ise Germanicus Meydanı’nda ele geçen toplam yedi adet çanak incelenmiştir (Şekil 3-4).

Geç Roma D kırmızı astarlı seramikleri içerisinde Hayes’in *Form 7*, Meyza’nın *Form H 7* olarak adlandırdığı bu çanakların yeni taklit formuna “*Andriake Form 7 Variant*” ismi verilmiştir. *Andriake Form 7 Variant* çanakları, ağız üzerinin iç bükey yapısı ve gövdelerinde yer alan kahverengi ile gri tonlarındaki şerit banttan dolayı Hayes Form 7 çanaklarından ayrılmaktadır (Şekil 4). Diğer tipolojik özellikleri ise Hayes Form 7 çanaklarıyla benzerlik gösterir. Bu çanaklarda yer alan şerit bant gövdenin büyük bir kısmını kaplamaktadır. *Andriake Form 7 Variant* çanaklarının diğer Hayes Form 7 çanaklarından farklı özellikleri düşünüldüğünde, bunların ana kent Myra’da Hayes Form 7 çanaklarını taklit eden yerel ustalarca yapılmış olduklarını göstermektedir. Özellikle çanakların gövdesinde yer alan şerit bant, Myralı ustaların kendilerine özgü atölye farkını ifade ediyor olmalıdır. Bu bantın çanaklara estetik bir görsellik vermesi için yapılmış olabileceği de düşünülmektedir. Sert pişirilmiş olmaları ve gövdelerinin daha az tozsuz yapısıyla da *Andriake Form 7 Variant* çanakları diğer Hayes Form 7 örneklerinden ayrılmaktadır. Anadolu’daki diğer üretim merkezlerinde (Perge, Pednelissos, Camii Yıkığı, Kadırgürü Mevkiisi) bulunan Form 7 çanaklarıyla *Andriake Form 7 Variant* çanaklarının üçgen ağız, ağızdan gövdeye geçişteki keskin kavis profilleri ile kil ve astar renkleri, Kat. No. 1 dışında, benzerlik göstermektedir. Camii Yıkığı örneği (Jackson vd., 2012, s. 101, Fig. 12: 1) ile *Andriake Form 7 Variant* çanaklarının sert pişirilmiş özellikleri benzerdir, fakat form olarak tamamen farklılık gösterirler. Çanakların gövde cidarları diğer Hayes Form 7 çanaklarına göre daha ince yapılmıştır. Hatta bazı örneklerin cidarları çok daha incedir (Şekil 4: 1-2, 5-6). *Andriake Form 7 Variant* çanaklarının, Anadolu’da üretilen Hayes Form 7 çanaklarıyla birtakım benzer özelliklere sahip olmasına rağmen, farklı özellikleri bunların Myra’da üretilen yerel bir form olduklarını düşündürmektedir.

İncelenen çanaklar, birebir benzerleri olmadığı için, analogik yöntemle tarihlendirilememiştir. Germanicus Meydanı ve Şarap İşlikleri’ndeki kazılarda herhangi bir kontekst buluntuyla ele geçmemeleri tarihlendirilmelerini daha da zorlaştırmıştır. Bu durum Myra ve Andriake’deki Hayes Form 7 çanaklarının analogik tarihlendirilmesiyle aşılımaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Andriake’de ele geçen Hayes Form 7 çanaklarına verilen MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı tarihi, *Andriake Form 7 Variant* örnekleri için de önerilmektedir.

Andriake Form 7 Variant çanaklarının sayısı, limanda devam eden kazı çalışmalarıyla birlikte daha da artacaktır. Myra ve limanı Andriake’de yapılan araştırmalarda seramik fırınına ait fırın iç sıva parçasının bulunması kentte seramik üretiminin olduğuna dair şu an elimizdeki tek kanıttır (Öz, 2020, s. 139-157). Kazılar ilerledikçe seramik fırınlarıyla karşılaşılacağına şüphe yoktur. Ana kent Myra’da üretildiği düşünülen bu yeni taklit form üzerine ilk görüşlerin paylaşıldığı bu çalışma, sonraki yıllarda taklit form örneklerindeki sayısal artışa bağlı olarak petrografik ve spektroskopik (XRF-XRD) analizlerle

desteklenecek daha kapsamlı bir çalışmanın, söz konusu formun üretimine dair daha güvenilir ve kesin veriler sunacağı şüphesizdir.

Katalog

Katalogda kullanılan kısaltmalar: Kat. No: Katalog Numarası, Şek. No: Şekil Numarası, A. Ç.: Ağız Çapı, Kor. Y.: Korunan Yükseklik. Kil ve astar renginin belirlenmesinde Munsell Soil Color Chart (2015) renk kataloğu kullanılmıştır.

Kat. No/ Şek. No: 1/ 4:1

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği 1-C Alanı

Ölçüler: A.Ç.: 22.4 cm (iç), Kor. Y.: 4.1 cm

Kil: Gley 2 5/5 PB (bluish gray), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil.

Astar: Yok, gövdede Gley 1 4/N (dark gray) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 2/ 4:2

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği 1-D Alanı, -165 cm

Ölçüler: A.Ç.: 24 cm (iç), Kor. Y.: 4.2 cm

Kil: 10 R 4/3 (weak red), sık dokulu, gözeneksiz, çok yoğun miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil.

Astar: Yok, gövdede 7.5 YR 5/2 (brown) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 3/ 4:3

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği 1-D Alanı, -155/ -195 cm

Ölçüler: A.Ç.: 27 cm, Kor. Y.: 5.6 cm

Kil: 2.5 YR 4/3 (reddish brown), sık dokulu, gözeneksiz, çok yoğun miktarda çok küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil.

Astar: 10 R 4/3 (weak red), gövdede Gley 1 4/N (dark gray) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 4/ 4:4

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği 1-C Alanı, -195 cm

Ölçüler: A.Ç.: 27 cm, Kor. Y.: 3.5 cm

Kil: 2.5 YR 4/2 (weak red), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil.

Astar: Yok, gövdede 7.5 YR 5/2 (brown) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 5/ 4:5

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği 1-D Alanı, -195/ -225 cm (Akıntı)

Ölçüler: A.Ç.: 26 cm (iç), Kor. Y.: 4.9 cm

Kil: 2.5 YR 5/4 (reddish brown), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil.

Astar: Yok, gövdede 7.5 YR 3/2 (dark brown) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 6/ 4:6

Buluntu Yeri/Seviye: Germanicus Meydanı, -20/ -135 cm

Ölçüler: A.Ç.: 28 cm (iç), Kor. Y.: 5 cm

Kil: 2.5 YR 5/4 (reddish brown), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil.

Astar: 2.5 YR 4/4 (reddish brown), gövdede 7.5 YR5/2 (brown) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kat. No/ Şek. No: 7/ 4:7

Buluntu Yeri/Seviye: Şarap İşliği E Alanı, -200/ -245 cm

Ölçüler: A.Ç.: 28.6 cm, Kor. Y.: 7 cm

Kil: 10 R 6/4 (pale red), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda çok küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil.

Astar: 10 R 4/3 (weak red), gövdede 7.5 YR5/2 (brown) renkli şerit bant.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak ağız-gövde parçası.

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyılın başı

Kaynakça

- Adak-Adıbelli, I. (2006). *Tarsus Geç Roma Seramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, M. (2013). *Klasik Çağ'dan Erken Bizans'a Myra Kenti ve Teritoryumu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Amir, R. (2006). Pottery, Stone and Small Finds from Shiqmona. *Atiqot*, 51, 145-161.
- Aygün, Ç. A. (2018). *Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bulut, S. ve Şengül, M. (2014). 2009-2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları. K. Dörtlük, O. Tekin, R. Boyraz Seyhan (Ed.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013-Antalya. Bildiriler* içinde (ss. 79-110), Antalya: AKMED.
- Carandini, A. (1981). *Ceramica Cipriota. Atlante delle Forme Ceramiche I. Ceramica Fine Romana Nel Bacino Mediterraneo (Medio e Tardo Impero)* içinde (ss. 237-239), Enciclopedia Dell'arte Antica Classica e Orientale, Roma.
- Cottica, D. (2000). Late Roman imported and locally produced pottery from Hierapolis (Pamukkale, Turkey): preliminary evidences. *RCRF Acta 36* içinde (ss. 49-59), Abingdon: Oxford Press.
- Crowfoot, J. W., Crowfoot, G. M., Kenyon, K. M. (1957). *The Objects From Samaria*. Palestine Exploration Fund, London.
- Çevik, N. (2010a). Myra ve Limanı Andriake. Kazılar Başlarken Ön-Düşünceler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 134, 53-82.
- Çevik, N. (2010b). Myra ve Andriake Kazıları'nda İlk Yıl: 2009/ The First Season of Excavations in Myra and Andriake: 2009. *ANMED*, 8, 55-60.
- Çevik, N. (2015). Myra. K. Dörtlük, R. Boyraz Seyhan (Ed.), *Lykia Kitabı* içinde (ss. 4-13). Antalya: AKMED.
- Çevik, N. (2016). Mür Soluyan Kent: Myra. H. İşkan, E. Dündar (Ed.), *Lukka'dan Likya'ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* içinde (ss. 224-237). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2010). İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake. N. Çevik (Ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde (ss. 25-118). Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2011). Myra ve Andriake Kazıları 2010/ Excavations at Myra and Andriake in 2010. *ANMED*, 9, 59-70.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2014). Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek. *Adalya*, 17, 221-263.
- Çevik, N. ve Eshel, H. (2010). A Byzantine Synagogue in Andriake in Southern Turkey. *Qadmoniot*, 43, 41-43.
- Çevik, N., Çömezoğlu, Ö., Öztürk, H. S. ve Türkoğlu, İ. (2010a). A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra. *Adalya*, 13, 335-366.
- Çevik, N., Çömezoğlu, Ö., Öztürk, H. S. ve Türkoğlu, İ. (2010b). Andriake Sinagogu ve Bölgede Yahudi Varlığı. N. Çevik (Ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde (ss. 169-180), Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çevik, N., Bulut, S., Tıbbıkoğlu, O., Özdilek, B. ve Aygün, Ç. A. (2011). Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (1), 403-420.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Akyürek, E. (2012). Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011/ Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011. *ANMED*, 10, 65-72.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Akyürek, E. (2013). Myra ve Andriake Kazıları 2012/ Excavations at Myra and Andriake 2012. *ANMED*, 11, 90-96.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç. A. (2014). Myra'nın Limanı Andriake. S. Ladstatter, F. Pirson, T. Schmidts (Ed.), *BYZAS 19* (1) içinde (ss. 225-244). İstanbul: Ege Yayınları.
- Çevik, N., Bulut, S., Aygün, Ç. A. ve Çömezoğlu Uzbek, Ö. (2017). 2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları/ Myra and Andriake Excavations of 2016. *ANMED*, 15, 67-75.
- Çevik, N., Bulut, S., Aygün, Ç. A., Çömezoğlu Uzbek, Ö., Tiryaki Türkmenoğlu, H. A., Pimouguet-Pédarros, I. (2018a). Myra-Andriake 2017. *ANMED*, 16, 75-81.
- Çevik, N., Bulut, S., Aygün, Ç. A. ve Çömezoğlu Uzbek, Ö. (2018b). Myra-Andriake 2016. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39 (2), 189-204.
- Duggan, T. M. P., Aygün, Ç. A. (2010). Myra'nın Ortaçağ ve Sonrasındaki Limanı Taşdibi-Stamira. N. Çevik (Ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde (ss. 161-168). Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- El-Khoury, L. (2014). Late Roman Fine Pottery from Gadara (Umm Qais), 2011 Season of Excavation. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14 (2), 115-138.

- Ergürer, H. E. (2016). Sigillata ve Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikler. C. Başaran, H. E. Ergürer (Ed.), *Parion Roma Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları* içinde (ss. 123-164), Ankara: İçdaş.
- Fırat, N. (1999). *Perge Konut Alanı Keramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fırat, N. (2003). Roman Period Ceramics. H. Abbasoğlu, W. Martini (Ed.), *Die Akropolis von Perge I. Survey und Sondagen 1994-1997* içinde (ss. 123-130), Mainz.
- Foss, C. (1994). The Lycian Coast in the Byzantine Age. *Dumbarton Oaks Papers*, 48, 1-52.
- Garzetti, A. (1974). *From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman Empire A.D. 14-192*. London: Methuen young books.
- Gezen, T. (2019). *Sebastopolis (Tokat-Sulusaray) 2013-2018 Buluntusu Roma Dönemi Kırmızı Astarlı (Fine Ware) Seramikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Harrison, R. M. (1963). Churches and Chapels of Central Lycia. *Anatolian Studies*, 13, 117-151.
- Hayes, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*. London: British School at Rome.
- Hayes, J. W. (1991). *Paphos. The Hellenistic and Roman Pottery III*, Nicosia.
- Hayes, J. W. (1992). *Excavations at Saraçhane in Istanbul, Vol. 2, The Pottery*. Oxford: Princeton University Press.
- Hayes, J. W. (2003). Hellenistic and Roman Pottery Deposits from the 'Saranda Kolones' Castle Site at Paphos. *BSA*, 98, 447-516.
- Jackson, M., Zelle, M., Vandeput, L., Köse, V. (2012). Primary Evidence for Late Roman D Ware production in southern Asia Minor: a challenge to 'Cypriot Red Slip Ware'. *Anatolian Studies*, 62, 89-114.
- Kaya, İ. (2007). *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Terra Sigillata ve Red Slip (Kırmızı Astarlı) Seramikler (1998-2004)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kenel, F. (2007). The Cypriot Red Slip Ware and Its Derivatives from Pednelissos in Psidia. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal, J. Witte-Orr (Ed.), *BYZAS 7* içinde (ss. 131-146), İstanbul: Ege Yayınları.
- Kızıllıoğlu, H. A. (2018). Dağlık Kilikia Liman ve Ticaret Kenti Elaiussa Sebaste Geç Roma Kırmızı Astarlı 'D Grubu'na ait Servis Kapları. T. Kâhya, A. Özdizbay, N. Öner Tüner, M. Wilson (Ed.), *Uluslararası Geç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, Sempozyum Bildirileri* içinde (ss. 455-477), Antalya.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor: to the end of the Third Century After Christ Vol. I-II*. Princeton: Princeton University Press.
- Malalas, J. (1986). *The Chronicle of John Malalas*. (Çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott). Byzantina Australiensia Vol. 4, Leiden: Brill.
- Marksteiner, T., Lemaitre, S., Yener-Marksteiner, B. (2007). Die Grabungen am Südtor von Limyra: Die Grabungen der Jahre 1982-1986 am Südtor von Limyra. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 76, 171-237.
- Meyza, H. (2007). *Nea Paphos V. Cypriot Red Slip Ware Studies on a Late Roman Levantine fine ware*. Varsovie: Zakład Archeologii Środsiennomorskiej.
- Özdilek, B. (2015). Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış. *Cedrus*, III, 89-117.
- Özdilek, B. (2016). 2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri. *Olba*, XXIV, 217-266.
- Öztaşkın, M. (2017). Olympos Kazısı Seramik Buluntuları. B. Yelda Olcay Uçkan (Ed.). *Olympos I: 2000-2014 Araştırma Sonuçları* içinde (ss. 209-224), İstanbul: AKMED.
- Öz, C. (2020). *Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Poblome, J., Fırat, N. (2011). Late Roman D. A Matter of Open(ing) or Closed Horizons?. M. A. Cau, P. Reynolds, M. Bonifay (Ed.), *LRFW 1. Late Roman Fine Wares. Solving Problems of Typology and Chronology: A review of the evidence, debate and new contexts (Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 1)* içinde (ss. 49-55), Archaeopress.
- Pröttel, P. M. (1996). *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. Im oberen Adriaraum und in Slowenien. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2*, Leidorf.
- Reynolds, P. (2011). Fine Ware from Beirut contexts, c. 450 to c. 600. M. A. Cau, P. Reynolds, M. Bonifay (Ed.), *LRFW 1. Late Roman Fine Wares. Solving Problems of Typology and Chronology: A review of the evidence, debate and new contexts (Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 1)* içinde (ss. 207-230), Archaeopress.
- Rautman, M. (2003). *A Cypriot Village of Late Antiquity. Kalavassos-Kopetra in the Vasilikos Valley. Journal of Roman Archaeology* 52, Rhode Island.
- Şen-Yıldırım, D., Oransay, B. S. A. (2016). Seramik Çalışmaları. *ANMED*, 14, 137-147.
- Takmer, B. (2006). *Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaleti Gümrük Yasası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tekocak, M. (2006). *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tekinalp, V. M. (2000). *Geç Antik Dönem sonrasında ve Ortaçağda (M.S. 4.-14. yy.) Andriake Kenti*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vincenz, A. de (2008). The Pottery Assemblages. Y. Hirschfeld, O. Gutfeld, *Tiberias Excavations in the House of the Bronzes, Final Report I: Architecture, Stratigraphy and Small Finds* içinde (ss. 107-166), Israel: Institute of Archaeology, The Hebrew University of Jerusalem.

- Vincenz, A. de (2013). Fine Wares; Byzantine-Early Islamic Wares. E. M. Meyers, C. L. Meyers (Ed.), *Sepphoris I: The Pottery from Ancient Sepphoris* içinde (ss. 142-225), Eisenbrauns.
- Williams, C. (1989). *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*. Pontifical Institute Mediaeval Studies, Toronto.
- Yaman, A. (2018). *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.